

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 69. ТОМ 2
ISSUE 69. VOLUME 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 14 від 21.11.2023 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Вип. 69. Том 2. – 292 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Грищенко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко І.М.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Маршалек-Кова Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (дос. ССс., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музезнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2023
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2023

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 14 from 21.11.2023)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2023. – Issue 69. Volume 2. – 292 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor; **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiy** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhyska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (032 – History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.afhn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@afhn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2023
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2023

ІСТОРІЯ

УДК 94(569.4) «1922/1936»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-1>

Оксана ГОРБАЧИК,
 orcid.org/0000-0001-6671-2025
 кандидатка історичних наук,
 доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
 Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
 (Дрогобич, Львівська область, Україна) oksa7803@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПАЛЕСТИНИ ПІД БРИТАНСЬКИМ МАНДАТОМ У 1922–1936 РОКАХ

Мета дослідження полягає у з'ясуванні специфіки та тенденцій економічного розвитку Палестини в контексті британського колоніального правління у 1922–1936 роках. Методологія дослідження передбачає аналіз історичних джерел із використанням порівняльно-історичного методу, а також вивчення впливу політичних рішень та конфліктів на ситуацію в економічному житті регіону. Наукова новизна полягає у комплексному з'ясуванні та системному аналізі демографічних, соціальних і політичних аспектів економічного розвитку. Вивчення різних політичних, соціальних та економічних заходів, запроваджених британською владою в Палестині, може допомогти зрозуміти, які чинники й стратегії використовувалися для розвитку економіки регіону.

Економічний розвиток Палестини під британським мандатом у 1922–1936 роках відзначався сукупністю факторів, включаючи зростання населення, урбанізацію та економічну диверсифікацію. Він був складним і супроводжувався численними конфліктами та соціальними напруженнями. Попри обмеження та виклики, регіон зазнав певного розвитку в сільському господарстві та інфраструктурі, але цей період також виступив як підґрунтя для подальших політичних та економічних змін у Палестині. Сіоністський план перетворення Палестини на єврейську державу призвів до агресивної політики захоплення ринку праці та якомога більшої частини землі. Страйки та арабське національне відродження виражали незадоволення багатьох арабських жителів щодо політики британського мандату та єврейської імміграції. Палестинські повстання середини 30-х років призвели до значного економічного спаду, оскільки насильство та політична нестабільність вплинули на торгівлю, інвестиції й сільськогосподарське виробництво. Цей період заклав основу для багатьох політичних та економічних проблем, які продовжують формувати сучасний ізраїльсько-палестинський конфлікт.

Ключові слова: Палестина, Ліга Націй, британський мандат, єврейська імміграція, арабське національне відродження.

Oksana HORBACHUK,
 orcid.org/0000-0001-6671-2025
 PhD (History),
 Associate Professor at the Department of the World History
 and Special Historical Disciplines
 Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
 (Drohobych, Lviv region, Ukraine) oksa7803@gmail.com

PECULIARITIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF PALESTINE UNDER THE BRITISH MANDATE IN 1922–1936

The purpose of the study is to identify the specifics and trends of Palestine's economic development in the context of British colonial rule in 1922–1936. The research methodology involves the analysis of historical sources using the comparative historical method, as well as the study of the impact of political decisions and conflicts on the situation in the economic life of the region. The scientific novelty lies in the comprehensive study and systematic analysis of demographic, social and political aspects of economic development. The study of various political, social and economic measures introduced by the British authorities in Palestine can help to understand what factors and strategies were used to develop the region's economy.

The economic development of Palestine under the British Mandate in 1922–1936 was marked by a combination of factors, including population growth, urbanisation and economic diversification. It was complex and accompanied by

numerous conflicts and social tensions. Despite the constraints and challenges, the region experienced some development in agriculture and infrastructure, but the period also served as a foundation for further political and economic changes in Palestine. The Zionist plan to turn Palestine into a Jewish state led to an aggressive policy of seizing the labour market and as much land as possible. Strikes and the Arab national revival expressed the dissatisfaction of many Arab residents with the policies of the British Mandate and Jewish immigration. The Palestinian uprisings of the mid-1930s led to a significant economic downturn as violence and political instability affected trade, investment, and agricultural production. This period laid the groundwork for many of the political and economic issues that continue to shape the modern Israeli-Palestinian conflict.

Key words: *Palestine, League of Nations, British Mandate, Jewish immigration, Arab national revival.*

Постановка проблеми. Період британського мандату в Палестині від 1922 до 1948 року мав значний вплив на економічний, соціокультурний і політичний розвиток регіону. Впродовж цього часу відбулися вагомі демографічні та політичні зміни. Дослідження економічних аспектів цього періоду допомагають зрозуміти, як британська влада та єврейська імміграція вплинули на господарську ситуацію в Палестині. Розуміння економічного контексту цього етапу є важливим для вивчення загальної історії Палестини та її відносин із британською мандатною владою, що вплинуло на події, які відбулися у наступні часи, включаючи арабо-ізраїльський конфлікт. Період 1922–1936 років також був часом наростання політичних та соціальних конфліктів в регіоні, що мав вплив на економічний розвиток. Аналіз цих конфліктів і впливу політичних рішень на економіку Палестини є важливим аспектом теми. Розвиток подій у Палестині під британським мандатом має важливі наслідки і для сучасності. Вивчення цієї теми допомагає краще зрозуміти причини сучасних конфліктів і проблем у Близькосхідному регіоні.

Аналіз досліджень свідчить про те, що на сьогодні в українській історіографії відсутні спеціальні праці, присвячені історії економічного розвитку Палестини у міжвоєнний період. Серед інших вітчизняних істориків, хто фахово долучався до вивчення цієї проблематики, слід відзначити Г. Батенко. Вона є автором багатьох робіт з історії Палестини й арабо-єврейських стосунків. У своєму фундаментальному дослідженні «Виникнення арабо-єврейського конфлікту в Палестині (1897–1930)» (Батенко, 2006) авторка подає детальний аналіз причин арабо-єврейського протистояння, взаємин мандатної адміністрації та уряду Великобританії з Лігою Націй тощо. Крім того, ґрунтовно простежено процес поступової трансформації англо-арабських, арабо-єврейських відносин у Палестині у першій чверті ХХ століття.

Зарубіжна історіографія загалом відображає еволюцію поглядів на цю тему – від колоніальної перспективи до національних наративів ізраїльтян та палестинців і до більш збалансованого сучасного бачення.

Мета статті – полягає у з'ясуванні специфіки та тенденцій економічного розвитку Палестини в контексті британського колоніального правління у 1922–1936 роках.

Виклад основного матеріалу. Після завершення Першої світової війни і розпаду Османської імперії, згідно з рішеннями Ліги Націй від 24 липня 1922 року, Палестина потрапила під британський мандат на управління. У другій статті мандату було зазначено про те, що країна-мандатарій «несе відповідальність за створення в країні таких політичних, адміністративних та економічних умов, які забезпечать створення єврейського національного дому, ... і розвиток самоврядних інститутів, а також захист громадянських і релігійних прав усіх жителів Палестини, незалежно від раси та релігії» (Mandate..., 1922). Невдовзі британці встановили повний контроль над регіоном і почали формувати політичну та економічну адміністрацію.

Економічний розвиток Палестини під британським мандатом у досліджуваній період був складним і суперечливим процесом, який відзначався різкими змінами та конфліктами. Важливо враховувати, що вже на цьому етапі Палестина була різномірною територією, оспівуваною багатоманітними національними й релігійними групами, і розбіжність між арабами та євреями була однією з основних проблем, які впливали на економічне піднесення регіону.

У Палестині англійці переймалися насамперед власними економічними інтересами, які у міжвоєнний період дедалі більше були пов'язані з імперськими провінціями як ринками збуту для британської промислової продукції. У 1923 році мандатний уряд також підписав двосторонню торговельну угоду з французькою підмандатною Сирією, яка наводнювала країну дешевою сільськогосподарською продукцією та товарами легкої промисловості впродовж усього міжвоєнного періоду. З огляду на свою залежність від британської підтримки, сіоністські кампанії – «купуй місцеве» дуже обережно виступали проти британського імпорту, на відміну від націоналістів у таких країнах, як Індія та Єгипет, які бойкоту-

вали британські товари в рамках антиколоніальної боротьби за незалежність (Shoham, 2013).

Перший задокументований заклик до захисту власного виробництва в Палестині з'явився ще у 1920 році, коли Б. Махліс, секретар керівного комітету єврейської колонії-поселення Петах-Тіква (неподалік від Тель-Авіву), запропонував кроки, які могли би зменшити залежність території від імпортової продукції шляхом захисту місцевого виробництва та підвищення продуктивності єврейського ішува (єврейської громади). Впродовж наступних кількох років цей заклик повторювали місцеві підприємці, політики та освітяни, але організованого руху так і не сформувалося (Shoham, 2013).

Починаючи з 1923 року, новостворений «Департамент торгівлі та промисловості» сіоністської виконавчої влади, розташований в Єрусалимі, намагався організувати та координувати єврейські кампанії споживання під енергійним керівництвом єврейського підприємця Наума Тішбі (1885–1952), який прагнув побудувати індустріалізовану самостійну єврейську економіку. Він був стурбований тим, що «півмільйона фунтів стерлінгів платять [щорічно] арабам за овочі, молоко, масло, сир, яйця, птицю, м'ясо і зерно». Дії Тішбі відображали чіткий сепаратистський підхід як до промисловості, так і до сільського господарства в Ішуві (Shoham, 2013).

У свою чергу мандатний уряд надав жителям країни офіційну «державну» ідентичність і громадянство, а також створив уніфіковану цивільну адміністрацію з такими атрибутами: чітко визначена юридична структура, що забезпечувалася державною поліцією та судами; централізовано розроблена та керована фіскальна система; інтегрований монетарний режим, яким керувала Палестинська валютна рада в Лондоні; а з 1927 року – державна валюта (палестинський фунт). Ці інституційні правила та засоби однаково поширювалися на всіх жителів країни, незалежно від етнонаціональної приналежності. Таким чином, вони становили спільну основу для ведення цивільних справ, внутрішньої економічної діяльності та зовнішньої торгівлі. Враховуючи спроби налагодження сучасної транспортної та комунікаційної інфраструктури, побудованої та керованої урядом, є підстави стверджувати, що, окрім сприяння адміністративній цілісності Палестини, мандатний уряд у той час забезпечив надійну інституційну та операційну основу для формування єдиної економіки (Metzer, 1998).

Перші повоєнні десятиліття знаменувалися масовою імміграцією євреїв до Палестини в рамках сіоністського руху за створення єврейської

держави. Перша і друга хвилі (хвилі імміграції) принесли десятки тисяч єврейських переселенців у 1920-х роках. Більшість іммігрантів прибували зі Східної Європи, зокрема з Польщі та Росії. Так, наприклад, єврейське населення зросло з 50 тис. у 1900 році до 170 тис. у 1931 році (LeVine, 1995). Під час першого перепису населення 1922 року в Палестині проживало 752 тис. осіб. Єврейська громада, яка вже зростала внаслідок імміграції, тоді налічувала 84 тис. (Political..., 1947). У цілому ж кількість населення Палестини значно зросла в цей період як за рахунок природного приросту, так і за рахунок єврейської імміграції.

Загальна чисельність населення Палестини наприкінці 1936 року становила приблизно 1 млн 300 тис., з них євреїв, близько 384 тис. осіб. Чисельність арабів також швидко зросла, в основному з причин припинення військової повинності, накладеної на країну Османською імперією, кампанії проти малярії та покращення медичних послуг загалом (Political..., 1947).

Кількість землі, що належала євреям (зі загальної площі 26 млн дунамів (1 дунам = 1 тис. м²)), зросла на 500% за той самий період, з 225 тис. до 1,2 млн дунамів, тоді як кількість єврейського капіталу, ввезеного в країну, лише в 20-х роках ХХ століття зросла на 45 млн фунтів стерлінгів, що становило непропорційно велику частку 50% у державних прибутках у 1930 році (LeVine, 1995).

У результаті припливу єврейських іммігрантів, набуття ними земельної власності та ввезення фінансових ресурсів у країну до початку 1930-х років Палестина зазнала величезної трансформації. Зростанню кількості населення та поживленню економічної діяльності сприяло створення єврейською громадою різноманітних сільськогосподарських поселень і міських центрів. Кількість єврейських сільськогосподарських поселень зросла з 96 у 1927 до 172 у 1936 році, а загальна кількість їхнього населення з 28 тис. до 87 тис. Фінансові ресурси, інвестовані у єврейську промисловість, зросли з 2 млн 95 тис. палестинських фунтів у 1930 до 11 млн 64 тис. у 1937 році (Political..., 1947).

За часів османського режиму економічне становище місцевого населення й насамперед феллахів (селян) було завжди нестабільним, а перебіг подій пов'язаних з Першою світовою війною в Палестині лише додав економічних проблем усім верствам населення. У 1920-х роках, впродовж першого десятиліття британського мандату, сільськогосподарський сектор Палестини не розвивався не достатньо, за винятком плантаційних і товарних культур таких як цитрусові та банани (Kenneth, 1987).

Незважаючи на збільшення масштабів і різноманітності промисловості, значення цитрусових в експортній торгівлі Палестини продовжувало зростати. Обсяг експорту цитрусових неухильно нарощувався з 2 млн 600 тис. ящиків у 1929–30 роках до 7 млн 300 тис. у 1934–35 роках. У 1935 календарному році апельсини, грейпфрути та лимони становили 84% загального експорту Палестини (Political..., 1947).

Однією з найбільш нагальних потреб на початку, як з економічних, так і з адміністративних причин, було вдосконалення системи шляхосполучення. У 1917 році в Палестині було лише 233 кілометри всепогодних доріг і 192 кілометри сезонних доріг. До 1930 року ці цифри зросли відповідно до 912 і 1203 кілометрів. Було розширено, уніфіковано та оновлено систему залізниць (Political..., 1947).

Помітні зрушення відбувалися й у промисловому секторі. У 1930–35 роках було завершено деякі з основних капітальних розробок у Палестині, зокрема у 1933 році була відкрита для руху гавань Хайфи як глибоководного порту. Після відкриття нафтопроводу «Іракської нафтової компанії» прокладеного з Кіркуку й до Хайфи в 1935 році та завершення будівництва нафтового доку в 1936 році він набув особливого значення (Political..., 1947). Під час Арабського повстання в Палестині (1936–1939) нафтопровід став мішенню як для арабських груп опору, так і для єврейської воєнізованої організації «Іргун». Офіційна експлуатація нафтопроводу завершилася з початком арабо-ізраїльської війни 1948 року, коли іракський уряд відмовився перекачувати нафту нафтопроводом. З роками трубопровід піддавався корозії і врешті-решт був демонтований (Al-Bannaï, 2020). Визначною подією 1933 року стало відкриття в Хайфі наливної установки нафтової компанії голландського та британського походження «Royal Dutch Shell» (Mandate..., 1931).

Зі самого початку мандатний уряд отримував заявки на отримання прав на розробку мінеральних ресурсів Мертвого моря та прилеглих до нього районів. Після тривалого процесу в 1930 році уряд нарешті надав концесію російському єврейському гірському інженеру Моше Новомейському та його компанії «Palestine Potash Limited» («PPL»). «PPL» розпочала свою діяльність у 1932 році та існувала до створення Держави Ізраїль у 1948 році, після чого компанія була націоналізована. Наступник «PPL», «Israeli Dead Sea Works», продовжує свою діяльність до сьогодні. (Bieling, 2021). Також подібна концесія була надана корпорації «Палестинська електрика», гідроелектростанція якої в долині Йордану почала працювати в 1932 році (Political..., 1947).

Однак, світова економічна криза 1929–1932 років суттєво погіршила як економічну, так і політичну ситуацію в Палестині. Найбільше постраждало сільське господарство, яке до того ж потерпало у ці роки через несприятливі кліматичні умови і нашествия сарани (Mandate..., 1931). Як наслідок, чимало селян були розчаровані своїми фінансовими труднощами; вони більше не докладали зусиль, щоби звільнитися від боргів перед урядом та лихварям. У середині 1930-х років громадянські заворушення в Палестині через повоювання втрати своїх земель і переваг у різних сферах життя суттєво підривали арабську сільську економіку (Kenneth, 1987).

Разом з тим незважаючи на кризові явища Палестина у цей період була перетворена в один із найрозвиненіших регіонів Близького Сходу. Певною мірою палестинське арабське населення виграло від економічного зростання, натхненного євреями. Рівень життя пересічного палестинського араба був набагато вищим, ніж у сусідніх країнах. Сільське господарство та промисловість палестинських арабів, перейнявши чимало аспектів сіоністського інтенсивного сільського господарства та промисловості, значно зросли у порівнянні з періодом до Першої світової війни. Однак, арабське населення продовжувало страждати від серйозних структурних проблем, яке в очах сіоністів та британських адміністраторів гальмувало його розвиток і прогрес (LeVine, 1995).

Висновки. Економічний розвиток Палестини під британським мандатом у 1922–1936 роках відзначався сукупністю факторів, включаючи зростання населення, урбанізацію та економічну диверсифікацію. Він був складним і супроводжувався численними конфліктами та соціальними напругами. Попри обмеження та виклики, регіон зазнав певного розвитку в сільському господарстві та інфраструктурі, але цей період також виступив як підґрунтя для подальших політичних та економічних змін у Палестині. Сіоністський план перетворення Палестини на єврейську державу призвів до агресивної політики захоплення ринку праці та якомога більшої частини землі. Страйки та арабське національне відродження виражали незадоволення багатьох арабських жителів щодо політики британського мандату та єврейської імміграції. Палестинські повстання середини 30-х років призвели до значного економічного спаду, оскільки насильство та політична нестабільність вплинули на торгівлю, інвестиції й сільськогосподарське виробництво. Цей період заклав основу для багатьох політичних та економічних проблем, які продовжують формувати сучасний ізраїльсько-палестинський конфлікт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батенко Г. В. Виникнення арабо-єврейського конфлікту в Палестині (1897–1930). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія. Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Київ, 2006. 209 с.
2. Al-Bannai, Mahdi. How a Haditha-Haifa Pipeline Would Benefit Iraq. Nov 24, 2020. URL: <https://www.washington-institute.org/policy-analysis/how-haditha-haifa-pipeline-would-benefit-iraq> (accessed: 12 October 2023).
3. Bieling, Mona. Palestine Potash Limited: Industrial Development in Mandatory Palestine and the Infrastructure of Zionism. 2021. URL: <https://trafo.hypotheses.org/30714> (accessed: 03 November 2023).
4. Kenneth W. Stein. «Palestine's Rural Economy, 1917–1939». *Studies in Zionism*. 1987. Vol. 8, no. 1; pp. 25–49. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13531048708575909> (accessed: 12 October 2023).
5. LeVine, Mark. The Discourses of Development In Mandate Palestine. *Arab Studies Quarterly*. Volume 17, Issue 1/2. Winter/Spring 1995. URL: <https://www.jstor.org/stable/41858114> (accessed: 02 October 2023).
6. Mandate for Palestine – League of Nations 20th session – Minutes of the Permanent Mandates Commission. 1931. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-199028/> (accessed: 02 October 2023).
7. Mandate for Palestine Text of Mandate [for Palestine] : note / by the Secretary-General. 1922. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/829707> (accessed: 03 November 2023).
8. Metzer, Jacob. *The Divided Economy of Mandatory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. Pp. xxii, 275. URL: https://www.researchgate.net/publication/4854952_The_Divided_Economy_of_Mandatory_Palestine_By_Jacob_Metzer_Cambridge_Cambridge_University_Press_1998_Pp_xxii_275_- (accessed: 02 October 2023).
9. Political History of Palestine under British Administration. Memorandum by His Britannic Majesty's Government presented in 1947 to the United Nations Special Committee on Palestine, pub. at Jerusalem, 1947. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-185776/> (accessed: 11 October 2023).
10. Shoham, H. «Buy local» or «buy Jewish»? Separatist consumption in interwar Palestine. *International Journal of Middle East Studies*. 2013. 45(3), 469–489. URL: <https://www.jstor.org/stable/2119318> (accessed: 11 October 2023).

REFERENCES

1. Batenko H. V. (2006). Vynykennia arabo-yevreiskoho konfliktu v Palestyni (1897–1930). [The emergence of the Arab-Jewish conflict in Palestine (1897–1930)]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk za spetsialnistiu 07.00.02 – Vsesvitnia istoriia. Instytut skhodoznnavstva im. A. Krymskoho NAN Ukrainy. Kyiv. 209 p. [in Ukrainian].
2. Al-Bannai, Mahdi. (2020). How a Haditha-Haifa Pipeline Would Benefit Iraq. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/how-haditha-haifa-pipeline-would-benefit-iraq> (accessed: 12 October 2023).
3. Bieling, Mona. (2021). Palestine Potash Limited: Industrial Development in Mandatory Palestine and the Infrastructure of Zionism. URL: <https://trafo.hypotheses.org/30714> (accessed: 03 November 2023).
4. Kenneth W. Stein. (1987). «Palestine's Rural Economy, 1917–1939». *Studies in Zionism*. Vol. 8, no. 1; pp. 25–49. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13531048708575909> (accessed: 12 October 2023).
5. LeVine, Mark. (1995). The Discourses of Development In Mandate Palestine. *Arab Studies Quarterly*. Volume 17, Issue 1/2. Winter/Spring 1995. URL: <https://www.jstor.org/stable/41858114> (accessed: 02 October 2023).
6. Mandate for Palestine – League of Nations 20th session – Minutes of the Permanent Mandates Commission. (1931). URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-199028/> (accessed: 02 October 2023).
7. Mandate for Palestine (1922). Text of Mandate [for Palestine] : note / by the Secretary-General. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/829707> (accessed: 03 November 2023).
8. Metzer, Jacob. (1998). *The Divided Economy of Mandatory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. Pp. xxii, 275. URL: https://www.researchgate.net/publication/4854952_The_Divided_Economy_of_Mandatory_Palestine_By_Jacob_Metzer_Cambridge_Cambridge_University_Press_1998_Pp_xxii_275_- (accessed: 02 October 2023).
9. Political History of Palestine under British Administration. Memorandum by His Britannic Majesty's Government presented in 1947 to the United Nations Special Committee on Palestine, pub. at Jerusalem, 1947. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-185776/> (accessed: 11 October 2023).
10. Shoham, H. (2013). «Buy local» or «buy Jewish»? Separatist consumption in interwar Palestine. *International Journal of Middle East Studies*, 45(3), 469–489. URL: <https://www.jstor.org/stable/2119318> (accessed: 11 October 2023).

UDC 94 (4292)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-2>

Rimuna GUSEYNOVA,
orcid.org/0009-0009-8695-5513
Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of History of Azerbaijan
Ganja State University
(Ganja, Azerbaijan) rumina.huseyn@mail.ru

AZERBAIJAN-ISRAEL RELATIONS BEFORE AND AFTER THE KARABAKH WAR II

The main aim of this article is to study trends in the development of Azerbaijani-Israeli relations within the framework of the national security of the two countries. Relations between Azerbaijan and Israel reflect the high level of friendship and cooperation, which both Azerbaijan and Israel have always set as an example to the whole world. The warm relations that began with the State of Israel from the first year of independence of the Republic of Azerbaijan are of great strategic importance in terms of the independence of Azerbaijan, military development, restoration and defense of its sovereign territories, since today they concern a number of states in the region, including Iran and Armenia. It cannot be denied that the political and military-political support of the State of Israel was one of the factors that had a decisive influence on the victory of Azerbaijan in the Second Karabakh War. After this war, even if relations between the two states continue to expand.

The basic methodology and research methods, as well as a number of research methods aimed at forecasting, are described and explained. The study used a range of data collection methods to obtain and synthesize scientific information. For this purpose, informative data on the topic, official agreements concluded between the two states, statements by government officials, and the results of scientific research were used.

The main scientific novelty of the study lies in the analysis of trends in the development of Azerbaijani-Israeli relations in recent years, the significance of these relations for the security of Azerbaijan against the backdrop of the Second Karabakh War.

Research result. Military-political support for Israel is one of the decisive factors in the Second Karabakh War. Factors such as the entry into service of the Azerbaijani army with the most modern weapons made in Israel, as well as the modernization of weapons received by Azerbaijan from Russia, became one of the decisive factors for Azerbaijan's victory in the 44-day war. After the war, Baku, despite all the pressure from Iran, acted in the direction of its national interests and did not take a single step back from relations with Israel; on the contrary, it demonstrated interest in developing relations with Tel Aviv by opening its embassy in this country.

Key words: Azerbaijan-Israel relations, friendly and cooperative relations, Second Karabakh War, 44-day war, Azerbaijan-Israel military relations.

Рімуна ГУСЕЙНОВА,
orcid.org/0009-0009-8695-5513
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії Азербайджану
Гянджинського державного університету
(Гянджа, Азербайджан) rumina.huseyn@mail.ru

АЗЕРБАЙДЖАНО-ІЗРАЇЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ ДО І ПІСЛЯ ДРУГОЇ КАРАБАХСЬКОЇ ВІЙНИ

Основною метою цієї статті є вивчення тенденцій розвитку азербайджано-ізраїльських відносин у рамках національної безпеки двох країн. Відносини між Азербайджаном та Ізраїлем відображають високий рівень відносин дружби та співробітництва, які як Азербайджан, так і Ізраїль завжди ставили за приклад усьому світу. Теплі відносини, які розпочалися з Державою Ізраїль з першого року незалежності Азербайджанської Республіки, мають велике стратегічне значення з погляду незалежності Азербайджану, військового розвитку, відновлення та захисту його суверенних територій, оскільки сьогодні вони стосуються низки держав регіону, включаючи Іран та Вірменію. Не можна заперечувати, що політична та військово-політична підтримка держави Ізраїль була одним із факторів, які справили вирішальний вплив на перемогу Азербайджану у Другій Карабахській війні. Після цієї війни, навіть якщо відносини між двома державами триває, ще більше розшириться.

Описано та пояснено основну методологію та методи дослідження, а також низку методів дослідження, спрямованих на прогнозування. У ході дослідження використовувалась низка методів збору даних для отримання та узагальнення наукової інформації. Для цього були використані інформативні дані на тему, офіційні угоди, укладені між двома державами, заяви державних діячів, результати наукових досліджень.

Основна наукова новизна дослідження полягає в аналізі тенденцій розвитку азербайджано-ізраїльських відносин останніми роками, значення цих відносин для безпеки Азербайджану на тлі Другої Карабахської війни.

Результат дослідження. Військово-політична підтримка Ізраїлю є одним із вирішальних факторів Другої Карабахської війни. Такі чинники, як надходження на озброєння азербайджанської армії найсучаснішої зброї виробництва Ізраїлю, а також модернізація озброєння, отриманого Азербайджаном від Росії, стали одними з вирішальних чинників перемоги Азербайджану у 44-денній війні. Після війни Баку, незважаючи на весь тиск Ірану, діяв у напрямі своїх національних інтересів і не зробив жодного кроку назад від відносин із Ізраїлем, навпаки, продемонстрував зацікавленість у розвитку відносин із Тель-Авівом, відкривши своє посольство в цій країні.

Ключові слова: Азербайджано-ізраїльські відносини, дружні та співробітницькі відносини, по-друга Карабахська війна, 44-денна війна, Азербайджансько-ізраїльські військові відносини.

Introduction. After Azerbaijan declared its independence in 1991, it was recognized by Israel after Turkiye. A year later, diplomatic relations were established between the two countries. Thus, Israel established a more official relationship with another muslim country after Turkiye and Egypt. Israel has tried to show Arab societies that Israel can establish diplomatic and even strategic relations with muslim countries. Thus, Israel is no longer an “excluded” country. Moreover, the diplomatic bond established with Azerbaijan also means that Israel has gained an ally as its border neighbor to Iran, its enemy in the region. However, while developing relations with Israel, Azerbaijan tried to keep this situation in the background as much as possible because it did not want to fall into the position of Enver Sadat-era Egypt. For example, Azerbaijan has not opened an embassy in Israel. For many years, Azerbaijan has had contact with Israel through unofficial channels, through the Israeli offices of Azerbaijan Airlines. However, in July 2021, the Azerbaijan Trade and Tourism Representative Office in Tel Aviv went further and opened the Tel Aviv Embassy on March 29, 2023.

The purpose of this study is to reveal the principles on which relations between Israel and Azerbaijan are built and to what extent political relations between the parties have been developed through economic cooperation and military technology transfer. The study also reveals how the two countries' strategic partnership development is perceived and interpreted by Iran and Armenia.

Azerbaijan-Israel Relations before the Karabakh War II. Azerbaijan, which declared its independence on October 18, 1991, was recognized by Israel as the second country after Turkiye on December 25, 1991, and on April 7, 1992, it started diplomatic relations with this country. In 1992, the Azerbaijan Israel Friendship Association organized a meeting in Haifa and openly asked Israel to support them in the fight against Armenia. This non-governmental organization has also organized festivals related to the Jewish faith and actively participated in the process. Azerbaijani bureaucrats started visiting Israel in September 1992, regular flights between the two countries

were provided, and an environment was created for the contact of the citizens of the two countries (Aras, 1998). While the Israeli embassy was opened in Baku in 1993, Azerbaijan did not rush to open a representative office in this country. If we look at the official visits made since the establishment of diplomatic relations between the two countries, in 1997 Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu went to Baku as part of his visit to Asian countries and met with the President of Azerbaijan Heydar Aliyev at the international airport. With this meeting, which lasted several hours, Netanyahu became the first Israeli prime minister to visit Azerbaijan. The Israeli Prime Minister's defense of the idea of the Israel-Turkiye-Azerbaijan triad to develop cooperation against Iran with an organization in this meeting led to Iran's reaction. Over the years, Israel and Azerbaijan have developed economic relations, and Azerbaijan's implementation of liberal economic policies has led Israeli companies such as Modcom System, Elta Systems, Bezeq, Maccabee Brewery, Soltam and Tadrian Transport to move to this country (Musaev, 2016). Between 1999 and 2014, the presence of twenty-eight contacts between the two countries, in which diplomatic representatives came together, shows the critical importance both of them attach to these relations. In 2005, Azerbaijan's Deputy Foreign Minister Araz Azimov went to Israel, and in 2007, Israel's Deputy Prime Minister and Strategic Relations Minister Avigdor Lieberman came to Baku, and thus the parties began to express their desire to develop relations (Murinson, 2014: 16). Moreover, in 2007, Israel even organized a ceremony in the Knesset regarding the country's Republic Day celebrations in order to show its value to Azerbaijan. Israel described Azerbaijan as a “key strategic country and economic partner” (Makili-Aliyev, 2013: 8).

While Azerbaijan is trying to maintain its relations with Iran and Russia at a certain level, it also aims to exclude these two countries from their resources in the Caspian Sea and to balance them by developing relations with countries such as Israel and Turkiye (Bhattacharjee, 2017). On the other hand, Israel and Azerbaijan started to cooperate in the field of intelligence in this process. With the support of Israel's

intelligence, Azerbaijan was able to prevent a terrorist attack involving Hezbollah in 2008. The two countries began to act together in the fight against terrorism and border security, and thus it enabled Israel to conduct intelligence activities regarding radical Islamist organizations. In addition to these developments, the visit of Israeli President Shimon Peres to Baku in 2009 paved the way for the strengthening of relations. During this visit, Israel Aerospace Industries announced that a drone factory will be established in Azerbaijan. Therefore, the visit was of critical and historical importance (Musaev, 2016). President Peres during this visit: "Many things unite us. Azerbaijan is a place where Jews can live in tolerance and respect without hatred of Muslims and Christians. That's why Azerbaijan is a special country that I can trust" and showed how important the fact of trust between the parties is (Murinson, 2014: 16). However, all these statements and events disturbed the President of Iran, Mahmoud Ahmadinejad, and he strongly opposed this cooperation. In 2010, Israeli Prime Minister Ehud Olmert and Foreign Minister Avigdor Lieberman visited Baku and continued their visits in 2012, 2013 and 2014 (IRNA, 2021).

Israeli military companies have started training Azerbaijani special forces, building special security systems for Baku airport and modernizing the Azerbaijani army (Avdaliani, 2020).

In May 2012, Minister of Foreign Affairs Elmar Mammadyarov made an official visit to Israel and met with Prime Minister Netanyahu and President Peres, thus, for the first time in history, the Minister of Foreign Affairs of Azerbaijan went to Israel. Another critical development in 2012 is the sale of weapons including drones, anti-aircraft defense systems and missiles to Azerbaijan by Israel Aerospace Industries in the amount of 1.6 billion dollars. Thus, Azerbaijan attracted the attention of the countries of the region by making approximately 43% of its arms expenditures with Israel this year. Azerbaijan is a profitable commercial partner for Israel because Israel sells military ammunition, but on the other hand, it receives 40% of the oil it consumes from Azerbaijan (Liphshiz, 2021). Therefore, this exchange is profitable for both countries. Looking at the volume of foreign trade between Azerbaijan and Israel, the import was 61.59 million dollars, and the export was 1.728.21 million dollars (Mazziotti, Sauerborn, Scianna, 2013). These developments have shown that Azerbaijan and Israel have common security concerns. The two countries, which felt surrounded, tried to create a solution to this problem by improving their relations with each other, and Israel thought that thanks to Azerbaijan, it would be able to eliminate the problem of making a long

flight in case of a possible attack on Iran (Mazziotti, Sauerborn, Scianna, 2013: 8).

In September 2014, Israeli Defense Minister Moshe Ya'alon paid an official visit to Azerbaijan, and after this meeting, the Israeli newspaper Haaretz published articles analyzing the extent of the relationship between the two countries. In some of these articles, Azerbaijan is depicted as a "real partner" and Israel's discomfort with the rapprochement between Armenia and Iran is emphasized (Lindenstrauss, 2015).

The date of another critical meeting between the parties belongs to the year 2016. On December 13, Prime Minister Netanyahu paid an official visit to Baku. At the same time this year, Economy Minister Sahin Mustafayev met with Israeli Ambassador to Azerbaijan Dan Stav. During the talks, it was emphasized that 37 Israeli companies offer services in the country, but there is a willingness to develop cooperation between the parties in the non-oil sectors (economy.gov.az/en/article/israil, 2016). The two countries continued to develop their commercial activities in the following years.

The close relations between Israel and Azerbaijan are of close interest not only to Iran, but also to Armenia. While the Karabakh war was going on, the leader of Nagorno-Karabakh Armenians, Arayik Harutyunyan, made a harsh and exaggerated statement saying: "Israel is responsible for the genocide in Karabakh". Although the Israeli officials said that they do not know how this country evaluates the weapons sold to Azerbaijan, the Karabakh Armenians made serious accusations against Israel (Liphshiz, 2020). Armenia did not find the support it hoped for from Israel. The Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs of Armenia, Anna Naghdalyan, also made a statement and stated that the choices made by Israel are unacceptable and announced that Ambassador Smbatyan, who has been working in Israel since March 31, 2018, was recalled on October 1, 2020 for consultations (Shalom Newspaper, 2020). On November 3, 2020, the Prime Minister of Armenia Pashinyan made a statement and said that Israel is a party to the conflict in Nagorno-Karabakh and Israeli UAVs are being used in the war against Nagorno-Karabakh. "Israel is arming Azerbaijan, which is trying to commit genocide in Karabakh", he said. Prime Minister Pashinyan even declared that his country did not accept Israel's offer of humanitarian aid.

Israel's support to Azerbaijan during the Karabakh War II. Two elements have an active influence on the development of political relations between Azerbaijan and Israel: Azerbaijani Jews who immigrated to Israel after the end of the Cold War and the Jewish community in Azerbaijan. There are

approximately 45,000 Azerbaijani Jews in Israel, and they reside mainly in the city of Akko (jewishportland.org/marcs-remarks/from-azerbaijan-with-love, 2016). Even though they migrated to Israel, these communities do not deny their Azerbaijani identity. For example, during the Nagorno-Karabakh conflict in 2020, Azerbaijani Jews who are citizens of Israel made a demonstration in Petah Tikva and commemorated the people of Azerbaijan who lost their lives in the conflict. The slogans used in the demonstrations were also a proof of this community's love for Azerbaijan.

Among the expressions voiced out loud; “Karabakh is ours, it will be ours!” sentence is included. Not only Israel and Azerbaijan, but also the Turkish flag were included in the demonstrations. Azerbaijan's territorial integrity was defended and Armenia's demand to end the occupation was expressed. Considering that there are about one hundred thousand Azerbaijani Jews in many regions of Israel, the importance of them still protecting their identity is clear. Apart from that, the Jews in Azerbaijan took an active part in the conflict in Karabakh by serving in the army. Milih Yevdayev, the Leader of the Religious Community of Baku Mountain Jews, is another important name to be followed at this point. Yevdayev writes works on the Karabakh problem and multiculturalism and has given interviews to various magazines.

The two countries have also cooperated in the field of defense industry in the last ten years, and this situation benefited Azerbaijan in the Nagorno-Karabakh War that took place in 2020 and lasted for forty-four days. In this war, Azerbaijan used Israeli-made LORA (Long Range Attack) missiles and EXTRA (Extended Range Artillery) missiles. Armenia supplied Russian-made Iskander missiles. In recent years, Azerbaijan allocated its income from oil and natural gas to defense expenditures and thus was able to modernize its army. Israel became the key country that transferred technology to Azerbaijan. Azerbaijan also gave place to drones and unmanned aerial vehicles in this war. It was stated that Azerbaijan, which bought the Turkish-made TB2, also uses Israeli-made unmanned aerial vehicles and kamikaze drones, known as Harop, Orbiter and SkyStriker UAVs, which it allegedly bought in June 2020 (Shaikh, 2020). This situation disturbed not only Armenia, but also Iran. The people of Azerbaijan showed their gratitude to the state of Israel by taking the flags of Turkiye as well as Israel in the celebration demonstrations held after the liberation of the region. Azerbaijan's victory in the war caused the international community to compare the military capabilities of this country with a population of approximately 10 million and Armenia with a population of 3 million.

According to the article titled “Arms Transfer to Conflict Zones: The Case of Nagorno-Karabakh” published on the website of the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Armenia accounted for 4.9% of its military expenditures from GDP in 2020, while this figure corresponds to 5.4% in Azerbaijan. In 2011–2020, the second country to which Azerbaijan supplies weapons is Israel, the third country is Belarus, and the fourth country is Turkiye (Tuna, 2021).

Compared to Armenia, Azerbaijan has paid more attention to the issue of armament in the last ten years. During this period, Israel covered 27% of Azerbaijan's arms imports. Between 2016 and 2020, Azerbaijan made 69% of its arms imports from Israel, because the actual delivery took place in these years. In 2015, Israel provided Azerbaijan with an attack system – HAROP cruise missiles, and these weapons were used in the shortages of 2016 and 2020. Also, Israel provided Azerbaijan with Hermes-900 reconnaissance drone.

It is obvious that these ammunitions have an effect on Azerbaijan winning the fight in 2020. On the other hand, it was claimed that Israel gave Azerbaijan the Barak-8 missile defense system and thus Azerbaijan shot down an Armenian Iskander missile in 2020 (Wezeman, Kuimova, Smith, 2021). All these developments actually show that Azerbaijan is gaining importance as a potential buyer in the Israeli arms industry. Israel is trying to balance its dependence on oil with the arms industry. Israel was already the eighth largest arms exporter in the world between 2016 and 2020, and the country's arms exports accounted for 3% of global arms sales (economy.gov.az/en/article/azerbaycan-i-srail, 2021). Therefore, in 2020, Azerbaijan-Israel relations progressed under the shadow of the Nagorno-Karabakh conflict.

Bilateral Relations After the Karabakh War II.

After the Second Karabakh War, the relations between the two countries continued to develop. On April 30, 2021, the Minister of Economy of Azerbaijan Mikayil Jabbarov met with the Minister of Foreign Affairs of Israel Gabi Eshkanazi via video conference. The topic of the meeting is the economic cooperation between the two countries. It was mentioned that the activities of 90 Israeli companies present in Azerbaijan were successful, and it was mentioned that the joint commission activities of Israel-Azerbaijan Chamber of Commerce and Industry have important projects. The karmic commission established between the two countries held its second meeting. Minister Jabbarov also emphasized that Israel is the main trade partner of Azerbaijan. The two countries have decided to develop cooperation in the fields of energy, agri-

culture, digitalization, food security and investment (economy.gov.az/en/article/azerbaycan-i-srail, 2021). On June 9, 2021, Bakan Jabbarov met with Michael Lotem, Director of the Economic Department of the Commonwealth of Independent States and Asia of the Ministry of Foreign Affairs of Israel. Minister Jabbarov touched upon the high-level image of economic cooperation between the parties and thanked Israel for its support in the Nagorno-Karabakh War. The important role played by Israel-Azerbaijan Chamber of Commerce and Industry in the development of economic relations between the parties was also mentioned in the meetings. George Dick, Israel's Ambassador to Azerbaijan after Dan Stav, also participated in the meeting. Israeli companies are interested in the restoration of the liberated areas of Karabakh, and this topic was also discussed in the talks (economy.gov.az/en/article/azerbaycan-i-srail, 2021).

The most important development on the Israel-Azerbaijan route in 2021 is undoubtedly the opening of Azerbaijan Trade and Tourism Representations in Tel Aviv on July 29. Minister Mikayil Jabbarov personally participated in the opening ceremony of these representations. Even on this occasion, a meeting was organized with the participation of Israeli businessmen. At the same time, Minister Jabbarov made a speech and thanked the Israeli companies that supported the restoration and development of the Nagorno-Karabakh region freed from occupation [19]. During this visit, Minister Jabbarov had the opportunity to meet with the Minister of Finance of Israel, Avigdor Lieberman. This meeting with Lieberman, one of the prominent figures of Israel's Azerbaijan lobby, is important because it took place at a time when Israeli companies wanted to increase their investments in Azerbaijan. Other contacts established by Minister Jabbarov were with the following bureaucratic personnel: Israeli Minister of Construction Ze'ev Yelkin, Minister of Foreign Affairs Yair Lapid and Minister of Regional Cooperation Issawi Frej (Tuna, 2021).

The biggest indicator of the continued development of Azerbaijan-Israel relations after the 44-day war is that the Republic of Azerbaijan opened its Embassy in Israel. On March 29, the opening ceremony of the Embassy of the Republic of Azerbaijan in the State of Israel was held with the participation of the Minister of Foreign Affairs of Azerbaijan Jeyhun Bayramov and the Minister of Foreign Affairs of Israel Eli Cohen. The event was also attended by Israel's Minister of Intelligence Gila Gamliel, head of the Azerbaijani-Israeli interparliamentary relations

working group Anatoliy Rafailov, chairman of the International Relations and Interparliamentary Relations Committee of the Milli Majlis Samad Seyidov, numerous MPs, chairman of the Knesset Security and Foreign Policy Committee Yuli Edelstein, Israel in the Israeli Knesset – Vladimir Beliak, head of the Azerbaijan inter-parliamentary friendship group, members of the Knesset, Yisrael Beytenu party chairman Avigdor Lieberman, members of the Jewish community of Azerbaijan, social and political figures of Israel, former speaker of the Knesset Dalia Itzik, deputy mayor of Jerusalem, etc. (<https://qafqazinfo.az/news/detail>, 2021). This event is a significant event for both countries. Because the relations, which are already at a high level, have risen to the highest level diplomatically. Although Iran tried to use it as a means of pressure on Azerbaijan, such an event is important in terms of showing that Baku will no longer submit to the threats of other states in its foreign relations and protection of its national interests.

Result. Despite the critical support of Israel as well as Turkiye in the Karabakh War that lasted for forty-four days, President Ilham Aliyev put Turkiye in the forefront. However, Israel is a strategic partner for Azerbaijan. As Azerbaijan used Israeli-made military ammunition, Iran began to threaten Azerbaijan and even accused Israel of spying through this country.

Since Armenia saw that Israel could not break the support of Azerbaijan in the last Karabakh War, it abandoned the strategy of normalizing relations with this country and accused Israel of committing genocide in Nagorno-Karabakh. For a while, Iran tried to break this camp by improving relations with Israel in Azerbaijan and Armenia, but they did not succeed.

Israel's military-political support is one of the decisive factors of the Karabakh War II. Factors such as the provision of the most modern weapons produced by Israel to the inventory of the Azerbaijani army, and the modernization of the weapons that Azerbaijan received from Russia, were one of the decisive factors in Azerbaijan's victory in the 44-day war. The fact that Azerbaijan has a great military power has worried the regional states, especially Iran, and their threat to Azerbaijan has increased. Despite this, Baku has not stepped back from relations with Israel, on the contrary, it has shown that it is even more interested in the development of relations with Tel Aviv by opening its embassy in this country.

Today, Azerbaijan-Israel relations play a big role in restoring its sovereign rights in the Karabakh region of Azerbaijan.

BIBLIOGRAPHY

1. Aras, B. (1998). Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia. *Middle East Policy*, 5 (4), 68–81.
2. Musayev, S. (2016). Israel-Azerbaijan Partnership: Invisible Parts of the Iceberg. *The Jerusalem Post*, <https://www.jpost.com/blogs/said-musayev/israel-azerbaijan-partnership-invisible-parts-of-the-iceberg-475090>
3. Murinson, A. (2014). The Ties Between Israel and Azerbaijan, Begin-Sadat Center for Strategic Studies.
4. Makili-Aliyev, K. (2013). Azerbaijan's Foreign Policy: Between East and West. *Istituto Affari Internazionali Working Papers*.
5. Bhattacharjee, D. (2017). Israel and Azerbaijan Relations: A Strategic Compulsion, *Indian Council of World Affairs*, https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=3&ls_id=5042&lid=771
6. IRNA (Persian News Agency), (2021). Conquerors of Khyber Exercise Started. <https://tr.irna.ir/news/84489825/Hayber-Fatihleri-Tatbikatl-basladi>
7. Avdalani, E. (2020). Defying Geography: The Israel-Azerbaijan Partnership, *BESA Center Perspectives Paper No. 1*.
8. Liphshiz, C. (2021). Azerbaijan Fosters Close Ties with Israel despite Iran. *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/azerbaijan-fosters-close-ties-with-israel-despite-iran/>
9. Azerbaijan Republic Ministry of Economy, (2012). <https://www.economy.gov.az/article/israel-2012/21778>
10. Mazziotti, M., Sauerborn, D., Scianna, B.M. (2013). *Multipolarity is Key: Assessing Azerbaijan's Foreign Policy*, Center for Economic and Social Development Press, Azerbaijan.
11. Lindenstrauss, G. (2015). Israel-Azerbaijan: Despite the Constraints, a Special Relationship, *Strategic Assessment*, 17 (4), 69–79.
12. Azerbaijan Republic Ministry of Economy, (2016). <https://www.economy.gov.az/en/article/israil-2016/23093>
13. Liphshiz, C. (2020). "Armenian Leader Accuses Israel of Aiding 'Genocide' Against his People", *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/armenian-leader-accuses-israel-of-aiding-genocide-against-his-people/>
14. *Shalom Newspaper*, (2020). Armenia Withdrew Its Ambassador from Israel. https://www.salom.com.tr/haber-116031-ermenistan_Israil_buyukelcisini_geri_cektiler.html
15. The Jewish Federation of Greater Portland, (2016). From Azerbaijan with Love. <https://www.jewishportland.org/marcs-remarks/from-azerbaijan-with-love>
16. Shaikh, S. (2020). The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for the Future of Strike and Defense. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*, <https://www.csis.org/analysis/air-and-missile-war-nagorno-karabakh-lessons-future-strike-and-defense>
17. Wezeman, P. D., Kuimova, A., Smith, J. (2021). Arms Transfers to Conflict Zones: The Case of Nagorno-Karabakh, *SIPRI*, <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>
18. Wezeman, P.D., Kuimova, A., Wezeman, S.T. (2021). Trends in International Arms Transfers 2020. *SIPRI Fact Sheet*, https://sipri.org/sites/default/files/2021-03/fs_2103_at_2020.pdf
19. Azerbaijan Republic Ministry of Economy, (2021). Discussions on Azerbaijan-Israel Economic Cooperation Held. <https://www.economy.gov.az/en/article/azerbaycan-i-srail-iqtisadi-emekdashligi-muzakire-edilib01/31714>
20. Tuna, O. (2021). Azerbaijan-Israel Relations in the Shadow of Polemics. *Independant*, <https://www.indyturk.com/node/364466/turkiyeden-sesler/polemiklerin-golgesinde-azerbaycan-israil-iliskileri>
21. Embassy of Azerbaijan opened in Israel – Historical day! <https://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycanin-israilde-sefirliyi-acildi-tarixi-gun-395750>

REFERENCES

1. Aras, B. (1998). Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia. *Middle East Policy*, 5 (4), 68–81.
2. Musayev, S. (2016). Israel-Azerbaijan Partnership: Invisible Parts of the Iceberg. *The Jerusalem Post*, <https://www.jpost.com/blogs/said-musayev/israel-azerbaijan-partnership-invisible-parts-of-the-iceberg-475090>
3. Murinson, A. (2014). The Ties Between Israel and Azerbaijan, Begin-Sadat Center for Strategic Studies.
4. Makili-Aliyev, K. (2013). Azerbaijan's Foreign Policy: Between East and West. *Istituto Affari Internazionali Working Papers*.
5. Bhattacharjee, D. (2017). Israel and Azerbaijan Relations: A Strategic Compulsion, *Indian Council of World Affairs*, https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=3&ls_id=5042&lid=771
6. IRNA (Persian News Agency), (2021). Conquerors of Khyber Exercise Started. <https://tr.irna.ir/news/84489825/Hayber-Fatihleri-Tatbikatl-basladi>
7. Avdalani, E. (2020). Defying Geography: The Israel-Azerbaijan Partnership, *BESA Center Perspectives Paper No. 1*.
8. Liphshiz, C. (2021). Azerbaijan Fosters Close Ties with Israel despite Iran. *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/azerbaijan-fosters-close-ties-with-israel-despite-iran/>
9. Azerbaijan Republic Ministry of Economy, (2012). <https://www.economy.gov.az/article/israel-2012/21778>
10. Mazziotti, M., Sauerborn, D., Scianna, B.M. (2013). *Multipolarity is Key: Assessing Azerbaijan's Foreign Policy*, Center for Economic and Social Development Press, Azerbaijan.
11. Lindenstrauss, G. (2015). Israel-Azerbaijan: Despite the Constraints, a Special Relationship, *Strategic Assessment*, 17 (4), 69–79.
12. Azerbaijan Republic Ministry of Economy, (2016). <https://www.economy.gov.az/en/article/israil-2016/23093>

13. Liphshiz, C. (2020). "Armenian Leader Accuses Israel of Aiding 'Genocide' Against his People", The Times of Israel, <https://www.timesofisrael.com/armenian-leader-accuses-israel-of-aiding-genocide-against-his-people/>
14. Shalom Newspaper, (2020). Armenia Withdrew Its Ambassador from Israel. https://www.salom.com.tr/haber-116031-ermenistan_israil_buyukelcisini_geri_cektiler.html
15. The Jewish Federation of Greater Portland, (2016). From Azerbaijan with Love. <https://www.jewishportland.org/marcs-remarks/from-azerbaijan-with-love>
16. Shaikh, S. (2020). The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for the Future of Strike and Defense. Center for Strategic and International Studies (CSIS), <https://www.csis.org/analysis/air-and-missile-war-nagorno-karabakh-lessons-future-strike-and-defense>
17. Wezeman, P. D., Kuimova, A., Smith, J. (2021). Arms Transfers to Conflict Zones: The Case of Nagorno-Karabakh, SIPRI, <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>
18. Wezeman, P.D., Kuimova, A., Wezeman, S.T. (2021). Trends in International Arms Transfers 2020. SIPRI Fact Sheet, https://sipri.org/sites/default/files/2021-03/fs_2103_at_2020.pdf
19. Azerbaijan Republic Ministry of Economy, (2021). Discussions on Azerbaijan-Israel Economic Cooperation Held. <https://www.economy.gov.az/en/article/azerbaycan-israil-iqtisadi-emekdashligi-muzakire-edilib01/31714>
20. Tuna, O. (2021). Azerbaijan-Israel Relations in the Shadow of Polemics. Independent, <https://www.indyturk.com/node/364466/turkiyeden-sesler/polemiklerin-golgesinde-azerbaycan-israil-iliskileri>
21. Embassy of Azerbaijan opened in Israel – Historical day! <https://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycanin-israilde-sefirliyi-acildi-tarixi-gun-395750>

UDC 061.22 (477.72)«18»] (091)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-3>

Viktoriia DOBROVOLSKA,
orcid.org/0000-0002-5262-7425
кандыдат наук гісторычных,
професар надзвычайны, кіроўнік катэдыры наук сацыяльных
і гуманітарных араз пэдагагікі іннавацыйнай
Паўстаўоўей Акадэміі Морскай в Чэрсоніу
(Чэрсон, Украіна) viado@ukr.net

ДІЯЛАЊНОЎ ОДДІАЛУ РОСЫЈСКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРЫСТВА В МІКОЛАЊОВІЕ В ЗАКРЕСІЕ КШТАЊЦЕНІА КАДР ТЕХНІЧНЫХ ДЛЯ ПОЊУДНІОЊЕЙ УКРАІНЫ В ДРУГА ПОЊОЊА ХІХ ВІЕКУ

Целю нініејшого артыкулу јест доконтанне аналізы дјялаЊносі Оуддіалу Цесарскогос Росыјскогос Товарыства ТехнІчносго в МІколајовіе ораз јего Сталеј КомІсІі дс. Едукаціі ТехнІчносј, оцена вкЊаду іх чЊлонкЊв в кшталтванне шкЊлнІцтва завоуоуо-технІчносго на поЊуднІу УкраІны в варункох модернІзаціі на преломіе ХІХ і ХХ віекув.

Ствердза сія, же в первосјей поЊовіе лат 60. ХІХ віеку в іроуоуіску інжынерЊв механІкЊв флоты народІл сія помysl створення в МІколајовіе власносго публічносго звІязку завоуоуогос. ЗвІязек мІколајовскІх інжынерЊв механІкЊв, по утворенІу Росыјскогос Товарыства ТехнІчносго в 1869 року і выданІу позволення на отвіеранне оуддіалЊв в регонох, zostаЊ первосјым регоналнЫм оуддіалем РТТ. До прІорытетовых оосарЊв јего дјялаЊносі належало загалення кшталцення кадр технІчнЫх для прІемІслу фабрычносго поЊуднІоўей УкраІны, а зајмовало сія тым повоЊана пры оуддіале Стала КомІсІя дс. Едукаціі ТехнІчносј.

Zostalo udowodniono, ze stworzenie i dјalalnoѕ Oddziału Cesarского Rosyjskiego Towarzystwa Technicznego w Mikołajowie oraz członkostwo w nim wybitnych przedstawicieli elity intelektualno-technicznej południa Ukrainy zapewniło moźliwość stawiania i rozwiązywania zadań kulturalno-oѕwiatowych, ktЊre stanęły przed spoЊeczeństwem w okresie poreformowym. Jego Stala Komisja ds. Edukacji Technicznej odegrała waźną rolę w opracowaniu koncepcji kшtalcenia zawodowo-technicznego robotnikЊв фабрык, przyczynila siя do powstania profesjonalnych technicznych instytucji edukacyjnych oраз popularyzowała osiągnięcia mІkoloajowskiego oуддіалу CRTT na poziomie regionalnym i krajowym.

СЊлова кључовые: едукація технІчна, дјялаЊносі кљурално-оѕвіатова, класы рысунку технІчносго, Оуддіал в МІколајовіе, Росыјскіе Товарыство ТехнІчносе, поЊуднне УкраІны.

ВІкторія ДОБРОВОЊЬСЬКА,
orcid.org/0000-0002-5262-7425
кандыдат історІчнЫх наук, доцент,
завідувач кафедры соціално-гуманІтарнЫх наук та іноваціЙноЊ педдагогікі
ХерсонскоЊ державноЊ морскоЊ акадэміі
(Херсон, УкраІна) viado@ukr.net

ДІАЊЊНІСТЬ МІКОЛАЊВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА З ПІДГОТОВКИ ТЕХНІЧНЫХ КАДРІВ ПІВДНЯ УКРАЊНІ ДРУГОЊ ПОЛОВІНИ ХІХ СТ.

Метоу статті є аналІз дјяЊљності МІколаЊвскогос відділення ІРТТ та його ПостійноЊ комісіі з технІчноЊ оѕвіті, внесок іх членів у становлення професійно-технІчноЊ оѕвіті на Півдні УкраІні в умовах модернІзаціі на рубежі ХІХ – початку ХХ ст.

Встановлено, що ще в першій половині 60-х рр. ХІХ ст. серед інжынерів-механІкІв флоту зародилася ідея створення в місті МІколаєві іх громадскогос професійногос об'єднання. Зі створенням у 1869 р. Російскогос технІчносго товариства та дозволом створювати відділення в регонах, об'єднання мІколаЊвскІх інжынерів-механІкІв стало першым регоналнЫм відділенням РТТ. Серед прІорытетнЫх напрямів його дјяЊљності стало питання підготЊвки технІчнЫх кадрів для фабрычно-завоуоуої промІсловості Півдня УкраІні, яким переймалася створена пры відділенні Постійна комісія з технІчноЊ оѕвіті. Кључовыми завданнями для членів МІколаЊвскогос відділення ІРТТ з вирішення цього питання стали: облаштування в місті класів технІчносго креслення й малювання для дорослЫх реміснІкІв.

Z самого початку створення МІколаЊвскогос відділення ІРТТ його члени переймалІся браком спеціалІстів середньоЊ ланки на промІсловЫх підприємствах міста. МІколаЊвське відділення докљдало чимало зуслІв для

заснування в місті середнього механіко-технічного училища з викладанням основ суднобудування, сільськогосподарського машинобудування та пароплавної механіки.

Доведено, що створення та діяльність Миколаївського відділення ІРТТ та участь у ньому видатних представників інтелектуальної та технічної еліти Півдня України, відкривало можливість для постановки та вирішення культурно-просвітницьких завдань, що стояли перед суспільством пореформеного періоду. Його Постійна комісія з технічної освіти відіграла важливу роль у формуванні концепції професійно-технічної підготовки фабрично-заводських робітників, сприяла створенню професійних технічних навчальних закладів та популяризувала досягнення Миколаївського відділення ІРТТ на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Ключові слова: технічна освіта, культурно-просвітницька діяльність, класи креслення, Миколаївське відділення, Російське технічне товариство, Південь України.

Viktoriia DOBROVOLSKA,

orcid.org/0000-0002-5262-7425

*Candidate of Historical Sciences (Ph.D.), Associate Professor,
Head of the Department of Humanities and Social Sciences and Innovative Pedagogy
Kherson State Maritime Academy
(Kherson, Ukraine) viado@ukr.net*

THE ACTIVITY OF THE MYKOLAIV BRANCH OF THE RUSSIAN TECHNICAL SOCIETY FOR THE TRAINING OF TECHNICAL PERSONNEL IN SOUTHERN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The purpose of the article is to analyze the activities of the Mykolaiv branch of the Russian Technical Society for Technical Education and its Permanent Commission on Technical Education. The article explores the contributions of its members to the development of professional and technical education in Southern Ukraine during the period of modernization at the turn of the 19th and 20th centuries.

It is established that in the first half of the 1860s, the idea of establishing a public professional association for fleet engineers emerged in the city of Mykolaiv. With the establishment of the Russian Technical Society in 1869 and permission to create branches in regions, the union of Mykolaiv mechanical engineers became the first regional branch of the Russian Technical Society. Among its priority activities was the issue of preparing technical personnel for the factory industry of Southern Ukraine, overseen by the established Permanent Commission on Technical Education.

Key tasks for members of the Mykolaiv branch of the Russian Technical Society included the establishment of technical drawing and painting classes for adult craftsmen in the city. Since its inception, the Mykolaiv branch addressed the shortage of middle-level specialists in the city's industrial enterprises. The branch dedicated significant efforts to establish a medium-level mechanical-technical school in the city, focusing on shipbuilding, agricultural machinery manufacturing, and steam engine mechanics.

The article demonstrates that the creation and activities of the Mykolaiv branch of the Russian Technical Society, along with the participation of prominent representatives of the intellectual and technical elite of Southern Ukraine, provided opportunities to address cultural and educational challenges during the post-reform period. The Permanent Commission on Technical Education played a crucial role in shaping the concept of professional-technical training for factory workers, contributing to the establishment of professional technical educational institutions and promoting the achievements of the Mykolaiv branch of the Russian Technical Society at the regional and national levels.

Key words: *technical education, cultural and educational activities, drawing classes, Mykolaiv branch, Russian Technical Society, Southern Ukraine.*

Sformułowanie problemu. Druga połowa XIX wieku była punktem zwrotnym w historii Ukrainy we wszystkich sferach życia społeczno-politycznego i kulturalnego. Reformy z lat 60. i 70. XIX wieku w Imperium Rosyjskim, w którego skład wchodziło terytorium Ukrainy Naddnieprzańskiej, sprzyjały zmianom w procesach społeczno-gospodarczych i kulturowych. Przyspieszone tempo rozwoju gospodarczego sprawiło, że władze państwa, ale także właściciele przedsiębiorstw po nowemu spojrzeli na problem szkolenia wykwalifikowanych kadr. Rozwój przemysłu, transportu i rolnictwa wymagał równoległego rozwoju nauki, edukacji i kultury. Ważną konsekwencją przemian społeczno-gospodarczych było

zwiększenie liczebności środowisk inteligentnych, których aktywność twórcza i profesjonalizm stały się istotnym czynnikiem postępu.

Procesy te dały impuls do powstania różnego typu organizacji i stowarzyszeń publicznych, wśród których ważne miejsce zajmowało Rosyjskie Towarzystwo Techniczne (RTT), założone w listopadzie 1866 roku w Petersburgu. Już w 1874 roku za zasługi dla przemysłu i sprzyjanie w rozwoju szkolnictwa technicznego towarzystwu przyznany został tytuł cesarskiego, zdobyło ono tym samym osobisty patronat głowy państwa.

Jako główny cel działalności – jak wynika ze statutu – RTT przyjęło wspieranie rozwoju przemysłu,

науки i techniki. Środkiem osiągnięcia wyznaczonego celu miało zostać m.in. „upowszechnianie szkolnictwa technicznego” (Ustav, 1901: 1). Taka działalność RTT zaczęła odgrywać ważną rolę w rozwiązywaniu problemu poprawy jakości kapitału ludzkiego w warunkach modernizacji. Stopniowo RTT przekształciło się w scentralizowaną strukturę, która podjęła się organizacji komunikacyjnych form działalności inżynierów w imperium. Aby unormować taką działalność, już w marcu 1867 r. RTT zatwierdziło instrukcję „Podstawy zakładania oddziałów Rosyjskiego Towarzystwa Technicznego w guberniach” (DAOO, 6: 12). Stworzyło to warunki i możliwości pozapaństwowej komunikacji fachowców z branży inżynierii w regionach o stosunkowo dużej wówczas koncentracji przedsiębiorstw przemysłowych.

W tym miejscu należy podkreślić, że pierwszy oddział Rosyjskiego Towarzystwa Technicznego powstał właśnie w Mikołajowie. Podstawą do otwarcia oddziału w mieście były wydarzenia z 1864 roku, kiedy to jeszcze przed utworzeniem RTT w Petersburgu pojawiła się w środowisku inżynierów mechaników floty Mikołajowa idea zorganizowania samodzielnego lokalnego stowarzyszenia, które miałyby służyć wymianie opinii i doświadczeń w zakresie ich działalności zawodowej. Inicjatorami powstania tego stowarzyszenia byli znani w regionie inżynierowie A. Leontiew, I. Fedosiejew, I. Nuzinow, M. Popow i K. Selezniow (Kratkij, 1904: 9). Próba ta jednak spotkała się z niepowodzeniem (Savchuk, 2019: 265).

Wraz z powstaniem Rosyjskiego Towarzystwa Technicznego w Petersburgu, z inicjatywy K. Selezniowa oraz przy wsparciu dyrektora Mikołajowskiej Jednostki Hydrograficznej W. Zarudnego i jego asystenta M. Iljina, w 1869 r. podjęto drugą próbę, której efektem było uzyskanie pozwolenia na założenie oddziału RTT w Mikołajowie (Huzenko, 2006: 82).

Analiza historiografii. Na historiografię działalności poszczególnych oddziałów CRTT w Ukrainie składa się niewielka liczba prac. Jeżeli chodzi o dorobek współczesnych badaczy, na uwagę zasługują prace naukowe (Savchuk, 1992; Demchenko, 2007; Kushlakova, 2016; Pylypchuk, 2006). Szczególne znaczenie w pracach wymienionych autorów ma analiza źródłoznawcza dokumentów pochodzących ze specjalnych i odrębnych zbiorów repozytoriów archiwalnych, w których przechowywane są materiały opisujące przebieg i wyniki działalności kulturalno-oświatowej oddziałów CRTT.

Działalność oddziałów CRTT guberni chersońskiej przeanalizowała O. Luta, która zbadała i oceniła wkład ich członków w kształcenie wykwalifikowanej kadry robotniczej (Liuta, 2001). Natomiast organiza-

cję procesu edukacyjno-wychowawczego Odeskiej Szkoły Dziesiętników Budowlanych, prowadzonej przez Oddział CRTT w Odessie opisała w artykule W. Tsubenko (Tsubenko, 2013).

Zagadnienia związane z działalnością mikołajewskiego oddziału Rosyjskiego Towarzystwa Technicznego w zakresie rozwoju szkolnictwa zawodowego i technicznego w regionie we współczesnej historiografii ukraińskiej można zakwalifikować jako zagadnienia słabo zbadane. Dzięki rozprawom naukowym nielicznych autorów (Demuz, 2012; Huzenko, 2006; Mikołajewa, 2005) można prześledzić proces tworzenia oddziału i jego działalność oświatową. Nie kwestionując wagi prac współczesnych ukraińskich badaczy poświęconych problematyce działalności oddziałów CRTT w Ukrainie, należy zauważyć, że wkład tych oddziałów w rozwój szkolnictwa zawodowo-technicznego nie został jeszcze w pełni zbadany i wymaga dalszego rozpoznania naukowego.

Celem danego artykułu jest dokonanie analizy działalności Oddziału Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Technicznego w Mikołajowie oraz jego Stałej Komisji ds. Edukacji Technicznej, ocena wkładu ich członków w kształtowanie szkolnictwa zawodowo-technicznego na południu Ukrainy w warunkach modernizacji na przełomie XIX i XX wieków.

Prezentacja głównego materiału. W celu wspierania rozwoju edukacji technicznej i szerzenia wiedzy technicznej, 15 maja 1868 roku przy RTT została powołana Stała Komisja ds. Edukacji Technicznej. W jej skład weszli nauczyciele placówek oświatowych, wybitni naukowcy, osoby publiczne i urzędnicy. Komisja ta ustalała główne zasady i regulaminy dotyczące metodyki kształcenia, jego organizacji oraz poprawy warunków uczenia się przez słuchaczy. Ponieważ w Imperium Rosyjskim nie było wówczas oficjalnie zatwierdzonej instytucji, która zajmowałaby się konkretnie kwestiami edukacji technicznej, funkcje sprawowania opieki nad branżą edukacji technicznej zaczęła pełnić Stała Komisja ds. Edukacji Technicznej przy RTT wraz z analogicznymi komisjami funkcjonującymi przy oddziałach regionalnych RTT. Podczas ich posiedzeń omawiano aktualne problemy branży i szukano sposobów ich rozwiązywania.

Działalność Stałej Komisji ds. Edukacji Technicznej RTT prowadzona była w dwóch obszarach: administracyjnym (sprzyjanie w zakładaniu oraz bieżące wspieranie szkół, uczelni zawodowych, kursów, mobilnych muzeów, wystaw itp.) oraz organizacyjno-metodycznym (doskonalenie metodyki nauczania, wprowadzanie nowych przedmiotów, opracowywanie zagadnień kształcenia technicznego w ogóle i szerszenie najlepszych praktyk).

25 maja 1882 roku Rada Państwowa Imperium Rosyjskiego wydała dekret w sprawie szkół zakładanych przez Cesarskie Rosyjskie Towarzystwo Techniczne. W dniu 15 stycznia 1883 roku CRTT, w celu zapewnienia należytej organizacji działalności szkół i kursów kształcenia zawodowego robotników, zatwierdziło „Statut szkół zawodowych Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Technicznego” (Ustav, 1913: 3–4). Dokument ten został zatwierdzony przez Ministra Edukacji Ludowej, co de facto wskazywało na ustanowienie kontroli państwa nad działalnością CRTT.

Ze Statutu wynikało, że CRTT mogło organizować szkoły zawodowe przy zakładach i fabrykach, a także w miejscowościach zamieszkałych przez robotników fabrycznych i rzemieślników, w celu szerzenia potrzebnej dla nich wiedzy technicznej. Dzięki prywatnym i publicznym inicjatywom do końca lat 80. XIX wieku rosła liczba szkół, kursów, techników, które oferowały robotnikom zdobycie wykształcenia ogólnego oraz zawodowo-technicznego. W tym czasie oddziały CRTT w regionach stają ośrodkami naukowo-technicznymi zajmującymi się problematyką rozwoju szkolnictwa zawodowo-technicznego. Wszystkie założone przez nie techniczne placówki oświatowe średniego i niższego szczebla podzielone zostały na dwie kategorie: a) szkoły i klasy specjalne: techniczne, rzemieślnicze, malarskie i rysunkowe w podziale na różne dziedziny produkcji ze specjalnymi – jeżeli było to konieczne – warsztatami szkoleniowymi; b) szkoły ogólnokształcące, które oferowały program kształcenia podstawowego z elementami kształcenia technicznego. Zaplecze finansowe takich instytucji edukacyjnych miały stanowić fundusze CRTT, datki charytatywne od osób prywatnych i organizacji, a także „pomoc finansowa organów skarbowych, ziemskich, miejskich i stanowych” (Ustav, 1913: 3–4).

W marcu 1888 r. na szczeblu ustawodawczym przyjęty został „Podstawowy regulamin przemysłowych szkół zawodowych” (Sbornik, 1894: 1087–1099). Tym samym po raz pierwszy zostały sformułowane zasady organizacji systemu szkolnictwa specjalnego, ponadto określone zostały sposoby kształcenia wykwalifikowanych robotników, rzemieślników i techników. Zgodnie z tym dokumentem przemysłowe szkoły zawodowe, które były utrzymywane ze środków skarbu państwa, miały być zakładane na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji Ludowej. Szkoły, które były utrzymywane z innych źródeł finansowania, w tym ze środków oddziałów CRTT, wymagały zatwierdzenia: techniczne – od kuratora okręgu oświatowego, któremu podlegały, rzemieślnicze zaś należały do kompetencji inspektorów i podlegały dyrektorom publicznych szkół zawodowych guberni, na których terenie funkcjonowały.

Od chwili założenia Oddział CRTT w Mikołajowie aktywnie rozwija różnorodną działalność. W celu zapewnienia właściwej organizacji pracy w placówce powołano następujące komisje: gospodarczą, naukowo-organizacyjną, rewizyjną, do spraw elewatorowych, do spraw gospodarki wodociągowej, do spraw opracowania programu oceniania działalności przedsiębiorstw przemysłowych. Członkowie oddziału przywiązywali szczególną wagę do kwestii organizacji szkolnictwa technicznego w regionie, zainicjowali więc utworzenie trzech różnych komisji w tym zakresie: komisji do spraw organizacji klas rysunku technicznego i malarstwa dla dorosłych rzemieślników, w sprawie organizacji kursów palaczy; w sprawie opracowania regulaminu i programu utworzenia technicznej szkoły zawodowej średniego szczebla w Mikołajowie. W skład komisji do spraw organizacji klas rysunku technicznego i malarstwa dla dorosłych rzemieślników weszli znani w regionie przedstawiciele technicznej inteligencji: L. Belawin, E. Sztukenberg, K. Boklewski, H. Włastelcyia, L. Hawryszew. Komisja ta podjęła się opracowania „Projektu regulaminu wieczorowych i niedzielnych klas rysunku technicznego i malarstwa dla dorosłych rzemieślników” oraz programu zajęć (Otchet, 1895: 10).

5 listopada 1894 roku na walnym zgromadzeniu Oddziału CRTT w Mikołajowie podjęta została decyzja o przekształceniu tej komisji w Stałą Komisję ds. Edukacji Technicznej (Otchet, 1895: 11), która od razu stała się głównym ogniwem w organizacji systemu kształcenia zawodowego robotników przedsiębiorstw w Mikołajowie. Zgodnie ze Statutem przewodniczącego Stałej Komisji mianował Minister Edukacji Ludowej na wniosek CRTT. Na to stanowisko Towarzystwo musiało zaproponować co najmniej dwóch kandydatów spośród swoich członków. W marcu 1895 roku Minister Edukacji Ludowej zatwierdził jako pierwszego przewodniczącego Stałej Komisji ds. Edukacji Technicznej oddziału w Mikołajowie inżyniera mechanika I. Juriewa, który później został członkiem Rady tegoż oddziału. W ciągu objętego badaniem okresu stanowisko przewodniczącego obejmowali członkowie mikołajowskiego oddziału CRTT, znani w mieście inżynierowie, m.in. L. Hawryszew, H. Czyżewski, D. Kyriakow. Stała Komisja do spraw Edukacji Technicznej przy Oddziale CRTT w Mikołajowie miała działać zgodnie z przyjętym 25 maja 1882 roku „Statutem szkół zawodowych Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Technicznego” (Otchet, 1900: 21). Do jej obowiązków należało organizowanie i nadzorowanie działalności wieczornych i niedzielnych klas rysunku technicznego i malarstwa dla dorosłych rzemieślników i robotników mikołajowskich przedsiębiorstw przemysłowych (Otchet, 1895: 6).

W krótkim czasie komisji udało się zorganizować pracę w zakresie zapewnienia możliwości zdobycia wykształcenia technicznego robotnikom miejskim. Zajęcia rozpoczęły się 26 lutego 1895 roku zgodnie z „Projektem odrębnego regulaminu klas rysunku technicznego i malarstwa dla rzemieślników w Mikołajowie” oraz planami zajęć, zatwierdzonymi 18 stycznia 1895 roku przez kuratora odeskiego okręgu oświatowego (Otchet, 1900: 5). Ze względu na brak pomieszczeń dla organizacji procesu edukacyjnego, utworzono najpierw tylko jedną klasę graficzną. Za zgodą Urzędu Publicznego Miasta Mikołajów zorganizowano ją w siedzibie Szkoły Puszczińskiej, gdzie ona funkcjonowała przez kolejne dwa lata. Dopiero w 1897 roku Oddział CRTT w Mikołajowie otrzymał do tymczasowego użytku pomieszczenia dawnego warsztatu resortu morskiego, położone przy ulicy Admirałtejskiej. Korzystanie z tego lokalu umożliwiło zwiększenie naboru uczniów od 32 do 50 osób. Otwarto tutaj także drugą klasę dla osób, które skończyły naukę w klasie graficznej i później kontynuowały ją w klasie technicznej (Otchet, 1905: 6).

Zapotrzebowanie na zdobywanie wiedzy technicznej wśród robotników i rzemieślników przedsiębiorstw Mikołajowa skłoniło kuratora odeskiego okręgu edukacyjnego do udzielenia pozwolenia na otwarcie dodatkowej klasy technicznej w dniu 15 stycznia 1897 roku (Otchet, 1900: 21). Wszystkie te klasy były otwierane dzięki finansowemu wsparciu Urzędu Publicznego Miasta Mikołajów. Sprawowanie nadzoru nad działalnością klas i kontrolę nad realizacją działań edukacyjnych i wydatkowaniem środków finansowych powierzono przewodniczącemu Stałej Komisji ds. Edukacji Technicznej I. Juriewowi. Głównym celem utworzenia takich klas przez mikołajowski oddział CRTT było szerzenie wśród rzemieślników Mikołajowa wiedzy związanej z metodami rysunku technicznego i malarstwa.

Na naukę przyjmowano już zatrudnionych rzemieślników, którzy ukończyli 14 lat, umieli czytać i pisać. Jak jednak wynika ze sprawozdań mikołajowskiego oddziału CRTT, poziom wykształcenia, zdobytego przez słuchaczy już przed przyjęciem na naukę, był całkiem solidny. Byli to absolwenci powiatowych szkół zawodowych, szkół kościelno-parafialnych, wiejskich i miejskich, a także portowo-rzemieślniczych (Otchet, 1900: 28), w wieku głównie od 14 do 40 lat. Pracowali już jako kotlarze, kowale, ślusarze, stolarze, tokarze, kreślarze na kolei, w Stoczni Czarnomorskiej, w Admiralicji Mikołajowskiej oraz w innych przedsiębiorstwach miasta i szukali sposobów na doskonalenie swojej wiedzy teoretycznej, jak również umiejętności praktycznych.

Rok szkolny miał trwać zgodnie z Regulaminem od 15 października do 15 kwietnia. Z czasem jednak wprowadzono system semestralny w obrębie jednego roku kalendarzowego – styczeń-maj i wrzesień-grudzień (Otchet, 1900: 26). Jeżeli słuchacz nie był w stanie opanować programu w ciągu jednego roku, zajęcia dla niego trwały dwa lata akademickie. Czas zajęć wynosił 10 godzin tygodniowo, obejmowały one opanowanie przez uczniów podstaw rysunku, malarstwa, arytmetyki i geometrii. Nauka na kursach przewidywała kształcenie fachowców władających techniką i zasadami wykonywania oraz sporządzania rysunków maszyn i ich elementów, konstrukcji, budynków i innych obiektów technicznych.

Na inspektora klas mianowano czynnego członka mikołajowskiego oddziału, inżyniera okrętowego I. Hajdamowycza, absolwenta Akademii Morskiej w Mikołajowie (Otchet, 1900: 25). Nauczyciele byli zatwierdzani przez Stałą Komisję ds. Edukacji Technicznej Oddziału CRTT w Mikołajowie spośród osób posiadających specjalne wykształcenie techniczne i będących inżynierami lub praktykującymi mechanikami. Zajęcia odbywały się w niedzielę w godzinach 12:00 - 16:00 oraz trzy razy w tygodniu w godzinach 19:00 - 21:00. Nauka była płatna, a czesne wynosiło 1 rubel 50 kopiejek za miesiąc (Otchet, 1900: 28-29).

Każdy proces edukacyjny wymaga odpowiedniej bazy materialnej. Organizując działalność edukacyjną, Oddział CRTT w Mikołajowie zmierzył się z szeregiem problemów o charakterze przede wszystkim materialnym. Brak funduszy uniemożliwiał należyty remont i wyposażenie pomieszczeń edukacyjnych. Do prowadzenia zajęć teoretycznych i praktycznych wykorzystywano pomieszczenia warsztatów przyrządów morskich udostępnione mikołajowskiemu oddziałowi CRTT przez byłego zwierzchnika Floty Czarnomorskiej, wiceadmirała M. Kopytowa (Otchet, 1900: 22). W ciągu pierwszych lat funkcjonowania klas musiały się one zadowalać finansowym wsparciem ze strony nieobojętnych wobec losów tych klas szefów lokalnych przedsiębiorstw. Warto tutaj wspomnieć m.in. o dyrektorze Czarnomorskiego Zakładu Mechanicznego J. Horianynowie, kierownictwie Mikołajowskiego Towarzystwa Zakładów Stoczniowych, Mechanicznych i Odlewniczych oraz fabryce braci Donskich (Otchet, 1900: 24). Mimo że wysokość przeznaczonych przez nich datków była skromna nawet jak na ówczesną sytuację gospodarczą, wynosząc 175 rubli, takie działania mogły stanowić precedens dla dalszego wspierania materialnego ze strony lokalnych przedsiębiorstw.

Przedsięwzięcia naukowo-edukacyjne i promocyjne oddziałów spotkały się ze szczerym poparciem środowiska robotniczego. Jego liczni przedsta-

wiele, mimo różnych kłopotów ekonomicznych, wykazywali żądzę wiedzy, która była postrzegana jako sposób na poprawę swojej sytuacji materialnej w przyszłości, znalezienie stałej pracy, możliwość wyboru lepszego miejsca. Napływ chętnych do nauki w różnych placówkach RTT był znaczący. Tak więc w 1899 roku naukę w oddzielnej klasie technicznej rozpoczęło 20 osób, a do klasy graficznej przyjętych zostało 44 robotników. Jednak do końca roku szkolnego została już tylko połowa z nich (Otchet, 1900: 21). Sytuację tłumaczono zbliżającym się światowym kryzysem gospodarczym. Przedsiębiorstwa Mikołajowa, a także innych miast Ukrainy Naddnieprzańskiej, które w latach 60.–90. XIX wieku przeżywały okres przyspieszonej industrializacji, odczuły pierwsze oznaki spadku gospodarczego. Znaczące zmniejszenie liczby studentów tłumaczono całkowitą stagnacją gospodarczą we wszystkich zakładach i fabrykach, co zmuszało znaczną liczbę rzemieślników i robotników do opuszczania miasta.

Jednak względna stabilizacja gospodarcza wkrótce ożywiła projekty edukacyjne mikołajowskiego oddziału CRTT. Szczególnym popytem nadal cieszyła się szkoła rzemieślnicza. Tego typu placówki edukacyjne dla dorosłych ewidentnie w pełni odpowiadały potrzebom, jakie pojawiły się w wyniku industrializacji. W 1902 roku Mikołajowska Szkoła Rzemieślnicza nie mogła przyjąć nawet połowy całkowitej liczby kandydatów. Taki stan rzeczy zmusił Radę Oddziału CRTT w Mikołajowie wystąpić do kuratora odeskiego okręgu oświatowego o zgodę na otwarcie filii tej szkoły. Dyrektor Mikołajowskich Zakładów Stoczniowych I. Kannehiser, będący jednocześnie członkiem oddziału, poparł ten pomysł i udostępnił lokal do organizacji pracy filii (Otchet, 1903: 7).

Zajęcia rozpoczęły się tam w styczniu 1903 roku. Funkcjonowały wówczas trzy klasy, z których każda stanowiła jednoroczny kurs: grafiki, techniki i specjalnego kształcenia technicznego (Otchet, 1903: 6). Wydatki na utrzymanie klas, płace nauczycielom, wyposażenie uczniów w materiały piśmienne, narzędzia do rysowania i niezbędną literaturę ponosiło przedsiębiorstwo. Jednak wraz z rozwojem wiedzy technicznej robotników mikołajowskich przedsiębiorstw, była aktywnie realizowana polityka rusyfikacyjna. Potwierdza to fakt, że w grudniu 1903 roku kurator odeskiego okręgu oświatowego zatwierdził wniosek Stałej Komisji ds. Edukacji Technicznej Oddziału CRTT w Mikołajowie o wprowadzenie w klasach dla rzemieślników zajęć z czytania i pisania po rosyjsku (Otchet, 1903: 5).

Kolejnym ważnym obszarem działalności edukacyjnej Oddziału CRTT w Mikołajowie była organizacja kursów palaczy. Działalność komisji ds.

organizacji kursów palaczy, w której skład wchodził członkowie mikołajowskiego oddziału CRTT (G. Teodorowycz, W. Nejman, W. Riumin, M. Demczenko, F. Maksymow, M. Arkas) była na bieżąco monitorowana przez kierownictwo i walne zgromadzenie oddziału. W 1895 roku komisja ta została połączona ze Stałą Komisją ds. Edukacji Technicznej, tworząc w jej strukturze odrębny wydział. 28 marca 1895 roku W. Nejman przedstawił walnemu zgromadzeniu przygotowany przez komisję „Regulamin kursów dla palaczy” (Otchet, 1895: 4). Z inicjatywy kierownika mikołajowskiego oddziału CRTT podjęto decyzję o wystąpieniu do ziemstwa gubernialnego i powiatowego guberni chersońskiej w sprawie finansowania założenia takich kursów.

Pod koniec lat 90. XIX wieku aktualnym problemem stała się kwestia kształcenia zawodowo-technicznego pracowników mikołajowskich warsztatów Kolei Charkowsko-Mikołajowskiej. Aktywna działalność mikołajowskiego oddziału CRTT w zakresie organizacji kształcenia zawodowo-technicznego w mieście skłoniła zarząd Kolei Charkowsko-Mikołajowskiej w 1898 roku do zwrócenia się do swoich członków z prośbą o znalezienie możliwości rozszerzenia działalności klas technicznych i na ich podstawie szkolić majstrów kolejarzy (Otchet, 1899: 14).

Od samego początku istnienia Oddziału CRTT w Mikołajowie jego członkowie przejmowali się brakiem specjalistów średniego szczebla w miejskich przedsiębiorstwach przemysłowych. Dlatego oddział dokładał wszelkich starań, aby w mieście powstała średnia szkoła mechaniczno-techniczna, nauczająca podstaw budowy statków, inżynierii rolniczej i mechaniki statków parowych (DAMO, 14262: 6). Pomysł ten dotarł do chersońskiego generała-gubernatora wojskowego w Mikołajowie, który w rocznym raporcie odnotował brak w zakładach i fabrykach Mikołajowa „...techników z wykształceniem średnim”. Zaniepokoiło to także cesarza rosyjskiego Mikołaja II, który nakazał dowiedzieć się o przyczynach tej sytuacji (Demchenko, 2007: 6).

Powody szybko stały się znane. Tylko 4 placówki oświatowe zajmowały się kształceniem kadr technicznych średniego szczebla. Dlatego też, wobec rosnącego znaczenia wykształcenia robotników w świetle rozwoju przemysłu fabrycznego i technicznego doskonalenia produkcji, rząd zwrócił uwagę na opracowanie ram prawnych regulujących kwestie pracy i kształcenia robotników. Do planu szkolnictwa technicznego w kraju dodano kwestię zorganizowania klas niedzielnych i wieczorowych. W tym celu we wrześniu 1895 roku Minister Oświaty Ludowej oddelegował do różnych miast imperium członka CRTT, dyrektora Petersburskiej Szkoły Rzemieślniczej, kie-

rownika Oddziału Szkół Przemysłowych, członka Rady Ministerstwa Edukacji Ludowej, tajnego radcę I. Anopowa, który miał zbadać zapotrzebowanie lokalnego przemysłu na kadry i usługi edukacyjne (Zapiska o trudach, 1898: 24).

W czasie swojej podróży służbowej I. Anopow odwiedził także Mikołajów, gdzie w dniach 20–22 września 1895 r. odbył spotkanie z udziałem burmistrza, stałego kuratora powiatowej szkoły zawodowej, dyrektorów szkół średnich, a także kierownika i niektórych członków mikołajowskiego oddziału CRTT. Podczas spotkania przedstawiciel Ministerstwa wystąpił do mikołajowskiego oddziału CRTT z prośbą o zajęcie się sprawą stworzenia w mieście średniej technicznej szkoły zawodowej (Otchet, 1896: 7).

Inicjatywa ta wpisała się w ogólne tendencje, zapowiadające się w tworzeniu technicznych instytucji oświatowych w różnych regionach kraju. Podobne prośby do rządu zgłaszały miasta takie, jak Kijów, który chciał otworzyć technikum politechniczne, Odessa, która domagała się otwarcia instytutu technologicznego, a w Katerynosławiu proszono o organizację instytutu górniczego (Otchet, 1896: 25). Takie dążenia lokalnych władz i społeczeństwa były efektem procesów społeczno-gospodarczych, które otrzymały możliwość rozwoju w okresie poreformowym.

We wrześniu 1895 roku w mikołajowskim oddziale CRTT utworzono komisję, która zajęła się opracowaniem regulaminu i programu zajęć przyszłej szkoły zawodowej. Na przewodniczącego komisji wybrano I. Kołosowskiego, dyrektora Oleksandrowskiej Realnej Szkoły Zawodowej w Mikołajowie, na sekretarza zaś L. Hawryszewa, członka Oddziału CRTT w Mikołajowie (Otchet, 1896: 11). W skład komisji weszli także inni członkowie mikołajowskiego oddziału CRTT, m.im. K. Boklewski, H. Teodorowycz, O. Terentiew, I. Juriew i L. Justuś. Kom-

sja funkcjonowała pomyślnie przez trzy miesiące, a w grudniu 1895 roku do rozpatrzenia Ministerstwu Edukacji Ludowej przedłożone zostały opracowane przez nią projekty regulaminu oraz programów przyszłej średniej szkoły technicznej w Mikołajowie.

Ogólna sytuacja finansowo-gospodarcza państwa nie pozwalała jednak na rozwój takich inicjatyw. Ministerstwo Edukacji Ludowej z powodu braku funduszy, a także kadry pedagogicznej nie było w stanie otworzyć takiego typu placówki oświatowe. Dlatego prośba mikołajowskiego oddziału CRTT została przez ministerstwo odrzucona. Kopie dokumentów, stanowiące dowód korespondencji biurokratycznej, zostały przesłane z powrotem do Mikołajowa, a konkretnie do biura generała gubernatora (Demchenko, 2007: 9).

Wnioski. W ciągu objętego badaniem okresu CRTT skupiało się na rozwoju ogólnokształcących szkół zawodowych głównie niższego szczebla. Zaslugą CRTT było powołanie do życia całego typu ogólnokształcących szkół wieczorowo-niedzielnych, specjalnych niższych technicznych szkół zawodowych, kursów i klas dla robotników, które mogły w maksymalnym stopniu sprostać wymaganiom i warunkom, w jakich przebywali uczniowie.

Założenie i działalność Oddziału CRTT w Mikołajowie oraz zaangażowanie w nim wybitnych przedstawicieli elity intelektualnej i technicznej południowych regionów Ukrainy dało szansę na określenie i realizację zadań kulturalnych i oświatowych stojących przed społeczeństwem w okresie poreformowym. Jego Stała Komisja ds. Edukacji Technicznej odegrała ważną rolę w kształtowaniu koncepcji edukacji zawodowej i technicznej pracowników fabryk, przyczyniła się do powstania zawodowych technicznych placówek oświatowych oraz popularyzowała osiągnięcia mikołajowskiego oddziału CRTT na poziomie regionalnym i krajowym.

BIBLIOGRAFIA

1. Гузенко Ю. І. Миколаївське відділення Імператорського Руського технічного товариства у 90-х рр. XIX ст. *Наукові праці*. Том 48. Вип. 35. Історичні науки. 2006. С. 80–84.
2. Демченко Т. Архівні джерела про культурно-освітню діяльність відділень Російського технічного товариства в Україні. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць*. 2007. Вип. 15. С. 6–15.
3. Демуз І. О. Діяльність вечірніх і недільних класів технічного креслення і малювання для дорослих ремісників у 1895–1907 рр. при Миколаївському відділенні Імператорського російського технічного товариства. *Література та культура Полісся*. 2012. Вип. 71. С. 264–273.
4. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). Ф. 230. Оп. 1. Спр. 14262. Арк. 6.
5. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). Ф. 230. Оп. 1. Спр. 14262. Арк. 2.
6. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 333. Оп. 1. Спр. 76.
7. Записка о трудах Николаевского отделения Императорского Русского Технического Общества по вопросу об учреждении в г. Николаеве среднего технического училища. Николаев: Тип. А. Г. Шнейдера, 1898. 39 с.
8. Краткий исторический очерк основания и деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества. *Записки Николаевского отделения Императорского Русского технического общества*. № 1. Николаев, 1904. С. 8–19.
9. Кушлакова Н. М. Науково-технічні об'єднання промислових регіонів України (1870–1917). Павлоград: Арт-Синтез-Т, 2016. 588 с.

10. Люта О. Діяльність відділень Російського технічного товариства Херсонської губернії. *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*: Збірник статей. Київ–Донецьк, 2001. Вип. 19. С. 437–445.
11. Николаева Т. М. Роль підприємців України в розвитку професійної освіти (остання третина XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2005. № 1. С. 82–96.
12. Основные положения о промышленных училищах. *Техническое образование*. Педагогический журнал, издаваемый Постоянной комиссией по техническому образованию при Императорском Русском Техническом Обществе. 1897. № 1. С. 20–26.
13. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1894 г. Николаев: Русская типо-литография, 1895. 15 с.
14. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1895 г. Николаев: Русская типо-литография, 1896. 56 с.
15. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского русского технического общества за 1898 г. Николаев, 1899. 30 с.
16. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1902 г. Николаев: Русская типо-литография, 1903. 34 с.
17. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1903 год. Николаев: Рус. типолитогр., 1904. 23 с.
18. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1904 год. Николаев: Тип. А. Г. Шнейдера, 1905. 56 с.
19. Пилипчук О. О. Історія Київського відділення Російського технічного товариства (1871–1919): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.07. К., 2006. 20 с.
20. Савчук В. С. Миколаївське відділення Російського технічного товариства: перші спроби відкриття. *Матеріали 17-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки»*. 26–28 вересня 2019 р. Краматорськ, 2019. С. 260–268.
21. Савчук В. С. Первые инженерные собрания и общества в Российской империи. *Вопросы истории естествознания и техники*. 1992. №1. С. 51–55.
22. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. СПб., 1894. Т. 10. С. 1490.
23. Съезд русских деятелей по техническому и профессиональному образованию в России 1889–1890. Общая часть / Под ред. В.И. Срезневского. СПб., 1891. 69 с.
24. Устав Императорского Русского технического общества с приложением инструкции Томскому отделению. Томск: Пар. типо-лит. П. И. Макушина, 1902. 22 с.
25. Устав училищ Императорского Русского Технического Общества и высочайше утвержденное 25 мая 1882 г. Мнение Государственного Совета о технических училищах. Одесса, 1913. С. 3–4.
26. Цубенко В. Л. Особливості організації навчального процесу Одеської школи десятників будівельної справи. *Наукові записки. Випуск 18. Серія: Історичні науки*. Кіровоград, 2013. С. 117–122.

REFERENCES

1. Huzenko Yu. I. (2006). Mykolaivske viddilennia Imperatorskoho Ruskooho tekhnichnoho tovarystva u 90-kh rr. XIX st. [Mykolaiv branch of the Imperial Russian Technical Society in the 1890s]. *Naukovi pratsi. Istorychni nauky*, 48, 35. 80–84. [in Ukrainian].
2. Demchenko T. (2007). Arkhivni dzherela pro kulturno-osvitniu diialnist viddilen Rosiiskoho tekhnichnoho tovarystva v Ukraini [Archival sources on the cultural and educational activities of branches of the Russian Technical Society in Ukraine]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky: zbirnyk naukovykh prats*, 15. 6–15. [in Ukrainian].
3. Demuz I. O. (2012). Diialnist vechirnykh i nedilnykh klasiv tekhnichnoho kreslennia i maliuvannia dlia doroslykh remisnykiv u 1895–1907 rr. pry Mykolaivskomu viddilenni Imperatorskoho rosiiskoho tekhnichnoho tovarystva [Activities of evening and Sunday technical drawing and painting classes for adult craftsmen in 1895–1907 at the Mykolaiv branch of the Imperial Russian Technical Society]. *Literatura ta kultura Polissia*, 71. 264–273. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti (DAMO) [State Archive of the Mykolaiv region]. F. 230. Op. 1. Spr. 14262. Ark. 6. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti (DAMO) [State Archive of the Mykolaiv region]. F. 230. Op. 1. Spr. 14262. Ark. 2. [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State archive of Odesa region] (DAOO). F. 333. Op. 1. Spr. 76. Ark. 12. [in Ukrainian].
7. Zapiska o trudah Nikolaevskogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo Tekhnicheskogo Obschestva po voprosu ob uchrezhdenii v g. Nikolaeve srednego tekhnicheskogo uchilishcha. (1898). [Note on the works of the Nikolaev branch of the Imperial Russian Technical Society on the issue of establishing a secondary technical school in Nikolaev]. *Nikolaev: Tip. A. G. SHnejdera*. 39 s. [in Russian].
8. Kratkij istoricheskij ocherk osnovaniya i deyatelnosti Nikolaevskogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo tekhnicheskogo obschestva. (1904). [A brief historical sketch of the foundation and activities of the Nikolaev branch of the Imperial Russian Technical Society]. *Zapiski Nikolaevskogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo tekhnicheskogo obschestva*, 1. Nikolaev. 8–19. [in Russian].
9. Kushlakova N. M. (2016). Naukovo-tekhnichni ob'iednannia promyslovykh rehioniv Ukrainy (1870–1917) [Scientific and technical associations of industrial regions of Ukraine (1870–1917)]. *Pavlohrad: Art-SynteZ-T*. 588 s. [in Ukrainian].

10. Liuta O. (2001). Diialnist viddilen Rosiiskoho tekhnichnoho tovarystva Khersonskoi hubernii [Activities of branches of the Russian Technical Society of the Kherson province.]. *Istoriia Ukrainy: Malovidomi imena, podii, fakty: Zbirnyk statei*, 19. Kyiv–Donetsk. 437–445. [in Ukrainian].
11. Nikolaieva T. M. (2005). Rol pidpriiemtsiv Ukrainy v rozvytku profesiinoi osvity (ostannia tretyna XIX – pochatok XX st.) [The role of entrepreneurs of Ukraine in the development of professional education (the last third of the XIX – the beginning of the XX century).]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1. 82–96. [in Ukrainian].
12. Osnovnye polozheniya o promyshlennykh uchilishchah. (1897). [Osnovnye polozheniya o promyshlennykh uchilishchah]. *Tekhnicheskoe obrazovanie. Pedagogicheskij zhurnal, izdavaemyj Postoyannoj komissiej po tekhnicheskomu obrazovaniiu pri Imperatorskom Russkom Tekhnicheskome Obshchestve*, 1. 20–26. [in Russian].
13. Otchet o deyatelnosti Nikolaevskogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo tekhnicheskogo obshchestva za 1894 g. (1895). [Report on the activities of the Nikolaev branch of the Imperial Russian Technical Society for 1894.]. *Nikolaev: Russkaya tipo-litografiya*. 15 s. [in Russian].
14. Otchet o deyatelnosti Nikolaevskogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo tekhnicheskogo obshchestva za 1895 g. (1896). [Report on the activities of the Nikolaev branch of the Imperial Russian Technical Society for 1895.]. *Nikolaev: Russkaya tipo-litografiya*. 56 s. [in Russian].
15. Otchyot o deyatelnosti Nikolaevskogo otdeleniya Imperatorskogo russkogo tekhnicheskogo obshchestva za 1898 g. (1899). [Otchyot o deyatelnosti Nikolaevskogo otdeleniya Imperatorskogo russkogo tekhnicheskogo obshchestva za 1898 g.]. *Nikolaev*. 30 s. [in Russian].
16. Otchet o deyatelnosti Nikolaevskogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo tekhnicheskogo obshchestva za 1902 god. (1903). [Report on the activities of the Nikolaev branch of the Imperial Russian Technical Society for 1902 g.]. *Nikolaev: Russkaya tipo-litografiya*. 34 s. [in Russian].
17. Otchet o deyatelnosti Nikolaevskogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo tekhnicheskogo obshchestva za 1903 god. (1904). [Report on the activities of the Nikolaev branch of the Imperial Russian Technical Society for 1903.]. *Nikolaev: Rus. tipolitogr.* 23 s. [in Russian].
18. Otchet o deyatelnosti Nikolaevskogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo tekhnicheskogo obshchestva za 1904 god. (1905). [Report on the activities of the Nikolaev branch of the Imperial Russian Technical Society for 1904.]. *Nikolaev : Tip. A. G. SHnejdera*. 56 s. [in Russian].
19. Pylypchuk O. O. (2006). *Istoriia Kyivskoho viddilennia Rosiiskoho tekhnichnoho tovarystva (1871–1919)* [History of the Kiev branch of the Russian Technical Partnership (1871–1919)]; avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.07. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
20. Savchuk V.S. (2019). Mykolaiivske viddilennia Rosiiskoho tekhnichnoho tovarystva: pershi sproby vidkryttia [Mykolaiiv branch of the Russian Technical Partnership: first tests of discovery]. *Aktualni pytannia istorii nauky i tekhniki: Materialy 17-i Vseukrainskoi naukovoï konferentsii. 26–28 veresnia 2019 r. Kramatorsk*. 260–268. [in Ukrainian].
21. Savchuk V. S. (1992). Pervye inzhenernye sobraniya i obshchestva v Rossijskoj imperii [The first engineering meetings and societies in the Russian Empire]. *Voprosy istorii estestvoznaniya i tekhniki*, 1. 51–55. [in Ukrainian].
22. *Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshcheniya*. (1894). [Collection of resolutions for the Ministry of Public Education]. SPb., 10. 1490 s. [in Russian].
23. S'ezd russkikh deyatel'ej po tekhnicheskomu i professional'nomu obrazovaniiu v Rossii 1889–1890. (1891). [Congress of Russian leaders on technical and vocational education in Russia 1889–1890]. *Obshchaya chast' / Pod red. V.I. Sreznevskogo*. SPb. 69 s. [in Russian].
24. *Ustav Imperatorskogo Russkogo tekhnicheskogo obshchestva s prilozheniem instrukcii Tomskomu otdeleniiu*. (1902). [Charter of the Imperial Russian Technical Society with attached instructions to the Tomsk branch]. Tomsk: Par. tipolit. P. I. Makushina. 22 s. [in Russian].
25. *Ustav uchilishch Imperatorskogo Russkogo Tekhnicheskogo Obshchestva i vysochajshe utverzhdennoe 25 maya 1882 g. Mnenie Gosudarstvennogo Soveta o tekhnicheskikh uchilishchah*. (1913). [Charter of the schools of the Imperial Russian Technical Society and the Supremely approved on May 25, 1882 Opinion of the State Council on technical schools]. 3–4. [in Russian].
26. Tsubenko V. L. (2013). Osoblyvosti orhanizatsii navchalnoho protsesu Odeskoi shkoly desiatnykiv budivelnoi spravy [Features of the organization of the initial process of the Odessa school of foremen]. *Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky*, 18. Kirovohrad. 117–122. [in Ukrainian].

Олександр КОЗІЙ,

orcid.org/0000-0002-0494-3095

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *olkoziy@gmail.com*

РОЛЬ ХАМАС В ЕСКАЛАЦІЇ ІЗРАЇЛЬСЬКО-ПАЛЕСТИНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Мета дослідження полягає у висвітленні процесу створення і діяльності руху ХАМАС наприкінці ХХ–початку ХХІ століття та з'ясуванні його ролі в ескалації ізраїльсько-палестинського конфлікту. Зберігаючи свою гостроту, ізраїльсько-палестинський конфлікт залишається джерелом напруги та конфронтацій на Близькому Сході, що впливає на регіональну та світову політичну ситуацію. Активність ХАМАСу має прямий вплив на безпекові питання в регіоні, включаючи військові конфлікти, терористичні атаки та безпекові заходи Ізраїлю. Конфлікт призводить до гуманітарних криз, що включає в себе проблеми з правами людини, біженців та гуманітарної допомоги, і вимагає уваги з боку міжнародної спільноти. Збереження історичних та релігійних святих для обох сторін конфлікту стає проблемою, яка впливає на міжконфесійні відносини та релігійні сприйняття. З врахуванням міжнародного інтересу до стабільності та безпеки в регіоні, розуміння ролі ХАМАСу є важливим для розробки міжнародних стратегій та політики. У зв'язку з цим, вивчення ролі ХАМАСу в ескалації ізраїльсько-палестинського конфлікту залишається актуальним завданням для істориків, політологів та дослідників міжнародних відносин. Тема дослідження є не лише актуальною з політичної та безпекової точки зору, а й важливою для розуміння глибинних причин і наслідків ізраїльсько-палестинського конфлікту.

Зроблено висновок про те, що ХАМАС це радикальний ісламістський рух, який вдається до терористичних актів в боротьбі проти Ізраїлю, але також має певну підтримку серед палестинців через надання відповідних соціальних послуг. Водночас сьогодні він є ключовим гравцем у протистоянні між Ізраїлем та палестинцями, який сприяє ескалації насилля і перешкоджає мирному врегулюванню.

Ключові слова: Палестинська національна автономія, ХАМАС, Організація визволення Палестини (ОВП), Західний берег р. Йордан, сектор Газа, палестино-ізраїльський конфлікт.

Olexandr KOZII,

orcid.org/0000-0002-0494-3095

Candidate of Historical Sciences,

Assistant Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *olkoziy@gmail.com*

THE ROLE OF HAMAS IN THE ESCALATION OF THE ISRAELI-PALESTINIAN CONFLICT

The purpose of the study is to shed light on the process of creation and activity of the HAMAS movement at the end of the 20th-early 21st century and clarify its role in the escalation of the Israeli-Palestinian conflict. While maintaining its acuteness, the Israeli-Palestinian conflict remains a source of tension and confrontation in the Middle East, affecting the regional and world political situation. HAMAS activities have a direct impact on security issues in the region, including military conflicts, terrorist attacks, and Israeli security measures. The conflict leads to humanitarian crises, which include human rights, refugee and humanitarian issues, and require attention from the international community. The preservation of historical and religious shrines for both sides of the conflict becomes an issue that affects interfaith relations and religious perceptions. Given the international interest in stability and security in the region, understanding the role of Hamas is important for the development of international strategies and policies. In this regard, studying the role of HAMAS in the escalation of the Israeli-Palestinian conflict remains an urgent task for historians, political scientists and researchers of international relations. The research topic is not only relevant from a political and security point of view, but also important for understanding the deep causes and consequences of the Israeli-Palestinian conflict.

It is concluded that HAMAS is a radical islamist movement that resorts to terrorist acts in its struggle against Israel, but also has some support among palestinians through the provision of relevant social services. At the same time, it is now a key player in the confrontation between Israel and the palestinians, contributing to the escalation of violence and hindering a peaceful settlement.

Key words: Palestinian National Authority, HAMAS, The Palestine Liberation Organization (PLO), West Bank, Gaza Strip, Israeli-Palestinian conflict.

Постановка проблеми. Ізраїльсько-палестинський конфлікт має всеосяжний вплив на повсякденне життя як ізраїльтян, так і палестинців. Щоби зрозуміти динаміку конфлікту важливо проаналізувати політичні уподобання палестинських арабів, зокрема підтримку радикальних угруповань. ХАМАС є однією з ключових палестинських політичних та військових організацій, і його роль визначає динаміку конфлікту. Вивчення активності та рішень, прийнятих ХАМАСом, може розкрити мотивації і стратегії групи, а також впливати на формування міжнародних політичних реакцій. Розуміння ролі ХАМАСу сприяє аналізу соціальних та культурних факторів, які підтримують його популярність серед палестинців. Це може допомогти в розробці стратегій міжнародної співпраці та мирних ініціатив. ХАМАС визнається багатьма країнами світу як терористична організація. Дослідження його впливу на безпеку регіону та його можливі зв'язки з іншими терористичними групами може відіграти важливу роль у розробці стратегій боротьби з тероризмом. Конфлікт має значний гуманітарний вплив на цивільне населення. Дослідження ролі ХАМАСу в ескалації ворожнечі може підкреслити гуманітарні проблеми, з якими стикається населення в регіоні, і сприяти розробці програм для полегшення людських страждань. Тема дослідження є не лише актуальною з політичної та безпекової точки зору, а й важливою для розуміння глибинних причин і наслідків ізраїльсько-палестинського конфлікту.

Аналіз досліджень. Дослідження походження ХАМАСу, розвитку його стратегій та впливу на політичну й соціальну ситуацію в регіоні ставало предметом зацікавлення багатьох зарубіжних науковців. Проте більшість робіт фокусуються на сучасному періоді діяльності організації. Ранній період історії вивчений недостатньо. Серед дослідників існують різні погляди на ХАМАС – від сприйняття його як терористичної організації (Robinson; Mizrahi) – до бачення цієї організації як руху національного визволення (Al-Marashi; Julio de la Guardia). Це ускладнює об'єктивний аналіз. Для більш повного вивчення історії ХАМАСу потрібен належний доступ до першоджерел, усунення ідеологічних упереджень та розгляд питання у ширшому контексті ізраїльсько-палестинського конфлікту.

На жаль у вітчизняному сходознавстві відсутні спеціальні праці, які були би присвячені темі нашого дослідження.

Мета статті – прослідкувати процес створення і діяльності руху ХАМАС наприкінці ХХ – початку ХХІ століття та з'ясувати його роль в ескалації ізраїльсько-палестинського конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Витоки палестинського ісламізму складні, і вони пов'язані з формуванням та діяльністю ісламістської організації «Братів-мусульман» в Єгипті, заснованої в 1928 році Хасаном аль-Банною (1906–49); поступовим переходом руху до («підмандатної») Палестини; і, нарешті, зародженням войовничого палестинського націоналізму, прикладом якого є Кассамітський рух заснований шейхом Ізедін аль-Кассамом (1882–1935). Головні цілі аль-Банни спочатку були не політичними, а релігійними, і для поширення віри організація створила велику кількість релігійних, благодійних та освітніх установ і закладів. Це заклало основу широкої мережі, яка підтримувала його діяльність у важкі роки жорстоких репресій з боку режимів, що змінювали один одного. Після смерті аль-Банни новим головним ідеологом руху став Саїд Кутб. Кутб висунув більш активну програму, спрямовану на повалення неісламських урядів і правителів, щоби відродити силу ісламу. Револьюційна програма Кутби зробила його загрозою для єгипетського режиму, і він був ув'язнений більш ніж на десять років, аж до страти в 1966 році. Якщо аль-Банна виступав за поступові зміни в суспільстві, то Кутб прагнув до повалення влади у формі «священної війни» (джихаду) з метою встановлення ісламської держави. (Knudsen, 2005).

ХАМАС успадкував усі ознаки мусульманської організації «Братів-мусульман» у її прагненні створити більш ісламське суспільство з переконанням, що розвиток належних структур призведе до створення справді морального (але не тоталітарного) ісламського суспільства. (Zuhur, 2008).

ХАМАС – це транслітерована аббревіатура арабської назви угруповання «Harakat al-Muqawama al-Islamiya», або «Ісламський рух опору». Сама аббревіатура ХАМАС – з арабської означає «завзяття». ХАМАС був заснований шейхом Ахмедом Ясіном, палестинським священнослужителем, який став активістом місцевих відділень «Братів-мусульман» після того, як присвятив своє раннє життя ісламській науці в Каїрі. Починаючи з кінця 1960-х років, Ясін проповідував і займався благодійністю на Західному березі річки Йордан і в Газі, які були зайняті Ізраїлем після Шестиденної війни 1967 року. (Robinson, 2023). Саме з нищівними військовими поразками арабських країн, яких вони зазнали від ізраїльських військ у тій війні зазвичай пов'язують відродження ісламу, який зараз прийнято називати «політичним ісламом». Ця поразка ознаменувала кінець панарабізму і початок ісламського відродження, яке стало викликом національним державам на Близькому Сході. (Knudsen, 2005).

Коріння та сила ХАМАСу сягає палестинського повстання, що розпочалося в 1987 році, і відомого як перша палестинська «інтифада» (з арабської – повстання). У той час Ізраїль особливо не реагував на піднесення цієї організації, зосереджуючи свою увагу насамперед на світських палестинських групах, зокрема «Організації визволення Палестини» (ОВП) на чолі з Ясіром Арафатом, яку ізраїльські лідери вважали тоді більшою загрозою. (Al-Marashi, 2023).

18 серпня 1988 року було офіційно проголошено так званий пакт, або угоду ХАМАСу, яка до теперішнього часу є програмним документом організації. У преамбулі пакту на перше місце виносилися рядки, авторство яких належить Х. аль-Банна: «З волі Аллаха всемілостивого і великого, Ізраїль існуватиме, доки іслам не знищить його, так само, як він знищив інших до нього» (Hamas..., 1988). У 2-ій статті пакту підкреслюється, що «Ісламський рух опору» є однією з гілок «Братів-мусульман» у Палестині. По суті кожна стаття цього пакту написана у дусі заяв і документів, характерних саме для ісламських фундаменталістів. Метою руху, зазначеній у 9-ій статті, проголошувалася «боротьба з неправдою, перемога над нею та її знищення, щоби восторжествувала справедливість, були повернуті рідні землі, а з мечетей пролунав би голос муедзіна, який проголошує створення держави Ісламу, щоб люди повернулися кожний на своє місце, а Аллах був нашим помічником» (Hamas..., 1988).

Під час першої інтифади рух набрав значних обертів і підпорядкував чимало палестинських інституцій. Паралельно з цим ХАМАС почав здійснювати серію терористичних актів проти сіоністського ворога. Його військове крило – бригада «Із аль-Дін аль-Кассам», перетворилося з невеликої групи партизан на більш складну організацію з доступом до більших ресурсів і територіального контролю. Основною метою руху була боротьба проти Ізраїлю та його окупації. ХАМАС використовував методи нападу, які варіювалися від дрібних викрадень і вбивств ізраїльських військовослужбовців, до підривів терористів-смертників і ракетних обстрілів ізраїльського цивільного населення. Він став головною внутрішньою опозиційною силою до палестинського націоналістичного лідера Я. Арафата і його світського націоналістичного руху ФАТХ («Рух за національне визволення Палестини») на Західному березі річки Йордан та в секторі Газа у 1980-х і 1990-х роках (Mizrachi, 2002).

Після першої інтифади Ізраїль і Палестина пробували знайти мирні засоби вирішення антагонізму шляхом укладення угод в Осло

в 1993 році. Згідно угод, Ізраїль повинен був вивести свої війська з Гази та деяких частин Західного берега річки Йордан, а палестинцям було дозволено палестинське самоврядування. Палестинська сторона, в свою чергу, мала визнати державу Ізраїль. Однак угоди в кінцевому результаті реалізувати не вдалося. Вбивство ізраїльського прем'єр-міністра Іцхака Рабина єврейським фанатиком зупинило прогрес і невдовзі Ізраїль зайняв непримиренну позицію у відношенні до палестинців (Uslu & Karatas, 2020).

До того ж у жовтні 1997 року Державний департамент США визнав ХАМАС терористичною організацією (Press..., 2023). Услід за тим Європейський Союз (ЄС) та десятки інших країн прийняли подібне рішення.

Загострення ситуації призвело до початку другої Інтифади (2000–2005). (Uslu & Karatas, 2020). Динаміка цієї інтифади привела до захоплення Армією оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) головних лідерів ХАМАСу на Західному березі річки Йордан, що змусило організацію змінити свою тактику та припинити напади смертників. Однак основною причиною стратегічних змін у ХАМАС стала реалізація Плану розмежування колишнього прем'єр-міністра Арієля Шарона, згідно з яким Ізраїль наприкінці 2005 року вийшов із усіх своїх поселень і демонтував усі свої військові бази в секторі Газа. У січні 2006 року, представники ХАМАСу вирішили взяти участь у парламентських виборах й отримали абсолютно несподівану більшість – 74 місця з 132 членів Палестинської законодавчої ради (ПЗР). (Julio de la Guardia, 2013).

Після роз'єднання Ізраїлю з Газою в 2005 році, ХАМАС сприяв різкому розширенню мережі контрабандних тунелів, що з'єднували Газу з єгипетським Синайським півостровом. В умовах режиму закриття, спрямованого на підри夫 контролю ХАМАСу над територією, мережа тунелів стала основним економічним двигуном Гази і способом переозброєння бойовиків. Ізраїльські офіційні особи стверджували, що тисячі мінометів і сотні ракет більшої дальності в арсеналі ХАМАСу (деякі з яких, можливо, були виготовлені в Ірані або Китаї) були контрабандою ввезені в Газу саме через тунелі. Станом на літо 2010 року в одній із доповідей відзначалося, що ці ракети великої дальності можуть включати десятки 122-мм реактивних снарядів «Град» (іноді відомих як «Катюші») і близько 50 модифікованих 240-мм ракет «Фаджр-3», які можуть досягти Тель-Авіву або ядерних об'єктів Ізраїлю в пустелі Негев поблизу Дімони. (Zanotti, 2010: p. 6).

Оскільки ХАМАС продовжував займати жорстку позицію проти Ізраїлю, з 2006 року відбувалися зіткнення з ізраїльськими військами. Щоби мінімізувати загрозу з боку ХАМАСу, 27 грудня 2008 року Ізраїль розпочав військову операцію «Литий свинець». (Uslu & Karatas, 2020). Операція була спрямована проти центрів військової підготовки ХАМАСу у секторі Газа. Перша фаза операції складалася з повітряних бомбардувань. Згодом, 3 січня 2009 року, Армія оборони Ізраїлю розпочала наземне вторгнення. Операція завершилася 18 січня 2009 року після односторонніх декларацій про припинення вогню, спочатку з боку Ізраїлю, а потім і ХАМАСу. На той час було вбито понад 1400 палестинців, приблизно 700–900 з яких, за оцінками правозахисних організацій, були некомбатантами, тобто такими, що не брали безпосередньої участі у військових діях. У результаті ракетних обстрілів ХАМАСОМ південних ізраїльських міст загинуло тринадцять ізраїльських цивільних осіб (Uslu & Karatas, 2020).

14 листопада 2012 року у відповідь на посилення ракетних обстрілів із Гази Ізраїль розпочав чергову повітряну військову операцію в Газі під кодовою назвою «Стовп оборони», спрямовану проти керівництва ХАМАС, а також місць запуску та зберігання ракет. У перший день операції під час ізраїльського авіаудару було вбито військового командира ХАМАС Ахмеда Джабарі, який, за повідомленнями ізраїльських сил безпеки, був відповідальним за «всі антиізраїльські терористичні дії, що виходили з сектора [Газа]» за останнє десятиліття, включаючи викрадення солдата ЦАХАЛу Гілада Шаліта у 2006 році. За вісім днів конфлікту ХАМАС посилив свої ракетні обстріли ізраїльських цивільних осіб, випустивши 1506 ракет. У той час як основний удар припав на південь Ізраїлю, ракети Fajr-5 іранського виробництва досягли Тель-Авіва та Єрусалиму й під загрозою атаки опинилися 3,5 млн ізраїльтян – майже половина населення Ізраїлю. Шестеро ізраїльтян загинули в результаті ракетного обстрілу, 240 отримали поранення. За даними ЦАХАЛу, 800 ракет влучили по деяких ізраїльських об'єктах, тоді як 421 ракета була перехоплена «Залізним куполом» – мобільною оборонною системою, що фінансується США. Припинення вогню за сприяння Єгипту та Сполучених Штатів було досягнуто 21 листопада того ж року (Operation..., 2012).

Незважаючи на припинення військових зіткнень та численні жертви, один із лідерів ХАМАСу, Халед Машааль і надалі пропагував традиційно жорстку позицію організації. В одній

із своїх промов у грудні 2012 року він заявляв про те, що: «Держава буде заснована на опорі, а не на переговорах. Спочатку визволення, потім державність. Палестина наша від річки до моря і від півдня до півночі. Не буде жодної концесії на жодному дюймі землі. Ми ніколи не визнаємо легітимність ізраїльської окупації, і тому для Ізраїлю немає легітимності... Ми звільнимо Єрусалим дюйм за дюймом, камінь за каменем. Ізраїль не має права бути в Єрусалимі» (Doctrine..., 2023).

Наступний конфлікт 2014 року був ще серйознішим, ніж попередні військові сутички між Армією оборони Ізраїлю і ХАМАСом. Проте це не було заплановано чи ініційовано жодною зі сторін; скоріше, це був результат динаміки палестино-ізраїльських збройних протистоянь, які вийшли з-під контролю. Кілька факторів сприяли цій спіралі: викрадення та вбивство ізраїльської молоді, ракетний обстріл із Гази і побоювання обох сторін, що інша може ініціювати ширший конфлікт. Економічна криза в Газі сприяла цій напруженості, але не була причиною ескалації. (Nadav Ben Hour, 2014). За даними Близькосхідного агентства Організації Об'єднаних Націй (ООН) для допомоги палестинським біженцям та організації робіт на Близькому Сході (БАПОР) за 50 днів бойових дій, під час проведення Ізраїлем військової операції «Непорушна скеля», що тривала з 8 липня до 26 серпня 2014 року, було вбито 2251 палестинця; 1462 з них вважаються мирними жителями, у тому числі 551 дитина та 299 жінок. Також загинули 66 ізраїльських солдат і п'ятеро мирних жителів, у тому числі одна дитина. Загалом під час конфлікту постраждав 11 231 палестинець, у тому числі 3 540 жінок і 3 436 дітей. Приблизно третина цих дітей отримала інвалідність, яка залишиться на все життя внаслідок отриманих травм. Під час конфлікту було пошкоджено 118 об'єктів БАПОР, у тому числі 83 школи та 10 медичних центрів. Загалом було повністю зруйновано понад 12 600 одиниць житла і майже 6,5 тис. зазнали серйозних пошкоджень. Майже 150 тис. додаткових житлових одиниць зазнали різного ступеня пошкоджень, але залишилися придатними для проживання (United..., 2014).

Конфлікт призвів до масової міграційної кризи в Газі, коли майже 500 тис. осіб стали внутрішньо переміщеними особами. Під час збройного конфлікту БАПОР надавало гуманітарну допомогу (включаючи непродовольчі товари, їжу, воду, психосоціальну підтримку) внутрішньо переміщеним особам у 90 із 156 шкільних будівель БАПОР, а решта шкільних будівель або небезпечні, або пошкоджені. 23 серпня 2014 року у 85 шкільних

будівлях БАПОР було нараховано рекордну кількість внутрішньо переміщених осіб – 292 959 осіб (United..., 2014).

Врешті 7 жовтня 2023 року бойовики ХАМАС розпочали безпрецедентний напад на Ізраїль із сектора Газа. Прорвавши міцно укріплений паркан по периметру, висадившись морем і використовуючи парaplани озброєні люди під час серії набігів на військові пости, кібуци (єврейські поселення) та музичний фестиваль, вбили 1400 осіб, більшість з яких були цивільними, а також захопили понад 200 заручників і повернулись назад у Газу. Ізраїль відповів авіаударами по Газі та розпочав наземний наступ. Це була найсерйозніша транскордонна атака, з якою Ізраїль зіткнувся за останні покоління. (What s happening ..., 2023).

Позаяк ХАМАС визнаний низкою країн терористичною організацією, він не може розраховувати на офіційну допомогу. Однак угруповання знайшло інших спонсорів, які, по суті, поділяють терористичні ідеї. Ще в 1990-х роках іранський так званий Корпус вартових ісламської революції (КВІР) фінансував, тренував і озброював бойовиків ХАМАСу. У 2020 році США заявляли про те, що Іран надає ХАМАСу понад 100 мільйонів доларів щорічно. За даними західних засобів

масової інформації (ЗМІ), саме КВІР дав зелене світло бойовикам на напад на Ізраїль 7 жовтня. Водночас Ізраїль заявив, що в Сирії та Лівані відбулися зустрічі з іншими лідерами терористичних угруповань (What Hamas..., 2023).

Також варто наголосити про відносини Росії з ХАМАСом. Це угруповання не входить до списку терористичних організацій РФ, а представники бойовиків регулярно відвідують Москву для зустрічей з керівництвом країни-агресора. Відомо, що ХАМАС підтримує Росію в її війні проти України. Представники угруповання заявляли, що підтримують зусилля РФ «зі створення багатопольярного світу». А в нещодавній заяві посол Ізраїлю в Росії підкреслив, що без підтримки Москви палестинське бойове угруповання не розпочало би атаку на ізраїльську територію (What Hamas..., 2023).

Висновки. Отже, ХАМАС – радикальний ісламістський рух, який вдається до терористичних актів в боротьбі проти Ізраїлю, але також має певну підтримку серед палестинців через надання відповідних соціальних послуг. Водночас сьогодні він є ключовим гравцем у протистоянні між Ізраїлем та палестинцями, який сприяє ескаляції насилля і перешкоджає мирному врегулюванню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Al-Marashi, Ibrahim. What the World Can Learn From the History of Hamas. 2023. URL: <https://time.com/6324221/hamas-origins-history/> (accessed: 25 October 2023).
2. Doctrine of Hamas. 2023. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/doctrine-hamas> (accessed: 25 October 2023).
3. Hamas Covenant 1988. The Covenant of the Islamic Resistance Movement. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hamas.asp (accessed: 17 September 2023).
4. Hamed, Qossay. *The Constant and the Variable in the Ideology of Hamas (2006-2018)*. 2021. Political science. Université de Bordeaux. 257 p.
5. Julio de la Guardia. The emergence of Hamas as a regional political actor. 2013. URL: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/the-emergence-of-hamas-as-a-regional-political-actor/> (accessed: 17 September 2023).
6. Knudsen, Are. Crescent and Sword: The Hamas Enigma. 2005. URL: <https://www.cmi.no/publications/2087-crescent-and-sword-the-hamas-enigma> (accessed: 02 November 2023).
7. Mizrachi, Ido. *The Conflict between Israel and Hamas*. 2002. The Hebrew University, Jerusalem, Israel. 108 p.
8. Nadav Ben Hour. Managing Escalation in Gaza (Part 1): Lessons from Operation Protective Edge. 2014. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/managing-escalation-gaza-part-1-lessons-operation-protective-edge> (accessed: 24 October 2023).
9. Operation Pillar of Defense (Gaza) – November 2012. URL: <https://www.adl.org/resources/backgrounder/operation-pillar-defense-gaza-november-2012> (accessed: 17 September 2023).
10. Press releases. Following Terrorist Attack on Israel, Treasury Sanctions Hamas Operatives and Financial Facilitators. 2023. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1816> (accessed: 24 October 2023).
11. Robinson, Kali. What Is Hamas? 2023. URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/what-hamas> (accessed: 15 November 2023).
12. United nations relief and works agency for Palestine refugees in the near east. 2014. Gaza conflict. URL: <https://www.unrwa.org/2014-gaza-conflict> (accessed: 17 September 2023).
13. Uslu, Nasuh & Karatas, Ibrahim. Evaluating Hamas' Struggle in Palestine. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/340117515_Evaluating_Hamas'_Struggle_in_Palestine (accessed: 17 September 2023).
14. What Hamas is, how it came into being and why they are credited with ties to Iran and russia. 2023. URL: <https://visitukraine.today/blog/2725/what-hamas-is-how-it-came-into-being-and-why-they-are-credited-with-ties-to-iran-and-russia> (accessed: 02 November 2023).
15. What is happening in Israel and Gaza, and what is Hamas? 2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-67039975> (accessed: 24 October 2023)
16. Zanotti, Jim. Hamas: Background and Issues for Congress. 2010. URL: <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc31388/> (accessed: 24 October 2023).

17. Zuhur, Sherifa. *Hamas and Israel: Conflicting Strategies of Group-Based Politics*. 2008. Strategic Studies Institute, U.S. Army War College. 108 p.

REFERENCES

1. Al-Marashi, Ibrahim. (2023). What the World Can Learn From the History of Hamas. URL: <https://time.com/6324221/hamas-origins-history/> (accessed: 25 October 2023).
2. Doctrine of Hamas. (2023). URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/doctrine-hamas> (accessed: 25 October 2023).
3. Hamas Covenant 1988. The Covenant of the Islamic Resistance Movement. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hamas.asp (accessed: 17 September 2023).
4. Hamed, Qossay. (2021). *The Constant and the Variable in the Ideology of Hamas (2006-2018)*. Political science. Université de Bordeaux. 257 p.
5. Julio de la Guardia. The emergence of Hamas as a regional political actor. (2013). URL: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/the-emergence-of-hamas-as-a-regional-political-actor/> (accessed: 17 September 2023).
6. Knudsen, Are. (2005). Crescent and Sword: The Hamas Enigma. URL: <https://www.cmi.no/publications/2087-crescent-and-sword-the-hamas-enigma> (accessed: 02 November 2023).
7. Mizrachi, Ido. (2002). *The Conflict between Israel and Hamas*. The Hebrew University, Jerusalem, Israel. 108 p.
8. Nadav Ben Hour. (2014). Managing Escalation in Gaza (Part 1): Lessons from Operation Protective Edge. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/managing-escalation-gaza-part-1-lessons-operation-protective-edge> (accessed: 24 October 2023).
9. Operation Pillar of Defense (Gaza) – November 2012. URL: <https://www.adl.org/resources/backgrounders/operation-pillar-defense-gaza-november-2012> (accessed: 17 September 2023).
10. Press releases. Following Terrorist Attack on Israel, Treasury Sanctions Hamas Operatives and Financial Facilitators. (2023). URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1816> (accessed: 24 October 2023).
11. Robinson, Kali. What Is Hamas? (2023). URL: <https://www.cfr.org/backgrounders/what-hamas> (accessed: 15 November 2023).
12. United nations relief and works agency for Palestine refugees in the near east. (2014). Gaza conflict. URL: <https://www.unrwa.org/2014-gaza-conflict> (accessed: 17 September 2023).
13. Uslu, Nasuh & Karatas, Ibrahim. Evaluating Hamas' Struggle in Palestine. (2020). URL: https://www.researchgate.net/publication/340117515_Evaluating_Hamas'_Struggle_in_Palestine (accessed: 17 September 2023).
14. What Hamas is, how it came into being and why they are credited with ties to Iran and Russia. (2023). URL: <https://visitukraine.today/blog/2725/what-hamas-is-how-it-came-into-being-and-why-they-are-credited-with-ties-to-iran-and-russia> (accessed: 02 November 2023).
15. What is happening in Israel and Gaza, and what is Hamas? (2023). URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-67039975> (accessed: 24 October 2023).
16. Zanotti, Jim. (2010). Hamas: Background and Issues for Congress. URL: <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc31388/> (accessed: 24 October 2023).
17. Zuhur, Sherifa. (2008). *Hamas and Israel: Conflicting Strategies of Group-Based Politics*. Strategic Studies Institute, U.S. Army War College. 108 p.

УДК 355.93(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-5>

Віолета МАРЄВА,

orcid.org/0000-0003-0673-1499

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник*

*Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України
(Київ, Україна) marvv@ukr.net*

ЖІНКИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті висвітлюється історичний та сучасний досвід служби жінок в українських Збройних Силах. Ще за часів Української революції 1917–1921 років жінки взяли активну участь у боротьбі за національну державність. Багато жінок віддали тоді життя за Україну.

Вперше право жінки вступати на військову службу було визначено у 1920 році. Про це йшлося у проекті Конституції Української Народної Республіки. Аналогів ми не знаходимо в жодному іншому конституційному акті тієї доби.

Анексія Російською Федерацією Криму та початок збройного конфлікту на Сході України в Луганській і Донецькій областях викликали необхідність ретельніше поставитися до питання інтеграції жінок у Збройні Сили України. Багато жінок стали поряд із чоловіками на захист держави. Станом на 1 квітня 2020 року статус учасника бойових дій отримали понад 16,5 тисяч жінок.

З початком широкомасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року, жінки з першого дня стояли в чергах до центрів комплектування разом із чоловіками: за власним бажанням призвалися понад 11 тисяч жінок. На кінець 2022 року 350 українських жінок-військових були відзначені державними нагородами. Двом із них було присвоєно звання Герой України (помертно).

Станом на 2023 рік загальна кількість жінок-військовослужбовців Збройних Сил України, порівняно із 2014 роком, збільшилась майже у 2,6 рази. Якщо у 2014 році військову службу проходили 16 557 жінок (серед них офіцерів – 1 633), то на 1 березня 2023 року їх кількість збільшилась до 42 898 осіб. Зокрема, чисельність жінок-офіцерів зросла до 7 416 осіб, тобто у понад 4,5 рази.

Сьогодні жінки і чоловіки разом несуть важку ношу військової служби і виконують завдання щодо відсічі збройної агресії Росії. Вони тримають оборону, продовжують нищити російських загарбників, не даючи їм шансів на успіх.

Ключові слова: *жінки-військовослужбовці, жінки у Збройних Силах України, жінки на фронті, Збройні Сили України, гендерна політика.*

Violeta MARAIEVA,

orcid.org/0000-0003-0673-1499

*Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher*

*Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) marvv@ukr.net*

WOMEN IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE: HISTORY AND PRESENT

The article highlights the historical and contemporary experience of women serving in the Ukrainian Armed Forces. Even during the Ukrainian Revolution of 1917–1921, women took an active part in the struggle for national statehood. Many women gave their lives for Ukraine at that time.

For the first time, the right of a woman to enter military service was determined in 1920. This was discussed in the draft Constitution of the Ukrainian People's Republic. We do not find analogues in any other constitutional act of that time.

The annexation of Crimea by the Russian Federation and the beginning of the armed conflict in the East of Ukraine in the Luhansk and Donetsk regions made it necessary to take a closer look at the issue of the integration of women into the Armed Forces of Ukraine. Many women stood next to men in defense of the state. As of April 1, 2020, more than 16,500 women received the status of combatant.

With the beginning of the Russian Federation's large-scale invasion of Ukraine in February 2022, women from the first day stood in queues for recruitment centers along with men: more than 11,000 women volunteered. By the end of 2022, 350 Ukrainian military women were awarded state awards. Two of them were awarded the title Hero of Ukraine (posthumously).

As of 2023, the total number of women serving in the Armed Forces of Ukraine, compared to 2014, has increased almost 2.6 times. If in 2014 there were 16,557 women (including 1,633 officers), then as of March 1, 2023, their number increased to 42,898. In particular, the number of female officers increased to 7,416, i.e. more than 4.5 times.

Today, women and men together bear the heavy burden of military service and carry out the tasks of repelling Russia's armed aggression. They are on the defensive, continuing to destroy the Russian invaders, giving them no chance of success.

Key words: female military personnel, women in the Armed Forces of Ukraine, women at the front, Armed Forces of Ukraine, gender policy.

Постановка проблеми. Українська військова історія сповнена як славетних, так і трагічних сторінок боротьби і звитяги. Сьогоднішні герої своєю відвагою, рішучістю і незламним бойовим духом довели усьому світові, що українці – незламна нація, здатна захищати свою свободу та незалежність від найлютішого ворога.

Окремою сторінкою в історії Збройних Сил України постає служба жінок в українському війську, що заслуговує на увагу істориків та всебічне вивчення. Ще на початку минулого століття, за часів Української революції 1917–1921 років, українські жінки взяли активну участь у боротьбі за національну державність. З відновленням незалежності України постало питання інтеграції жінок у її Збройні Сили та вирішення цілого ряду проблем, пов'язаних з їх службою. Особливого значення й актуальності військова служба жінок набула з початком збройного конфлікту на Сході України, в Луганській і Донецькій областях, та у ході російсько-української війни.

Проте слід зазначити, що на сьогодні питанням служби жінок у Збройних Силах України та проблемам, пов'язаним із нею, зокрема участі жінок у бойових діях під час проведення Антитерористичної операції, Операції об'єднаних сил та у ході широкомасштабного російського вторгнення в Україну, поки не присвячено окремого історичного дослідження.

У жовтні 2021 року Інститут масової інформації провів дослідження і виявив, що медіа взагалі майже не згадували у своїх матеріалах жінок-військовослужбовиць. Якщо про чоловіків були згадки у кожному матеріалі про армію чи війну, то про жінок – лише у 5% (На згадки, 2021).

Окремі аспекти проблематики висвітлювались у нечисленних історичних публікаціях (Кірюхіна, Хомяк, 2023), виданнях, присвячених реалізації гендерної політики України (Стан реалізації, 2020; Гендерна політика, 2021), дослідженні «Невидимий батальйон» (Невидимий батальйон, 2016), повідомленнях інформаційного характеру в Інтернеті (Ольга Сімонова, 2022; Жінки на фронті, 2023; Захищають, лікують, 2023; Вони загинули, 2023) тощо.

Мета статті. У пропонованій статті автор ставить за мету дослідити історичний та сучасний досвід інтеграції жінок у Збройні Сили України, їх участь у бойових діях.

Вклад основного матеріалу. Україна має унікальний історичний досвід служби жінок в армії. Як і понад сто років тому, сьогодні жінки беруть активну участь у відсічі та стримуванні збройної агресії проти нашої держави.

Говорячи про участь жінок у бойових діях у складі національних збройних формувань, зокрема періоду Української революції 1917–1921 років, маємо зазначити, що вони йшли до армії з різних причин. Більшість приводили на фронт фактори духовного порядку – патріотизм, романтизм, певні ідеали. Участь у боях для таких жінок – це, як правило, була дія вимушена, обумовлена конкретною ситуацією: необхідністю захищати свій дім і близьких, бажанням допомогти своїй країні в боротьбі за незалежність. У цей період набуває значення родинний фактор, коли жінки йшли до армії разом зі своїми чоловіками, братами, нареченими. У першу чергу це були дружини українських старшин – організаторів військового руху.

Спеціальних жіночих підрозділів у складі діючої армії, як і за часів Першої світової війни (перебування жінок у складі Легіону Українських Січових Стрільців), у період 1917–1921 років створено не було. Проте, на території Наддніпрянської України жінки в армії були явищем доволі розповсюдженим. За віковим і соціальним складом в абсолютній більшості це була інтелігентська молодь: студентки, семінаристки, вчительки. Значна частина жінок перебувала у складі повстанських загонів, багато з них віддали життя за Україну. У мемуарах зустрічається багато імен, але доля більшості із них залишається й досі невідомою.

Найчастіше жінки, за зрозумілих причин, виконували завдання з розвідки, зв'язку між штабами повстанських центрів і військовим командуванням, вербування добровольців до українських частин (Пам'ятна книга, 1987: 430). Іноді їм доводилось очолювати повстанські загоны. Так, повстанський загін із 1000 козаків (300 кінних і 700 піших вояків) очолювала восени 1920 року Маруся Соколовська (Таємниця отамана, 2008). Спочатку, за часів українсько-польського союзу, загін діяв на Поділлі, намагаючись пробитися через фронт на з'єднання з Армією УНР. Згодом, коли більшовики перейшли в наступ по всій лінії фронту, і Армія УНР почала відступати, віддаляючись від загону Соколовської, вона продовжила боротьбу вже в запіллі Червоної армії (Луговий, 2007: 248).

У 1918–1920 роках у Галицькій армії, де воювали колишні офіцери і солдати Легіону УСС, прикладів служіння жінки в бойових підрозділах не так вже й багато. Одна з них – Олена Шепарович-Федак, жінка капітана Фелікса Шепаровича, командира 1-ї Кавалерійської бригади. Вона поряд зі своїм чоловіком брала участь у всіх шабельних атаках, включаючи бої з червоною кіннотою Г. Котовського у 1920 році.

Необхідно звернути увагу на один важливий факт. В Україні у 1920 році було вперше визначено право жінки вступати на військову службу. Йдеться про проект урядової комісії по виробленню Конституції Української держави під назвою «Основний державний закон Української Народної Республіки». Артикул №50 цього закону, в якому йшлося про військову службу в Українській державі, зазначав: «Всі громадяни є зобов'язані до військової служби; порядок покликання жінок до служби в цілі оборони держави визначається в законі. Окремі закони ухвалюють рід та спосіб, порядок і час тривання військової служби, звільнення від свого обов'язку, а також особисті і речеві повинності на військовій цілі» (Грабовська, 2006; Слюсаренко, Томенко, 1993: 101). Аналогів цій статті ми не знаходимо в жодному іншому конституційному акті тієї доби.

Анексія Російською Федерацією Криму та початок збройного конфлікту на Сході України в Луганській і Донецькій областях спонукали державу ретельніше поставитися до питання інтеграції жінок у Збройні Сили. Адже на той період існував цілий ряд проблем, пов'язаних з їх службою. Щодо мотивації жінок до добровільної участі у війні, то вона виявилася різною – від цілком особистої (пішла на фронт за своїм чоловіком, дорослим сином, подругою, мріяла служити в армії тощо) до загальногромадянської, гендерно нейтральної (спочатку взаємодіяла з армією як волонтерка, забезпечуючи солдатів необхідним, потім переходила до безпосередньої участі у бойових діях; обов'язок захищати територіальну цілісність держави) (Невидимий батальйон, 2016: 24).

Упродовж жовтня 2020 року науковцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України було проведено у військах (силах) опитування військовослужбовців з гендерної проблематики, метою якого було оцінити стан реалізації у Збройних Силах України гендерної політики держави, а також дослідити наявність можливих проявів гендерно-зумовленого насильства і дискримінації за ознаками статі в армійському середовищі (Стан реалізації, 2022).

Головними мотивами особового складу до проходження військової служби, за результатами дослідження, виступили бажання захищати Батьківщину, зацікавленість військовою професією, а також перспективи кар'єрного зростання (просування по службі). Окрім вищезазначених патріотичних та професійних мотивів, жінки частіше за чоловіків, при прийнятті відповідного рішення, враховували соціальні гарантії і пільги, можливість реалізації особистих прагнень, мрій, амбіцій та рівень матеріального забезпечення.

За даними Єдиного реєстру учасників Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил, станом на 1 квітня 2020 року статус учасника бойових дій отримали понад 16,5 тисяч жінок (4,2% загальної кількості учасників бойових дій) (Про затвердження, 2020).

На початок 2021 року у Збройних Силах України на командних посадах перебувало понад 900 жінок-офіцерів. Зокрема, командирів взводів – 109, командирів рот – 12, начальників відділень – 714, начальників відділів – 75, начальників управлінь – 5 (У нашому війську, 2021).

Станом на 2023 рік загальна кількість жінок-військовослужбовців Збройних Сил України, порівняно із 2014 роком, збільшилась майже у 2,6 рази. Якщо у 2014 році військову службу проходили 16 557 жінок (серед них офіцерів – 1 633, представниць сержантсько-старшинського складу – 4 754, солдатів – 9 707, курсантів – 370), то на 1 березня 2023 року їх кількість збільшилась до 42 898 осіб. Зокрема, чисельність жінок-офіцерів зросла до 7 416 осіб, тобто у понад 4,5 рази. У 4 рази збільшилась і кількість жінок-курсантів (1 500 осіб). Число жінок серед сержантсько-старшинського складу і солдатів зросло у понад 2,3 рази (Кількість жінок, 2023).

З першого дня широкомасштабного вторгнення Росії в Україну жінки стояли в чергах до центрів комплектування разом із чоловіками: за власним бажанням призвалися понад 11 тисяч жінок. Близько 5 тисяч жінок-військових взяли участь у бойових діях (У ЗСУ, 2023). Станом на травень 2023 року, загинуло 107 українських військовослужбовиць (Сьогодні, 2023), зазнали поранень понад 500 (Війна, 2023), у полоні російські окупанти утримують декілька сотень (У полоні, 2023).

На кінець 2022 року, за час широкомасштабного російського вторгнення, 350 українських жінок-військових були відзначені державними нагородами. Двом із них було присвоєно звання Герой України (посмертно). Це – Інна Дерусова і Катерина Ступницька.

Інна Дерусова, сержант медичної служби 58 окремої мотопіхотної бригади імені гетьмана Івана Виговського Сухопутних військ Збройних Сил України. Вона стала першою жінкою, яка отримала звання Герой України посмертно.

Інна народилася 5 липня 1970 року в місті Кривий Ріг Дніпропетровської області. Закінчила медичне училище, працювала медсестрою. З 2015 року брала участь в Антитерористичній операції та Операції об'єднаних сил, служила старшим бойовим медиком 15 окремого мотопіхотного батальйону 58 окремої мотопіхотної бригади. Заочно закінчила Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (2018), здобувши фах психолога.

У день широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну, 24 лютого 2022 року, Інна Дерусова саме поверталася з відпустки до місця служби. Та на два дні була вимушена затриматися у місті Охтирка Сумської області. Через масовані удари окупантів було багато поранених, тому Інна Дерусова залишалася з ними. До останнього. Ризикуючи життям, бойовий медик врятувала понад десять військовослужбовців. 26 лютого, вчоргове під вогнем надаючи допомогу пораненим, сержант Дерусова загинула.

Указом Президента України №127/2022 від 12 березня 2022 року за особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі сержанту Дерусовій Інні Миколаївні присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка» (посмертно) (Вони загинули, 2023: 25).

Катерина Ступницька, сержант, санітарний інструктор медичного пункту 3 механізованого батальйону 14 окремої механізованої бригади імені князя Романа Великого Сухопутних військ Збройних Сил України. Катерина народилася 11 квітня 1996 року у селі Залізниця Рівненської області. Закінчила Дубенський медичний коледж. Згодом уклала контракт на проходження військової служби у Збройних Силах України. З 2016 року обіймала посаду санітарного інструктора. Неодноразово, з нетривалими відпустками, була на передовій у зоні проведення Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил. У вересні 2021 року продовжила контракт ще на рік.

У березні 2022 року тривали важкі бої за визволення селища Макарів Київської області, захопивши яке ворог мав намір оточити Київ із заходу. Ворожа артилерія не вщухала ні на хвилину, та українських воїнів це аж ніяк не зупиняло, вони нещадно нищили окупантів – одна

за одною ворожою машиною спалахували від влучних пострілів. Противника відкидали все далі й далі, звільняючи такий важливий населений пункт. Під час бою підбили танк командира першої роти. Катерина під шквальним вогнем противника змогла евакуювати весь екіпаж. Оперативно надала першу медичну допомогу і вивезла танкістів для подальшої евакуації у безпечне місце. Сама ж одразу повернулася до підрозділу. І такою Катерина Ступницька була завжди – у самому епіцентрі боїв. Увечері того ж дня внаслідок прямого влучання ворожої ракети у будівлю медичного пункту сержант Ступницька загинула.

Указом Президента України №148/2022 від 19 березня 2022 року за особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі сержанту Ступницькій Катерині Вікторівні присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка» (посмертно) (Вони загинули, 2023: 65).

Указом Президента України №425 від 8 липня 2023 року звання Герой України (посмертно) було присвоєно Ользі Симоновій.

Після початку збройної агресії Російської Федерації у 2014 році, Ольга – етнічна росіянка, уродженка Челябінська, спортсменка, переїхала до Києва і принципово відмовилася від громадянства Росії. Вона стала на захист України – спершу як доброволець-парамедик, а згодом як борець Збройних Сил України, підписавши 2016 року як іноземний громадянин трирічний контракт зі Збройними Силами України. Навесні 2017 року отримала громадянство України і стала першою іноземкою – контрактником, яка отримала український паспорт під час проходження служби. Воювала у складі 24 окремої механізованої бригади імені короля Данила.

Командир БМП сержант Ольга Симонова, виконуючи бойове завдання на Херсонському напрямку, загинула 13 вересня 2022 року у результаті підризу машини на вибуховому пристрої (На Херсонщині, 2022).

Сьогодні жінки і чоловіки разом несуть важку ношу військової служби і виконують завдання щодо відсічі збройної агресії Росії. Вони тримають оборону, продовжують нищити російських загарбників, не даючи їм шансів на успіх. Вони – взірці відваги та відданості для всього світу.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що військовослужбовці Збройних Сил України, серед яких служать багато жінок, є гідними спадкоємцями героїчних, славних традицій, якими так багата військова історія нашої держави. Як і

понад сто років тому вояки Армії УНР та Галицької армії, сьогодні сучасні герої захищають незалежність України від російського агресора. Тож дослідження та висвітлення історичного та особливо сучасного досвіду служби жінок в українських Збройних Силах, їх участі у бойових діях набувають актуальності і мають стати одним із пріоритетних напрямів історичної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Від початку великої війни в Україні загинули 106 жінок-військових, – Міноборони. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/80038/>.
2. «Війна не має статі». Як українські жінки воюють на передовій. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-66380400>.
3. Вони загинули за Україну. Військовослужбовці, удостоєні звання Герой України посмертно (2022 рік) : Збірник інформаційних матеріалів. К, 2023. 74 с.
4. Гендерна політика у Збройних Силах України: історія та сьогодення : Навчально-методичний посібник. К., 2021. 159 с.
5. Грабовська І. Гендерна рівність як проблема конституціоналізму доби української революції 1917–1921 років. *Безпека життєдіяльності*. 2006. № 9. С.44–47.
6. Кількість жінок-військових у ЗСУ з 2014 року зросла у 2,5 рази URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3682549-kilkist-zinokvijskovih-u-zsu-z-2014-roku-zroslo-u-25-raza.html>.
7. Кірюхіна М.В., Хомяк О.В. Історичні подвиги жінок із України у війнах. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Том 34(73). № 1, 2023. С.62–68.
8. Луговий О. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. Друге видання. К, 2007. 267 с.
9. На згадку про жінок-військовослужбовиць у медіа припадає лише 5% – дослідження ІМІ. Інститут масової інформації URL: <https://imi.org.ua/monitorings/na-zgadky-pro-zhinok-vijskovosluzhbovyts-v-media-prypadaye-lyshe-5-doslidzhennya-imi-i41836>
10. На Херсонщині загинула боєць 24 омбр Ольга Сімонова, яка зрелася громадянства РФ і воювала за Україну. URL: <https://novynarnia.com/2022/09/13/osimonova-died/>.
11. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження). URL: https://drive.google.com/drive/folders/1zB8gsXYsQr_bwZ4hw4tpNU1pdUCdoyUG.
12. Пам'ятна книга союзу бувших українських вояків у Канаді: з нагоди п'ятдесятиліття СБУВ. Гамільтон, 1987. 478 с.
13. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-p?find=1&text=жін#Text>.
14. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української Конституції. К., 1993. 192 с.
15. Стан реалізації у Збройних Силах України гендерної політики держави. Звіт за результатами соціологічного дослідження. К., 2020. 62 с.
16. Сьогодні у ЗСУ 42 тисячі жінок-військовослужбовиць. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/04/sogodni-u-zsu-42-tysyachi-zhinok-vijskovosluzhbovyts-na-zhal-107-z-nyh-zagynulo-ye-poraneni-ganna-malyar/>
17. Таємниця отамана Марусі. *Українська газета*. 2008. № 45(185). 18–31 грудня.
18. У ЗСУ розповіли, у яких підрозділах найбільше жінок-військових. URL: <https://www.unian.ua/society/zhinki-u-zsu-u-yakih-pidrozdilakh-na-ybilshe-zhinok-viyskovih-stantom-na-cherven-2023-12303288.html>.
19. У нашому війську служить понад 31 тисяча жінок. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/v-nashomu-vijsku-sluzhyt-ponad-31-tysyacha-zhinok/>.
20. У полоні рф перебувають кілька сотень жінок-військових – Координаційний штаб. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3705582-u-poloni-rf-perebuva-ut-kilka-soten-zinokvijskovih-koordinacijnij-stab.html>

REFERENCES

1. Vid pochatku velykoi viiny v Ukraini zahynuly 106 zhinok-viiskovykh, – Minoborony [Since the beginning of the great war in Ukraine, 106 women soldiers have died, – the Ministry of Defense]. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/80038/> [Ukrainian].
2. «Viina ne maie stati». Yak ukrainski zhinky voiuut na peredovii [«War has no gender». How Ukrainian women fight on the front lines]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-66380400> [Ukrainian].
3. Vony zahynuly za Ukrainu. Viiskovosluzhbovtsi, udostoieni zvan'nia Heroi Ukrainy posmertno (2022 rik) : Zbirnyk informatsiinykh materialiv. K, 2023. 74 s. [They died for Ukraine. Military servicemen awarded the title of Hero of Ukraine posthumously (2022): Collection of informational materials. K, 2023. 74 p.] [Ukrainian].
4. Henderna polityka u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: istoriia ta sohodennia: Navchalno-metodychnyi posibnyk. K., 2021. 159 s. [Gender policy in the Armed Forces of Ukraine: history and present: Educational and methodological manual. K., 2021. 159 p.] [Ukrainian].
5. Hrabovska I. Henderna rivnist yak problema konstytutsionalizmu doby ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv. Bezpeka zhyttiediialnosti. 2006. № 9. S.44–47 [Grabovska I. Gender equality as a problem of constitutionalism during the Ukrainian revolution of 1917–1921. Life Safety. 2006. No. 9. P.44–47] [Ukrainian].
6. Kilkist zhinok-viiskovykh u ZSU z 2014 roku zroslo u 2,5 raza [Since 2014, the number of female soldiers in the Armed Forces has increased by 2.5 times] URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3682549-kilkist-zinokvijskovih-u-zsu-z-2014-roku-zroslo-u-25-raza.html> [Ukrainian].

7. Kiriukhina M.V., Khomiak O.V. Istorychni podvyhy zhinok iz Ukrainy u viinakh. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky. Tom 34(73). № 1, 2023. S.62–68 [Kiryukhina M.V., Khomyak O.V. Historical exploits of women from Ukraine in wars. Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Historical sciences. Volume 34(73). No. 1, 2023. P.62–68] [Ukrainian].
8. Luhovyi O. Vyznachne zhinotstvo Ukrainy. Istorychni zhyttiepysy. Druhe vydannia. K., 2007. 267 s. [Lugovyi O. Prominent femininity of Ukraine. Historical biographies. Second edition. K., 2007. 267 p.] [Ukrainian].
9. Na zghadky pro zhinok-viiskovosluzhbovyts u media prypadaie lyshe 5% – doslidzhennia IMI. Instytut masovoi informatsii [Mentions of female military servicemen in the media account for only 5% – IMI research. Institute of mass information] URL: <https://imi.org.ua/monitorings/na-zgadky-pro-zhinok-vijskovosluzhbovyts-v-media-prypadaye-lyshe-5-doslidzhennia-imi-i41836> [Ukrainian].
10. Na Khersonshchyni zahynula boiets 24 ombr Olha Simonova, yaka zreklasia hromadianstva RF i voiuvala za Ukrainu [Olga Simonova, a fighter of the 24th Ombre, who renounced Russian citizenship and fought for Ukraine, died in the Kherson region] URL: <https://novynarnia.com/2022/09/13/osimonova-died/> [Ukrainian].
11. «Nevydymy batalion»: uchast zhinok u viiskovykh diiakh v ATO (sotsiologichne doslidzhennia) [«Invisible Battalion»: women's participation in military operations in the ATO (sociological study)] URL: https://drive.google.com/drive/folders/1zB8gsXYsQr_bwZ4hw4tpNU1pdUCdoyUG [Ukrainian].
12. Pamiatna knyha soiuzu buvshykh ukrainskykh voiakiv u Kanadi: z nahody piatdesiatylittia SBUV. Hamilton, 1987. 478 s. [Commemorative book of the union of former Ukrainian soldiers in Canada: on the occasion of the fiftieth anniversary of the SBUV. Hamilton, 1987. 478 p.] [Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z vykonannia rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky, myr, bezpeka» na period do 2025 roku [On the approval of the National Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 «Women, Peace, Security» for the period until 2025] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-p?find=1&text=жін#Text> [Ukrainian].
14. Sliusarenko A.H., Tomenko M.V. Istoriia ukrainskoi Konstytutsii. K., 1993. 192 s. [Slyusarenko A.G., Tomenko M.V. History of the Ukrainian Constitution. K., 1993. 192 p.] [Ukrainian].
15. Stan realizatsii u Zbroinykh Sylakh Ukrainy hendernoï polityky derzhavy. Zvit za rezultatamy sotsiologichnoho doslidzhennia. K., 2020. 62 s. [State of implementation of the state's gender policy in the Armed Forces of Ukraine. Report on the results of a sociological study. K., 2020. 62 p.] [Ukrainian].
16. Sohodni u ZSU 42 tysiachi zhinok-viiskovosluzhbovyts [Today, there are 42,000 female military personnel in the Armed Forces] URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/04/sogodni-u-zsu-42-tysyachi-zhinok-vijskovosluzhbovytch-na-zhal-107-z-nyh-zagynulo-ye-poraneni-ganna-malyar/> [Ukrainian].
17. Taiemnytsia otamana Marusi. Ukrainska hazeta. 2008. № 45(185). 18–31 hrudnia [The secret of Ataman Marusi. Ukrainian newspaper. 2008. No. 45(185). December 18–31] [Ukrainian].
18. U ZSU rozpozvily, u yakyykh pidrozdilakh naibilshe zhinok-viiskovykh [The Armed Forces of Ukraine told in which units there are the most female soldiers] URL: <https://www.unian.ua/society/zhinki-u-zsu-u-yakih-pidrozdilah-naybilshe-zhinok-viyskovih-stantom-na-cherven-2023-12303288.html> [Ukrainian].
19. U nashomu viisku sluzhyt ponad 31 tysiacha zhinok [More than 31 thousand women serve in our army] URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/v-nashomu-vijsku-sluzhyt-ponad-31-tysyacha-zhinok/> [Ukrainian].
20. U poloni rf perebuvauiet kilka soten zhinok-viiskovykh – Koordynatsiinyi shtab [Several hundred military women are in captivity in the Russian Federation – Coordination Headquarters] URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3705582-u-poloni-rf-perebuvauiet-kilka-soten-zhinok-vijskovih-koordinacijnij-stab.html> [Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 780.614.131.071.2:159.91-048.34

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-6>

Анатолій КОВАЛЕНКО,
orcid.org/0000-0003-3511-1301
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри інструментального виконавства
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Україна) kovalenkonext.as@gmail.com

ОПТИМІЗАЦІЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО СТАНУ ГІТАРИСТІВ-ПОЧАТКІВЦІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО КОНЦЕРТНОГО ВИСТУПУ

У публікації досліджено фактори які впливають на психофізіологічний стан гітаристів-початківців у процесі підготовки до концертного виступу. З'ясовано, що для гітаристів-початківців концертні виступи мають важливе значення з кількох причин: професійний розвиток, виявлення сильних та слабких сторін, взаємодія з аудиторією, самодисципліна та впевненість, соціалізація тощо. Визначено, що оптимізація психофізіологічного стану є важливою у процесі підготовки гітаристів-початківців до концертних виступів з декількох причин: вміння керування стресом, покращення фокусу та концентрації, підвищення енергії та витривалості, поліпшення виконавських якостей, збереження здоров'я та запобігання травмам.

Виявлено позитивну тенденцію сучасного етапу розвитку гітарного мистецтва – зацікавленість класичною гітарою, проте негативом є відсутність фахівців для професійної підготовки гітаристів-початківців та невикористання кращих надбань сучасної методології. Доведено, що правильне положення рук та корпусу за інструментом допоможе учням подолати більшість фізіологічних проблем, проте вивчення інструктивного матеріалу з пильним контролем є щоденною рутинною інструменталістів і має стати корисною звичкою та мірилом технічного прогресу виконавця.

Прослідковано, що освітній процес середніх і старших класів закладів початкової мистецької освіти насичений гітарними творами в яких права рука демонструє виконання численних прийомів гри та розкриває можливості музичного інструменту. Встановлено, що пальці правої руки гітариста навантажуються під час гри нерівномірно. Помітне відставання у роботі мизинця від решти пальців створює певний дисбаланс у розвитку м'язів правої руки.

Таким чином, виходячи з аналізу наукових праць і власного концертного та педагогічного досвіду спробуємо сформулювати основні рекомендації для оптимізації психофізіологічного стану гітаристів-початківців у процесі підготовки до концертного виступу: правильне виконання техніки, поступове збільшення навантаження, музичний аналіз, емоційне занурення, виступи перед публікою.

Ключові слова: гітара, гітарне мистецтво, музичне мистецтво, виконавська майстерність музиканта, оптимізації психофізіологічного стану, ігровий апарат гітариста.

Anatoliy KOVALENKO,
orcid.org/0000-0003-3511-1301
PhD in Pedagogics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Instrumental Performance
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University
(Uman, Ukraine) kovalenkonext.as@gmail.com

OPTIMIZATION OF THE PSYCHO-PHYSIOLOGICAL STATE GUITARISTS–BEGINNER IN THE PROCESS OF PREPARATION FOR THE CONCERT PERFORMANCE

The publication examines the factors that affect the psychophysiological state of beginner guitarists in the process of preparing for a concert performance. Concert performances have been found to be important for beginning guitarists for several reasons: professional development, identification of strengths and weaknesses, audience interaction, self-discipline and confidence, socialization, and more. It has been determined that optimizing the psychophysiological state is important in the process of preparing beginner guitarists for concert performances for several reasons: the ability to manage stress, improve focus and concentration, increase energy and endurance, improve performance, maintain health and prevent injuries.

A positive trend of the modern stage of the development of guitar art has been revealed - interest in the classical guitar, but the negative is the lack of specialists for the professional training of beginner guitarists and the failure to use the best assets of modern methodology. It has been proven that the correct position of the hands and the body behind the instrument will help students overcome most physiological problems, but studying the instructional material with close control is a daily routine of instrumentalists and should become a useful habit and a measure of the technical progress of the performer.

It has been observed that the educational process of middle and senior classes of primary art education institutions is saturated with guitar works in which the right hand demonstrates the performance of numerous playing techniques and reveals the possibilities of the musical instrument. It was established that the fingers of the guitarist's right hand are unevenly loaded during the game.

Thus, based on the analysis of scientific works and our own concert and pedagogical experience, we will try to formulate the main recommendations for optimizing the psychophysiological state of beginner guitarists in the process of preparing for a concert performance: correct performance of the technique, gradual increase in load, musical analysis, emotional immersion, performances in front of the public.

Key words: guitar, guitar art, musical art, performance skill of a musician, optimization of the psychophysiological state, playing apparatus of a guitarist.

Постановка проблеми. Розвиток гітарного мистецтва наприкінці ХХ – початку ХХІ сторіччя ознаменувався появою яскравих артистів, які демонстрували на сцені високий професійний рівень. Для розвитку сучасного вітчизняного мистецтвознавства важливо мати приклади яскравих митців, які своєю діяльністю надихають артистів-початківців до щоденних занять музичним мистецтвом. Такі відомі виконавці як: В. Доценко, М. Топчій (Україна), Р. Агірре, І. Мартінес (Іспанія), А. Дезідеріо (Італія), Л. Куропачевський, М. Дилла (Польща), Ф. Бернат, М. Вігула (Україна – Угорщина), А. Видович (Хорватія), Г. Бьянко, Дж. Жув (Франція), П. Чеку (Косово), Д. Рассел (Велика Британія) та інші, творять сьогоднішня та майбутнє гітарного виконавського мистецтва.

Для гітаристів-початківців концертні виступи мають важливе значення з кількох причин:

– *професійний розвиток* (концерти дають можливість гітаристам-початківцям набувати практичного досвіду та розвиватися як музикантам; вони допомагають відточувати технічні навички, вдосконалювати власну майстерність та підвищувати рівень виконання);

– *виявлення сильних та слабких сторін* (концертний виступ дає можливість гітаристам-початківцям оцінити свої навички та виявити сильні та слабкі сторони своєї гри; він допомагає визначити аспекти, які потребують поліпшення, і зосередитися на подальшому розвитку);

– *взаємодія з аудиторією* (виступ перед живою аудиторією дозволяє гітаристам-початківцям взаємодіяти зі слухачами та встановлювати емоційний зв'язок; це розвиває вміння викликати емоції через музику, покращує сценічну майстерність та сприяє збагаченню виконавського досвіду);

– *самодисципліна та впевненість* (підготовка до концертного виступу вимагає від гітаристів-початківців дисципліни, систематичності та впевненості; цей процес допомагає навчитися

управляти стресом, підвищує самодисципліну та розвиває впевненість у своїх здібностях);

– *соціалізація* (концерти сприяють новим знайомствам, вступати в музичні колективи та будувати соціальні мережі; це може привести до нових можливостей співпраці, створення музичних проєктів та подальшого професійного розвитку).

Узагальнюючи, концертні виступи є важливою складовою для гітаристів-початківців, оскільки вони допомагають у розвитку навичок, виявленні сильних та слабких сторін, взаємодії з аудиторією, розвитку самодисципліни та впевненості, а також встановленні соціальних зв'язків та можливостей для майбутньої кар'єри.

Оптимізація психофізіологічного стану є важливою в процесі підготовки гітаристів-початківців до концертних виступів з декількох причин:

– *керування стресом* (виступ перед публікою може викликати стрес та тривогу у гітаристів-початківців. Оптимізація психофізіологічного стану допомагає знизити рівень стресу і тривоги, забезпечуючи виконавцеві спокій та впевненість на сцені);

– *покращення фокусу та концентрації* (високий рівень концентрації є необхідним для успішного виконання на сцені. Оптимізація психофізіологічного стану допомагає гітаристам-початківцям зосередитися, зняти розсіювання та покращити свою здатність зосереджуватися на музиці);

– *підвищення енергії та витривалості* (концертні виступи вимагають фізичної та емоційної енергії. Оптимізація психофізіологічного стану дозволяє гітаристам-початківцям зберегти енергію, підвищити витривалість та підтримувати необхідний рівень активності протягом виступу);

– *покращення виконавської якості* (оптимальний психофізіологічний стан сприяє покращенню виконавської якості гітаристів-початківців. Вони можуть краще контролювати свої рухи, виразність та технічну точність, що позитивно впливає на їх загальне виконання);

– збереження здоров'я та запобігання травмам (оптимізація психофізіологічного стану допомагає гітаристам-початківцям бути більш свідомими про своє фізичне здоров'я та запобігати можливим травмам або перенапруженням, які можуть виникнути в процесі виступу).

Всі ці фактори допомагають гітаристам-початківцям досягати кращих результатів у процесі підготовки до концертного виступу. Оптимізований психофізіологічний стан забезпечує їм більшу комфортність, впевненість та здатність досягати свого максимального потенціалу в музичних виступах.

Аналіз досліджень. Сучасна методологія гри на гітарі не має рис системності – розуміння правильних занять на класичній гітарою є у вихованців окремих викладачів (часто саме у викладачів-виконавців). Різні аспекти розвитку методології гітарної школи висвітлювалися у вітчизняних та зарубіжних працях таких дослідників, як: В. Грищенко, В. Доценко, О. Дроздова, Ч. Дункан, В. Козлін, П. Косенко, А. Лазарева, Д. Рассел, С. Теннант, Р. Таранов, О. Хорошавіна та інші. Проте аналіз наукових праць зазначених дослідників дозволяє констатувати, що проблема оптимізації психофізіологічного стану гітаристів-початківців у процесі підготовки до концертного виступу досліджена недостатньо.

Мета статті – аналіз факторів які впливають на психофізіологічний стан гітаристів-початківців у процесі підготовки до концертного виступу.

Виклад основного матеріалу. Для оптимізації психофізіологічного стану гітаристів-початківців у процесі підготовки до концертного виступу спробуємо визначити ключові фактори, які можуть мати на це вплив.

1. Підготовка та практика. Рівень підготовки і регулярна практика грають важливу роль у психофізіологічному стані гітариста-початківця. Гарна підготовка та впевненість у власних навичках можуть сприяти покращенню самооцінки, зниженню стресу та підвищенню впевненості на сцені.

2. Досвід виступів. Попередні досвіди виступів мають велике значення. Гітаристи-початківці, які мають можливість виступати перед живою аудиторією, зазвичай набувають більшу впевненість та здатність контролювати свої емоції. Поступове збільшення досвіду виступів може допомогти звикнути до стресових ситуацій та поліпшити психофізіологічний стан.

3. Стрес. Стресові ситуації, які можуть виникати перед концертним виступом, можуть впливати на психофізіологічний стан гітариста-початківця. Це може бути пов'язано з нервовістю,

тривогою або втратою впевненості. Стрес може мати вплив на фізичний стан, викликати м'язову напругу та негативно впливати на концентрацію та виконавські навички.

4. Спосіб життя та здоров'я. Здоровий спосіб життя, який включає правильне харчування, регулярну фізичну активність та достатній відпочинок, може позитивно впливати на психофізіологічний стан гітариста-початківця. Забезпечення відповідного рівня фізичної та емоційної справності може допомогти управляти стресом, підвищувати енергію та покращувати загальну психічну та фізичну стійкість.

5. Підтримка та позитивне оточення. Отримання підтримки від близьких, друзів та музичної спільноти може мати значний вплив на психофізіологічний стан гітариста-початківця. Позитивне оточення, підтримка та віра в власні можливості можуть допомогти зняти стрес та створити сприятливу атмосферу для виступу.

Ці фактори можуть по-різному впливати на гітариста-початківця, і важливо розуміти їх роль у психофізіологічному стані кожної особи. Спробуємо проаналізувати перші два фактори із вищезазначених, які мають бути у полі зору викладача з фаху.

1. Підготовка та практика.

Для здобувачів музичної освіти важливо знаходитися в освітньому середовищі, яке б спонукало до творчих пошуків, конкурсних змагань тощо. Проте на початковому етапі навчання надважливим аспектом для учнів є зацікавленість музикою та подолання перших труднощів виконавства. У цьому контексті О. Хорошавіна зазначає: «у зв'язку з усе більш зростаючою зацікавленістю класичною гітарою, в останні роки виникла проблема нестачі професійно підготовлених гітаристів-педагогів; це особливо позначається на винятково важливому етапі навчання гітаристів у ДМШ» (Хорошавіна, 2009: 69). В. Доценко стверджує, що «в останні роки в зв'язку з ускладненням репертуару і підвищенням загального творчого рівня гітариста-виконавця особливого значення набувають питання технології гітарного мистецтва; головний напрямок у цій справі – максимальна раціоналізація і невимущеність руху виконавського апарату; розробляючи ці питання, слід врахувати накопичений досвід вітчизняних та зарубіжних виконавців і педагогів» (Доценко, 1995: 21). Отже, ми бачимо позитивну тенденцію – зацікавленість класичною гітарою, проте негативом є відсутність фахівців для професійної підготовки гітаристів-початківців та невикористання кращих надбань сучасної методології.

Починаючи з перших занять гітаристи-початківці зіштовхуються із незручностями гри на класичній гітарі. Правильне положення рук та корпусу за інструментом (*посадка й постановка в радянській термінології*) допоможе учням подолати більшість фізіологічних проблем, проте вивчення інструктивного матеріалу з пильним контролем є щоденною рутинною інструменталістів і має стати корисною звичкою та мірилом технічного прогресу виконавця. І. Степанов спростовує поширену думку, що гітара – музичний інструмент для дорослих. Він стверджує, що «виконавська майстерність гітаристів (як і скрипалів, піаністів тощо) потребує багаторічних зусиль у підготовці, а приклад біографій відомих гітаристів зі світовими іменами (М. Анідо, Д. Вільямс, Д. Регонді, А. Сеговія, Ф. Сор, Ц. Ферранті та ін.) переконує, що навчання гри на музичному інструменті повинно починатися із 5–7-річного віку» (Степанов, 1985: 3).

Починаючи з другого-третього року навчання гітаристів-початківців згідно програмних вимог збільшується фактура музичних творів, що неминуче призводить до закам'янілості при грі лівою рукою та зниження її функціональності. Питання затисненості виконавського апарату досліджував В. Козлін. На думку дослідника: «затисненість, як явище, один із недоліків від якого важко позбутися у виконавському апараті виконавця та наносить велику шкоду розвитку його майстерності» (Козлін, 1997: 4). В. Козлін зазначає, що «затисненість проявляється в неприродності та скутості ігрових рухів, нерівномірності звуку і недостатній його якості; учні не в змозі стежити за виразом свого обличчя, яке спотворюють різні форми гримас, дихання їх стає нерівномірним, спазматичним; від недосконалості виконання виникають зайве переживання, хвилювання, це тягне за собою посилення потовиділення в руках, збільшення промахів пальців під час гри на музичному інструменті тощо» (Козлін, 1997: 4).

Освітній процес середніх і старших класів закладів початкової мистецької освіти насичений гітарними творами в яких права рука демонструє виконання численних прийомів гри та розкриває можливості музичного інструменту. Зауважимо, що пальці правої руки гітариста навантажуються під час гри нерівномірно. Помітне відставання у роботі мізинця від решти пальців створює певний дисбаланс у розвитку м'язів правої руки. На думку В. Козліна потрібно поступово переходити з чотирипальцевої аплікатури правої руки на п'ятипальцеву за зразком розвитку баянної техніки (Грищенко, Козлін, 2007: 4). Проте зазначимо, що

при грі на гітарі важливо досягнути збалансованого звучання акордів та гармонічних фігурацій, де мізинець правої руки не може конкурувати з рештою пальців. Тому цей перехід вважаємо сумнівним. Але думка про розвиток мізинця є слушною, адже після відповідних тренувань цього пальця – покращиться робота м'язової структури пальців правої руки та зменшиться ризик професійного затиснення та скованості рухів при грі на гітарі.

У контексті роботи правої руки П. Косенко звертає увагу на те, що звукоутворення на гітарі має складатися із трьох стадій: підготовка, тиск, та виконання (Косенко, 2007: 97). Погоджуємося з думкою дослідника та відзначимо важливість розділу процесу звуковидобування на етапи та удосконалення майстерності виконання кожної стадії окремо.

Слушно відмічає А. Лазарева, що «у сучасній фізіології намічено принциповий перехід від фізіології реакцій (рефлексів) до фізіології активності, від фізіології зрівноважування організму із середовищем до фізіології активного подолання середовища, обумовленого моделлю потрібного майбутнього» (Лазарева, 2008: 223). У цьому контексті Р. Таранов зазначає, що «психофізіологічний аспект викладено менш детально внаслідок того, що до недавнього часу на розвиток рухових навичок дивилися як на чисту моторику, де саме оволодіння тим чи іншим технічним прийомом здійснювалося найчастіше шляхом механічного тренування, багаторазових повторень технічно складних місць» (Таранов, 2010: 94). Тому, автор пропонує комплекс психофізичних вправ з метою розвитку чутливості рук для покращення ступеня контролю напруження та розслаблення м'язів (Таранов, 2010: 95).

М. Давидов відзначає, що «метою формування виконавської майстерності є, в першу чергу, набуття навичок пристосованості музично-ігрових рухів до специфіки звукоутворення і відповідного цій специфіці характеру звуковидобування. Отже, йдеться не про силовий тренаж, хоча елемент м'язової, спортивної готовності обов'язковий, а про вишуканість, гнучкість, необмежену різноманітність прийомів контактування з інструментом. Вираз *продовження себе в інструменті* означає одухотворення виконавського інтерпретаційного мовлення, що потребує природності контактування з інструментом як живою істотою» (Давидов, 2010: 131).

2. Досвід виступів.

Спираючись на досвід дослідників концертно-сценічної діяльності та на свій власний Д. Юник зазначає, що «кульмінацією всієї виконавської діяльності музикантів є прилюдні виступи (заліки,

екзамени, концерти, конкурси тощо), котрі в порівнянні з інтерпретацією у звичних умовах вимагають від них більшої емоційної, інтелектуальної, вольової, слухової та фізичної віддачі; кожен прилюдний виступ музикантів супроводжується естрадним хвилюванням» (Юник, 2022: 69).

Цінною є рекомендація В. Доценка щодо уявного, беззвучного програвання твору спочатку по нотах, а потім і не дивлячись у них: «пальці лівої руки натискають на уявні струни, пальці правої – подумки перебирають струни, м'язи рук та корпусу здійснюють рухи, необхідні для виконавського процесу, але музика звучить лише в слухових уявленнях виконавця; якщо музиканту вдається таким засобом програти весь твір від початку до кінця, він, як правило, вже не боїться забути текст» (Доценко, 2005: 98). О. Дроздова справедливо відмічає, що «музичні уявлення як складова мислення музикантів всіх рівнів – від початківця до майстра, і як складова необхідного розвитку музиканта-виконавця вдосконалюються в життєвих процесах, в музичному навчанні; видається очевидним, що в разі відсутності цілеспрямованої уваги до вдосконалення музичних уявлень, до здобуття чітких, конкретних уявлень всіх елементів виконання твору – від одного звука, інтервалу, акорду до виконавських рухів і цілісного твору, не може відбутися вищий розвиток майстерності, творче відтворення музики» (Дроздова, 2020: 130).

Педагогами практиками помічено, що якість виконання музики (на підготовчих репетиціях та під час концертного виступу) залежить, у тому числі, й від функціонального стану артиста. С. Теннант переконує, що «ніщо не замінить підготовку; хороша підготовка надає нам впевненості у собі, яка нам така необхідна, коли ми йдемо на концерт; але, не важливо, наскільки ретельно ми перед цим готувалися – в останні хвилини перед виступом завжди є тривожне почуття, що ми щось не доробили» (Tennant, 1995: 5).

На принцип функціонального напруження звертає увагу Ч. Дункан. Він підкреслює, що висококоординований рух – це такий рух, у якому виконуються певні механічні вимоги з найменшими витратами фізичної енергії. Така економія енергії є результатом гарної координації, а не навпаки (Duncan, 1980: 3). Д. Рассел рекомендує «під час занять досягати легкості та відсутності фізичної напруги (на обличчі, в корпусі); якщо стислість, незручність або, гірше того, агресивність будуть присутні на репетиції, то на концерті

вони обов'язково виявляться у більшому масштабі» (Contreras, 1998: 77).

Виходячи з аналізу наукових праць і власного концертного та педагогічного досвіду спробуємо сформулювати основні рекомендації для оптимізації психофізіологічного стану гітаристів-початківців у процесі підготовки до концертного виступу:

– *правильне виконання техніки* (важливо оволодіти правильною технікою гри на гітарі, зокрема важливими є правильне тримання і положення рук, зміна позицій і якість виконання різноманітних прийомів; некоректна техніка може призвести до фізичних напружень і втрати контролю над музичним інструментом, що може вплинути на психофізіологічний стан);

– *поступове збільшення навантаження* (під час підготовки до концертного виступу важливо поступово збільшувати тривалість і інтенсивність практики; це дозволить організму адаптуватися до фізичних вимог гри на гітарі й знизить ризик перенапруження або травми);

– *музичний аналіз* (вивчення музичного матеріалу, який планується виконати на концерті; розбір структури художніх творів, гармонії, мелодії і ритму; це допоможе бути більш впевненим під час виступу і зосередитися на виконанні);

– *емоційне занурення* (поглиблене сприйняття музики та перевтілення в емоційний світ композицій може покращити музичну інтерпретацію; відчуття музики, спроба передати її емоційне звучання через свою гру);

– *виступи перед публікою* (потрібно бути активним у пошуку можливостей для виступів перед живою аудиторією; виступи на малих концертах, відкритих мікрофонних вечорах або навіть перед друзями та родиною допоможуть отримати досвід виступу і звикнути до стресу, пов'язаного з грою на сцені).

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що проблема оптимізації психофізіологічного стану гітаристів-початківців у процесі підготовки до концертного виступу є надважливою. Фактори, які впливають на стан молодих музикантів багато («Підготовка та практика», «Досвід виступів», «Стрес», «Спосіб життя та здоров'я», «Підтримка та позитивне оточення» та інші), проте викладач може свідомо контролювати два з них – це «Підготовка та практика» і «Досвід виступів». Перспективою подальших розвідок є формування у гітаристів-початківців високої виконавської культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грищенко В. І., Козлін В. Й. П'ятипальцева аплікатура як закономірний етап розвитку техніки гри на гітарі. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. Київ : Міленіум. 2007. Вип. XIX. С. 242–248.
2. Давидов М. Виконавське музикознавство. Енциклопедичний довідник. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010 р. 400 с.
3. Доценко В. І. Деякі особливості постановки виконавського апарату та звуковидобування гітариста на сучасному етапі розвитку гітарного мистецтва. *Актуальні напрями відродження та розвитку народно-інструментального мистецтва в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24–31 березня 1995 р.). Київ : Київська державна консерваторія ім. П. І. Чайковського, 1995. С. 21–22.
4. Доценко В. І. Методика підготовки гітариста-виконавця : навч. посіб. Харків : СПДФО Мосякін В. М., 2005. 164 с.
5. Дроздова О. О. Творча складова технології гітарного виконавського мистецтва : дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Київ, 2020. 190 с.
6. Козлін В. Й. Формування навичок гри на гітарі на основі спеціальних рухових дій: навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 188 с.
7. Косенко П. Б. Особистісна технологія звукоутворення в процесі інструментальної підготовки майбутнього вчителя музики – гітариста. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти*. Київ : НПУ. 2007. Випуск 4 (9). С. 95–98.
8. Лазарева А. Д. Особливості формування виконавської техніки та якості ігрових навичок у класі гітари. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти «Гітара як звуковий образ світу: виконавське мистецтво та наука». Харків : ХДУМ ім. І. П. Котляревського, 2008. Вип. 23. С. 221–226.
9. Методичні рекомендації з організації навчання дітей 6–7-річного віку гри на гітарі в підготовчих класах дитячих музичних шкіл / уклад. І. А. Степанов. Київ: Навчально-методичний кабінет навчальних закладів мистецтва та культури УРСР, 1985. 36 с.
10. Таранов Р. А. Психофізичні вправи для кистей рук як один з чинників формування художньої техніки гітариста. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2010. № 6 (193), Ч. 1, С. 94–98.
11. Хорошавіна О. Актуальні питання сучасного академічного гітарного виконавства. *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. Київ, 2009. Вип. 82. С. 61–68.
12. Юник Д. Виконавська надійність музикантів у концертно-сценічній діяльності як науковий феномен. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. Київ, 2022. № 2 (55). С. 67–83.
13. Contreras A. La technical de David Russell en 165 consejos. Sevilla, 1998. 82 p.
14. Duncan Charles. The Art of Classical Guitar Playing. Summy-Birchard, 1980. 132 p.
15. Tennant Scott. Pumping Nylon. Alfred Publishing, 1995. 95 p.

REFERENCES

1. Hryshchenko V. I., Kozlin V. Y. (2007). Piatypaltseva aplikatura yak zakonimirnyi etap rozvytku tekhniky hry na hitari [Five-finger application as a natural stage in the development of guitar playing technique]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury* – Actual problems of the history, theory and practice of artistic culture. Kyiv : Millennium. 2007. Vyp. XIX. 242–248. [in Ukrainian].
2. Davydov, M. A. (2010). Vykonavske muzykoznavstvo. Entsyklopedychnyi dovidnyk [Performing musicology. Encyclopedic Directory]. Lutsk: Volyn Regional Printing House. 400 s. [in Ukrainian].
3. Dotsenko, V. I. (1995). Deiaki osoblyvosti postanovky vykonavskoho aparatu ta zvukovydobuvannia hitarysta na suchasnomu etapu rozvytku hitarnoho mystetstva [Some features of setting up the performing apparatus and sound production of the guitarist at the modern stage of the development of guitar art]. *Aktualni napriamy vidrodzhenia ta rozvytku narodno-instrumentalnoho mystetstva v Ukraini* : materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Current trends in the revival and development of folk instrumental art in Ukraine: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference]. Kyiv : Kyivska derzhavna konservatoriia im. P. I. Chaikovskoho. 21–22. [in Ukrainian].
4. Dotsenko, V. I. (1995). Metodyka pidhotovky hitarysta-vykonavtsia : navch. posib. [Methodology of guitarist-performer training: training. manual] Kharkiv : SPDFO Mosiakin V. M. 2005. 164 s. [in Ukrainian].
5. Drozdova, O. O. (2020). Tvorcha skladova tekhnolohii hitarnoho vykonavskoho mystetstva [The creative component of the technology of guitar performing art] : dys. ... kand. mystetstvoznavstva: 17.00.03. Kyiv. 190 s. [in Ukrainian].
6. Kozlin, V. Y. (1997). Formuvannia navychok hry na hitari na osnovi spetsialnykh rukhovyykh dii: navch. posib. [Formation of guitar playing skills based on special motor actions: teaching. manual]. Kyiv: IZMN. 188 s. [in Ukrainian].
7. Kosenko, P. B. (2007). Osobystisna tekhnolohiia zvukoutvorennia v protsesi instrumentalnoi pidhotovky maibutnoho vchytelia muzyky – hitarysta [Personal technology of sound creation in the process of instrumental training of the future music teacher – guitarist]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova* – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Seriiia 14. Teoriiia i metodyka mystetskoii osvity. Kyiv : NPU. Vypusk 4 (9). 95–98. [in Ukrainian].
8. Lazareva, A. D. (2008). Osoblyvosti formuvannia vykonavskoi tekhniky ta yakosti ihrovyykh navychok u klasi hitary [Peculiarities of the formation of performance technique and the quality of playing skills in the guitar class]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity «Hitara yak zvukovy obraz svitu: vykonavske mystetstvo ta nauka»* – Problems of the interaction of art, pedagogy and the theory and practice of education «Guitar as a sound image of the world: performance art and science». Kharkiv : KhDUM im. I. P. Kotliarevskoho, Vyp. 23. 221–226. [in Ukrainian].

9. Stepanov, I. A. (Ed.) (1985). *Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii navchannia ditei 6–7-richnoho viku hry na hitari v pidhotovchykh klasakh dytiachykh muzychnykh shkil* [Methodological recommendations for the organization of teaching 6-7-year-old children to play the guitar in preparatory classes of children's music schools]. Kyiv: Navchalno-metodychnyi kabinet navchalnykh zakladiv mystetstva ta kultury URSR, 36 s. [in Ukrainian].
10. Taranov, R. A. (2010). *Psykhofizychni vpravy dlia kystei ruk yak ody z chynnykiv formuvannia khudozhnoi tekhniky hitarysta* [Psychophysical exercises for the hands as one of the factors in the formation of the guitarist's artistic technique]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Luhansk*, № 6 (193), Ch. 1. 94–98. [in Ukrainian].
11. Khoroshavina, O. (2009). *Aktualni pytannia suchasnoho akademichnoho hitarnoho vykonavstva* [Current issues of modern academic guitar performance]. *Naukovyi visnyk NMAU im. P. I. Chaikovskoho – Scientific Bulletin of the NMAU named after P. I. Tchaikovsky. Kyiv. Vyp. 82*. 61–68. [in Ukrainian].
12. Yunyk, D. (2022). *Vykonavska nadiinist muzykantiv u kontsertno-stsenichnii diialnosti yak naukovyi fenomen* [Performance reliability of musicians in concert and stage activity as a scientific phenomenon]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho – Journal of the National Music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky. Kyiv. № 2 (55)*. 67–83. [in Ukrainian].
13. Contreras, A. (1998). *La technical de David Russell en 165 consejos*. Sevilla, 82 p.
14. Duncan Ch. (1980). *The Art of Classical Guitar Playing*. Summy-Birchard, 132 p.
15. Tennant Sc. (1995). *Pumping Nylon*. Alfred Publishing, 95 p.

УДК 069.51:745/749:069.532(477.8)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-7>

Галина КОМАН,
orcid.org/0000-0003-3935-8870
завідувачка навчальною майстернею з образотворчого мистецтва
та художніх ремесел
кафедри методики викладання образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва та дизайну
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *halyna.koman@pnu.edu.ua*

ЕКСПОНАТИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА В СТИЛІ АР ДЕКО У ЗБІРКАХ МУЗЕЇВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Досліджуючи експозиції українських музеїв ми можемо чимало дізнатись про життя, побут, традиції наших земляків. Музейні експонати є цінним джерелом для дослідження основних стилєвих тенденцій розвитку декоративно-ужиткового мистецтва.

Метою дослідження є мистецтвознавчий аналіз характерних особливостей експонатів декоративно-прикладного мистецтва в стилі ар деко у збірках музеїв Західної України. У роботі досліджено типологію, характерні композиційні особливості та мотиви декорування цих виробів. Встановлено, що основними стилістичними рисами означених виробів є гранчасті, зигзагоподібні, геометризовані силуети, декоративні елементи, притаманні для стилю ар деко. Серед основних композиційних мотивів, зображених на експонатах музейних збірок, які досліджено, переважають такі: театральні сцени, стилізовані рослинні композиції, сюжети з птахами. Художнє виконання декорування цих виробів засвідчує вплив стилю ар деко, для якого є характерним стилізація, лаконічність та геометризація форм. Вдалось на прикладі деяких експонатів декоративно-прикладного мистецтва прослідкувати взаємовплив народних мотивів та авангардових віянь.

З плином часу відбувається руйнування, знищення творів декоративно-прикладного мистецтва даного стилю. Тому є потреба у науковому дослідженні збережених експонатів музеїв Західної України.

Відзначимо, що музейним працівникам вдалось належним чином зберегти вироби міжвоєнного періоду та сформувати експозиції в залах музеїв так, щоб відтворити атмосферу міського побуту 20-х – 30-х рр. XX ст. Певні незручності у дослідженні спричинені тим, що більшість експонатів узагальнено датовано початком XX ст., варто дотримуватись більш диференційованого підходу.

Результати дослідження можуть бути застосовані для подальшого вивчення особливостей стилю ар деко у творах декоративно-прикладного мистецтва, виявлених в експозиціях музеїв України.

Ключові слова: ар деко, експозиція, музейна збірка, вироби, стиль.

Halyna KOMAN,
orcid.org/0000-0003-3935-8870
Head of an Educational Workshop on Fine Arts and Crafts
at the Department of Visual Arts, Decorative and Applied Arts,
and Design Methods of Teaching
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *halyna.koman@pnu.edu.ua*

EXHIBITS OF DECORATIVE AND APPLIED ARTS IN THE ART DECO STYLE IN COLLECTIONS OF MUSEUMS OF WESTERN UKRAINE

By exploring the expositions of Ukrainian museums, we can learn a lot about the life, manner of existence, and traditions of our countrymen. Museum exhibits are a valuable source for researching the main stylistic trends in the development of decorative and applied art.

The purpose of the study is an art historical analysis of the characteristic features of the exhibits of decorative and applied art in the Art Deco style in the collections of Western Ukraine museums. The paper investigates the typology, characteristic compositional features, and decorative motifs of these products. It has been established that the main stylistic features of the mentioned products are faceted, zigzag-shaped, geometric silhouettes, decorative elements common for the Art Deco style. Theatrical scenes, stylized plant compositions, scenes with birds prevail among the main compositional motifs depicted on the studied exhibits of the museum collections. The artistic performance of the decoration of these items demonstrates the influence of the Art Deco style, which is characterized by stylization, laconicism, and geometric shapes. It was possible to trace the interaction of folk motifs and the avant-garde trends on the example of some exhibits of decorative and applied art.

In the course of time, works of decorative and applied art of this style are being destroyed. Therefore, there is a need for a scientific study of the preserved museum exhibits of Western Ukraine.

It should be noted that the museum workers managed to properly preserve the items of the interwar period and to arrange the expositions in the museum halls in such a way as to recreate the atmosphere of urban life in the 20s and 30s of the 20th century. Certain inconveniences in the research are caused by the fact that most of the exhibits are generally dated to the beginning of the 20th century. That is why it is worth following a more deferential approach.

The results of the research can be applied for further study of the features of the Art Deco style in the works of decorative and applied art found on display in Ukrainian museums.

Key words: Art Deco style, exhibition, museum collection, products, style.

Постановка проблеми. Тема художніх особливостей творів декоративно-прикладного мистецтва міжвоєнного періоду зі збірок музеїв Західної України, їхньої стилістики є малодосліджуваною темою. Під час аналізу досліджень даної теми та в ході натурних обстежень виробів зазначеного періоду, виявлено, що вони потребують додаткового мистецтвознавчого аналізу. Часто у вітчизняній науковій мистецтвознавчій літературі упускають аналіз художніх рис виробів декоративно-прикладного мистецтва в стилі ар деко, або узагальнено відносять їх до напрямку «модернізм». Варто чітко виокремити стиль ар деко, глибше дослідити його особливості та роль у формуванні подальших векторів розвитку українського декоративно-прикладного мистецтва.

Виставкові музейні експозиції – це одне із найкращих джерел для натурних досліджень, аналізу хронології розвитку стильових напрямів декоративно-прикладного мистецтва. Оскільки приватні збірки колекціонерів часто з фінансових, приватних міркувань є закритими або частково, або взагалі для загалу. В ході дослідження вдалось знайти чимало експонатів в стилі ар деко у збірках музеїв Західної України. Найбільше привернули увагу виставкові колекції Львівського музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, Івано-Франківського краєзнавчого музею, Музею ткацтва та килимарства міста Глиняни.

Аналіз досліджень. Фондову колекцію Музею етнографії та художнього промислу у Львові було висвітлено у роботі Г. В. Голубець (Голубець, 2006). В даному дослідженні вона дала узагальнений аналіз двох великих збірок музею – етнографічної та художнього промислу, не виконуючи детального аналізу стосовно художніх, стильових особливостей виробів декоративно-прикладного мистецтва. Також вона дослідила та описала виставкову діяльність Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, не вдаючись до детального опису самих колекцій (Голубець, 2012). Темі історії декоративно-ужиткового мистецтва присвячена спільна дослідницька робота Т. Кари-Васильєвої та З. Чегусової (Кара-Васильєва, Чегусова, 2005).

Однак у цій роботі не виокремлено інформацію про міжвоєнне двадцятиліття. Також є чимало каталогів, які популяризують музейні колекції, проте, в них відсутня інформація про виставкові збірки в галузі декоративно-прикладного мистецтва міжвоєнного періоду, їх художні особливості.

Метою статті є мистецтвознавчий аналіз характерних особливостей експонатів декоративно-прикладного мистецтва в стилі ар деко у збірках музеїв Західної України. Використано загальнонаукові методи аналізу: натурні обстеження, узагальнення, типологізація.

Викладення основного матеріалу. Музейні колекції, як відомо, є не лише вагомим чинником духовного розвитку суспільства, а й центрами дослідницької діяльності. Так, в експозиції Івано-Франківського краєзнавчого музею є чимала колекція виробів декоративно-прикладного мистецтва, що яскраво репрезентують культуру та побут Прикарпатського краю. Чільне місце серед представлених експонатів посідають вироби з дерева, кераміки, текстилю в стилістиці ар деко.

Перші вияви стилю ар деко простежуються в розробках художників і майстрів, що експонувалися на Міжнародній виставці декоративних мистецтв і художньої промисловості 1925 р., яка відбулась в Парижі. Проте, декоративному стилю міжвоєнного періоду мистецтвознавці не надали важливого значення, вважаючи його короткотривалим і незавершеним явищем. Лиш з середини 1960-х рр. ар деко став в один ряд з іншими художніми течіями модернізму (Янішевська, 2017). Цей стиль об'єднав в собі різні художні напрями: сецесію, кубізм, функціоналізм. Крім того, для ар деко характерне звернення до мотивів екзотичних культур та до глибинних витоків народного мистецтва. Найпоширенішими елементами стилю є зигзаги, трикутники, ромби, строгі вертикальні лінії.

Необхідно зазначити, що термін «ар деко» не так давно утвердився в обігу вітчизняної мистецтвознавчої лексики. Перші спроби аналізу цього стилю в контексті українського мистецтва зробили такі науковці як: Р. Яців, А. Банцекова, І. Крейзер. Зокрема, стилю ар деко в мистецтві Львова міжвоєнного періоду присвячено ряд статей А. Банцекової.

Досліджуючи збірки декоративно-прикладного мистецтва музеїв Західної України, вдалось сформувати певне уявлення про інтер'єри помешкань 1920-х – 1930-х рр. ХХ ст.

Зокрема, з експозиції Івано-Франківського краєзнавчого музею привертає увагу презентабельна шафа для посуду. Її основа сформована з двох частин. Нижній об'єм шафи прямокутної форми з трьома дверцятами, розділеними різьбленими вертикальними фризами. Дверцята декоровані накладною різьбою у вигляді квітів. Верхня тридверна частина увінчується фігурним, параболічної форми завершенням. Його силует нагадує аттикові завершення багатьох станіславівських споруд міжвоєнного періоду. Привертає увагу оздоблення центральних дверцят, декорованих товстим гранчатим склом у вигляді сот, скріплених металом. Оскільки для стилю ар деко характерні «ламані» лінії, гранчасті форми, декоративні елементи у вигляді зигзагів, трикутників, багатогранників, він ще й отримав назву «кришталковий стиль». Для орнаментики цього стилю характерне узагальнення, віддаленість від природи, тому пластика різьбленого рослинного орнаменту шафи досить лаконічна, стилізована. Ця риса істотно відрізняє ар деко від сецесії з її поривом до натуралістичності. Бічні дверцята опуклої форми з гладким склом. Завдяки співвідношенню світлих і темних порід дерева, застосованих в техніці інтарсії, на поверхні стільниці шафи чітко прочитується мотив «шахматки», характерний для стилю ар деко.

Таку шафу можна доповнити, виставивши на стіл, ще один експонат з виставки – чайний порцеляновий сервіз. Він складається із чайника, посудини для вершків, шести чашечок з тарілочками. Сервіз набув розкоші завдяки застосуванню позолоти на кришці та носію чайника, горловинах, ручках, внутрішній поверхні чашок. На основному коричневому фоні сервізу зображені галантні сцени із дамами та кавалерами, запозичені зі стилю рококо, проте в іншому обрамленні: використано орнаментальні смуги з дрібних ромбів та геометризаних квітів. Використання античного мотиву пальметки в декорі виробу свідчить про переосмислення культур багатьох народів, привите декоративно-прикладному мистецтву ар деко австрійським архітектором та дизайнером Й. Гофманом. На денці виробів зберігся надпис «Made in Czechoslovakia».

Стилістикою ар деко позначена вишукана дерев'яна скриня темно-коричневого кольору на фігурних ніжках. Боки передньої частини округлі, з виступами. Вишуканості виробу надають інкрустовані композиції із сидячими на зірках

пташками, розташовані на верхній частині та передній стінці скрині. Для декору автор використав темну та жовтувату породи дерева. В інкрустованих композиціях проглядаються головні риси ар деко: тяжіння до геометризації та спрощення форм, численне застосування трикутників, зигзагів, еліпсів, що створюють відчуття динаміки і статичності водночас. Боки та кути скрині оздоблені інтарсією у вигляді решітки. Щодо металевої фурнітури, то виріб має С-подібні ручки з боків та замок у вигляді птаха на кришці скрині.

Привертає увагу настінний годинник, датований 1930-м р. В середині дерев'яного видовженого корпусу закріплений циферблат з механізмом та маятником. Верхній виступ годинника декорований накладною різьбленою композицією з овальних мотивів. Металевий циферблат з великими чорними арабськими цифрами та двома фігурними стрілками прикритий опуклим світлим склом. В нижній частині годинника крізь вітраж з білого гранованого скла видніється металевий маятник.

Уявлення про аксесуари тогочасного жіночого вбрання дає дамська театральна сумка з темно-коричневої тафти. Виріб оздоблений вишивкою зі світло-сірого бісеру та стрілочастим металевим фермуаром з оксамитовою ручкою. В основі вишивки квітка-розетка в обрамленні ромбів. Уздовж периметру сумочки звисають тороки з того ж бісеру.

Івано-Франківський краєзнавчий музей володіє чималою колекцією виробів народних майстрів. В стилістичному вирішенні деяких експонатів простежується вплив ар деко. Зокрема, це проглядається у формі ваз, що нагадують амфори та кубки, в геометризованому декорі полив'яного посуду, різьблених мотивах дерев'яних меблів. Це дозволяє простежити стилістичні закономірності розвитку «декоративного стилю» на місцевому ґрунті. Аналізуючи особливості геометричного орнаменту в образно-пластичній мові українського мистецтва 1910–1930 рр., українська дослідниця Н. Янішевська запевняє, що професійні митці декоративного мистецтва того періоду нерідко черпали ідейну й формальну основу для власної новаторської творчості з народної традиції (Янішевська, 2017: 7).

У збірці музею також є колекція друкованих видань, графічне оформлення яких ознайомлює з мистецтвом книги 20-х – 30-х рр. ХХ ст. В композиційному вирішенні обкладинок прослідковується синтез стилізованих народних мотивів та нового авангардного мистецтва.

Звичайно, значення такої експозиції не варто недооцінювати. В культурному контексті – це можливість для пізнання особливостей побуту

краян, художньо-стильових аспектів розвитку тогочасного декоративного мистецтва, естетичного виховання відвідувачів.

Слід сказати, що важливим соціально-культурним факторами розвитку авангардного мистецтва на початку 1920-х рр. було зростання довіри громадськості до митця як носія культурних ідеалів, що сприяло плідній співпраці між представниками художньої та ділової сфер (Яців, 1997: 39). Крім цього пошавилась діяльність просвітницьких, мистецьких товариств, набули поширення науково-популярні видання, відродилась традиція виставок-ярмарків в містах і містечках Галичини.

Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної Академії Наук України у Львові вже понад сімдесят років є одним із найбільших культурних, наукових осередків не лише Львова, а й України. Створений в 1951 році на базі Львівського міського промислового музею та музею Наукового товариства імені Шевченка музей оселився в будинку колишньої Галицької ошадної каси.

Колекція Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної Академії Наук України у Львові сформована з великого розмаїття виробів декоративно-прикладного мистецтва різних періодів. Серед численних експонатів почесне місце посіла постійно діюча виставка в стилістиці ар деко.

Особливий інтерес викликає колекція жіночого вбрання. Вільні, видовжені силуети суконь з лаконічною вишивкою бісером та декоративними нитками доповнюють аксесуари у вигляді сумочки чи головного убору. Мода на елегантні сумочки була започаткована в Європі з середини XIX ст. Будь-яка з них слугує більше модним елементом, аніж ужитковим виробом. Переважно це сумочки з металевої сітки на довгих ланцюжках, з фермурами, нерідко зі срібним покриттям. Подібний одяг та аксесуари можна зустріти також в музеях Польщі, Німеччини, Австрії.

Серед численної колекції порцеляни XIX–XX ст., яка також презентована у цій залі музею, привертають увагу порцелянові статуетки Пацківської фаянсової фабрики, яка у першій третині минулого століття функціонувала в Пацикові (Підлісся) біля Станіславава. Вироби цієї фабрики відомі в цілому світі, в минулому часто виставлялись у спеціальному павільйоні у Львові. Твори дрібної пластики міжвоєнного періоду часто виконані у стилі ар деко. Одним із улюблених тоді сюжетів був мотив театральної сцени, типовий серед виробів пацківської фабрики. Пластичне їх вирішення засвідчує вплив стилю ар деко, який

прочитується у фасонах одягу, головних уборах, прикрасах, взутті героїнь. Деякі статуетки демонструють один із улюблених мотивів у пластиці ар деко малих розмірів – мотив танцю. Колірний акцент в оздобленні фігурок визначає монотонне забарвлення одягу персонажів, без особливої деталізації. Варто зазначити, що ці фігурки можна бачити серед ілюстрацій з альбому проектів Першої Галицької художньої Фаянсової та Пацківської теракотової фабрики, який зберігається в Національному музеї у Варшаві (Ceramiczna galanteria...). Вироби виготовляли із якісної місцевої глини сіруватого кольору, переважно методом відливання з форм. Тиражування і дозволяло продавати продукцію з Пацикова по всій Речі Посполитій, а також у країнах Західної Європи.

Серед колекції меблів у експозиції в стилі ар деко представлені такі вироби: столик для рукоділля 1920-х – 30-х рр. (європейського виробництва), стіл 1920-х – 30-х рр. з розкладними деталями на виточених ніжках-підставках, канапа російського виробництва. Стіл та канапа обличковані горіховим шпоном. Їх форми базуються на плавних параболічних, овальних та круглих лініях. Домінують цілісні, замкнені площини.

У 2021 році в рамках святкувань «Року Івана Левинського» у п'ятьох залах музею була організована виставка «Керамічний код Івана Левинського» (Виставка...). Окрім численного посуду, декоративних ваз, дрібних керамічних виробів, експонувалася велика колекція кахлів. Серед різноманіття виробів вирізнялися кахлі з кришталковими, геометризваними мотивами раннього ар деко. Варто зазначити, що на прикладі кахель згаданої львівської фірми можна прослідкувати чіткий перехід від сецесійних мотивів до мотивів авангардових, зокрема, ар деко: декор кахель дедалі більш геометризнується, позбувається рослинної пластики, змінює своє забарвлення від пастельних кольорів сецесії до насичених ар деко. Відчувається вплив народної творчості, яка дуже вдало синтезувалася із сучасними на той час тенденціями мистецтва, зумовивши появу так званого «національного стилю». Таке поєднання прослідковується і на декоративних вазах, обличкувальній плитці для зовнішнього декору будинків, оздобленій геометризваними узорами, що нагадують гуцульські орнаменти. Час, коли творив Левинський, був періодом піднесення національного духу українців Галичини, тому вплив народного мистецтва був таким відчутним. Будинки, зведені фірмою Левинського, були одними із перших зразків раннього ар деко у Львові, як за своїм конструктивним рішенням,

так і зовнішнім оздобленням. Щодо кахель, її неабиякими художніми особливостями, слід якнайшвидше фіксувати і віддавати на збереження, оскільки прослідковується тенденція знищення багатьох печей в приватних помешканнях. Окремі колективи архітекторів, художників, реставраторів докладають усіх зусиль задля пробудження відповідальності суспільства до надбань декоративно-прикладного мистецтва, архітектурної спадщини попередніх століть. Траплялося, що й небайдужі мешканці Львова знаходили художні кахлі на смітниках і передавали в приватні колекції задля збереження.

У самому центрі Трускавця збереглась історична будівля – вілла «Гопляна», колишня літня резиденція директора трускавецького курорту Раймонда Яроша. А з 1992 року в стінах вілли працює Художній музей Михайла Біласа. Цінним є те, що в будівлі музею зберігся давній вітраж, створений в 1925 р. в майстерні відомого польського архітектора та власника вітражної фабрики Станіслава Желенського (Willa wypoczynkowa...). На вітражі зображено перший трускавецький бювет мінеральних вод «Нафтуса», який діяв в ХІХ ст. В 1976 р. вітраж було відреставровано.

Неподалік від Львова розташоване маленьке затишне містечко Глиняни. Ще з давніх часів тут зародилось ткацьке виробництво. В 1996 р. в Глинянах відома мисткиня та дослідниця Зеновія Шульга започаткувала проєкт «Відродимо глинянський килим». Зеновія Михайлівна змогла організувати чимало виставок, конференцій, майстер-класів, які сприяли відродженню історії глинянських килимів. В 2016 році вдалось залучити кошти Європейського союзу та заснувати комплекс «Мозаїка», в який входить музей ткацтва та килимарства та ткацькі майстерні. В збірці музею ткацтва та килимарства міста Глиняни є колек-

ція килимів в стилі ар деко, які ще в 1925 р. були представлені на всесвітній виставці в Парижі.

Висновки. Підсумовуючи, варто сказати, що в Музеї етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної Академії Наук України у Львові та в Івано-Франківському краєзнавчому музеї серед численних експозицій є кілька зразків декоративно-прикладного мистецтва, завдяки яким можна простежити взаємовплив народних мотивів та авангардових тенденцій, які знайшли своє відображення в ужиткових виробках західноукраїнського регіону. Важливу роль у розвитку нового стилю на Галичині відіграли творчі об'єднання; художники, які здобули художню освіту у провідних європейських вузах; стиль ар деко в Галичині формувався під впливом західної та центральноєвропейських стильових тенденцій. Важливу роль у його утвердженні відігравали періодичні видання, журнальна графіка.

Варто вказати на переваги та недоліки експонування й обліку досліджуваних експонатів. Серед переваг слід відзначити те, що наукові працівники музеїв намагались організувати експозиції так, щоб відтворити атмосферу міського побуту 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Вони забезпечили належні умови для збереження виробів. Упродовж останнього десятиліття в експозиції із запасників перенесено чимало експонатів, які раніше були недоступні відвідувачам.

Однак, всі експонати узагальнено датовані початком ХХ ст., без розмежування періоду сецесії та міжвоєнного періоду, коли запанував інший стиль. Така помилка є типовою і для багатьох наукових публікацій, монографій, підручників. Слід дотримуватись більш диференційованого підходу. Викликають застереження надто короткі описи в інвентарних книгах, що не сприяють поглибленому дослідженню музейних пам'яток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виставка «Керамічний код Івана Левинського (погляд через століття)»: URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=5785> (дата звернення: 01.05.2023).
2. Голубець Г. Виставкова діяльність Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (1992–2011 рр.). *Народознавчі зошити*. 2012. № 3 (105). С. 571–591.
3. Голубець Г. Фондова колекція Музею етнографії та художнього промислу у Львові. *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*. 2006. вип. 3. URL: <http://www.history.odessa.ua/publication3/stat52.htm> (дата звернення: 07.10.2023).
4. Кара-Васильєва Т., Чегусова З. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках великого стилю. Київ : Либідь, 2005. 280 с.
5. Янішевська Н. С. Геометричний орнамент в образно-пластичній мові українського мистецтва 1910–1930 рр. (культурологічний аспект): автореф. дис. ... канд. мист : 26.00.01. Київ, 2017. С. 7.
6. Яців Р. Художник і українське ділове життя 1920-х – 30-х рр. : візуальна ідентифікація стосунків. *Народознавчі зошити*. 1997. № 1. С. 37–48.
7. Ceramiczna galanteria z Расукова: веб-сайт. URL: <https://www.zdunskieopowiesci.pl/ceramiczna-galanteria-z-rasukowa> (дата звернення: 01.07.2022).
8. Willa wypoczynkowa «Goplyana»: веб-сайт. URL: <https://truskavets.ua/pl/leisure/willa-wypoczynkowa-goplyana/> (дата звернення: 10.08.2023).

REFERENCES

1. Vystavka «Keramicnyi kod Ivana Levynskoho (pohliad cherez stolittia)». [The exhibition "Ceramic code of Ivan Levinsky (a view through the centuries)"] URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=5785> (date of application : 01.05.2023). [in Ukrainian].
2. Holubets H. Vystavkova diialnist Muzeiu etnografii ta khudozhnogo promyslu Instytutu narodoznavstva NAN Ukrainy (1992–2011 rr.). [Exhibition activities of the Museum of Ethnography and Artistic Craft of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (1992–2011)]. *Narodoznavchi zoshyty*. 2012. № 3 (105). pp. 571–591 [in Ukrainian].
3. Holubets H. Fondova kolektsiia Muzeiu etnografii ta khudozhnogo promyslu u Lvovi. [Foundation collection of the Museum of Ethnography and Art Craft in Lviv]. *Visnyk Odeskoho istoryko-kraieznavchoho muzeiu*. 2006. vyp. 3. URL: <http://www.history.odessa.ua/publication3/stat52.htm> (date of application: 07.10.2023). [in Ukrainian].
4. Kara-Vasylieva T., Chehusova Z. Dekoratyvne mystetstvo Ukrainy XX sto-littia. U poshukakh velykoho styliu. [Decorative art of Ukraine of the 20th century. In search of great style]. Kyiv: Lybid, 2005. 280 p. [in Ukrainian].
5. Yanishevska N. S. Geometric ornament in the visual and plastic language of Ukrainian art 1910-1930 (cultural aspect): PhD thesis abstract. K. 2017. p. 7. [in Ukrainian].
6. Yatsiv R. Khudozhnyk i ukrainske dilove zhyttia 1920-kh – 30-kh rr. : vizua-lna identyfikatsiia stosunkiv. [Artist and Ukrainian business life of the 1920s-30s: visual identification of relations]. *Narodoznavchi zoshyty*. 1997. № 1. p. 37–48. [in Ukrainian].
7. Ceramiczna galanteria z Pacykowa. [Ceramic accessories from Pacyków.]: URL: <https://www.zdunskieopowiesci.pl/ceramiczna-galanteria-z-pacykowa> (date of application: 01.07.2022). [in Polish].
8. Willa wypoczynkowa «Goplyana». [Recreation villa «Goplyana»]: URL: <https://truskavets.ua/pl/leisure/willa-wypoczynkowa-goplyana/> (date of application: 10.08.2023). [in Polish].

УДК 304.42+792

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-8>**Микола КРИПЧУК,***orcid.org/0000-0002-1255-7135**кандидат мистецтвознавства, доцент,
професор кафедри режисури естради та масових свят
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) kripchuk@gmail.com***Сергій ПЛУТАЛОВ,***orcid.org/0000-0001-9155-5324**доцент кафедри сценічного мистецтва
Луганської державної академії культури і мистецтв
(Київ, Україна) si.plutalovv@gmail.com***Егор УСТИНОВ,***orcid.org/0009-0004-8135-6689**магістр кафедри сценічного мистецтва
Луганської державної академії культури і мистецтв
(Київ, Україна) ustinov.egor92@gmail.com*

ТРАНСФОРМАЦІЇ ДРАМАТУРГІЇ ХУДОЖНІХ ФОРМ СЦЕНІЧНОГО МИСТЕЦТВА У ПОСТМОДЕРНІЗМІ

У статті проаналізовано трансформації драматургії сучасних художніх форм сценічного мистецтва у постмодернізмі. Це обумовлено тим, що у постмодернізмі контакт між автором та реципієнтом (читачем, глядачем, слухачем) стає більш тісним за рахунок спеціальних прийомів: автор виступає одним з дійових осіб тексту, його коментатором, інтерпретатором тощо, тому актуальності набуває дослідження різних аспектів трансформації драматургії художніх форм сценічного мистецтва. Методологічною базою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців, фахівців, практиків в сфері сценічного мистецтва, театральної, культурної діяльності. Результати дослідження ґрунтуються на загальних методах наукового пізнання, таких як: індукція, дедукція, аналогія, аналіз синтез, а також спеціальних методах, зокрема, культурологічному, історичному, соціологічному, мистецької герменевтики.

Спираючись на індукцію, дедукцію, аналогію в роботі визначено роль драматургії, як особливого продукту художнього дискурсу, який призначений для сценічного втілення, що являється важливим компонентом сучасного періоду розвитку мистецтва. На засадах культурологічного підходу, з використанням аналізу, виокремлено специфічні риси драматургії сценічних форм епохи постмодернізму. Шляхом історичної періодизації визначено найголовнішу особливість трансформації суть якої розкривається крізь призму емансипації сценічного твору від драматичного тексту. За рахунок мистецької герменевтики доведено, що драма продовжує існувати як послаблена структура у межах нової театральної концепції, набуваючи якостей, які притаманні сучасній епосі. Виокремлено та проаналізовано сучасні якості театрального мистецтва в числі яких: двозначність, позатекстуальність, інтертекстуальність, монологічність (індивідуалізація), процесуальність, гетерогенність, фікці-альність, перверсія (пунктирність дії), деконструкція та ін.

Ключові слова: постмодернізм, драматургія, театр, сценічне, театральне мистецтво.

Mykola KRYPCHUK,*orcid.org/0000-0002-1255-7135**Candidate of Art Studies, Associate Professor,
Professor at the Department of Stage and Gala Festivals
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) kripchuk@gmail.com***Serhii PLUTALOV,***orcid.org/0000-0001-9155-5324**Associate Professor at the Department of Performing Arts
Lugansk State Academy of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) si.plutalovv@gmail.com*

Yehor USTINOV,

orcid.org/0009-0004-8135-6689

*Master at the Department of Performing Arts
Lugansk State Academy of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) ustinov.egor92@gmail.com*

TRANSFORMATIONS OF DRAMATURGY IN ART FORMS OF STAGE ART IN POSTMODERNISM

The article analyzes the transformation of dramaturgy of contemporary artistic forms of stage art in postmodernism. This is due to the fact that in postmodernism the contact between the author and the recipient (reader, viewer, listener) becomes more closely based on special techniques: the author acts as one of the active persons of the text, his commentator, interpreter. Moreover, the investigation of various aspects of the transformation of the dramaturgy of artists becomes relevant forms of stage mystique. The methodological basis for the research was the work of national and foreign scientists, fachsists, and practitioners in the field of stage art, theatrical, and cultural activities. The research results are based on fundamental methods of scientific knowledge, such as: induction, deduction, analogy, analysis, synthesis, as well as special methods, scientific, cultural, historical, sociological, mystical hermeneutics.

Relying on induction, deduction, analogy, the work highlights the role of dramaturgy, as a special product of artistic discourse, which is used for stage performance, which is an important component of the daily period of development of art. Based on the cultural approach, with extensive analysis, the specific ideas of the dramaturgy of stage forms of the postmodern era are reinforced. The path of historical periodization indicates the most important peculiarity of the transformation, the essence of which is revealed through the prism of the emancipation of stage creativity from dramatic text. According to the framework of mystical hermeneutics, it has been proven that the drama continues to be undermined as the structure is weakened between the new theatrical concept, and the mercenaries that come with it are amplified by modern epic. The current aspects of theatrical mystique are reinforced and analyzed, including: ambiguity, post-textuality, intertextuality, monologue (individualization), procedurality, heterogeneity, fiction Alignment, perversion (dottedness of action), deconstruction, etc.

Key words: *postmodernism, drama, theater, scenic, theatrical mysticism.*

Постановка проблеми. Драматургія, як особливий продукт художнього дискурсу, який призначений для сценічного втілення, викликає особливу цікавість на сучасному етапі розвитку мистецтва. Постмодернізм, як напрямок у всіх видах мистецтва, викриває зсередини традиційні уявлення про цілісність, стрункість, закінченість естетичних систем, норм та критеріїв. На сучасному історичному етапі ми спостерігаємо творчість багатьох драматургів, чії твори цікавлять читача та режисерів і є продовженням у нинішніх реаліях основних традицій і тенденцій «новітньої драми», яка визначила особливості та специфіку трансформації драматургії художніх форм сценічного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвитку поняття «постмодернізм» сприяли міркування філософів Ж. Дерріди (1976), Ж. Баттея, Ж.Ф. Ліотара (1998) та концепція семіотики письменника У. Еко (2004, 2015). Естетику перформативності розглядає у своїх працях арт-практик Жан Бодріяр (2000); проблема «розхудожності» мистецького твору («як предмет у ряді інших предметів») розглядається у Т. Адорно у «Естетичній теорії» (1970); неоритуальності у театрі постмодернізму присвячена робота дослідниці Н. Мірошниченко (1999); народження та станов-

лення постдрами досліджує Г. Липківська у монографії «Світ у дзеркалі драми» (2007) та ін.

Спробі дати дефініцію мета драмі та більш чітку систематизацію її властивостей присвячена книга П. Хорнбі «Drama, Metadrama and Perception» (1986). Інтертекстуальність, як ознака постмодернізму у літературному тексті, розглядається у працях Ю. Крістєвої (1967), І. Арнольд (1993), у праці В. Чернявської «Текст в медіальному просторі» (2009) розглядаються невербальні міжтекстові зв'язки, науковця вводить визначення «візуалізована інтертекстуальність». До проблеми множинних зв'язків тексту з іншими текстами зверталися О. Хансен-Лав (1983), М. Ріффатер (1978), В. Ньюбер (1993), С. Рід (2003) та ін.

У монографії Х.Т. Лемана «Постдраматичний театр» (2013) розглядається концепція перформансу як особливої форми сценічного мистецтва, історії перформансу як арт-практики висвітлено у праці Р. Голдберга «Мистецтво перформансу: від футуризму до наших днів» (2014).

Найбільш ґрунтовно, на наш погляд, висвітлено питання функціонування сценічного мистецтва в умовах постмодерністської культури в книзі «Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття» (2006), трансформації сучасної драматургії художніх форм сценічного мистецтва

розглянуті у монографіях Когут О.В. «Архетипні сюжети та образи в сучасній українській драматургії (1997–2007 рр.)» (2010) та Васильєва Є.М. «Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації» (2017).

Мета статті – проаналізувати трансформації драматургії художніх форм сценічного мистецтва у постмодернізмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У постмодернізмі провідну роль грає свобода від будь-чого, у першу чергу від будь-якого тиску, відповідальності, диктату. Особливу увагу постмодернізм приділяє боротьбі з «диктатом» розуму, традицією раціональності, яка притаманна філософії Нового часу. Постмодерний індивідуалізм стурбований в більшості якістю життя, бажанням не стільки досягти успіху у фінансовому, соціальному плані, скільки відстояти цінності приватного життя, індивідуальні права на автономність, бажання, щастя. Звідси нетерпимість до відношення до всіх форм презирства індивіда та його соціального приниження. Етичним ідеалом у постмодернізмі стає рівність прав особистості, індивід та індивідуальний твір розглядаються як своєрідні вузли у культурній сітці, культурній тканині.

Постмодернізм не визнає наукових картин світу та об'єктивних законів природи, відносячи їх до догми, вигадки, зброї влади, мовної гри; як стверджує американський письменник-постмодерніст Д. Бартлем: «Фрагменти – це єдина форма, якій я довіряю» (Бартлем, 1968). Постмодерні мовні тексти не мають ніякого відношення до реального світу, істина не відкривається, а створюється у процесі написання або втілення текстів.

Зазначимо, що когнітивна лексика, звертаючись до досліджень тексту, визначає його як відображення «ментальних структур свідомості людини, механізмів та принципів інтерпретації явищ внутрішнього та зовнішнього світу» (Деріда, 1976). У постмодернізмі контакт між автором та реципієнтом (читачем, глядачем, слухачем) стає більш тісним за рахунок спеціальних прийомів: автор виступає одним з дійових осіб тексту, його коментатором, інтерпретатором тощо. Все це має яскраво виражений іронічний характер, автор висміює умовності масового, а часто і класичного мистецтва, з його шаблонами, наївністю, стереотипами мистецького та практично-життєвого мислення, раціональністю буття. Автор ніби «забавляється» своєю авторською маскою та ставить під питання самі поняття вигадки, авторства, текстuality та відповідальності реципієнта. Він втілює реальність і сам проголошує сумніви на рахунок серйозності та важливості цього втілення,

адже сучасна реальність швидко змінюється, отже автор ніби виводить принцип постмодерного мистецтва – неможливості ствердження у пізнаваності світу.

Процес «спілкування» автора, тексту та реципієнта робить їх взаємовідносини дуже складними, настільки хитро сплетеними, що вони перетворюються у єдине безкінечне поле текстових ігор: автор часто виступає у ролі «трікстера» (комічного двійника героя), який висміює умовності попереднього мистецтва з його шаблонністю, законами та догматизмом; автор знущається над наївністю читача (глядача, слухача), його очікуваннями, стереотипами його творчого та побутового мислення, його вірою у раціональність буття.

Постмодерна культура демонстративно синтезує мистецтво й анти-мистецтво, естетику й анти-естетику, психологію і фізіологію, психоаналіз і шизоаналіз. Якщо класичне мистецтво було спрямоване на утвердження смислів (сенсу) історії і життя, авангард – на пошуки їх з позицій трагічної абсурдності, відсутності сенсу, то постмодернізм – це умисна втрата сенсів, навіть їхнє параноїдальне винищення. У такий спосіб намагаються надати культурі можливості звільнитися від тотальної циклічності, від усталених стереотипів культурно-історичних сенсів, від містифікацій масової свідомості.

Драматургія, як особливий продукт художнього дискурсу, який призначений для сценічного втілення, викликає особливу цікавість на сучасному етапі розвитку мистецтва. Ситуація постмодернізму надає театральним методам наступні характеристики:

- видовище приймає вигляд фрагментарності, «кліповості»;
- деформація жанрів видовища спричиняє двозначність, звідси дійству притаманна гібридизація;
- наявність у видовищі невизначеності, деканонізації, іронії, карнавалізації;
- текст постмодернізму – усний чи письмовий – вимагає відтворення, участі всіх учасників процесу;
- конструкціонізм, вистави можуть бути метафізичними, ірраціоналістичними тощо.

На сучасному історичному етапі ми спостерігаємо творчість багатьох драматургів, чий твори цікавлять читача та режисерів і є продовженням у нинішніх реаліях основних традицій і тенденцій «новітньої драми». Достатньо згадати декілька імен світового та вітчизняного рівня: П. Марбер, С. Кейн, Мартін МакДона, Неда Неждана, Сашко Брама, Лена Лягушонкова, Я. Пулінович,

Н. Ворожбит, П. Ар'є, В. Маковій, А. Яблонська та ін., щоб зрозуміти та визначити особливості та специфіку трансформації драматургії художніх форм сценічного мистецтва у постмодернізмі.

Новітня драма, як драматургія минулого, зберігає за собою функцію катарсисного впливу на глядача, але використовує інші технології, видозмінює форми та засоби цього впливу. Як і тисячоліття тому, вона розказує історію героя, з яким глядач асоціює себе, проте тепер він має ілюзію вибору, стає не тільки виконавцем, але й вершителем долі. Дослідники зазначають, з одного боку послідовну епізацію сучасної драматургії, вплив епічного на природу драматургічного конфлікту та дії, з іншого – драма активізує та робить дієвими природно притаманні їй первинно оповідні форми. І в першу чергу, це стосується жанрової категорії драматургічного продукту.

Теоретична категорія «жанр», її наукова ідентифікація доволі нестійка, її кордони наповнюються різними структурно-змістовними ознаками, що народжує таке поняття як, наприклад, «жанрова форма», «жанрова норма», «жанрова домінанта», «жанровий тип», «жанровий різновид», «жанроутворюючий фактор», «жанрова пам'ять», «жанрові генералізації» та ін.. При цьому жанр виступає базовим поняттям теорії та історії літератури, трансформації жанрових моделей слугують доказом розвитку та змін типів художньої свідомості. Тим значущим уявляється необхідність систематизації різнобічних, часто поліморфних, змістовних та смислових форм, які складають феномен драматургічного тексту, що піддається впливу презентації автора, режисера, актора, глядача (чи тільки одного читача, якщо п'єса не стає сценічним твором).

Сьогодні практично всі дослідники визнають, що драматурги ХХ–ХХІ століття шукали та продовжують шукати нові художні форми, які б могли з найбільшою повнотою передати складну реальність (за вказаний період відбулося відразу декілька культурно-історичних змін, які корінним чином змінили суспільство та естетичну свідомість) та внутрішній світ героя-сучасника. Зрозуміло, що це тягне за собою моделювання нових жанрових форм та обумовлює жанрову нестабільність, кризу традиційних, «канонічних» жанрів, прагнення створити жанрові утворення, які є співвідносними динамічному характеру часу. Синтез жанрових можливостей, пародійне усвідомлення нових та старих елементів, формально-змістовні експерименти у галузі складного (іноді, парадоксального) поєднання маркерів ліричного, епічного, драматургічного родів, різних історичних епох та направлень стають визначними для розвитку жан-

рової парадигми драматургії нового часу. Прикладом, у сучасній драматургії зустрічаються частіше поєднані жанрові форми (трагіфарс, драма-гротеск, іронічна трагедія, драма-епіграма) чи навіть «неіснуючі» жанри (драм-квест, драма-променад, історія-роздум, імпреза-органік тощо), аніж «чисті» жанри (трагедія, комедія, драма тощо).

Однією з найважливіших специфічних рис змін у драматургії сценічних форм є напрацювання цілого набору способів, прийомів, форм перформативності ще у текстовому варіанті:

– прийом поза текстуальності (паралельне існування тексту та підтексту), який у драматичному тексті існує для того щоб наочно показати контраст затверджених умовностей та щирих особистих поривів; наприклад, протистояння етикету (реальний діалог) та внутрішнього монологу (репліки в бік);

– прийом подвоєння простору та часу, дія розгортається одночасно і паралельно (монтаж), іноді, реальності переплітаються тільки за рахунок згадування подій у одній з сюжетних ліній;

– прийом гротеску, який виражається через матеріалізовану розповсюджену метафору, або через гіперболізацію аж до абсурду сталого символу;

– прийом безумовності, де багато не логічних і не підтверджених реальністю дій (дат, предметів, подій тощо) виводяться у якості аксіоми, як такі, що стверджуються у своїй безапеляційності та безумовності;

– прийом естетизації потворного (у протилежності до прекрасного), яка спрямована на відштовхування на відміну від класичної самоідентифікації глядача з героєм; збудження негативних емоцій, гидливості та відрази – на відміну від класичного співпереживання;

– прийом деталізації, який активізує увагу на тій чи іншій деталі, до чогось незначного, прохідного, випадкового, задля створення необхідних психологічних ефектів та характеристик.

Нове сценічне мистецтво не відмовляється від слова, але кардинально змінює його роль, текст (і, перш за все, вербальна мова) вже не є першочерговим, основним. В новій драматургії мова демонструє власну кризу, з засобу спілкування мова перетворюється в імітацію спілкування, на наших очах вмирає функція мови як головного засобу комунікації – в тому числі і на фоні технічної революції в області людського спілкування.

Постдрама не прагне зображення будь-якої історії, немає потреби послідовного викладання фабули. Фрагментарність, колажність композиції дозволяє театральному мистецтву зберігати свободу у виборі послідовності епізодів, зокрема,

пост драматичну п'єсу можна зіграти у різній послідовності фрагментів. До прикладу, у п'єсі американського драматурга Дона Нігро «Звірині історії», вступна ремарка (або вступна примітка) автора спрямовує режисера та виконавців на власне побудування сюжетного ряду: драматург зазначає, що «Звірині історії» це «збірка з коротких п'єс, які можуть бути поставлені, як одна п'єса, так і групами або по одній, і яка б не обиралася конфігурація, назва кожної п'єси повинна бути відображена у програмці» (Нігро, 2014).

Сюжетна конструкція нової драми має свою матричну структуру. Часто сюжет розвивається не тільки в одному лінійному напрямленні, як історія, яка послідовно розвивається, а й будується на паралельному розвитку різних сюжетних ліній, які між собою не перетинаються, мають різних героїв, різну проблематику, але пов'язані суб'єктивним поглядом на дійсність самого драматурга. Прикладом, п'єса української сучасної драматурга Ніни Захоженко «Я, війна і пластикова граната» (2022 р.), яка структурно – чотири непов'язані одна з іншою історії («Нехай сьогодні буде вчора», «Я норм», «Не питай, не кажи», «Тоня, Ася і літак»), що розкривають одну ситуацію з різних просторово-географічних та часових боків (Антологія 24, 2022).

Ключовим поняттям постмодерної літератури, і драматургії зокрема, є наратор та наратор. Наратор – це оповідач, тлумач, роль, вигадана та прийнята автором. Якщо дискур наратора передбачає тільки одну здатність розповісти історію, – то він стає тотожним «нульовому ступеню індивідуальності», яка представлена, перш за все, всезнаючим оповіданням від третьої особи класичного роману XIX століття та «анонімним оповідним голосом». Наратор тут – різновид внутрішнього адресанта, явного або уявного, такого, що має на увазі, співбесідника, того, хто сприймає інформацію. Якщо він безіменний, то це практично експліцитний реципієнт. До прикладу, польська драматург Малгожата Сікорська-Міщук у п'єсі «Валіза» створює персонажа Наратора, який вигадує історію безпосередньо тут і зараз, одночасно апелюючи як до своєї дівчини Жаклін (яку теж вигадує), до інших персонажів (головного героя – Франсуа Жако, Екскурсоводки, Поета), так і до глядача-реципієнта, прямо звертаючись до нього. Авторка не просто наділяє його функцією оповідача (анонімний голос), але й призначає його творцем (нульова індивідуальність), коментатором-свідком (суб'єктивна індивідуальність) та судією (об'єктивна індивідуальність) (Сікорська-Міщук, 2014).

У пошуках героя драматурги постмодернізму зайняті ретельним психоаналізом, а іноді і діагностикою паталогічних відхилень особистості від норми. Перед нами багатоликий образ молодого покоління, це покоління спотворено фальшивими цінностями, телевізійними штампами, рекламою, соціальною та психологічною несправедливістю тощо, але разом з тим воно жадає самореалізації, мріє вирватися на свободу. Відносини між людьми нелюдські, встановлені на маніпуляції та ненависті, людина стає рабом стереотипів, вона живе за правилами тієї моделі і тих кліше, які приготувало їй суспільство, людина не належить собі.

Для постдраматичного театру немає табуованих тем, навпаки, на сцену виносяться такі теми, про які людина боїться не тільки говорити, але й навіть думати: секс, насилля, проблеми ЛГБТ, психологічні комплекси, фобії, наркозалежність, девіантна та адиктивна поведінка тощо. Жорстока, цинічна, місцями така, що переходить у ненормативну лексику, мова у постдрамі слугує не для того, щоб зайвий раз полоскотати нерви глядачів або продемонструвати свободу слова, а для того, щоб з максимальною точністю та безпристрасною достовірністю зафіксувати страшні картини реальності людського життя. На фоні таких, що тепер вже здаються невинними, соціальних та політичних катастроф (безробіття, економічні та фінансові кризи тощо), трагедії самої людини виглядають більш руйнівними та шокуючими. Драматурги піднімають екзистенційні проблеми, демонструючи при цьому критичні, пограничні ситуації, і, перш за все, ситуації кризи людської свідомості.

Приєм цитування – один з основних прийомів пост драматичних текстів, але тепер цитування у новій драмі відбувається без прямого посилання до автора, а вплетений у словесну дію таким чином, що цитата стає метафорою та ілюстрацією події чи внутрішнього стану героя. При цьому, дуже часто, посилання до відомого твору через цитату є парадоксально не відповідним та не співвідносним тому, що відбувається у створеній реальності, через що відбувається «роздратованість», виникає відчуття не комфорту в уяві реципієнта, адже цитування грубо порушує «правила гри», у яких існують персонажі і, разом з ними, ми. Драматурги спеціально вдаються до цього прийому, який не просто виводить твір на рівень інтертекстуальності, а крокує далі, деконструючи її і знову збираючи.

До прикладу, у творі «Шансон» Лени Лягунської (Антологія 24, 2022) реальність спотворена персонажами, які не викликають не тільки симпатії, але й співчуття. Не дивлячись на те,

що головна героїня, яка існує у жахливих умовах (окупованої території Луганська 2014 року), серед людей (нелюдей), які творять вчинки, що викликають гидливість, має викликати жаль, але і її дії не «роблять їй честь». Все це авторка підкреслює специфічною лексикою, часто нецензурною, і, раптом, не очікувано вставляє цитати (перероблені, але так, що вони сприймаються як конкретне посилання на твір) з класичних творів світової літератури. І дійсність, створена драматургицею, стає «до гори дригом», героїня серед цього «шабашу» ототожнюється з принцесою, замкненою у вежі у чеканні на свого героя, який вивільнить її. Цікавим є у цьому творі також жанр – квест, та конкретні посилання на гул мапу (місце дії у історії) та музичний файл (що саме повинно звучати у той чи інший момент). Такими прийомами досягається повне занурення у створену реальність, при цьому ця розмежованість – реципієнт як пасивний спостерігач (адже йому надається можливість як у реаліті-шоу доторкнутися до способу існування персонажів) і одночасно автор (не дивлячись на конкретику з авторського боку, у читача/глядача виникає свій асоціативний ряд, який надає можливості побачити «свою» реальність).

Оскільки постдрама виросла з традицій постмодерна, то більшість прийомів постмодерної естетики є їй близькими, зокрема, реконструкція, кодовість мовлення, відмова від вистави як інтерпретації літературного тексту, і, найголовніше, – інтертекстуальність. Існують цілі твори, сюжети, герої, події яких не були б можливі без діалогічного співвідношення з іншими текстами. Такими є, на нашу думку п'єси Т. Стоппарда «Розенкранц та Гільденстерн мертві», Г. Горіна «Чума на обидва ваших дома», Г. Байерля «Пані Флінц», М. Кольтеса «Роберто Зукко», Неди Нежданой «І все-таки я тебе зраджу» та ін.

Художні особливості драми, як правило, є відправним моментом у пошуках сценічної стилістики, сучасний пост театр опановує нові способи та форми, розробляє нову сценічну мову.

Зумисна дуальність постдрами (імпліцитність/експліцитність) та спеціально шокуючі – образ-

ність, тематика та мовлення персонажів, – мають розкрити таємні ресурси людяності, які, за думкою драматургів постдрами, народяться саме тоді, коли ситуація стане незворотною. Найголовніше послання драматургів, все це дає висновок, закладене – на краю загибелі людство відновиться, вивернеться. Персонажі такої драми – звичні та звичайні, вони наші родичі, сусіди та друзі, але поставлені «в умови сконцентрованого високого трагічного пафосу, і, через абсурдність ситуацій доведеної до «критичного максимуму», ми сприймаємо їх як себе, що досягнуть великої мети – гуманності та людяності.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що, прикметою нового сценічного мистецтва – мистецтва постмодернізму, виступає емансипація від драматичного тексту, тобто драма продовжує існувати як послаблена структура у межах нової театральної концепції. Тим не менш, драматургія набуває якостей, які притаманні сучасній епосі: двозначність, поза текстуальність, інтертекстуальність, моно логічність (індивідуалізація), процесуальність, гетерогенність, фікціальність, перверсія (пунктирність дії), деконструкція та ін.. Пост драматичний театр використовує всі можливості: мультимедійні технології, перформативні форми, інтеграцію, синтез та синкретизм жанрів різних видів мистецтв, при цьому, такий театр не передбачає наявності у аудиторії спільного знання та загальної емоції (конфлікт глядацького сприйняття), а вимагає особистого вибору та рішення кожного глядача. Цілком зрозуміло, що сучасна драма частіше губить класичне психологічне коріння, звертаючись до інших способів впливу на читача та глядача. На основі всього вищезазначеного, можна зробити висновок про найголовнішу трансформацію драматургії художніх форм сценічного мистецтва у постмодернізмі: сучасні твори адресовані глядачеві, який шукає, думає, готового до співтворчості та до відкритого діалогу, який здатен за допомогою вистави зануритися у роздуми про себе самого, про своє місце в цьому світі, який готовий змінитися та змінювати світ на краще.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія 24. Збірка за ред. Баннікової Є. Харків : ГО АРТ ДОТ, 2022. 445 с.
2. Arnold I.V. The problem of dialogism, intertextuality and hermeneutics (in interpretation of literary text). Lectures for the special course. Progress, 1997. 243 p. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3936/1/f1-9.pdf> (дата звернення: 15.11.2023).
3. Бартлем Д. Невимовні практики протиприродні вчинки. Нью Йорк, 1968. 814 с.
4. Безклубенко С. Мистецтво як засіб комунікації. Київ, 2015. 312 с.
5. Васильєв Є. М. Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації: монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2017. 532 с.
6. Веселовська Г. З Натяком на постмодернізм. *Культура і життя*. 1991. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/spracad/spracad/old_2018/Mizyak/disMizy (дата звернення 12.11.2023).

7. Гайдабура В. Театральні автографи часу. Київ : Факт, 2007. 292 с.
8. Derrida J. Of grammatology. Baltimore, 1976, 158 p.
9. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора, пер. англ. В. Шовкун, Наук. ред.. О. Шевченко. Київ : Вид-во Соломії Павличко Основи, 2003. 503с.
10. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів. Львів : Літопис, 2004. 652 с.
11. Еко У., Кар'єр Ж-К. Не сподівайтесь позбутися книжок. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 256 с.
12. Існюк І. В. Ідеал комічного у репрезентаціях сучасного художнього простору в Україні. *Вісник Житомирського державного університету. Філософські науки*, 2015. 6 (78). С. 47–49.
13. Когут О. В. Архетипні сюжети та образи в сучасній українській драматургії (1997–2007 рр.) : монографія; [наук. ред. Л. З. Мороз]. Рівне : НУВГП, 2010. 186 с.
14. Корнієнко Н. Постмодернізм як культурний жест. Коротка мандрівка. *ArtLain*. Київ, 1998. № 7/8. С. 4–7.
15. Kristeva, J. Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman. *Critique*. Paris, 1967. № 23.
16. Lehmann H.-T. Post-dramatisches Theater. Frankfurt a. Main : Verl der Autoren, 1999. 214 p.
17. Липківська А. Світ у дзеркалі драми. Київ, 2007. 356 с.
18. Липківська А. Літературне першоджерело та сценічний текст: від егоцентризму «молодого» театру рубежу 1980-х – 1990-х років – до демократичних цінностей сьогодення. Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття. Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України; редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін. Київ: Інтертехнологія, 2006. 1054 с.
19. Лютий Т. В., Ярош О. А. Культура масова і популярна: теорії та практики. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ, 2007. 124 с.
20. Мірошниченко Н. Неоритуальність у театрі постмодернізму. *Кіно. Театр*, 1999. № 1. С. 28–30.
21. Наконечна О. Нові перспективи дослідження сценічної образності в театральному мистецтві. Матеріали ІV Міжнародної науково-практичної конференції «Динаміка наукових досліджень – 2005». Том 63: Методика викладання мови та літератури. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. С. 34–36.
22. Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття. Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України; редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін.. Київ : Інтертехнологія, 2006. 1054 с.
23. Обертинська А.П. Основи теорії драми та сценарної майстерності : навч. посібник. Київ : ДАКККиМ, 2002. 177 с.
24. Паві П. Словник театру. Львів, 2006. 640 с.
25. Поліщук Я.О. Література як геокультурний проект : монографія. Київ : Академвидав, 2008. 227 с.
26. Riffaterre M. Semiotique intertextuelle: l'interpretant. *Revue d'Esthetique*. 1972. № 1–2. p. 108–150.
27. Сікорська-Мишук М. Валіза. Сповідь після зламу. *Антологія сучасної польської драматургії*. Київ : Темпора, 2014. С. 173–204.
28. Сторі Джон. Теорія культури та масова культура. Вступний курс. пер. з англ.: С. Савченка. Київ : Акта, 2005. 360 с.
29. Троєльнікова Л. О. Постмодерністський дискурс: від теоретичних лакун до культурних практик. *Наукові праці викладачів КНУКіМ за 2012 р.*, 2013. С. 31–37.
30. Філіпенко Л. Авантюрна вистава, чи відбиття авантюрної реальності. *Український театр*, 2003. № 5–6. С. 23–29.

REFERENCES

1. Antolohiia 24. (2022) [Anthology 24] Zbirka za red. Bannikovoi Ye. Kharkiv : HO ART DOT. 445. [in Ukrainian].
2. Arnold I.V. (1997) The problem of dialogism, intertextuality and hermeneutics (in interpretation of literary text). Lectures for the special course. Progress, 243. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3936/1/fl-9.pdf>.
3. Bartlem D. (1968) Nevymovni praktyky protypryrodni vchynky [Incredible practices of counter-natural work] Niu York, 814. [in Ukrainian].
4. Bezklubenko C. (2015) Mystetstvo yak zasib komunikatsii [Art as a means of communication] Kyiv, 312. [in Ukrainian].
5. Vasyliiev Ye. M. (2017) Suchasna dramaturhiia: zhanrovi transformatsii, modyfikatsii, novatsii [Modern drama: genre transformations, modifications, innovations] PVD «Tverdynia», Lutsk, 532. [in Ukrainian].
6. Veselovska H. Z. (1991) Natiakom na postmodernizm [A hint of postmodernism] Kultura i zhyttia. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/specrada/specrada/old_2018/Mizyak/disMizy [in Ukrainian].
7. Haidabura V. (2007) Teatralni avtohrify chasu [Theatrical autographs of the time] Fakt, Kyiv, 292. [in Ukrainian].
8. Derrida J. (1976) Of grammatology. Baltimore, 158.
9. Entsyklopediia postmodernizmu (2003) [Encyclopedia of postmodernism] / za red. Ch. Vinkvista ta V. Teilora, per. anhl. V. Shovkun, Nauk. red.. O. Shevchenko. Vyd-vo Solomii Pavlychko Osnovy, Kyiv, 503. [in Ukrainian].
10. Eko U. (2004) Rol chytacha. Doslidzhennia z semiotyky tekstiv [The role of the reader. Research on the semiotics of texts] Litopys, Lviv, 652. [in Ukrainian].
11. Eko U., Karier Zh-K. (2015) Ne spodivaitesia pozbutysia knyzhok [Don't expect to get rid of the books] Vydavnytstvo Staroho Leva, Lviv, 256. [in Ukrainian].
12. Isniuk I. V. (2015) Ideal komichnoho u reprezentatsiakh suchasnoho khudozhnoho prostoru v Ukraini [The ideal of the comic in representations of the modern artistic space in Ukraine] Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Filozofski nauky, 6 (78), 47–49. [in Ukrainian].
13. Kohut O. V. (2010) Arkhetypni siuzhety ta obrazy v suchasni ukrainskii dramaturhii (1997–2007 rr.) [Archetypal plots and images in modern Ukrainian drama (1997–2007)] NUVHP, Rivne, 186. [in Ukrainian].
14. Korniienko N. (1998) Postmodernizm yak kulturnyi zhest. Korotka mandrivka [Postmodernism as a cultural gesture. A short trip] ArtLain, Kyiv, 7/8, 4–7. [in Ukrainian].

15. Kristeva J. (1967) Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman. Critique. Paris, № 23.
16. Lehmann H.-T. (1999) Post-dramatisches Theater. [Post-dramatisches Theater] Frankfurt a. Main, 214. [in Germany].
17. Lypkivska A. (2006) Literaturne pershodzherelo ta stsenichniy tekst: vid ehotsentryzmu «molodoho» teatru rubezhu 1980 kh – 1990 kh rokiv – do demokratychnykh tsinnosti sohodennia. Narysy z istorii teatralnoho mystetstva Ukrainy KhKh stolittia [Literary primary source and stage text: from the egocentrism of the “young” theater at the turn of the 1980s – 1990s – to the democratic values of today. Essays on the history of Ukrainian theater art of the 20th century] Instytut problem suchasnoho mystetstva Akademii mystetstv Ukrainy; redkol Intertekhnolohiia, Kyiv, 1054. [in Ukrainian].
18. Lypkivska A. (2007) Svit u dzerkali dramy [The world in the mirror of drama] Kyiv, 356. [in Ukrainian].
19. Liutyi T. V., Yarosh O. A. (2007) Kultura masova i populiarna: teorii ta praktyky [Mass and popular culture: theories and practices] Instytut filosofii im. H.S. Skovorody HAH Ukrainy, Kyiv, 124. [in Ukrainian].
20. Mirosnychenko N. (1999) Neorytualnist u teatri postmodernizmu [Neo-rituality in the theater of postmodernism] Kino. Teatr, № 1, 28–30. [in Ukrainian].
21. Nakonechna O. (2005) Novi perspektyvy doslidzhennia stsenichnoi obraznosti v teatralnomu mystetstvi [New perspectives for the study of scenic imagery in theater art] Materialy IV Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii «Dynamika naukovykh doslidzhen-2005». Tom 63: Metodyka vykladannia movy ta literatury, Nauka i osvita, Dnipropetrovsk, 34–36. [in Ukrainian].
22. Narysy z istorii teatralnoho mystetstva Ukrainy XX stolittia (2006) [Essays on the history of Ukrainian theater art of the 20th century] Instytut problem suchasnoho mystetstva Akademii mystetstv Ukrainy; Intertekhnolohiia, Kyiv, 1054. [in Ukrainian].
23. Obertynska A.P. (2002) Osnovy teorii dramy ta stsenarnoi maisternosti [Basics of drama theory and screenwriting skills] DAKKKiM, Kyiv, 177. [in Ukrainian].
24. Pavi P. (2006) Slovnyk teatru [Theater dictionary] Lviv, 640. [in Ukrainian].
25. Polishchuk Ya.O. (2008) Literatura yak heokulturnyi proekt [Literature as a geocultural project] Akademydav, Kyiv, 227. [in Ukrainian].
26. Riffaterre M. (1972) Semiotique intertextuelle: l'interpretant. Revue d'Esthetique, № 1–2, 108–150.
27. Sikorska-Mishchuk M. (2014) Valiza. Spovid pislia zlamu. Antolohiia suchasnoi polskoi dramaturhii [Suitcase. Confession after breaking. Anthology of modern Polish drama] Tempora, Kyiv, 173–204. [in Ukrainian].
28. Stori Dzhon (2005) Teoriia kultury ta masova kultura [Theory of culture and mass culture] Akta, Kyiv, 360. [in Ukrainian].
29. Troielnikova L. O. (2013) Postmodernistskyi dyskurs: vid teoretychnykh lakun do kulturnykh praktyk [Postmodern discourse: from theoretical lacunae to cultural practices] Naukovi pratsi vykladachiv KNUKiM za 2012 r., 31–37. [in Ukrainian].
30. Filipenko L. (2003) Avantiurna vystava, chy vidbytta avantiurnoi realnosti [An adventurous performance, or a reflection of an adventurous reality] Ukrainskyi teatr, № 5–6, 23–29. [in Ukrainian].

УДК 787.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-9>**Янь ЛЕ,***orcid.org/0009-0001-5672-1224*

аспірант наукової аспірантури

Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського

(Київ, Україна) 904639963@qq.com

СПЕЦИФІКА ВТІЛЕННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАДУМУ В СЮЇТІ ДЛЯ ВІОЛОНЧЕЛІ ТА ФОРТЕПІАНО «ЛІНЬ ЧОНГ» ФАН ДУНЦІНА

У статті розглядаються основні тенденції розвитку віолончельної музики в Китаї, визначаються ключові вектори цього процесу та його специфічні жанрово-стильові особливості. У контексті загальних мистецьких явищ останньої третини ХХ століття вивчаються ті художньо-естетичні чинники, які вплинули на формування програмного напрямку в китайському музичному мистецтві. Наголошується, що образно-змістовний потенціал камерних жанрів за участю віолончелі виявився особливо співзвучним сучасним китайським композиторам, які прагнуть до втілення драматичних, трагічних, скорботних та сповідальних образів.

Зуважується, що звернення до програмності стало важливою особливістю китайської композиторської школи межі ХХ–ХХІ століть. Багато музикантів розпочали пошуки нових виразних засобів та прийомів крізь призму національних сюжетів. Історичні події, міфологічні оповіді, національні легенди найчастіше ставали основою музичної драматургії віолончельних опусів. На матеріалі програмної сюїти для віолончелі та фортепіано Фан Дунціна (方崇清/ Fang Dongqing) «Лінь Чонг» (林冲/Lin Chong) оп. 37 у статті виявляються принципи роботи композитора з літературним першоджерелом та окреслюються специфічні сторони музично-композиційного рішення даного твору. Зокрема, визначається, що смисловим стрижнем музичної драматургії сюїти є образ головного героя – Лінь Чонга, чия доля у трактуванні композитора є нерозривно пов'язаною із драматичною історією середньовічного Китаю. Через звернення до глибинних шарів китайської літературної традиції – класичного роману «Річкові заплави» (水浒传/Water Margin), авторство якого приписується Ши Най-ань (施耐庵/ Shi Nai'an, 1296–1372), – композитор зумів підкреслити позачасові якості свого персонажа та його загальнонаціональну значимість.

Робиться висновок, що творчі пошуки китайських композиторів-авангардистів у сфері віолончельної музики мають глибоко національне коріння. Проте композитори були далекі від спроб насичення музичної мови своїх творів виключно національними елементами. З усією очевидністю можна стверджувати, що наразі спостерігається тенденція до синтезу «свого» та «чужого», яка є вищою мірою перспективною з погляду загальної динаміки розвитку китайського музичного мистецтва у ХХІ столітті.

Ключові слова: віолончельне мистецтво, сюїта, рух «Нова хвиля», програмна музика, китайський класичний роман, Фан Дунцін.

Yan LE,*orcid.org/0009-0001-5672-1224*

Postgraduate Student at the Scientific Postgraduate Studies

Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music

(Kyiv, Ukraine) 904639963@qq.com

SPECIFICITY OF THE IMPLEMENTATION OF THE PROGRAMME IDEA IN THE SUITE FOR CELLO AND PIANO “LIN CHONG” BY FANG DONGQING

The article examines the main trends in the development of cello music in China, identifies the key vectors of this process and its specific genre and style features. In the context of the general artistic phenomena of the last third of the XX century, the artistic and aesthetic factors that influenced the formation of the program direction in Chinese musical art are studied. It is emphasized that the image and meaningful potential of chamber genres with the participation of the cello turned out to be particularly resonant with modern Chinese composers who strive to embody dramatic, tragic, mournful and confessional images.

It is noted that the appeal to programming became an important feature of the Chinese school of composers at the turn of the XX–XXI centuries. Many musicians began searching for new expressive means and techniques through the prism of national plots. Historical events, mythological stories, and national legends often became the basis of the musical drama of cello opuses. On the material of the program suite for cello and piano by Fang Dongqing (方崇清) “Lin Chong” (林冲) op. 37, the article reveals the principles of the composer's work with the literary primary source and outlines

the specific aspects of the musical and compositional solution of this work. In particular, it is determined that the core of the musical dramaturgy of the suite is the image of the main character – Lin Chong, whose fate in the interpretation of the composer is inextricably linked with the dramatic history of medieval China. By appealing to the deep layers of the Chinese literary tradition – the classic novel “Water Margin” (水浒传), the authorship of which is attributed to Shi Nai’an (施耐庵, 1296–1372), the composer managed to emphasize the timeless qualities of his character and his national significance.

It is concluded that the creative searches of Chinese avant-garde composers in the field of cello music have deep national roots. However, the composers were far from trying to saturate the musical language of their works exclusively with national elements. It can be clearly stated that there is currently a trend towards the synthesis of “My” and “other”, which is highly promising from the point of view of the overall dynamics of the development of Chinese musical art in the XX century.

Key words: cello art, suite, New Wave movement, program music, Chinese classical novel, Fang Dongqing.

Постановка проблеми. На межі ХХ–ХХІ століть помітно посилюється інтерес китайських композиторів до жанрів камерно-інструментальної музики, а сама камерність стала важливою стильовою рисою, що впливає на інші жанри музичного мистецтва. Роль камерних жанрів помітно підвищується в сучасній музиці завдяки особливій спрямованості змісту, яка іманентно властива цьому роду композиторської творчості. Камерна музика здатна з особливою тонкістю відобразити внутрішній світ людини та передати різноманітні відтінки її душевних станів. Так, на думку М. Т. Редера, «крізь призму саме камерної музики можна уважно розглянути обличчя сучасника і вловити його взаємозв'язки із дійсністю» (Roeder, 1994: 56).

Слід наголосити, що образно-змістовний потенціал камерних жанрів за участю віолончелі виявився особливо співзвучним сучасним китайським композиторам: об'єктивне постає через суб'єктивне переживання. Темброві характеристики віолончелі, що є уособленням людського голосу, закріпили за інструментом певний тип змісту, а саме монологічності, пісенності, задушевності. Водночас образно-змістовна сфера музики кінця ХХ – початку ХХІ століття збагатила семантику віолончелі драматичними, трагічними, скорботними та сповідальними образами. Композитори із захопленням доручили багатореєстровому та багатотембровому інструменту втілити найскладнішу гаму психологічних нюансів «героя ХХ століття». У цьому контексті зрозуміло, чому композитори звертаються до малих форм, де висока інформаційна щільність поєднується з монологічністю авторського висловлювання та персоніфікується в інструментальних тембрах.

На сьогоднішній день віолончельне мистецтво розвивається у Піднебесній із небаченою інтенсивністю. У разі зросла кількість концертів камерної музики, започатковуються спеціальні композиторські конкурси на кращі твори для віолончелі, створено та активно поповнюється ката-

лог сучасних віолончельних композицій. Серед визнаних авторитетів можна назвати імена таких яскравих авторів ХХІ століття, як Сюй Чанцзюнь, Чень І, Чень Циган, Фан Дунцін, Тань Дунь, Го Веньцін та Є Сяоган. Почесне місце в їхній творчості посідають опуси для віолончелі.

Фан Дунцін (Fang Dongqing/方崇清, нар. 1981 р.) відомий як один із найоригінальніших музикантів нової генерації. У творчому доробку композитора велика кількість творів різних жанрів. Очевидним є прагнення музиканта охопити якомога ширше смислове поле національної культури, виявити взаємозв'язки між фольклорними та професійними школами, а головне – вловити майбутні актуальні вектори розвитку академічного музичного мистецтва в цілому. Звідси – свідомо орієнтація композитора на світові технологічні досягнення.

Фан Дунцін як митець та публічна особистість вирізняється активною творчою позицією, він широко відомий у музичних колах, бере участь у різноманітних мистецьких проєктах. Авторські твори композитора регулярно звучать на відомих міжнародних музичних фестивалях, що проводяться у США, Німеччині, Великій Британії, Італії, Польщі, Японії та Тайвані. Театральні опуси презентуються на сценах першокласних концертних майданчиків світу, серед яких Teatro delle Quattro Fontane у Римі, Reid Concert Hall в Единбурзі, Ed Landreth Hall у США, а також National Centre for the Performing Arts у Пекіні, Shanghai Oriental Art Center у Шанхаї тощо. Фан Дунцін був удостоєний численних мистецьких премій за десятки музичних творів, у тому числі композитор отримав Першу премію на конкурсі камерної музики на Кубок Яньхуана в Китаї, Срібну нагороду в категорії композиції на Міжнародному конкурсі вокалістів у Китаї (2004), Третю премію в Палатіно на конкурсі композицій фортепіанної музики в Китаї, Першу премію в галузі композиції на Національному конкурсі камерної музики, Приз за видатну роботу на конкурсі творів художньої пісні New Century Cup в Китаї тощо.

Аналіз досліджень. Творчість Фан Дунціна ніколи не виступала в українському музикознавстві предметом самостійного наукового осмислення, що визначило *актуальність* обраної теми статті. Водночас у зарубіжному мистецтвознавчому просторі інтерес до творчості Фан Дунціна є досить активним та стійким. Йому присвячені статті та дисертації переважно китайських музикознавців. Деякі дослідження виконані у США англійською мовою. У центрі уваги авторів – окремі твори та жанрові сфери творчості Фан Дунціна, виявлення національних витоків та західних впливів. Крім того, слід зазначити, що ім'я композитора часто згадується у дослідженнях, присвячених загальним питанням історії та теорії китайської музики ХХ століття (Jin, 2011, Jones, 1995; Hill, 1956; Куо-Нгуанг, 1982; Zhang, 2004).

Метою представленої статті є вивчення драматургічних та композиційних особливостей сюїти для віолончелі та фортепіано «Лінь Чонг» (林冲/Chong Lin) ор. 37 в аспекті реалізації програмного задуму твору.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних завдань:

- відтворити історико-культурну картину Китаю кінця ХХ століття, окреслити основні тенденції розвитку національного музичного мистецтва;

- визначити місце Фан Дунціна в історії китайської музики, висвітлити етапи творчої еволюції композитора;

- проаналізувати програмну сюїту для віолончелі та фортепіано «Лінь Чонг» у жанрово-стильовому та виконавському аспектах.

Методологічна база дослідження представлена використанням комплексно-історичного, проблемного, компаративного науково-дослідницьких методів. Основу наукової методології роботи склали фундаментальні дослідження зарубіжних та українських вчених-музикознавців з питань історії та теорії гри на віолончелі та історії зарубіжної музики. Аналітичні підрозділи роботи спираються на загальні методики музикознавчого аналізу Н. Горюхіної, Л. Кияновської, І. Коханик, В. Москаленка, С. Тишка, О. Корчової. Для виявлення тенденцій застосування принципу програмності та з'ясування зв'язків віолончельної програмної музики з різноманітними жанрами та стилями використовувалися музично-історичні та спеціальні теоретичні праці українських і зарубіжних дослідників С. Павлишин, М. Загайкевич, І. Ляшенка, Л. Корній, О. Самойленко, С. Шипа, О. Зінькевич,

О. Берегової, Б. Сюти, О. Коменди та інших. Важливим методологічним підґрунтям статті стали дослідження з історії провідних національних музичних культур ХХ століття: англійської (О. Петрова), австро-німецької (Л. Неболюбова) та французької (Т. Гнатів, В. Жаркова).

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що програмні твори для віолончелі та фортепіано якісно виділяються на загальному тлі інструментальних композицій китайських авторів своїми лірико-епічними та драматичними узагальненнями. Проблеми морального та естетичного порядку, теми особистісного характеру найяскравіше виявляються через лірику у багатьох її відтінках. Особливе місце на палітрі ліричних переживань займає медитативність, філософська споглядальність та пейзажність. Крім того, багато програмних творів композиторів так званої «Нової хвилі» у Китаї відзначені специфічними рисами сповідальності та ностальгії. Загальна лірична спрямованість змісту набуває не так «суб'єктивного», як узагальненого характеру. У віолончельних опусах Сюй Чанцзюнь, Чень І, Чень Циган, Тань Дунь, Го Веньцзін, Є Сяоган та інших композиторів знаходять втілення нові змістовні аспекти музичного мистецтва, пов'язані з темами апокаліпсису, пам'яті, тиші.

Сюїта для віолончелі та фортепіано Фан Дунціна «Лінь Чонг» ор. 37 яскраво вирізняється на тлі інших камерних творів своїм оригінальним художнім задумом. Композитор не лише майстерно підкреслив у музиці її національний колорит, але й неординарно підійшов до трактування програмної основи свого твору. Смісловим стрижнем музичної драматургії віолончельної сюїти Фан Дунціна є образ головного героя – Лінь Чонга, доля якого нерозривно пов'язана із драматичними подіями середньовічного Китаю. Через звернення до глибинних шарів китайської літературної традиції – класичного роману «Річкові заплави» (水浒传 / Water Margin)¹ – композитор зумів підкреслити позачасові якості свого персонажа та його загальнонаціональну значимість.

Роман «Річкові заводи», авторство якого приписується Ши Най-ань (施耐庵 / Shi Nai'an, 1296–1372), є чудовим зразком китайської художньої класичної літератури і по праву посідає одне з перших місць у найбагатшій культурній спадщині китайського народу. Ши Най-ань, про

¹ Назва роману «水浒传» також іноді перекладається як «Outlaws of the Marsh» або «All men are brothers».

біографію якого практично нічого не відомо², зібрав воедино і опрацював усні народні перекази XII століття про окремих героїв повстанського табору Ляншаньбо, про їхню долю та подвиги.

Сюжетною канвою роману «Річкові заплави» стала справжня історична подія – повстання селян під керівництвом Сун Цзяна (1120–1122)³. Основою твору послужили численні усні народні перекази, що століттями передавались із покоління до покоління. У захоплюючій формі Ши Най-ань показав самовіддану боротьбу безстрашних повстанців, які піднялися проти свавілля поміщиків та чиновників. Імена багатьох героїв роману стали у Китаї символом мужності, доблесті, вірності обов'язку, сили та непереможності. Автор оспівав високі людські якості народних воїнів – волю до життя, самовідданість, непохитність у досягненні мети, безкорисливість та відданість у дружбі.

У романі показано, як невеликий повстанський табір поступово перетворюється на потужну силу. Слава про відважних повстанців Ляншаньбо поширюється далеко за межі провінції Шаньдун. Боротьба проти гніту та жорстокості влади набуває величезних розмірів. Заслані проти бунтівни-

ків війська зазнають поразки за поразкою. Сили повстанців зростають і міцніють. Це захоплююча історія про битви та хмільні застілля, бойове товариство і жорстокість, хитрість і чари, де діють яскраві, повнокровні персонажі. Центральною фігурою роману є даоський самітник Чжуге Лян – чарівник і стратег, який також виступає в ролі придворного радника.

У традиційному Китаї вважалося, що проза має сенс не сама по собі, а тією мірою, наскільки вона пов'язана з історією. Для класичної прози характерна постійна апеляція до канонів, конфуціанських правил, часті посилання на них. Громадська значимість художньої літератури визначалася тією користю, яку вона приносила в ідеологічному та виховному плані. Саме в такому ключі та з цією метою був написаний роман «Річкові заплави». В уста Сун Цзяна вкрито промовистий заклик до воїнів: «Брати мої, які посідають великі та малі посади! Кожен із вас з усією старанністю повинен виконувати ту роботу, яка доручена йому. В ім'я честі та справедливості ніхто не сміє порушувати встановлені закони. Того, хто свідомо порушить порядок, ми будемо нещадно, без будь-якої поблажливості судити за військовими законами» (Ши Най-ань, 1992: 45). Таким чином, тема Долі, Неба, Обов'язку та Моралі є однією з основних ліній роману Ши Най-ань.

Ім'я героя, якого зі 108 повстанців, зображених у літературному першоджерелі, обрав для свого твору Фан Дунцін, – Лінь Чонг. Цей персонаж фігурує у 7–12 розділах твору. За переказами це був неперевершений майстер бойових мистецтв, наділений надсилою та пронизливим поглядом гірського орла. Не лише друзі по битві, але й вороги називали його «Головою Пантери». Цього героя спіткала драматична доля. Благородний, із відкритою душею та чесними помислами, Лінь Чонг був зраджений людьми, яким довіряв та служив.

З метою оволодіти прекрасною дружиною Лінь Чонга його головний ворог Гао Цю обманом заманує героя у пастку. Він вручає йому нібито з добрих намірів та особистої симпатії дорогу зброю, яку відразу використовує як доказ, звинувачуючи героя у спробі вбивства господаря будинку. Лінь Чонга заарештовують, ставлять на лобі тавро і ведуть етапом на страту. Лише мужність і хоробрість героя допомогли йому уникнути загибелі. Втікши від своїх катів, Лінь Чонг довго ховався у снігових горах, мріючи дістатися до Ляншаньбо. Після довгих та драматичних пригод це йому вдалося. Лінь Чонг був прийнятий у коло нових друзів, таких же відчайдушних і знедолених суспільством «злочинців», як і він.

² Ши Най-ань (кит. 施耐庵, 1296–1372) – китайський письменник. Автор роману «Річкові заплави», що вважається одним із найбільш значущих прозових творів китайської літератури і є одним із чотирьох класичних китайських романів. Оскільки про життя Ши Найаня відомо дуже мало, деякі дослідники вважають, що це може бути псевдонім відомого письменника Ло Гуаньчжуна, в редакції якого і дійшов до нас текст роману «Річкові заплави». Згідно іншої версії, Ши Най-ань був, навпаки, старшим сучасником і вчителем Ло Гуаньчжуна.

³ Сун Цзян (кит. 宋江) – лідер групи повстанців, який жив за часів династії Сун у Китаї. Сун Цзян згадується в історичних джерелах, починаючи з останніх років правління імператора Хуейцзуна (1124–1127).

Відомості про життя Сун Цзяна дуже суперечливі. Вважається, що він був головою зграї розбійників, які нападали на мандрівників у районі Шаньдуна. В історичних хроніках згадується, що імператорські війська не змогли протистояти людям Сун Цзяна і вирішили дарувати їм амністію аби спрямувати проти злочинного угруповання на чолі із Фань Ла. В офіційній біографії намісника Хайчжоу (нині Цзянсу) Чжан Шуїе сказано, що Сун Цзян зазнав поразки від війська згаданого намісника і здався. Доля його після цієї події невідома.

У романі «Річкові заплави» Сун Цзян є одним із головних персонажів. На початку розповіді він служить писарем в управлінні повіту Юньчен. У нього є батько та брат на ім'я Сун Цін. Зустрівшись із командиром загону боротьби з розбійниками Хе Тао, Сун Цзян дізнається, що викрадення його другом Чао Гаєм подарунків до дня народження сановника Цай Цзіня розкрито. Він попереджає Чао Гаю, і той біжить на гору Ляншаньбо, де стає главою розбійників, що там промишляють. Потім розповідається про те, як Сун Цзян підписує шлюбний договір з дівчиною на ім'я Янь Посі, яка згодом вступає у зв'язок із товаришем по службі Сун Цзяна на ім'я Чжан Вень-юань. Це призводить до того, що Сун Цзян вбиває Янь Посі і ховається від переслідування у сановника Чай Цзіня. Мандри зрештою призводять Сун Цзяна на гору Ляншаньбо, де після смерті Чао Гаю він стає ватажком розбійників. Після множинних перемог над урядовими військами розбійники одержують від імператора помилування.

Драматургічним стрижнем сюїти Фан Дунціна є образ головного героя – безстрашного та самовідданого Лінь Чонга, в імені якого для кожного китайця сфокусовані найвищі цінності. У прагненні максимально повно втілити непересічні внутрішні якості загальнонаціонального героя Фан Дунцін акцентує увагу не лише на його характері, але й на зовнішніх атрибутах. Ретельно, враховуючи навіть особливості руху та жестикуляції Лінь Чонга, композитор «виписує» портрет свого персонажа. Слід підкреслити, що музика сюїти рясніє різноманітними звукообразними елементами – перед слухачем розгортається яскрава та наочна картина героїчних пригод воїна.

Вже перші звуки солюючої віолончелі ніби ілюструють утаємничену фігуру людини, що крадькома крокує засніженим полем. Гнучкий і беззвучний, як дикий звір, Лінь Чонг здатен бачити у темряві, а його слух уловлює ледь помітні звуки. Під покровом ночі Лінь Чонг тихо пробирається нескінченними сніговими полями, сподіваючись знайти своїх друзів. У пластичному контурі віолончельної мелодії вгадуються нерівномірні кроки головного героя. То він повільно ступає білою гладдю землі, напружено вслухаючись у тишу, то раптом зривається на біг. У музиці немає ритмічної періодичності, натомість є секстолі, що вільно змінюються у неквадратному метрі. У цій імпровізаційності музичного розвитку вступу є, з одного боку, епічна оповідальність, а з іншого, – бажання максимально точно сфотографувати всі нюанси драматичної ситуації, в якій опинився герой.

Але образ Лінь Чонга був би занадто прямолинійним, якби композитор обмежився лише його зовнішніми якостями. Вже основна тема першої частини сюїти – «Ступаючи снігом» (*Walking in the Snow*) виявляє нові грані головного музичного образу. У партії віолончелі з'являється виразна лірична мелодія, у повільному розгортанні якої вгадується спокійний дух Лінь Чонга. Герой немов би зупиняється посеред темряви, підкорений неймовірною красою зимової ночі. Музика має явно імпресіоністичне забарвлення, мелодія «підсвічується» тонкими гармонічними кольорами, відображаючи внутрішні переживання героя. Чи то душею Лінь Чонг заволодили ностальгічні спогади, чи герой мріє про майбутнє, – для слухача така різка «модуляція» почуттів так і залишається таїною...

Друга частина сюїти – «Вбивство» (*Killing*) повертає до сюжетних перипетій героїчного роману Ши Най-ань. В імперативній токатній темі, що безжалюбно «руйнує» красу зимової тиші попередньої частини, чути переслідування та

страх. Хтось тікає, а хтось наздоганяє, скільки цих ворогів – невідомо, але Лінь Чонг, як і раніше, один і його сили вичерпуються... Музичну тканину «розривають» дисонанси та акценти – все змішалось у цій трагічній сутичці не на життя, а на смерть. Провідну виразну роль грають ритмічні та ладогармонічні прийоми.

Музика фіналу – «Нічна втеча» (*Running at Night*) сповнена романтичної спрямованості. У єдиному пориві, із глибин нижнього регістру до вершин третьої октави розгортається потужна хвиля надлюдської сили. Пасажі, що хаотично здійснюються і скочуються в партіях фортепіано і віолончелі, виразно ілюструють картину надлюдської боротьби героя. З останніх сил, всупереч усім перепонам Лінь Чонг піднімається все вище і вище на гору Ляншаньбо, відчайдушно сподіваючись на порятунок. Фінал обривається експресивним тремоло віолончелі, подібним до різкого обриву кінокадру.

Висновки. У сюїті для віолончелі та фортепіано «Лінь Чонг» Фан Дунцін звертається до стародавньої китайської традиційної культури на різних рівнях: історичному, міфологічному, філософсько-естетичному, поетичному, театральному, художньому, жанровому, ладово-інтонаційному, метроритмічному, тембровому. Відбір та застосування авангардних принципів та технік письма у творі Фан Дунціна (сонористика, атональність, обмежена алеаторика, репетитивна техніка) обумовлені природою китайської музики та можливістю синтезу з елементами традиційного китайського мистецтва.

Щодо віолончелі та прийомів її використання у програмному творі, то слід особливо відзначити, що автор дуже успішно використовує та розвиває багаті виразні можливості цього інструменту. Пошуки у галузі звуковидобування об'єднує Фан Дунціна з молодими колегами його покоління. У сучасних камерних творах китайських композиторів для віолончелі широко розкриваються унікальні темброво-акустичні можливості даного інструменту. У партіях віолончелі задіяні всі інструментальні регістри, використовуються гранично високі позиції, нестандартні поєднання штрихів, складні пасажі, перекидання смичка через одну або дві струни, подвійні ноти, розщеплені акорди тощо. Велику роль відіграють такі прийоми гри, як глісандо *arco*, *pizzicato*, *con legno*, *sur la touché portato*, *sul tasto*, флажолети (натуральні та штучні), *sul ponticello*. Цікаві знахідки композиторів у галузі звукових ефектів свідчать про розкритий не повною мірою потенціал класичного інструментарію.

Підсумовуючи аналітичні спостереження, можна сказати, що твори Фан Дунціна свідомо спрямовані на аудиторію Сходу та Заходу, а тому поєднують китайську «екзотику» із музично-стилістичними ідіомами ХХ століття. Музика композитора органічно вписується у традицію творчого діалогу Китаю та Європи, що надзвичайно активізувався на початку ХХІ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борух І. М. Програмність в українській скрипковій музиці: історичний, соціокультурний і естетико-стильовий аспекти : дисертація ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Івано-Франківськ, 2020. 205 с.
2. Кияновська Л. Оновлення принципів програмності в музиці ХХ сторіччя. *Українська музика. Традиції та сучасність*: збірка статей. Львів, 1993. С. 37–56.
3. Москаленко В. Г. Теоретичний та методичний аспекти музичної інтерпретації : автореф. дис. ... доктора мистецтвознавства: 17.00.02. Київ, 1994. 25 с.
4. Муха А. І. Програмна музика. *Українська музична енциклопедія*. Т. 5(П). Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2018. С. 436–438.
5. Павлишин С. Музика двадцятого століття: навчальний посібник для вищих навчальних закладів культури і мистецтв. Львів : БАК, 2005. 232 с.
6. Сюта Б. О. Жанри музичної мови: постановка питання. *Українське музикознавство*. Київ, 2012. С. 138–159.
7. Ущапівська О. М. Становлення і розвиток відображення пейзажності у творчості українських композиторів ХХ століття: дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.01. Київ, 2006. 198 с.
8. Фрайт О. В. Особливості втілення принципу програмності в українській фортепіанній музиці : дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Київ, 2000. 178 а.
9. Ши Най-ань. «Річкові запливи». Т. 2. 1992. URL: <https://litlife.club/books/20509/read?page=1> (дата звернення: 25.11.2023).
10. Шип С. Музичний жанр в методологічному аспекті. Культурологічні проблеми української музики (наукові дискурси пам'яті І. Ф. Ляшенка). *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. Київ, 2002. С. 154–177.
11. Jin, J. (2011). *Chinese Music*. UK: Cambridge University Press, 2011. 148 p.
12. Jones, S. (1995). *Folk Music of China: Living Instrumental Traditions*. New York: Oxford University Press, 1995. 422 p.
13. Hill, R. (1956). *The concerto: A guide to all the well-known piano, violin and cello concertos of the present day repertoire*. Harmondsworth: Penguin books, 1956. 448 p.
14. Ho, Lu-Ting and Kuo-Huang Han (1982). On Chinese Scales and National Modes. *Asian Music*, 1982. Vol. 14. № 1. P. 132–154.
15. Marx, K. (1980). Violoncello. *The new Grove. Dictionary of Music and Musicians*. Bd. 19. London, New York : Edited by Stanley Sadie, 1980. P. 856–862.
16. Roeder, M. T. (1994). *A History of the Concerto*. Portland: Amadeus press, 1994. 480 p.
17. Zhang, X. (2004). Survey on the Gong and Drum in the Beijing Opera. *Beijing Opera of China*, 2004. Vol. 7. P. 22–23.

REFERENCES

1. Borukh I. M. Prohramnist v ukrainiskii skrypkovii muzytsi: istorychnyi, sotsiokulturnyi i estetyko-stylovyi aspekty [Programming in Ukrainian violin music: historical, sociocultural and aesthetic-style aspects] : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Івано-Франківськ, 2020. [in Ukrainian].
2. Kyianovska L. Onovlennia pryntsyviv prohramnosti v muzytsi KhKh storichchia [Updating the principles of programming in the music of the 20th century]. *Ukrainska muzyka. Tradytzii ta suchasnist* : zbirka statei. Lviv, 1993. S. 37–56.
3. Moskalenko V. H. Teoretychnyi ta metodychnyi aspekty muzychnoi interpretatsii [Theoretical and methodological aspects of musical interpretation] : avtoref. dys. ... doktora mystetstvoznnavstva: 17.00.02. Kyiv, 1994. 25 s.
4. Mukha A. I. Prohramna muzyka [Program music]. *Ukrainska muzychna entsyklopediia*. Т. 5(Р). Kyiv : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2018. С. 436–438.
5. Pavlyshyn S. Muzyka dvadtsiatoho stolittia [The music of the twentieth century]: *navchalnyi posibnyk dlia vyshchyykh navchalnykh zakladiv kultury i mystetstv*. Lviv : BaK, 2005. 232 s.
6. Siuta B. O. Zhanry muzychnoi movy: postanovka pytannia [Genres of a musical language: formulation of a question]. *Ukrainske muzykoznavstvo*. Kyiv, 2012. S. 138–159.
7. Ushchapivska O. M. Stanovlennia i rozvytok vidobrazhennia peizazhnosti u tvorchosti ukrainskykh kompozytoriv XX stolittia [The formation and development of the representation of landscape in the works of Ukrainian composers of the XX century] : dys... kand. mystetstvoznnavstva: 17.00.01. Kyiv, 2006. 198 s.
8. Frait O. V. Osoblyvosti vtilennia pryntsyvu prohramnosti v ukrainiskii fortepiannii muzytsi [Peculiarities of the implementation of the principle of programming in Ukrainian piano music] : dys... kand. mystetstvoznnavstva : 17.00.03. Kyiv, 2000. 178 c.
9. Shy Nai-an. «Richkovi zaplavy». Т. 2. 1992. URL: <https://litlife.club/books/20509/read?page=1> (дата звернення: 25.11.2023).
10. Shyp S. Muzychnyi zhanr v metodolohichnomu aspekti. Kulturolohichni problemy ukrainskoi muzyky (naukovi dyskursy pam'iaty I. F. Liashenka [Musical genre in the methodological aspect. Cultural problems of Ukrainian music (scientific discourses in memory of I. F. Lyashenko)]. *Naukovyi visnyk NMAU im. P. I. Chaikovskoho*. Kyiv, 2002. S. 154–177.

-
11. Jin, J. (2011). *Chinese Music*. UK: Cambridge University Press, 2011. 148 p.
 12. Jones, S. (1995). *Folk Music of China: Living Instrumental Traditions*. New York : Oxford University Press, 1995. 422 p.
 13. Hill, R. (1956). *The concerto: A guide to all the well-known piano, violin and cello concertos of the present day repertoire*. Harmondsworth : Penguin books, 1956. 448 p.
 14. Ho, Lu-Ting and Kuo-Huang Han (1982). On Chinese Scales and National Modes. *Asian Music*, 1982. Vol. 14. № 1. P. 132–154.
 15. Marx, K. (1980). Violoncello. *The new Grove. Dictionary of Music and Musicians*. Bd. 19. London, New York: Edited by Stanley Sadie, 1980. P. 856 862.
 16. Roeder, M. T. (1994). *A History of the Concerto*. Portland : Amadeus press, 1994. 480 p.
 17. Zhang, X. (2004). Survey on the Gong and Drum in the Beijing Opera. *Beijing Opera of China*, 2004. Vol. 7. P. 22–23.

УДК 811.111.378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-10>

Олена МІТІНА,

orcid.org/0000-0001-8732-2421

кандидат філологічних наук,

завідувач кафедри англійської філології та перекладу

Національного університету «Одеська політехніка»

(Одеса, Україна) *olenamitina@ukr.net*

Катерина ДРАПАЛЮК,

orcid.org/0000-0002-0264-5596

старший викладач кафедри мовної підготовки

Одеського державного університету внутрішніх справ

(Одеса, Україна) *djond90@gmail.com*

Вікторія СІКОРСЬКА,

orcid.org/0000-0003-3392-7518

викладач кафедри мовної підготовки

Одеського державного університету внутрішніх справ

(Одеса, Україна) *antufyeva2912@ukr.net*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СТУДЕНТСЬКОЇ НАУКОВОЇ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ: НАВЧАННЯ – НАУКА – ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ / ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ

У статті аналізуються теоретичні і методологічні підходи, можливості та ключові аспекти організації студентських лінгвістичних інтернет-конференцій, які можуть змінювати свій формат залежно від різних факторів, таких як учасники, цілі та технічні рішення. Автори позиціонують в них механізм обміну досвідом та ідеями у різних форматах, включаючи публікації матеріалів, аудіо- та відеообговорення через різні онлайн-інструменти. Розглядаються і різні методи верифікації результатів конференцій у контексті проблем перекладу, зокрема аналіз студентських досліджень та опитування учасників для оцінки якості та корисності заходів. Стаття пропонує три напрямки для оцінки ефективності студентських інтернет-конференцій у сфері перекладу: огляд проведених досліджень, оцінка виступів та доповідей учасників, а також порівняння досягнень студентів до та після участі у заході. Зазначені кроки спрямовані на збір об'єктивних даних для оцінки впливу конференцій на розвиток перекладацьких навичок студентів. Стаття висвітлює важливість організації студентських інтернет-конференцій у сфері перекладу як інструменту для підвищення якості навчання та розвитку мовленнєвих навичок, пропонуючи конкретні методи оцінки результатів цих заходів. Доводиться, що такі наукові заходи є важливими інструментами для розвитку лінгвістики, використовуючи різноманітні технології презентацій та сприяючи академічному обміну інформацією серед студентської спільноти. Організація конференції з перекладознавства, що анонсована в статті, спрямована на обговорення актуальних досягнень у цій галузі та розвиток ключових навичок учасників, які можуть послужити подальшим дослідженням у царині перекладу. Відзначається, що студентські інтернет-конференції, організовані навчальними закладами та компаніями, стають платформами для обміну думками в різних галузях науки та техніки. Вони активізують співпрацю між молодими дослідниками, розширюючи доступ до спеціалізованого програмного забезпечення та покращуючи якість наукового співтовариства. Такі інтернет-конференції мають перспективи для подальших наукових досліджень у майбутньому.

Ключові слова: лінгводидактика, філологія, мовні компетентності, комп'ютерна лінгвістика, електронний словник, метод пошуку слова в корпусі.

Olena MITINA,

orcid.org/0000-0001-8732-2421

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;

Head of English Philology and Translation Studies Department

National University "Odeska Polytechnika"

(Odesa, Ukraine) *olenamitina@ukr.net*

Kateryna DRAPALIUK,*orcid.org/0000-0002-0264-5596**Senior Lecturer at the Language Training Department
Odesa State University of Internal Affairs
(Odesa, Ukraine) djond90@gmail.com***Viktoriia SIKORSKA,***orcid.org/0000-0003-3392-7518**Lecturer at the Language Training Department
Odesa State University of Internal Affairs
(Odesa, Ukraine) antufyeva2912@ukr.net***STUDENT SCIENTIFIC INTERNET CONFERENCE:
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS:
LEARNING – SCIENCE – DIGITALIZATION / DIGITAL TRANSFORMATION**

The paper analyzes theoretical and methodological approaches, opportunities and key aspects of organizing student linguistic Internet conferences, which can change their format depending on various factors, such as participants, goals and technical solutions. In authors' opinion they are a mechanism for sharing experiences, ideas in various formats, including the publication of materials, audio and video discussions through various online tools. The authors also consider various methods of verification of conference results in the context of translation issues, including the analysis of student research and participant surveys to assess the quality and usefulness of the events. The paper offers three ways to evaluate the effectiveness of online student conferences in the field of translation: a review of research, evaluation of participants' speeches and reports, and comparison of students' achievements before and after participation in the event. These steps are aimed at collecting objective data to assess the impact of conferences on the development of students' translation skills. The paper highlights the importance of organizing student Internet conferences in the field of translation as a tool for improving the quality of learning and developing language skills, offering specific methods for evaluating the results of these events. It is proved that such scientific events are important tools for the development of linguistics, using various presentation technologies and promoting academic exchange of information among the student community. The organization of the conference on translation studies announced in the paper is aimed at discussing current achievements in this field and developing key skills of the participants that can serve further research in the field of translation. It is noted that online student conferences organized by educational institutions and companies are becoming platforms for the exchange of views in various fields of science and technology. They intensify cooperation between young researchers, expanding access to specialized software and improving the quality of the scientific community. Such online conferences have prospects for further scientific research in the future.

Key words: *linguodidactics, philology, language competencies, computer linguistics, electronic dictionary, word search method in the corpus.*

Постановка проблеми. Сучасний стрімкий темп впровадження новітніх технологій обумовлений необхідністю вдосконалення, швидкими змінами, підвищенням продуктивності, зміною очікувань споживачів та результатами наукових досліджень. Використання інформаційних технологій у сучасному суспільстві на рівні освіти потребує перегляду методів та форм навчання. Особливу увагу привертає використання онлайн сервісів у навчальному процесі, до того ж, в науковому контексті, що вимагає необхідних змін, щоб вони стали постійним джерелом особистої та соціальної модернізації. Ці технології дають змогу ставити та вирішувати більш складні завдання в педагогіці – сприяють інтелектуальному розвитку, формуванню фахових компетентностей, аналітичному й критичному мисленню, творчому потенціалу, набуттю навичок самостійного навчання та роботі з різними джерелами інформації. Упровадження інформаційних техно-

логій на рівні ЗВО вимагає перегляду як підходів до навчання, так і застосування електронних відкритих систем організації конференцій є одним зі шляхів вирішення цієї проблеми через створення відкритих Web-ресурсів, що сприяють переходу від традиційних до сучасних форм організації конференцій, зокрема через електронну взаємодію науковців під час веб-конференцій.

Актуалізована нині стратегічна програма Європейського союзу у сфері науки та досліджень передбачає передовий розвиток науки (Excellent Science) (3), що орієнтований на використання високих технологій та параметризації досліджень для забезпечення вищої якості та конкурентоспроможності на світовому рівні, а також цифрових технологій (Digital, Industry and Space) (12), наприклад, діджиталізації як процесу перетворення традиційних методів, процесів та послуг на цифрові форми (Hromko, 2020: 99) за допомогою використання сучасних технологій як аспектів

цифровізації – процесів, платформ, інструментів, рішень тощо. При цьому традиційний всебічний розвиток особистості мовної та міжкультурної грамотності стає ключовим для успіху в майбутній професійній діяльності, зокрема наукової її складової (Білецький, 2023: 48). Відтак студентські наукові конференції відіграють важливу роль у підготовці студентів до взаємодії в різних наукових сферах та культурних середовищах.

Формат інтернет-конференції передбачає використання різних онлайн-платформ для відеозв'язку, вебінарів, створення віртуальних кімнат для дискусій та інструментів для спільної роботи. Сучасні PR-форми організації конференцій актуалізуються і самовиражають студентську спільноту, спонукають до залучення інших учасників, наукових однодумців. Цей формат конференцій створює можливість для студентів показати свої навички та здобуті знання, спілкуватися зі своїми однолітками та фахівцями галузі, а також поглибити розуміння певної теми через обмін ідеями та досвідом.

Аналіз досліджень. У ряді наукових досліджень українських вчених, таких як А. Алексюк, В. Ортинський, Д. Берна, В. Биков та Д. Бодненко, було розглянуто теоретичні та практичні аспекти організації електронних конференцій та дистанційної освіти. Роботи цих учених розкривають базові принципи педагогіки, психології сучасної освіти та теорії розвитку інформаційного суспільства. У своїх дослідженнях вони висвітлили важливі аспекти електронного навчання, зокрема, його вплив на індивідуальний розвиток студентів, що сприяє навчальній та професійній мобільності. Питаннями щодо науково-практичної конференції як засобу удосконалення компетентностей студентів займалися такі науковці І. Кравченко, В. Сутула (5), Г. Артемчук, Е. Лузік, В. Білецький, І. Чеботарьова, Н. Самборська, О. Кравець (2; 9; 7) та інші. Сучасні лінгвістичні дослідження студентських конференцій бачаться засобом упровадження веб-конференцій у процес навчально-наукової діяльності (Словінська, 2015: 99).

Проблематика теоретико-методичних засад студентської наукової інтернет-конференції, розглядувана нами, включає у себе різноманітні аспекти, такі як ефективність підготовки учасників конференції, вплив подібних заходів на освітні процеси, а також забезпечення високої якості навчання в контексті використання студентських наукових конференцій для розвитку мовної компетентності. Знаходячись у площині, яку можна окреслити «навчання – наука – цифрова трансформація чи діджиталізація», наше дослідження конгломерує електронну трансформацію (циф-

рове перетворення або модернізацію з метою оптимізації) в суспільних сферах та актуальності цифрових інструментів у сучасних наукових та освітніх практиках.

Мета статті полягає у розгляді концептуальних і практичних аспектів проведення інтернет-конференцій серед студентів у контексті сучасних підходів до освіти. Такий аналіз теоретичних основ проведення цього виду заходів на матеріалі висвітлення однієї з мовознавчих проблем – перекладу – та його впливу на процес навчання та формування мовної, наукової та цифрової компетентності студентів-філологів поєднується з розглядом технологічних аспектів проведення інтернет-конференцій, їх роль у вдосконаленні якості освіти та їхній внесок у цифрову трансформацію сучасної освітньої парадигми.

До завдань аналізу теоретичних основ проведення студентських інтернет-конференцій відносимо визначення методичних принципів, критеріїв їх впливу на розвиток комунікативної, мовної та наукової компетентності студентів, а також висвітлення важливості інтернет-конференцій у контексті цифрової трансформації сучасної освіти та їхнього внеску у розвиток діджиталізації в навчальному процесі. Вирішення цієї проблеми полягає у встановленні оптимальних методів проведення інтернет-конференцій, розробці рекомендацій для підготовки та організації участі студентів у них, виявленні інструментів та можливостей цифрової трансформації для покращення якості освіти та розвитку науково-дослідницької роботи студентського колективу в напрямку сучасного перекладознавства.

Виклад основного матеріалу. Студентська інтернет-конференція – це захід, який об'єднує студентів з різних університетів чи освітніх закладів для обміну ідеями, дослідженнями та досвідом у певній галузі знань. Це може бути заходом з різноманітними темами, відносно актуальними для студентської спільноти. Серед досліджень цього феномену вказується кілька видів інтернет-конференцій, які використовуються в навчальних закладах та організаціях. Перший вид – конференції, де просто збирають тези без подальшої публікації та обговорення матеріалів. Другий – публікація матеріалів конференції з обговоренням у письмовій формі. Третій вид – обговорення у аудіо- та відеоформаті через відповідне програмне забезпечення. Деякі навчальні заклади використовують відеоконференційні системи, наприклад, Національний університет «Одеська політехніка» (6). Такі заходи дозволяють учасникам долучитися до обговорень та отримати нові лінгвістичні знання

відповідно до освітньої програми. Для лінгвістичної площини важливими принципами виділено синтез міждисциплінарності та міжпарадигмальності (Громко, 2023: 7). У контексті означуваного нами дослідження він відображає важливі аспекти взаємодії та взаємопов'язаності різних галузей знань та підходів: як спосіб об'єднання знань та методів з інших наук для розуміння мови та комунікації (міждисциплінарність) в межах інтернет-конференцій включає підходи та дослідження з різних галузей (наприклад, психології, технологій, культурології) для кращого розуміння мови, перекладу та спілкування в онлайн-середовищі; як принцип міжпарадигмальності – передбачає використання різних підходів та методів всередині самої лінгвістики. У рамках студентських інтернет-конференцій це може означати поєднання знань різних рівнів системи мови (фонетичного, граматичного і т.ін.), різних лінгвістичних підходів (наприклад, синтаксичних, семантичних, прагматичних) для аналізу, дослідження та розуміння мовленнєвої діяльності в цифровому середовищі. Синтез цих принципів дозволяє отримати більш повне та глибше розуміння проблеми цифрової трансформації в лінгвістиці через поєднання різних підходів і перспектив з різних галузей наук та власних лінгвістичних підходів.

Верифікація вирішення проблеми на студентських лінгвістичних інтернет-конференціях з проблем перекладу може відбуватися в таких напрямках:

1) вивчення та аналіз результатів досліджень, які студенти проводять до і після конференції: огляд монографій, корпусів, інших досліджень, які вони презентували на конференції, а також наукові доповіді та дискусії, що відбуваються під час конференційних заходів;

2) оцінка якості виступів та доповідей на основі проведення опитувань або анкетування серед учасників щодо якості презентацій та наукових доповідей, їхнього інтересу та корисності;

3) оцінка підготовки та порівняння досягнень студентів на основі рефлексії після наукового заходу, а також колегіальне обговорення-порівняння набутих студентами знань, навичок, рівня виступів до та після участі в конференції. Названі кроки допоможуть зібрати об'єктивні дані для оцінки ефективності студентських інтернет-конференцій з питань перекладу та визначити, наскільки ці заходи дійсно сприяють розвитку мовленнєвих та перекладацьких навичок у студентів.

Теоретично-методичні засади студентських лінгвістичних інтернет-конференцій базуються на низці ключових аспектів, що в умовах циф-

рової трансформації, *по-перше*, можуть проводити академічний обмін інформацією (новітніми дослідженнями, теоріями, методами та підходами в галузі лінгвістики та перекладознавства). Для прикладу студенти-учасники можуть представляти свої дослідження та знання через доповіді, статті або інші форми презентацій. Саме інтернет-конференції стали центральним інструментом спілкування, особливо в умовах глобальних обмежень та віддалених робочих процесів. Серед новітніх форми представлення доповідей: а) *віртуальна реальність* (Virtual Reality – VR – технологія для створення імітації реальності, яка дає користувачам відчуття погруження в віртуальне середовище) та *розширена реальність* (Augmented Reality – AR – поєднує в собі реальний світ і віртуальні об'єкти або елементи, накладаючи їх на реальне оточення та дозволяючи користувачам взаємодіяти з ними у реальному часі) для створення іммерсивних презентацій. Учасники можуть долучитися до конференції через спеціальні пристрої або програми, щоб отримати більш виразні та захопливі доповіді з відеоефектами, субтитруванням, яке аналізується на предмет відповідності перекладу; б) відеопрезентації – використання відеоформатів: передзаписаних відео, які відтворюються під час конференції, або живі трансляції прямого ефіру, коли контент створюється та передається відразу, без затримки, тому глядачі можуть спостерігати за подіями в реальному часі через свої пристрої, такі як комп'ютери, смартфони або планшети, без необхідності завантажувати файл. Це може бути використано для трансляції подій, онлайн-стрімінгу відеоігор, вебінарів, конференцій, концертів та іншого контенту в режимі реального часу через Інтернет; в) інтерактивні презентації або їх елементів, таких як опитування, голосові команди, співпраця в реальному часі для залучення аудиторії та забезпечення більшої взаємодії під час доповідей; г) хмарні сервіси для спільного редагування та співпраці в реальному часі для доповідачів та учасників конференції; г) мультимедійні елементи (відео, анімація, аудіо), щоб зробити доповіді більш захопливими та інформативними.

По-друге, нові умови цифрової трансформації забезпечують розвиток наукової культури, зокрема в стимулювання її серед студентів, підвищення їхньої зацікавленості в академічних дослідженнях та публікаціях, що передається частково новими парадигмами і в лінгвістичних колах. Такі наукові заходи сприяють міжнародному співробітництву – можливим стає міжнародний формат інтернет конференцій із залученням та присут-

ністю студентів з різних країн для обміну культурними та мовними досвідом, а також для взаємного навчання та взаєморозуміння, а також в умовах цифрової трансформації – використання веб-платформ, онлайн-інструментів та відповідних програм для проведення конференцій в інтернеті, що розширює можливості доступу до участі для студентів з різних регіонів та країн.

Третім аспектом теоретично-методичних засад студентських лінгвістичних інтернет-конференцій є підтримка та розвиток наукової ініціативи студентів, що актуальна і для ЗВО, і для наукової стратегії держави: створення можливостей для самовираження та розвитку студентських наукових інтересів, а також підтримка їхньої наукової ініціативи. Для ЗВО це означає створення сприятливих умов для розвитку наукової активності студентів, надання доступу до необхідних ресурсів, організацію студентських конференцій та інших подій, що стимулюють вивчення та наукову творчість.

У контексті загальної наукової стратегії держави підтримка наукової ініціативи студентів є ключовою, оскільки вона сприяє формуванню нового покоління дослідників і спеціалістів у різних галузях. Залучення молодих людей до наукової роботи може сприяти розвитку інноваційних технологій, знань та досягнень у різних сферах, що, у свою чергу, сприяє науковому розвитку країни та її конкурентоспроможності на світовій арені.

Таке теоретичне підґрунтя робить студентські лінгвістичні інтернет-конференції важливим інструментом для стимулювання академічної активності та розвитку молодих дослідників у галузі лінгвістики та перекладознавства. Адже студентські наукові конференції є не лише способом висвітлення результатів досліджень, але й ефективним засобом виявлення талановитих студентів та розвитку їхніх здібностей. Вони стимулюють інтерес до наукової роботи, формують навички представлення результатів та ораторської майстерності, сприяють практичному використанню здобутих знань та експериментальному дослідженню.

У фокусі нашого дослідження лежить також розгляд *загальних цілей та завдань* студентських науково-практичних конференцій. Ці заходи спрямовані на: збудження інтересу до наукової діяльності, практичного застосування набутих знань та їх теоретичних основ; розвиток навичок проведення експериментальних досліджень; навчання представлення результатів навчально-дослідницької роботи через доповіді та мультимедійні презентації тощо (Чеботарьова, 2014: 206). Оцінка ефективності інтернет-конференцій як засобу формування наукової культури та стиму-

лювання активності студентів у наукових дослідженнях дозволяє глибше розібратися у важливих аспектах інтернет-конференцій для студентів та їхнього місця у сучасній освітній парадигмі, зокрема в контексті їхнього впливу на процес навчання та наукової діяльності. Це означає дослідження ефективних методів та педагогічних стратегій підготовки студентів для участі у таких конференціях, а також розгляд можливостей використання цифрових технологій для підвищення якості освіти та наукових досліджень.

Верифікація вирішення проблеми на студентських лінгвістичних інтернет-конференціях з проблем перекладу може відбуватися через кілька етапів оцінки та аналізу впливу цих конференцій на розвиток студентських навичок і знань у галузі перекладу – аналіз наукових робіт студентів та впливу конференцій на навчальний процес. Ці етапи дозволяють об'єктивно оцінити вплив участі у студентських лінгвістичних інтернет-конференціях на їхній розвиток в галузі перекладу та визначити, наскільки ці заходи сприяють їхній професійній підготовці.

Специфіка студентських лінгвістичних інтернет-конференцій може варіюватися залежно від організаторів, контингенту учасників, цілей та формату, а також розширювати певну галузь лінгвістики. Так, студентські лінгвістичні інтернет-конференції можуть бути описані за складовими «навчання – наука – цифрова трансформація / діджиталізація». **Навчання:** конференції можуть бути своєрідними платформами для здобування знань і професійних гуманітарних вмій та демонструвати свої наукові досягнення та набуті знання. **Наука:** це платформи для академічних обговорень, обміну інноваційними дослідженнями та ідеями з використанням різних методів та підходів, що сприяє розвитку лінгвістичної науки. **Цифрова трансформація / Діджиталізація:** Ці конференції використовують цифрові технології для проведення заходу в онлайн-форматі. Це включає веб-платформи, відеоконференції та інші онлайн-засоби. Це не лише робить доступними конференції для учасників з усього світу, але й сприяє розширенню можливостей для навчання та співпраці в онлайн-середовищі. Такий опис враховує не лише освітній аспект (навчання), а й академічну складову (науку), а також використання сучасних цифрових засобів для проведення конференцій (цифрова трансформація / діджиталізація).

Анонсуємо студентську науково-практичну конференцію «Актуальні проблеми перекладознавства», що проходитиме в онлайн-форматі. Тривалий час проведення її мало внутрішньо

інститутські рамки, нині, за ініціативою студентів, конференція набуває всеукраїнського обшару. Захід спрямований на обговорення найважливіших наукових досягнень, отриманих протягом останніх 3–5 років у галузі перекладознавства. Її метою є поглиблення знань учасників з теорії та історії перекладу, а також осмислення провідного досвіду світового перекладознавства. У свої виступах студенти реально зможуть критично осмислювати історичні досягнення та новітні досягнення філологічної науки, аналізувати, порівнювати, класифікувати різні напрями та школи в перекладознавстві, а також орієнтуватися в різних перекладацьких напрямках і школах. Учасники будуть володіти перекладацькою термінологією, зможуть перекладати тексти різних стилів і жанрів, формулювати узагальнення на основі самостійно опрацьованих даних.

Серед досліджень інших університетів та наукових організацій «Актуальні проблеми перекладознавства» сьогодні можна констатувати наукову співпрацю професорсько-викладацького складу, що сприяє перенесенню проблематики на обговорення цих проблем в студентському середовищі з акцентом на найсучасніші тенденції у цій галузі. Очікувана активна дискусія стосовно викликів машинного перекладу, новітніх напрямків у дослідженнях культурного впливу на переклад, а також збагачення поглядів на перекладознавство за рахунок порівняння та аналізу різних шкіл у цій області. Конференція має на меті сприяти учасникам у розвитку навичок аналізу, класифікації та інтерпретації перекладацької термінології, що стане основою для подальших досліджень у перекладознавстві. Очікується, що такий формат заходу сприятиме активній участі студентів та допоможе їм у поглибленні знань у цій сфері та формуванні критичного мислення.

Основні питання, що пропонуються для обговорення, Такі питання увійдуть до планування роботи конференції. Які основні етапи історії світового перекладознавства можна виділити? Які є провідні концепції у світовому перекладознавстві? Які з них мають найбільший вплив на сучасну теорію та практику перекладу? Які перекладацькі категорії в західних концепціях вважаються ключовими для розуміння процесу перекладу? Як вони визначаються та інтерпретуються? Як еквівалентність, неперекладність та стратегії перекладу впливають на процес перекладу? Як вони розглядаються в західних концепціях перекладу? Як культурний поворот в перекладі впливає на спосіб, яким ми розуміємо та практикуємо переклад? Які види перекладу та спеціалізовані прак-

тики перекладу вирізняються у сучасному світі? Як технологічний поворот у перекладознавстві впливає на сучасні методи та засоби перекладу? Які нові технології використовуються у процесі перекладу та як це впливає на результат?

Результати проведеного дослідження показали, що інтернет-конференції, організовані навчальними закладами та компаніями, виступають як платформи для наукових обговорень у різних сферах науки і техніки. Студентську аудиторію, юних науковців, не лише не лякає її проведення через віддаленість, а навпаки – сприяє розширенню використання ними професійного програмного забезпечення; ці платформи стають місцем обміну думками та дослідницькими матеріалами між студентами та молодими науковцями, цим самим покращуючи якість інтерактивної співпраці наукової спільноти.

Висновки. Проведене дослідження розглядає можливість та основні аспекти проведення студентських лінгвістичних інтернет-конференцій, які здатні змінювати свій формат в залежності від організаторів, контингенту учасників, цілей та формату, а також розширювати певні аспекти лінгвістики. Вони можуть бути охарактеризовані складовими «навчання – наука – цифрова трансформація чи діджиталізація». Засади студентських лінгвістичних інтернет-конференцій базуються на цифровій трансформації, яка сприяє академічному обміну інформацією та представленню досліджень через різні форми презентацій, включаючи нові технологічні рішення, такі як віртуальна та розширена реальність, відеопрезентації, інтерактивність та хмарні сервіси. Цифрова трансформація сприяє розвитку наукової культури серед студентів та відкриває можливості міжнародного співробітництва, розширюючи участь у конференціях для студентів з різних країн за допомогою веб-платформ та онлайн-інструментів. Такі конференції підтримують ініціативу студентів у наукових дослідженнях, сприяють формуванню нового покоління дослідників та спеціалістів, а також розвитку їхніх навичок представлення та комунікації, що робить їх важливим інструментом для стимулювання академічної активності та розвитку молодих дослідників у галузі лінгвістики та перекладознавства.

Анонсована студентська науково-практична конференція «Актуальні проблеми перекладознавства» має на меті обговорення найсуттєвіших досягнень у галузі за останні роки й суттєво допоможе учасникам в оволодінні перекладацькою термінологією та розвитку навичок аналізу та класифікації перекладацьких концепцій, що може послужити поштовхом для подальших досліджень

у цій сфері. Загалом, дослідження показало, що інтернет-конференції, які проводять навчальні заклади та компанії, стають платформами для академічного обміну думками у різних галузях науки та техніки. Вони сприяють удосконаленню інтер-

активної співпраці між студентами та молодими науковцями, розширюючи доступ до професійного програмного забезпечення та підвищуючи якість наукової спільноти, а відтак мають перспективу дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. Київ: Атіка, 2009. 684 с.
2. Білецький В. С. Методологія наукових досліджень технічних об'єктів та їх оптимізація : навч. посібник. Київ : ФОР Халіков Р. Х., 2023. 115 с.
3. Горизонт Європа. Стратегічний план. URL : <https://ms.nauka.gov.ua/pro-portal/gorizont-yevropa/> (дата звернення 26.11.2023).
4. Громко Т. В. Методологія лінгвографії мовної системи говірки: синтез міждисциплінарності та міжпарадигмальності. *Записки з українського мовознавства*. Вип. 30. Одеса, 2023. С. 4–13.
5. Кравченко І., Сутула В. Науково-практична конференція – засіб удосконалення компетенції студентів. *Освіта, технікуми, коледжі*. 2017. Вип. 43. С. 13–15.
6. Національний університет «Одеська політехніка». Студентська наука. URL : https://op.edu.ua/science/student_science
7. Самборська Н.М., Кравець О. Є. Англomовна студентська конференція як інструмент розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Випуск 63. Т. 2. С. 109–112.
8. Словінська О. Д. Головні аспекти і завдання впровадження веб-конференцій у процес навчально-наукової діяльності. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Т. 48. Вип. 4. С. 166–175.
9. Чеботарьова І. О. Комунікативна компетентність: теоретичний аспект. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. Вип. 36. С. 205–215.
10. Шуневич Б. І. Інтернет-конференції: їх види, переваги і недоліки. URL : <http://surl.li/nqxgp>.
11. Hromko T. V. Methods of collecting material for speech description. *Paradigmatic view on the concept of world science: Collection of scientific papers “ΛΟΓΟΣ” with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 2), August 21, 2020. Toronto, Canada: European Scientific Platform, 2020. P. 99–101.*
12. Research and innovation. Cluster 4: Digital, Industry and Space. URL : https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe/cluster-4-digital-industry-and-space_en#documents (дата звернення 26.11.2023).

REFERENCES

1. Bykov V. Yu. (2009) Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity [Models of organizational systems of open education] : monohrafiia. Kyiv: Atika. 684.
2. Biletskyi V. S. (2023) Metodolohiia naukovykh doslidzhen tekhnichnykh ob'iektiv ta yikh optymizatsiia [Methodology of scientific research of technical objects and their optimization]: navch. posibnyk. Kyiv: FOP Khalikov Ruslan Khalikovovykh. 115. [in Ukrainian].
3. Horyzont Yevropa. Stratehichnyi plan. URL : <https://ms.nauka.gov.ua/pro-portal/gorizont-yevropa/> .
4. Hromko T. V. (2023) Metodolohiia linhvohrafii movnoi systemy hovirky: syntez mizhdystyplinarnosti ta mizhparadyhmality [Methodology of Linguography of the Spoken Language System]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*, 30. Odesa. 4–13. [in Ukrainian].
5. Kravchenko I., Sutula V. (2017) Naukovo-praktychna konferentsiia – zasib udoskonalennia kompetentsii studentiv [Scientific and practical conference – a means of improving students' competence]. *Osvita, tekhnikumy, koledzhi*, 43. 13–15.
6. Natsionalnyi universytet «Odeska politekhnika». Studentska nauka. – URL : https://op.edu.ua/science/student_science [in Ukrainian].
7. Samborska N.M., Kravets O. Ye. (2023) Anhlomovna studentska konferentsiia yak instrument rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh fakhivtsiv [English-speaking student conference as a tool for developing communicative competence of future specialists]. *Innovatsiina pedahohika*, 63(2). 109–112.
8. Slovinska O. D. (2015) Holovni aspekty i zavdannia vprovadzhennia veb-konferentsii u protses navchalno-naukovoii diialnosti [The main aspects and tasks of the implementation of web conferences in the process of educational and scientific activity]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. 48(4). 166–175.
9. Chebotarova I. O. (2014). Komunikatyvna kompetentnist: teoretichnyi aspekt [Communicative competence: theoretical aspect]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*, 36. 205–215. [in Ukrainian].
10. Shunevych B. I. Internet-konferentsii: yikh vydy, perevahy i nedoliky [Internet conferences: their types, advantages and disadvantages]. – URL : <http://surl.li/nqxgp>
11. Hromko T. V. (2020) Methods of collecting material for speech description. *Paradigmatic view on the concept of world science: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 2), August 21, 2020. Toronto, Canada: European Scientific Platform. P. 99–101.*
12. Research and innovation. Cluster 4: Digital, Industry and Space. URL : https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe/cluster-4-digital-industry-and-space_en#documents.

УДК 780.647.2.071.1.091 (476)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-11>**Олександр МОВЧАН,***orcid.org/0000-0001-6186-4660*

аспірант кафедри теорії та історії музики

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) *spielmanart@gmail.com*

СТИЛЬОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ АКОРДЕОННОМУ МИСТЕЦТВІ ФРАНЦІЇ

Статтю присвячено сучасному акордеонному мистецтву Франції. Актуальність статті зумовлена великим значенням акордеонного виконавства на сучасному етапі та недостатнім висвітленням пов'язаних з ним музикознавчих проблем у сучасній музикозичній науці. У статті систематизовано творчий доробок сучасних французьких акордеоністів за їх приналежністю до різних композиторських та виконавських стилів (а саме джазу, електронної та експериментальної музики, фолку, а також академічного музичного мистецтва). Висвітлено роль творчих постатей виконавців та композиторів Р. Гальяно, В. Пейрані, Л. Байєра, Ф. Брюта, Ф. Анжеліса та Я. Тірзена у становленні та розвитку сольного та ансамблевого виконавства на сучасному етапі. Особливо відмічено вплив творчості Астора Пьяцолли на стиль зазначених композиторів. Метою дослідження є визначення основних стильових тенденцій розвитку французького акордеонного мистецтва упродовж останніх десятиліть. Акцентується увага на значенні міграційні процесів та географічного положення Франції, що сприяють синтезу різних культур, що в свою чергу відображається і еклектичному підході до креативної складової музичної діяльності зокрема акордеоністів. Приділено увагу впливу відмінностей у конструкції та звучанні діатонічного та хроматичного акордеону на вибір виконавцями стилю та жанру. Висвітлено основні особливості виконавської та композиторської творчості провідних французьких акордеоністів. Також зазначено роль творчості рок- поп- та фолк-гуртів (*La Rue Kétanou, Les Nègresses Vertes, Les Ogres de Barback, Zaz* та інших) у розкритті нових граней звучання акордеону в поєднанні з різними інструментами. У висновках узагальнено головні результати дослідження, а також перспективні напрями подальших розвідок.

Ключові слова: музичне мистецтво, акордеонне мистецтво, стиль, Франція, композиторська творчість, виконавство, джаз.

Oleksandr MOVCHAN,*orcid.org/0000-0001-6186-4660*

Postgraduate student at the Department of Theory and History of Music

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) *spielmanart@gmail.com*

STYLISTIC TRENDS IN MODERN FRENCH ACCORDION ART

The article is devoted to the modern accordion art of France. The relevance of the article is determined by the great importance of accordion performance at the modern stage and the insufficient coverage of musicological problems related to it in modern musicology. The article systematizes the creative output of modern French accordionists according to their affiliation to various compositional and performing styles (namely, jazz, electronic and experimental music, folk, as well as academic musical art). The role of creative figures of performers and composers R. Galliano, V. Peirani, L. Baier, F. Brut, F. Angelis and Y. Tiersen in the formation and development of solo and ensemble performance at the modern stage is highlighted. The influence of Astor Piazzolla's work on the style of these composers was especially noted. The purpose of the study is to determine the main stylistic trends in the development of French accordion art over the last decades. Emphasis is placed on the importance of migration processes and the geographical location of France, which contribute to the synthesis of different cultures, which in turn is reflected in the eclectic approach to the creative component of musical activity, in particular accordionists. Attention is paid to the impact of differences in the construction and sound of diatonic and chromatic accordion on the choice of style and genre by performers. The main features of the performing and compositional creativity of the leading French accordionists are highlighted. The role of the creativity of rock-pop and folk bands (*La Rue Kétanou, Les Nègresses Vertes, Les Ogres de Barback, Zaz* and others) in revealing new facets of the sound of the accordion in combination with various instruments is also indicated. The conclusions summarize the main results of the research, as well as promising directions for further research.

Key words: musical art, accordion art, style, France, composer's creativity, performance, jazz.

Постановка проблеми. Сучасне акордеонне мистецтво Франції відзначається широким розмаїттям стилів і технік виконання, що відображає культурну багатогранність та динамічність розвитку музичного мистецтва загалом та зокрема акордеонної музики. Останні десятиліття принесли численні інновації та новітні підходи до використання акордеона, а французькі музиканти та композитори активно експериментують з різними музичними жанрами, стилями, та навіть модифікаціями акордеону. Акордеон, як інструмент з глибокими народними коренями, давно є невід'ємною частиною музичного мистецтва Франції. З своєю багатою історією та неперевершеним культурним вкладом, акордеон переживав ряд трансформацій, що віддзеркалювали соціальні, культурні та технологічні зміни в країні. У світлі глобалізації та швидко змінюваного художнього «ландшафту» останніх десятиліть, акордеонне мистецтво Франції пройшло через значуще оновлення, враховуючи сучасні стильові тенденції та технічні нововведення. Однак, необхідно визначити, що саме робить акордеон таким особливим у сучасному контексті, як він адаптується до нових музичних течій, та яке місце він займає в сучасному мистецькому просторі Франції.

Аналіз досліджень. Проблематика, пов'язана з розвитком акордеонного мистецтва у французькій музиці, знайшла віддзеркалення насамперед у працях франкомовних дослідників. Так, Вінсент Лерме (*Vincent Lhermet*) приділяє увагу питанням історичного розвитку акордеону, його ролі у французькому та світовому концертному виконавстві та місця цього інструменту у системі французької музичної освіти (*Lhermet, 2016; 2019*). Новітню інформацію про особливості втілення імпровізаційності в умовах сучасних технологій надає Жоао Фернандес (*João Fernandes*) (*Fernandes, 2019*). Багато наукових публікацій присвячено творчості видатних французьких музикантів-акордеоністів. Серед них особливо відмітимо музикознавчі статті Філіпа Крюма (*Philippe Krümm*), присвячену творчості Еміля Ваше (*Émile Vacher*) (*Krümm, 1974*), та публікацію Валері Оддос (*Valérie Oddos*) щодо мистецьких здобутків Вінсента Пейрані (*Vincent Peirani*) (*Oddos, 2014*). Слід також згадати ґрунтовну монографію Еви Убіно, в якій здійснено глибоке дослідження генези жанру мюзету (*Hubineau, 2006*).

Окремі аспекти розвитку акордеонного мистецтва Франції висвітлюються також у дослідженнях вітчизняних музикознавців. Так, творчість видатного французького музиканта Рішара Гальяно (*Richard Galliano*) розглядається зокрема

у наукових розвідках Ю. Дяченка (Дяченко, 2017), О. Вечесенко (Вечесенко, 2020), В. Марченко (Марченко, 2017). А у дисертації Ю. Радко (Радко, 2019) досліджені прояви мінімалізму у творчості Франка Анжеліса (*Franck Angelis*).

Мета статті – визначити основні стильові тенденції розвитку акордеонного мистецтва Франції упродовж останніх десятиліть.

Виклад основного матеріалу. Акордеонне мистецтво з самого свого початку відіграло важливу роль у формуванні музичного уособлення Франції – країни, яка завжди була в центрі культурних і мистецьких інновацій. Історія акордеону во Франції налічує понад двох століть, протягом яких він перетворився з народного інструмента у справжній символ національної ідентичності. Починаючи з вуличних виконавців на Монмартрі, завершуючи великими концертними залами Парижа, акордеон став не лише символом національної музичної ідентичності, але й платформою для інновацій та творчого розвитку французької музики.

Створений на початку XIX ст., акордеон швидко став популярним у Франції завдяки своєму унікальному звучанню і мобільності використання. У XIX столітті акордеони часто використовували в танцювальних залах та на вуличних святах, де вони супроводжували пісні та народні танці.

З часом акордеон почав втрачати свою популярність у великих містах Франції, але у 20-х роках XX ст. він знову став модним завдяки діяльності таких відомих музикантів, як Еміль Ваше (*Emile Vacher*), який розширив репертуар акордеона за рахунок композицій класичних авторів (*Krümm, 1974*).

Важливим чинником актуалізації акордеону у Франції стали також імміграційні процеси. Велика кількість іммігрантів, особливо з Іспанії, Італії та Східної Європи, які прибули до Франції у пошуках кращого життя, принесли з собою свої музичні традиції. Акордеон став своєрідним «мостом» між різними національними культурами, об'єднуючи французькі та іноземні музичні пласти. Ці музичні впливи активно взаємодіяли та взаємозбагачувалися у великих містах, особливо у Парижі, де вони суттєво вплинули на розвиток стилю *бал-мюзет*, який поєднував елементи традиційної французької музики (зокрема мюзету) з ритмами і мелодіями інших країн.

У середині XX століття акордеонне мистецтво стає дедалі популярнішим у Франції. Музиканти-акордеоністи починають експериментувати з різними стильовими напрямками, насамперед із джазом, роком тощо. Через це акордеон, збе-

рігши свою специфіку, одночасно поступово інтегрувався у глобальний музичний контекст. Зазначимо, що поряд з цим акордеон посідає важливе місце й у академічному музичному мистецтві ХХ ст. – зокрема завдяки таким композиторам та концертним виконавцям, як Астор Пьяцолла (*Astor Piazzolla*), який розширив кордони можливостей використання бандонеона (інструменту, спорідненого до акордеону), що в свою чергу відбилося на подальшому стильовому розвитку акордеонного мистецтва.

У останні десятиліття акордеон в Франції переживає новий етап популярності, але вже в іншому контексті. Сучасні французькі виконавці та композитори часто обирають цей інструмент як ідеальний засіб для поєднання традиційних та сучасних звучань. Останнім часом акордеон стає все більш популярним у таких мистецьких сферах, як джаз, електронна музика та поп-музика. Видатні французькі артисти, насамперед Рішар Гальяно (*Richard Galliano*), з успіхом вводять акордеон у джазові композиції, створюючи нові жанрові міксти. Одним з них є зокрема *джаз-мюзет*, який поєднує традиційний французький мюзет з елементами модерн-джазу.

З розвитком сучасних технологій акордеонне мистецтво також активно інтегрується в новітні звукові обрії в рамках як сольного, так і ансамблевого виконавства. Сучасні моделі акордеонів часто обладнані електронікою, що дозволяє музикантам взаємодіяти з комп'ютерами, синтезаторами та іншими цифровими інструментами. Це відкриває нові можливості для темброво-акустичних і виконавських експериментів і художніх ефектів, які раніше були неможливими.

Завдяки новим виконавським можливостям інструменту акордеонне мистецтво Франції привертає увагу не тільки у самій країні, але і за її межами. Французькі акордеоністи часто виступають на міжнародних фестивалях, демонструючи високий рівень майстерності та інноваційні підходи до виконання.

Сучасні французькі молоді музиканти все більше цікавляться акордеоном, а школи та консерваторії розширюють свої програми з навчання гри на цьому інструменті. Освітні програми акцентують увагу на різноманітних стилях, жанрах та техніках, допомагаючи студентам глибше зануритися в історію та сучасність цього інструмента. Цікаві свідчення даних процесів наведені зокрема у дослідженнях В. Лерме (*V. Lhermet*) (*Lhermet, 2016; Lhermet, 2019*).

Підсумовуючи історичні аспекти розвитку акордеонного мистецтва Франції, можна сказати,

що акордеон в останні десятиліття демонструє свою незмінну актуальність у французькому музичному просторі адаптуючись до сучасних тенденцій та викликів. У акордеонному мистецтві Франції, нероздільно пов'язаному з різними рівнями музичного побутування (від народних свят до концертних залів), завжди віддзеркалювалася тенденція культурної динаміки. Його здатність адаптуватися та реінтерпретувати різні музичні традиції та новації робить його незамінним елементом французької музичної культури.

Акордеон, традиційно асоціюючись з народно-побутовою музикою, у сучасному музичному просторі Франції демонструє велику адаптивність до нових стильових напрямів та різноманітних мистецьких пошуків. Інструмент стає основою для численних музичних експериментів, у яких сучасні музиканти постійно знаходять для нього нові форми застосування. Саме в подібній еkleктиці стилів, жанрів, технологій (часом із неймовірним поєднанням інструментів у виконавських складах) зароджуються нові тенденції в акордеонному мистецтві не тільки Франції, а і в цілому світу.

Особливе місце займає акордеон у сучасному джазі. Джаз завжди був мистецькою сферою, що поєднує певний канон, імпровізацію та експеримент. Ряд сучасних французьких джазових музикантів включають акордеон у свої композиції, надаючи їм унікальний колорит. Саме французькі акордеоністи знаходяться у авангарді постійно прогресуючої еволюції *акордеонного джазу* у світовому музичному просторі.

Розглянемо детальніше творчість та особливості виконавського стилю найвідоміших французьких музикантів-акордеоністів.

Відомий французький акордеоніст Джеремі Дютхейл (*Jérémy Dutheil*) у своїй статті (*Dutheil, 2019*) відмічає десять визначних сучасних французьких акордеоністів (передусім джазових), які зараз займаються активною творчою діяльністю та популяризують акордеон на світовому рівні. Втім, цей ряд є неповним без імен найзнаменитіших музикантів-акордеоністів Франції, якими є насамперед Рішар Гальяно (*Richard Gaallino*), Людовік Байєр (*Ludovic Beier*) та Вінсент Пейрані (*Vincent Peirani*).

Саме Рішар Гальяно (*Richard Galliano*), який вже багато років є одним з найвідоміших представників джазового акордеону в світі, є справжнім символом сучасного акордеонного мистецтва Франції. Його стиль *new musette*, який увібрав в себе риси традиційного французького звучання *мюзету*, бразильські ритми, імпровізацію, а також, звісно, композиторський талант

автора, створив неймовірно поєднання вже установлених історичних традицій з сучасним джазом.

Яскравою особливістю Р. Гальяно як виконавця є його майстерність у вільній імпровізації. В ансамблі він завжди прагне до глибокої взаємодії між музикантами, створюючи музичний діалог, де акордеон часто стає ведучим голосом. Артист не просто «грає» свої композиції, він «розмовляє» через них із своїми колегами, створюючи відчуття неповторності моменту саме в цю «мить музичної історії». Під час такої взаємодії засобами музичної мови між учасниками спостерігається неймовірно динамічна інтеракція (за термінологією психології та соціології).

Незважаючи на те, що саме звучить у виконанні майстра, – чи то глибоко емоційні ліричні балади, чи технічно неймовірні джазові шедеври, – Р. Гальяно завжди передає свої почуття через музику, роблячи виконання вкрай емоційно насиченим. Як композитор, він створює твори, що вирізняються глибокою гармонійною структурою. В його музиці можна відчутти вплив таких музикантів, як Астор Пьяцолла (*Astor Piazzolla*), Клод Нугаро (*Claude Nougaro*), що збагачує її гармонічну та ритмічну матерію. Р. Гальяно є справжнім новатором акордеонного мистецтва. Його унікальний підхід до інструменту, а також його неперевершена спроможність як композитора та виконавця, зробили його одним з найвпливовіших акордеоністів свого покоління.

Іншим видатним майстром французького акордеонного мистецтва, є провідний джазовий музикант Людовік Байєр (*Ludovic Beier*) – один з найталановитіших акордеоністів в стилі *jazz manouche*, який став поширеним саме у Франції завдяки гітаристу Джанго Рейнхардта (*Django Reinhardt*). У своїй творчості Людовік Байєр високопрофесійно комбінує акордеонне виконавство з елементами джазу (зокрема *gypsy jazz*) та електронної музики, створюючи унікальний звук, аранжування, і неповторний виконавський стиль. Паралельно з тим, працюючи в сфері поп-музики і використовуючи найновітніші технологічні оновлення, які випускають провідні виробники електронних музичних інструментів, Л. Байєр, таким чином, проводить надзвичайно важливу освітню діяльність в світі сучасної електронної музики з використанням акордеону. Зазначимо зокрема, що останнє питання висвітлене у згаданій вище дисертації Дж. Фернадеса (*Fernandes*, 2019).

Властивий Л. Байєру інтерес до бразильської музики проявляється в частому використанні ним ритмів боса-нова та самби (зокрема у ансамбле-

вому виконанні), а в контексті *gypsy jazz*-ансамблю акордеон гармонійно співзвучить з традиційними для стилістики цього жанру гітарними ритмами. Варто відмітити, що надзвичайна віртуозність самого Л. Байєра, притаманна його неповторному авторському стилю, задає загалом найвищу планку виконавської майстерності усьому цьому мистецькому напрямку (звісно, в контексті традицій *jazz manouche*).

Отже, слід особливо підкреслити, що Л. Байєр є однією з провідних постатей у сучасному акордеонному мистецтві, репрезентуючи у своїй творчості органічне поєднання традицій з інноваціями та новий погляд на можливості інструменту в ансамблевому контексті.

Якщо ж звернутися до творчої діяльності нової сучасної генерації молодих музикантів-акордеоністів, то її найяскравішим представником не тільки у Франції, а й, можливо, в усьому світі однозначно є Вінсент Пейрані (*Vincent Peirani*), який отримав величезне міжнародне визнання (*Odds*, 2014). Саме він задає темпу і всебічності сучасному розвитку акордеонного мистецтва у Франції та у світовому музичному просторі. Вінсент Пейрані широко відомий своєю здатністю поєднувати різні музичні стилі – від класики до року. Його імпровізації завжди оригінальні та свіжі. В основі його виконавського стилю лежить надзвичайно насичена емоційна виразність, динаміка від тонкого, майже непомітного *pianissimo* до важких *gruivés* у рок музиці. Але основою неповторного стилю митця є великий талант до поліритмічної гармонізації основного музичного матеріалу в рамках імпровізації. Творчість В. Пейрані є яскравим прикладом того, як сучасний музикант може переосмислити традиційний інструмент та зробити його актуальним у сучасному музичному контексті. Унікальний стиль і майстерність роблять цього митця одним з найвизначніших акордеоністів сучасного джазу.

Отже, визначаючи відмінності виконавських стилів Р. Гальяно, Л. Байєра та В. Пейрані в контексті джазової музики, можна однозначно стверджувати, що Р. Гальяно уособлює у собі універсальність і талант генія, Л. Байєр є кращим у своєму стилі *jazz manouche*, а В. Пейрані, репрезентуючи нове покоління акордеоністів, демонструє поліритмічний джаз та рок. Загалом усі ці видатні митці є однаково яскравими в різних музичних жанрах та стилях, привносячи інноваційні підходи до розвитку сучасного акордеонного мистецтва.

Також не можна обійти увагою роль акордеону в електронній музиці.

За останні декілька років акордеон все більше інтегрується в електронні композиції, створюючи цікаве поєднання класичного чи традиційного і сучасного. Однак варто визнати, що ця тенденція притаманна в такому ракурсі розвитку субкультур в різних країнах. З появою та розвитком нових технічних можливостей синтезу звуків, не тільки акордеон широко інтегрується в цей напрямок музики але й майже весь спектр можливих музичних інструментів від автентичних до інструментів симфонічного оркестру. Домінантою в даному випадку може слугувати як класична, так і електронна музика, тобто як деякі *DAW* інструменти використовуються сучасними композиторами в оркестрі, так і деякі інструменти використовуються ді-джеями чи іншими музикантами, що працюють в подібному жанрі. Сполучення акордеона з електронними бітами і звуками додає до треків етнічних ноток. Це створює «глобальне» звучання, яке відображає мікс культур та музичних традицій.

Акордеон приносить в електронну музику ностальгічний відтінок, нагадуючи про музичне минуле Франції. У поєднанні з сучасними електронними елементами це створює унікальний контраст. Яскравим прикладом цього є творчість того ж Л. Байєра з його широкими технічними можливостями експериментувати завдяки підтримки, наприклад, такої компанії, як *Roland*. В даній співпраці у вигравші залишаються обидві сторони (виробник та музикант), а третя зацікавлена сторона (слухачі та виконавці) має змогу отримувати свіжу інформацію про новітні потенційні та актуальні можливості акордеону.

Акордеон у сучасній електронній музиці часто використовується для довгих імпровізаційних партій, що насичують композиції трансовою енергетикою. Однак якщо порівнювати з мистецтвом відомого фінського акордеоніста Кіммо Похьонена (*Kimmo Pohjonen*), то подібний рівень майстерності у поєднанні акордеону з електронікою важко знайти. Можна лише відмітити що цей тип еkleктики теж присутній на французькій електронній сцені, однак базується він не на художніх засадах творчості, з глибоким сенсом чи втіленням філософського змісту в творчий підхід та компонування музичних матерій, а на споживанні масового продукту поп-культури. В такому річизі відомими у Франції є виконавець *Grayssoker*, та музичний проект *Gotan Project*.

Акордеон дедалі частіше знаходить своє місце в сучасній французькій **поп-музиці** та **рок-музиці**. Деякі групи використовують його, щоб надати своїм композиціям особливий, глибокий

колерит. Найцікавішим з точки зору нашого дослідження є останній із проектів В. Пейрані, де міксуються рокові патерни басу, акордеону та ударних інструментів. Інші активно діючі гурти чи окремі музиканти застосовують акордеон в рок-музиці в контексті поєднання з традиційною музикою. Так, фолк-гурт *La Rue Kétanou* змішує елементи циганського джазу, регі та традиційних французьких мелодій. Акордеон в їх музиці вносить особливу атмосферу, яка наповнює пісні життєвою силою і вуличним духом. Важливою частиною історії французького року з акордеоном є гурт *Les Nègresses Vertes*, пік популярності якої припадав на 80-ті та 90-ті роки. Їх стиль – це поєднання панка, рока, фламенко та арабської музики з великим акцентом на соло акордеона. Гурт *Les Ogres de Barback*: відомий своєю здатністю міксувати різні музичні стилі – від балканських ритмів до французької *chanson*. Акордеон в їх композиціях використовується як засіб підкреслення емоційного звучання. Також необхідно згадати співачку та композиторку *Zaz*, в творчості якої акордеон часто використовується для створення атмосферного, ретро звучання. Творчість цих митців ілюструє той факт, що акордеон може бути використаний у різних контекстах, додаючи музиці особливий французький шарм і глибину.

Окремою важливою фігурою в популярній французькій музиці є всесвітньо відомий композитор Ян Тірзен (*Yann Tiersen*). Його композиції часто характеризуються простотою і глибокою емоційністю, що дозволяє слухачеві зосередитися на кожному звуці і відчути глибину емоцій. Незважаючи на те, що акордеон часто є основним інструментом в його творах, Ян Тірзен також використовує фортепіано, скрипку, гітару та інші інструменти, що надає його музиці багатогранності. Його музика часто нагадує про старі французькі мелодії, що відображають традиційну атмосферу французьких вуличок та кафе. Незважаючи на ностальгічний настрій, музика Яна Тірзена також має сучасні елементи, завдяки чому вона звучить актуально. В роботах композитора акордеон часто виступає як ключовий інструмент, який надає музиці особливої французької атмосфери. Але, на відміну від традиційних *chanson* або фолк-мелодій, він використовує акордеон у більш широкому стилістичному контексті, поєднуючи його з елементами року, електроніки та мінімалізму.

Отже, рок- та поп-музика за участі акордеону базується в основному на двох фундаментах: або традиційній фолк-музиці, де акордеон віді-

грає роль «мосту» від сучасного до минулого, в основному за рахунок своїх тембрових характеристик, в іншому випадку це авторський текстовий матеріал, і в подібній пісенній творчості часто це роль ретроспективного характеру, що акордеон надає за рахунок своїх інструментально-стильових особливостей.

Акордеон все більше отримує роль в **академічній музиці**. Так, часто він виконує функцію солюючого інструмента в симфонічних та камерних ансамблях, а також часто задіяний в мультидисциплінарних проектах: інтеграція музики з візуальним мистецтвом, театром або танцем. Серед виконавців необхідно знов відмітити Р. Гальяно, який також виконує класичні твори та здійснив ряд записів класичної музики. Акордеоністка Ф. Вісен виділяється серед молодих виконавців своєю високою технічною підготовкою і інноваційним підходом до репертуару. Наразі в рамках класичного акордеону одним з найвідоміших акордеоністів своєї генерації у Франції та за її межами є Фелісіан Брют (*Félicien Brut*). Його стиль та підхід до музики відрізняються глибоким розумінням і відданістю традиційному акордеонному репертуару, одночасно поєднуючи його з нововведеннями та інноваційними елементами. Він не обмежується лише класичним репертуаром і готовий до експериментів. Його виступи можуть включати елементи джазу, класики і сучасної музики. Виконавець часто співпрацює з музикантами з різних музичних напрямків, створюючи цікаві та незвичайні музичні проекти. Його гра на акордеоні характеризується високим рівнем технічної підготовки, завдяки чому він з легкістю виконує найскладніші композиції. Ф. Брют відомий своєю емоційною грою, яка дозволяє слухачеві відчувати всю глибину та багатство акордеонної музики. Завдяки цим особливостям, він стає важливим представником сучасного акордеонного мистецтва світового рівня. Діяльність цих виконавців підкреслює роль акордеону як серйозного інструмента в сучасному класичному музичному просторі Франції. Саме завдяки їхній майстерності акордеон займає все більше престижних місць на класичних музичних сценах країни.

Одним з провідних композиторів, котрі створюють музику для акордеону в сучасній Франції, є Франк Анжеліс (*Franck Angelis*). Його твори часто характеризуються глибокою емоційною насиченістю, технічною складністю і певною стильовою еkleктикою. Також необхідно згадати Жана-Луї Матіньє (*Jean-Louis Matinier*), митця, відомого своїм неокласичним підходом до акордеону та співпрацею з музикантами різних стилів.

Творчість цих та інших композиторів підтверджує, що акордеон продовжує бути актуальним інструментом, що динамічно розвивається у сучасному музичному просторі Франції. Тож сучасне акордеонне мистецтво Франції демонструє широкий спектр можливостей і в рамках академічної сфери музики. Нові композиторські підходи та виконавська майстерність артистів роблять акордеон важливим інструментом у сучасному класичному музичному просторі Франції.

Висновки. Сучасне акордеонне мистецтво Франції продовжує демонструвати різноманітність і глибину творчих процесів, відображаючи широкий спектр музичних жанрів та стилів. Історичний контекст музичного мистецтва у Франції забезпечив унікальне поєднання традиційного та сучасного, що вплинуло і впливає на розвиток акордеонного мистецтва. Міграційні процеси та географічне положення Франції теж неабияк сприяють синтезу різних культур, що в свою чергу відображається і еkleктичному підході до креативної складової музичної діяльності, зокрема акордеоністів.

Відмінності між діатонічним та хроматичним акордеонами надають особливий колорит французькому акордеонному мистецтву, кожен з типів інструментів має свої особливості використання та інтерпретації.

Взаємовплив різних стильових напрямків, таких як джаз, електронна та експериментальна музика, а також класична музика, відображає адаптивність та універсальність акордеону в сучасному музичному контексті Франції. Лідери в акордеонному мистецтві Франції, такі як Р. Гальяно, В. Пейрані, Ф. Брют, Ф. Анжеліс продовжують розширювати можливості інструменту, відкриваючи нові горизонти для майбутнього розвитку акордеонного мистецтва.

Незважаючи на змінювані смаки і тенденції в сучасній музиці, акордеон зберігає своє особливе місце в музичному житті Франції, є символом культурної спадщини та сучасної креативності. Враховуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що акордеонне мистецтво Франції продовжує розвиватися, відображаючи динаміку, інновації та традиції сучасного музичного світу.

Перспективними напрямами подальших досліджень даної проблематики є визначення жанрової типології творчості сучасних французьких композиторів для аккордеону, здійснення глибокого музикознавчого аналізу їх акордеонної творчості, а також розкриття конкретних засобів виконавської інтерпретації цих творів різними французькими акордеоністами-артистами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вечесенко О. Основи джазової імпровізації на баяні та акордеоні : кваліфікац. робота на здобуття освіт. ступ. магістра : 025. Суми, 2020. 90 с.
2. Дяченко Ю. Естрадно-джазовий напрям баянно-акордеонного мистецтва ХХ– початку ХХІ століть: композиторські та виконавські виміри : дис.... канд. Мистецтвознавства : 17.00.03. Харків, 2017. 235 с.
3. Марченко В. Історико-культурні виміри еволюції акордеонного мистецтва в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : кваліфікац. робота на здобуття освіт. ступ. магістра : 26.00.01. Київ, 2017. 211 с.
4. Радко Ю. Стильова еволюція жанру баянної сонати у східнослов'янському інструментальному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ ст. : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Івано-Франківськ, 2019. 273 с.
5. Dutheil Jérémy. 10 accordéonistes français incontournables. Published: Fév 13, 2019. URL: <https://www.jeremy-dutheil.fr/10-accordeonistes-francais-incontournables/>
6. Fernandes João Eduardo Dias. L'improvisation musicale électroacoustique: enjeux et problématiques du développement des technologies numériques. Thèse de doctorat en Musique. École doctorale Esthétique, sciences et technologie des arts, 2019. 491 p.
7. Hubineau Eva. Genèse du musette. Thèse de doctorat en Musique. Toulouse 2, 2006. 1032 p.
8. Krümm Philippe. Ma première rencontre avec Émile Vacher: Paris, 1974. Published: Jan 2, 2019. URL: <https://www.5planetes.com/fr/actualites/ma-premiere-rencontre-avec-emile-vacher>
9. Lhermet Vincent. Le répertoire contemporain de l'accordéon en Europe depuis 1990: l'affirmation d'une nouvelle identité sonore. Thèse Pour obtenir le grade de docteur de l'université Paris-Sorbonne. Musique – recherche et pratique. Université Paris-Sorbonne École doctorale V, 2016. 361 p.
10. Lhermet Vincent. L'accordéon dans les conservatoires classés en france: état des lieux et perspectives d'avenir. Paris : Conservatoire de Paris, 2019. 132 p.
11. Oddos Valérie. L'accordéoniste Vincent Peirani sacré par l'Académie du jazz. Published: Jan 15, 2014. URL: https://www.francetvinfo.fr/culture/musique/jazz/l-accordeoniste-vincent-peirani-sacre-par-l-academie-du-jazz_3341877.html

REFERENCES

1. Vechesenko O. Osnovi dzhazovoi improvizacii na bayani ta akordeoni. [Basics of jazz improvisation on bayana and accordion] : kvalifikac. robota na zdobuttya osvit. stup. magistra [qualifications work for obtaining education. master's degree]: 025. Sumi, 2020. 90 s. [in Ukrainian]
2. Dyachenko Y. Estradno-dzhazovyi napriam baianno-akordeonnoho mystetstva XX– pochatku XXI stolit: kompozytorski ta vykonavski vymiry [The pop-jazz direction of bayan-accordion art of the 20th and early 21st centuries: compositional and performing dimensions] : dis.... kand. mistectvoznnavstva [Dissertation of candidate of art studies] : 17.00.03. Harkiv, 2017. 235 s. [in Ukrainian]
3. Marchenko V. Istoryko-kulturni vymiry evoliutsii akordeonnoho mystetstva v Ukraini (druha polovyna XX – pochatok XXI st.) [Historical and cultural dimensions of the evolution of accordion art in Ukraine (the second half of the 20th - the beginning of the 21st century)] : kvalifikac. robota na zdobuttya osvit. stup. magistra [qualifications work for obtaining education. master's degree]: 26.00.01. Kiïv, 2017. 211 s. [in Ukrainian]
4. Radko Y. Stylova evoliutsiia zhanru baiannoi sonaty u skhidnoslovianskomu instrumentalnomu mystetstvi druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. [Stylistic evolution of the accordion sonata genre in the Eastern Slavic instrumental art of the second half of the 20th - beginning of the 21st century]: dis. ... kand. mistectvoznnavstva: 17.00.03. Ivano-Frankivs'k, 2019. 273 s. [in Ukrainian]
5. Dutheil Jérémy. 10 accordéonistes français incontournables [10 essential French accordionists]. Published: Fév 13, 2019. URL: <https://www.jeremy-dutheil.fr/10-accordeonistes-francais-incontournables/> [in French]
6. Fernandes João Eduardo Dias. L'improvisation musicale électroacoustique: enjeux et problématiques du développement des technologies numériques. [Electroacoustic musical improvisation: issues and problems in the development of digital technologies]. Thèse de doctorat en Musique. École doctorale Esthétique, sciences et technologie des arts, 2019. 491 p. [in French]
7. Hubineau Eva. Genèse du musette. [Genesis of the musette]. Thèse de doctorat en Musique. Toulouse 2, 2006. 1032 p. [in French]
8. Krümm Philippe. Ma première rencontre avec Émile Vacher: Paris, 1974. [My first meeting with Émile Vacher: Paris, 1974]. Published: Jan 2, 2019. URL: <https://www.5planetes.com/fr/actualites/ma-premiere-rencontre-avec-emile-vacher> [in French]
9. Lhermet Vincent. Le répertoire contemporain de l'accordéon en Europe depuis 1990: l'affirmation d'une nouvelle identité sonore. [The contemporary accordion repertoire in Europe since 1990: the affirmation of a new sound identity]. Thèse Pour obtenir le grade de docteur de l'université Paris-Sorbonne. Musique – recherche et pratique. Université Paris-Sorbonne École doctorale V, 2016. 361 p. [in French]
10. Lhermet Vincent. L'accordéon dans les conservatoires classés en france: état des lieux et perspectives d'avenir. [The accordion in classified conservatories in France: current situation and future prospects]. Paris : Conservatoire de Paris, 2019. 132 p. [in French]
11. Oddos Valérie. L'accordéoniste Vincent Peirani sacré par l'Académie du jazz. [Accordionist Vincent Peirani crowned by the Jazz Academy]. Published: Jan 15, 2014. URL: https://www.francetvinfo.fr/culture/musique/jazz/l-accordeoniste-vincent-peirani-sacre-par-l-academie-du-jazz_3341877.html [in French]

Роксолана МОКРІЙ,

orcid.org/0000-0002-5833-2353

аспірантка кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) Roksolana.Mokrii@lnu.edu.ua

ХОРЕОГРАФІЧНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СКЛАД ЛЬВІВСЬКОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ШКОЛИ (СЬОГОДЕННЯ)

У статті розглядається викладацький склад хореографів Львівської хореографічної школи. Наведено загальний перелік вчителів хореографічних дисциплін, які в різний період від початку заснування школи, мали змогу викладати в ній.

З'ясовано той факт, що значна кількість педагогів були провідними артистами балету перш ніж приступили до викладацької діяльності. Також згадується, що перші випускники школи пізніше повертались туди на роботу педагогами. Дивлячись на те, що таких було не багато, можна зробити висновок, що це були ті люди, які відчували в собі потребу поділитись власними знаннями з молодим поколінням танцівників, та свідомо обирали викладацьку роботу в школі. Розуміючи важливість формування власних майбутніх кадрів. В підтвердження їхньої успішної діяльності є факт того, що протягом існування школи, труппа Львівського театру опери та балету постійно поповнюється саме за рахунок випускників школи і на сьогоднішній день вона становить близько 80%. Наведено відомості про освіту, викладацький та сценічно-виконавський досвід сучасних працівників, хореографів-педагогів Львівської хореографічної школи, їхні педагогічні та методичні напрацювання, а за наявності й постановочна діяльність. Також додається перелік успішних учнів школи сьогодення, які стали провідними артистами балету, та педагогами, керівниками власних хореографічних колективів, студій та приватних балетних шкіл.

Проаналізовано феномен успішності учнів, у зв'язку із великим сценічним досвідом педагогів школи, значна кількість яких, являє собою колишніх, або діючих артистів балету Львівського національного академічного театру опери та балету. Що безумовно є позитивним впливом на їхню творчу діяльність. Завдяки цьому досвіду вони мають значні творчі переваги для здійснення постановочної чи балетмейстерської діяльності у своїх класах та школі загалом.

Ключові слова: педагог, директор, учні, хореографія, методика, артист балету.

Roksolana MOKRII,

orcid.org/0000-0002-5833-2353

Graduate student at the Department of Directing and Choreography

Lviv Ivan Franko National University

(Lviv, Ukraine) Roksolana.Mokrii@lnu.edu.ua

CHOREOGRAPHIC AND PEDAGOGICAL STRUCTURE OF LVIV CHOREOGRAPHIC SCHOOL (TODAY)

The article examines the teaching staff of choreographers of the Lviv Choreographic School. A general list of teachers of choreographic disciplines who were able to teach at the school at different times since its foundation is given.

The fact that a significant number of teachers were ballet dancers before the beginning of teaching activities was clarified. It is also mentioned that the first graduates of the school later returned there to work as teachers. Looking at the fact that there were not many of them, we can conclude that these were the people who felt the need to share their knowledge with the younger generation of dancers, and consciously chose teaching work at the school.

Understanding the importance of forming one's own future personnel. Their successful activity is confirmed by the fact that during the existence of the school, the troupe of the Lviv Opera and Ballet Theater is constantly replenished precisely at the expense of the school's graduates, and today it is about 80%. Information about the education, teaching and stage-performance experience of modern workers, choreographers-pedagogues of the Lviv Choreography School, their pedagogical and methodical achievements, and, if available, production activities are provided. Also attached is a list of successful students of the school today, who have become leading ballet artists, and teachers, heads of their own choreographic teams, studios and private ballet schools.

The phenomenon of student success was analyzed in connection with the extensive stage experience of the school's teachers, a significant number of whom are former or current ballet dancers of the Lviv National Academic Theater of Opera and Ballet. Which is definitely a positive influence on their creative activity. Thanks to this experience, they have a significant creative advantage for performing production or choreographic activities in their classes and the school in general.

Key words: teacher, director, students, choreography, technique, ballet dancer.

Постановка проблеми. Хореографічна освіта в Україні розвивається дуже активно з'являється безліч ансамблів, гуртків з різними рівнями підготовки, та якщо говорити про професійну хореографічну підготовку дітей то в Україні на сьогодні існує лише декілька шкіл, які можуть забезпечити гідну підготовку учнів для подальшого навчання і становлення артистами балетних труп. Однією з таких шкіл є Львівська хореографічна школа єдина в Західній Україні, яка більше 60-років працює для збагачення культурно мистецької ниви Львівщини. Тож є надважливим дослідження педагогічної складової школи, а конкретно хореографів та їх феномену, оскільки саме професійність викладацького складу, є основою успішного існування закладу освіти. Конкретно Львівську хореографічну школу, ще ніхто не досліджував на предмет її викладацького складу як феномену її існування, адже школа це вчителі та учні. А саме випускники школи, своїми досягненнями демонструють той факт, що вона є надзвичайно важливим закладом в позашкільній культурній сфері Львова, яка дає достойні знання з хореографії, що було б неможливим без професійного викладацького складу. Завдяки цьому учні мають змогу продовжувати навчання в хореографічних училищах та ВНЗ і не лише в Україні.

Мета – дослідити педагогічний склад Львівської хореографічної школи, дізнатись, що є основною складовою та запорукою її успішності, принципи викладацької роботи в Львівській хореографічній школі, за якими методиками здійснюється, культурна та творчо-освітня діяльність в школі в сьогоденні.

Аналіз досліджень. Питання діяльності Львівської хореографічної школи в своїх статтях висвітлює Олег Петрик «Поліаспектність творчості Сергія Наєнка» (Петрик, 2019: 286–289), «Роль Ірини Красногорової у становленні виконавської балетної школи Львівського оперно-балетного театру» (Петрик, 2020: 59–61) досліджуючи діяльність артистів Львівського театру опери та балету, які також були педагогами школи. Тетяна Благова в своєму дисертаційному дослідженні «Розвиток хореографічної освіти в Україні (XX–початок XXI століття)» (Благова, 2021) де розглядає педагогічний аспект, методика структуру та розвиток професійних хореографічних шкіл України. Олександр Плахотнюк у статті аналізує біографію однієї із випускниць цієї школи «Василина Степанівна Щурат-Глуха (схиігуменія Вероніка) – забута постать львівської сцени» (Плахотнюк, 2016: 255–261). Златослава Сальникова із

Андрієм Дем'янчуком у спільній статті досліджують творчу діяльність випускника школи Народного артиста України Олега Петрика «Балетне мистецтво України: творчий та науково-педагогічний доробок Народного артиста України професора Олега Петрика» (Сальникова, Дем'янчук, 2023: 238–243). Василь Тарчинець висвітлює діяльність багаторічного директора школи Володимира Саболти «Дарувати людям радість. Мистецьке кредо хореографа Володимира Саболти» (Тарчинець, 2007: 200).

Виклад основного матеріалу. Львівська хореографічна школа протягом 65 років є невід'ємною частиною культурно-освітньої діяльності міста. Завдяки їй вже десятиліттями Львівський театр опери та балету постійно оновлюється новими перспективними кадрами в області, власне, балетного мистецтва. Адже значна частина випускників продовжують свою діяльність у сфері хореографічного мистецтва, вступаючи до училищ та вищих навчальних закладів, для здобуття кваліфікації у сфері хореографії. Після чого в перспективі стають не лише артистами балету, а також і педагогами-хореографами, балетмейстерами чи керівниками власних ансамблів та танцювальних шкіл і колективів.

Якщо заглибитись в суть то очевидним стає той факт, що в певний момент життя той чи інший педагог зумів, викликати значне зацікавлення хореографічним мистецтвом, та своїм прикладом і методикою викладання заохотив учнів до подальшого навчання і розвитку в танцювальному напрямку класичного балету. Тобто можна говорити про індивідуальні підходи викладачів хореографів до свого роду мистецько-педагогічної діяльності та до спілкування з учнями, а також про добре продуману систему практичного навчання з різних видів танцю (класичний, народно-сценічний, історико-побутовий, сучасний (джаз-модерн, модерн, контемперарі, імпровізація)), а також теоретичних знань з історії хореографії. Як зазначає Т. Благова «усі предмети хореографічної спрямованості становлять цілісну систему допрофесійної хореографічної підготовки і зорієнтовані на глибоке розуміння й переживання учнями основних тенденцій, закономірностей, лексичних особливостей кожного із видів танцювального мистецтва, його виразних засобів, емоційно-образної мови» (Благова, 2015: 75).

Тому варто надати значну увагу педагогічному складу школи. Адже саме результат їхньої діяльності впливає на формування та розвиток, як фізичних даних учня так і його свідомості, та тих чи інших вподобань учнів у майбутньому.

«У серпні 1957 року, при сприянні дирекції Львівського театру опери та балету ім. Івана Франка, Львівське обласне управління культури прийняло рішення про відкриття у Львові Дитячої хореографічної школи з чотирирічною формою навчання на базі балетної студії при оперному театрі, яка вже діяла з 1946 року і яку очолював Ярослав Павлович Ярославцев (...) В цей час почали свою педагогічну діяльність хореографи: Олександра Печенок, Людмила Орловська, Олена Брандт, Микола Панасюк; ...» (Юність балету. 2016: 2).

В різний час в школі працювали такі провідні педагоги як: Ніна Поспелова, Заслужена артистка України Ірина Красногорова-Малхасянц, Руфіна Ланська, Неллі Товстанова, Ніна Балухіна, Заслужена артистка України Ельза Старікова, Заслужена артистка України Ольга Стратиневська, Ніна Маркова, Ірина Панасюк, Валентина Коваленко, Валентина Шевченко, Галина Сахновська, а також випускники школи, артисти та солісти балету – Ольга Самойленко, Лев Благий, Сергій Астремський, Лідія Ситніченко, Алла Сердцева, Оксана Орлюта, Любов Луговська, Андрій Бойко, Андрій Глазштейнер, Балетмейстери постановники: Заслужений артист України Петрос Малхасянц, Заслужений артист Бурятії Михайло Заславський, Народний артист України Герман Ісупов, Галина Клещова, Людмила Маріна та Заслужений артист України Сергій Наєнко (Юність балету. 2016: 2).

В ХХІ столітті Львівська хореографічна школа вступає із значними змінами в керівництві, відповідно їй змінюється певним чином структура школи її статус та педагогічний склад. З 2000 року школу очолює Заслужений діяч мистецтв Володимир Григорович Саболта. Установа набуває статусу Львівської державної хореографічної школи. В цей період на роботу в школу приходять педагоги з великим сценічним досвідом: Заслужена артистка України Ельза Старікова, Олена Барер, Галина Клещова, Сергій Замковець, а також молодий педагог Тетяна Роздобудько. В школі уже на той момент багато років працюють талановиті педагоги хореографи: Ніна Поспелова, Ірина Панасюк, Людмила Орловська, Нінель Товстанова, Алла Сердцева, Сергій Наєнко, Наталія Смут (Мокрій, 2015: 204–205).

В період з 2001 року по 2022 рік за керівництва Володимира Саболти педагогічний склад постійно змінювався в школі працювали свого часу і такі молоді педагоги, значна частина яких були артистами балету: Микола Санжеревський, Христина Мордзік, Анна Сурміна, Андрій Михаліха, Оксана Голованова, а також випускники школи Роксолана Іскра, Народна артистка України Ярина

Котис, Галина Бас, Аліна Каспарова (Юність балету, 2017: 7). Також в цей період в школі відкривається відділ сучасного танцю, який очолює педагог з великим танцювальним стажем Анжела Абу Ал Сабає, та пізніше приймається на роботу викладач сучасної хореографії Роксолана Мокрій.

В жовтні 2022 року на посаду директора школи приходить колишній учень школи Віталій Рижий – у 1993 році закінчив відділ народної хореографії, Кам'янець-Подільського училища культури. В 2004 році закінчив відділ сучасної хореографії Рівненського державного гуманітарного університету. В період 1993–1996 роки працював солістом балету в ансамблі пісні і танцю Прикарпатського військового округу. Із 1996 року – соліст Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької та в період 2014–2022 роки виконував обов'язки інспектора балету Львівської опери (Балетна трупа..., URL). З його приходом в школу, почалися суттєві зміни у навчальному процесі. Про це свідчить активна участь школи в міжнародних та всеукраїнських конкурсах. Зміна програми навчання, реформація самої структури школи де сьогодні клас загальноосвітньої школи збігається з класом навчання в хореографічній школі. Також Віталій Рижий безпосередньо бере участь у навчальному процесі учнів, ведучи уроки в класі хлопчиків, та здійснюючи постановочну роботу з солістами. Також він оновлює викладацький склад школи молодими перспективними педагогами:

Зоряна Євгенівна Дворська – яка закінчила Дрогобицький педагогічний Університет. Має 20-річний стаж роботи артистки-балету Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької. В 2022 році прийнята на роботу викладача класичного танцю в Львівську хореографічну школу, працює з учнями старших класів, також в 2023 році починає працювати на посаді завуча школи. У своїй практиці користується запозиченими методиками викладання на основі, яких складає власні індивідуальні плани підлаштовуючи їх під потреби та здібності учнів.

Заслужена артистка України Христина Грач – одна із випускниць Львівської хореографічної школи. Навчалась також у Львівському училищі культури і мистецтв, та вищу хореографічну освіту здобула у Львівському національному університеті імені Івана Франка. В період 1996–2020 роки провідна солістка Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької. З 2021 року Христина репетиторка з класу балету в театрі (Балетна трупа...,

URL). Своїм творчим наставником вважає Заслужену артистку України Ірину Красного-рову. В школі працює з учнями старших класів.

Інна Ключник – Закінчила Київське державне хореографічне училище, з 2010 року працює артисткою балету Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької. З 2022 року працює на посаді педагога класичної хореографії та навчає учнів молодшого шкільного віку.

Ярослава Гриценко – закінчила факультет хореографічного мистецтва, Харківської державної академії культури та Харківський національний педагогічний університет ім. Григорія Савича Сковороди за спеціальністю психологія. З 2019 року аспірантка та асистент кафедри режисури та хореографії Львівського національного університету ім. Івана Франка (Факультет..., URL). В 2022 році очолила відділ сучасної хореографії в Львівській хореографічній школі, працює з учнями різних вікових категорій.

На даний момент в школі продовжують свою роботу: Неля Василівна Товстанова – закінчила Київське хореографічне училище, була солісткою Львівського театру опери та балету ім. Івана Франка. Сьогодні одна з найдосвідченіших педагогів, оскільки працює в Львівській хореографічній школі більше 35 років на посаді викладача класичного танцю. В певний період часу займала посаду завідувача хореографічним відділенням школи. Також є постановником власних хореографічних номерів на основі класичної хореографії. Працює з учнями старших класів, за власною методикою, яку розробила за роки викладацької роботи в школі та завдяки професійному практичному досвіду артистки балету. Своїми творчими наставниками вважає колишніх колег артистів балету та викладачів школи: Марію Замай-Белову, Наталію Слободян, Руфіну Ланську, Заслужену артистку України Ірину Красного-рову. Неля Василівна має успішних випускників, які продовжили навчання у вищих учбових закладах, та стали артистами балету, а деякі і викладачами хореографії серед них: Юлія Єрмоленко, Роксолана Іскра, Народний артист України Олег Петрик, Анна Пахолків та багато інших.

Заслужена артистка України Ельза Володимирівна Старікова – закінчила Пермське хореографічне училище. Була провідною солісткою Львівського театру опери та балету, де за її плечами маса виконаних головних сольних партій в балетних виставах театру. В 2001 році була прийнята на посаду викладача класичного танцю де займається з учнями середніх та старших класів. Дотриму-

ється старої школи в методиці викладання, проте також орієнтується на потреби і здібності учнів. За час роботи в школі має декілька авторських постановок. Пишається своїми учнями, які досягли успіху в хореографічному мистецтві: Кокоткіна Вікторія, Павлюк Тетяна, Левкут Анастасія.

Олена Ісаківна Барер – закінчила Київське державне хореографічне училище. Працювала артисткою балету в Львівському театрі опери та балету. В 2001 році прийнята на роботу в школу, як викладач класичного танцю, працює з учнями середніх та старших класів. Має власні авторські постановки, з якими учні неодноразово виступали на різноманітних конкурсах та одержували призові місця.

Тетяна Євгенівна Прокоф'єва – закінчила Львівське державне училище культури і мистецтв. В період 199–2019 роки працювала в Львівському театрі опери та балету де танцювала в кордебалеті, а також виконувала провідні сольні партії. В школу прийшла на роботу в 2019 році, вчителем класичного танцю де працює з учнями молодшого та середнього шкільного віку. Орієнтуючись на здібності дітей та беручи за основу загально прийняті методики викладання класичного танцю, напрацьовує свою власну авторську методику роботи з учнями. Учні її класів сьогодні демонструють високі результати на всеукраїнських конкурсах. Своїм творчим наставником вважає Наталію Василівну Слободян.

Тетяна Григорівна Роздобудько – вищу освіту здобула у Київському національному університеті культури і мистецтв. Своїм творчим наставником вважає Заслуженого діяча мистецтв Володимира Саболту. В школу на роботу прийнята у 2001 році. Широко-профільний спеціаліст оскільки викладає не лише класичний танець, але й характерний, народно-сценічний танець у молодших та середніх класах, а також ритміку та гімнастику в підготовчих класах школи, а саме у дошкільного віку дітей. Створює власні методичні розробки на основі надбань попередників. Також створює власні постановки на учнів школи. Серед її учнів є діючі артисти Львівського театру опери та балету: Вікторія Дідик, Романа Думанська, Максим Кадикало, Наталя Рузяк.

Наталія Михайлівна Смут – колишня випускниця Львівської хореографічної школи, вищу освіту здобула в Національній академії керівних кадрів культури та мистецтв. На роботу в школу потрапила в 1996 році. Працює на посаді викладача хореографії молодших та підготовчих класів. З 2021 року також займає посаду зав-відділенням хореографії. Має власні методичні розробки по роботі з підготовчими класами (дошкільнята).

Своїми творчими наставниками вважає Ірину Нефьодову та Ніну Балухіну. В творчому доробку має авторські постановки здійснені в школі.

Висновки. Аналізуючи освіту та діяльність викладачів школи сьогодення. Простежується той факт що більшість з них були провідними артистами балету й мали не абиякий мистецький-танцювальний та практичний сценічний досвід. Також помітним є факт того, що по завершенні кар'єру артиста-балету, саме випускники школи прагнуть здобути вищу освіту за спеціальністю хореографія і переходять на викладацько-педагогічну діяльність, аби передати свій досвід учням. Стає очевидним, що залишаються працювати педагогами-хореографами стійкі та зацікавлені у викладацькій діяльності особи. Слід зазначити, що найстарші викладачі школи, які не всі мають професійної педагогічної освіти, маючи за плечима лише

хореографічне училище, але завдяки великому сценічному досвіду демонструють високі результати роботи. Це також свідчення того, що у школі працювали професіонали своєї справи, які своїм прикладом впливали на формування нових педагогів та ділились із ними досвідом, про що засвідчують сьогоденні викладачі коли наводять приклади своїх творчих наставників, серед яких провідні педагоги школи та хореографічного мистецтва.

Результат професійної діяльності викладацького складу також можемо бачити у кількості успішних учнів школи і це мабуть найголовніший аспект, адже близько 80% балетної трупи Львівського театру опери та балету ім. С. Крушельницької є саме випускниками школи. Частина є керівниками студій та колективів, викладачами коледжів та університетів, репетиторами й постановниками хореографічних колективів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Благова Т. О. Розвиток хореографічної освіти в Україні (XX – початок XXI століття) : дис. док-ра пед. наук : 13.00.04. Полтава 2021. 595 с. URL: http://ipood.com.ua/data/avtoreferaty_i_dysertatsii/2021/BLANOVA_diser_pas.pdf
2. Благова Т. О. Хореографічна освіта в системі початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів. *Міжнародний науковий журнал. Науковий огляд*. 2015. Вип. 5 (15). С. 71–79. URL: <https://www.naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/503>
3. Мокрій Р. Становлення Львівської державної хореографічної школи. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*. Вип.16. 2015. С. 203–208. URL:<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/3258/0>
4. Петрик О.О. Роль Ірини Красногорової у становленні виконавської балетної школи Львівського оперно-балетного театру. *Традиції та новації в хореографічній культурі (до 50-річчя кафедри хореографії Київського національного університету культури і мистецтв* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. [упор. А. М. Підлипська, ред. Т. В. Кунц], м. Київ, 25 квітня 2020 р. Київ : КНУКіМ, 2020. С. 59–61. URL: https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/nuk_konf/20/2.pdf#page=59
5. Петрик О. Поліаспектність творчості Сергія Наєнка. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Мистецтвознавство*. № 1'2019. Київ : НАКККіМ, 2019. № 1 С. 286–289. URL: <https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/166980>
6. Плахотнюк О. Василина Степанівна Щурат-Глуха (схиігуменія Вероніка) – забута постать львівської сцени. зб. наук. праць. *Вісник Львівського університету. Серія Мистецтвознавство*. 2016. Вип. 17. С. 255–261. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/index>
7. Сальникова З., Дем'янчук А. Балетне мистецтво України: творчий та науково-педагогічний доробок Народного артиста України професора Олега Петрика. “*Grundlagen der modernen wissenschaftlichen forschung*” IV International Scientific and Practical Conference : Zurich, Switzerland – March 31, 2023. С. 238–243. URL: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/66>
8. Тарчинєць В. Ф. Дарувати людям радість. Мистецьке кредо хореографа Володимира Саболти. Львів : ТзВО «Колір ПРО», 2007. 200 с.
9. Юність балету. *Мистецько-інформаційний вісник*. Львів. № 1. 2016. 12 с.
10. Юність балету. *Мистецько-інформаційний вісник*. Львів. № 2. 2017. 12 с.
11. Балетна трупа. Львівська національна опера. Віталій Рижий. URL: <https://opera.lviv.ua/personel/vitalij-ryzhij>
12. Балетна трупа. Львівська національна опера. Христина Трач. URL: <https://opera.lviv.ua/personel/hrystyna-trach>
13. Факультет культури і мистецтв. Львівський національний університет ім. Івана Франка. URL: <https://kultart.lnu.edu.ua/employee/hrytsenko-yaroslava-volodymyrivna>

REFERENCES

1. Blahova T. O. Rozvytok khoreohrafichnoi osvity v Ukraini (XX – pochatok XXI stolittia)[Development of choreographic education in Ukraine (20th – early 21st century)] : dys. dok-ra ped. Nauk. dissertation of Doctor of Ped. Sciences: 13.00.04. Poltava 2021. 595 s. URL:http://ipood.com.ua/data/avtoreferaty_i_dysertatsii/2021/BLANOVA_diser_pas.pdf [in Ukrainian]
2. Blahova T. O. Khoreohrafichna osvita v systemi pochatkovykh spetsializovanykh mystetskykh navchalnykh zakladiv [Choreographic education in the system of primary specialized art educational institutions]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal. Naukovyi ohliad. International scientific journal. Scientific review*. 2015. Issue 5 (15). P. 71–79. URL:<https://www.naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/50> [in Ukrainian]

3. Mokrii R. Stanovlennia Lvivskoi derzhavnoi khoreohrafichnoi shkoly [Formation of the Lviv State Choreographic School]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mystetstvoznavstvo. Bulletin of Lviv University. Art history series. Issue 16.* 2015. P. 203–208. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/3258/0> [in Ukrainian]
4. Petryk O.O. Rol Iryny Krasnohorovoi u stanovlenni vykonavskoi baletnoi shkoly Lvivskoho operno-baletnoho teatru [The role of Iryna Krasnohorova in the formation of the performance ballet school of the Lviv Opera and Ballet Theater]. *Tradytzii ta novatsii v khoreohrafichnii kulturi (do 50-richchia kafedry khoreohrafii Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. Konf. Traditions and innovations in choreographic culture (to the 50th anniversary of the Department of Choreography of the Kyiv National University of Culture and Arts: collection of materials of the International Scientific and Practical Conf. [comp. A. M. Pidlypska, ed. T. V. Kunts], Kyiv, April 25, 2020. Kyiv : KNUKiM, 2020. P. 59–61. URL: https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/nuk_konf/20/2.pdf#page=59 [in Ukrainian]*
5. Petryk O. Poliaspektivist tvorchosti Serhii Naienka [Polyaspectness of creativity of Serhii Naienko]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts. Art studies. No. 1'2019. Kyiv : NAKKKiM, 2019. No. 1 C. 286–289. URL: <https://journals.urau.ua/visnyknakkkim/article/view/166980>. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166980> [in Ukrainian]*
6. Plakhotniuk O. A. Vasylyna Stepanivna Shchurat-Hlukha (skhyihumeniia Veronika) – zabuta postat Lvivskoi stseny [Vasylyna Stepanivna Shchurat-Glukha (Abbess Veronika) is a forgotten figure of the Lviv stage]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii Mystetstvoznavstvo. collection of scientific works: Bulletin of Lviv University. Art history series. 2016. Issue 17. C. 255–261. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/index> [in Ukrainian]*
7. Salnykova Z., Demianchuk A. Baletne mystetstvo ukrainy: tvorchy i naukovo-pedahohichniy dorobok Narodnoho artysta ukrainy profesora Oleha Petryka [Ballet art of Ukraine: creative and scientific-pedagogical achievements of the People's Artist of Ukraine Professor Oleg Petryk]. “Grundlagen der modernen wissenschaftlichen forschung” IV International Scientific and Practical Conference: Zurich, Switzerland. March 31, 2023. S. 238–243. URL: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/66> [in Ukrainian]
8. Tarchynets V. F. Daruvaty liudiam radist. Mystetske kredo khoreohrafa Volodymyra Sabolty [To give joy to people. Artistic credo of choreographer Volodymyr Sabolta]. – Lviv: TzVO “Kolir PRO”, 2007. 200 s. [in Ukrainian]
9. «Iunist baletu». *Mystetsko-informatsiinyi visnyk. [Youth of ballet. Art and information bulletin] Lviv № 1. 2016. 12 s. [in Ukrainian]*
10. «Iunist baletu». *Mystetsko-informatsiinyi visnyk. [Youth of ballet. Art and information bulletin] Lviv № 2. 2017. 12 s. [in Ukrainian]*
11. Baletna trupa. Lvivska natsionalna opera. Vitalii Ryzhyi. [Ballet troupe. Lviv National Opera Vitalii Ryzhyi]. URL: <https://opera.lviv.ua/personel/vitalij-ryzhyj> [in Ukrainian]
12. Baletna trupa. Lvivska natsionalna opera. Khrystyna Trach. [Ballet troupe. Lviv National Opera. Khrystyna Trach] URL: <https://opera.lviv.ua/personel/hrystyna-trach> [in Ukrainian]
13. Fakultet kultury i mystetstv. Lvivskiy natsionalnyi universytet im. Ivana Franka. [Faculty of Culture and Arts. Lviv National University named after Ivan Franko]. URL: <https://kultart.lnu.edu.ua/employee/hrytsenko-yaroslava-volodymyrivna> [in Ukrainian]

Олександра ОВСЯННИКОВА-ТРЕЛЬ,

orcid.org/0000-0002-1969-5530

доктор мистецтвознавства,

професор кафедри історії музики та музичної етнографії

Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

(Одеса, Україна) alextrell1973@gmail.com

КАТЕГОРІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ «НОВОГО» В МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ ХХ СТОЛІТТЯ

Понятійний контекст «нового» розкриває суть того особливого розуміння музичного мистецтва, що виділяла той чи інший композиторський стиль із художньо-стильового простору академічної музики ХХ століття, а також може слугувати смисловим ключем до адекватного сприйняття їх творчості. У вітчизняних музикознавчих дослідженнях спеціально не розглядалося питання про сутність «нового» у композиторській творчості ХХ століття, хоча це питання є важливим для осмислення тих композиторських новацій, що визначили стильовий профіль музики академічного напрямку. Мета статті – визначення змістовно-смислового комплексу «нового» як категорії музичного мислення та композиторської творчості ХХ століття.

Увага до мовної природи музики набуває статусу парадигматичного явища в музичному мистецтві минулого століття, яке визначило цілий ряд нового розуміння музики як мови звуків та ролі композитора як творця нової мови, що спричинило появу цілого ряду авторських теоретичних концепцій техніки музичної композиції і нових образів музики як форми людської свідомості і мистецької практики. Проблема новизни, що була наріжною для музичного мистецтва протягом його довгої історії, набула особливого значення у ХХ столітті, викликавши до життя два протилежних шляхи її вирішення, персоніфікованих стильовою концепцією академічного музичного авангарду та неоромантичною стильовою парадигмою. Новації останньої визначилися у кардинальному перегляді категорії «нового» як невід'ємного критерію оцінки композиторської творчості та основного принципу музичного прогресу; альтернативою до цього виступив метод «музичного словника», що апелює не до «виробництва» нової музичної мови («новизни»), а до методу авторського переінтонування «звичайних слів» музики з метою актуалізації їх семантичного потенціалу у просторі сучасної культурної свідомості.

Ключові слова: *нова музика, композиторське мислення, композиторська творчість, індивідуально-композиторський стиль, стильова парадигма, стильова новація, музична мова.*

Olexandra OVSYANNIKOVA-TREL,

orcid.org/0000-0002-1969-5530

Doctor of Arts,

Professor at the Department of History of Music and Musical Ethnography

Odessa National A.V. Nezhdanova Academy of Music

(Odesa, Ukraine) alextrell1973@gmail.com

THE CATEGORICAL MEANING OF “NEW” IN THE MUSIC ART OF THE 20TH CENTURY

The conceptual context of the “new” reveals the essence of that special understanding of musical art that distinguished one or another compositional style from the artistic and stylistic space of academic music of the 20th century, and can also serve as a semantic key to an adequate perception of their work. In domestic musicological studies, the question of the essence of the “new” in composer’s work of the 20th century was not specifically considered, although this question is important for understanding those compositional innovations that determined the stylistic profile of academic music. The purpose of the article is to define the content-semantic complex of “new” as a category of musical thinking and composer’s creativity of the 20th century.

Attention to the linguistic nature of music acquires the status of a paradigmatic phenomenon in the musical art of the last century, which determined a number of new understandings of music as a language of sounds and the role of the composer as the creator of a new language, which led to the emergence of a number of author’s theoretical concepts of the technique of musical composition and new images of music as a form human consciousness and artistic practice. The problem of novelty, which was the cornerstone of musical art throughout its long history, gained special importance in the 20th century, giving rise to two opposite ways of solving it, personified by the stylistic concept of the academic musical avant-garde and the neo-romantic stylistic paradigm. The innovations of the latter were defined in the radical revision of the “new” category as an integral criterion for evaluating the composer’s creativity and the main principle of musical

progress; an alternative to this was the "music dictionary" method, which appeals not to the "production" of a new musical language ("novelty"), but to the method of the author's re-intonation of the "ordinary words" of music in order to actualize their semantic potential in the space of modern cultural consciousness.

Key words: *new music, composer's thinking, composer's creativity, individual composer's style, stylistic paradigm, stylistic innovation, musical language.*

Постановка проблеми. Розуміння стильових новацій музичного мистецтва, що відображають індивідуальні композиторські трактовки техніки музичної композиції та онтологічних підстав музики як специфічної форми мистецтва в цілому, органічно пов'язане із змістовним наповненням поняття «нового» як такого, що є наскрізним для історії європейського музичного академізму. Дане поняття містить у собі суть того авторського відкриття Музики, що здійснюється у творчій свідомості композитора та знаходить специфічну форму художньої реалізації в його індивідуальному стилі. Саме понятійний контекст «нового» розкриває суть того особливого розуміння музичного мистецтва, що виділяла той чи інший композиторський стиль із художньо-стильового простору академічної музики ХХ століття (сучасності також), а також може слугувати смисловим ключем до адекватного сприйняття їх творчості.

Мета статті полягає у визначенні змістовно-смислового комплексу «нового» як категорії музичного мислення та композиторської творчості ХХ століття.

Аналіз досліджень. В існуючих музикознавчих дослідженнях індивідуально-авторських стилів композиторів, що виступають репрезентантами музичного мистецтва минулого сторіччя, спеціально не розглядалося питання про сутність «нового» у композиторській творчості, хоча це питання є важливим для осмислення тих композиторських новацій, що визначили стильовий профіль музики академічного напрямку. Зразком музикознавчої розробки категорії «нової музики» і поняття «нового», власне, принципу новизни як такого в музичному мистецтві є праці К. Дальхауза, що присвячені західноєвропейському музичному авангарду (Dalhaus, 1975; 1991). Наскрізним для музичного мистецтва ХХ століття стало узагальнююче та широко розповсюджене поняття «нової музики», що було вперше застосовано в 1919 році німецьким музичним критиком П. Беккером, під яким він розумів різні течії європейської академічної музики ХХ століття, які яскраво демонстрували її інноваційні тенденції (Bekker, 1923).

Виклад основного матеріалу. У концепції П. Беккера саме поняття «нова музика» не означало конкретного стилю музичного мистецтва, його значення зводилося до самого принципу поновлення тих нормативів жанрово-стильових

нормативів, що склалися в класичні епохи і подолання класико-романтичної традиції в області музичної мови. Це зумовило розуміння його як смислового еквіваленту авангардного музичного мистецтва, авангарду в музиці, який у хронологічному та стильово-типологічному відношенні в музикознавстві прийнято розділяти на «перший» і «другий» (Bekker, 1923).

На думку К. Дальхауза поняття «нова музика» «...покликане відокремити частину творів, що виникли в ХХ столітті від маси інших» (Dalhaus, 1975: 135). Перш за все видатний німецький філософ і теоретик музики мав на увазі атональність нововіденської школи, серіалізм Дармштадської «трійки» (К. Штокхаузен, П. Булез, Л. Ноно), а також «нову складність» Б. Фернейхоу та його послідовників і зразки «конкретної інструментальної музики» Г. Лахенмана. Зазначений музичний матеріал, на основі якого К. Дальхауз вибудовує свою концепцію «нової музики» (як історичної категорії та естетичного феномену), дійсно представляє нове уявлення про техніку музичної композиції та музику як вид мистецтва взагалі (на відміну від різного роду неостилей і напрямків композиторської творчості ХХ століття, що так чи інакше зверталися до фундаментальних підстав європейської музичної традиції, творчо інтерпретуючи їх відповідно до художньо-естетичних запитів і соціально-культурного контексту свого часу).

В історичному континуумі європейської музичної традиції під поняттям «нової музики» зазвичай розуміють феномен зміни мовних нормативів музичного мистецтва, який відображає зміну світоглядних установок людини в різні історичні епохи. Починаючи з XIV століття вираз «нова музика» стає актуальним кожен раз, коли культурна свідомість європейської людини відчуває готовність по-новому поглянути на світ та зафіксувати нове його розуміння в музичній формі. І тоді новий погляд і на світ, і на себе в ньому визиває до життя новий спосіб музичного вираження, тобто нову музичну мову та нові музичні жанри, що ініціюють виникнення нових музичних стилів.

З одного боку, у виникненні «нової музики» виявляється певна закономірність: відбувається постійне оновлення музичної мови і засобів музичної виразності, поява нових композиторських технік і прийомів в момент повного або часткового вичерпання старих ресурсів, або коли

композитор розуміє неможливість висловити старими засобами новий зміст. З іншого боку, «нова» музика – це відмова від традиції, створення нової музичної мови, нових композиторських технік і прийомів по відношенню до попередньої епохи. Таким чином, можна виявити двоїстість поняття «нова музика», що пов'язана зі ставленням композитора до традиції.

Теоретики постмодерну часто висловлюють думку про те, що будь-який твір мистецтва завжди є новим: «Твір мистецтва, що не є новим, візуально зливається з художньо-історичним тлом, ми не можемо його від цього фону відрізнити, воно втрачається з уваги. Прийшовши на виставку перш незнайомого нам художника, ми в першу чергу реєструємо риси подібності з вже знайомим і баченим. Як тільки ця подібність встановлено, виникає ефект невидимості: ми просто йдемо далі, фактично не помічаючи твір цього художника» (Taylor, 2002: 27). Наведене висловлювання смислово перетинається з позицією А. Шенберга по відношенню до музичного твору: високе мистецтво гідно бути представлене тільки тим, що ніколи ще не існувало: «Не існує жодного великого твору мистецтва, яке не несе людству нового послання... Мистецтво означає Нове мистецтво» (Schönberg, 2022: 763). Таким чином, на думку А. Шенберга, будь яке високе мистецтво спочатку несе в собі новизну і не може називатися мистецтвом, якщо не містить в собі нічого нового. Як бачимо, композитор протиставляє поняттю «нова музика» поняття «застаріла музика», згідно з цим його визначенням, нова музика – це «музика, яка, залишаючись музикою, в усьому найістотнішому є відмінною від музики, складеної до сих пір», вона «повинна виражати щось, до сих пір ще не виражене» (Schönberg, 2022: 768–769).

Ще одне розуміння «нового» в музичному мистецтві знаходимо у А. Веберна, який у своїй книзі «Шлях до нової музики» вибудовує процес еволюції музичного мистецтва і показує поступовий шлях ускладнення гармонійної вертикалі від консонансу до дисонансу, розширення вертикалі від одноголосної музики до багатоголосся (Krones, Wagner, 1997), тобто розглядає категорію новизни як незмінний фактор історичної еволюції системи музичної мови, що спрямована на самоускладнення. Така позиція співвідносна з традиційним поглядом на історію музики як постійний діалог традиції і новаторства, класичного і аklasичного, «старого» і «нового». Тому «нове» в новій музиці – це природний закон циклічних змін парадигм художнього мислення.

Розглянуті позиції показують, що несхожість і оригінальність є необхідними властивостями «нового мистецтва». Але ж ці властивості можна розуміти як зовнішні прояви новизни, крім них існують і внутрішні інтенції «нового», що пов'язані з соціокультурними конотаціями. Саме на цей зв'язок вказує Т. Адорно, який у своїх музично-соціологічних дослідженнях дуже часто розмірковує про нерозуміння широкою публікою «нової музики» першої половини ХХ ст. Насправді «...лякають публіку дисонанси, що говорять про її власний стан: тільки тому-то вони для неї і нестерпні» (Адорно, 1998). Таким чином, публіка не бажала слухати те, що відповідало об'єктивному стану справжнього, тобто того, що нагадувало їй про те, що відбувається в світі. У той же час в так званій «традиційній музиці» слухач знаходив розраду, бо саме така музика далека від реальних подій сьогодення.

Увага до мовної природи музики набуває статусу парадигматичного явища в музичному мистецтві ХХ ст., яке визначило цілий ряд нового розуміння музики як мови звуків та ролі композитора як творця *нової* мови, що спричинило появу цілого ряду авторських теоретичних концепцій техніки музичної композиції і *нових* образів музики як форми людської свідомості і мистецької практики. Одним з істотних моментів, що визначив новий поворот в естетичних концепціях музики, стало нове ставлення композиторів до ролі інтелекту в творчому процесі. І. Стравінський, П. Хіндеміт, О. Мессіан, Я. Ксенакіс уникають іменування себе «композитором», «художником», вважаючи за краще поняття «майстер». Специфічним феноменом музичної культури ХХ століття стає докладний опис композитором свого власного твору, тобто безпосередньо авторський аналіз. Мета таких автокоментарів полягала не тільки у роз'ясненні власного композиторського методу, вона вказувала і на безмежність того музичного смислу, що закладений у композиційній структурі.

На думку П. Булеза, «серійність ... це категоричне відкидання класичного мислення, яке бажало, щоб форма була, з одного боку, попередньо заданою, і в той же час представляла собою загальну морфологію. Тут (в серійному мисленні) ви не знайдете попередньо підготовлених ступенів, тобто загальних структур, в які повинна укладатися конкретна думка: навпаки, думка композитора, застосовуючи певну методологію, творить потрібні їй об'єкти і організує їх форми щоразу, як бажало висловитися» (Boulez, 1991: 154). А. Шенберг створив власну систему музичної композиції,

яка в подальшому отримала розвиток і втілювалася у створенні нових систем, все більше індивідуалізованих для кожного композитора. Так, музично-теоретичні розробки К. Штокхаузена синтезували серіалізм, науку і електроніку з метою повного контролю над тембром – найбільш невловимого елементу музичної виразності, що досить складно піддається аналізу. Як відомо, К. Штокхаузен намагався створити систематичний каталог штучно вироблених тембрів, аналітично заданих і відповідних для послідовної маніпуляції. Серійне мислення кожен раз створює необхідні йому об'єкти, а також і форми, необхідні для їх організації, ставлячи під сумнів мовні універсали музики.

Концептуальні засади композиторської творчості другої половини ХХ сторіччя досить часто розглядаються у смисловому полі постмодернізму, який в широкій філософській перспективі бачиться однією з версій модерну: модерним, чи сучасним вважається те, що сприяє об'єктивному вираженню актуального духу часу, що спонтанно оновлюється. Розпізнавальним знаком таких творів є «нове», що старіє і знецінюється в результаті появи наступного стилю з його більшою новизною.

Відсутність об'єктивної точки зору на нормативи музичної мови в авангардній музиці зумовила гіпертрофію творчого індивідуалізму в сфері музичної лексики та самих принципів існування її провідних елементів в умовах звукової композиції. Тобто обов'язкова для художньої творчості проблема суб'єкту набувала інший сенс – «суб'єктивності» – що утворювала смисловий контекст пошуків Істини у Новій музиці: саме такими бачаться і принципи невідомості в музиці А. Веберна, і «чарівність неможливостей» у О. Мессіана, і синтез суворої раціональності у П. Булеза, і «стохастична композиція» Я. Ксенакіса, і Ніщо як естетична категорія в музиці Дж. Кейджа та інтуїтивна, космічна і всесвітня музики К. Штокхаузена та ін.

В авангардистських концепціях Нової музики музична мова у якості «метапринципу» (Ліотар, 1989) європейської традиції музичного мистецтва зазнала дуже сильної атаки з боку творчого індивідуалізму того чи іншого композитора, що відчували себе творцями ідеальної форми існування Музики та, відповідно, її «нової» мови, яка заперечувала усі старі канони музичної виразності. Якщо розуміти музичну мову як «метапринцип», то вона дійсно була тим загальним кодом, під знаком якого протягом минулих століть існувало музичне мислення і естетичні підстави музичної творчості. Але ж історична еволюція європейської музики все більше оголювала конфлікт між

об'єктивністю музично-мовної парадигматики та суб'єктивністю її індивідуально-творчої інтерпретації тим чи іншим митцем, між загальноприйнятими, «колективними» засобами музичної комунікації та індивідуальними засобами вираження музичного смислу. Власне еволюція музичної мови і є наслідком цього конфлікту, що розгортався за принципом наростання і гіпертрофії індивідуалізму тлумачень музичної мови, які її формували за своїм бажанням і особистими потребами та забезпечували ситуацію «мовних ігор» (Ліотар, 1989).

Переосмислення мовних основ музики йде різними шляхами: замість тактового метра і метричного періоду – «ритмічні персонажі», відкриті такти, «додаткові тривалості», числовий ряд, індивідуальна ритміка (І. Стравінський, О. Мессіан, Дж. Кейдж, А. Веберн, П. Булез, К. Штокхаузен і ін.); замість класичної мажоро-мінорної тональності і теми – мотивно-тематичне трактування серії у нововіденців, «звукова маґма» В. Лютославського, «звукова маса» Е. Вареза, різного роду сонори, групи і констеляції в циклі «Молоток без майстра» П. Булеза, формули і суперформули К. Штокхаузена, спектри звуку в спектральних композиціях французьких композиторів (Т. Мюрай, Ж. Гризе, М. Левінас).

У 1970-ті роки у музичному мистецтві почала поступово формуватися тенденція критичного ставлення композиторів до необхідності постійного оновлення і тотальної інтелектуалізації музики та усвідомлення необхідності повернення до більш традиційних засад музичної творчості. І цей факт ініціював виникнення нової стильової парадигми, яку часто співвідносять с неоромантизмом. В. Рим, творчість якого іноді розглядають в контексті даної тенденції, реанімувавши поняття «душевності» й «емоційності» у своєму маніфесті неоромантизму (Rihm, 1978), тлумачив їх скоріше як екзальтовану духовність, у ваґнерівському розумінні, ніж як задушевність, що притаманна лірико-сповідальному тону романтичної музики ХІХ століття.

Близькою до буквального сенсу *нового* погляду на романтичну традицію виявилася її авторська інтерпретація В. Сильвестровим, музично-композиційна реалізація якої долає канонічну модель романтичної мініатюри за допомогою «розмиття» заключного розділу форми та утворює квазіциклічну, «фрактальну» (Моцаренко, 2021) структуру (*Тихі пісні, фортепіанні багателі, цикли-присвяти*). Використовуючи в якості основного тематичного матеріалу окремі лексеми і фонери музичної мови романтичної музики, зокрема жанрової сфери романсової-танцювальної лірики

(вальс, романс), композитор нівелює темпово-динамічну контрастність, притаманну романтичному тону музичного вираження, замінюючи її статикою повільного й тихого звучання. В результаті мелодико-гармонійні кліше музики минулого здаються незвичайними, ніби «примарними», вони сприймаються як спомин про щось знайоме та далеке, утворюючи специфічну мелодійну консонантність.

При цьому композиційна техніка В. Сильвестрова виявляється вкрай новаційною у порівнянні авангардною, оскільки вона не підкоряється якомусь передданому структурному принципу. Він відмовляється від класичного для європейської музики Нового часу типу музичної процесуальності, в основі якої лежить принцип трьохфазного розвитку музичного матеріалу (*initio – motus – terminus*) та деяких атрибутивних стильових параметрів музичного романтизму (контрастна драматургія, ладо-гармонійна колористика, фольклорна забарвленість музичного тематизма та віртуозний стиль викладення). Натомість він поєднує окремі мовні одиниці музики «романтичного минулого» з прийомами музичної композиції сучасності (репетитивності, але вільно трактованої, виключно у якості техніки повторення) та монодраматургії як композиційного типу первино-жанрової сфери музики).

В даному випадку, симбіотичний принцип поєднання музично-мовних моделей різних історичних стилів визначає відсутність межі їх «стикування» як авторського й не-авторського, історично-хронологічного (минулого й теперешнього), мовно-типологічного (первинно- й вторинно жанрового). Вказаний принцип композиторського мислення зумовлює новий рівень музичної семантики, в якому музичний смисл утворюється у просторі де-індивідуалізованого (анонімного), *метамузичного* висловлювання, що апелює до *семантичної пам'яті* слухача. Останню психологи визначають як довготривалу пам'ять на загальні знання і значення, які не пов'язані з конкретними подіями в нашому житті і спогадами про них. Семантична пам'ять являє собою словник подій, символів й слів, що пов'язані з нашим особистим досвідом, на відміну від такого різновиду нашої пам'яті як епізодична пам'ять, що є свого роду особистим щоденником, заснованим на подіях нашого життя. У психології семантична пам'ять розуміється як свого роду ментальний словник, що допомагає організувати і надати значення словам, символам й знанням, що зберігаються в нашому мозку.

Універсальна мова, про яку В. Сильвестров часто згадує як про власний творчий метод, являє собою такий принцип індивідуально-ком-

позиторського «використовування» словника музичної мови («звичайної мови», «звичайних слів», не-авторизованих-анонімних), що передбачає «смирненість перед мовною даністю» і відсутність установки на «вигадкування мови» (ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ, 2012: 140, 215–216), авторський же внесок в її еволюцію полягає в «...особливому поєднанні цих слів ... намагнічуванні їх якимось особливим станом ...» (ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ, 2012: 140–141). Саме в цьому напрямі композитору треба шукати новизни, але неманіфестованої, а природної, тобто такої, що надає можливостей мові музики володіти композитором, а ні навпаки (ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ, 2012: 138–139). Така авторська позиція композитора надає підстав пояснювати його «новонавернення» до тональності і мелодії ідеєю «перевідчуття» і «переосмислення» вже існуючої музики, за допомогою «прислухання» до її звукових коливань. В даному випадку істотною виявляється смислова спрямованість вказаних дій, що укладена в значеннях виділених курсивом приставок «*пере*» і «*при*»: перша з них вказує на повторюваність того, що відбувається; вчинення дії крізь який-небудь простір; переміщення, що відбувається з одного пункту в інший; друга – на наближення, приєднання, просторову близькість, повноту й неповноту вчиненої дії.

Цей смисл збігається з ідеєю «перетвореного часу», про яку говорить В. Сильвестров як про метод своєї творчості, який, на його думку, й укладає суть композиторської творчості: за допомогою повторення «вже відомого» відбувається наближення до його смислу та подолання його просторово-часових меж, що звужуються в самому моменті повторюваної дії й одночасно відкривають неповноту цього смислу, обумовлену потенційною можливістю наступного повторення. Зрозуміло, що така авторська позиція виступає повною протилежністю розуміння розвитку музики як «безперервного перегляду історії», що притаманна сучасній композиторській творчості, що наслідує ідею новизни та індивідуально-авторського винаходу як «двигуна» музично-мовної еволюції.

Висновки. Таким чином, починаючи з останньої третини ХХ століття, новим стає, насамперед, специфічне композиторське розуміння «нового» як необхідного чинника музичної творчості, що полягає у відмові від авторського «маркеру» музичної мови, який був визначальним для «покоління великих», що існувало за законом «революційної новизни» і тим самим здійснювало музично-історичний прогрес. Проблема новизни, що була наріжною для музичного мистецтва протягом його довгої історії, набула особливого

значення у ХХ столітті, викликавши до життя два протилежних шляхи її вирішення, персоніфікованих стильової концепцією академічного музичного авангарду та неоромантичною стильовою парадигмою. Новації останньої визначилися у кардинальному перегляді категорії «нового» як невід'ємного критерію оцінки композиторської

творчості та основного принципу музичного прогресу, альтернативою до цього виступив метод «музичного словника», що апелює ні до виробництва нової музичної мови («новизни»), а до авторського переінтонування «звичайних слів» музики з метою актуалізації їх семантичного потенціалу в просторі сучасної культурної свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адорно Т. Вибране: соціологія музики. 1998. URL: <http://weblib.pp.ua/izbrannoetsotsiologiya-muzyki.html> (21.11.2023).
2. Ліотар Ж. Ситуація постмодерну (пер. з фр. Ю. Джулай). 1989. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lyotard_Jean-Francois/Sytuatsia_postmodernu/ (14.11.2023).
3. Моцаренко К. В. Жанр фортепіанної багателі в сучасній українській композиторській творчості: індивідуально-стильовий аспект: дис. ... канд. мист. : 17.00.03 – Музичне мистецтво. Одеська національна музична академія ім. А.В. Нежданової. Одеса, 2021. 305 с.
4. СΥΜΠΟΣΙΟΝ. Зустрічі з Валентином Сильвестровим [Укл. А. Вайсбанд, К. Сігов]. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. 408 с.
5. Bekker P. Neue Musik. *Gesammelte Schriften*. Stuttgart und Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1923. Bd. 3. pp. 85–118.
6. Boulez P. Stocktakings from an Apprenticeship. Translated by S. Walsh. Oxford: Clarendon Press. 1991. 348 p.
7. Dalhaus C. Du simple, du beau et purement beau. In *Harmoniques n°8/9, novembre 1991: Musique recherche théorie*. Retrieved from <http://articles.ircam.fr/textes/Dahlhaus91a/index.html>
8. Dahlhaus C. Fragmente zur musikalischen Hermeneutik // Beiträge zur musikalischen Hermeneutik, hrsg. von C. Dahlhaus. Regensburg: Bosse, 1975. 292 p.
9. Kronos H., Wagner M. Anton Webern und die Musik des zwanzigsten Jahrhunderts. Wien: Picus Verlag. 1997. 59 S.
10. Rihm W. Der geschokte Komponist. In: *Fereinkurse '78*. Mainz, 1978. P. 42.
11. Schönberg A. Stil und Gedanke. In: *Lexikon Schriften über Musik*. Kassel: Bärenreiter. 2022. S. 760–778.
12. Taylor T. Music and Musical Practices in Postmodernity / Postmodern Music. Postmodern Thought / ed. by J. Lochhead, J. Auner. N. Y.; L., 2002. 392 p.

REFERENCES

1. Adorno, T. (1998). Vybrane: sotsiologhiia muzyky [Favorites. Sociology of music]. URL: <http://weblib.pp.ua/izbrannoetsotsiologiya-muzyki.html> (21.11.2023) [in Ukrainian].
2. Lyotard, J. (1998). Sytuatsiia postmodernu [The state of postmodernity]. (per. z fr. Yu. Dzhulai). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lyotard_Jean-Francois/Sytuatsia_postmodernu/ (14.11.2023). [in Ukrainian].
3. Motsarenko, K. (2021). Zhanr fortepiannoi bahateli v suchasni ukrainiskii kompozytorskii tvorchosti: indyvidualno-stylovyi aspekt [The genre of piano bagatelle in modern Ukrainian composer's work: individual and stylistic aspect] : dys. ... kand. myst. : 17.00.03 – Muzychne mystetstvo. Odeska natsionalna muzychna akademiia im. A.V. Nezhdanovoi. Odesa. [in Ukrainian].
4. СΥΜΠΟΣΙΟΝ (2012). Zustrichy z Valentynom Sylvestrovim [Meetings with Valentin Silvestrov]. [Ukl. A. Vaisband, K. Sihov]. Kyiv : DUKH I LITERA. 408 s. [in Ukrainian].
5. Bekker, P. (1923). Neue Musik [New music]. *Gesammelte Schriften*. Stuttgart und Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt. Bd. 3. pp. 85–118. [in German].
6. Boulez, P. (1991). Stocktakings from an Apprenticeship. Translated by S. Walsh. Oxford: Clarendon Press. 348 p.
7. Dalhaus, C. (1991). Du simple, du beau et purement beau [Simple, beautiful and purely beautiful]. *Harmoniques n°8/9, novembre 1991: Musique recherche théorie*. Retrieved from <http://articles.ircam.fr/textes/Dahlhaus91a/index.html> [in French].
8. Dahlhaus, C. (1975). Fragmente zur musikalischen Hermeneutik [Fragments on musical hermeneutics. Contributions to musical hermeneutics]. Beiträge zur musikalischen Hermeneutik, hrsg. von C. Dahlhaus. Regensburg : Bosse. 292 S. [in German].
9. Kronos, H., Wagner, M. (1997). Anton Webern und die Musik des zwanzigsten Jahrhunderts [Anton Webern and the music of the twentieth century]. Wien : Picus Verlag, 59 S. [in German].
10. Rihm, W. (1978). Der geschokte Komponist [The shocked composer]. *Fereinkurse '78*. Mainz. P. 42. [in German].
11. Schönberg, A. (2022). Stil und Gedanke [Style and Thought]. *Lexikon Schriften über Musik*. Kassel : Bärenreiter. S. 760–778. [in German].
12. Taylor, T. (2002). Music and Musical Practices in Postmodernity / Postmodern Music. Postmodern Thought / ed. by J. Lochhead, J. Auner. N. Y.; L. 392 p.

УДК 792.01:782

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-14>

Сергій ОЛЕЙНИКОВ,

orcid.org/0009-0006-3998-9129

асистент кафедри музичного мистецтва

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) oleynikovsergey80@gmail.com

ВЗАЄМОДІЯ ТВОРЧОСТІ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ: МИСТЕЦТВО РЕЖИСУРИ МУЗИЧНИХ ПРОЄКТІВ

Музичні сценічні проєкти являють собою сплав художньої творчості та скрупульозної точності. Їх постановка потребує співпраці різних фахівців, що спрямована на перетворення художніх концепцій на захопливі перформанси. У статті робиться спроба заглибитись у багатогранний світ режисури таких проєктів, висвітлюючи симбіотичний зв'язок між творчістю та менеджментом. Через всебічний аналіз процесів, викликів та динаміки співпраці розкривається складне мистецтво режисури мистецьких проєктів. У сфері різноманітних мистецьких починань, таких як опери, сучасні мультимедійні концерти та авангардні експериментальні перформанси, режисуря та постановка цих проєктів відіграють вирішальну роль у формуванні загального впливу на аудиторію. У статті наголошується на необхідності дослідження методів режисури та постановки таких проєктів з огляду на мінливий мистецький ландшафт і глядацькі очікування, які потребують коригування на різних етапах. Основою успішної режисури є чітка та переконлива концепція, створена у співпраці з композиторами, лібретистами та хореографами. Цей початковий крок впливає на всі аспекти проєкту, створюючи підґрунтя для подальшого розвитку. Важливим моментом є міждисциплінарна співпраця в сучасних мистецьких сценічних проєктах, що залучає фахівців від диригентів до хореографів, від художників по світлу до творців костюмів. Синергія цієї багаторівневої співпраці має вирішальне значення для досягнення ефективної комунікації з аудиторією. Візуальні елементи, такі як освітлення, костюми та мультимедійні проєкції, розглядаються як інструменти для втілення інтерпретації, модернізації наративів та пробудження емоцій. Значну важливість має репетиційний процес щодо вдосконалення мистецьких намірів та інтеграції всіх елементів виробництва. Необхідна взаємодія та комунікація між різними учасниками, які мають розуміти власну роль у художньому цілому. Режисер є тим, хто у своїй діяльності поєднує різноманітні компоненти для створення незабутнього та вражаючого мистецького досвіду для аудиторії. Складний баланс між художнім баченням і практичним виконанням має вирішальне значення, що призводить до створення цілісного і резонансного перформансу.

Ключові слова: *музика, мистецтво, режисуря, проєкт, компоненти, менеджмент, творчість.*

Sergey OLEYNIKOV,

orcid.org/0009-0006-3998-9129

Assistant at the Department of Musical Arts

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) oleynikovsergey80@gmail.com

INTERACTION BETWEEN CREATIVITY AND MANAGEMENT: THE ART OF DIRECTING MUSIC PROJECTS

Music stage projects are a fusion of artistic creativity and meticulous precision. Their staging requires the collaboration of various specialists to turn artistic concepts into exciting performances. This article attempts to delve into the multifaceted world of directing such projects, highlighting the symbiotic relationship between creativity and management. Through a comprehensive analysis of the processes, challenges, and dynamics of collaboration, the complex art of artistic project management is revealed. In the realm of diverse artistic endeavours such as operas, contemporary multimedia concerts, and avant-garde experimental performances, the direction and staging of these projects play a crucial role in shaping the overall impact on the audience. The article emphasises the need to research the methods of directing and staging such projects in view of the changing artistic landscape and audience expectations that need to be adjusted at different stages. The basis of successful directing is a clear and compelling concept created in collaboration with composers, librettists and choreographers. This initial step influences all aspects of the project, creating the basis for further development. Interdisciplinary collaboration in contemporary artistic stage projects is an important aspect, involving specialists from conductors to choreographers, from lighting designers to costume designers. The synergy of this multi-level collaboration is crucial to achieving effective communication with the audience. Visual elements, such as lighting, costumes and multimedia projections, are seen as tools to embody interpretation, modernise narratives and

evoke emotions. The rehearsal process is of great importance to refine artistic intentions and integrate all elements of the production. It requires interaction and communication between different participants, who must understand their own role in the artistic whole. The director is the one who brings together the various components to create an unforgettable and impactful artistic experience for the audience. The complex balance between artistic vision and practical execution is crucial, leading to the creation of a coherent and resonant performance.

Key words: music, art, directing, project, components, management, creativity.

Постановка проблеми. Постановка музичних проєктів передбачає поєднання творчості та менеджменту для втілення унікальних інтерпретацій на сцені. Незалежно від того, чи це грандіозна опера, сучасний мультимедійний концерт або авангардний експериментальний перформанс, режисур та постановка мистецьких проєктів відіграють ключову роль у формуванні загального враження для аудиторії. Доцільно розглянути, яким чином відбувається режисур та постановка таких проєктів, визначити, на що потрібно звертати увагу при їх організації, адже внаслідок розвитку мистецької практики та глядацьких запитів необхідно враховувати необхідність внесення коректив на різних етапах.

Аналіз досліджень. Форматні музичні шоу-програми в контексті мистецьких інтеграційних процесів досліджують в своїй праці Р. Кучер та Д. Вакуленко. Масові заходи як візуальні практики в контексті культури сьогодення аналізуються в статті А. Тормахової. Режисерська робота в музичному театрі окреслюється в роботі Дж. Дір та Р. Дель Вера. Майстерність роботи режисера змальовується в роботі К. Томпсон. Своєрідність сучасних авангардних музичних творів визначається у розробці Р. Ебрайт.

Мета статті – дослідити особливості режисури музичних проєктів як мистецтва взаємодії між творчістю та менеджментом.

Виклад основного матеріалу. Сучасна культура може бути представлена як низка різноманітних яскравих мистецьких сценічних феноменів, що вражають глядача своїми декораціями, костюмами, освітленням, драматургією тощо. Їх можна класифікувати згідно змістовної чи технологічної складової. Проте якщо розглянути їх з організаційної, а не змістовної точки зору, то всі вони будуть мати одну спільну рису – шлях режисури буде починатися з чіткої та переконливої концептуалізації. Режисери у процесі формування задуму мають співпрацювати з композиторами, лібретистами та хореографами, щоб сформувати певну тему, наратив, що впливатиме на кожен аспект проєкту. Цей початковий крок закладає фундамент, на якому будується вся постановка.

Сучасні мистецькі сценічні проєкти передбачають залучення різноманітних фахівців, чия міждисциплінарна синергія спроможна сфор-

мувати щось по-справжньому цінніше, те, що запам'ятається глядачу. Якщо казати про такі сучасні форми, як шоу, то в них наявні змінні та постійні елементи формату. «Постійними виступають змістовні, технологічні, візуальні, звукові та інші елементи, що стають основою для створення якісно нових змінних частин шоу. Особливістю будь-якого форматного шоу є здатність до адаптації, зокрема пристосування під цільову аудиторію тієї чи іншої країни» (Кучер & Вакуленко, 2021: 650). Внаслідок того, що чимало художніх феноменів звернені до всіх органів чуття реципієнта, для їх реалізації потрібно зусилля фахівців, що виступають керівниками окремих етапів розробки проєкту, а також безпосередніх виконавців. Режисери співпрацюють з диригентами, музикантами, співаками, акторами, хореографами, сценографами, художниками по світлу, дизайнерами костюмів тощо. Вся ця багатопланова та складна міждисциплінарна синергія дозволяє реалізувати оперний твір, театральну постановку чи мюзикл. Проте при цьому потрібно розуміти, що лише за умови усвідомлення кожним учасником постановочного дійства його ролі в творі, можливе успішне досягнення мети, а отже, й досягнення комунікації зі слухачами. «Візуальні компоненти усіх масових заходів орієнтовані на те, щоб сприяти усвідомленню значення заходу, його мети, донесенню його основного меседжу до кожного присутнього» (Тормахова, 2021: 66).

При формуванні сценарію проєкту режисери мають тісно співпрацювати з лібретистами, щоб створити переконливу сюжетну лінію, яка відповідає емоційній траєкторії музики. Шляхом виділення основних елементів постановки можливе своєрідне розкадрування художнього цілого, яке дозволить посилювати візуальну складову та сформувати наратив. В цьому випадку необхідно синхронізувати музичний компонент, хореографічний, а також оформити потрібним чином сценічний простір. Сцена, її тип та особливості оформлення декорацій ретельно плануються, щоб розмістити оркестр, виконавців та будь-які додаткові елементи постановки. Макет сцени також сприяє відтворенню загальної атмосфери та естетики вистави. Наприклад, унікальні шляхи оформлення сцени, які пропонувала Олександра Екстер для різних постановок початку ХХ сто-

ліття, формували неповторні простори, які були заповнені не лише на рівні планшету, а й у діагональних вимірах сценічного простору тощо. Все це вносило цікавий колорит та новації, навіть за умови втілення класичного сюжету.

Нові підходи щодо оформлення сценічного простору, водночас, не є обов'язковими, адже більш важливим може бути переосмислення інших компонентів сценічного дійства. Як, наприклад, хореографія чи, навпаки, музичний супровід у вже відомому балетному творі. Таким чином, певні компоненти здатні зберігати константний характер. «Звісно, креативність і візуально неповторний характер притаманний не всім заходам. Деякі із них, власне саме шоу, можуть мати доволі стандартизований вигляд, що обумовлене їхнім реплікаційним характером» (Тормахова, 2021: 68).

Візуальні компоненти постановки, як костюми, можуть також додавати нові нюанси до інтерпретації музичного проєкту. Зокрема за допомогою роботи художників по костюмам можна змінити темпоральні межі дійства, яке презентується на сцені, що сприяє осучасненню сюжету. Саме такий прийом нерідко використовується режисерами-постановками, коли здійснюється художня інтерпретація оперних творів доби бароко, класицизму чи романтизму. Так, нерідко при постановці опери «Кармен» Жоржа Бізе в першому акті застосовуються костюми, що відповідають часові, який змальовувався у творі (XIX століття). Проте в другому акті, коли змальовуються контрабандисти, в деяких постановочних версіях режисери прагнули осучаснити дію і пропонували вдягнути персонажів у байкерські шкіряні куртки та штани у стилі мілітарі. За допомогою костюму можна передати художній образ персонажа, підкреслити певні риси його характеру, чи, навпаки, створити дисонанс між візуально-зовнішнім та внутрішньо-сутнісним началом.

Ще одним засобом, який здатний дещо змінити характер мистецького проєкту та підкреслити нові аспекти, є освітлення. Воно не лише задає настрій у виставі, але й підкреслює ключові моменти. Нерідко в постановках композитори самостійно можуть продумувати складну динаміку візуального образу, що набуватиме індивідуального прочитання через світло. Якщо ж це не було передбачено автором твору, то художники по світлу, тісно співпрацюючи з режисером, розробляють світлові схеми та своєрідні партитури, які доповнюють музику та посилюють емоційну залученість глядачів. З розвитком інформаційних технологій набула актуальності практика застосування мультимедійних проєкцій замість декора-

цій. Це дозволяє інтегрувати освітлення у декорації, швидко модифікувати проєкційне зображення та формувати яскравий образ.

Центральне місце у музичному проєкті надається звісно ж аудіальному компоненту. Він може існувати як музичний матеріал, що становить основу твору, якщо це опера, мюзикл чи інший синтетичний жанр. З іншого боку, це може бути саунд-дизайн, який включатиме попередньо записані елементи, електронну музику або спецефекти, що посилюють слуховий досвід. Цей звуковий шар дозволяє створити велику кількість модифікацій мистецького матеріалу. Задля того щоб сформувати музичний супровід, який буде підсилювати основний зміст твору, потрібно використовувати навіть такі суто технічні засоби, як панорама руху звуку, модифікація гучності, гострота атаки тощо. Кожен з них здатен змінити характер сприйняття, підкреслити певні елементи, або, навпаки, нівелювати їх. Так само, як і з іншими співтворцями, робота саунд-дизайнерів має здійснюватися з режисером, аби органічно інтегрувати всі елементи у перформанс.

Якщо згадати сценічні твори авангардних американських композиторів С. Райха, Ф. Гласса, Дж. Адамса, то їх постановка вимагає дещо інших зусиль від режисерів, адже мова скоріше йде не про вибір певної інтерпретації, а намагання максимально точно представити авторський текст. «Естетика і техніка цих авангардистів мали вплив на досвід опери. На фундаментальному рівні нетрадиційні способи комунікації, що використовуються в цих операх, реструктурують стосунки між глядачем і виконавцем» (Ebright, 2014: 216). У «Докторі Атомісті» Дж. Адамса об'ємний звук переносить глядачів в оперу метафорично, руйнуючи традиційні звукові кордони і розмиваючи різницю між мистецтвом і життям. У «Печері» С. Райха використання відеокасети як основного візуального елемента дозволяє винести оперу за межі оперного театру і виконати її на будь-якій кількості майданчиків. Нелінійні, паралельні оповіді, представлені музикою, текстом і постановкою «Сатяграхи» Ф. Гласса перекладають відповідальність за завершення опери на глядачів, які мають переупорядкувати, реконструювати та переосмислити більший наратив у своїй свідомості.

Робота з хореографом-постановником також є запорукою створення цілісного твору. Загальновідомо, що наразі нерідкими є випадки створення балетних вистав з тих творів, що мали лише інструментальне начало. В них можуть додаватися як окремі танцювальні номери, так і цілісні постановки. Співпраця хореографа з режисером над

створенням виразних рухів підсилює візуальний вимір вистави та доповнює ритм і емоції музики.

Режисер, як керівник постановки мистецького проекту відповідає за підбір кадрів, які створюють свій художній компонент. Кожен з професіоналів має не лише вміння формувати хореографію, музику чи костюм, а й бути готовим до співпраці зі своїми колегами. Надзвичайно важливим є поєднання всіх елементів у такий спосіб, аби вони не викликали враження еклектичності чи неузгодженості. Це можливе лише за умови взаємодії, спроможності до комунікації та сприйняття позицій іншого спів-творця.

Вкрай важливим є репетиційний процес, що має супроводжувати формування твору від початку до остаточного сценічного втілення. У ході обкатки художнього цілого відбувається його доопрацювання. Ряд елементів можуть модифікуватися, деякі прибиратись зовсім чи замінюватись іншими. Це є частиною живого творчого процесу, що не можливий без натхнення. Водночас, робота режисера потребує й логічного та виваженого підходу, який би полягав у здійсненні менеджерської функції.

Під час репетицій вдосконалюються художні наміри, адже режисери допомагають виконавцям досліджувати глибину персонажів, виявляти певні досі не значимі емоційні нюанси та здійснювати музичну інтерпретацію. Вже на етапі технічних репетицій здійснюється інтеграція всіх аспектів, включаючи музику, постановку, освітлення, звук і костюми. Саме тоді остаточно згладжуються будь-які логістичні проблеми та забезпечується плавність і відшліфованість фінальної постановки. Кульмінацією цих інтерактивних репетицій стає вистава, під час якої виникає комунікація між виконавцями та глядачами.

Сучасні автори Джо Дір та Роко Дель Вера вказують на досвід організації постановок мюзиклів. «Тривалість підготовки та репетицій мюзиклу часто визначається фінансовими міркуваннями і залежить від попередньої практики вашого театру, масштабу конкретної постановки, наявності акторів і часу, який ви виділили на студійні та тех-

нічні репетиції» (Deer&Dal Vera, 2014: 3). Вони визначають етапи організації постановки проекту, які можна змінювати відповідно до параметрів конкретного театру: від восьми днів у літніх театрах до десяти тижнів в академічних установах.

Якщо звернутись до процесу постановки музичного цілого, яке здійснюється провідними режисерами та диригентами, то вкрай важливим є формування власного творчого обличчя. Задля того, щоб у молодого митця цей процес не був пов'язаний із суцільним копіюванням, К. Томпсон пропонує приділяти багато уваги сприйняттю різних версій. «Процес пошуку і розвитку вашої особистої естетики, вашого художнього голосу і бачення займе багато років. На початку своєї кар'єри ви перебуватимете під сильним впливом своїх наставників на факультеті та університетської чи консерваторської програми. Ви також матимете власні мрії, прагнення та амбіції щодо кар'єри режисера» (Thompson, 2019: 4). Фахівці-початківці мають дивитися якнайбільше постановок різноманітних опер, шоу, мюзиклів, порівнювати їх та ознайомлюватись із критичною літературою, що стосується візуально-сценічних форм.

Висновки. Режисура та постановка музичних проєктів передбачає втілення творчих концепцій таким чином, аби результат викликав у аудиторії незабутнє та захоплююче враження. Завдяки співпраці, ретельному плануванню та увазі до деталей режисери та їхні команди формують синергію між музикою, візуальними ефектами та емоціями, створюючи справді незабутній мистецький перформанс. Вкрай важливим є етап формування задуму та концепції твору, при якому вже наявна співпраця між різними фахівцями. Режисер перебирає на себе функцію не лише творця, а й менеджера, який обирає саунд-дизайнерів, художників по сцені, костюмам та освітленню, композиторів, хореографів, керуючись власним баченням фінального результату. В процесі взаємодії на репетиціях здійснюється остаточне переформатування художнього цілого, враховуючи корективи, що можуть пропонуватись всіма учасниками постановки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кучер Р., Вакулєнко Д. Форматні музичні шоу-програми в контексті мистецьких інтеграційних процесів. *Грааль науки*, 2021. № 4. С. 649–653.
2. Тормахова А.М. Масові заходи як візуальні практики в контексті культури сьогодення. *Українські культурологічні студії*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. № 1(8). С. 66–69. [https://doi.org/10.17721/UCS.2021.1\(8\).14](https://doi.org/10.17721/UCS.2021.1(8).14)
3. Deer J., Dal Vera R. *Directing in Musical Theatre: An Essential Guide*. Taylor and Francis, 2014. 264 p.
4. Ebright R. S. *Echoes of the avant-garde in American minimalist opera*. A dissertation submitted to the faculty at the University of North Carolina at Chapel Hill in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Department of Music. Chapel Hill, 2014. 273 p.
5. Thompson K. *Directing Professionally*. 1st ed. Bloomsbury Publishing, 2019. 232 p.

REFERENCES

1. Kucher R., Vakulenko D. Formatni muzychni shou-prohramy v konteksti mystetskykh intehratsiinykh protsesiv [Format music show programmes in the context of artistic integration processes]. *Hraal nauky*, 2021. № 4. pp. 649–653 [in Ukrainian].
2. Tormakhova A.M. Masovi zakhody yak vizualni praktyky v konteksti kultury sohodennia [Mass events as visual practices in the context of contemporary culture.]. *Ukrainski kulturolohichni studii*. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet», 2021. № 1(8). pp. 66–69. [https://doi.org/10.17721/UCS.2021.1\(8\).14](https://doi.org/10.17721/UCS.2021.1(8).14) [in Ukrainian].
3. Deer J., Dal Vera R. *Directing in Musical Theatre: An Essential Guide*. Taylor and Francis, 2014. 264 p.
4. Ebright R. S. *Echoes of the avant-garde in American minimalist opera*. A dissertation submitted to the faculty at the University of North Carolina at Chapel Hill in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Department of Music. Chapel Hill, 2014. 273 p. [in English].
5. Thompson K. *Directing Professionally*. 1st ed. Bloomsbury Publishing, 2019. 232 p.

УДК 711.424(477.35 Кременчук)«1960/1970»XIX
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-15>

Віктор ОСАДЧИЙ,
orcid.org/0000-0003-1197-7506
доктор філософії з мистецтвознавства,
доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) *osadchiykrni3@ukr.net*

Світлана ФЕДОРЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6999-4926
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) *svfedor70@gmail.com*

Алла ЛУШАКОВА,
orcid.org/0000-0002-6999-4926
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) *allalusakova2@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА МІСТА КРЕМЕНЧУКА В 60–70-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена особливостям формування монументально-декоративного середовища міста Кременчука. Досліджено доробок митців, творчість та життєвий шлях яких мав важливий вплив на розвиток і наповнення художньо-монументальної складової міста. Наведено хронологічну послідовність та фактори які вплинули на появу художніх творів виконаних художником-монументалістом І.-В. Задорожним та випускниками Харківського художньо-промислового інституту, Ужгородського училища прикладного мистецтва в 60–70 рр. ХХ ст. в м. Кременчуці.

Зазначено, що протягом двох повоєнних десятиліть у м. Кременчук швидкими темпами проводилось відновлення житлового фонду, будувалися промислові підприємства та інфраструктурні об'єкти громадського призначення, що в свою чергу передбачало, у тому числі, і використання монументально-декоративного оздоблення фасадів та інтер'єрів будівель громадського призначення. Разом із цим у місті засновуються та працюють художнє товариство та художні майстерні котрі виконують функції зосередження та розподілу замовлень на виконання монументально-декоративних робіт.

В процесі дослідження встановлюється, що збільшення кількості професійних художників у складі кременчуцьких художньо-виробничих майстерень відбувалося у декілька хвиль на тлі загальної тенденції до нарощування замовлень, які надходили до Кременчуцьких художньо-виробничих майстерень, що в свою чергу відобразилося на кількості виконаних в оформленні інтер'єрів та екстер'єрів міста творів монументально-декоративного мистецтва: мозаїчних панно, вітражів, стінописів, карбування, кількість яких в період 1964–1976 рр. склала більше 30-ти.

Визначаються знакові монументально-декоративні твори виконані у м. Кременчуці І.-В. Задорожним, а також мозаїчні панно, вітражі, стінописи виконані М. Анісімовим, В. Бондаренко, А. Котляром, Ш. Корідзе, Б. Максименко, М. Хахіним та ін.

Ключові слова: монументально-декоративне мистецтво, Харківський художньо-промисловий інститут, м. Кременчук, І.-В. Задорожний, М. Анісімов, В. Бондаренко, А. Котляр, Ш. Корідзе, Б. Максименко, М. Хахін.

Viktor OSADCHIY,

orcid.org/0000-0003-1197-7506

Associate Professor, PhD,

Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Art

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) osadchiykrnu3@ukr.net

Svitlana FEDORENKO,

orcid.org/0000-0002-6999-4926

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Art

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) svfedor70@gmail.com

Alla LUSHAKOVA,

orcid.org/0000-0002-6999-4926

Candidate of Art History, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Art

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) allalusakova2@gmail.com

FEATURES OF FORMATION MONUMENTAL AND DECORATIVE ENVIRONMENT OF THE CITY OF KREMENCHUK IN THE 60–70^S OF THE 20TH CENTURY

The article is devoted to the peculiarities of the formation of the monumental and decorative environment of the city of Kremenchuk. The works of artists whose creativity and life path had an important influence on the development and filling of the artistic and monumental component of the city were studied. The chronological sequence and factors that influenced the appearance of the works of art made by the monumental artist I.-V. Zadorozhny and graduates of the Kharkiv Art and Industrial Institute, the Uzhgorod College of Applied Arts in the 60–70s of the 20th century in the city of Kremenchuk.

It is noted that during the two post-war decades in the city of Kremenchuk, the housing stock was restored at a rapid pace, industrial enterprises and public infrastructure facilities were built, which in turn included the use of monumental and decorative decoration of facades and interiors public purpose buildings. At the same time, an art society and art workshops were founded and worked in the city, which perform the functions of concentrating and distributing orders for the execution of monumental and decorative works.

In the process of research, it is established that the increase in the number of professional artists in the Kremenchuk art-production workshops took place in several waves against the background of the general tendency to increase the orders received by the Kremenchuk art-production workshops, which in turn was reflected in the number of completed interior design ers and exteriors of the city of works of monumental and decorative art: mosaic panels, stained-glass windows, wall paintings, engravings, the number of which in the period 1964–1976 amounted to more than 30.

Significant monumental and decorative works made in Kremenchuk by I.-V. Zadorozhny, as well as mosaic panels, stained glass windows, wall paintings were made by M. Anisimov, V. Bondarenko, A. Kotlyar, Sh. Koridze, B. Maksymenko, M. Khakhin, and others.

Key words: *monumental and decorative art, Kharkiv Art and Industrial Institute, Kremenchuk, I.-V. Zadorozhny, M. Anisimov, V. Bondarenko, A. Kotlyar, Sh. Koridze, B. Maksymenko, M. Khakhin.*

Постановка проблеми. Друга половина ХХ ст. була насичена знаковими подіями не тільки у суспільно-політичному, а й в культурно-мистецькому житті України. Трансформаційні зрушення в українському мистецтві торкнулися в тому числі й монументальної галузі, що знайшло своє відображення у появі знакових монументальних творів в першу чергу у великих містах України.

З кінця 1960-х – початку 1970-х років монументальне мистецтво зазнає поширення і на регіональному рівні. У невеликих містах і селах з'являються мозаїки, вітражі, рельєфи, стінопис,

сграфіто, виконуються комплексні роботи з монументального оформлення великих архітектурних об'єктів. Необхідно наголосити на тому, що цей процес отримує не тільки кількісний, а й змістовний вимір. До виконання монументальних робіт залучаються все більше молодих митців – випускників художніх інститутів та училищ, які застосовують нові художні форми, сповідують індивідуальні стилістично-зображальні принципи та рішення тим самим урізноманітнюють та розширюють художню палітру виконаних творів, що в свою чергу створює підґрунтя та потребує

поглибленого вивчення та аналізу як характерних особливостей розвитку монументально-декоративного мистецтва в регіонах, загальних тенденцій цього процесу, так і окремих творів монументального мистецтва, до виконання яких нерідко долучалися відомі митці творчість котрих мала важливий вплив на українське мистецтво. До того ж саме наукові розвідки в царині регіонального художнього життя сприятимуть формуванню цілісного та об'єктивного уявлення щодо розвитку художнього життя і формування мистецької спадщини України.

Аналіз досліджень. Розглядаючи історіографію мистецтвознавчих досліджень монументально-декоративного мистецтва України другої половини ХХ ст., не можна не зазначити багатогранний внесок мистецтвознавчині Г. Складенко у відображення як загального, широкого контексту, так й самобутньої, унікальної специфіки формування регіонального монументального середовища (Складенко, 2007; 2009; 2023; 2020).

У низці мистецтвознавчих праць зустрічаємо осмислення та аналіз деяких аспектів, що вплинули на формування монументальної школи Києва (Шинкаренко, 2008), національних ознак художньої виразності монументально-декоративних творів виконаних у Івано-Франківську (Чолій, 2020), вплив монументального мистецтва Харкова на формування національної свідомості (Артеменко, 2015).

До окремої групи наукових публікацій необхідно віднести мистецтвознавчі праці, що розкривають монументальний доробок окремих митців. Так, дослідженню інноваційних методів та виявленню особливостей власного стилю М. Стороженка на прикладі мозаїчних панно митця приділив увагу мистецтвознавець О. Соловей (Соловей, 2020).

Свій внесок у вивчення художньої, монументально-декоративної спадщини І.-В. Задорожного, а саме аналізу символіки художніх образів вітражу «Наша пісня – наша слава», який митець виконав у кременчуцькому міському Палаці культури, зробив у своїй статті мистецтвознавець В. Данилейко (Данилейко, 1991: 12).

Один з авторів даної публікації у своєму особистому науковому доробку торкався питань внеску І.-В. Задорожного та випускників Харківського художньо-промислового інституту у наповнення монументальної спадщини Кременчука (Осадчий, 2018; 2019; 2022).

Метою статті є виявлення особливостей формування монументально-декоративного середовища міста Кременчук у 70-х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Внутрішньо-політичні процеси 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. сформували умови та визначили дещо нові напрями розвитку як української культури і мистецтва в цілому так і монументально-декоративного мистецтва зокрема.

Після періоду тотального «сталінізму», з середини 50-х років настає час розвінчування культури особистості, так званий період «відлиги». І хоч більшість митців продовжувало дотримуватися принципів соцреалізму, зміни які створили нові політичні умови у соціальному середовищі вплинули на світогляд митців, в першу чергу на молоде покоління, яке починає звертатися до мистецької спадщини талановитих новаторів вітчизняного авангарду першої третини ХХ ст., заборонених художників «розстріляного Відродження» та до традицій декоративної мови народного мистецтва.

Разом з цими процесами відбувається архітектурно-будівельна реформа, розпочинається масове індустріальне житлове та соціальне будівництво за типовими проєктами, з'являються типові будівлі дитячих садків, шкіл, професійно-технічних училищ, комплексні торгово-громадські центри, Палаці культури, готелі, тощо.

Поява нових утилітарних архітектурних об'єктів передбачало художньо-естетичне оформлення екстер'єрів як великих архітектурних ансамблів так і окремих різноманітних за призначенням будівель. Тим самим помежів'я 1950–1960 рр. створило умови для переходу монументально-декоративного мистецтва з інтер'єрних, замкнутих локацій у більш соціально-інформативний простір. Разом з цим митці-монументалісти експериментували з технологічними підходами використовуючи нові матеріали у пошуках новаторських художніх форм та пластичних рішень. Тим самим, стилістично, образотворча мова творів монументально-декоративного мистецтва здебільшого отримує узагальнене, «плакатне» вирішення та декоративність в організації композиційного простору.

Звісно, що зазначені процеси в першу чергу торкнулися великих мистецьких центрів України. Зокрема, в Києві значного поширення набуло оформлення станцій метрополітену, з'являються знакові мозаїчні панно в інтер'єрах Київського річкового вокзалу та аеропорту «Бориспіль» (І. Литовченко, В. Ламах, Е. Катков) новаторством у виконанні котрих стало введення кольорових цементів і застосування у великих обсягах керамічної плитки, (Складенко, 2020: 4) виробництво якої, наприкінці 1950-х років було налагоджено при Київському експериментальному керамічному заводі Академії будівництва і

архітектури. В цей же час твори монументально-декоративного мистецтва – мозаїки, сграфіто, розписи, карбування, керамічні рельєфи, вітражі з'являються у Львові, Тернополі, Івано-Франківську, Запоріжжі, Донецьку та інших великих містах. На тлі потужного поступу монументальної художньої практики, в середині 1960-х років відкриваються майстерні монументального живопису в Київському художньому інституті та створюється секція монументального мистецтва у Спільці художників України яка об'єднує митців з антагоністичними поглядами щодо соціалістичного реалізму (Скляренко, 2020: 14).

Позначені зміни знайшли своє відображення та набули деяких характерних особливостей і при формуванні монументально-декоративного середовища міста Кременчука яке найбільш активно відбувалося з середини 1960-х рр. і до кінця 1970-х рр.

Цьому процесу передувала повоєнна відбудова міста протягом якої з'являються промислові підприємства та будуються інфраструктурні об'єкти громадського призначення. Разом із цим, у 1953 р. в Кременчуці створюється художня майстерня Кременчуцької філії Полтавського обласного товариства художників. Протягом 11 років кількість художників які входили до штату майстерні була незмінною і складала 6 осіб (Осадчий, 2022: 105), з яких лише 2-є мали середню фахову освіту і жоден не мав вищої (Осадчий, 2022: 105).

Цей факт деяким чином пояснює відсутність в Кременчуці до 1966 р. виконаних художниками монументально-декоративних робіт.

Перша «хвиля» зростання кількості членів художніх майстерень за рахунок випускників закладів вищої освіти відбулась упродовж 1964–1966 рр. За цей час кількість художників кременчуцької майстерні зросла майже втричі. Так, у 1964 р. до складу майстерні приєдналися художники-оформлювачі А. Карпенко й С. Чеботарьов, художник-графік М. Келер; у 1965 р. – після закінчення відділення «Художнього розпису» Ужгородського училища прикладного мистецтва художник Ш. Корідзе. У 1966 р. – випускники Харківського художньо-промислового інституту: В. Бондаренко, О. Пучков, В. Седоченко й М. Хахін (Осадчий, 2022: 139).

Молоді художники, випускники спеціалізованих закладів вищої освіти, були сповнені бажанням скоріше реалізувати свої знання й амбіції на практиці, тим самим внести новий, свіжий подих у мистецьку картину Кременчука. Це підтверджується тим, що лише в період з 1966–1970 рр. кременчуцькі художники М. Келер, Ш. Корідзе

разом з В. Бондаренком, В. Сакалашем, М. Хахіним виконали в місті більше 20 монументально-декоративних робіт.

Так, М. Келер у 1966 р. виконує вітраж для Кременчуцького будинку торгівлі та в колаборації з Ш. Корідзе й М. Косих – монументально-декоративний розпис для ПТУ № 2 (Осадчий, 2022: 107), у 1967 р. – вітраж для приміщення диспетчерської кременчуцької автоколони 2252. Разом з Ш. Корідзе упродовж 1967–1968 рр., було виконано розпис і мозаїчне панно (8,5x9,5 м., смальта) у Кременчуцькому училищі цивільного повітряного флоту (Осадчий, 2022: 108).

Над мозаїчними композиціями на фасадах будинків, вітражами й карбуванням активно працював і Ш. Корідзе. У доробку митця монументально-декоративне панно «Свято Івана Купала» (граніт, залізна руда, кварцити, вугілля) в інтер'єрі ресторану «Дніпровські Зорі» (1967 р.), карбування (2,3x1,35 м.) в інтер'єрі фойє професійно-технічного училища № 2 (1968 р.), монументально-декоративне панно на фасаді їдальні Кременчуцького училища цивільного повітряного флоту «Людина і Космос» (6x5 м., карбування, мозаїка) виконане спільно з В. Сакалашем. (Осадчий, 2022: 108).

Слід зазначити, що тандем Ш. Корідзе – В. Сакалаш був доволі продуктивним, так, протягом 1969–1970 рр. творчий доробок митців поповнився мозаїкою «Рибка» в однойменному кафе (Енциклопедія, 2015: 395) і монументально-декоративним панно яке було виконане з натурального каміння під назвою «Врожай» (8x9 м.) на торці житлового будинку по вул. Гвардійській.

Наступне мозаїчне панно з натурального каміння було створено митцями харківської школи М. Хахіним і В. Бондаренко в інтер'єрі Кременчуцького автовокзалу під назвою «Україна» (2,5x13,2 м.). Опрацювання ескізу панно розпочалося на початку 1968 р., проте затвердження проекту Художньою радою з монументально-декоративного й оформлювального мистецтва при ХФ УРСР відбулося лише з третьої спроби – 21 серпня 1968 р. (Осадчий, 2022: 108).

Після виконання вказаної роботи М. Хахін зосереджується на оформленні фасадів будівель та інтер'єрів навчальних закладів, що стає його визначальною рисою як митця-монументаліста. Так, протягом 1971–1975 рр. для Кременчуцького загально-технічного факультету ХАІ (КЗТФ ХАІ), (сьогодні Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського) він виконує монументально-декоративний стінопис в читальній залі бібліотеки під назвою «Великі вчені», монументально-декоративний стінопис «Велич

життя» (2,65x5,5 м.) та мозаїчне панно «Час Всеосвіти» (7,3x25,68 м., кольорова смальта) який був виконаний на торці другого корпусу навчального закладу (Осадчий, 2022: 140).

Поряд з цим у 1975 р. затверджується проєкт монументально-декоративних твору (8,1x12,8 м., мозаїка, смальта) на торці житлового будинку по вул. Соборній № 3. Панно, розміщене на глухій стіні будинку й спрямоване на центральну площу міста, було приурочене до відкриття Кременчуцького історико-краєзнавчого музею.

Друга «хвиля» зростання кількості членів художніх майстерень припала на першу половину 1970-х рр. і складалася здебільшого з випускників ХХІІІ. Так, у 1970 р. до Кременчука прибули А. Котляр і Л. Сидоренко, випускник Художньої школи ім. Т. Шевченка Є. Павлов, у 1972 р. – Б. Максименко, у 1973 р. – І. Рубцов, у 1974 р. – С. Дерека, у 1975 р. – М. Анісімов, А. Дяченко й В. Яковлев, у 1976 р. – О. Черепанов.

Збільшення кількості професійних художників на тлі загальної тенденції до нарощування замовлень, які надходили до Кременчуцьких художньо-виробничих майстерень, стало поштовхом до зростання кількості виконаних робіт монументально-декоративного характеру в місті. Підтвердження цьому є те, що лише протягом 1970–1976 рр. було виконано майже 25 мозаїчних панно, вітражів, стінописів, карбування.

У цьому аспекті необхідно виділити такі твори створені протягом 1971–1972 рр. як мозаїчні панно на сходових майданчиках першого корпусу КЗТФ ХАІ: «Зародження життя» (2,88x5,61 м.), «Машинобудівний прогрес» (2,88x5,61 м.), «ХХ століття» (2,88x5,61 м.), «Космос» (6x5,61 м.) за авторством Є. Павлова, рельєф М. Анісімова і Г. Арістова «Наша Пісня» на фасаді Будинку культури «Нафтохімік» (208 м², цемент) (Осадчий, 2022: 140) та єдиного в місті монументально-декоративного панно в техніці флорентійської мозаїки – «Прапор поколінь» (2,6x7,4 м., мармур) для інтер'єру міського Палацу культури виконаного Л. Сидоренко спільно з А. Котляром.

Тривалий час у Кременчуці працював Б. Максименко основну частину творчого доробку якого склали монументально-декоративні твори – сграфіто, мозаїки, вітражі, карбування. Першою роботою митця став проєкт оформлення Кременчуцького машинобудівного технікуму (сьогодні коледж Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського), у рамках якого він разом з І. Рубцовим виконав монументально-декоративне панно «Техніка і прогрес» (3,5x4,5 м., сграфіто) на фасаді будинку технікуму

й монументально-декоративне панно (3x6 м., сграфіто) в інтер'єрі цього ж навчального закладу (Осадчий, 2022: 142). Серед відомих монументально-декоративних робіт Б. Максименка слід виокремити карбування, виконане в 1977 р. під назвою «Лодія» (5x6 м.) на фасаді готелю «Кремінь», яке на тривалий час стало візитівкою міста.

На окрему увагу заслуговують монументально-декоративні твори виконані в Кременчуці художником-монументалістом І.-В. Задорожним, який був одним з митців, що згенерували ідеї української національної самоідентифікації в другій половині ХХ ст. та сформувавши образотворчий світогляд тогочасного суспільства.

Творча робота І.-В. Задорожного в Кременчуці розпочалася з мозаїчного панно «Моя Батьківщина» (264 м² кольорова смальта), що була виконана у співавторстві з Б. Волковим і Г. Соколенком на фасаді Палацу культури заводу дорожніх машин у 1970–1972 рр. Разом з цим, у 1971–1972 рр. було виконано комплексне оформлення кременчуцького міського Палацу культури, до якого увійшли наймасштабніший на теренах України панорамний вітраж «Наша пісня – наша слава» (150 м², лите скло, бетон), рельєф «Весільне свято» (110 м², бетон) (Задорожний, 1991: 57) і монументально-декоративна решітка (9x9 м.) на фасаді палацу, виконана в техніці гнutoї листової полоси.

Необхідно зазначити, що твір «Моя Батьківщина» став першою мозаїкою в творчому доробку митця і другим монументально-декоративним твором після вітражу «Т. Шевченко і народ» (у співавторстві з Ф. Глушуким і В. Перевацьким) для Київського університету, яка була виконана після переходу в 1966 р. І.-В. Задорожного на запрошення М. Стороженка й В. Кушніра з секції малярства до секції монументального мистецтва СХ УРСР.

Висновки. Отже, процес формування монументально-декоративного середовища м. Кременчука зазначених у заголовку статті часових меж цілком відповідає тогочасним тенденційним змінам в культурно-мистецькому житті України та характерним особливостям розвитку монументально-декоративного мистецтва.

В процесі дослідження виявлено декілька «хвиль» наповнення складу членів кременчуцьких художніх майстерень. Перший – період 1964–1966 рр., та другий – період 1970–1976 рр. Збільшення кількості молодих професійних художників, випускників мистецьких закладів освіти сприяло зростанню кількості виконаних монументально-декоративних робіт. Встановлено, що перші монументально-декоративні твори в м. Кременчуці, а саме вітраж та стінопис були виконані

професійними митцями М. Келером, Ш. Корідзе й М. Косих в 1966 р.

Показано, що знакові монументально-декоративні твори І.-В. Задорожного як от: мозаїка «Моя Батьківщина», вітраж «Наша пісня – Наша слава» виконані в межах оформлення великих архітектурних об'єктів.

З особливостей формування міського монументально-декоративного середовища можемо зазначити наявність мозаїчних панно «Врожай» і «Україна» за авторством відповідно тандемів,

Ш. Корідзе, В. Сакалаша та М. Хахіна і В. Бондаренко виконаних в доволі складній і трудомісткій техніці з натурального каміння, а також панно в техніці флорентійської мозаїки.

Проведене дослідження відкриває перспективу подальших наукових розвідок в царині регіонального монументально-декоративного мистецтва, а також проведення аналізу стилістичних та технологічних характеристик монументально-декоративних творів виконаних художниками в м. Кременчуці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артеменко Г. Монументальне мистецтво м. Харкова кінця ХХ століття (70–80-х рр.). *Проблеми розвитку міського середовища*. Вип. 1. (13). 2015. С. 1–6.
2. Данилейко В. Г. Віднайдення національного стилю. *Образотворче мистецтво*. 1991. № 3. С. 9–14.
3. Енциклопедія мистецтва Полтавщини. У 2 т. Т. 1 / В. М. Ханко. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. 503 с.
4. Іван-Валентин Задорожний: монументальне мистецтво, живопис, графіка. *Каталог виставки творів*. Київ, 1991. 65 с.
5. Осадчий В. Внесок випускників Харківського художньо-промислового інституту у становлення художньо-монументального обличчя Кременчука. *Конференція професорсько-викладацького складу і студентів ХДАДМ за підсумками роботи 2017/2018 навчального року* : Всеукр. конф. (Харків, 25 трав. 2018 р.). Харків, 2018. С. 50–53.
6. Осадчий В. Внесок І. Задорожного у монументальне обличчя міста Кременчук. *Шості Платонівські читання: тези доповіді міжнар. наук.конф. пам'яті академіка Платона Білецького, присвячені 20-річчю від дня смерті П. О. Білецького (1922–1998)*. (Київ, 24 лист. 2018 р.). Київ, 2019. С. 117–118.
7. Осадчий В. Художнє життя м. Кременчука кінця ХІХ–ХХ століття : *автореф. дис. ... д. філософ.* : 023 – Культура і мистецтво. *Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація*. 2022 – укр.
8. Скляренко Г. Монументально-декоративне мистецтво. *Історія українського мистецтва*. Київ, 2007. Т. 5. С. 626–663.
9. Скляренко Г. Українське мистецтво другої половини ХХ століття : регіональні проблеми і загальний контекст (частина перша). *Студії мистецтвознавчі*. 2009. В. 1 (25). С. 67–78.
10. Скляренко Г. До проблем національного відродження в українській культурі та мистецтві ХХ сторіччя. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2013. Вип. 9. С. 79–92.
11. Скляренко Г. Я. Українські художники з відлиги до Незалежності. У 2-х книгах. Книга перша – К. : Huss, 2020. – 304 с.
12. Скляренко, Г. Матеріали до історії: Монументально-декоративне мистецтво України другої половини ХХ століття. URL: https://sovietmosaicinukraine.org/media/uploads/text/Stynopsis_G._Sklyarenko_MDArt_Stinopsis_Galina_Sklyarenko_MDArt.Pdf. 2020. (дата звернення: 03.11.2023).
13. Соловей О. Монументальне мистецтво М. Стороженка як синтез традицій та інновацій. *Художня культура. Актуальні проблеми*. Київ. 2020. Вип. 16. Ч. 1. С. 103–107.
14. Чолій О. Культурна складова монументального мистецтва м. Івано-Франківська 70–80 – років ХХ століття. *Гуманітарний корпус*. 2020. Вип. 45. С. 21–23.
15. Шинкаренко Д. Майстри київської монументальної школи 1960-х – 1980-х рр. *Образотворче мистецтво*. Київ, 2008. № 3. С. 66–68.

REFERENCES

1. Artemenko H. (2015) Monumentalne mystetstvo m. Kharkova kintsia 20 stolittia (70 – 80-kh rr.). [Monumental art of Kharkov at the end of the 20th century (70s – 80s)]. *Problemy rozvytku miskoho seredovyshcha – Problems of the development of the urban environment*. 1. (13). 1–6. [in Ukrainian].
2. Danileiko V. G. (1991) Vidnaidennia natsionalnoho styliu [Discovery of national style] *Obrazotvorche mystetstvo – Art*. 3. 9–14. [in Ukrainian].
3. Entsyklopediia mystetstva Poltavshchyny. (2014) [Encyclopedia of art of Poltava region] U 2 t. T. 1. TOV «ASMI». Company «ASMI». 503. [in Ukrainian].
4. Ivan-Valentyyn Zadorozhnyi: monumentalne mystetstvo, zhyvopys, hrafika. (1991) [Ivan-Valentyyn Zadorozhnyi: monumental art, painting, graphics] *Kataloh vystavky tvorivp – Catalog of the exhibition of works*. Kyiv. 65. [in Ukrainian].
5. Osadchyy V. (2018) Vnesok vypusknykiv Kharkivskoho khudozhno-promyslovoho instytutu u stanovlennia khudozhno-monumentalnoho oblychchia Kremenchuka. [The contribution of graduates of the Kharkiv Art and Industrial Institute to the formation of the artistic and monumental face of Kremenchuk] *Konferentsiia profesorsko-vykladatskoho skladu i studentiv KhDADM za pidsumkamy roboty 2017/2018 navchalnoho roku – Conference of professors and teaching staff and students of KhDADM on the results of the work of the 2017/2018 academic year*. Kharkiv. 50–53. [in Ukrainian].

6. Osadchii V. (2018) Vnesok I. Zadorozhnogo u monumentalne oblychchia mista Kremenchuk. [Contribution of I. Zadorozhny to the monumental face of the city of Kremenchuk] *Shosti Platonivski chytannia: tezy dopovidi mizhnar. nauk.konf. pamiati akademika Platona Biletskoho, prysviacheni 20-richchiiu vid dnia smerti P. O. Biletskoho (1922–1998) – Six Platonic readings: theses of the report of the International scientific conference in memory of Academician Platon Biletskyi, dedicated to the 20th anniversary of the death of P. O. Biletskyi (1922–1998)*. Kyiv. 117–118. [in Ukrainian].
7. Osadchii V. (2022) Khudozhnie zhyttia m. Kremenchuka kintsia XIX–XX stolittia. [The artistic life of Kremenchuk at the end of the 19th and 20th centuries]. *Kultura i mystetstvo. Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia. – Culture and art. Fine art, decorative art, restoration* [in Ukrainian].
8. Sklyarenko G. (2007) Monumentalno-dekoratyvne mystetstvo [Monumental and decorative art] *Istoriia ukrainskoho mystetstva – History of Ukrainian art*. Kyiv. 5. 626–663. [in Ukrainian].
9. Sklyarenko H. (2009) Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny 20 stolittia : rehionalni problemy i zahalnyi kontekst (chastyna persha). [Ukrainian art of the second half of the 20th century: regional problems and general context (part one)] *Studii mystetstvoznavchi – Art studies studios*. 1 (25). 67–78. [in Ukrainian].
10. Sklyarenko H. (2013) Do problem natsionalnoho vidrozhennia v ukrainskii kulturi ta mystetstvi 20 storichchia. [To the problems of national revival in Ukrainian culture and art of the 20th century] *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy – Art culture. Actual problems*. 9. 79–92. [in Ukrainian].
11. Sklyarenko G. Ya. (2020) Ukrainski khudozhnyky z vidlyhy do Nezalezhnosti [Ukrainian Artists from the Thaw to Independence] *Knyha persha – The first book*. Huss. 304. [in Ukrainian].
12. Sklyarenko, G. (2020) Materialy do istorii: Monumentalno-dekoratyvne mystetstvo Ukrainy druhoi polovyny 20 stolittia. [Materials for history: Monumental and decorative art of Ukraine of the second half of the 20th century] URL: https://sovietmosaic.inukraine.org/media/uploads/text/Stynopsis_G._Sklyarenko_MDArt_Stinopsis_Galina_Sklyarenko_MDArt.Pdf. Accessed on: November 11, 2023. [in Ukrainian].
13. Solovei O. (2020) Monumentalne mystetstvo M. Storozhenka yak syntezy tradytsii ta innovatsii. [Monumental art of M. Storozhenko as a synthesis of traditions and innovations] *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy – Art culture. Actual problems*. Kyiv. 16. 1. 103–107. [in Ukrainian].
14. Choliy O. (2020) Kulturna skladova monumentalnoho mystetstva m. Ivano-Frankivska 70–80 – rokiv 20 stolittia. [Cultural component of monumental art of Ivano-Frankivsk 70-80s – years of the 20th century] *Humanitarnyi korpus – Humanitarian Corps*. 45. 21–23. [in Ukrainian].
15. Shynkarenko D. (2008) Maistry kyivskoi monumentalnoi shkoly 1960-kh – 1980-kh rr. [Masters of the Kyiv Monumental School of the 1960s – 1980s] *Obrazotvorche mystetstvo – Fine Art*. Kyiv. 3. 66–68. [in Ukrainian].

Святослав ПОДЛЕВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4608-7346

доктор філософських наук,

доцент катедри графічного дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *podlevskiy.sv@gmail.com*

Антон ТАРКО,

orcid.org/0009-0002-1614-3551

бакалавр з дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *anton.tarko15@gmail.com*

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ДИЗАЙН ІНТЕРФЕЙСІВ

Мета дослідження. Роботу присвячено дослідженню впливу штучного інтелекту на дизайн, конкретно на веб-дизайн та дизайн інтерфейсів. Було проаналізовано поняття «штучний інтелект», його функції в науковому та дизайн-процесі. Стаття ставить перед собою завдання вивчити, як ШІ впливає на розробку інтерфейсів та користувацький досвід, а також яким чином можна максимально використовувати потенціал цієї технології для покращення взаємодії між користувачем та продуктом.

Методи дослідження. Для створення наукової публікації було використано такі методи для дослідження: літературний огляд, порівняльний метод, аналіз існуючих продуктів та сервісів, аналіз трендів, синтез результатів, сумарний аналіз.

Наукова новизна даної статті виявляється у глибокому аналізі впливу штучного інтелекту на дизайн інтерфейсів та користувацький досвід. Досліджено переваги та виклики використання у дизайні, а також проведено аналіз етичних аспектів. Крім того, стаття вказує на потенційні майбутні напрями розвитку, такі як аналіз емоцій користувачів, віртуальна реальність та створення контенту. Результати дослідження підкреслюють важливість розгляду ШІ як ключового елемента сучасного дизайну інтерфейсів та підкреслюють необхідність подальших досліджень у цій області. Надаючи практичні рекомендації, стаття являється корисною для фахівців у галузі дизайну та програмування. Усі ці аспекти роблять статтю науково новаторською та важливою для подальших досліджень в цій області.

Висновки. зазначено, що ШІ відкриває безліч можливостей для поліпшення користувацького досвіду. Зокрема, використання ШІ дозволяє створювати інтерфейси, які персоналізуються під потреби та вподобання кожного користувача, а також сприяє підвищенню продуктивності і робить процес більш ефективним.

Проте, стаття також наголошує на важливості вирішення питань етики та безпеки при використанні ШІ в дизайні інтерфейсів. Збір та аналіз даних користувачів, можливість зберігання особистої інформації, а також ризики які можуть виникати під час використання.

Отже, стаття пропонує обговорення ключових питань використання ШІ в дизайні інтерфейсів, розглядає переваги та виклики цієї технології, а також надає погляд на майбутні можливості у цій області.

Ключові слова: штучний інтелект, дизайн інтерфейсів, користувацький досвід, автоматизація дизайну, інновації в дизайні, веб-дизайн, дизайн інтерфейсів.

Sviatoslav PODLEVSKIY,

orcid.org/0000-0002-4608-7346

Doctor of Philosophy,

Associate Professor at the Department of Graphic Design

Kyiv National University of Technology and Design

(Kyiv, Ukraine) *podlevskiy.sv@gmail.com*

Anton TARKO,

orcid.org/0009-0002-1614-3551

Bachelor of Graphic Design

Kyiv National University of Technology and Design

(Kyiv, Ukraine) *anton.tarko15@gmail.com*

THE INFLUENCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE DESIGN OF INTERFACES

The purpose of the study. The work is devoted to the study of the impact of artificial intelligence on design, specifically on web design and interface design. The concept of "artificial intelligence" and its functions in the scientific and design process were analyzed. The article aims to explore how AI affects the development of interfaces and user experience, and how the potential of this technology can be maximized to improve the interaction between the user and the product.

Research methods. The following research methods were used to create a scientific publication: literature review, comparative method, analysis of existing products and services, trend analysis, synthesis of results, summary analysis.

The scientific novelty of this article is revealed in an in-depth analysis of the impact of artificial intelligence on interface design and user experience. Advantages and challenges of use in design were explored, and ethical aspects were analyzed. In addition, the paper points to potential future areas of development, such as user sentiment analysis, virtual reality, and content creation. The results of the study emphasize the importance of considering AI as a key element of modern interface design and highlight the need for further research in this area. Providing practical recommendations, the article is useful for design and programming professionals. All these aspects make the article scientifically innovative and important for further research in this area.

Conclusions. It is stated that AI opens up many opportunities for improving the user experience. In particular, the use of AI allows you to create interfaces that are personalized to the needs and preferences of each user, and also contributes to increased productivity and makes the process more efficient.

However, the paper also emphasizes the importance of addressing ethical and security issues when using AI in interface design. Collection and analysis of user data, the possibility of storing personal information, as well as risks that may arise during use.

Consequently, the paper offers a discussion of the key issues in the use of AI in interface design, examines the benefits and challenges of this technology, and provides an outlook on future opportunities in this area.

Key words: artificial intelligence, interface design, user experience, design automation, design innovation, web design, interface design.

Використання штучного інтелекту (ШІ) у розробці інтерфейсів стає все більш і більш розповсюдженим у сучасній індустрії технологій. Ця тенденція зумовлена можливістю ШІ аналізувати дані та приймати обґрунтовані рішення щодо оптимізації інтерфейсів під конкретних користувачів. Штучний інтелект відкриває перед нами можливості змінити спосіб взаємодії з технологіями, роблячи їх більш інтуїтивними та орієнтованими на клієнтів.

У минулому, деякі роботи вже досліджували застосування штучних нейронних мереж для вирішення завдань дизайну, такі як визначення оптимального розміщення елементів. Мобільні, веб-інтерфейси, голосові та на основі віртуальної реальності, ще більше розширили ці можливості та створили нові виклики (Бірен, Девенпорт, 2018: 1). Завдання проектування та тестування інтерфейсів користувача досліджувалося протягом ряду років та виявилось важливою складовою розробки інтерфейсів. Останнім часом спостерігається зростання уваги, що призвело до нових викликів, розширення ролей в розробницьких командах і потреби інтеграції нових процесів у вже встановлені методології розробки. Ця інтеграція стала складною, оскільки швидкий розвиток методології і їх фокус на постійному отриманні відгуків від реальних людей вимагають часу та ресурсів.

Один із підходів до автоматизації розробки інтерфейсів полягає в застосуванні методів штучного інтелекту. Він може бути використаний

на різних етапах розробки, від прототипування до тестування. Навчання моделей нових сервісів може сприяти багатьом процесам, пов'язаним з розробкою і оцінкою інтерфейсів користувача.

Однак автоматизація процесів, які можна об'єднати із розробкою та тестуванням дизайну інтерфейсів, не є тривіальною задачею через непередбачуваність поведінки і можливий вплив змін в інтерфейсі на кодову базу додатка. Тому науковці та промисловість вивчають різні стратегії автоматизації, зокрема використання машинного навчання.

Використання штучного інтелекту для виявлення недоліків стає дедалі важливішим у зв'язку з постійно зростаючими вимогами. Завдяки можливостям аналізу даних користувачів і прийняття обґрунтованих рішень щодо оптимізації, допомагає покращувати у загальному плані. Інструменти аналітики, що базуються на штучному інтелекті, здатні виявляти патерни у поведінці та автоматично визначати проблемні аспекти дизайну, такі як довгий час навігації, незручності з використанням певних елементів або часті повідомлення про помилки (Шнейдерман, 2017). Це надає можливість дизайнерам оперативно виявляти недоліки та виправляти їх, забезпечуючи більш зручну взаємодію читачів. Розробляє поради щодо дизайну інтерфейсу користувача, які враховують індивідуальні уподобання та потреби. Системи проектування, які працюють на основі штучного інтелекту,

аналізують демографічні дані та інші змінні, щоб надати персоналізовані рекомендації, враховуючи контекст використання тощо. Такі рекомендації допомагають створювати інтерфейси, які не лише привабливі з візуальної точки зору, але й інтуїтивно зрозумілі та спрямовані на задоволення потреб.

Після ретельного дослідження, можна привести варіанти, як їх можна застосовувати на практиці:

1. Чат-боти віртуальні асистенти: можуть використовуватися для покращення користувацького спілкування з продуктом або сервісом. Вони можуть відповідати на запитання користувачів, надавати рекомендації та допомагати в розв'язанні проблем.

2. Персоналізація: Алгоритми машинного навчання можуть аналізувати поведінку користувачів та надавати персоналізовані рекомендації щодо контенту або функціоналу, що можуть покращити користувацький досвід.

3. Тестування та аналіз користувацької поведінки: Аналіз даних за допомогою алгоритмів машинного навчання дозволяє виявити патерни користувацької поведінки та проблеми в інтерфейсі. Це може допомогти в розробці більш інтуїтивних інтерфейсів.

4. Автоматизація дизайну: Інструменти, що використовують штучний інтелект, можуть створювати дизайн-елементи, зокрема, графіку, шрифти та композицію, швидше і ефективніше, що може заощадити час дизайнерів.

5. Аналіз візуальної ідентичності: Алгоритми машинного зору можуть використовуватися для аналізу та оцінки візуальної ідентичності, включаючи визначення, чи відповідає дизайн інтерфейсу заданим стандартам та брендові.

6. Тестування емоційної реакції: За допомогою аналізу обличчя та емоційної інтелігенції можна виміряти емоційну реакцію користувачів на інтерфейс і реагувати на неї для поліпшення UX.

7. Генерація контенту: ШІ може генерувати текст, зображення та відео, що можуть бути використані для наповнення інтерфейсу.

Проте використання цього наукового прориву також викликає певні суперечки та обговорення. Деякі фахівці стурбовані можливістю гомогенізації дизайну, коли всі інтерфейси стають схожими та функціонують однаково. Ця уніфікація може відняти індивідуальність та унікальність дизайну, що може вплинути на конкурентоздатність та розрізненість продуктів на ринку (Дерман, Ткач, 2023: 162).

Крім того, існує обурення щодо можливих соціальних та етичних питань до застосування. Наприклад, їх алгоритми можуть бути неадекватно адаптовані до потреб людей з різними обмеженими можливостями, що може призвести до виключення цих груп користувачів. Це особливо важливо в контексті розробки доступних інтерфейсів для всіх категорій користувачів (Герон, 1991: 2).

Отже, синтез із машинним інтелектом у дизайні інтерфейсів має безсумнівні переваги, але потребує уважного розгляду можливих негативних наслідків, таких як гомогенізація та етичні питання. Ефективне впровадження цих технологій вимагає збалансованого підходу, з урахуванням потреб різних користувачів і забезпечення відкритого діалогу в галузі дизайну. Аналіз впливу ШІ дозволить дизайнерам і розробникам створювати інтерфейси, які більш точно відповідають потребам та вподобанням користувачів, забезпечуючи більший комфорт і задоволення від використання продукту.

Введення штучного інтелекту у творчий процес привнесло трансформації, які обумовили кардинальні зміни у творчому процесі, дизайні, візуальному та образотворчому мистецтві (Колісник, 2023: 1).

Рис. 1. Приклад створення зображення, використовуючи Midjourney

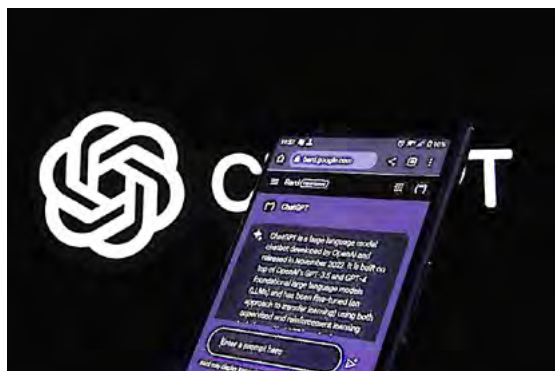

Рис. 2. Інтерфейс ChatGPT

Вже зараз існує багато сервісів та інтеграцій із програмами, які додають у свої продукти те, що вже зараз можна назвати «майбутнім». Можна зазначити деякі найбільш популярні з них:

MidJourney. Інструмент, який можна використовувати для створення зображень, 3D-моделей і тексту. Може створювати гіперреалістичні зображення, ілюстрації, концепти, фотографії на основі введення користувача (рис. 1).

ChatGPT. Можна використовувати для створення тексту, перекладу мов і написання різного роду творчого вмісту, створення тестів і навіть базових розмов із уявним співрозмовником (рис. 2).

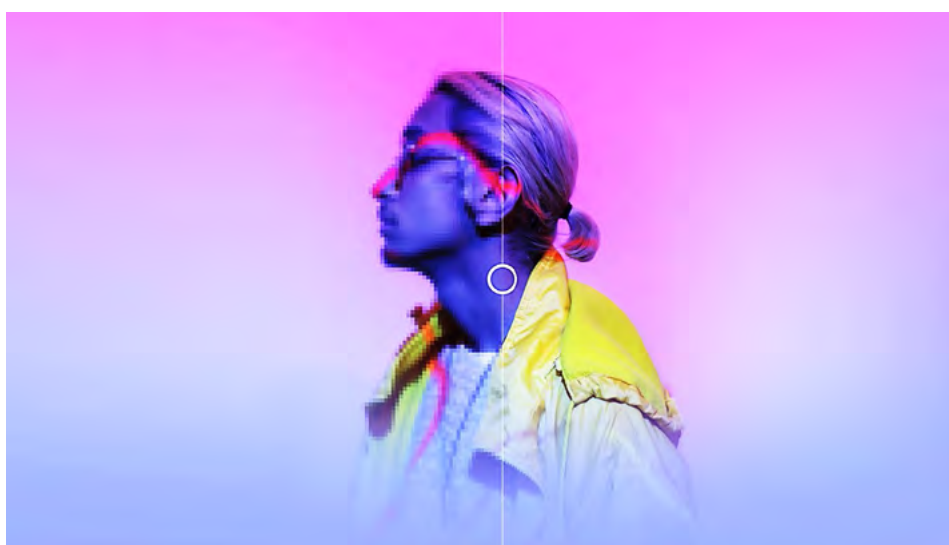

Рис. 3. Приклади покращення якості зображення за допомогою сервісу Let's Enhance

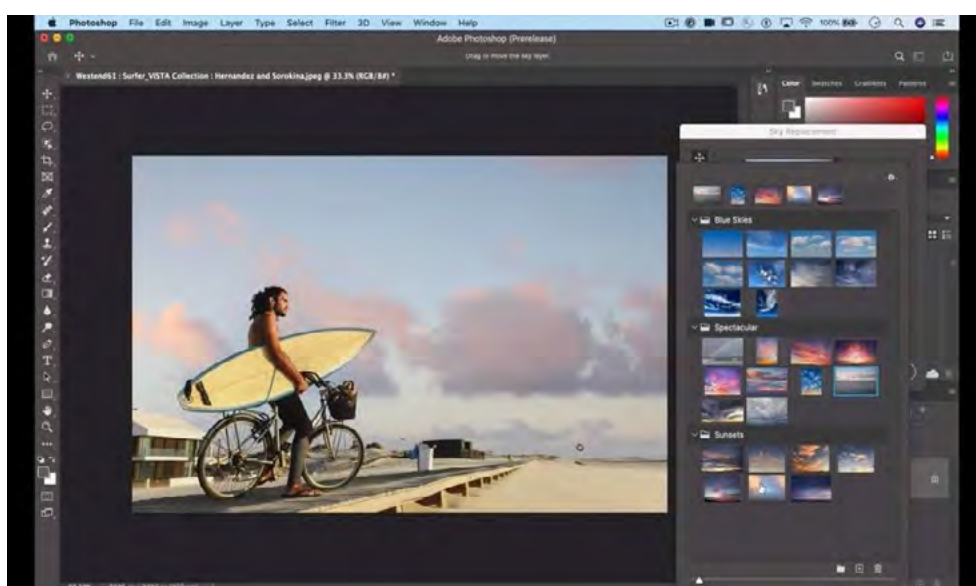

Рис. 4. Приклад інтеграції машинного інтелекту в Adobe Photoshop

Let's Enhance. Інструмент AI, який можна використовувати для покращення зображень. Може підвищувати різкість зображень, усувати шум і покращувати колір (рис. 3).

Компанія Adobe інтегрує такі методи взаємодії у свої програми. В залежності від функціоналу конкретного, вони відрізняються (рис. 4).

За даними дослідження, проведеного компанією Adobe, використання інструментів штучного інтелекту в дизайні інтерфейсів може знизити час на створення дизайну до 10 разів, сприяючи при цьому покращенню графічних компонентів та підвищенню креативності дизайнерів.

Після навчання модель штучного інтелекту може генерувати нові унікальні зображення, поєднуючи та маніпулюючи цими вивченими функціями творчим і узгодженим способом. Цей процес часто називають синтезом зображень або генеративним інтелектом (Есса, Ельфататрі, Гіргіс, 2023: 41–51).

Висновки. Штучний інтелект стає справжнім союзником в новій ері технологій. Ця технологія дозволяє встановлювати глибший зв'язок між брендами і їх аудиторією, що сприяє покращенню

відносин між ними. У світі, де користувачі стають все більш вимогливими, розуміння та використання можливостей ШІ є необхідним для того, щоб створити інтерфейси, які не тільки задовольняють їхні потреби, а й перевершать їх очікування.

Він здатний збирати та аналізувати величезний обсяг даних, що допомагає у розробці продуктів, які відповідають потребам та бажанням людей. Його вплив на сучасний дизайн надзвичайно значущий, оскільки він допомагає покращити користувацький досвід, забезпечити персоналізацію, підвищити ефективність розробки та вивчення вподобань.

Зараз можливо автоматизувати багато завдань, що раніше вимагали б великого зусилля та часу, а також вносити інновації та покращення в інтерфейси. Однак важливо враховувати етичні та конфіденційність аспекти використання та забезпечувати мінімізацію ризиків та помилок.

Вплив генеративних продуктів змінює сприйняття клієнтами та компаніями досвіду взаємодії. Підтримка таких сервісів в інтерфейсах може зробити продукт більш привабливим на ринку та відзначити його серед конкурентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Byrne, M., & Davenport, T. H. The future of interface design: artificial intelligence and the human touch. Harvard Business Review Digital Articles, 2018 P. 1–7.
2. Shneiderman, B. Designing the User Interface: Strategies for Effective Human-Computer Interaction. Pearson. 2017.
3. Дерман, Л. М., Ткач Г. Л. Штучний інтелект у дизайні XXI століття: етичні, філософські аспекти. 2023. Ст. 162.
4. Gero. J. Ten problems for ai in design. University of Sydney. 1991. P. 1–3.
5. Колісник О., Михайлова Р., Береговий О., Власюк В., Куровська Д. Нейромережа MIDJORNEY як інструмент для генерування дизайн графіки Art and Design. Науковий журнал. 2023. Випуск № 1. С. 17.
6. Essa M. S., Elfatraty A. M., Guirguis S. K. Deeper Understanding of Software Change, 2023. P. 41–51, vol. 25.

REFERENCES

1. Byrne, M., & Davenport, T. H. (2018) The future of interface design: artificial intelligence and the human touch. Harvard Business Review Digital Articles, P. 1–7.
2. Shneiderman, B. (2017) Designing the User Interface: Strategies for Effective Human-Computer Interaction. Pearson
3. Derman, L.M., Tkach, G.L. (2023). Shtuchnyi intelekt u dyzaini XXI stolittia: etychni, filosofski aspekty. [Artificial intelligence in the design of the 21st century: ethical, philosophical aspects]. P. 162. [in Ukrainian]
4. Gero. J. Ten problems for ai in design. University of Sydney. 1991. P. 1–3.
5. Kolisnyk O., Mykhaylova R., Berehovy O., Vlasyuk V., Kurovska D. (2023) Neiomerezha MIDJORNEY yak instrument dlia heneruvannya dyzain hrafiky [The MIDJORNEY neural network as a tool for generating Art and Design graphics]. Art and Design. Scientific journal. Issue No. 1, p. 17 [in Ukrainian]
6. Essa M. S., Elfatraty A. M., Guirguis S. K. (2023) Deeper Understanding of Software Change, p. 41–51, vol. 25.

УДК 784.6:7.067(477)«1990»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-17>

Яна ПОДУНАЙ,
orcid.org/0000-0001-8797-7612
аспірантка кафедри вокального мистецтва
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) yanapodunay89@gmail.com

МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ЕСТРАДНІЙ ПІСНІ 1990-Х РОКІВ

У статті виявлено маркери національного в українській естрадній музиці та охарактеризовано українську естрадну пісню 1990-х років з точки зору її національної маркованості. Актуальність роботи пов'язана з необхідністю вивчення української музичної естради як чинника формування національної ідентичності, а також розгляду української естрадної пісні 1990-х років як музичного шару з яскраво маркованим національним компонентом. Встановлено, що естрадна музика як складова масової культури тяжіє до уніфікованості та нівелювання особливого й специфічного, в ній часто відсутня яскрава національна ідентифікація, однак все одно пісенна естрада так чи інакше є національно маркованою. Українська естрадна пісня має три базових маркери національного, серед яких українська мова; архетипи та культурні коди, які містяться в текстах пісень; музична мова з українськими елементами в мелодії, гармонії та аранжуванні. Оновлення української естрадної музики у 1990-х роках відбувалося не лише через стилізову переорієнтацію, а й через посилення її національної маркованості. У цей час з'явилося багато україномовних виконавців, тексти пісень яких містили найбільш знакові українські архетипи. У цей період фольклорна хвиля в українській естраді тільки розпочиналася, і лише окремі виконавці використовували фольклорні елементи у своїй музиці. Вивчення репертуару провідних естрадних виконавців 1990-х років та аналіз текстового й музичного компонентів пісень Олександра Пономарьова («З ранку до ночі», «Серденько»), Наталії Могилевської («Місяць»), Ірини Білик («Дорога в нікуди»), Каті Chilly («Пливи вінок») дозволили дійти висновку, що переважна частина українських естрадних пісенних творів 1990-х років при загальній орієнтації на актуальні західні стилі мали в музичній мові елементи, які пов'язували їх творчість з українською національною музичною традицією.

Ключові слова: естрадна музика 1990-х років, українська естрадна пісня, національна ідентичність, маркери національного в естрадній музиці, українські архетипи, фольклор, музичний стиль.

Yana PODUNAI,
orcid.org/0000-0001-8797-7612
Postgraduate Student at the Department of Vocal Art
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) yanapodunay89@gmail.com

NATIONAL MARKERS IN UKRAINIAN VARIETY SONGS OF THE 1990S

The article reveals national markers in Ukrainian variety music and characterizes Ukrainian variety songs of the 1990s from the point of view of its national markings. The relevance of the work is related to the need to study Ukrainian variety music as a factor in the formation of national identity, as well as to consider Ukrainian variety songs of the 1990s as a musical layer with a clearly marked national component. It has been established that variety music, as a component of mass culture, tends towards unification and levelling out the special and specific; it often lacks a clear national identification, but all the same, variety songs are nationally marked in one way or another. Ukrainian variety song has three basic national markers, in particular the Ukrainian language; archetypes and cultural codes contained in song lyrics; musical language with Ukrainian elements in melody, harmony and arrangement. The renewal of Ukrainian variety music in the 1990s occurred not only due to a stylistic reorientation, but also due to the strengthening of its national branding. At this time, many Ukrainian-language performers appeared, whose lyrics contained the most iconic Ukrainian archetypes. During this period, the folklore wave in the Ukrainian variety was just beginning and only individual performers used folklore elements in their music. Study of the repertoire of leading variety performers of the 1990s and analysis of the text and musical components of songs by Olexandr Ponomariov ("From Morning to Night", "Heart"), Natalia Mohylevska ("Moon"), Iryna Bilyk ("The road to nowhere"), Katia Chilly ("Swim wreath") allowed us to conclude that the overwhelming majority of Ukrainian variety song works of the 1990s, with a general orientation towards current Western styles, had elements in the musical language that connected their work with the Ukrainian national musical tradition.

Key words: variety music of the 1990s, Ukrainian variety song, national identity, national markers in variety music, Ukrainian archetypes, folklore, musical style.

Постановка проблеми. Формування національної ідентичності відбувається у повсякденному житті людини, а тому важливо, щоб її буття та діяльність були так чи інакше суголосні базовим константам національної культури. На етапі етногенезу маркерами ідентичності слугували фольклор, звичаї та традиції, у часи націєтворення ідентичність формує не лише народна культура, а й елітарна та масова. І якщо елітарна складова культури навіть у бездержавних націях є національно маркованою, то масова з її тяжінням до уніфікації та змістового спрощення менш орієнтована на створення мистецького продукту, що має виразні національні риси. І хоча пісенну естраду не можна повністю ототожнювати з масовою культурою, вона має з нею багато спільних рис. Оскільки пісенна естрада як різновид популярної музичної культури через радіо та телебачення має найбільший вплив на життя сучасної людини, важливо, щоб вона була максимально національно маркованою. На жаль, не лише в радянський період, а й у часи незалежності, а саме у перші півтора десятиліття ХХІ століття, через шалену промоцію російськомовного контенту українська пісенна естрада була на межі втрати національної маркованості. Сьогодні, як і в 1990-х роках, ситуація є іншою, бо саме на ці періоди припадає збільшення україномовного контенту та його активна промоція. І якщо здобутки української пісенної естради сьогодні ще важко оцінити через малий проміжок часу, то естрадна пісня 1990-х років, яка вже є історією, потребує осмислення, передусім як пісенний шар з яскраво маркованим національним компонентом.

Аналіз досліджень. Українська естрадна пісня неодноразово ставала предметом дослідження. Серед дисертаційних робіт відзначимо розвідки М. Мозгового (Мозговий, 2007), В. Тормахової (Тормахова, 2007), О. Мозгової (Мозгова, 2013), О. Колубаєва (Колубаєв, 2014), Т. Рябухи (Рябуха, 2017), В. Куц (Куц, 2021), які виявили генезу, окреслили специфічні риси та здійснили аналіз пісенного доробку метрів української естради. В їх роботах більше уваги приділено естрадній класиці, хоча деякі зразки пісень 1990-х років також стали предметом розгляду. Музична естрада 1990-х років, без спеціального виділення пісенного жанру, представлена в дисертаціях О. Шевченко (Шевченко, 2010), О. Бойка (Бойко, 2017), Т. Самаї (Самая, 2017) та антологіях М. Поплавського (Поплавський, 2004) та О. Сапожнік (Сапожнік, 2003). У всіх зазначених вище роботах так чи інакше підіймається питання української маркованості в пісенній естраді, передусім через

мовний компонент та фольклор. Однак проблематика української естрадної пісні як чинника формування національної ідентичності, що потребує визначення в ній головних маркерів національного, починає розроблятися лише сьогодні.

Мета статті полягає у виявленні маркерів національного в українській естрадній музиці та характеристиці української естрадної пісні 1990-х років з точки зору її національної маркованості.

Виклад основного матеріалу. Питання національних маркерів в естрадній музиці не було предметом окремого дослідження, однак естрадознавці так чи інакше звертаються до цієї проблематики. Так, у монографії В. Овсяннікова, присвяченій поп-року, носіями українського культурного коду виступають українська мова; національна музична мова (О. Козаренко); український музичний інструментарій, який посилює національне начало в музичній мові; тематика пісень (Овсянніков, 2020: 84). Х. Охитва розглядає питання національної ідентичності у творчості Богдана Весоловського, зазначаючи, що композитор «у модні танцювальні жанри танго, фокстроту, легкого вальсу привніс питомо-українську співочість, що надало звучанню рис національної музичної ідентичності, поряд із важливим україномовним вербальним чинником» (Охитва, 2022: 36). Окрім цього, вона вказує на наявність в текстах пісень Богдана Весоловського національно-ментальних архетипів – Природи-Землі, Серця, Слова (Охитва, 2022: 36–37). Як бачимо, погляди науковців на форми вираження національного в естрадній музиці є близькими, вони розглядають їх як у вербальному тексті, так і в музиці. Отже, на основі розробок зазначених науковців виділимо три базових маркери національного в українській естрадній музиці, а саме українську мову; архетипи та культурні коди, які містяться в українських текстах естрадних пісень; музичну мову, що має яскраво марковані українські елементи як в мелодиці та гармонії твору, так і в аранжуванні, що передбачає використання українських народних інструментів або створення алюзій на народно-інструментальне музикування. Охарактеризуємо зазначені вище маркери національного в українській естрадній пісні 1990-х років.

Українська мова є головним маркером національного. Це є очевидним і не підлягає сумніву, однак в реаліях колоніального та постколоніального мислення, особливо у царині масової культури, ситуація є іншою – значення мови як головного національного маркера в Україні нівелювалося. Пам'ятаємо, що найкращі естрадні спі-

ваки з усіх республік СРСР їхали у Москву для продовження своєї кар'єри, бо це у рази збільшувало слухацьку аудиторію, але у цьому випадку вони вимушені були у своїй творчості переходити на російську мову. Показовою у цьому плані є кар'єра Софії Ротару, яка у 1970-х роках співала переважно українські пісні, в тому числі твори геніального Володимира Івасюка, а у 1980-х роках радикально змінила орієнтири, віддаючи перевагу російськомовним пісням. Ті естрадні виконавці, що залишалися в Україні і продовжували співати українською, автоматично або ставали андеграундом, або відходили на узбіччя мейнстрімної лінії розвитку радянської естради. Маргіналізацію української естрадної пісні гостро відчувала національно орієнтована мистецька еліта, яка прагнула зробити україномовну естрадну пісню популярною серед усіх верств населення, а особливо серед молоді. Серед тих, хто знав про нагальні потреби української естради, були майбутні організатори фестивалю «Червона рута» – музиканти Тарас Мельник, Анатолій Калениченко, Олег Репецький та поет Іван Малкович. Вони, яка зазначає О. Бойко, розуміли застарілість підходів, які прирівнювали національне та етнографічне, бачили розрив між популярною музикою та суспільним життям, усвідомлювали «обмежений характер і традиціоналізм української популярної музики», які «сприймалися як її питомі риси, що у свою чергу призводило до думки, що саме такою є і вся українська культура» (Бойко, 2017: 123). Саме тому вони для радикальної зміни ситуації розробили концепцію фестивалю естрадної пісні «Червона рута», де, окрім професіоналізму, серед додаткових критеріїв оцінки були не лише оригінальність, самобутність і молодіжність, а й українська національна визначеність музики, а до участі в конкурсі допускалися тільки пісні українською мовою (Бойко, 2017: 124–125).

Після набуття Україною незалежності, передусім завдяки промоційній діяльності організаторів фестивалю «Червона рута» та продюсерській агенції «Територія А», у 1990-х роках спостерігається активний розвиток україномовної естрадної пісні, зростає кількість співаків та гуртів, які свідомо культивують пісенний репертуар українською мовою. Охоплення широких верств населення завдяки радіо та телебаченню, створення українського фону буття людини стали підґрунтям процесу «лагідної» українізації та національного маркування українського простору. І попри те, що у 1990-ті роки з'являлися багато російськомовних естрадних проєктів, а низка українських виконавців співали обома

мовами, не можна не відзначити стрімкий ривок естради у бік українізації завдяки суттєвому збільшенню україномовного пісенного контенту.

Окрім мови, маркерами національного в пісенній естраді стає зміст пісень, зокрема їх генетичний зв'язок з пісенною поезією – фольклорною та авторською. Йдеться про звертання до архетипів та культурних кодів, серед яких образи рідної землі, родини, дому, жінки, храму тощо. Звертання до архетипових образів національно маркує естрадні твори. Також маркерами стають не лише теми та образи, а й поетична мова, зокрема лексичні звороти, метафори, порівняння, які є усталеними для української поезії. Звісно, архетипові символи й образи, лексика та поетична мова, які потрапляють в масову культуру, можуть стати тиражованими штампами і кліше, перетворившись у кіч. Однак якщо говорити про естраду 1990-х років, то навіть кліше відігравали важливу роль у маркуванні національного українського простору, бо створення україномовної масової культури у всіх її різновидах та відгалуженнях, в тому числі пісенних творів не завжди високого гатунку, також є потребою буття нації.

Звернемося до прикладів з пісенного доробку українських виконавців. В першому альбомі Олександра Пономарьова «З ранку до ночі» (1996) важливого значення набуває архетиповий образ очей. Три перші композиції альбому – «З ранку до ночі», «Відкриваю очі», «Сірооке кохання» – розкривають образ кохання через символіку очей, що стає ознакою його чистоти та щирості. З усіх трьох пісень найбільшої популярності набула перша, яка була створена Олександром Пономарьовим і дала назву альбому. Текст пісні завдяки епітетам і порівнянням насичений яскравою образністю, що близька до архетипової: «Очі твої, як волошки в житах, / Як дві вечірні зорі», «Я лиш один своє кохання / На крилах ночі тобі донесу, / Тільки побачу я твої очі, / Їх загадкову красу». Поєднання образів природи та кохання через символіку очей робить текст куплетів пісні змістовно насиченим та національно маркованим. Риси кліше має приспів пісні, де двічі повторюється фраза: «З ранку до ночі бачу твої очі, / З ранку до ночі очі твої». Для тексту приспіву, де головне навантаження йде на музику, таке спрощення є неминучим, але в даному випадку ця фраза-кліше міцно укорінилося в народній свідомості, ставши своєрідним знаком і творчості Олександра Пономарьова, й естрадної музики 1990-х років.

Текст іншої пісні Олександра Пономарьова – «Серденько» – з альбому «Перша і остання любов» (1997) також насичений архетиповою образністю.

У ньому антиномія у поєднанні з віршуванням та римою близькі до народнопісенних («Біла хмара наступає, / Чорну хмару проганяє»), а в назві пісні використано ключовий український архетип – серце. Важливо відзначити, що в пісні «З ранку до ночі» архетипова образність суголосна музичному рішення, яке є близьким до українського соло-співу, пісня «Серденько» є танцювальною, хоча і з мелодикою пісенного типу, де танцювальність створюється за рахунок аранжування, що вступає у певне протиріччя з текстом (автором тексту є Олександра Пономарьова, музики – Олександр Роніс). Втім, в цілому ця шлягерна композиція є доволі гармонічною, але національна маркованість йде передусім через її текст, меншою мірою через мелодику, а аранжування та гармонія створюють «модний» саунд, що відповідав західним музичним трендам того часу.

Альбом Каті Chilly «Русалки in da House» (1996) апелює до фольклорної образності, хоча його пісні є сучасними композиціями, створеними за фольклорними мотивами. Наведемо як приклад текст пісні «Пливи вінок»: «Пливи вінок за водою / Пливе доля за тобою / Пливи вінок к бережечку / К рокитяному кущечку / Пливи вінок за водою / А я буду йти за тобою...». І хоча є очевидним, що цей текст не є фольклорним, а авторським, образ вінка, що пливе на воді, є типовим для українського фольклору.

Ще одним маркером національного в українській естраді є музична мова творів, яка також має бути національно маркованою. Базовим маркером з часів романтизму є зв'язок композиторської музики з фольклором. В цьому контексті цінним є робота В. Тормахової, яка детально дослідила фольклорний компонент української естради, розглядаючи його у джазовій, роковій та поп-музиці, в тому числі й 1990-х років. Дослідниця виділяє базові форми взаємозв'язків фольклору з джазом, рок- і поп-музикою, серед яких «1) обробки народних пісень; 2) цитування музично-фольклорного матеріалу; 3) створення оригінальних композицій на фольклорній основі – інтонаціях, звукорядах, текстах, прийомах виконання; 4) сплав національної манери виконання з інофольклорною (застосовується в джазі, поп-музиці)» (Тормахова, 2007: 10). Зазначимо, що розроблена нею типологія може бути використана для аналізу всієї естрадної фольклорієнтованої музики, зокрема творчості бардів-співців, фолк-року, поп-фолку тощо. Однак при аналізі естрадної музики 1990-х років, передусім поп-музики, стає очевидним, що фольклоризм не був провідним її напрямом, окрім, ймовірно, творчості бардів-співців та представ-

ників традиційної естради, які розвивали фольклорну лінію у минулі роки. Так, знамениті пісні «Весна» та «Були на селі» гурту «ВВ», композиції Каті Chilly з альбому «Русалки in da House» – це 1990-ті роки, їх друга половина, але вони не є «чистим» фолком, а скоріше композиціями, які орієнтуються на фольклор. Якщо говорити про Руслану як представницю поп-фолку, то її альбом «Дикі танці» з однойменною піснею, яка принесла співачці перемогу на Євробаченні, вийшов у 2003 році, а в 1990-ті роки це була поп-співачка, яка періодично зверталася до етніки, зокрема в альбомі «Останнє Різдво 90-х» (1999), але її оригінальний репертуар у той період в цілому був доволі далекий від фольклору. Використання народного інструментарію також стало трендом лише наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років, що ми бачимо у згаданих піснях гурту «ВВ» та альбомі «Дикі танці» Руслани. Зменшення інтересу до фольклору в українській естраді, особливо у першій половині 1990-х років, можливо, було пов'язано реакцією на шароварний фольклоризм радянських часів, а може, й через складну фінансову ситуацію, коли дешевше було зробити аранжування на простому синтезаторі, ніж звертатися до музикантів, що грають на «живих» інструментах.

Вже згаданий альбом Каті Chilly «Русалки in da House» – нове слово в українській естрадній музиці, перша серйозна спроба привернути увагу до фольклору. Однак варто зауважити, що в ньому фольклорне начало більшою мірою представлено у вербальному компоненті, який спирається на образність народних пісень. В музиці альбому акцент було зроблено на новому саунді, а саме електронному звучанні. Фольклорне начало репрезентоване передусім народним типом вокалу, оскільки мелодика пісень, яка в композиціях альбому імітує не традиційну українську ліричну пісенність, а наближена до автентичного звучання творів обрядового циклу, «розчиняється» в електронному звучанні ембієнт-музики. Однак народний вокал, поєднаний з мелодикою, що апелює до архаїчного фольклору, стає маркером національного в композиціях Каті Chilly в альбомі «Русалки in da House».

Попри невелику кількість естрадних співаків та гуртів, що розвивали фольклорний напрям у 1990-х роках, їх творчість стала провісником сплеску естрадних фольклорно орієнтованих проєктів наступних десятиліть, що задали тренди не лише в українській, а й світовій музиці.

Найскладнішим питанням національного маркування є поп-музика, музична мова якої орієнтується на актуальні у світі музичні стилі й далека

від фольклору. На жаль, в суспільній свідомості відсутність фольклорних елементів та орієнтація на стилі західної музики однозначно свідчить про національну немаркованість української поп-музики. Очевидно, що визначення національного в музичній естраді поза її фолкорієнтованими різновидами є непростим. Подібне завдання вирішував В. Овсянніков, коли виявляв національні культурні коди в поп-року, який багато в чому є близьким до поп-музики. Дослідник наголошує на близькості поп-року з його розвинутою кантиленною мелодикою близькість до українських солоспівів, вказуючи на мелодизм як культурний код української музики (Овсянніков, 2020: 88–89). Розглянемо кілька поп-композицій українських естрадних виконавців, для того, щоб з'ясувати ступінь їх національної маркованості.

Українська співачка Наталя Могилевська у 1990-х роках випустила три альбоми («Ла-ла-ла» (1997), «Подснежник» (1998), «Только я» (1999)), де переважна більшість пісень була російськомовними, однак одна з композицій, а саме «Місяць» з останнього альбому, музику якої написала сама співачка на вірші Юрія Рибчинського, стала найкращою піснею 1999 року. Ця композиція радикально відрізняється від її танцювальних пісень того періоду, у жанровому відношенні її можна визначити як поп-баладу, що характеризується розвинутою мелодикою. Якщо проаналізувати мелодію пісні «Місяць», то в ній чергуються поступеневі ходи зі стрибками вгору, які урівноважуються низхідним рухом. Однак окрім окремих мелодичних зворотів та фраз, сама мелодія не може бути однозначно маркована як українська, якщо до неї підходити з позицій класичного фольклоризму. Більшу роль у національному маркуванні відіграє гармонія, яка спирається на ладову перемінність, яка характерна не лише для фольклору, а й класичного українського солоспіву. Наголосимо, що пісня «Місяць» не є поп-фолком, а репрезентує «чисту» поп-музику, однак поєднання української мови, архетипового образу місяця як символу кохання, мелодико-гармонічні звороти, що близькі до національного мелосу, роблять цей твір національно маркованим.

Пісня Олександра Пономарьова «З ранку до ночі» також відноситься до жанру поп-балади, однак її музичний компонент є менш національно маркованим, оскільки орієнтується на західні пісенні зразки, що підкреслює у своєму виконанні співак. Однак у приспіві музика мелодика дещо змінюється і наближається до української пісні-солоспіву, тим самим національно маркуючи цю композицію.

Якщо говорити про танцювальні поп-композиції, то вони представлені у творчості Ірини Білик. Співачка у 1990-х роках випустила шість альбомів («Кувала зозуля» (1990), «Я розкажу» (1994), «Нова» (1995), «Так просто» (1996), «Фарби» (1997), «ОМА» (2000)), в яких представлені як ліричні пісні, так і танцювальні. Пісня «Дорога в нікуди» з альбому «Нова» (1995) є танцювальною композицією, вона орієнтується на денсовий саунд з електронним звучанням, актуальний в той час, однак у приспіві гармонічне рішення є подібним до української пісенності, зокрема через використання модалізмів (натуральний мінор), а мелодика почасти нагадує українські танцювальні пісні. І хоча в цій пісні відсутні фольклорні алюзії, елементи мелодики та гармонії роблять її національно маркованою.

Таким чином можемо констатувати, що у поп-музиці національне виявляється у цілісному комплексі вербальних та музичних компонентів, де обов'язковими є мова та архетипова образність. Щодо музики поп-пісень, то національне в них може бути репрезентовано як через фольклор, так і нефольклорні елементи національної музичної мови. Останні не завжди є очевидними і потребують більш ретельної уваги дослідника, однак саме вони впливають на загальне звучання твору та стають його маркерами національного.

Висновки. Естрадна музика як складова масової культури тяжіє до уніфікованості та нівелювання особливого й специфічного, в ній часто відсутня яскрава національна ідентифікація, однак все одно пісенна естрада так чи інакше є національно маркованою. Українська естрадна пісня має три базових маркери національного, серед яких українська мова; архетипи та культурні коди, які містяться в текстах пісень; музична мова з українськими елементами в мелодії, гармонії та аранжуванні. Оновлення української естрадної музики у 1990-х роках відбулося не лише через стильову переорієнтацію, а й через посилення її національної маркованості. У цей час з'явилося багато україномовних виконавців, тексти пісень яких містили найбільш знакові українські архетипи. У цей період фольклорна хвиля в українській естраді тільки розпочиналася, і лише окремі виконавці використовували фольклорні елементи у своїй музиці. Однак переважна частина українських естрадних пісень 1990-х років при загальній орієнтації на актуальні західні стилі мали в музичній мові елементи, які пов'язували їх творчість з українською національною музичною традицією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. М. Українська масова музика: етапи розвитку, національні особливості: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 «Музичне мистецтво». Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2017. 215 с.
2. Колубаєв О. Л. Галицька популярна пісня в процесі еволюції регіональної традиції естрадно-музичного мистецтва : дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 «Музичне мистецтво». Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2014. 258 с.
3. Куц В. В. Пісенна творчість Івана Карабиця : дис. ... д-ра філософії : 025 «Музичне мистецтво». Київ : НАКККіМ, 2021. 200 с.
4. Мозгова О. М. Творчість Миколи Мозгового як явище української масової музичної культури : дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01. «Теорія та історія культури». Київ: НАКККіМ, 2013. 204 с.
5. Мозговий М. П. Становлення і тенденції розвитку української естрадної пісні: дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01 «Теорія та історія культури». Київ : КНУКіМ, 2007. 175 с.
6. Овсянніков В. Поп-рок як репрезентативний напрям сучасної української музичної культури: монографія. Київ : НАКККіМ, 2020. 160 с.
7. Охитва Х. Національна ідентичність творчості Богдана Веселовського у контексті становлення естрадної музики полікультурного Львова. *Fine art and culture studies*. 2022. № 5. С. 32–39.
8. Поплавський М. М. Антологія сучасної української естради. Київ: Преса України, 2004. 416 с.
9. Рябуха Т. М. Витоки та інтонаційні складові української пісенної естради : дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Харків : ХНУМ ім. І. П. Котляревського, 2017. 203 с.
10. Самая Т. В. Вокальне мистецтво естради як чинник культурного життя України другої половини ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 «Теорія та історія культури». Київ: НАКККіМ, 2017. 199 с.
11. Сапожник О. В. Антологія української популярної естрадної музики : навч. посіб. Київ : ДАКККіМ, 2003. Ч. 2. 152 с.
12. Тормахова В. М. Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2007. 17 с.
13. Шевченко О. Г. Українська популярна музика: витоки та проблематика (1920–1990 рр.): дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 «Теорія та історія культури». Київ : КНУКіМ, 2010. 170 с.

REFERENCES

1. Boiko, O. M. (2017). *Ukrainska masova muzyka: etapy rozvytku, natsionalni osoblyvosti* [Ukrainian mass music: stages of development, national characteristics]. Candidate's thesis: 17.00.03. Kyiv : IMFE im. M. T. Rylskoho. 215 p. [in Ukrainian].
2. Kolubaiev, O. L. (2014). *Halytska populiarna pisnia v protsesi evoliutsii rehionalnoi tradytsii estradno-muzychnoho mystetstva* [Galician popular songs in the evolution of regional traditions variety music art]. Candidate's thesis: 17.00.03. Ivano-Frankivsk : DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka». 258 p. [in Ukrainian].
3. Kushch, V. V. (2021). *Song creativity by Ivan Karabyts*. PHD thesis: 025. Kyiv: NAKKKiM. 200 p. [in Ukrainian].
4. Mozghova, O. M. (2013). *Tvorchist Mykoly Mozghovoho yak yavyshe ukrainskoi masovoi muzychnoi kultury* [Creativity of M. Mozghovyi as a Phenomenon of Ukrainian Mass Musical Culture]. Candidate's thesis: 26.00.01. Kyiv : NAKKKiM. 204 p. [in Ukrainian].
5. Mozghovyi, M. P. (2007). *Stanovlennia i tendentsii rozvytku ukrainskoi estradnoi pisni* [Formation and development trends of Ukrainian pop song]. Candidate's thesis: 17.00.03. Kyiv : KNUKiM, 2007. 175 p. [in Ukrainian].
6. Ovsianikov, V. (2020). *Pop-rok yak reprezentatyvnyi napriam suchasnoi ukrainskoi muzychnoi kultury* [Pop-rock as a representative direction of modern Ukrainian musical culture]: monograph. Kyiv : NAKKKiM. 160 p. [in Ukrainian].
7. Okhitva, Kh. (2022). *Natsionalna identychnist tvorchoosti Bohdana Veselovskoho u konteksti stanovlennia estradnoi muzyky polikulturalnogo Lvova* [The national identity by Bohdan Veselovskyi's work in the context of the pop music formation in multicultural Lviv]. *Fine art and culture studies*, 2022, 5, 32–39 [in Ukrainian].
8. Poplavskiy, M. M. (2004). *Antolohiia suchasnoi ukrainskoi estrady* [Anthology of modern Ukrainian variety art]. Kyiv : Presa Ukrainy. 416 p. [in Ukrainian].
9. Riabukha, T. M. (2017). *Vytoky ta intonatsiini skladovi ukrainskoi pisennoi estrady* [Origins and intonational components of the Ukrainian song variety art]. Candidate's thesis: 17.00.03. Kharkiv : KhNUM im. I. P. Kotliarevskoho. 203 p. [in Ukrainian].
10. Samaia, T. V. (2017). *Vokalne mystetstvo estrady yak chynnyk kulturnoho zhyttia Ukrainy druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia* [Pop vocal art as a factor in the cultural life of Ukraine in the second half of the 20th – beginning of the 21st century]. Candidate's thesis: 26.00.01. Kyiv: NAKKKiM. 199 p. [in Ukrainian].
11. Sapozhnik, O. V. (2003). *Antolohiia ukrainskoi populiarnoi estradnoi muzyky* [Anthology of Ukrainian popular variety music]. Kyiv : DAKKKiM. Part 2. 152 p. [in Ukrainian].
12. Tormakhova, V. M. (2007). *Ukrainska estradna muzyka i folklor: vzaiemopronyknennia i syntez* [Ukrainian pop music and folklore: interpenetration and synthesis]. Extended abstract of candidate's thesis: 17.00.03. Kyiv : NMAU im. P. I. Chaikovskoho. 19 p. [in Ukrainian].
13. Shevchenko, O. H. (2010). *Ukrainska populiarna muzyka: vytoky ta problematyka (1920–1990 rr.)* [Ukrainian popular music: sources and perspectives (from 1920s to 1990s)]. Candidate's thesis. Kyiv : KNUKiM 170 p. [in Ukrainian].

УДК 687.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-18>**Тетяна ПОПОВА,***orcid.org/0000-0001-5952-0682**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри харчових технологій, легкої промисловості і дизайну**Української інженерно-педагогічної академії**(Харків, Україна) trorovauiira@gmail.com***Уляна ТКАЧ,***orcid.org/0009-0002-3194-8403**студентка VI курсу факультету інноваційних технологій**Української інженерно-педагогічної академії**(Харків, Україна) ulanatkac17@gmail.com***Кіра РОВЕНСЬКА,***orcid.org/0009-0000-5427-0581**студентка IV курсу факультету інноваційних технологій**Української інженерно-педагогічної академії**(Харків, Україна) rovenskajakira@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЄКТУВАННЯ ЖІНОЧОГО ЕКО-ОДЯГУ

Стаття присвячена висвітленню важливості виготовлення еко-одягу для навколишнього середовища, основних принципів його застосування й способів реалізації екологічного напрямку моди сучасними мировими і українськими брендами.

В статті показана діяльність екологічних брендів одягу та аксесуарів, серед яких є відомі українськи еко-брендами: «Ksenia Schnaider» (вживання вінтажних речей для створення нових моделей), «Slowme» (використання нових моделей), «Remade» (вироби, що залишилися не переробленою у виробництві), «Bagi bags» (використання стоків матерії), «Rehash» (вироблення екологічно безпечних речей за рахунок використання текстильних відходів), «Golub Upcycled Denim Project» (використання старого деніма, виготовлення оновлених джинсових речей), «Woolberry» (вироблення сумок з натурального войлоку старих вовняних речей).

В статті показана еко-мода, як найбільш перспективний тренд сучасності, який передбачає використання еко-одягу за чотирма принципами (відсутність шкоди для здоров'я людини, дбайливе ставлення до природних ресурсів, етичне ставлення до тварин, вторинна переробка сировини, справедливе ставлення до працівників виробничого процесу) та характеризується міцністю, зносостійкістю, гіпералергеністю й економічністю процесу виготовлення.

З'ясовано, що в сучасному світі актуальним є значний попит на екологічність, який корелюється з моральним терміном етичності, що проявляється у толерантному відношенні до природи та тварин, з виключенням усього можливого, що може їм нашкодити.

Встановлено, що еко-мода включає в себе головні особливості: використання натуральних рослинних матеріалів, відмова від хімічної обробки матеріалів у процесі виготовлення виробу, активне використання вживаних речей та залишків з виробництва на підприємствах («клаптикове» виробництво), а також вторинна переробка сировини.

Ключові слова: екологічний одяг, виробництво, переробка, дизайнер, бренди, індустрія моди, навчальний процес.

Tetiana POPOVA,

orcid.org/0000-0001-5952-0682

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Food Technologies, Light Industry and Design

Ukrainian Engineering Pedagogic Academy

(Kharkiv, Ukraine) tpopovauipa@gmail.com

Uliana TKACH,

orcid.org/0009-0002-3194-8403

6th year Student at the Faculty of Innovative Technologies

Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

(Kharkiv, Ukraine) ulanatkac17@gmail.com

Kira ROVENSKA,

orcid.org/0009-0000-5427-0581

4th year Student at the Faculty of Innovative Technologies

Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

(Kharkiv, Ukraine) rovenskajakira@gmail.com

FEATURES OF THE DESIGN OF WOMEN'S ECO CLOTHING

The article is devoted to highlighting the importance of the production of eco-clothing for the environment, the basic principles of its application and ways of implementing the ecological direction of fashion by modern world and Ukrainian brands.

The article shows the activity of ecological brands of clothes and accessories, among which there are well-known Ukrainian eco-brands: "Ksenia Schnaider" (use of vintage items to create new models), "Slowme" (use of yarn that remained unprocessed in production), "Baru bags" (use of stock materials), "Remade" (products created from old leather jackets or advertising banners), "Rehash" (production of environmentally friendly items through the use of textile waste), "Golub Upcycled Denim Project" (use of old denim, production of updated denim items), "Woolberry" (production of bags from natural felt of old woolen items).

The article shows eco-fashion as the most promising modern trend, which involves the use of eco-clothing according to four principles (absence of harm to human health, careful treatment of natural resources, ethical treatment of animals, secondary processing of raw materials, fair treatment of workers production process) and is characterized by strength, resistance, hyperallergenicity and economy of the manufacturing process.

It was found that in the modern world there is a significant demand for environmental friendliness, which correlates with the moral term of ethics, which is manifested in a tolerant attitude towards nature and animals, excluding everything possible that can harm them.

It has been established that eco-fashion includes the main features: the use of natural plant materials, the refusal of chemical treatment of materials in the process of manufacturing the product, the active use of used items and leftovers from production at enterprises ("patchwork" production), as well as the secondary processing of raw materials.

Key words: *ecological clothing, production, processing, designer, brands, fashion industry, learning process.*

Постановка проблеми. Україна входить до європейського рейтингу забруднення довкілля, щорічно цей показник поступово погіршується. Основними чинниками забруднення навколишнього середовища, як відомо, залишаються пластикові відходи, які мають довгостроковий ефект розкладання та відходи текстильного характеру, а саме велика кількість непереробленого одягу.

Наприкінці ХХ століття турботливе ставлення до довкілля, лише починало зароджуватися у людській свідомості під впливом стрімкого урбанізаційного процесу. В теперішній час перед людиною гостро постає питання свідомого екологічного споживання, адже ресурси небезмежні, а стан еко-системи жакликий. Що при-

зводить до суспільного прагнення суспільства до прояву максимальної екологічності майже у всіх сферах життєдіяльності.

Отже, питання проектування саме еко-одягу та висвітлення процесу його виготовлення є актуальними і цінними для дослідження.

Аналіз досліджень. Висвітлення питань «еко-моди» та її загальної концепції в сучасній індустрії виготовлення одягу займалися дослідники О. Прокопенко, К. Галушко, Н. Чуприна та Р. Квасниця, які власними працями констатували, високу актуальність проблеми екологічності під час виробництва текстильних матеріалів та їх застосування у індустрії моди. В результаті стало престижним купляти саме еко-одяг, який виготов-

лений з екологічно чистих матеріалів, а до них відносяться: рослинні компоненти та переробці вторинної сировини – пластику, пластмасі, океанське сміття, вживаний одяг (тканина).

Практики Ксенія та Антон Шнайтери, Христина Патик, Анна Тесло і Олена Дружинська, які створили власні екологічні бренди, що відзначаються високим попитом у споживачів, визначили основні напрями реалізації, що полягають у раціональному обранні сировинної бази – еко-матеріалів натурального походження або застосування ресайклінгу та апсайклінгу.

Вчені Н Чупріна та Р. Квасниця у своїх працях висвітили і охарактеризували поняття «еко-мода» та «екологічна продукція», наголошуючи на використанні натуральних матеріалів, що не шкодять еко-системі та застосування спеціальних інноваційних технологій.

Однак, вивченням особливостей проектування жіночого еко-одягу вченими і практиками не було достатньо висвітлено, що потребує глибокого дослідження і вивчення, оскільки надасть нові імпульси для розвитку сучасного виробництва.

Мета статті показати важливість виготовлення еко-одягу для навколишнього середовища та висвітити основні принципи його застосування й способи реалізації екологічного напрямку моди сучасними мировими і українськими брендами.

Виклад основного матеріалу: Відомо, що раніше суспільство мало звертало уваги на стан довкілля, бо було відсутнє розуміння проблем екологічності, що проявляється у дбайливому ставленні до навколишнього середовища та природних ресурсів задля здорового майбутнього нації. Але останнім часом тема турботливого споживання природних ресурсів набула масштабного розголосу й стала ключовою серед світових проблем. Стараннями еко-діячів в моду увійшло свідоме та дбайливе ставлення до їх використання. Суспільство все більше почало цікавитися здоровим способом життя, впроваджуючи в своє життя правильне та збалансоване харчування, позитивне мислення підкріплене емоційною складовою, а також і збереженням навколишнього середовища, в тому числі, через виготовлення еко-одягу. Також спостерігається відчутне зниження у споживанні неорганічних речовин і матеріалів (Що таке етична мода, 2023).

Отже, зараз розкрито цілком сформоване поняття «екологічності», в розумінні якого, основний акцент робиться на безпечності використання речей для навколишнього середовища і в результаті виникли екологічні продукти, будинки, транспорт і також екологічний одяг.

Сьогодні еко-мода – це найбільш перспективний тренд сучасності глобального масштабу, оскільки одяг знаходиться на другому місці в світі по забрудненню навколишнього світу. Тому виготовлення екологічних виробів, зокрема еко-одягу, займає найвищу сходинку популярності. Крім того, популярним також стає формування еко-стилю, як індивідуального свідомого вибору особистості носити одяг, який не спричиняє шкоди для навколишньої екосистеми.

Зараз бренди не просто випускають по декілька еко-колекцій, вони повністю переходять на екологічну діяльність. Більшість відомих марок цілеспрямовано намагаються зробити по частинам чи повністю увесь виробничий процес екологічним, за рахунок використання «чистої» сировини для виготовлення одягу без використання хімічної обробки та штучних барвників. Прагнення брендів виправдано не лише актуальністю, але й свідомим бажанням покупців обирати екологічний одяг з органічних і перероблених матеріалів.

Сьогодні екологічну моду підтримують та просувають відомі будинки моди та дизайнери з усього світу, включаючи Україну. До речі, наша країна має достатню кількість дійсно якісних та не шкідливих для виготовлення екологічних брендів одягу та аксесуарів. Найвідомішими українськими еко-брендами вважаються: «Ksenia Schneider» (вживання вінтажних речей для створення нових моделей), «Slowme» (використання пряжі, що залишилася не переробленою у виробництві), «Baru bags» (використання стокових матеріалів), «Remade» (вироби, що створюються з старих шкіряних курток або рекламних банерів) (Український виробник, 2023).

Так, наприклад, достатньо цікавим є бренд «Rehash», який виробляє дійсно сміливі дизайнерські речі. Виготовлення екологічно безпечних речей, відбувається за рахунок використання текстильних відходів, тим самим реалізуючи принцип безвідходного виробництва (рис. 1). Також бренд «Golub Upcycled Denim Project» під керівництвом Яни Голуб, які працюють із старим денімом, виготовляючи переважно джинсові речі, декоруючи їх металом та різноманітними шнурами (рис. 2).

І звісно ж є бренди, які спеціалізуються на виготовленні екологічних аксесуарів, а саме жіночих та чоловічих сумок та рюкзаків. Наприклад, бренд Woolberry є виробником сумок, в основу їх концепції входить використання натурального войлока, що відтворює етичне ставлення до тварин. Так, бренд проводить ресайклінг, заохочуючи людей здати старі вовняні речі, а взамін отримати знижку на нові (Український бренд, 2023).

Рис. 1. Одяг колекції REHASH

Отже, названі українські бренди одягу та аксесуарів, що працюють в напрямку реалізації екологічного продукту свідомо привертають увагу до важливого соціального аспекту життя. А формування правильного підходу до моди, першочергово лежить на плечах споживача, проте процес популяризацію еко-напрямку формують бренди. Саме дизайнери своїми колекціями декламують турботливе ставлення до планети та її ресурсів. Частіше за все бренди створюють еко-продукт в якому не використовують натурального хутра, тим самим рятуючи життя тварин, натомість активно популяризують використання перероблених матеріалів або використання текстильного виробу декілька разів, тим самим проявляється турбота про довкілля.

Створення еко-одягу базується на п'яти основних принципах. Одним з перших принципів – є відсутність у виробництві тканин шкідливих факторів для здоров'я людини (пестицидів, канцерогенів, концентрованих барвників та штучної смоли). Такі речовини у готовому вигляді несуть небезпеку для людини, адже можуть проникнути в шкіру та викликати подразнення й алергію. Наприклад, тканина віскоза за рівнем шкідливості не перетинає допустимих норм, адже володіє антибактеріальними властивостями та значною повітропроникністю. Але ж таки віскоза є першою синтетичною тканиною, її основою є целюлоза, яка підлягає ґрунтовній хімічній обробці, що негативно впливає на стан чутливої шкіри – подразнюючи її.

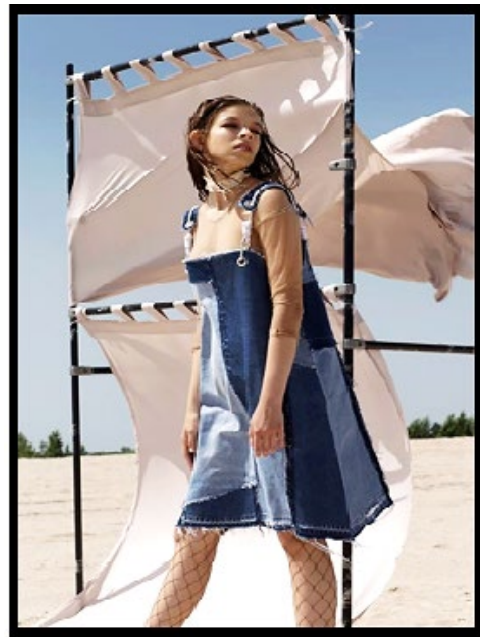

Рис. 2. Одяг колекції Golub Upcycled Denim Project

На противагу такому «шкідливому» одягу, є екологічний одяг, при виготовленні якого використовується тканини рослинного походження, серед яких є бавовна, льон, конопля, кропива, бамбук, евкالیпт, кактус і кукурудза. А природними барвниками для органічних матеріалів є ягоди, використовуючи їх перероблений сік та мінерали (лазурит, марганець).

Другим принципом є раціональне та дбайливе використання природних ресурсів, який вбирає в себе суттєву економію лісових, земельних та водних ресурсів. Яскравим прикладом такого марнотратства виступає «брудне» виробництво бавовни, оскільки на її технологію обробки витрачається занадто багато водних запасів. В цьому випадку важливо почати зменшувати обсяг природних ресурсів для забезпечення людства природним продовольством та питною водою, а тваринам потрібно залишити природну фауну з мінімальними змінами в структурі.

Не менш важливим принципом є етичне ставлення до тварин. Натуральна шкіра, слонова кістка, різнобарвне пір'я птаха, китовий вус заради створення нарядів чи засушений скорпіон у вигляді аксесуару прирівнюється до знищення. Так, сьогодні виготовляється багато виробів з натуральної шкіри. Пір'я також не є виключенням, з нього також виготовляють текстильні вироби і навіть дехто називає їх витворами мистецтва, забуваючи, якою ціною дістається пір'я птахів задля майбутнього полотна у вигляді сировини. Паризький дизайнер по тканинах Дж. Міль-

Рис. 3. Тканина 3D з павиного пір'я дизайнера Дж. Мільхейро

хейро відкрила новий текстильний дизайн, поєднуючи пір'я птахів з пряжею та шовком (рис. 3).

Завдавати шкоди тваринам чи позбавляти їх життя – це злочин і його не можливо виправдати мінливим прагненням створити щось епатажне чи вишукане за рахунок вбивства беззахисних тварин, птахів і комах. В результаті висвітлення цієї проблеми, люди почали усвідомлювати цей жах, відмовляючись від завдання болю тваринам, переходячи на екологічний одяг, який не винищує фауну.

Четвертий принцип засновується на переробці вторинної сировини (пластика, пластмаса, банерна тканина) та використанні стокового матеріалу (одяг із секонд-хенд). Вторинна сировина у більшості випадках шкодить планеті, бо забруднює її і тому її почали використовувати, як матеріал, що викликає здивування у індустрії моди. Найпоширенішим прикладом є виготовлення теплого одягу з відходів виробництва («клаптикове» виробництво), джинси з пластмасової основи, кросівки з океанічного сміття, а такий зараз важливий фліс – пластикової сировини. Так, за рахунок використання стокового матеріалу відбувається зменшення частки забруднення навколишнього світу текстильними виробами, одяг використовується по декілька разів, утворюючи постійний кругообіг одягу (Стильно, 2023).

Відомо, що у суспільстві існувало багато тверджень відносно того, що екологічний одяг не може бути гарним. Однак сьогодні виробники виготовляють дуже гарний і різноманітний еко-одяг. Так, екологічний рух у XXI столітті очо-

лили професіонали своєї справи, серед яких відомі марки: H&M, Zara, Versace, Gucci, Adidas, Nike, Armani, вони все більше створюють колекцій з наголосом на екологічність. В результаті еко-мода шалено набирає популярності у всьому світі. Асортимент магазинів різноманітний: естетично гарний екологічний одяг, безпечне взуття, побутовий текстиль (постільна білизна, скатертина) та аксесуари, використовуючи: льон, коноплю, кропиву та бамбук. Позитивним фактором є те, що виробники виготовляють якісні речі за доступними цінами (Стильно, 2023).

Отже, популяризація екологічності позитивно впливає на суспільство та в цілому на навколишнє довкілля. Люди звертають увагу на власне здоров'я та чинники, які на них впливають. Проте найвища цінність поширення еко-тренду сприяє зменшенню забруднення навколишнього середовища, економії природних ресурсів, відновленню популяції тварин і птахів, скорочення кількості непереробленого сміття. В результаті формується індустрію еко-fashion з дбайливим ставленням до природи і людини.

Висновки. Сьогодні «Еко-мода» є найбільш перспективним трендом сучасності, який передбачає використання еко-одягу за чотирма принципами (відсутність шкоди для здоров'я людини, дбайливе ставлення до природних ресурсів, етичне ставлення до тварин, вторинна переробка сировини, справедливе ставлення до працівників виробничого процесу), який характеризується міцністю, зностійкістю, гіпералергеністю й економичністю процесу виготовлення.

Таким чином, нещодавно розпочатий шалений попит на екологічність, змусив людей задумуватися, з якого матеріалу вони носять одяг. Тепер поняття екологічність підтягує до себе моральний термін етичності, що проявляється у толерантному відношенні до природи та тварин, з виключенням усього можливого, що може їм нашкодити. Еко-мода включає в себе головні особливості: використання натуральних рослинних матеріалів, відмова від хімічної обробки матеріалів у процесі виготовлення виробу, активне використання вживаних речей та залишків з виробництва на підприємствах («клаптикове» виробництво), а також вторинна переробка сировини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Що таке етична мода і чи є вона в Україні? URL: <https://www.the-village.com.ua/village/service-shopping/style-things/261117-rechi-etichna-ekomoda> (дата звернення: 11.10.2023).
2. Стильно та екологічно: 7 eco-friendly брендів одягу URL: <https://shotam.info/styl-no-ta-ekolohichno-7-eco-friendly-brendiv-odiahu/> (дата звернення: 11.10.2023).
3. Український бренд Her URL: <https://www.the-village.com.ua/village/service-shopping/style-young-brand/277155-young-brand-her> (дата звернення: 11.10.2023).
4. Український виробник домашнього текстилю та одягу з конопляного волокна ТМ DEVOHOM. URL: <https://devohome.com.ua/> (дата звернення: 11.10.2023).

REFERENCES

1. Shcho take etychna moda i chy ye вона v Ukraini? [What is ethical fashion and is it available in Ukraine?]. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/service-shopping/style-things/261117-rechi-etichna-ekomoda> [in Ukrainian]
2. Stylno ta ekolohichno: 7 eco-friendly brendiv odiahu [Stylish and environmentally friendly: 7 eco-friendly clothing brands]. URL: <https://shotam.info/styl-no-ta-ekolohichno-7-eco-friendly-brendiv-odiahu/> [in Ukrainian].
3. Ukrainskyi brend Her [Ukrainian brand Her]. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/service-shopping/style-young-brand/277155-young-brand-her> [in Ukrainian].
4. Ukrainskyi vyrobnyk domashnoho tekstyliu ta odiahu z konoplianoho volokna TM DEVOHOM [Ukrainian manufacturer of home textiles and clothes from hemp fiber TM DEVOHOM]. URL: <https://devohome.com.ua/> [in Ukrainian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.111'342

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-19>**Inna KRASOVSKA,***orcid.org/0000-0002-1567-1443**PhD in Philology, Associate Professor,**Associate Professor at the Foreign Languages Department of Math Faculties**Institute of Philology of National Taras Shevchenko University**(Kyiv, Ukraine) 3488778@gmail.com***INTONATION CLUES IN SPEECH PERCEPTION
(EXPERIMENTAL PHONETIC RESEARCH INTO ENGLISH DISCOURSE)**

The article is devoted to a burning issue of contemporary phonetic experiments in the paradigm of cognitive science, namely the study into peculiarities of acoustic clues that enable perception and decoding of sound information. The article offers the systematization of different theoretical grounds that lay scientific foundation to research speech perception and generation in the view of cognitive operations ensuring the processes in focus. This systematization is carried out against the synergy of the assays contributed by different tracks of contemporary linguistic studies. The scientific approaches targeted at the analysis of speech perception are classified on the basis of practical objectives being solved in the course of each research. The article reports on the assays of experimental phonetic experiment aimed at defining the intonational clues ensuring the perception of speech. A range of segmental and suprasegmental units are analyzed in the light that the latter are viewed as constitutional entities of speech generation and perception. The focus is laid on the cognitive operations that are fundamental for speech processing and producing. The theoretical fundamentals of the phonetic experiment into peculiarities of speech perception are defined in the work. Relying on the results of the experiment the intonation group is approached as a basic construction unit as well as the main perceptual clue that embrace a cultural and linguistic expertise of the speaker. The intonation unit is interpreted through interrelation of its basic structural components that function as one unity and enable the speaker realize and comprehend lexical, grammatical and modal meaning of the utterance plunged in a situational context. In compliance with the results of the experiment, the article describes the functional value of the selected intonation clues that are critical for the speaker and listener to percept the message of the utterance.

Key words: *perception, intonation clues, intonation group, cognitive operations, sound information.*

Інна КРАСОВСЬКА,*orcid.org/0000-0002-1567-1443**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри іноземних мов математичних факультетів**Навчально-наукового інституту філології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**(Київ, Україна) 3488778@gmail.com***ІНТОНАЦІЙНІ КЛЮЧІ СПРИЙНЯТТЯ МОВЛЕННЯ
(ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ФОНЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
АНГЛІЙСЬКОГО ДИСКУРСУ)**

Стаття присвячена актуальному питанню сучасних фонетичних досліджень у руслі когнітивного напрямку – аналізу акустичних ключів, що уможливають декодування звукової інформації. У статті систематизовано різні загально-теоретичні засади дослідження процесів сприйняття та породження мовлення на тлі синергії різних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень. Зазначені підходи до дослідження процесу сприйняття звукового повідомлення класифіковано з огляду практичних завдань, що вирішуються у межах різних наукових підходів до проблеми, що розглядається. Робота має на меті викласти результати експериментального фонетичного дослідження спрямованого на виокремлення інтонаційних параметрів сприйняття звукового повідомлення. У статті аналізуються різні сегментні та надсегментні одиниці мови, що є структурними елементами у процесі породження та сприйняття мовлення. Увагу зосереджено на когнітивних операціях, які відіграють вирішальну роль у сприйнятті звукової інформації мовцем, її декодуванні та подальшому кодуванні. Стаття містить опис методологічних засад дослідження сприйняття мовлення. Обґрунтовується доцільність розгляду інтонаційної групи як структурної бази породження та сприйняття мовлення. За результатами експерименту

запропоновано підхід до інтонаційної групи як звукової репрезентації над-сегментного рівня мови, що відображає мовленнєвий та культурний досвід мовця, а також складається з певних просодичних елементів, які у сукупності допомагають слухачеві зрозуміти лексичних, граматичний та модальний зміст повідомлення. У статті наведена низка інтонаційних одиниць, які у ході експерименту було виявлено значущими для сприйняття звукової інформації. Зокрема, описані функціональні особливості кожного з встановлених інтонаційних клячів з урахуванням їх ролі у сприйнятті та інтерпретації повідомлення мовцем.

Ключові слова: сприйняття, інтонаційні параметри, інтонаційна група, когнітивні операції, звукова інформація.

Introduction. Perception of speech is a complex process that can be researched through insight into its cognitive mechanisms. This approach is ensured by the synergy of experimental data and methods from various sciences: physiology, cognitive science, linguistics, psychology and psychology. Perception is physiologically represented by a complex functional system, which is based on a dynamic sequence of links located at different levels of the nervous system. Meaningful perception, being a mental function of this physiological substrate, is also characterized by a level structure – both the stepwise nature of the process itself and the leveled hierarchy of speech signal processing (Vygotsky, 1962: 10–75).

In the framework of cognitive paradigm perception is, first of all, a physiological process that consists of mechanisms that, on the one hand, ensure the perception of speech, and, on the other hand, its generation. So, this analytical-synthetic process consists of two stages that enable the synthesis and analysis of sound information. At the first stage, auditory analyzers are activated, which isolate certain characteristic features in the sound message and combine them into complex deep representations. At the second stage, these deep structures are analyzed thanks to cognitive operations and correlated with certain contents, which are elements of the speaker's world picture (Krasovska, 2009: 15–20). Thus, the key objective of cognitive approach is to research into mental mechanisms that ensure realization of this multi-layer process and find out linguistic units which code and decode information flow.

As a result of multiple «distinctive» operations, an acoustic information is decoded in the mind and the meaning is extracted relying on «perceptual» clues formed on segmental and suprasegmental layers of the language. It should be noted that this approach resonates with F. de Saussure's statement that «only the acoustic impression has value» (Saussure, 2011: 11). According to the scientist, only the synergy of the methods of various sciences makes it possible to penetrate into the essence of the material phenomena of speech (Saussure, 2011: 11–13). This idea is confirmed by the modern turn of linguistic research towards experiments involving the methods of psycholinguistics and cognitive psycholinguistics,

which change the scientists' perception of the elements of speech and their interaction during the generation and perception of a message. Therefore, the **objective of this article** is to define intonation units that take part in processing acoustic information and transcoding it into meaningful language structures.

Topicality. Analysis of perception is impossible without acknowledgement that emotion is a part of the linguistic context, which is reflected in behavioral traits, mannerisms, attitude towards others, facial expression, and in language expression, intonation in particular (Izard, 1977; Shibles, 1974) At the same time, the study of the communicative functions of intonation proves that suprasegmental units mark a significant number of non-propositional content categories in speech, namely: logical-communicative blocks of statements (rhema/theme, mode/dictum, juxtaposition/contrast); modality, connotation, rhetorical instructions, expressive and iconic meanings (Bolinger, 1989; Ladd, 2001; Laver, 1994). Perception of acoustic information is approached differently. There are different models of perception that rely on a comparatively different range of principles. However, we believe that they can be classified into three major groups, focusing on:

- cognitive operations involved in the process of perception and generation of an utterance (Chomsky, 2002);
- type of information enabling a relevant coding and decoding of an acoustic information (Bahmut, 1991; Krasovska, 2009; Laver, 1994);
- contextual parameters defining the process of perception (Chafe, 1994; Cohen, 1967).

In the framework of the first approach the sound pattern of an utterance perceived by speaker is considered as a part of a complete formal model that involves transformation of surface structure of a sentence into its deep structure via cognitive operations aimed at deducting the meaning. Thus, speaker can understand the sense of structurally different sentences, such as:

- (1) *Mr. Smith ordered the coffee.*
- (2) *The coffee was ordered by Mr. Smith.*
- (3) *It was the coffee that Mr. Smith ordered.*

In accordance with experimental data speakers extract a meaningful information relying on men-

tal operations based on such an algorithm: $A \rightarrow B / X \rightarrow Y$, where A identifies the unit subject to the rule; B indicates what form this unit should take; X and Y denote the contexts for A, located on the left and right. Generally, the rules are formulated in terms of feature matrices, not segments, and therefore affect any class element characterized by that feature (Chomsky, 2002: 30–45).

A somewhat different perspective is applied to research into perception within the approach developed by W. Chafe. Thus, consciousness is believed to focus on some important stretches of information in a given context that activates mental operation of its perception and decoding. Acoustic information is sifted by consciousness as a three-dimension body that contains such plans as: new-active-given. These information plans are reflected differently in the structure of the language. For example, given spans of information are realized in the form of weakly stressed pronouns and functional words, while active ones are strongly accented notional words. From this view point, oral discourse is generated not as a smooth stream, but in spurts, quanta. These quanta, most often commensurate in volume with one predication, are called intonation units (IU). Each IU reflects the current focus of consciousness, and pauses or other prosodic boundaries between IUs correspond to transitions of the speaker's consciousness from one focus to another. The average length of IU for the English language is 4 words. A prototypical IU coinciding with the clause thus verbalizes an event or state (Chafe, 1994).

The third approach is grounded on the assumption that speech perception embraces insight into audible elements of language, establish their relationship and formulate an idea of their meaning. Perception, therefore, unfolds on two levels – perception and comprehension. In its turn, comprehension involves decoding the general meaning that lies behind the directly perceived speech flow: the process of transforming what is perceived into the underlying meaning (Cohen, 1967: 177–192).

For instance, the meaning of the utterances *Cold!* *Hot!* can be perceived differently in compliance with a situational context. It can be interpreted as a piece of advice to get dressed warmly will dress warmer, a request to close a window or a guidance in a game. And in all cases, these utterances are a predicate to reality, to different situations. Following this logic, in the course of perception the recipient establishes semantic connections between words that make up the semantic content of the given utterance. As a result of comprehension, the listener may come to an understanding or misunderstanding of the semantic content of the utterance. Understanding is defined as

a two-step process, where the first step is to comprehend a general idea of an utterance whereas its second one – decode a communicative intention of an utterance (Cohen, 1967: 177–192).

Speaking about the complexity of the cognitive system and its role in perceived and generated speech, N. Zhinkin stresses that the expression of the speaker's communicative action acquires a certain meaning thanks to prosodic means. An experimental study of the speech of people with motor aphasia showed that the listener clearly perceives the general auditory tone of speech and associates and evaluates what he heard through commands localized in the right hemisphere of the brain, activated by pauses, rising and falling of the main tone, etc. (Zhinkin, 1969: 60).

Methodological Background of the research.

We believe that intonation can be viewed as a structural component of speech generation as it is a complex unity of speech melody, sentence stress, tempo, rhythm and voice timbre which enables the speaker to express his thoughts, emotions and attitudes towards the contents of the utterance. These are perceptible qualities of intonation. The listener often deduces the gist of what is being said judging the pitch movement of speaker's voice. An example would be the word «yes» said with a different pitch movement. The word «yes» said with a firm tone of voice means «certainty», «resolute decision» while the same word uttered with a rising pitch movement means «doubt», «uncertainty». Thus, the two «intonation contours» involved would be different and the difference would be explained by saying that different combinations of pitch movement were being used (Laver, 1994: 40–87).

Examining the intonation system from the point of view of the peculiarities of sound signal perception, Cohen, Hart and Collier (Cohen, 1967: 179–186) conclude that in the most general form, mental representations of the suprasegmental level should be defined as a set of systematically determined prosodic features of speech, to which scientists refer to the frequency of the main tone, intensity and duration, which at the perceptual level correspond to the melodic, power and temporal components. Anyhow for our further consideration it is essential to envisage the issues embraced by the concept intonation. We have summed up a number of critical functions of intonation in the process of speech perception and generation:

- segmentation of the utterance into meaningful chunks;
- emphasis that makes one syllable more prominent than the other syllable, and therefore makes one word more prominent than the other word;

– patterning – stereotypic ways in which the pitch of the voice changes in the utterance.

Researching into the role of intonation in perception P. Monaham (Monaham, 2002: 14–19) considers the cognitive strategies of sound signal processing as a multidimensional, binary process, the main plans of which reflect: a) a continuous sequential processing of speech signal on different levels; b) forecasting of the content of an utterance; c) binary nature of speech signal processing that embraces discrete and continuous cognitive operations; d) the nature of decision-making can be both spontaneous and delayed. As we can see, the peculiarities of the speech signal processing are determined by the unity of its plans – content and acoustics.

So, here another problem emerges: to determine the units in which prosodic features are actualized. This issue is disputable in phonetics as the intonation system is defined as a hierarchy enabling the actualization of prosodic features. The syllable is widely recognized to be the smallest intonation unit. It has no meaning of its own, but it is significant for constituting hierarchal higher intonation units. Each syllable bears a definite amount of loudness. Pitch movements are inseparably connected with loudness. The syllable performs a constituting function, as it structures hieratically higher units of speech. Next unit in the system of prosodic units is a rhythmic, or accentual unit. It is either one stressed syllable or a stressed syllable with a number of unstressed ones grouped around it (Crystal, 1969; Ladd, 2001). Besides a definite accentual (rhythmic) pattern, the rhythmic group is characterized by a pitch pattern (or tonal contour) and duration pattern (temporal structure). These prosodic characteristics make it possible to perceive the rhythmic unit as an actual discrete unit of prosody. The rhythmic unit may be singled out of an utterance also due to the meanings expressed by its prosodic features. According to D. Bolinger these may be the meanings of assertiveness, separateness, newness (Bolinger, 1989: 100).

Results. The assays of our experimental research into perceptual clues of emotional speech show that the intonation group can be defined as a phonetic unity, which expresses asemantic entity in the process of speaking (and thinking) and which may consist either of one rhythmic group or of a number of such groups defined as a meaningful and structural

element of speech. Structurally the intonation group has some obligatory formal characteristics. These are the nuclear stress, on the semantically most important word and the terminal tone (i.e. pitch variations on the nucleus and the tail if any). The boundaries between intonation groups are marked by tonal junctures and pauses. All these features shape the intonation group, delimit one intonation group from another and show its relative semantic importance (Laver, 1994: 50–56). The structure of the intonation group varies depending on the number of syllables and rhythmic units in it (Table 1). Minimally, an intonation group consists of one (stressed) syllable – the nucleus. Maximally, it contains the pre-head, the head, the nucleus and the tail. The functional role of some of these elements is indisputable. The most conspicuous is the functional role of the **nucleus**, which has a perceptible change in its pitch. The pitch of this word may either fall or rise or change its movement first in one direction, then into another.

According to the results of the auditory experiment, pitch is clearly perceived by the listeners in terms of its directions and rate in the terminal zone and pre-terminal part of each of its intonation groups. The pitch level of the whole utterance (or intonation group) is determined by the pitch of its highest-pitched syllable. It shows the degree of semantic importance the speaker attaches to the utterance (or intonation group) in comparison with any other utterance (or intonation group), and also the speaker’s attitude and emotions.

Parenthetical phrases and other semantically less important intonation groups of an utterance are characterized by a lower pitch level than the neighboring intonation groups.

E.g. The ¹practical ²phonetics exam, ³as ⁴far as I remember, ⁵was ⁶one of the ⁷most difficult ⁸in my academic experience.

The number of linguistically relevant pitch levels in English has not been definitely established yet. However, the assays of our experiment prove that in unemphatic speech listeners distinguish 3 pitch levels: low, mid and high. These levels are relative and are produced on different registers depending on the individual peculiarities of the voice. Besides low, mid and high levels, in some emotionally charged situations the recipients perceive the emphatic or emotional pitch levels that usually label strong emotions, such as happiness, anger or elation.

Table 1

E.g. I am ¹happy to ²pass my ³practical ⁴phonetics exam at ⁵last.

Pre-head	Head	Nucleus	Tail
<i>I am</i>	<i>¹happy to ²pass my ³practical ⁴phonetics</i>	<i>exam</i>	<i>at ⁵last</i>

It is essential to point out that pitch range of an utterance, defined as the interval between its highest-pitched syllable and its lowest-pitched syllable, contributes to decoding the sincerity of emotional discourse. In the process of communication, the speaker changes his voice range to express different emotions, attitudes, connotations. For example, «*Very good*» pronounced with a narrow range sounds less emphatic and sincere. On the contrary, the same utterance pronounced with wide range makes it sound sincere and enthusiastic.

During the experiment it has been established that terminal tones are clearly decoded by the listeners and guide their comprehension of sentence overall structure and implicit meaning. Thus, the meanings of the falling tone are distinctly interpreted as definiteness, completeness, finality, certainty. The meanings of the rising tone are those of indefiniteness, incompleteness, non-finality, uncertainty. The falling-rising tone carries the meaning of reservation, implication or contrast.

Another perception clue has turned out to be significant pitch modifications in the head of the intonation group that make up one melodic shape, one part of the pitch contour of the utterance. It acts as a unit independent of the nucleus. The pitch variations in the head enable the recipients to decode relations between constituent units – rhythmic groups and interpret modal-stylistic meanings of an utterance. Thus, gradually descending head or ascending one sound unemotional, while sliding or scandent heads convey emotional shades.

E.g. It's the only sensible thing to do (unemotional).

It's the only sensible thing to do (emotional).

It's the only sensible thing to do (emotional).

It's the only sensible thing to do (unemotional).

The pre-head is normally pronounced on the low or mid pitch level. If it is pronounced on a pitch somewhat higher than the normal pitch' (High Irregular Pre-head) or somewhat lower (Low Irregular Pre-head) the utterance acquires emphasis and emotional connotations.

E.g. He can't have possibly meant it. (joy)

But it is incredible. (surprise)

The functional analysis of English prosody in general and speech melody in particular shows that the leading role in differentiating communicative types of utterances belongs to the terminal tone. That is why the communicative-distinctive function of speech melody is widely recognized as a purely linguistic function – a distinctive function proper.

A wide scope of the distinctive function of intonation includes also the modal-stylistic (or attitudinal) function. With this broad concept of the distinctive function in view we can state that the pre-head,

the head and the terminal tone are functionally relevant elements of the utterance. Therefore, differentiation of melodic contours (tunes) of utterances must undoubtedly take into account the pitch characteristics of their elements (the pre-head, head (scale) and the terminal tone), each of which forms a separate subsystem of utterance prosody.

It is essential to interpret functional load of intonation clues with reference to the utterance as the basic communicative unit. The prosody of an utterance (intonation) carries independent meanings of its own, regardless of the words and the grammatical structure of the utterance. The inherent meanings of prosody which are of a general character (such as definiteness/uncertainty, assertiveness/reservations, separateness/connectedness, etc.) are specified and concretized when interacting with the grammatical and lexical meanings of the utterance. There may be cases of correlation and harmony between the inherent meanings of prosody and the meanings of words and grammatical structures as well as disbalance and disharmony.

E.g. It may be so (But I'm not quite sure) // It may be so (I'm pretty sure)

The falling-rising tone is in harmony with the modal verb. Whereas in the second utterance the falling tone makes the statement sound categorical. Moreover, it gives greater precision and point to the meaning. It provides important information which is not contained in any of the other components of the utterance.

Moreover, prosody is the only language device that transforms words as appellative units (vocabulary items) into communicative units – utterances. In written speech prosodic features are to some extent indicated by punctuation marks.

E.g. Fire! (exclamation); Fire! (command)

It is a command or an exclamation, depending on the situation in which it occurs: a question, a statement. Prosody is, therefore, the most common, the most elementary, the ever-present constitutive factor of the utterance. It forms all communicative types of utterances – statements, questions, imperatives, exclamations and modal (attitudinal) types: categorical statements, non-categorical, perfunctory statements, quizzical statements, certainty and uncertainty questions, insistent questions, etc.

Intonation clues are believed to be paramount to decipher modal meaning of an utterance. Various modal meanings can also be expressed and differentiated by lexical and grammatical means, such as modal words as «sure», «undoubtedly», «definitely», «perhaps», «may be» «probably» and modal verbs «may», «might» and so on. Usually, the speaker's attitude corresponds to the contents of the words

he chooses. But utterance prosody may disagree with word content and is, then, the crucial factor in determining the modal meaning of the utterance.

E.g. He ¹definitely promised // He ²definitely , promised.

In the first case the melodic contour agrees with the word content and the grammatical structure, whereas in the second case it does not. So, the first utterance sounds definite and categoric. The second utterance sounds indefinite and non-categoric.

Conclusions. The results of the experimental research have proven that the intonation group can be viewed as a structural and meaningful entity of speech perception and recognition. The structural elements of the intonation group are interrelated to shape a sound representation of linguistic, cultural

and emotional expertise of the speaker. The system of interrelated intonation clues performs a number of functions in the process of perception and generation of speech, such as: distinctive, constitutive, delimitative and emphatic. prosody is to provide a basis for the hearer to identify the communicative and modal type of an utterance, its semantic and syntactical structure in the framework of the communicative situation. Following this logics, acoustic clues provide a basis for the hearer to identify the communicative and modal type of an utterance, its semantic and syntactical structure in the framework of the communicative situation. All the functions of intonation clues are fulfilled simultaneously and cannot be separated one from another. They show that utterance prosody is linguistically significant and meaningful.

BIBLIOGRAPHY

1. Багмут А. Й. Семантика інтонації в українській мові : монографія. Київ : Наукова думка, 1991. 169 с.
2. Красовська І. В. Лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення англійських висловлень на позначення позитивних емоцій (експериментально-фонетичне дослідження) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.04. / Нац. лінгвіст. ун-т. Київ, 2009. 263 с.
3. Bolinger D. Intonation and its uses: Melody in grammar and discourse. Stanford : Stanford University Press, 1989. 470 p.
4. Carroll E. Izard. Human Emotions. NY. : Springer New York, 1977. 496 p.
5. Chafe W. Discourse, consciousness and time. Chicago : Chicago University Press, 1994. 311 p.
6. Chomsky N. The Sound Pattern of English. Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 2002. 470 p.
7. Cohen A., Hart J. On the anatomy of intonation. *Lingua*.1967.No. 19. P. 177-192.
8. Cook N. Tone of Voice and Mind: The connection between intonation, emotion, cognition and consciousness. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2002. 291 p.
9. Crystal D. Prosodic Systems and Intonation in English. Cambridge : Cambridge University Press, 1969. 392 p.
10. Izard C. Human Emotions. NY. : Springer New York, 1977. 496 p.
11. Ladd R. Intonational Phonology. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 334 p.
12. Laver J. Principles of Phonetics. Cambridge : Cambridge University Press. 1994. 707 p.
13. Monaghan A. Prosody in Synthetic Speech: Problems, Solutions and Challenges / *Improvements in Speech Synthesis* / ed. by E. Keller, G. Bailly. New York : John Willey and Sons, Inc. 2002. P. 87–92.
14. Saussure, Ferdinand de. Course in general linguistics. NY : Columbia University Press, 2011. 260 p.
15. Shibles W. Emotion. The Method of Philosophical Therapy. White Water, Wisconsin : Language, 1974. 492 p.
16. Vygotsky, L. Thought and language. Cambridge MA : MIT Press. 1962, 168 p.
17. Zhinkin. N. Mechanisms of speech. The Hague, Paris : Mouton, 1969. 462 p.

REFERENCES

1. Bahmut A. Y. (1991) Semantyka intonatsii v ukrainskii movi [Semantics of intonation in Ukrainian speech]. Kyiv: Naukova dumka. 169 p. [in Ukrainian].
2. Krasovska I.V. (2009) Linhvokohnityvni osoblyvosti prosodychnoho oformlennia anhliiskykh vysloven na poznachennia pozytyvnykh emotsii (eksperymentalno-fonetychne doslidzhennia) [Doctoral dissertation in Philology, National Linguistic University] [Linguistic and cognitive peculiarities of intonation contours of the English utterances defining positive emotions (experimental phonetic research)]. 263 p. [in Ukrainian].
3. Bolinger D. (1989) Intonation and its uses: Melody in grammar and discourse. Stanford : Stanford University Press. 470 p.
4. Carroll E. Izard. (1977) Human Emotions. NY. : Springer New York, 496 p.
5. Chafe W. (1994) Discourse, consciousness and time. Chicago : Chicago University Press. 311 p.
6. Chomsky N. (2002) The Sound Pattern of English. Cambridge (Mass.) : The MIT Press. 470 p.
7. Cohen A., Hart J. (1967) On the anatomy of intonation. *Lingua*.No. 19. P. 177-192.
8. Cook N. (2002) Tone of Voice and Mind: The connection between intonation, emotion, cognition and consciousness. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 291 p.
9. Crystal D. (1969) Prosodic Systems and Intonation in English. Cambridge: Cambridge University Press. 392 p.
10. Izard C. (1977) Human Emotions. NY.: Springer New York. 496 p.
11. Ladd R. (2001) Intonational Phonology. Cambridge: Cambridge University Press. 334 p.
12. Laver J. (1994) Principles of Phonetics. Cambridge: Cambridge University Press. 707 p.

13. Monaghan A. (2002) *Prosody in Synthetic Speech: Problems, Solutions and Challengers / Improvements in Speech Synthesis* [ed. by E. Keller, G. Bailly]. New York: John Willey and Sons, Inc. P. 87–92.
14. Saussure, Ferdinand de. (2011) *Course in general linguistics*. NY: Columbia University Press, 260 p.
15. Shibles W. (1974) *Emotion. The Method of Philosophical Therapy*. White Water, Wisconsin: Language. 492 p.
16. Vygotsky, L. (1962) *Thought and language*. Cambridge MA: MIT Press. 168 p.
17. Zhinkin. N. (1969) *Mechanisms of speech*. The Hague, Paris: Mouton. 462 p.

Тетяна КУПЦОВА,

orcid.org/0000-0002-0876-0384

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Українського державного університету науки та технологій

(Дніпро, Україна) *t.kuptsova@ukr.net*

Ірина КОЛІЄВА,

orcid.org/0000-0002-4232-2994

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Українського державного університету науки та технологій

(Дніпро, Україна) *irinakolieva79@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

В статті досліджується поняття фразеологічної одиниці та її характерні властивості. Обґрунтовуються доцільні шляхи перекладу того чи іншого типу фразеологізму. Доводиться, що труднощі перекладу таких одиниць викликані як зі структурними особливостями, так і з семантичною неподільністю фразеологізмів. Проаналізовані різні підходи щодо класифікації фразеологічних одиниць. Так як фразеологічні одиниці є скарбницею мови та культури різних країн (кожна така одиниця містить особливий характер та неповторну образність, притаманні їй чи іншій нації), під час перекладу важливо відображати національний колорит англійської культури. Доведено, що такі характеристичні риси фразеологізмів як художня забарвленість, афористичність та глибина становлять значну складність для перекладача, перед яким стоїть завдання не лише у збереженні змісту, а й у необхідності відобразити стиль та образ тексту. Ідіоми є предметом дослідження багатьох мовознавців, як вітчизняних, так і іноземних, які займаються проблемами класифікації, способами перекладу фразеологічних одиниць. Наголошується, що спектр фразеології сучасної англійської мови дуже різноманітний. Англійська мова – мова ідіоматична, велика кількість лексичних одиниць є багатозначними. Носії мови досить часто вживають афористичні вирази, переклад яких нерідко викликає неабиякі труднощі у перекладача через невідповідність аспекту змісту аспекту виразу. Саме така особливість і визначає специфіку фразеологічної одиниці. Йдеться про неможливість виведення значення із мікроконтексту. Різноманітні варіації класифікації фразеологічних одиниць свідчать про складність проблеми та необхідність її ґрунтовного вивчення. Враховуючи структурні та семантичні особливості фразеологізмів та шляхи сполучення складових компонентів, дослідники поділяють фразеологічні одиниці на чотири групи – номінативні фразеологічні одиниці, номінативно-комунікативні фразеологічні одиниці, фразеологічні одиниці та комунікативні фразеологічні одиниці. Підкреслюється, що проблема перекладу фразеологічних одиниць невичерпана та залишається актуальною тому, що в різних галузях знань як і в різних мовних стилях з'являються нові фразеологічні одиниці, ба більше, сталі фразеологізми можуть набувати нових значень з плином часу.

Ключові слова: переклад, фразеологізми, контекст, семантика, ідіоми, фразеологічні єдності.

Tetiana KUPTSOVA,

orcid.org/0000-0002-0876-0384

PhD in Philosophy, Associate Professor;

Associate Professor at the Foreign Languages Department

Ukrainian State University of Science and Technologies

(Dnipro, Ukraine) *t.kuptsova@ukr.net*

Iryna KOLIEVA,

orcid.org/0000-0002-4232-2994

PhD in Philosophy, Associate Professor;

Associate Professor at the Foreign Languages Department

Ukrainian State University of Science and Technologies

(Dnipro, Ukraine) *irinakolieva79@gmail.com*

THE PECULIARITIES OF THE ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS TRANSLATION

The article examines the concept of a phraseological unit and its characteristic properties. The authors substantiate the appropriate ways of translating this or that type of phraseology. It is proved that the difficulties of translating such units are caused by both structural features and semantic indivisibility of phraseological units. Different approaches to the classification of phraseological units are analyzed. Since phraseological units are a treasure trove of the language and culture of different countries (each such unit contains a special character and unique imagery inherent in a particular nation), it is important to reflect the national flavor of English culture when translating. It is proved that such characteristic features of phraseological units as artistic coloring, aphorism and depth pose are significant challenge to the translator, who is faced with the task of not only preserving the meaning but also with the need to reflect the style and image of the text. Idioms are the subject of research by many linguists, both domestic and foreign, who deal with the problems of classification and ways of translating phraseological units. It is emphasized that the range of phraseology of modern English is very diverse. English is an idiomatic language, a large number of lexical units are polysemous. Native speakers quite often use aphoristic expressions, the translation of which often causes considerable difficulties for the translator due to the discrepancy between the content aspect and the expression aspect. It is this feature that determines the specificity of a phraseological unit. It is the impossibility of deriving the meaning from the microcontext. Various variations in the classification of phraseological units indicate the complexity of the problem and the need for its thorough study. Taking into account the structural and semantic features of phraseological units and the ways of combining their components, researchers divide phraseological units into four groups: nominative phraseological units, nominative-communicative phraseological units, phraseological units and communicative phraseological units. It is emphasized that the problem of translation of phraseological units is not exhausted and remains relevant because new phraseological units appear in different fields of knowledge as well as in different language styles, moreover, established phraseological units can acquire new meanings over time.

Key words: translation, phraseological units, context, semantics, idioms, phraseological unities.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення особливостей, семантичної та структурної класифікації, шляхів перекладу фразеологічних одиниць з англійської мови на українську залишається нагальною для перекладача і на сьогоднішній день, так як ці лексичні звороти зустрічаються майже в усіх стилях мови (публіцистичному, науковому, офіційно-діловому, розмовному), часом навіть трансформуючи своє значення та набуваючи нового. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови дається визначення фразеологізму: «усталений зворот, стійке поєднання слів, що виступає в мові як єдиний, неподільний і цілісний за значенням вислів». А явище фразеологізації визначається як «процес творення стійких, невідільних сполучень слів, поступового набуття вільно-синтаксичними прототипами категоріальних ознак фразеологізмів» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2012: 691).

Аналіз останніх досліджень. В означеному плані методологічним підмурком дослідження стали праці Камінської В. С., Селіванової О. О., Верби Л. Г., Власенко Л. В., Тригуб І. П., Зарицького М. С., Левківської О. А. та інших.

Мета статті. Розглянути особливості шляхів перекладу англійських фразеологічних одиниць на українську мову. Дослідити варіації класифікації англійських фразеологізмів та їх характеристичні ознаки; відмінні та спільні ознаки фразеологічної одиниці та вільного словосполучення.

Виклад основного матеріалу. Спектр фразеології сучасної англійської мови дуже різноманітний. Англійська мова – ідіоматична, так як деякі лексичні одиниці є двозначними. Носії мови досить часто вживають афористичні вирази, переклад яких нерідко викликає неабиякі труднощі у перекладача через невідповідність аспекту змісту аспекту виразу. Саме така особливість і визначає специфіку фразеологічної одиниці. Йдеться про неможливість виведення значення із мікроконтексту. Отже, перекладаючи фразеологізм, спеціаліст повинен відобразити «образ» фразеологізму, а не його мовну структуру: *it never rains but it pours* – лихо одне не ходить; *the leopard cannot change his spots* – горбатого могила виправить; *to make a silk purse out of a sow's ear* – перевиховати людину.

Камінська В. С. виділяє наступні критерії відмінності фразеологічних одиниць від простих словосполучень:

- фразеологічним одиницям властива ідіоматичність (зв'язаність) значення;
- фразеологічним одиницям не притаманне синтаксичне поширення і варіювання компонентів;
- фразеологічні одиниці мають досить вузьке коло вживання граматичних форм компонентів, що входять до їхньої складу (Камінська, 2011).

О. Селіванова пише, що фразеологічні одиниці – це «стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно відтворювані в мовленні словосполуки або вислови, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості,

є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю й експресивністю» (Селіванова, 2008: 641). Мовознавці класифікують фразеологічні одиниці, використовуючи різні підходи, зокрема: семантичний, граматичний, етимологічний, функціонально-стилістичний, ідеографічний (Кравчук, 2018: 207).

У більшості робіт українських мовознавців використовується класифікація фразеологізмів, про яку пише О. Селіванова (Селіванова, 2008: 645). Згідно цієї семантичної класифікації фразеологічні одиниці поділяються на дві групи.

1. Фразеологічні зрощення (ідіоми) – це структурно та семантично неподільні, сталі сполучення, значення яких не впливає зі змісту складових. Відповідно, їх не можна перекласти дослівно. Наприклад, ідіома «a bull in a china shop» та її український аналог «слон у посудній лавці» стосуються не тварини, а незграбної людської поведінки; «to be all thumbs» – бути невмілим, незграбним.

Саме ідіоми (фразеологічні зрощення) викликають найбільші труднощі у перекладача, так як значення їх елементів не вказує на значення цілісної структури. Їм також притаманні такі особливості (Левківська, 2013: 111).

– семантична цілісність: ідіомам притаманне одне значення, без подвійних трактувань: monkey business – безглузда робота;

– «невмотивованість значення»: слова, з яких складається ідіома, не розкривають її зміст; початкове значення фразеологічної одиниці втрачено: beat about the bush, to rain cats and dogs;

– наявність застарілих, невживаних сьогодні слів та конструкцій: to rub on the, cut tot he quick;

– неможливість перестановки складових компонентів (у більшості випадків);

– непроникність – ідіоми «не допускають» нових слів до свого складу;

– виконання єдиної синтаксичної функції (синтаксична неподільність).

2. Фразеологічні єдності – це також семантично неподільні сполучення, цілісне значення котрих впливає з потенційного значення слів: «come and go» – «ходити туди-сюди». Фразеологічні єдності за своєю образністю є близькими до фразеологічних зрощень. Проте, у єдностях відсутні слова, що є незрозумілими з погляду сучасної мови та більш вагомою є роль метафоричності, що розкриває зміст словосполучення. Наприклад, зміст такої єдності як make a mountain out of a molehill (робити з мухи слона, перебільшувати) розкривається повністю лише у випадку розуміння образів «великого» та «малого».

Фразеологічним єдностям притаманні наступні особливості:

– яскрава образність, звідси впливає можливість збігу з паралельно існуючими словосполученнями (to throw dust into smb.'s eyes, to be narrow in the shoulders);

– збереження семантики окремих компонентів (to put a spoke in smb.'s wheel);

– неможливість заміни одних компонентів іншими (to hold one's cards close to one's chest);

– емоційно-експресивна забарвленість відіграє вирішальну роль (to throw dust into smb.'s eyes);

– здатність вступати в синонімічні відносини з окремими словами або іншими фразеологізмами (to gild refined gold – to paint the lily). Фразеологічні сполучення – це усталені звороти, до складу яких входять слова і з вільним, і із фразеологічно пов'язаним значеннями: a bosom friend – «щирий друг», rack one's brains – «ламати голову», to pay attention to smb. – «звернути на когось увагу», та ін. (Зарицький, 2001: 97).

3. Фразеологічні сполучення – це стійкі словосполучення, семантика яких зумовлюється значенням кожного з самостійних елементів. Наприклад, «take a chance» – «спробувати вдачу». На відміну від фразеологічних зрощень і фразеологічних єдностей, що мають цілісне нерозкладне значення, «фразеологічні сполучення характеризуються смисловою розкладеністю». Цим вони схожі з вільними словосполученнями.

Характерні ознаки фразеологічних сполучень:

– у них допустима варіантність одного з компонентів (black ingratitude – «чорна невдячність», black market – «чорний ринок», black sheep – «чорна вівця»);

– можлива синонімічна заміна стрижневого слова (a pitched battle – «запекла сутичка», a fierce battle – «люта сутичка»);

– можливе включення визначень (he frowned his thick eyebrows – «він насупив густі брови» (Власенко, Тригуб, 2019).

Вищезгадана класифікація фразеологічних одиниць є базовою у багатьох наукових працях. Проте, як зазначає Л. Верба, «не можна не звернути уваги на те, що чіткої межі між цими типами фразеологізмів немає, все залежить від поінформованості та ерудиції мовця» (Верба, 2008: 145). Отже, для того, щоб правильно перекласти фразеологічну одиницю потрібно знати не лише мову, але і культурні особливості країни, її історію та традиції. Досить часто рід занять та сфера діяльності також є тим аспектом, який слід враховувати під час перекладу того чи іншого фразеологізму: економічні фразеологізми як be

good money – бути прибутковим, the lion's share – левова частина прибутку, a monkey business – безглузда робота; фразеологізми зі сфери спорту як foul ball – невдаха, have a penalty of the ball – мати вміння, досвід, have a kick left – бути без сил. А от ідіома to beat about the bush (говорити не по суті, ухилятися) є зрозумілою для мисливців, які ходять навколо куща, щоб вигнати звірів; ідіома, пов'язана з історією англійців big cheese (дослівно – «великий сир») – впливова людина (позитивна характеристика).

Беручи за основу структурний підхід, фразеологізми поділяють на: дієслівні, прикметникові, прислівникові та комунікативні (Верба, 2008: 147), від чого залежить їх синтаксична функція та смислове навантаження в реченні.

Дієслівні фразеологізми складають найчисленнішу групу. Вони сполучаються з іменниками, займенниками, числівниками і т.д.. Наприклад, to frighten smb. out of his wits – налякати до смерті, to jump over a fence – переходити межі, to compare notes – обмінюватись думками, paint smth. in to run into debt, to go scot free, to shake like a leaf. Відзначимо, такі фразеологізми часто мають українські відповідники, що містять дієслова з іншого семантичного поля, наприклад: to grease one's palm – дати хабара.

Інша група фразеологічних одиниць включає іменникові фразеологізми, відповідно, основою яких є іменник: inmost recesses of the heart – таємні схованки душі, pillar of society – стовп суспільства. Велика кількість фразеологізмів такого типу мають відповідники в українській мові (наприклад, baker's dozen – чортова дюжина), а ті, що таких відповідників не мають, перекладаються за допомогою описового методу (наприклад, backseat driver – людина, що дає непрохані поради).

Найменшою за чисельністю одиниць є група прикметникових та прислівникових фразеологізмів. Вони у своєму складі можуть містити як прикметники, так й інші частини мови, що виконують функцію прикметника. Наприклад, hand in hand, by hook and by crook, so much the better.

Враховуючи структурні та семантичні особливості фразеологізмів та шляхи сполучення складових компонентів, фразеологічні одиниці поділяються на чотири групи (Ліщенко, 2018: 239).

1. Номінативні фразеологічні одиниці – позначають явища, предмети, дії, стан, і т. д. Також до цієї групи належать сполучення з одним повнозначним словом (наприклад, above the salt).

2. Номінативно-комунікативні фразеологічні одиниці – це фразеологізми, основою яких є дієслово (наприклад, to break the ice, to beat the drum).

3. Фразеологічні одиниці ані номінативного, ані комунікативного характеру. Цей клас включає вигуківі сполучення та вигуки (наприклад, dog my cats!, sakes alive!).

4. Комунікативні фразеологічні одиниці. До даного класу належать прислів'я та приказки, що виражені цілими реченнями (наприклад, believe that the moon is made of green cheese).

Отже, у сучасній лінгвістиці на сьогодні не існує єдиного чіткого визначення поняття фразеологічної одиниці. Також думки мовознавців різняться щодо підходів та методів класифікації даних сполук. Проте, найбільш поширеною та уживаною є семантична класифікація.

Дослідники одностайні в думці, що усі фразеологізми можна поділити на дві групи: ті, що мають еквіваленти у мові перекладу, та такі, що еквівалентів не мають (Ужченко, 2005: 95). Перша група включає дві підгрупи: фразеологізми, що мають повні та часткові еквіваленти. Повними еквівалентами називають такі одиниці, що мають не тільки одне й те ж саме значення в обох мовах, але й однакову лексико-граматичну структуру. Слід підкреслити, що у такому випадку значення та переклад фразеологічної одиниці не залежить від контексту. Як правило ця група включає фразеологічні одиниці, джерелом походження яких є: стародавні міфи та легенди, Біблія, загальновідомі історичні події. Наприклад, dead letter – формальність, strike while the iron is hot – куй залізо, доки гаряче; the Trojan horse – троянський кінь. Біблійні фразеологізми або зберігають своє початкове значення, виражаючи духовні цінності людини, або їхня семантична характеристика змінюється і набуває більш загального значення. Вчені наголошують на тому, що «біблізми» укорінились в англійській мові як результат того, що Біблія стала неабияким джерелом англійських ідіом: be all things to all men – намагатися догодити кожному, bear one's cross – нести свій хрест (терпіти труднощі в житті), to keep an apple on smb's eye – зберігати як зіницю ока, golden rule – золоте правило, safe and sound – цілий та неушкоджений.

Значно меншу групу складають фразеологічні одиниці, які мають прямі та повні відповідники в українській мові. Це такі фразеологізми, як, наприклад, baker's dozen – чортова дюжина; love is the mother of love – любов породжує любов, straight from the horse's mouth – з першоджерела. У разі наявності у мові декількох еквівалентів, необхідно брати до уваги як контекст, так і певні національно-культурні аспекти, тобто актуальним є збереження та відображення національного колориту англійської культури.

У випадку, коли англійський фразеологізм не має відповідного еквівалента в українській мові, доцільно передати його в українській мові за допомогою словосполучення, що має загальне значення з ним, але побудоване воно на іншій мовно-образній основі, тобто необхідно застосувати метод перекладацької трансформації (калькування, описовий, антонімічний, контекстуальний переклад). Особливо це стосується перекладу приказок, образних виразів: *To run with the hare and hunt with the hounds.* – Вести подвійну гру; *to make a mountain out of molehill* – робити з мухи слона; *Neck or nothing.* – Або пан, або пропав.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок що переклад фразеологічних одиниць з англійської мови на українську є досить непростим завданням для перекладача. Не можна

стверджувати, що проблема перекладу таких лексичних одиниць вичерпана та неактуальна тому, що в різних галузях знань як і в різних мовних стилях з'являються нові фразеологічні одиниці, ба більше, сталі фразеологізми можуть набувати нових значень з плином часу. Так як фразеологічні одиниці акумулюють національну культурну специфіку, під час перекладу таких виразів важливою вимогою є передача національного колориту народу. Слід брати до уваги, що одне і те саме словосполучення може бути як вільним, так і фразеологізмом, що може бути зрозумілим тільки із контексту. Знання структурної, стилістичної та семантичної класифікації фразеологічних одиниць допомагає як правильно перекласти відповідне словосполучення, так і зрозуміти, які сфери життя певної спільноти є пріоритетними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд». 2012. 864 с.
2. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. Вінниця : Нова книга. 2008. 248 с.
3. Власенко Л.В., Тригуб І.П. Фразеологічні одиниці та їх класифікація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія.* 2019. № 39. том 3. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v39/part_3/4.pdf (дата звернення: 28.10.2023).
4. Зарицький М. С. Стилістика сучасної української мови. Київ : Парламентське видавництво. 2001. 156 с.
5. Камінська В.С. Теоретичні дослідження фразеологічних одиниць у сучасній лінгвістиці. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова.* Випуск 5'2011. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3683/Kaminska.pdf%0A;jsessionid=C3C880700E99D76FBC4D6725842E85B6?sequence=1> (дата звернення: 28.10.2023).
6. Кравчук М.В. Підходи до класифікації фразеологічних одиниць. *Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації* : Збірник наукових праць. 2018. С. 207–210. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/28342/1/Кравчук.pdf> (дата звернення: 28.10.2023).
7. Левківська О.А. Вивчення класифікації фразеологізмів у курсі «Сучасна українська мова з практикумом» за напрямом «Початкова освіта». *Проблеми філології в педагогічному дискурсі* : збірник наукових праць. 2013. С. 109–113. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/9941/> (дата звернення: 28.10.2023).
8. Ліщенко В.О. Фразеологізми та особливості їх класифікації. *Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації.* Збірник наукових праць. 2018. С. 238–242. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/26362/1/Ліщенко.pdf> (дата звернення: 28.10.2023).
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К. 2008. 711 с.
10. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ : Альма-матер. 2005. 399 с.

REFERENCES

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy. (2012) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] Donetsk : TOV «Hloriia Treid». 864 s. [in Ukrainian]
2. Verba L.H. (2008) Porivnialna leksykolohiia anhliiskoi ta ukrainiskoi mov. [Comparative lexicology of the English and Ukrainian languages] Vinnytsia : Nova knyha. 248 s. [in Ukrainian]
3. Vlasenko L.V., Tryhub I.P. (2019) Frazeolohichni odyntysi ta yikh klasyfikatsiia. [Phraseological units and their classification] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitranoho universytetu. Ser. Filolohiia. – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Philology, 39. Vol. 3. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v39/part_3/4.pdf (дата звернення: 28.10.2023). [in Ukrainian]
4. Zarytskyi M.S. (2001) Stylistyka suchasnoi ukrainiskoi movy. [Stylistics of the modern Ukrainian language] Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo. 156 s. [in Ukrainian]
5. Kaminska V.S. (2011) Teoretychni doslidzhennia frazeolohichnykh odyntys u suchasni linhvistytsi. [Theoretical studies of phraseological units in modern linguistics] Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. – Scientific Magazine of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. 5'2011. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3683/Kaminska.pdf%0A;jsessionid=C3C880700E99D76FBC4D6725842E85B6?sequence=1> (дата звернення: 28.10.2023). [in Ukrainian]
6. Kravchuk M.V. (2018) Pidkhody do klasyfikatsii frazeolohichnykh odyntys. [Approaches to the classification of phraseological units] Suchasni filolohichni doslidzhennia ta navchannia inozemnoi movy v konteksti mizhkulturnoi komunikatsii: zb. nauk. pr. – Modern philological research and foreign language teaching in the context of intercultural communi-

tion: coll. of science papers, 207–210. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/28342/1/Кравчук.pdf> (дата звернення: 28.10.2023). [in Ukrainian]

7. Levkivska O.A. (2013) Vyvchennia klasyfikatsii frazeolohizmiv u kursii «Suchasna ukrainska mova z praktykumom» za napriamom «Pochatkova osvita». [Studying the classification of phraseological units in the course «Modern Ukrainian Language with a Workshop» in the field of Primary Education] Problemy filolohii v pedahohichnomu dyskursi: zb. nauk. pr. – Problems of philology in pedagogical discourse: coll. of science papers, 109–113. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/9941/> (дата звернення: 28.10.2023). [in Ukrainian]

8. Lishchenko V.O. (2018) Frazeolohizmy ta osoblyvosti yikh klasyfikatsii. [Phraseologisms and peculiarities of their classification] Suchasni filolohichni doslidzhennia ta navchannia inozemnoi movy v konteksti mizhkulturnoi komunikatsii: zb. nauk. pr. – Modern philological research and foreign language teaching in the context of intercultural communication: coll. of science papers. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/26362/1/Ліщенко.pdf> (дата звернення: 28.10.2023). [in Ukrainian]

9. Selivanova O.O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy. [Modern linguistics: directions and problems] Poltava : Dovkillia-K. 711 s. [in Ukrainian]

10. Uzhchenko V.D. (2005) Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy. [Phraseology of the modern Ukrainian language] Luhansk : Alma-mater. 399 s. [in Ukrainian]

Олег КШАНОВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-2862-3248

доктор філологічних наук, професор,

провідний науковий співробітник

Інституту мовознавства імені О.О. Потебні

Національної академії наук України

(Київ, Україна) *kshanovski@gmail.com*

ТИПОЛОГІЯ ВЖИВАНЬ І СЕМАНТИЧНИХ ПЕРЕХОДІВ ЛЕКСЕМ НА ПОЗАЧЕННЯ ТОВЩИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПЕРСЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВАХ

У статті побудована лексична типологія прототипових (предметних), розширених (непредметних) та метафоричних уживань прикметників та відад'єктивних іменників сучасних української, перської та азербайджанської мов за допомогою семантичної метамови. Її головними компонентами є: **спостерігач** (людина завжди описує дійсність із якогось пункту спостереження); **вертикальність** (визначає позицію об'єкта за відношенням до поверхні Землі та є орієнтованою на стандартну позицію людини); **поверхня** (характеризує об'єкти з виокремленими, видимими межами); **фасад** (перед, лице) і протилежний йому **тильний бік** (тил, зад) об'єктів (пов'язані з уявленням про зовнішній вигляд людини (перед=лице) та керунком його руху (людина йде вперед); **внутрішність** (для людини є необхідним у кожному моменті відчувати себе в певному пункті простору: близько / далеко, тут / там, в / поза та под.); **порожнє / повне** (категорії опису об'єктів у формі контейнерів); **контейнер**, або **вмістилище** (ознака «вмістилища», або «включення», ґрунтується на фундаментальній властивості сприйняття людиною відношень включення одного об'єкта в інший, або відношення вмісту та вмістилища); **межі** (уявлення про простір містять й певні видимі (!) межі, оскільки безмежних для нашого сприйняття просторів не буває); **тло** (воно може сприйматися зором (слід, буква) або ж бути присутнім у свідомості, коли предмет порівнюють з однорідними, **частина / ціле**, **множина, маса / дискретні** (раховані) об'єкти. Єдина методика паралельних описів допомогла, по-перше, виявити три типи прототипових (предметних) уживань лексем на позначення товщини: 1) на позначення топологічного типу «шпилі», «стрижні», «мотузки»; 2) топологічного типу «пластини» і 3) топологічного типу «м'які» ємності. По-друге, виявлені два регулярних семантичних переходи в досліджуваних мовах: «шпилі», «стрижні», «мотузки» – «пластини»; «пластини» – «м'які» ємності. Настільки експліцитний опис (у ньому явно вказано на умови реалізації кожної форми) дає змогу створювати високоякісні словники і граматики досліджуваних мов.

Ключові слова: лінгвістична типологія, лексична і семантична типологія, полісемія, метафора, метонімія, прикметники розміру, відад'єктивні іменники розміру.

Oleg KSHANOVSKY,

orcid.org/0000-0002-2862-3248

Doctor of Philological Sciences, Professor,

Leading Scientific Researcher

O.O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *kshanovski@gmail.com*

USAGE AND SEMANTIC SHIFTS TYPOLOGY OF THE DIMENSIONAL WORDS OF THICKNESS IN UKRAINIAN, PERSIAN AND AZERBAIJANIAN

In the article the lexical typology of prototype (objective), extended (non-objective) and metaphorical usages of adjectives and adjective nouns in the modern Ukrainian, Persian and Azerbaijani languages is constructed using the semantic metalanguage. Its most important components are: **the observer** (an imaginary one), who is joined mentally to the participants of the situation by the speaker; **verticality** (determines the position of the object with regard to the Earth surface and is oriented at the standard human stance); **surface** (characterizes the objects with distinctive, visible contours); **front side**, (forepart, face) and its opposite **back side** (rear, back) of objects are connected with the idea of human appearance (front=face) and the direction of movement; **interiority** (it is essential for a person to feel oneself at a particular point in space: near/far, here/there, inside/outside, and the like); **emptiness/fullness** (the categories to describe objects in the shape of containers); **container** (or receptacle); **boundaries** (the ideas of space always include certain boundaries); **background** (actual or imaginary); **part/whole, plurality, mass/discrete** (countable) objects. The same (identical) method of parallel descriptions in these languages allowed, first, to identify the three main types of usages

of lexemes with the meaning of thickness: 1) to describe the topological type of «rods», «spires» «ropes»; 2) to describe the topological type of «plates»; 3) to describe the topological type of «soft» container. Second, two regular semantic shifts in the studied languages were identified: 1) «rod», «spire», «rope» – «plate»; 2) «plate» – «soft» container. Such an explicit description (it clearly indicates the conditions for the implementation of each form) allows us to create high-quality dictionaries and grammars of the studied languages.

Key words: linguistic typology, lexical and semantic typology, polysemy, metaphor, metonymy, dimensional adjectives, dimensional adjective nouns.

Постановка проблеми. В усіх опрацьованих на сьогодні глобальних комбінованих мовних типах (типологія порядку слів Дж. Грінберга, контенсивна типологія Г. А. Клімова, типологія вершинного / залежного маркування Дж. Ніколс, синтаксична типологія О. Є. Кібрика, а також класична морфологічна типологія) не представлений лексико-семантичний складник. Усебічне ж дослідження лексичної семантики на предмет виявлення типологічно релевантних ознак обов'язково приведе до встановлення закономірного зв'язку між лексикою та іншою частиною універсальної граматики. Ця обставина й спричинила інтенсивний розвиток в останні роки лексико-семантичної типології, метою якої став пошук, виявлення і пояснення типологічно суттєвих ознак у сфері лексичної семантики (див.: Kortjevskaja-Tamm, Vanhove, Koch, 2007), оскільки саме такі ознаки (кожної окремої мови) у своїй сукупності становлять частину універсального лінгвістичного набору ознак людської Мови (про актуальність створення метамови семантичного опису та про невирішеність проблеми її створення див. Kortjevskaja-Tamm, Vanhove, Koch, 2007: 180; Fintel, Matthewson, 2008).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розмір є традиційним об'єктом сучасної лінгвістичної семантики, а також однією з найпопулярніших тем лексичної типології. Наріжним моментом у дослідженні цієї групи лексики є те, що при кількісному протиставленні виходять не з якихось абсолютних ступенів ознаки, а з кількості ознаки більшої чи меншої за певну середню, нормальну, еталонну величину в певному класі речей. Тож прикметники розміру передбачають у тлумаченнях своїх значень предмет. Однак аналіз функціонально-відображувальних (ономасіологічних) зв'язків більш ніж 400 уживань українських та перських прикметників розміру в межах ад'єктивно-субстантивних словосполучень виявив, що об'єм цих зв'язків суттєво коливається: від **вузької об'єктної сполучуваності** (*кишеньковий, куций, малорослий, приземкуватий, малометражний, жирний, тлустий* (про людей, тварин), *низькостеблій* (про рослини), *маломірний, повномірний* (про взуття), *портативний* (про радіоприлади), *вузькоколейний* (про залізницю), *додільний* (про сорочину або одягину на зразок сорочки)),

до дуже **широкої**. Так, *великий, широкий, низький* можуть сполучатися з іменниками різних референтних класів: «люди», «тварини», «рослини», «будівлі», «одяг», «меблі», «артефакти», «натурфакти» та ін. Перелічені групи іменників, об'єднані можливістю мати те саме означення, не відповідають ні так званим «природним підкласам», ні підкласам «предметних» і «предикатних» імен, проте, навпаки, становлять змішані стосовно до цих категорій групи.

У свій час Леонард Талмі (1983) запропонував відмовитися від геометричного «вимірювання» об'єктів та їх біологічного класифікування. Автор вважає, що мова оперує не шкільною геометрією об'єктів, а їх повсякденною топологією. Тобто носій мови уявляє собі вертикально витягнуті предмети – «шпилі» (*вежа, дерево*); піднесені над поверхнею «опори» (*сидіння, стіл*); предмети, що постійно перебувають над поверхнею, основою (*гілка, хмари*); витягнуті предмети жорсткої конфігурації – «стрижні» (*дошка, нігті*); шнуркоподібні предмети (*волосся, шия*); речовини (*сніг, вода*); «контейнери» (*таз, озеро*); об'єкти, що розташовані в глибині (*коріння*); «пластини» (*плита, килим*); «м'які» ємності (*черевко, гаманець*); «поверхні» (*стіл, спина*); «безмежні» простори (*море, степ*); «отвори» (*щілина, труба*); «безформні» об'єкти (*пляма, квадрат*). Окрім форми, для зарахування об'єкта до певного топологічного типу, суттєвим також є його орієнтація в просторі (див. Lang, Carstensen, Simmons, 1991). У межах цього підходу сформувалася власна метамова (спостерігач, вертикальність, поверхня, фасад і тильний бік об'єктів, внутрішність, порожнє / повне, контейнер, межі, тло, частина / ціле, множина, маса / дискретні (раховані) об'єкти, люди та частини тіла людини). Для виявлення цих закономірностей у межах лексичної, або лексико-семантичної, типології сформувалося, так би мовити, дві дисципліни з дуже близьким науковим апаратом. Вони мають різні назви, проте нерідко в спеціальній літературі їх не диференціюють. Однією з них є **лексична**, або лексико-семантична, типологія, де об'єктом є слова конкретних мов, для яких визначається розподіл семантичного матеріалу. Іншою – **семантична типологія**, де об'єктом є пари значень, що виявляють концептуальну суміжність. Слова при такому підході лише реалізують семантичний перехід.

Мета і завдання. Нашою метою є проведення дослідження в межах двох названих підходів: спершу на основі семантичної метамови провести паралельний опис лексем на позначення товщини в зазначених мовах та, як результат, побудувати лексичну типологію їх вживань; далі, на основі цих даних побудувати типологію семантичних переходів лексем на позначення товщини в зазначених мовах (стаття є продовженням дослідження автора (див. Кшановський, 2021, 2022, 2023) про семантичну типологію концепту *ВЕЛИЧИНА*).

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження послуговували понад дві тисячі мінімальних контекстів (словосполучень) прикметників та іменників сучасних української, перської та азербайджанської мов зі значенням величини, визначених за результатами сумарного аналізу тлумачних словників цих мов, матеріалу спеціальних розвідок, різножанрових текстів, а також результатів опитування інформантів – носіїв зазначених мов.

Прототипові (предметні) контексти. Прототиповою ситуацією для цієї групи прикметників є опис не скерованого щодо погляду глядача ненайбільшого виміру об'єкта. В українській мові прикметником, що описує такий вимір, є *товстий*. Йому притаманні три типи вживань:

– для опису «шпилів», «стрижнів», «мотузок»: *товстий спис, ніс, канат, людина, товсті губи*;

– для опису «пластин»: *товстий мур, шар (чогось), зошит, панцир, товсте скло, полотно, товста тканина*. Зазвичай для таких об'єктів товщина є єдиною функціонально вартісною протяжністю.

«Шпилі», «стрижні» та «мотузки», з одного боку, та «пластини», з іншого, мають тісний онтологічний зв'язок. Так, при зменшенні довжини чи ширини «пластини» до величини її товщини «пластина» перетвориться на брусок, а товщина стане об'єднаним розміром, аналогічним притаманній «шпилям», «стрижням» та «мотузкам» ненайбільшій (другій за величиною) протяжності.

– для опису «м'яких» ємностей: *портфель, папка, гаманець*. *Товстий* у цих прикладах описує їхню ненайбільшу та, зазвичай, єдину функціонально вартісну в подібній комунікативній ситуації протяжність.

«М'які» ємності та «пластини» мають тісний онтологічний зв'язок. Так, наприклад, *папка* взагалі за формою є пластиною, однак вона (на відміну від «пластин») має здатність змінювати найменшу протяжність.

Синонімом *товстий* в усіх трьох типах уживань виступає прикметник *грубий*: *канат, лом,*

сукно, книжка, зошит. Однак, на відміну від *товстий*, у його семантиці якісно-оцінний компонент (з негативним забарвленням) набагато переважає просторово-кількісний (пор. іменник *грубість*): *грубе черево* (навіть не живіт), *грубі пальці* (товсті та негарні), *груба папка або портфель* (негарні, оскільки їх вміст набагато перевищує допустимий обсяг). Крім цього, *грубий* має ще одне значення – 'великий на тлі сукупності однорідних' (див. Кшановський, 2023), через що деякі контексти демонструють семантичну нерозчленованість уживань: *груба вовна, грубий смух* (де товщина досягається сукупністю окремих великих елементів).

Антонімом *товстий* в усіх типах уживань виступає *тонкий*: *тонкий ланцюжок, тонкі вуса, уста, кружальця лимона, тонка рука, свічка, крига, шкіра, папка*.¹ Антонімом *грубий* лише в першому типі вживань є так само оцінно та експресивно забарвлений прикметник *худий*: *худі пальці, ноги, щоки, худя пані, худе лице, худий вогник*.²

У перській мові близьким відповідником *товстий* є *koloft*. Йому притаманні два типи вживань:

– на позначення «шпилів», «стрижнів» та «мотузок»: *tane-ye boland va koloft-e derakhti* 'високий, товстий стовбур дерева', *lab-e koloft* 'товсті губи', *gardan-e koloft* 'товста шия', *sebil-e koloft* 'товсті вуса', *kamar-e koloft* 'товста талія';

– на позначення «пластин»: *pārche-ye koloft* 'груба тканина', *pust-e koloft* 'товста шкіра', *kāqaz-e koloft* 'товстий папір', *ājar-e koloft* 'товста цегла'.

Синонімом *koloft* в обох типах уживань є оцінно та експресивно забарвлений прикметник *zakhim*: *jedāre-ye zakhim-e dig* 'грубі стінки казана', *abr-e zakhim* 'грубі (набрякли перед дощем) хмари' (прагматично-вишуканий контекст), *harf-e zakhim* 'літери, накреслені грубими лініями', *pārche-ye zakhim* 'груба матерія', *qāli-ye zakhim* 'грубий килим'.³ Саме цей прикметник вживається:

– на позначення «м'яких» ємностей: *puše-ye zakhim* 'груба папка', *kif-e zakhim* 'грубий портфель'.

¹ У поодиноких випадках, коли прагматика комунікативної ситуації не потребує антоніма, *тонкий* не утворює антонімічної пари з *товстий*: *товстий живіт* – ? (*плаский живіт*, або *немає живота*).

² Ця лексема має обмежений функціонально-відображувальний потенціал і сполучається лише з іменами на позначення людей, тварин та частин їх тіла.

³ На позначення об'єктів цих топологічних типів іноді вживається прикметник *dorosht*. Однак він описує не протяжність об'єктів, а їх тип: *lebās-e/ĵāme-ye dorosht* 'грубий одяг з товстої тканини', *kharge-ye dorosht* 'груба, дешева одяжка з грубої тканини; рам'я', *pust-e dorosht* 'груба, шорстка шкіра', *pelās-e dorosht* 'товстий, груботканний килим', *harf-e dorosht* 'літери, написані жирним шрифтом' (поліграфічний термін). Те саме стосується прикметника *bozorg*: *rūde-ye bozorg* 'товста кишка (анатомічний термін)' (див. Кшановський, 2023).

Антонімом *koloft* і *zakhim* в обох типах уживання виступає прикметник *nāzok*: *kalamtu-ye nāzok* ‘тонкий пензлик’, *rishe* ‘шнурок’, *shākhē* ‘гілка’, *angushthā* ‘пальці’, *andām-e nāzok* ‘тонкий (гарний) стан, тіло’, *kamar-e nāzok* ‘тонка талія’, *kāqaz-e nāzok* ‘тонкий папір’, *shishe* ‘скло’, *tige* ‘лезо’, *parde* ‘покривало’, *bokhār-e nāzok* ‘тонкий (не густий) туман’, *qobār-e nāzok* ‘тонка імла’ (прагматично вишукані контексти), *jāme* ‘одяг’. Прикметник *nāzok* має сильне якісно-оцінне забарвлення: *lab-e nāzok* ‘тонкі, ніжні губи, гарний ротик’. Антонімом *koloft* і *zakhim* у першому типі вживань виступає прикметник *bārik*: *mile-ye bārik* ‘тонкий стрижень’; *andām-e bārik* ‘тонкий станом, худий, худорлявий’ (книжн.), *rude-ye bārik* ‘тонка кишка’ (анат.), *reshtehā* ‘макарони’ (наприклад, спагеті), *botri – zarf... bā gardan-e bārik* ‘Пляшка – посуд... з тонким горлом’ (дефініція в словнику), *qeytān* ‘шнур’, *shākhē* ‘гілка’, *pāhā* ‘ноги’, *tu* ‘волосся’, *abru-e boland va bārik* ‘довгі тонкі брови’. Для опису людей, тварин та частин їх тіла вживається прикметник *lāqer*: *surat-e lāqer* ‘худе обличчя’, *andām-e lāqer* ‘худе тіло, стан’, *asb-e lāqer* ‘худа коняка’.

В азербайджанській мові близьким відповідником українських *товстий* та *грубий* є *qalın*. Йому притаманні три типи вживань:

– для опису «шпилів», «стрижнів» та «мотузок»: *qalın nızə* ‘товстий спис’; *qalın ip* ‘товста мотузка’;

– для опису «пластин»: *qalın xalça* ‘грубий килим’; *qalın şüşə* ‘товсте скло’; *qalın corab* ‘грубі шкарпетки’;

– для опису «м’яких» ємностей: *qalın portfel* ‘грубий портфель’, *qalın qovluq* ‘товста папка’, *qalın cüzdan* ‘грубий гаманець’.

Синонімом *qalın* в усіх типах вживань може виступати прикметник *yoğun*, функціонально-відображувальний потенціал якого обмежено частинами тіла: *yoğun barmaqlar* ‘товсті/грубі пальці’.

Антонімом *qalın* в усіх типах уживання є прикметник *nazik*: *nazik gövdə* ‘тонке стебло’; *nazik dilim yemiş* ‘тонка скибка дині’, *nazik qovluq* ‘тонка папка’.

Розширені контексти. У сучасній українській мові в розширених контекстах *товстий* та *грубий* представлені поодинокі і лише у вживаннях за другим типом – «пластини»: *товсте/грубе накладання, відкладення, нашарування*, які конкурують з предметними вживаннями, оскільки накладання та нашарування можна розуміти і як відпредметні імена, і як предметні.

Крім цього, у спеціальних термінологічних контекстах представлено вживання прикметників

грубий і *тонкий*: *грубі вимірювання, грубий голос* (низький), *тонкий голос* (високий).

Синонімів у розширених контекстах *товстий* та *грубий* не мають.

Антонімом до *товстий* та *грубий* у розширених контекстах виступає прикметник *тонкий*: *тонкі нашарування, тонкі вимірювання, тонкий голосок*.

У перській мові в розширених контекстах дуже рідко вживаються обидва прикметники: *sedā-ye koloft* ‘гучний, такий, що заважає, голос, звук’, *rosubāt-e zakhim* ‘товсті відкладення (геологічні)’.

Синонімів у розширених контекстах *koloft* і *zakhim* не мають.

Антонімом до *koloft* і *zakhim* у розширених контекстах виступає прикметник *nāzok*: *āvāz-e nāzok* ‘тонкий голосок’, *sedā-ye nāzok* ‘тонкий приемний звук’, *vakht-e nāzok* ‘вузький час (недостатня кількість)’ (пор. укр.: *вузькі часові рамки*).

У сучасній азербайджанській мові прикметники *qalın* і *nazik* в розширених контекстах також виступають украй рідко: *qalın geoloji yataqlar* ‘товсті (геологічні) відкладення’, *nazik səs* ‘тонкий голосок’, *əhalinin nazik təbəqəsi* ‘тонкий прошарок населення’.

Метафоричні контексти. У сучасній українській мові особливістю прикметників *товстий* та *грубий* є те, що вони майже не вживаються в метафоричних контекстах, пор. одиничні приклади: *груба помилка* (як щось помітне, значення – ‘великий на тлі сукупності однорідних’ (див. Кшановський, 2023)), *грубе насильство* (як щось накинуте, тип «пластини»). Це пояснюється, на наш погляд, тим, що товщина сама по собі є достатньо рідкісним, притаманним не багатьом об’єктам, виміром, тому більш частотні та вживані просторово-кількісні прикметники перебирають на себе метафоричний опис об’єктів.

Натомість широко вживається прикметник *тонкий*: *тонкий туман* (книжн.), *тонке дзижчання, тонкі пахоці, тонкий натяк, тонкий дослідник, дипломат, знавець, тонка душевна організація, тонкий аналіз, тонкий тактовний мужчина, тонкий слух, зір, нюх, тонка прохолода, тонке тепло* (книжн.), *тонка справа, гра, робота*. У цих сполученнях *тонкий* позначає таку субстанцію, яка, окрім відображення високого рівня майстерності, є ледь відчутною, таку, яка вимагає певного рівня розвитку почуттів та душевних якостей, щоби її помітити.

У перській мові в одиничних метафоричних контекстах виступає прикметник *koloft*: *harf-e koloft* ‘грубі, такі, що зачіпають гідність, слова’,

matalak-e koloft ‘грубий, невдалий жарт’, *pārti-ye koloft* ‘впливова партія’, *ādam-e koloft* ‘важлива, впливова людина’, *mard-e koloft* ‘заможна людина’.

Натомість широко вживається в метафоричних контекстах антонімічний до *koloft* і *zakhim* у прототипових предметних контекстах прикметник *nāzok*: *kār-e nāzok* ‘тонка робота’, *shoqli bozorg va nāzok* ‘велика і ювелірна робота’, *gusht-e nāzok* ‘ніжне м’ясо (що швидко готується)’, *qazā-ye nāzok* ‘ніжна, легка страва’, *del-e nāzok* ‘ніжне добре серце (що швидко розуміє й переймається почуттям, болем)’ *kho-ye nāzok* ‘ніжний, лагідний характер’, *gol-e nāzok* ‘свіжі, ніжні, такі, що щойно розквітли, квіти’, *dāru-ye nāzok* ‘свіжі ліки’, *bache-ye nāzok* ‘слабка, хвороблива дитина’.

Також широко у метафоричних контекстах представлено антонімічний до *koloft* прикметник *bārik*: *nokte-ye bārik* ‘тонке місце, влучний момент’; *sokhanhā-ye bārik* ‘точні, влучні слова’; *ra’u-ye bārik* ‘точний, влучний вибір’; *andishe-ye bārik* ‘точна, влучна думка’; *fekrat(hā)-e bārik* ‘точні, стислі думки’; *nokte-ye zarif va bārik* ‘вузькі місця, тонкі місця, неоднозначно зрозумілі (в поезії, тексті, змісті)’; *mowqeiy(yat)-e bārik* ‘критичний момент(и)’.

У сучасній азербайджанській мові в метафоричних контекстах прикметники *qalın* і *nazik* практично не виступають.

Відад’ективні імена. В українській мові відад’ективне ім’я *товщина* вживається виключно в предметних контекстах на позначення перших двох топологічних типів об’єктів: *товщина стовбура, асфальту*.

У перській мові відад’ективні іменники *kolofti* і *zakhāmat* так само уживаються виключно в предметних контекстах: *zakhāmat-e bārike* ‘товщина смужки’.

Антонімом до них може виступати іменник *nāzoki*, який у предметних контекстах має дуже обмежене вживання (майже винятково в лексикографії). Натомість, має широке вживання в метафоричних контекстах: *nāzoki-ye afkār* ‘витонченість думок’, *nāzoki-ye qalb* ‘лагідність серця’.

В азербайджанській мові відад’ективні імена зі значенням товщини мають обмежену сферу використання.

Усе сказане можна схематично підсумувати в такому вигляді (табл. 1).

На основі представленої лексико-семантичної типології можна побудувати типологію семантичних переходів лексем на позначення висоти в досліджуваних мовах. Саме поняття семантичного переходу є способом відображення того факту, що певні два смисли не випадково виражені в певній мові тим самим словом – чи то синхронно, у формі двох значень полісемічного

Таблиця 1

Контексти	«шпилі», «стрижні», «могузки»	«пластини»	«м’які» ємності
Прототипові (предметні)	<i>товстий стовбур (дерева) / tane-ye koloft / qalın gövdə</i>	<i>груба тканина / pārche-ye kolofti / qalın parça</i>	<i>товста папка / piše-ye zakhim / qalın qovluq</i>
Розширені (непредметні)		<i>товті відкладення / rosubāt-e zakhim / qalın yataqlar</i>	
Метафоричні	–	–	–

Таблиця 2

	Перська	Українська	Азербайджанська
Семантичні переходи			
ПРОТОТИПОВІ (ПРЕДМЕТНІ) КОНТЕКСТИ			
«шпилі», «стрижні», «могузки» → «пластини»	<i>tane-ye koloft</i> → <i>kāqaz-e koloft</i>	<i>товстий стовбур</i> → <i>товстий папір</i>	<i>qalın gövdə</i> → <i>qalın kağız</i>
«пластини» → «м’які» ємності	<i>pārche-ye zakhim</i> → <i>piše-ye zakhim</i>	<i>товсте полотно</i> → <i>товста папка</i>	<i>qalın parça</i> → <i>qalın qovluq</i>
РОЗШИРЕНІ (НЕПРЕДМЕТНІ, МЕТОНІМІЧНІ) КОНТЕКСТИ			
	–	–	–
МЕТАФОРИЧНІ КОНТЕКСТИ			
	–	–	–

слова, чи то діахронно, у формі етапів семантичної еволюції. Наведений матеріал демонструє те, що спільні асоціації, які лежать в основі метафор і метонімії у різних мовах, найімовірніше глибоко вкорінені в людському досвіді та значною мірою не залежать від культури чи середовища (табл. 2).

Висновки. При міжмовному описі досліджуваної групи лексики ми відмовилися від традиційних структурних методик відтворення семантики лексики. Наш опис відповідає трьом важливим критеріям подання матеріалу в сучасних словниках. По-перше, на відміну від традиційної лексикографії, яка орієнтувалася на опис окремого слова як самостійного об'єкта дослідження, на перший план виходить представлення класів слів, об'єднаних за однією або кількома ознаками. По-друге, поруч із поданням змісту смислових та лексичних одиниць мови представлено семантичні зв'язки між ними. По-третє, опис відповідає принципу антропоцентризму, тобто є максимально орієнтованим на зручність сприйняття цього опису, а саме, врешті-решт, на наївне сприйняття. Інакше кажучи, опис відповідає найважливішій властивості – експліцитності, тобто коли в ньому явно

вказано на умови реалізації певної форми (тобто унаочнено те, що об'єднує і що розрізняє мови), коли за певним значенням ми можемо побудувати відповідну йому форму та певній формі приписати її значення (саме це й робить носій мови, коли говорить чи слухає). Такі результати дозволяють зробити два важливі висновки для подальших розвідок у галузі лексико-семантичної типології. По-перше, запропонований підхід і проаналізований матеріал дозволяє будувати прозору та струнку пояснювальну типологію вживань у різних мовах лексем не лише з просторово-кількісним значенням. Така методика може бути застосована до будь-яких груп лексики: конкретної, абстрактної, самостійної та службової. По-друге, оскільки, лексико-семантичні підсистеми розміру неблизькоспоріднених мов демонструють вражаючий паралелізм типології сполучень своїх членів з топологічними типами об'єктів, а також дивовижну логічність та послідовність правил розширення базових значень елементів підсистем, таку методику можна застосовувати не лише в типологічних студіях, а й у дослідженнях окремих найрізноманітніших мов світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кшановський О. Типологія вживань і семантичних переходів лексем на позначення висоти в українській, перській та азербайджанській мовах. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2021. Вип. 45. 221–239.
2. Кшановський О. Ч. Типологія вживань і семантичних переходів лексем на позначення ширини в українській, перській та азербайджанській мовах. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*: зб. наук. праць. Дрогобич. 2022. № 17. 64–70.
3. Кшановський, О. Типологія вживань і семантичних переходів лексем на позначення величини в українській, перській та азербайджанській мовах. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 2023, 53, 39–48.
4. Fintel K., Matthewson L. Universals in semantics. *The Linguistic Review*. 2008. 25. P. 139–201.
5. Koptjevskaja-Tamm M., Vanhove M., Koch P. Typological approaches to lexical semantics. *Linguistic Typology*. 2007. № 11. P. 159–185.
6. Lang E., Carstensen K.U., Simmons G. Modelling Spatial Knowledge on a Linguistic Basis. Theory–Prototype–Integration. Berlin, Heidelberg, New York: Springer–Verlag, 1991. 138 p.
7. Talmy L. How language structures space. Pick H., Acredolo L. (eds.). Spatial orientation: theory, research, and application. New York: Plenum, 1983. P. 225–282.

REFERENCES

1. Kshanovsky, O. (2021). Typolohiia vzhuvan i semantychnykh perekhodiv leksem na poznachennia vysoty v ukrain-skii, perskii ta azerbaidzhanskii movakh [Usage and semantic shifts typology of the dimensional words of height in Ukrainian, Persian and Azerbaijani]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Issue 45)*, (pp. 221–239) [in Ukrainian].
2. Kshanovsky, O. Ch. (2022). *Typolohiia vzhuvan i semantychnykh perekhodiv leksem na poznachennia shyryny v ukrain-skii, perskii ta azerbaidzhanskii movakh [Usage and semantic shifts typology of the dimensional words of width in Ukrainian, Persian and Azerbaijani]. Naukovyi visnyk Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia: Filolohichni nauky (movoznavstvo) – Research Journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series: Philological Sciences (Linguistics), 17, 2022. 64–70. DOI https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.10* [in Ukrainian].
3. Kshanovsky, O. (2023). Typolohiia vzhuvan i semantychnykh perekhodiv leksem na poznachennia velychyny v ukrain-skii, perskii ta azerbaidzhanskii movakh [Usage and semantic shifts typology of the dimensional words of bigness in Ukrainian, Persian and Azerbaijani]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series:*

a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 53, 39–48, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.53.5> [in Ukrainian].

4. Fintel, K., Matthewson, L. (2008). Universals in semantics. *The Linguistic Review*, 25, 139–201

5. Коптєвська-Тамм, М., Vanhove, M., Koch, P. (2007). Typological approaches to lexical semantics. *Linguistic Typology*, 11, 159–185

6. Lang, E., Carstensen, K.U., Simmons, G. (1991). *Modelling Spatial Knowledge on a Linguistic Basis. Theory–Prototype–Integration*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer–Verlag

7. Talmy, L. (1983). How language structures space. In H. Pick, L. Acredolo (Eds.), *Spatial orientation: theory, research, and application* (pp. 225–282). New York : Plenum, 1983. P. 225–282.

УДК 811.112.2:82-845](045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-22>**Олена ЛАЗЕБНА,***orcid.org/0000-0002-0212-4993*

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) *o.a.lazebna@gmail.com*

КАЛАМБУР ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМОРУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Представлену наукову працю присвячено дослідженню каламбуру як засобу реалізації гумору, що слугує певним інструментом психологічної розрядки та сміхової культури. Актуальність обраної теми наукової розвідки зумовлена необхідністю вивчення природи гумору в руслі антропоцентричної наукової парадигми, а також недостатністю вивчення каламбуру як засобу створення комічного ефекту на матеріалі сучасної німецької мови. Метою роботи слугує теоретичне осмислення каламбуру як засобу декодування гумору, елементи якого містять німецькі жарти, шляхом виявлення особливостей його використання у створенні гумористичного ефекту.

Авторкою проаналізовано праці вчених, які вивчали сутність гумору та засоби реалізації комічного ефекту на матеріалі різних мов.

Методологічним підґрунтям наукової праці є інтегративний антропоорієнтований підхід до мови. Джерелом даних для аналітичної частини наукової розвідки слугує корпус автентичного матеріалу, представлений у праці Х. Г. Лехтера «Das extra dicke Witze-Buch» 2005 року видання. Корпус дослідження складає картотека обсягом 2198 проаналізованих жартів, у 115 з яких виявлено елементи каламбуру. Наукову розвідку написано в руслі антропоцентричної наукової парадигми.

Авторкою статті встановлено, що для створення комічного ефекту в жартах використовуються каламбурні омофони, а також явище хибної етимології, коли у свідомості мовців деякі лексеми, значення яких різняться, помилково пов'язуються між собою на основі випадкового звукового збігу. Під каламбурними омофонами в роботі розуміються лексеми, які звучать однаково, але різняться правописом. За даними проведеного аналізу фактичного матеріалу, в жартах зафіксовано також пресупозицію як засіб створення гумористичного ефекту. У роботі з'ясовано, що для декодування комічного ефекту необхідними подекуди є фонові знання адресата.

Обрана проблематика є не лише актуальною і значущою, а й має неабиякий потенціал для майбутніх теоретичних та практичних досліджень. Перспективою подальших наукових розвідок вважаємо поглиблене дослідження іронії та сарказму як засобів створення й декодування комічного ефекту в жартах на матеріалі сучасної німецької мови.

Ключові слова: гумор, комічне, комічний ефект, каламбур, жарт, гра слів, омофон.

Olena LAZEBNA,*orcid.org/0000-0002-0212-4993*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Theory, Practice and Translation of German
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) *o.a.lazebna@gmail.com*

PUN AS A MEANS OF REALIZING HUMOR (BASED ON THE GERMAN LANGUAGE)

The present research paper is devoted to the study of humor as a means of psychological release and laughter culture as a representative of socio-cultural reality. The relevance of the chosen topic of scientific research is due to the need to study the nature of humor in the anthropocentric scientific paradigm, as well as the lack of study of the pun as a means of creating a comic effect in the material of the modern German language. The purpose of the presented work is to theoretically comprehend the pun as a means of decoding humor, the elements of which are contained in German jokes, by identifying the peculiarities of its use in creating a comic effect. The views of famous linguists on this problem were analyzed.

The methodological basis of the research is an integrative anthropologically oriented approach to language. The source of data for the analytical part of the research is the corpus of authentic material presented in the work of H. G. Lechter «Das extra dicke Witze-Buch» (2005). The research corpus consists of a card index with a total of 2198 analyzed jokes,

of which 115 jokes contain elements of puns. The scientific research is written in the context of the anthropocentric scientific paradigm.

The author of the article has established that to create a comic effect, jokes use pun homophones, as well as the phenomenon of false etymology, when in the minds of speakers some lexemes with different meanings are mistakenly linked to each other on the basis of a random sound coincidence. In the work, punning homophones mean lexemes that sound the same, but differ in spelling. According to the analysis of the factual material, we also record presupposition in jokes as a means of creating a humorous effect. The work revealed that in order to decode the comic effect, the background knowledge of the addressee is sometimes necessary.

The chosen topic is not only relevant and significant, but also has its own potential for further theoretical and practical research.

The prospect of further scientific research is an in-depth study of irony and sarcasm as means of creating and decoding the comic effect in jokes based on the material of the modern German language.

Key words: humor, comic, comic effect, pun, joke, wordplay, homophone.

Постановка проблеми. В умовах перманентних криз, вікових, деприваційних, екзистенційних, деструкцій та загроз на національному й глобальному рівнях, фрустрацій і перешкод у реалізації важливих життєвих цілей, емоційного напруження і стресів ментальний стан людей не є стабільним, тому вони вдаються у повсякденному житті до використання гумору «як певного інструментарію емоційно-психологічного захисту задля збереження свого психічного здоров'я» (Лазебна, 2023: 98), що є «своєрідним феноменом суспільної та індивідуальної свідомості, має насамперед гуманістичну спрямованість, адже, знімаючи психологічну напругу, дозволяє людині впоратися зі складними життєвими ситуаціями в умовах глобалізації, побороти депресію, невпевненість, стрес та покращити настрій» (Lazebna et al., 2022: 2).

Неабиякий інтерес багатьох вчених до природи гумору як засобу психологічної розрядки та сміхової культури як репрезентанта соціокультурної реальності засвідчує актуальність вивчення засобів реалізації гумору та комічного ефекту в різних мовах. Серед дослідників, які ґрунтовно підійшли до вивчення сутності гумору та комізму, варто назвати С. Аттардо, А. Бергсона, Р. Ескарпі, Х. Коттгоффа, Г. Мюллера, В. Раскіна, З. Фройда, Л. Р. Безуглу, С. Ю. Вапірова, Ж. В. Колоїз, Н. В. Кондратенко, В. О. Самохіну. Натомість потрактуванню каламбуру як засобу створення та декодування комічного ефекту на матеріалі німецьких жартів в руслі антропоцентричної наукової парадигми не було приділено належної уваги. Симптоматично у своїх працях науковці лише вдаються до розмежування каламбуру та гри слів у аспекті їх співвідношення, однак дотепер немає розуміння сутності першого в сучасній германістиці, не було реалізовано також репрезентацію каламбуру у вказаному текстовому матеріалі німецької мови. Зазначені міркування й обумовили **актуальність** порушеної теми наукової розвідки.

Метою представленої праці є теоретичне осмислення каламбуру як засобу декодування гумору, елементи якого містять німецькі жарти, шляхом виявлення особливостей його використання у створенні комічного ефекту.

Матеріалом дослідження слугувало зібрання Х. Г. Лехтера «Das extra dicke Witze-Buch» 2005 року видання. Всього було проаналізовано 2198 жартів, у 115 з них виявлено елементи каламбуру.

Варто зауважити, що в роботі аналізуються лише ті жарти, які містять каламбур, при цьому суб'єктну позицію у вказаних гумористичних текстах заміщують найменування людини. Так, жарти з каламбуром як засобом комічного ефекту із тваринами у ролі суб'єктів / об'єктів комічного, на кшталт: «Ein Nilpferd und ein Kaninchen wollen ins Kino. An der Kasse hängt ein Schild: «Programm 50 Cent!» Das Nilpferd macht auf dem Absatz kehrt «Was ist denn nur los», fragt das Kaninchen. «Nichts für ungut, aber das ist mir dann doch zu teuer – 50 Cent pro Gramm! Wo ich doch einige Tonnen auf die Waage bringe!» (Lechter, 2005: 575)», нами не аналізувалися та не бралися до уваги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, каламбур досить часто використовується в жартах задля створення певного комізму, а, відтак, засвідчує здатність людини творчо використовувати мовленнєві засоби у гумористичних текстах через їх співзвучність та лінгвістичні маніпуляції шляхом створення ефекту обманутого очікування. Так що ж таке «каламбур»?

Етимологічний словник видавництва Duden трактує каламбур таким чином: «услід за назвою міста Калау біля Котбуса, каламбуром є не дуже дотепний жарт, здебільшого заснований на грі слів» (Duden, 1989: 799). Натомість академічний тлумачний словник української мови подає ширше його тлумачення: «дотеп, в основі якого лежить використання різних значень якогось одного слова або кількох різних слів, схожих зву-

чанням; гра слів» (АТСУМ, 2023), при цьому отожднюються поняття «каламбур» та «гра слів».

3. Фройд називав каламбур «найнижчим різновидом гри слів, ймовірно, тому, що вони «найдешевші» і їх можна зробити з найменшими зусиллями» (Freud: 1970: 25), а Х. Коттгофф наголошує, що «каламбури передусім працюють із двозначністю або дослівним, словесним сприйняттям метафоричних виразів» (Kotthoff, 2004: 7).

Як справедливо зауважує У. Олендер у своїй праці «Puns and Publicity», «існування каламбуру ґрунтується на тому факті, що слово чи фраза може передбачати більше одного значення чи асоціації, або що два або більше слів, ідентичних чи схожих за звучанням, можуть використовуватися більш-менш близько одне до одного» (Ohlander, 1949: 101).

Підтвердження цього вбачаємо у такому прикладі:

Polizeikontrolle. Der angetrunkene Fahrer säuselt: «Ich habe nur Tee getrunken.» Darauf der Polizist: «Dann haben Sie mindestens 1,8 Kamille» (Lechter, 2005: 431).

Українська мовознавиця Ж. В. Колоїз зазначає, що «декодування спродукованих ситуацій великою мірою залежить від здібностей, знань, якостей, уподобань адресата. Необхідний ефект при використанні каламбурів досягається за умови, якщо адресат розуміє невідповідність смислів подібних за звучанням елементів. У такому разі основним для каламбурів є не зовнішня подібність, а смислова неподібність зіштовхуваних у межах однієї ситуації мовних одиниць чи їх компонентів» (Колоїз, 2016: 173).

Так, у жарті, наведеному нижче, наприклад, за допомогою каламбуру висловлюється негативна оцінка ефективності роботи службовців. Згідно з попередніми результатами нашого дослідження, в німецьких жартах превалює негативний образ службовців. Здебільшого їх воліють представити ледарями, висміюються кумедні ситуації, де вони сплять на роботі, їх неорганізованість, недолугість під час виконання службових обов'язків тощо.

Beamten sind die Träger der Nation. Einer trägt als der andere! (Lechter, 2005: 54).

За даними проведеного аналізу фактичного матеріалу, фіксуємо в жартах пресупозицію як засіб створення гумористичного ефекту. Погоджуємось із дослідницею М. Б. Добровольською, яка зазначає, що «пресупозиція протистоїть комунікативно релевантному змісту висловлювання і входить у семантику речення як «фонд спільних знань» співрозмовників, як попередня умова»

(Добровольська, 2019: 32). В основі далі наведеного жарту спостерігається екстралінгвальна пресупозиція:

Welche Musik lieben die Schotten? Den Rock (Lechter, 2005: 400).

Загалом варто зазначити, що фонові знання адресата потрібні для декодування комічного ефекту у жарті, на кшталт:

Ein älterer Herr kommt an die Theaterkasse. «Ich habe gestern telefonisch eine Karte reserviert. «Für Othello?» «Nein, für Schulzek» (Lechter, 2005: 664).

У наведеному нижче прикладі комічний ефект досягається за рахунок використання лексичних одиниць *trinken* та *Trinkgeld* на ґрунті народної етимології (хибної етимології), коли у свідомості мовців деякі лексеми, значення яких різняться, помилково пов'язуються між собою на основі випадкового звукового збігу.

Gast zum Ober: «Trinken Sie eigentlich?» «Aber nein, mein Herr; wo denken Sie hin!» «Dann brauchen Sie ja auch kein Trinkgeld» (Lechter, 2005: 444).

Каламбур містять і жарти у вигляді питань-відповідей. Наведемо приклади:

Was haben Robinson Crusoe und die Kollegen vom Amt gemeinsam? Sie warten auf Freitag! (Lechter, 2005: 60).

Der Richter zur Zeugin. «Wie heißen Sie?» «Eva Schneider». «Und ihr Alter?» «Clemens Schneider» (Lechter, 2005: 471).

Подив і сміх викликають жарти, в яких комічний ефект досягається за рахунок використання каламбурних омофонів, під якими в роботі розуміються лексеми, які звучать однаково, але різняться правописом:

Gehen zwei Unbefugte über eine Baustelle. Kommt ein Bauarbeiter und ruft: «He, könnt Ihr nicht lesen? Da steht doch: Zutritt verboten!». Meint der Eine: «Wieso? Wir sind doch nur zu Zweit!» (Lechter, 2005: 334).

Was machen Kannibalen aus Medizinern? Hot Docs (Lechter, 2005: 28).

Eine Ladentür im hohen Norden geht auf. A: «Moin, Moin!» B: «Moin, Moin» A: «Gib's Gips?» B: «Gips?» A: «Gips!» B: «Gips gib's moin!» A: «Moin?» B: «Moin!» A: «Moin, Moin!» B: «Moin, Moin» (Lechter, 2005: 407).

Eine Ehefrau fragt ihren Mann: «Sag mal Liebling, was soll ich denn zu deinem Geburtstag backen?» «Am besten deine Koffer ...» (Lechter, 2005: 161).

Натрапляємо також і на жарти, що містять омофони, які виявляють комунікативні невдачі під час міжкультурної комунікації із представниками різних лінгвокультур, наприклад:

Blondine und zwei Freundinnen fliegen nach New York. An der Hotelbar versucht sie, ihre guten Englischkenntnisse zu zeigen. «One Martini, please!» «Dry?», fragt der Kellner. Darauf Blondie: «No, only one» (Lechter, 2005: 88).

Was heißt «Wir sind per Du auf Französisch?» «Nous sommes perdus» (Lechter, 2005: 514).

Ein deutscher Tourist auf Ibiza. Ein freundlicher Spanier grüßt ihn: «Buenos dias!» «Nein danke», – winkt der Tourist ab, «ich fotografiere selbst» (Lechter, 2005: 630).

Herr Graf macht Urlaub in Bayern und betritt im Hotel den Aufzug. Ein Bayer sagt freundlich: «Grüß Gott!» «Darauf Graf: «So hoch fahre ich-nicht!» (Lechter, 2005: 630).

Висновки і перспективи дослідження.

Насамкінець, підсумовуючи викладене вище,

зазначимо, що, згідно з результатами аналізу 2198 жартів у зібранні Х. Г. Лехтера «Das extra dicke Witze-Buch», каламбур виявлено у 115 з них, причому жарти з каламбуром із тваринами у ролі суб'єктів / об'єктів комічного нами не аналізувались. Під час аналізу з'ясовано, що для декодування комічного ефекту часом необхідні фонові знання адресата. Зафіксовано вживання каламбурних омофонів, екстралінгвальної пресупозиції в жартах, а також явище хибної етимології, коли у свідомості мовців деякі лексеми, значення яких різняться, помилково пов'язуються між собою на основі випадкового звукового збігу.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у поглибленому дослідженні іронії та сарказму як засобів створення комічного ефекту в жартах на матеріалі сучасної німецької мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/kalambur> (дата звернення: 20.11.2023)
2. Добровольська М. Б. Роль пресупозиції у виявленні імпліцитної оцінки. *Нова філологія*. Вип. 75. 2019. С. 30–35. URL: <http://www.novafilohiia.zp.ua/index.php/new-philology/article/view/88>
3. Колоїз Ж. В. Мовна гра як вияв креативності в сучасній афористичній. *Філологічні студії*. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Вип. 15. 2016. С. 163–185. DOI: <https://doi.org/10.31812/filstd.v15i0.175>
4. Лазебна О. А. Вербалізація чорного гумору в німецьких газетних оголошеннях про смерть. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 27. 2023. С. 98–102.
5. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. // Hrsg. u. bearb. vom Wiss. Rat u.d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Günther Drosdowski. 2., völlig neu bearb. u. stark erw. Aufl. Mannheim, Dudenverl., 1989. 1816 S.
6. Freud S. Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1970.
7. Kotthoff H. Lachkulturen heute : Humor in Gesprächen. Hochschule der Medien. Baden-Baden, 2004.
8. Lazebna O., Bezzubova O., Kotvytska V. & Bakhov I. Humour from a linguistic perspective : The problem of classification. *Revista EntreLinguas*, 8(esp.1). 2022. e022014. URL: <https://doi.org/10.29051/el.v8iesp.1.16925>
9. Lechter H. G. Das extra dicke Witze-Buch. Augsburg : Weltbuch Buchverlag, 2005. 671 S.
10. Ohlander U. Puns and Publicity. In: *Studier i moden Sprakvetenskap*. 17. 1949. pp. 101–121.

REFERENCES

1. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. [Academic Dictionary of the Ukrainian Language]. URL: <http://sum.in.ua/s/kalambur> (data zvernennia: 20.11.2023). [in Ukrainian].
2. Dobrovolska M. B. (2019) Rol presupozytsii u vyavlenni implitsytnoi otsinky. [The role of presupposition in finding of implicit evaluation] *Nova filohiia*. *New Philology*, 75. 30–35. URL: <http://www.novafilohiia.zp.ua/index.php/new-philology/article/view/88> [in Ukrainian].
3. Koloiz Zh. V. (2016) Movna hra yak vyjav kreatyvnosti v suchasniy aforystytsi. [Language game as a manifestation of creativity in modern aphorism] *Filohichni studii*. *Philological Studies*. *Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 15. 163–185. DOI: <https://doi.org/10.31812/filstd.v15i0.175> [in Ukrainian].
4. Lazebna O. A. (2023) Verbalizatsiia chornoho humoru v nimetskykh hazetnykh oholoshenniakh pro smert. [Verbalization of black humour in German newspaper announcements about death] *Zakarpatski filohichni studii*. *Transcarpathian Philological Studies*, 27. 98–102. [in Ukrainian].
5. Duden. Deutsches Universalwörterbuch (1989) [Duden. German universal dictionary] Hrsg. u. bearb. vom Wiss. Rat u.d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Günther Drosdowski. 2., völlig neu bearb. u. stark erw. Aufl. Mannheim, Dudenverl. 1816 S. [in German].
6. Freud S. (1970) Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten. [The joke and its relationship to the unconscious] Frankfurt am Main: Fischer Verlag. [in German].
7. Kotthoff H. (2004) Lachkulturen heute : Humor in Gesprächen. [Laughing cultures today : humour in conversations] Hochschule der Medien. Baden-Baden. [in German].
8. Lazebna O., Bezzubova O., Kotvytska V. & Bakhov I. (2022) Humour from a linguistic perspective : The problem of classification. *Revista EntreLinguas*, 8(esp.1). e022014. <https://doi.org/10.29051/el.v8iesp.1.16925>
9. Lechter H. G. (2005) Das extra dicke Witze-Buch. [The extra thick joke book] Augsburg : Weltbuch Buchverlag. 671 S. [in German].
10. Ohlander U. (1949) Puns and Publicity. *Studier i moden Sprakvetenskap*, 17. 101–121.

УДК 811.112.2:821.112.2:82'0

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-23>**Марія ЛЕВИЩЕНКО,**

orcid.org/0000-0002-9678-6575

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) levishchenko1883@gmail.com

СИСТЕМА КОНЦЕПТІВ ПІЗНЬОГО ВІКТОРІАНСЬКОГО ДИСКУРСУ

У статті витлумачено поняття дискурс та виділено і окреслено систему концептів пізнього вікторіанського дискурсу. Закономірності їх реалізації були обґрунтовані та описані ґрунтуючись на матеріалах художньої прози кінця XIX ст. Концептуальна система пізнього вікторіанського дискурсу як сфера мисленнево-мовленнєвої взаємодії представників британського суспільства кінця XIX ст. формується ментальними репрезентаціями їх ціннісних, етичних й естетичних пріоритетів. Його лінгвістична рефлексія передбачає регламентацію вжитку терміну «концепт», типологізацію релевантних для нього концептуальних одиниць, а також реконструкцію їхніх системних взаємозв'язків.

Система концептів будь-якої етнічної спільноти утворюється неповторним поєднанням загального й часткового, наднаціональних і національно-специфічних концептів, однак саме останні дозволяють провести чітку межу між різними лінгвокультурами, оскільки фіксують психічний склад народу, його звички і вподобання, національний характер, життєві принципи та мовні особливості. Такі маркери є концептуальними домінантами лінгвокультури, які не лише задають її власний ритм, але й специфічно заломлюють загальнолюдські цінності. Вікторіанський дискурс, зафіксований у художніх творах відповідно до етосу й ментальності вікторіанської лінгвокультури, з формальної точки зору являє собою мисленнево-мовленнєвий процес, що відтворює та формує комплексні лінгвістичні структури, компонентами яких є висловлення і групи висловлень, пов'язаних логічними операціями. Концепти, що історично сформувалися в межах пізнього вікторіанського дискурсу, продовжують регулярно в ньому відтворюватися. Їхня сукупність становить типовий, характерний, прогнозований і регулярно реалізований набір концептів, що утворюють систему його концептів.

Ключові слова: концепт, дискурс, система концептів, концептосфера, маркер, лінгвокультура, ментальні одиниці.

Mariia LEVISHCHENKO,

orcid.org/0000-0002-9678-6575

PhD in Philology, Associate Professor;

Associate Professor at the Foreign Languages Department

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) levishchenko1883@gmail.com

SYSTEM OF CONCEPTS OF LATE VICTORIAN DISCOURSE

The article interprets the concept of discourse and highlights and outlines the system of late Victorian discourse concepts. The regularities of their implementation were substantiated and described based on the materials of artistic prose of the end of the 19th century. Conceptual system of late Victorian discourse as a sphere of thought-speech interaction of representatives of British society at the end of the 19th century. is formed by mental representations of their value, ethical and aesthetic priorities. His linguistic reflection involves the regulation of the use of the term "concept", the typology of conceptual units relevant to him, as well as the reconstruction of their systemic relationships.

The system of concepts of any ethnic community is formed by a unique combination of general and partial, supranational and nationally specific concepts, but it is the latter that make it possible to draw a clear line between different linguistic cultures, as they record the mental makeup of the people, their habits and preferences, national character, life principles and linguistic features. Such markers are conceptual dominants of linguistic culture, which not only set its own rhythm, but also specifically refract universal values.

Victorian discourse, recorded in works of art in accordance with the ethos and mentality of Victorian linguistic culture, from a formal point of view is a thought-speech process that reproduces and forms complex linguistic structures, the components of which are statements and groups of statements connected by logical operations. Concepts historically formed within late Victorian discourse continue to be regularly reproduced in it. Their totality constitutes a typical, characteristic, predictable and regularly realized set of concepts that form a system of his concepts.

Key words: concept, discourse, system of concepts, conceptsphere, marker, linguistic culture, mental unit.

Постановка проблеми. Вікторіанська епоха у Великобританії – період правління королеви Вікторії 1837–1901 – неодноразово була об'єктом уваги вчених. Деякі автори (Hobsbaum, 1999, Meantz, 1992, Schwarz, 1996) підкреслюють, що багато сучасних англійських традицій були започатковані в XIX ст. і навіть говорять про Вікторіанську епоху як про один із найбільших періодів для винаходу традицій та мовних змін. Та Англія з її суспільно-політичною системою, яку ми знаємо тепер, була створена в період економічного і політичного підйому саме в 1860–70 роки.

Аналіз досліджень. Вікторіанська епоха та вікторіанський дискурс цікавила й цікавить науковців через ті великі зміни та інновації, що їх зазнала Англія за цей короткий період. Зміни політичного устрою, внески в науку, прискорений темп життя не могли не позначитися на мові в цілому та на появі мовних неологій зокрема.

Мета нашої розвідки описати систему концептів пізнього вікторіанського дискурсу та витлумачити її основні понятійні складові.

Виклад основного матеріалу. Сучасна лінгвістика витлумачує дискурс як систему когнітивних і комунікативних складових, у якій перші переважно визначають його зміст, а другі – його форму, структуру й стратегії (Шевченко, 2008: 74). Із цього випливає, що адекватний дискурс-аналіз має відбуватися паралельно за двома напрямками – встановлення та каталогізація ментальних одиниць, що формують його смисловий простір, з одного боку, та з'ясування способів і закономірностей їхньої матеріалізації, – з іншого (Йоргенсен та ін., 2008: 22–23).

Типологічна приналежність дискурсу як соціокультурно маркованого продукту комунікації зумовлює характер втілюваних у ньому концептів, їх від- і підбір (селекцію та адсорбцію), що дозволяє говорити про нього як про «сукупність апеляцій до різних концептів» (Приходько, 2008: 248). Набір усіх актуалізованих у дискурсі ментальних одиниць у розмаїтті їх когнітивно-семантичних властивостей та лінгвокультурних рис формує його концептуальний простір.

Принципова можливість порозуміння комунікантів у межах певного дискурсу, а також швидкість, з якою вони обробляють інформацію, свідчать про певну структурованість відповідного концептуального простору, який містить константи (автохтони) і перемінні (алохтони) (Приходько, 2008: 240), вже наявні, матеріалізовані одиниці та потенційно можливі, латентні концепти.

Концептуальний бум, що відзначив характер лінгвістичних розвідок останніх десятиліть, симу-

лював інтерес науковців до вивчення онтологічної сутності концепту (Schwarz, 1996), його когнітивної структури, лінгвокультурного навантаження, дискурсивної профілізації (Морозова, 2005; Шевченко, 2008) та індивідуально-авторського сприйняття тощо.

Понятійна складова концепту відтворює його денотативну співвіднесеність із концептуальним референтом – мінімальною самодостатньою ділянкою ментального простору, своєрідним когнітивним згустком (Приходько, 2008: 55). Понятійний бік концепту виявляється в його мовній фіксації, позначенні, описі, структурі його ознак, дефініції, а також у його зіставних характеристиках відносно інших концептів, які ніколи не існують ізольовано один від одного.

Образна складова концепту – це ті знання, образи та асоціації, що виникають у свідомості у зв'язку з тим чи іншим денотатом. Вона формується на підставі узагальненого образу, в якому закладені чуттєвий індивідуальний досвід і колективне знання (Приходько, 2008: 57). До неї належать релевантні ознаки практичного знання – зорові, слухові, тактильні, смакові та нюхові характеристики предметів, явищ, подій, відбитих у пам'яті.

Ціннісна (валоративна) складова концепту є його найголовнішою іпостассю, яка зумовлюється ставленням до нього, оскільки спирається на ті духовні імпульси, які оживають у свідомості людини завдяки її приналежності до того чи іншого етно- і лінгвокультурного колективу (Приходько, 2008: 61). Саме ціннісний компонент є визначальним для виділення концепту.

Концептуальні цінності (валоративи) формують внутрішню першооснову буття – те колективне підсвідоме, що ненав'язливо, але безупинно керує життєдіяльністю людини (Приходько, 2008: 150). Сполучені з базовими концептами, вони об'єднуються у концептополе, а сукупність концептополів утворює концептосферу. При цьому виникнення концептів та їх профілізація у комунікативній діяльності як окремої людини, так і певної соціальної групи детермінується рамками культури конкретного соціуму, його традиціями і реальністю.

Концептосфера як інформаційна база мислення являє собою упорядковану сукупність концептів у свідомості людини, що має системний устрій і характеризується множинністю та ієрархічністю (Приходько, 2008: 208). Множинність концептосфери втілюється у розмаїтті її конститuentів, до яких належать типологічно різні, як вербалізовані, так і невербалізовані ментальні одиниці лінгвокультури.

Ієрархічна організація концептосфери зумовлюється наявністю в її структурі концептуально значущих одиниць різних рівнів абстракції, пов'язаних відношеннями імплікації. Виходячи з цього, науковці виокремлюють у структурі концептосфери такі елементи, як гіпер-, гіпо- і (ката) концепти. Гіперконцепт визначається як об'ємне ментальне утворення, що містить у собі не лише інваріант значень репрезентуючого слова, але й інваріант його словотвірного гнізда і одночасно когнітивно-семантичного поля. Цей обсяг заповнює його параметри. Чим більші параметри, тим більший обсяг гіперконцепту. Він позбавлений національної специфіки і не завжди має ім'я в наївній картині світу (Приходько, 2008: 219).

Особливості складу мислення й валоративні пріоритети народу закарбовуються в пам'ятках його духовної культури, зокрема, в літературі. З огляду на це цілком правомірним видається розглядати художні тексти вікторіанської епохи як відзеркалення світобачення й світосприйняття британців наприкінці ХІХ ст., як результат складного процесу словесно-образотворчої діяльності письменника з метою відображення реальної дійсності.

Вікторіанська культура сформувала власні моральні цінності справедливості, свободи тощо, система яких не була однорідною ані в часовому, ані в соціальному плані. Так, її ціннісні орієнтири суттєво відрізняються на початку й наприкінці ХІХ ст., з одного боку, та залежно від приналежності суб'єкта до середнього класу чи аристократії, – з іншого (Шевченко, 2008: 76). Очевидно, неомогенність і суперечливість вікторіанської культури закладена в самій основі світогляду її представників, проникнути в таїнство якого можна лише шляхом ретельного аналізу його концептуальних домінант, що, у свою чергу, передбачає необхідність розгляду їхньої типології та системології.

Пізній вікторіанський буттєвий дискурс, представлений у художній літературі, витлумачується як мисленнєво-комунікативний феномен, процес і результат мовленнєвої діяльності британських комунікантів середнього та вищого класів, що відповідає етосу й ментальності вікторіанської лінгвокультури (Шевченко, 2008: 75). Характер останньої визначається лінгвокультурними домінантами – національно специфічними концептами, які мають генеративний потенціал для культури в цілому й визначаються стабільністю та усвідомлюваною цінністю. Система концептуальних констант пізнього вікторіанського дискурсу конститується лише національно специфічними ментальними одиницями, що, звичайно, не відтворює всієї смислової палітри вікторіанських

художніх текстів. Однак можна із впевненістю вважати ці концепти квінтесенцією вікторіанської лінгвокультури, яка і визначає специфіку репрезентації інших концептів, у т.ч. й універсальних. Актуалізуючи лінгвокультурні домінанти, він реалізує їхні комбінаторні властивості у вигляді дискурсивних конфігурації концептів (Приходько, 2008), інтегральними ідеями яких виступають самі концептуальні константи. Саме це дає підстави говорити про їхній дискурсотвірний потенціал.

Оскільки концептуальні домінанти вікторіанства є соціокультурними регулятивами, їх, на думку І.С. Шевченко, доцільно розглядати з урахуванням не лише когнітивно-аксіологічних (поняття, образ, цінність) складових, але й соціодинамічних параметрів (етимологічний, базовий, асоціативно-розширювальний рівні) (Шевченко, 2008: 81), адже тексти пізнього вікторіанського дискурсу фіксують переоцінку багатьох вікторіанських валоративів. Крім того, вивчення його автохтонів має відбуватися в контексті їхніх системних зв'язків, оскільки їх сукупність утворює ціле, властивості якого не можна представити як просту суму його складових.

Наприклад, структура гіперконцепту імперія визначається ідеєю національної ідентичності, що зумовлює конструювання у свідомості пересічного вікторіанця моделі власного простору залежно від тієї соціальної ролі, яку він виконує в суспільстві як громадянин своєї країни, як житель певного населеного пункту або як член родини. У концентрованому вигляді ці типізованому уявлення містяться у гіпоконцептах *Englishness*, *space* і *holiday*, які хоча й не є далі неподільними атомарними елементами концептосфери, тобто не є власне концептуальними домінантами, все-таки здатні до самостійної актуалізації в текстах.

Властивістю гіпоконцептів, децю абстрагованих від життєвого світу людини, є певна розмітність їхньої образної складової за наявності чітко виражених понятійного та ціннісного компонентів. Так, *englishness* концептуалізує цілісність культурного й побутового життя вікторіанців і конститується понятійними ознаками 'мова', 'стиль життя', 'суспільні інститути', 'психологія поведінки', 'звичаї' (Dodd, 1999: 94). Пор.: "Our English adverbs do Not terminate in Mong, and We Pronounce the "ch" as if there were a "t" before it. We say Ritch" (Dickens, 2023a).

Гіпоконцепт *englishness*. Ціннісна складова гіпоконцепту *englishness* є неоднорідною й мінливою. Так, у вікторіанську епоху загальноприйнятим було скептичне ставлення до всього чужинного та ідеалізація власне англійського.

Зовнішнім виявом такої настанови була прохолодність, що межувала із зарозумілістю, поблажливостю і навіть зневагою до іноземців. Однак тексти пізнього вікторіанського дискурсу відбивають не лише засудження такої позиції, але й сумнів щодо правомірності абсолютизування англійського *modus vivendi*: We Englishmen are very proud of our Constitution, Sir. It was bestowed upon us by Providence. No other country is so favored, as this country (Dickens, 2023a); Some people maintains that an Englishman's house is his castle. That's gammon (Dickens, 2023b). Не зважаючи на власну дискурсивну активність, найяскравіша комунікативна репрезентація гіпоконцепту *englishness* виявляється в деталях, зокрема,

в актуалізації підпорядкованих йому лінгвокультурних домінант *gentleman, lady, politeness, punctuality, morality*, які відбивають типізовані уявлення про образ і риси характеру справжнього англійця.

Висновки. Отже, як ми бачимо процедури типологізації й систематизації концептуальних домінант пізнього вікторіанського дискурсу дозволили з'ясувати принципи їхньої когнітивної організації як на рівні власне концепту, так і на рівні всієї концептосистеми. Однак опис дискурсивної функції вимагає розкриття способів і механізмів її реалізації, що потребує детального аналізу когнітивно-аксіологічних вимірів кожного окремо взятого концепту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Йоргенсен М.В., Марианне В., Йоргенсен, Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория і методи. 2 вид., випр. Харків : Гуманитарний центр. 2008, 352 с.
2. Морозова О. І. До проблеми виділення одиниць дискурсу: дискурсема неправди. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: Колективна монографія*. Харків : Константа. 2005. С. 65–104.
3. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр. 2008, 332 с.
4. Шевченко І.С. Основи теорії мовної комунікації. Харків : НУА. 2008, 168 с.
5. Dickens Ch. Our Mutual Friend. URL: <http://www.charles-dickens.org/our-mutual-friend/> (дата звернення: 12.10.23).
6. Dickens Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club. URL: <http://www.charles-dickens.org/the-pickwick-papers/> (дата звернення: 12.10.23).
7. Dodd F. Englishness and the national culture; ed. by David Boswell and Jessica Evans. *Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York : Hauppauge. 1999, p. 87–103.
8. Hobsbaum E. Mass-producing traditions: Europe, 1870–1914; ed. by D.Boswell and J.Evans *Representing the Nation: A. Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York : Hauppauge. 1999, 567 p.
9. Meantz S. The History of Private Life: An Overview. URL: http://www.digitalhistory.uh.edu/historyonline/private_life.cfm. (дата звернення: 12.10.23).
10. Schwarz M. *Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realität*. Tübingen, Basel : Francke. 1996, 163 S.

REFERENCES

1. Yorhensen M.V., Marianne V. Yorhensen, Philips L. G. (2008). *Diskurs-analiz. Teoriiia i metody [Discourse-analizys. Theory and methods]*. 2nd Edition corrected. Kharkiv : Humanitarnyi sentr. 352 p. [in Ukrainian]
2. Morozova O.I. (2005). Do problemy vydilennia odyynyts diskursu: diskursema nepravdy. *Dyskurs yak kohnitivno-komyunikatyvnyi fenomen [To the problem of distinguishing discourse units: the discourse of falsehood. Discourse as a cognitive-communicative phenomenon]*. Kharkiv : Konstanta. P. 65–104. [in Ukrainian]
3. Prykhodko A.M. (2008) *Konsepty i konseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvniy paradyhmi linhvistyky [Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]*. Zaporizhzhia : Premier. 332 p. [in Ukrainian]
4. Shevchenko I.S. (2008) *Osnovy teorii movnoi komunikatsii [Basics of the theory of language communication]*. Kharkiv : NUA. 168 p. [in Ukrainian]
5. Dickens Ch. Our Mutual Friend. URL: <http://www.charles-dickens.org/our-mutual-friend/> (дата звернення: 12.10.23).
6. Dickens Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club. URL: <http://www.charles-dickens.org/the-pickwick-papers/> (дата звернення: 12.10.23).
7. Dodd F. (1999). *Englishness and the national culture; ed. by David Boswell and Jessica Evans. Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York : Hauppauge. P. 87–103.
8. Hobsbaum E. (1999). *Mass-producing traditions: Europe, 1870-1914; ed. by D.Boswell and J.Evans Representing the Nation: A. Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York : Hauppauge. 567 p.
9. Meantz S. *The History of Private Life: An Overview*. URL: http://www.digitalhistory.uh.edu/historyonline/private_life.cfm. (дата звернення: 12.10.23).
10. Schwarz M. (1996). *Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realität*. [Cognitive semantic theory and neuropsychological reality.] Tübingen, Basel : Francke. 163 S. [in German]

УДК 378.147:37.016:003-028.31-047.22(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-24>

Оксана МАКСИМЕЦЬ,
orcid.org/0000-0002-4833-5593
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови

Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) on_maksimec@ukr.net

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ АНОРМАТИВИ В АКАДЕМІЧНОМУ ТЕКСТІ

Питання щодо створення якісних академічних текстів є досить актуальними на сучасному етапі розвитку вищої школи. Адже поряд із практичними навичками здійснювати наукове дослідження, бути готовим до науково-дослідної роботи, мати стійке прагнення до творчого наукового пошуку та комплекс індивідуально-психологічних особливостей, які б змогли забезпечити високу ефективність дослідницької діяльності, здобувачам вищої освіти потрібно ще й мати металінгвістичні здібності.

Написання академічних текстів для студентів немовних спеціальностей зазвичай ставить певні труднощі. Саме тому перед викладачами-мовниками сьогодні стоїть завдання щодо інноваційного системного навчання академічного писемного мовлення здобувачів вищої освіти з метою забезпечення їх необхідними знаннями щодо створення якісних наукових текстів різних жанрів.

Академічне письмо як складник академічної грамотності є непростим та вимагає цілу низку умінь. Формування готовності до написання академічного тексту відбувається не зовсім швидко, потребує від автора розуміння основних комунікативних частин тексту, знань норм літературної мови, уміння вдало підібрати лексико-семантичні мовні засоби та синтаксичні конструкції.

Академічний текст – це авторський твір наукового, науково-технічного та навчального характеру. Саме цей текст, що репрезентує результати наукових досліджень, характеризується низкою граматичних, лексичних, структурно-семантичних та логіко-композиційних особливостей. Належність саме до сфери наукових комунікацій накладає на ключові категорії цього тексту певні обмеження щодо мовно-стилістичних та граматичних засобів, використання спеціальних логіко-композиційних схем організації текстового матеріалу.

Досить часто здобувачі вищої освіти у наукових роботах припускаються не лише орфографічних, пунктуаційних, а й стилістичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних помилок.

Мета статті полягає в тому, щоб обґрунтувати сутність поняття «академічної грамотності», «академічного письма», визначити системні мовні аномативи, які трапляються в наукових роботах та проаналізувати основні лексико-стилістичні помилки академічного тексту.

Ключові слова: академічне письмо, академічна грамотність, металінгвістичні здібності, мовні аномативи, лексико-стилістичні помилки.

Oksana MAKSYMETS,
orcid.org/0000-0002-4833-5593
Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Ukrainian Language Department
Podillia State University

(Kamians-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) on_maksimec@ukr.net

LEXICO-STYLISTIC ABNORMALITIES IN THE ACADEMIC TEXT

The problem of creating high-quality scientific texts is quite relevant at the current stage of higher education development. After all, along with the practical skills to carry out scientific research, to be ready for research work, to have a persistent desire for creative scientific research and a complex of individual and psychological features that could ensure high efficiency of research activity, higher education seekers also need to have metalinguistic abilities.

Writing academic texts for students of non-language majors usually presents certain difficulties. That is why speech teachers today face the task of innovative systematic teaching of academic writing for students of higher education in order to provide them with the necessary knowledge to create high-quality scientific texts of various genres.

Academic writing as a component of academic literacy is not easy and requires a whole range of skills. The formation of readiness to write an academic text does not happen very quickly, it requires from the author an understanding of the main communicative parts of the text, knowledge of the norms of the literary language, the ability to successfully choose lexical-semantic language tools and syntactic constructions.

An academic text is an author's work of a scientific, scientific-technical and educational nature. This text, which represents the results of scientific research, is characterized by a number of grammatical, lexical, structural-semantic

and logical-compositional features. Belonging specifically to the field of scientific communication imposes on the key categories of this text certain restrictions regarding linguistic and stylistic and grammatical means, the use of special logical and compositional schemes for the organization of text material.

Quite often, students of higher education make not only spelling, punctuation, but also stylistic, morphological, syntactic and lexical errors in their scientific works.

The purpose of the article is to substantiate the essence of the concept of "academic literacy", "academic writing", to identify systematic language errors that occur in scientific works and to analyze the main lexical and stylistic errors of academic text.

Key words: *academic writing, academic literacy, metalinguistic abilities, language abnormalities, lexico-stylistic errors.*

Постановка проблеми. Проблема створення якісних наукових текстів є досить актуальною на сучасному етапі розвитку вищої школи. Адже поряд із практичними навичками здійснювати наукове дослідження, бути готовим до науково-дослідної роботи, пошукової діяльності, мати стійке прагнення до творчого наукового пошуку та комплекс індивідуально-психологічних особливостей, які б змогли забезпечити високу ефективність дослідницької діяльності, здобувачам вищої освіти потрібно ще й мати металінгвістичні здібності.

Написання академічних текстів (навчальних, наукових, науково-публіцистичних, публіцистичних) для студентів немовних спеціальностей зазвичай ставить певні труднощі. Саме тому перед викладачами-мовниками сьогодні стоїть завдання щодо інноваційного системного навчання академічного писемного мовлення здобувачів вищої освіти з метою забезпечення їх необхідними знаннями та інструментами щодо створення якісних наукових текстів різних жанрів.

Аналіз досліджень. Проблема навчання писемного мовлення знаходиться в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких Н. Духанона, С. Кожушко, Г. Кривчикова, О. Тарнопольський, О. Устименко, Т. Яхонтова, Н. Brown, E. Samara, V. Steele та інші. Питання щодо підвищення якості інтелектуальних текстових продуктів та рівня підготовки дослідників сприяло появі навчальних посібників і підручників: «Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація» (Ю. Сурмін), «Академічне письмо: процес, продукт і практика» (І. Короткіна), «Методика та організація наукових досліджень» (Важинський С.Е., Щербак Т.І.), «Академічне письмо: статті IMRAD» (Н. Попова, Н. Коптяєва), «Академічне письмо» (С. Ревуцька, В. Зінченко). Особливості навчання студентів анотуванню та реферуванню текстів знайшли відображення у працях О. Єгорова, О. Горошко, Г. Гребінник, Г. Дідович, Г. Комової, В. Лутовинової, О. Радзівської, Є. Шкурко.

Мета статті полягає в тому, щоб обґрунтувати сутність поняття «академічної грамотності», «академічного письма», визначити системні мовні

анормативи, які трапляються в наукових роботах та проаналізувати основні лексико-стилістичні помилки академічного тексту.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних умінь при створенні академічного тексту є оволодіння академічною грамотністю, що становить непростий і комплексний процес продукування певних навичок у здобувачів вищої освіти. Сьогодні науковці не мають чіткого і однозначного тлумачення цього поняття, зокрема дискусійними є питання сутності самого терміна «академічний». Щодо дефініції цього слова, то «Словник української мови» подає одне із значень зазначеного терміна як таке, що «стосується до академії; здійснюваний нею». Звісно що тут йдеться про академію як наукову установу, заклад вищої освіти. Щодо етимології поняття «грамотність», то його розглядають як певний ступінь знання законів і правил рідної мови та вміння користуватися ними для висловлювання своїх думок усно й письмово; один із найважливіших показників культурного рівня населення; ступінь обізнаності з певної галузі знання (Гончаренко, 1997: 74).

Стосовно появи цього терміна у науковому середовищі, то потрібно зазначити, що у 1965 році Pierre Bourdieu видав наукову працю французькою, яку тільки через 30 років було перекладено англійською мовою, "Academic Discourse: Linguistic misunderstanding and professorial power" (Bourdieu, 1994). У цій роботі вперше було розглянуто основи академічної грамотності. На думку науковців, саме дослідження П. Бурдьє дало поштовх щодо розуміння сутності та структури академічної грамотності. Системно-структурний розгляд наукових праць вказує на те, що у зарубіжних країнах паралельно з поняттям «академічної грамотності» вживають «грамотність в університеті» (literacy in the university) (Ballard, Clanchy, 1998), «практики академічної грамотності» (academic literacy practices) (Baynham, 1995); «академічну грамотність», яку вживають як синонім академічного дискурсу. Б. Грін у організації академічної грамотності виокремлює 3 основних частини: операційний, який визначає розвиток мовленнєвої

системи, стратегії написання та інтерпретації текстів; культурний – це знання предмета, розуміння обговорюваних питань в їх контексті; критичний – розвиток здатності критично оцінювати, інтерпретувати спосіб розуміння інформації (Green, 1999).

На думку вітчизняної дослідниці О. Семеног, «академічна грамотність передбачає оволодіння знаннями про жанрову природу висловлювання, формування й удосконалення вмінь сприймати й будувати висловлювання певної жанрової форми, дотримання етичних правил академічного спілкування в науково-освітньому співтоваристві» (Семеног, 2020: 91–92).

Разом з тим, потрібно зазначити, що на думку зарубіжних науковців, основним компонентом академічної грамотності є академічне письмо (Національний освітньо-науковий глосарій, 2018: 59). Також на це звертає нашу увагу Т. Лавриненко: «Академічна грамотність (academic literacy), яка включає в себе академічне читання, академічну мову, академічне письмо, є необхідним складником професійної компетенції» (Лавриненко, 2017: 63). Якщо говорити про академічне середовище, то сьогодні поширення наукового інформації здебільшого здійснюється саме через науковий текст, тобто писемна наукова комунікація має перевагу над усною. Саме тому у здобувачів вищої освіти потрібно сформувати навички академічного письма, що стане запорукою успішної професійної діяльності у майбутньому.

Академічне письмо як складник академічної грамотності є непростим та вимагає цілу низку умінь. Формування готовності до написання академічного тексту відбувається не зовсім швидко, потребує від автора розуміння основних комунікативних частин тексту, від яких залежить ефективність його впливу на реципієнта, а також знань норм літературної мови, уміння вдало підібрати лексико-семантичні мовні засоби та синтаксичні конструкції.

Академічний текст – це авторський твір наукового, науково-технічного та навчального характеру. Саме цей текст, що репрезентує результати наукових досліджень, характеризується певним набором принципів лексико-семантичних табу, має характерну граматику та особливі композиційні, жанрові ознаки. Основними прийомами мислення щодо створення наукового тексту є аналогія та гіпотеза. Типологія тексту, його жанрові та стилістичні різновиди підпорядковані комунікативно-змістовим принципам тексту: суб'єкту наукового мовлення, об'єкту опису та адресату наукової комунікації.

Академічний текст характеризується низкою граматичних, лексичних, структурно-семантичних та логіко-композиційних особливостей. Належність саме до сфери наукових комунікацій накладає на ключові категорії цього тексту певні обмеження щодо мовно-стилістичних та граматичних засобів, використання спеціальних логіко-композиційних схем організації текстового матеріалу.

Досить часто здобувачі вищої освіти у наукових роботах припускаються не лише орфографічних, пунктуаційних, а й лексичних, стилістичних, морфологічних, синтаксичних помилок. Проаналізуємо найтипівіші лексичні анормативи.

Серед лексичних помилок, які трапляються в академічних текстах, панують плеоназми, що стали непомітними через свою звичність і повсякденне використання, насамперед, засобами масової інформації. В академічних текстах маємо точно та стисло викласти основну думку без будь-якого підсилення та забарвлення. У зазначених текстах не має бути плеоназму, але й досі можна прочитати *дисертаційне дослідження*, хоч дисертація вже позначає «розвідка, роздуми, дослідження» (лат. *dissertatio* – *твір, обговорення, розсуд, доповідь*). Наведемо приклади окреслених лексем: *передовий авангард* (авангард), *головний пріоритет* (пріоритет), *статистичні підрахунки* (статистика або підрахунки), *переважна більшість* (більшість, абсолютна більшість), *захисний імунітет* (імунітет), *чинний на сьогодні* (чинний), *свій авторський* (свій або авторський), *останнім часом у сучасній науці* (останнім часом у науці або у сучасній науці), *наукова монографія* (монографія), *взаємна співпраця* (співпраця), *головна суть* (суть), *складові частини* (частини), *числові розрахунки* (розрахунки) та ін.

У всюдисущому штампі *становлення й розвиток* обидва слова – абсолютні синоніми, тому одне з них зайве; якщо треба сказати про виникнення й дальше існування якогось явища, краще висловитися точніше – поява (зародження, утворення, формування) й розвиток (Селігей, 2013: 34).

Насправді плеонастичні вислови, як відомий потужний засіб експресивності та емоційного забарвлення в художніх творах, є надлишковим семантико-синтаксичним елементом для академічних текстів. Плеоназми виникають здебільшого тоді, коли автор або не вдумується в лексичні значення (*ілюстративний приклад, міжсуб'єктна комунікація*), або вживає слова автоматично, як штампи (*потенційні можливості, функціональне призначення*), або прагне повихвалитися науковим терміном (*іманентна сутність*).

Досить часто здобувачі вищої освіти зловживають запозиченими термінами, оминаючи українськомовні відповідники (*прерогатива, апелювати, домінувати, корегувати, локальний, скіл, замість перевага, звертатися, переважати, виправляти, місцевий, навичка* тощо). Це ускладнює формулювання думки, сприйняття висловлювання.

Типовим мовним недоліком академічних текстів є й **тавтологія** – неусвідомлюваний, мимовільний або, навпаки, навмисний повтор у межах словосполучення, речення того самого чи однокореневих слів, що є порушенням чистоти мови. З-поміж особливо частотних – тавтологічні утворення, як-от наприклад: *відшкодувати шкоду* (відшкодувати збитки або компенсувати шкоду), *внести внесок* (зробити внесок), *забезпечити безпеку* (гарантувати безпеку, а краще убезпечити), *корисне використання* (корисне застосування або вигідне використання), *лікуючий лікар* (лікар-опікун, лікар-доглядач), *широко поширений* (значно поширений). Тавтологічним, на думку мовознавця Пилипа Селігея, слід визнати й усталений термін громадянське суспільство (калька з англ. *civil society*), його власне український відповідник – громада (Селігей, 2013: 31).

Особливу увагу при написанні академічних текстів варто звертати на вживання паронімів. Оскільки розмежування формально чи семантично подібних (але не взаємозамінних) терміноодиноць, тобто термінів-паронімів і термінів псевдосинонімів, для наукової мови є значно важливішим завданням, аніж для загальнолітературної (Вакуленко, 2011: 31). Характерними нормативами під час послуговування паронімами є сплутування значень слів *завдання – задача*. *Завдання* – те, що визначено або заплановано для виконання. *Задача* – питання, переважно математичного характеру, яке розв'язується за допомогою обчислень за визначеною умовою. Не потрібно плутати й слова *запитання і питання*. *Запитання* – це словесне звернення до когось, яке потребує відповіді, вимога, прохання з приводу чогось; запит. Слово *питання* здебільшого вживають, коли йдеться про якусь проблему, справу, що потребує розв'язання, вивчення, дослідження. Наприклад: *ставити запитання, відповідати на запитання, риторичне запитання, але порушувати питання, досліджувати питання* тощо. І в цьому контексті потрібно ще зазначити, що варто б було замінити скальковану конструкцію «*задати питання*» на стилістично правильний варіант: *поставити запитання* або *запитати*. З-поміж економічних термінів потрібно звернути увагу на широко вживані синонімічні пароніми *торговий – торговель-*

ний, пор.: торговий знак, торгова марка, торговий порт, торговельний ряд, торговельне об'єднання, торговельна мережа. Характерними лексичними помилками під час послуговування паронімами є сплутування значень слів *напря́м – напрямко́к*. Насправді словники фіксують ці іменники як семантично тотожні, проте останнім часом помітною стала тенденція стилістично все ж таки розрізняти зазначені лексеми. А саме, коли йдеться про шлях розвитку, діяльності, ідейну, наукову спрямованість, суспільний, літературний рух, течію, уживають слово *напря́м*. Стосовно лінії фізичного руху на невеликих відстанях частіше використовують слово *напрямок*. Отже, в такому контексті як «*Найбільш перспективні напрямки досліджень 2022 року – це аграрні науки, ботаніка та тваринництво*» варто *послугуватися такою лексемою як «напря́м», а не «напрямок»*. Окрім зазначених прикладів досить часто ототожнюють слова *чисельні та численні, приводити і призводити тощо*. Лише вдумлива рецепція авторського тексту, усвідомлене заглиблення в контекст слугують вибору потрібної, влучної лексеми, що відповідає літературній нормі та дозволяє уникнути застосування таких аномативних слів-паронімів.

Перешкодою змістовному, чіткому викладу думок академічного тексту, їх розумінню та засвоєнню реципієнтом слугує і таке лінгвокультурне явище, як міжмовні омоніми – слова чи фрази з різних мов, які однаково звучать та пишуться, але мають різне значення. Такі лексеми різняться особливостями сполучуваності й семантичним обсягом. Прикладом можуть бути такі міжмовні омоніми як укр. *область* і рос. *область*, що мають спільне значення «частина країни, край, регіон», проте, на відміну від російської, для української лексеми, яка може бути вживана лише зі значенням «а) частина якої-небудь території (країни, держави, материка); б) адміністративно-територіальна одиниця; в) у математиці – скінченна частина простору або поверхні», не властиве значення «галузь, сфера, царина», тому в такому текстовому фрагменті як «*наука як система знань утворює теорію відповідно до предметної області*» вона аномативна. Семантиці наведеного контексту відповідає нормативна лексема *галузь*. Наведемо ще кілька прикладів міжмовної омонімії: *доказуємо* теорему (замість *доводимо*, а *доказуємо* небелицю до кінця); *являємося* найбільшими прихильниками теорії (замість *є*, а *являємося* хіба що у сні) та ін.

Виразною вадою академічних текстів є й неправильний переклад слів. Внаслідок мовних контактів у лексико-семантичній системі мови з'явилося чимало інтерферем та росіянізмів.

Інтерферама – лінгвоодинація, утворена шляхом буквального перекладу з урахуванням фонетико-вимовних норм мови, що зазнає впливу, є небезпечним денаціоналізуючим явищем, оскільки витісняє з ужитку питоми мовні лексеми та зумовлює лексичні аномалії, наприклад: *звідки витікає (звідки впливає), в кінці кінців (зрештою), вяснити (з'ясувати), тезиси (тези), учбовий (навчальний), примістити (застосувати), установка (настанова), приймати участь (брати участь), слідуюче запитання (наступне запитання), на сам кінець (таким чином), до таких понять відносяться (до таких понять належать), мова йде (їдеться), тим не менше (проте, однак), об'єм наукової статті (обсяг наукової статті), вірне рішення (правильне), усі без виключення (усі без винятку), відмінити закони (скасувати закони), діюче законодавство (чинне законодавство)* тощо.

З-поміж ненормативних одиниць, що трапляються в академічних текстах можна виокремити

і росіянізми – слова чи словосполучення, утворені за зразком російських лінгвальних форм, які зазнають адаптації до словотвірних особливостей мови-запозичувача. Наприклад: у *протилежному випадку* – (в іншому разі), *наносити збитків економіці країни господарству* – (завдавати); *наряду з тим* – (поряд, нарівні) та ін.

Висновки. Таким чином, категорійний апарат науковця – це візитівка наукового проекту. Від того, наскільки буде якісною презентація категорійного апарату наукової роботи залежить загальне враження про науковий доробок дослідника. Наукова стаття має мати всі властивості доведеного професійного наукового тексту, з-поміж визначальних рис якого – унормованість мовних засобів, ретельна перевірка лексичних значень використовуваних слів для досягнення максимальної однозначності, лаконічності висловлення, урахування функціонально-стилістичних особливостей лексем з огляду на національну своєрідність семантики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вакулєнко М. О. Особливості семантики паронімів і псевдо синонімів у науковому стилі української мови. *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. К. : Видавн. центр КНЛУ, 2011. Т. 14, № 2. С. 31–46.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / за ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
3. Лавриненко Т.П. Академічна грамотність як засіб формування міжкультурної комунікації. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 березня 2017 року). Київ : КНЕУ, 2017. С. 60–65.
4. Національний освітньо-науковий глосарій. Київ : ТОВ «КОНВІПРІНТ», 2018. 524 с.
5. Селігей П.О. Типи багатослів'я в наукових текстах. *Українська мова*, 2013. № 4.
6. Семенов О.М. Курс «Академічна культура дослідника: європейський та національний досвід» у докторській підготовці. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Суми, 23–24 квітня 2020 року). Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2020. С. 89–93.
7. Ballard B., Clanchy J. Literacy in the university: An Anthropological approach in Taylor G., Ballard, B., Beasley V., Bock H.K., Clanchy J., Nightingale P. (eds) *Literacy by degrees*, Milton Keynes : Society for research in higher education and open university press, 1998. P. 88–102.
8. Baynham M. Literacy practices. London : Longman, 1995. 230 p.
9. Bourdieu P., Passeron J., De Saint Martin. Academic discourse: Linguistic misunderstanding and professorial power. Stanford : Stanford University Press, 1994. 144 p.
10. Green B. The new literacy challenge / Literacy Learning : Secondary Thoughts. Vol. 7. № 1, 1999. P. 36–46.

REFERENCES

1. Vakulenko M. O. Osoblyvosti semantyky paronimiv i psevido synonymiv u naukovomu styli ukrainskoi movy. [Peculiarities of the semantics of paronyms and pseudo-synonyms in the scientific style of the Ukrainian language] *Visnyk KNLU. Serii «Filolohii»*. K. : Vydavn. tsentr KNLU, 2011. T. 14, № 2. S. 31–46. [in Ukrainian].
2. Honcharenko S.U. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary] / za red. S. Holovko. Kyiv : Lybid, 1997. 373 s. [in Ukrainian].
3. HLavrynenko T.P. Akademichna hramotnist yak zasib formuvannia mizhkulturnoi komunikatsii. [Academic literacy as a means of forming intercultural communication]. *Strategii mizhkulturnoi komunikatsii v movnii osviti suchasnoho VNZ* : zb. materialiv III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 21 bereznia 2017 roku). Kyiv : KNEU, 2017. S. 60–65. [in Ukrainian].
4. Natsionalnyi osvitno-naukovyi hlosarii. [National educational and scientific glossary] Kyiv : TOV «KONVIPRINT», 2018. 524 s.
5. Selihei P.O. Typy bahatoslivia v naukovykh tekstakh. [Types of verbiage in scientific texts]. *Ukrainska mova*, 2013, № 4. [in Ukrainian].
6. Semenoh O.M. Kurs «Akademichna kultura doslidnyka: yevropeyskyi ta natsionalnyi dosvid» u doktorskii pidhotovtsi. [Academic culture of the researcher: European and national experience" in doctoral training] *Innovatsiyni rozvytok vyshchoi osvity: hlobalnyi, yevropeyskyi ta natsionalnyi vymiry zmin* : materialy VI Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, (m. Sumy, 23–24 kvitnia 2020 roku). Sumy : SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2020. S. 89–93. [in Ukrainian].

7. Ballard B., Clanchy J. Literacy in the university: An Anthropological approach in Taylor G., Ballard, B., Beasley V., Bock H.K., Clanchy J., Nightingale P. (eds) *Literacy by degrees*, Milton Keynes: Society for research in higher education and open university press, 1998. P. 88–102.

8. Baynham M. *Literacy practices*. London : Longman, 1995. 230 p.

9. Bourdieu P., Passeron J., De Saint Martin. *Academic discourse: Linguistic misunderstanding and professorial power*. Stanford : Stanford University Press, 1994. 144 p.

10. Green B. The new literacy challenge / *Literacy Learning : Secondary Thoughts*. Vol. 7. № 1, 1999. P. 36–46.

UDC 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-25>**Svitlana MAKUKHINA,**

orcid.org/0000-0001-6269-8406

Senior Lecturer at the Department of Public Administration, Law and Humanities

Kherson State Agrarian and Economic University

(Kherson, Ukraine) makukhina.svetlana@gmail.com

THE USE OF SOCIAL NETWORKS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

The article is devoted to current issues in the study of social networks in the field of learning foreign languages. Students have free access to information support, have the opportunity to quickly transfer and receive knowledge, study remotely, and use the latest information technologies. The components of the information technology tools of a modern foreign language teacher are electronic teaching aids, video materials, online simulators, specialized learning platforms, programs and applications, as well as social networks. The article discusses examples of the emergence of new lexical units through the use of social networks. It is noted that a student, as an active user of social networks, can use these resources not only for entertainment purposes, but also gain knowledge of communication skills in a foreign language. The article examines the concept of "social networks" in the context of the modern educational environment. The role and significance of social networks as an additional learning tool are determined. The didactic characteristics of such social networks as MyLanguageExchange, Youtube, Facebook, Instagram are presented. Attention is focused on individual opportunities and advantages of using social networks by a modern teacher. Thus, MyLanguageExchange services, Busuu.com, the site italki are effective tools for the development of oral speech. In the virtual educational space of YouTube, there is an opportunity to consolidate and practice grammatical skills, expand your vocabulary, improve pronunciation, and expand your worldview. By choosing original tasks, a unique language environment can be created in the popular networks Instagram, Facebook and increase students' interest in learning a foreign language. It should be noted that the use of social networks is an effective tool for foreign language learning.

Key words: social networks, Internet, foreign language, communication, informational technologies.

Світлана МАКУХІНА,

orcid.org/0000-0001-6269-8406

старший викладач кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук

Херсонського державного аграрно-економічного університету

(Херсон, Україна) makukhina.svetlana@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Стаття присвячена актуальним проблемам дослідження соціальних мереж у сфері вивчення іноземних мов. Здобувачі вищої освіти мають вільний доступ до інформаційного забезпечення, мають змогу оперативно передавати й отримувати знання, навчатися дистанційно, користуватися новітніми інформаційними технологіями. Електронні навчальні посібники, відеоматеріали, онлайн-тренажери, спеціалізовані навчальні платформи, програми та додатки, а також соціальних мереж є складовими частинами інформаційно-технологічного інструментарію сучасного викладача іноземної мови. В статті розглянуто приклади виникнення нових лексичних одиниць завдяки використанню соціальних мереж. Наголошено на тому, що здобувач як активний користувач соціальних мереж може користуватися цими ресурсами не лише з розважальною метою, а й здобувати знання навички спілкування з іноземної мови. У статті розглянуто поняття «соціальні мережі» в контексті сучасного освітнього середовища. Визначено роль та значення соціальних мереж як додаткового інструменту навчання. З'ясовано дидактичні характеристики таких соціальних мереж, як MyLanguageExchange, Youtube, Facebook, Instagram. Увагу зацентовано на окремих можливостях та перевагах використання соціальних мереж сучасним викладачем. Так сервіси MyLanguageExchange, є ефективними інструментами для розвитку усного мовлення. Сайт italki пропонує чати для віртуального спілкування та можливість редагувати тексти, Busuu.com – віртуальна спільнота для вивчення іноземних мов. У віртуальному освітньому просторі YouTube є змога закріпити й потренувати граматичні навички, поповнити словниковий запас, покращити вимову, розширити світогляд. Добираючи оригінальні завдання, унікальне мовне середовище можна створити в популярних мережах Instagram, Facebook та посилити інтерес студентів до вивчення іноземної мови. Варто зазначити, що використання соціальних мереж є ефективним інструментом вивчення іноземної мови, що прискорює процес вивчення та підвищує рівень зацікавленості в дисципліні.

Ключові слова: соціальна мережа, інтернет, іноземна мова, комунікація, інформаційні технології.

Problem setting. Knowledge of foreign languages is an important professional skill that is necessary for successful study, career growth, networking, and self-development. Through language, humans can interact and establish good communication with other humans. It is obvious that a communicative approach is the most effective in teaching languages. Nothing can benefit this process greater than studying through communication with native speakers – to hear and understand the native pronunciation, learn informal and daily life expressions, and start speaking without fear of mistakes. Rapid progress and development of information technologies make it possible to make educational the process is more accessible and attractive for young people: use the capabilities of the Internet (social networks in particular) to learn foreign languages.

Analysis of recent researches and publications. The beginning of the modern theory of social networks was laid in 1951 by Western scientists. In 1959–1968 Hungarian mathematicians P. Erdos and A. Rényi wrote eight articles describing the principles of the formation of social networks. Then D. Watts and S. Strogach created a mathematical theory of the development of social networks. An important point is the fact that the theory of social networks arose earlier than the social networks they study. The concept of “social networks” was also introduced long before the advent of the Internet by sociologist from the “Manchester School” J. Barnes in 1954. The scientist defined them as a social structure consisting of a group of nodes, which are social objects (community, social group, person, personality, individual). Over time, the term has expanded. Nowadays, a social network is an Internet platform, website, online service that allows you to organize and reflect social relationships, using the Internet. According to Adobe, the most popular social networks, whose users are from a wide variety of languages are Facebook (more than 2 billion registered users), YouTube (more than 1 billion profiles), WhatsApp, Instagram.

The purpose of the article is to explore the features of learning foreign languages through social networks and multilingual resources and give appropriate.

Presentation of the main material. High school teachers are faced with the task of preparing a specialist who knows the methods and techniques for working with information and being able to use information and information technologies to maintain and develop one’s intellectual and creative potential. In relation to teaching a foreign language, this task means the importance of forming and development of information competence of students together with their foreign language communicative skills competence. The phenomenon of social networks, which are actively devel-

oping today in the Internet space and have an audience in tens of millions determines how a modern person receives information and interacts with other people.

Today, almost all universities are equipped with computer labs, which makes it possible to widely use the Internet in foreign language classes. With the help of the Internet and various social networks, you can solve a number of practical problems: form reading skills and abilities using materials from the global network; improve writing skills; expand your vocabulary; work on pronunciation; to form students’ motivation to learn English. Students can take part in tests, competitions and quizzes, competitions held on the Internet, participate in chats, video conferences, etc. Modern technologies allow make classes more interesting, educational, varied and effective. Thanks to the Internet, students have the opportunity to establish and maintain business connections and contacts with your peers in English-speaking countries, expand your horizons, study culture, traditions and customs countries of the language being studied through communication (Бахула, 2012: 312).

One of the means of developing foreign language information competence in the practice of teaching foreign languages is social network, which is used within the framework of blended learning technology. Social networks are not educational resources, but were created for the purpose of communication. The name “social network” was introduced by D. Barnes in 1954; the initial field of application of this term was sociology (Чин-Ис та ил., 2016: 130).

Communication on social networks has its own specificity in comparison with both live communication and other forms of traditional written communication. Internet communication in social networks has the following number of features: spontaneity of speech; presence of the interlocutor at the moment of communication; the need to know technical functionality specific resource; mastery of online slang and knowledge of special netiquette. One of the most noticeable areas of influence of social networks is vocabulary. People every day discuss information, news and rumors obtained from the Internet or social networks. Current vocabulary emerging on social networks reflects new opportunities, which constantly appear among users Internet thanks to the development of information technology. As a result, words used in networks are officially included in dictionaries, for example Oxford English Dictionary. Social media have become so integral to everyday life that we talk about them using language multimedia. It’s easy to use this language, as it accurately describes the functions of using the web pages. The more the lexical units are used orally, the more popular they become and,

therefore, are registered in the dictionaries of modern English. The largest social network in the world was founded in 2004 by Mark Zuckerberg, a Harvard student, and today over 1.7 billion people are registered in this social network, located in various parts of the globe. Every day, about 720 million people open a Facebook page and leave more than 6 billion comments and 300 million photos and images. Therefore, it is not at all surprising that Facebook has given the world many bright English neologisms that have stood the test of time and have firmly entered the everyday vocabulary of the English-speaking audience of the social network (Івашнюва, 2012: 16). Let's get to know them.

Facebooger – this word refers to an ordinary Internet troll who posts cutting comments or insults on Facebook pages for no apparent reason. As a rule, a facebooger in real life is quite uptight and unsure of himself, so when he gets into the virtual world, he seeks to compensate for dissatisfaction with his life. *Face Boo* is the designation of your “other half” on the social network. With the option to add a relationship status on Facebook, people are using it to announce their relationship.

Unfortunately, with the advent of social networks, people began to communicate less directly with each other, without the help of the Internet. Virtual life absorbs us so much that we become antisocial in real life. People are completely dependent on likes, reposts, and the number of subscribers. We happily comment on photos, show our affection, joke and communicate on social networks, but at the same time we do not pay attention to who is sitting next to us. The neologism “*facebonding*” denotes a group of people who are well acquainted in real life, who, for example, dine at the same table in a cafe, but do not communicate with each other because they are carried away by events on Facebook. Let's look at some more examples: *helfie* – a photograph of your own haircut, hairstyle (hair selfie); *felfie* – a fake selfie, for example, against the background of a television image of the paradise islands (fake selfie); *deface* – deleting a “friend” due to the fact that you once accidentally added him/her; *to cheese* – smile very widely and unnaturally. Neologisms that appeared thanks to this social network are becoming the subject of many modern research.

Famous American neologist Alan Metcalf identifies five factors, which allow a lexical item to enter into the vocabulary of the language: frequency of use, unobtrusiveness; diversity of users and situations; generation of other forms and meanings; endurance of the concept. Social networks have not only expanded the vocabulary with new lexical units, but also popularized conversion as a way of word formation. Habitual noun *friend* became a verb (become a

friend online): *I friended you on Facebook* or *friend me*. One of the distinctive characteristics of social networks is the ability for users to express their position. If you change your opinion, then report it with the word *undo*. To remove someone from the list Internet friends, you need to “*unfriend*” them, i.e. *unfriend* or *defriend smb*. The verb *friend* has another related meaning – *to mark something as preferable, pleasant*, for example, a photo or video. Words and phrases based on company names or technologies, such as *to google*, *to tweet*, or *to instagram* submit are excellent examples of how social networks can benefit the language. It is noteworthy that these lexical units are quickly becoming part of everyday language and are used by people of different ages and social status.

Twitter is one of the most productive sources of neologisms. Twitter gave the English language many new words and expressions: a tweet – a text message in Twitter timeline for Twitter followers or Tweepie/tweeps; twoosh is a message that fits exactly into 140 characters, and also mistweets, retweets and dweets – messages, which are sent by drunk users.

Thus, social networking services can not only help people develop their interests, find work and friends for a variety of leisure activities, but also engage in self-education. In addition to thematic groups on social networks, there are specialized language social networks that are entirely aimed at learning languages. They are created not so much for communication as for improving skills. You can practice grammar, do exercises, and learn words in a playful way, take language proficiency tests, watch videos and films, listen to podcasts. Today you can learn a foreign language on your own through communication on specialized resources. Livemocha is a popular American social network where the principle is: help others, and they will help you. If the program cannot check some tasks, then they are analyzed by native speakers. Developed several stages of language learning. Each stage consists of five lessons. Each lesson includes four mandatory tasks: learning new vocabulary, consolidating the material learned, written and oral parts (Garrison та ін., 2010: 64).

The Mylanguageexchange social network is the best service where you can find a “pen pal”. After registering on the site, you need to select ideal pen pal, indicate his/her native language and the language he/she practices, as well as country of residence and approximate age the person you would like to communicate with.

The site with the unusual name italki offers chats for virtual communication and the ability to edit texts. This site provides the opportunity to communicate with the best foreign language teachers to the whole

world. Online lessons are conducted via Skype at a time convenient for the user. After completing the lessons, you can consolidate the acquired knowledge in practice by communicating with people from this country. Busuu.com is a virtual community for learning foreign languages, created by 39-year-old Adrian from Liechtenstein and 34-year-old Bernard from Austria. They both speak three languages perfectly and are not going to stop there. Based on their own experience, they created an alternative method of learning foreign languages. The site's creators adhere to three main rules: classes are held by native speakers, original text, audio and video are used material, no tuition fee. Each member of the community not only learns a foreign language himself, but also helps everyone in learning their native language. The site features over 150 lessons covering a variety of topics and grammar tasks that teach the most important grammar rules. All lessons are accompanied by video and audio records.

In addition to social networks, mention should be made of YouTube, a service that provides video hosting services. There are many channels on YouTube for users learning English: MinooAngloLink – useful grammar lessons, Dailydictation – American English with short dictations and pronunciation practice, Duncaninchina – short videos about everything in English, EnglishLessons4U – video lessons on a variety of topics. Social media – is a unique platform for interpersonal communication in virtual space, self-education and modernization of the educational process.

Another direction of using social networks in the process of learning languages is teacher management of the learning process. Any social network allows you to create a closed group whose members can communicate with each other. A distinctive feature is the student's mandatory reporting of status completing an assignment sent by the teacher (Тишкова, 2014: 70). To complete assignments, a certain deadline is set, after which it is necessary to send a solution, otherwise the teacher will give an unsatisfactory grade. Thus, the digital age allows us to find new ways to learn foreign languages. As well as ways for the most important aspect of learning any language – speaking practice with native speakers. Almost any social network provides not only text messages, but also audio and video calls, which allows you to overcome the language barrier, increase your vocabulary, improve pronunciation.

Conclusions. Social networks are an indispensable resource for English language learners, as well as for teachers and linguists. In the era of globalization, knowledge of foreign languages is important more than ever. Every person needs to know at least one foreign language in order to make a successful career, communicate with representatives of other countries and cultures, and travel around the world. Thanks to Internet resources, the user will find a huge number of books, films and other video materials on different languages. reading books in the original language, watching films without translation, listening to audio recordings, and, of course, communicating with a pen pal promote fast and effective learning of a foreign language.

BIBLIOGRAPHY

1. Вахула Б.Я. Соціальні інтернет-мережі, їхні функції та роль у формуванні громадянського суспільства. *Вісник Львівського університету*. 2012. Вип. 6. С. 312–313.
2. Івашнюва С. Використання соціальних сервісів та соціальних мереж в освіті. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 2. С. 15–17.
3. Тишкова О. Соціальні мережі як виклик сучасності в освітньому середовищі. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. 2014. Вип. 34. С. 63–72.
4. Garrison, D. R., & Vaughan, N. A blended community of inquiry approach: Linking student engagement and course redesign. *Internet and Higher Education*. № 13. 2010. P. 61–64.
5. Chin-His L., Warschauer M., Blake R. Language learning through social networks: perceptions and reality. *Language Learning & Technology*. Vol. 20. № 1. 2016. P. 120–133.

REFERENCES

1. Vakhula B.Ia. (2012) Sotsialni internet-merezhi, yikhni funktsii ta rol u formuvanni hromadianskoho suspilstva. [Social networking, their functions and role in the formation of civil society]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Vyp. 6. S. 312–313. [in Ukrainian].
2. Ivashnova S. (2012) Vykorystannia sotsialnykh servisiv ta sotsialnykh merezh v osviti. [Use of social services and social networks in education] *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky*. № 2. S. 15–17. [in Ukrainian].
3. Tyshkova O. (2014) Sotsialni merezhi yak vyklyk suchasnosti v osvithomu seredovyshchi. [Social networks as a modern challenge in the educational environment] *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny*. Ser. : Filosofiia, pedahohika, psykholohiia. Vyp. 34. S. 63–72. [in Ukrainian].
4. Garrison, D. R., & Vaughan, N. (2010) A blended community of inquiry approach: Linking student engagement and course redesign. *Internet and Higher Education*. № 13. P. 61–64.
5. Chin-His L., Warschauer M., Blake R. (2016) Language learning through social networks: perceptions and reality. *Language Learning & Technology*. Vol. 20. № 1. P. 120–133.

УДК 821.111.09(092)«15/16»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-26>

Мар'яна МАРКОВА,
orcid.org/0000-0002-3161-5476
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) markmar29@gmail.com

«ЕПІТАЛАМА» ЕДМУНДА СПЕНСЕРА VS «НОКТЮРН У ДЕНЬ СВ. ЛЮСІ» ДЖОНА ДОННА: ГЕРМЕНЕВТИЧНІ АСПЕКТИ

Пропонована наукова розвідка присвячена порівняльному аналізу двох поетичних творів англійської пізньоренесансної літератури – поеми «Епіталама» (“*Epithalamion*”) Едмунда Спенсера (1552/1553–1599) та поезії «Ноктюрн у День св. Люсі» (“*A Nocturnal Upon St. Lucy’s Day*”) Джона Донна (1572–1631). Окреслено історію написання «Епіталами», пов’язану з одруженням автора, та витлумачено детально продуманий календарний і числовий символізм твору Едмунда Спенсера. Вказано, що джерела цього символізму слід шукати не в античній традиції, звідки, власне, й походить жанр епіталами, а у принципах композиційної побудови, застосованих Франческо Петраркою при створенні його всесвітньовідомої ліричної збірки «Книга пісень». Зроблено припущення, що свій вірш Джон Донн створював під безпосереднім впливом поеми Едмунда Спенсера та виявлено конкретні художні аспекти, в яких «Ноктюрн у День св. Люсі» близький до «Епіталами». Констатовано, що аналізовані твори протиставляються між собою як своєрідні архетипні тексти, які стосуються (відповідно) найбільшого людського щастя (щасливе одруження) та найбільшого людського горя (смерть коханої людини). Зроблено висновок, що вірш Джона Донна повністю інверсує вихідну сюжетну ситуацію, художню образність, символіку, пафос та навіть часопросторові характеристики поеми Едмунда Спенсера. Враховуючи виявлений між ними безперечний зв’язок, зроблено спробу вирішити дискусійну для сучасної західної науки про літературу проблему прототипу героїні «Ноктюрна у День св. Люсі». Умотивовано, що ним цілком обґрунтовано може вважатися дружина Джона Донна Анна Мор, котра трагічно померла під час пологів у віці тридцяти трьох років. Ця теза, своєю чергою, спонукає до висновку, що «Ноктюрн у День св. Люсі» не був написаний раніше за цю подію, яка сталася у 1617 році.

Ключові слова: герменевтика, Джон Донн, Едмунд Спенсер, «Епіталама», «Книга пісень», «Ноктюрн у День св. Люсі», Франческо Петрарка, хронотон.

Mariana MARKOVA,
orcid.org/0000-0002-3161-5476
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) markmar29@gmail.com

EDMUND SPENSER’S “EPITHALAMION” VS JOHN DONNE’S “A NOCTURNAL UPON ST. LUCY’S DAY”: HERMENEUTIC ASPECTS

The proposed paper is devoted to the comparative analysis of two poetic works of late English Renaissance literature – the poem “*Epithalamion*” by Edmund Spenser (1552/1553–1599) and the poem “*A Nocturnal Upon St. Lucy’s Day*” by John Donne (1572–1631). The history of the writing of “*Epithalamion*” related to the author’s marriage has been outlined, and elaborate calendar and numerical symbolism of the text has been interpreted. It has been also indicated that the sources of this symbolism should be sought not in the ancient literary tradition, from where the genre of epithalamion actually originates, but in the principles of compositional construction applied by Francesco Petrarch while creating his world-famous lyrical book “*Canzoniere*”. It has been assumed that John Donne created his poem under the direct influence of Edmund Spenser’s one, and specific aspects in which “*A Nocturnal Upon St. Lucy’s Day*” is close to “*Epithalamion*” have been pointed out. It has been established that the analyzed works are contrasted with each other as a kind of archetypal texts concerning the greatest human happiness (a happy marriage) and the greatest human grief (the death of a beloved). It has been also concluded that John Donne’s poem completely inverts the initial situation, imagery, symbolism, mood, and even time-space characteristics of Edmund Spenser’s one. Taking into account the indisputable connection between them, an attempt to solve the problem of the heroine’s prototype in “*A Nocturnal Upon St. Lucy’s Day*” has been made. It has been reasoned that John Donne’s wife Ann More, who tragically died during childbirth at the age of thirty-three, can be considered to be it. This thesis, in turn, leads to the conclusion that “*A Nocturnal Upon St. Lucy’s Day*” could not be written before this event, taken place in 1617.

Key words: “*A Nocturnal Upon St. Lucy’s Day*”, “*Canzoniere*”, chronotope, “*Epithalamion*”, Edmund Spenser, Francesco Petrarch, hermeneutics, John Donne.

Постановка проблеми. Едмунд Спенсер (1552/1553–1599) та Джон Донн (1572–1631) належать до тих письменників, які дуже популярні в англійському читачьому світі та західній науці про літературу і практично повністю проігноровані в українському літературознавчому дискурсі. Перший належить до кола митців т. зв. Єлизаветинської епохи – «золотого віку» англійської художньої словесності, другий, трохи молодший, з одного боку, все ще залишається вкоріненим у багату ренесансну культуру, а з іншого – часто виявляє у своїй творчості такі риси, які споріднюють її вже з пізнішою культурною епохою – бароко. Едмунд Спенсер був учнем і послідовником великого італійського гуманіста Франческо Петрарки, другим після Філіпа Сідні за яскравістю і майстерністю петраркізмом в англійській поезії. Приналежність Джона Донна до петрарківської ліричної течії залишається нині питанням дискусійним, проте неможливо заперечити той факт, що значні петрарківські імпульси все ж помітні у його художньому доробку (див: Маркова, 2016). Цілком логічно припустити, що петрарківську традицію він не в останню чергу переймав саме через найбільш відомих, знакових англійських поетів-петраркістів – Філіпа Сідні та Едмунда Спенсера, із творчістю яких, безперечно, був добре знайомий.

Мета статті. У пропонованій розвідці ми ставимо собі за мету довести, що один із віршів Джона Донна – «Ноктюрн у День св. Люсі» – написаний саме під впливом Едмунда Спенсера, а точніше його поеми «Епіталама».

Аналіз досліджень. В українському літературознавстві відсутні будь-які розвідки, присвячені названій поезії Джона Донна, як, зрештою, і будь-які роботи комплексного характеру, предметом яких була би творчість цього англійського письменника загалом. «Епіталами» Едмунда Спенсера пощастило більше – її у своїх наукових дослідженнях розглядають Інна Білоконенко (Білоконенко, 2015) та Світлана Ніколаєнко (Ніколаєнко, 2018). Натомість із перекладами ситуація є цілком протилежною – «Ноктюрн у День св. Люсі» перекладений Віктором Марачем (Марач), тоді як поетичний твір Едмунда Спенсера, на превеликий жаль, доступний для українських читачів і дослідників лишень у російськомовному перекладі (у зв'язку із цим цитуємо його виключно в оригіналі).

Виклад основного матеріалу. 11 червня 1594 р. вже немолодий Едмунд Спенсер вступив у шлюб. Його дружиною стала Елізабет Бойл. На честь цієї події поет складає поему під назвою «Епіталама». Концепцію твору він запози-

чує з античної літератури, у якій, власне, і виник жанр весільної пісні – епіталами. Її родоначальницею вважається лесбоська поетка Сапфо, завдяки якій епіталама набула специфічних жанрових ознак, як то тематичне співвіднесення з днем шлюбу, похвали нареченим та Гіменею, добрі побажання, опис весільної процесії, звернення до німф, відвідини нареченої граціями, нетерпеливе очікування вечора, підготовка весільного ложа, присутність оповідача, від імені якого ведеться розповідь і який є розпорядником подій весільного дня, тощо. Популярним був цей жанр і в давньоримській літературі, де він сягнув вершини у творчості Катулла. Останній складав тексти, в яких ліричний герой виступав то як розпорядник, то як керівник хору, то як гість чи привілейована особа на весіллі (Білоконенко, 2015: 63). Саме на епіталами Катулла, очевидно, й орієнтувався англійський митець, проте у своєму творі він виступає новатором, позаяк одночасно відіграє роль не лише церемонейстера і поета, але й нареченого.

Від античних епіталом твір Едмунда Спенсера відрізняється ще одним дуже вагомим аспектом – продуманим числовим символізмом, зосередженим довкола дати одруження автора – дня літнього сонцестояння (т. зв. «feast of St. Barnabas» – день Святого Варнави), найдовшого дня в році. У п'ятнадцятій строфі митець сам на це вказує:

*This day the sunne is in his chiefest hight,
With Barnaby the bright,
From whence declining daily by degrees,
He somewhat loseth of his heat and light,
When once the Crab behind his back he sees.
But for this time it ill ordained was,
To chose the longest day in all the yeare,
And shortest night, when longest fitter weare:
Yet neuer day so long, but late would passe
(Spenser, 1997: 115).*

Згідно з астрономічним календарем, у той рік, коли відбулося весілля Едмунда Спенсера, день 11 червня тривав 16 годин і 15 хвилин, а ніч – усього 7 годин і 35 хвилин (Heatt, 1960: 10–11). Саме спираючись на цей факт, автор і вибудовує складну композицію тексту, що поділяється на 24 строфи, співвіднесені з 24 годинами доби. Весь текст поеми поділений на серії емоційно маркованих речень, що відповідають дню і ночі. Так, «до 17 строфи, де спадає ніч, рефрени є радісними, на зразок «*That all the woods may answer, and your eccho ring*» (Heatt, 1960: 10). Коли ж текст сягає 16 строфи із чвертю, автор робить ремарку: «*насталла ніч*» («*Now night is come...*» (Spenser, 1997: 116)) – і тональність твору різко зміню-

ється, що віднаходить вираження у зміні того ж рефрену: «*Ne let the woods them answer, nor their echo ring*» (Spenser, 1997: 116). Таким чином, перші шістнадцять строф «Епіталами» змальовують день весілля англійського митця від сходу сонця до його заходу, а останні вісім строф – коротку шлюбну ніч. Крім того, відповідно до кількості днів у році, в «Епіталамі» нараховується 365 довгих рядків. Як бачимо, Едмунд Спенсер не просто приурочує свій твір до дня власного одруження, але й оригінально інкорпорує його дату у структуру самого тексту, тобто використовує той самий структуротвірний прийом, що й Франческо Петрарка у «Книзі пісень», нарративна лінія якої зосереджена навколо гіперважливої для італійського поета дати – 6 квітня – дня, коли він вперше побачив Лауру, та дня її смерті.

Загалом кажучи, структура «Книги пісень» великого італійського гуманіста, як зауважує Марко Сантагата, надзвичайно «добре надається для інтерпретації, яка користується мовою чисел. Ця мова вже чужа сучасному читачеві, але легко прочитувалася людьми Середньовіччя» (Сантагата, 2008: 14–15). Як відомо, «Canzoniere» складається із 366 віршів, перша її частина («На життя мадонни Лаури») охоплює поезії 1 – 263, друга («На смерть мадонни Лаури»), відповідно, 264 – 366. Якщо ми читаємо нумерацію окремих текстів на шкалі літургійного календаря і після визначення початкової точки – сонет I – 6 квітня – відводимо кожному твору певний день року, то коли доходимо до канцони 264, першого твору другої частини, то потрапляємо на дату 25 грудня, тобто католицьке Різдво. З цього випливає, що 6 квітня, яке у 1327 р. припало на Страсну п'ятницю, є водночас днем смерті Христа і днем народження гріховного з точки зору ліричного героя Франческо Петрарки кохання до Лаури, тоді як день смерті жінки є днем народження Ісуса – і в цей день розпочинається процес повернення протагоніста до Бога. Саме у силовому полі протистояння цих смислових полюсів і розвивається весь сюжет «Книги пісень». Дещо від такої практики узяв, як буде показано далі, й Джон Донн.

Якщо «Епіталама» Едмунда Спенсера є торжеством життя і радості, то «Ноктюрн у День св. Люсії» Джона Донна є сумною, похмурою медитацією, приуроченою до смерті жінки. І якщо перший твір побудований на символізмі літнього сонцестояння, то другий є його абсолютною протилежністю – День св. Люсії є днем сонцестояння зимового, це найкоротший, а отже, найтемніший день у році. Джон Донн розпочинає свій твір

із кардинально відмінної від Спенсерової вихідної ліричної ситуації – поет змальовує гнітючу, безжиттєву атмосферу, яка оточила його протагоніста після смерті коханої:

*Tis the yeares midnight, and it is the dayes,
Lucies, who scarce seaven houres herself unmaskes,
The Sunne is spent, and now his flasks
Send forth light squibs, no constant rayes;
The worlds whole sap is sunke:
The generall balme th'hydroptique earth hath drunk,
Whither, as to the beds-feet, life is shrunke,
Dead and enterr'd...¹ (Donne, 2011: 91).*

Як бачимо, смерть жінки у цій поезії відбивається не лише у душі ліричного героя, але й із неймовірним масштабом у зовнішньому світі. Описуючи зміни, які спричинив її передчасний відхід, поет особливо наголошує на тому, що навіть сонце втратило свою живодайну силу, від чого земля перетворилася на холодний труп. Картини, які він вимальовує, різко контрастують зі Спенсеровими картинами розкішного червневого земного буяння:

*Bring with you all the Nymphes that you can heare
both of the riuers and the forrests greene:
And of the sea that neighbours to her neare,
Al with gay girlands goodly wel beseene.
And let them also with them bring in hand
Another gay girland
For my fayre loue of lillyes and of roses,
Bound trueloue wize with a blew silke riband.
And let them make great store of bridale poses...
(Spenser, 1997: 109).*

Якщо своєрідною кульмінаційною точкою «Епіталами», як цього і вимагає усталена поетика жанру, є поява художнього образу подружнього ложа («*Now night is come, now soone her disaray, / And in her bed her lay*» (Spenser, 1997: 116)), то у Джона Донна, як бачимо, у центрі – образ вічного смертного ложа, могили. Відповідно – Едмунд Спенсер уводить у свій поетичний текст і прямо пов'язані з цим художнім образом мотиви народження нового життя та продовження існування роду у нових поколіннях («*That we may raise a large posterity*» (Spenser, 1997: 119)), тоді як Джон Донн замість народження говорить про знищення, замість появи нової людини – про повну дегуманізацію свого ліричного героя, буквально про його перетворення у «ніщо» («*nothing*»):

¹ Тут і далі – переклад Віктора Марача: «*Настала північ року – день святої / Люції: сім годин лиш скнів, / Й блиск сонця із-під хмурих його брів / Розсіяти не міг імлі густої. / Сік світу взятий під замок; / Земля останній дотила ковток / Й на смертнім ложі дожива свій строк*» (Марач).

*...and I am re-begot
Of absence, darknesse, death; things which are not.
All others, from all things, draw all that's good,
Life, soule, forme, spirit, whence they beeing have;
I, by loves limbecke, am the grave
Of all, that's nothing² (Donne, 2011: 91).*

У контексті сказаного стає зрозуміло, чому сюжет «Епіталами», яка утверджує перемогу життя над смертю, розпочинається саме з появою перших променів ранкової зорі, на самому світанку, а ліричний сюжет «Ноктюрна у День св. Люсі» – надвечір, коли гасне тьмяне грудневе денне світло.

Остання строфа поезії Джона Донна теж надається до зіставлення з твором Едмунда Спенсера. Як можна зауважити, «Епіталама» чітко спрямована у майбутнє. Її домінуючий настрій – нетерпеливе очікування спочатку ночі, аби наречений зміг нарешті увійти в покої нареченої, а потім – і довгого щасливого сімейного життя. Ліричний герой «Ноктюрна у День св. Люсі» не бачить для себе жодного майбутнього на спечаленій, омертвілій землі. Всі його думки сфокусовані довкола єдиного бажання – якомога швидше піти вслід за коханою:

*But I am None; nor will my Sunne renew.
You lovers, for whose sake, the lesser Sunne
At this time to the Goat is runne
To fetch new lust, and give it you,
Enjoy your summer all;
Since shee enjoyes her long nights festivall,
Let mee prepare towards her, and let mee call
This houre her Vigill, and her Eve, since this
Both the yeares, and the dayes deep midnight is³
(Donne, 2011: 92).*

Дослідники творчості Джона Донна досі сперечаються, хто був тією жінкою, про яку так проникливо писав поет. Серед більшості літературознавців цей текст вважається присвяченим леді Люсі Бедфорд – близькій подрузі та покровительці письменника. Так, Гелен Гарднер називає «Ноктюрн у День св. Люсі» «компліментом графині» (Gardner, 1965: 251). Герберт Грірсон підтримує цю думку, стверджуючи, що якщо «Твікенгемський сад» був написаний для леді Бедфорд, то «Ноктюрн у День св. Люсі» теж, оскільки «гра-

² ...я поновивсь – / З хаосу, смерті, тьми знов народивсь. / В речах всіх стільки благ є – в них творець / Життя, дух, форму, сутність, душу вклав; / Я ж у любові тиглі склепом став / Для порожнечі – й сам вже мрець (Марач).

³ Та я – ніщо й вже сонця не побачу; / Коханці, лиш для вас воно – й свій біг / Спрямує туди, де Козеріг, / Щоб сяяти вам й ще дати втіх в додачу; / Спішіть до нього зусібч. / Вона ж для втіх вже вічну має ніч; / Пора й мені рушати їй настріч – / В канун її веду хвилинам лік: / Вже й день схлиньсь до півночі, і рік.

финю звали Люсі, а настрої і ритміка обох віршів є різко схожими» (Grierson, 1912: XXII). Теодор Редпас натомість дотримується іншої позиції і припускає, що твір «стосується хвороби дружини Донна (приміром, у 1611 р.) чи її смерті у 1617 р.» (Redpath, 1983: 299). Ситуацію ускладнює ще й відсутність будь-якого, навіть приблизного, датування тексту.

На нашу думку, обраний нами для «Ноктюрна у День св. Люсі» інтерпретаційний контекст може дещо допомогти у вирішенні цих проблем, позаяк зіставляти аналізовані твори можна не лише у художній площині, але й біографічній. «Епіталама» була вперше опублікована у 1595 р. А в 1617 р. у житті Джона Донна стається подія настільки ж трагічна, наскільки щасливим було одруження Едмунда Спенсера – помирає під час пологів його дружина Анна Мор. Тобто за багато років, які відділяють публікацію «Епіталами» та смерть коханої жінки митця, він, безперечно, мав можливість познайомитися із цією поемою. На наше переконання, Джон Донн створював «Ноктюрн у День св. Люсі» саме як своєрідну «антиепіталаму», у всьому протиставляючи свій текст текстові попередника. Відтак – єдиною кандидатурою, яка може серйозно розглядатися як прототип героїні цього вірша, є саме Анна Мор. Логіка дуже проста: якщо Едмунд Спенсер писав про свою дружину, то Джон Донн, орієнтуючись на поему першого, так само.

Щоправда, у зв'язку із таким потрактуванням виникає одне логічне питання, проте і воно, на наш погляд, може бути роз'яснене. Йдеться про несумісність часових маркерів, позаяк відомо, що Анна Мор померла 15 серпня, а День св. Люсі припадає аж на 13 грудня. Вважаємо, що тут Джон Донн, подібно до Едмунда Спенсера, вдається до Петрарчиного художнього досвіду, який все ж дещо містифікував дату 6 квітня. Адже, як установили дослідники, у 1327 р., коли італійський поет начебто зустрів Лауру, Страсна п'ятниця була не 6, а 10 квітня, тому ця дата у «Книзі пісень» має не історичне, а насамперед символічне значення, натомість 6 квітня 1348 р., коли жінка померла, справді було днем Воскресіння Господнього. Тобто англійський митець аж ніяк не намагався прямо пов'язати смерть своєї дружини із днем зимового сонцестояння – цей зв'язок є, знову ж таки, лишень символічним. Це, звісно, той момент, який відрізняє Джона Донна від Едмунда Спенсера, котрий дату свого одруження вибирав самостійно, проте очевидно, що робив він це з тією ж символічною метою, що й обидва інші.

Висновки. Проведений нами аналіз «Епіталами» Едмунда Спенсера та «Ноктюрна у День св. Люсі» Джона Донна показав, що ці твори можна інтерпретувати у зіставній площині як своєрідні архетипні тексти, які стосуються найбільшого людського щастя та найбільшого людського горя (відповідно). Дата написання «Ноктюрна у День св. Люсі» невідома, проте орієнтація автора на текст «Епіталами», на наше переконання, безперечна. Поезія Джона Донна, як було продемон-

стровано, повністю інверсує вихідну сюжетну ситуацію, художню образність, символіку, пафос та навіть часопросторові характеристики поеми Едмунда Спенсера. Враховуючи встановлений між ними зв'язок, можна спробувати вирішити і проблему прототипу героїні «Ноктюрна у День св. Люсі» – цілком логічно припустити, що ним є дружина Джона Донна Анна Мор. А ця теза, своєю чергою, спонукає до висновку, що названий вірш не був написаний раніше за 1617 рік – рік її смерті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоконенко І. “Epithalamion” Е. Спенсера – ода щасливому дню. *Актуальні проблеми філології і методики викладання мов.* 2015. № 11. С. 62–69.
2. Марач В. Из Джона Донна. URL : <http://maysterni.com/user.php?id=629&t=1&rub=183>.
3. Маркова М. Осмислення проблеми петраркізму Джона Донна у літературознавчому дискурсі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки».* 2016. № 2 (12). С. 67–73.
4. Ніколаєнко С. Поетика любовної лірики Едмунда Спенсера : образні доміанти та жанрові модифікації : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Київ, 2018. 237 с.
5. Сантагата М. Передмова. *Канцоньєре.* Харків : Фоліо, 2008. С. 5–18.
6. Donne J. *The Complete Poetry and Selected Prose.* New York : The Modern Library, 2011. 991 p.
7. Gardner H. *John Donne : The Elegies and the Songs and Sonets.* Oxford : Clarendon Press, 1965. XCIX + 272 p.
8. Heatt A. K. *Short Time’s Endless Monument.* New York : Columbia University Press, 1960. 118 p.
9. Redpath T. *The Songs and Sonets of John Donne.* London : Methuen, 1983. XXIV + 374 p.
10. Spenser E. *Amoretti and Epithalamion. A Critical Edition.* Tempe, AZ, 1997. 292 p.
11. *The Poems of John Donne : in 2 vols. / ed. by H. J. C. Grierson.* Oxford : Oxford University Press, 1912.

REFERENCES

1. Bilokonenko I. “Epithalamion” E. Spensera – oda shchaslyvomu dnu [“Epithalamion” of E. Spenser – an Ode to a Happy Day]. *Actual Problems of Philology and Methods of Language Teaching.* 2015. Nr 11. pp. 62–69 [in Ukrainian].
2. Marach V. Iz Dzhona Donna. URL : <http://maysterni.com/user.php?id=629&t=1&rub=183>.
3. Markova M. Osmyslennia problemy petrarkizmu Dzhona Donna u literaturoznavchomu dyskursi.
4. Nikolayenko S. Poetyka liubovnoi liryky Edmunda Spensera : obrazni dominanty ta zhanrovi modyfikatsii : dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.04 [The Poetics of Edmund Spenser’s Love Lyrics : Figurative Dominants and Genre Modifications : Thesis : 10.01.04]. Kyiv, 2018. 237 p.
5. Santagata M. Peredmov [Preface]. *Canzoniere.* Kharkiv : Folio, 2008. pp. 5–18.
6. Donne J. *The Complete Poetry and Selected Prose.* New York : The Modern Library, 2011. 991 p.
7. Gardner H. *John Donne : The Elegies and the Songs and Sonets.* Oxford : Clarendon Press, 1965. XCIX + 272 p.
8. Heatt A. K. *Short Time’s Endless Monument.* New York : Columbia University Press, 1960. 118 p.
9. Redpath T. *The Songs and Sonets of John Donne.* London : Methuen, 1983. XXIV + 374 p.
10. Spenser E. *Amoretti and Epithalamion. A Critical Edition.* Tempe, AZ, 1997. 292 p.
11. *The Poems of John Donne : in 2 vols. / ed. by H. J. C. Grierson.* Oxford : Oxford University Press, 1912.

Ірина МЕЛЬНИЧУК,
orcid.org/0000-0002-5146-9453
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Маріупольського державного університету
(Київ, Україна) i.melnychuk@mu.edu.ua

Олена ЄВМЕНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6602-1176
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Маріупольського державного університету
(Київ, Україна) o.evmenenko@mu.edu.ua

ГЕРАЛЬДИЧНА ПОЕЗІЯ ПИСЬМЕННИКІВ ОСТРОЗЬКОГО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ОСЕРЕДКУ

У статті розглядаються особливості геральдичної поезії діячів Острозького культурно-освітнього центру XVI – початку XVII, зокрема Андрія Римши та Мелетія Смотрицького. Увагу приділено становленню жанру геральдичної поезії як різновиду емблематичної поезії, її панегіричному характеру, зв'язку зі становленням та розвитком книгодрукування. Аналізуються жанрово-стильові особливості віршів на клейноди, основні образи, тлумачення авторами геральдичних символів, ідейне навантаження творів.

Для барокової доби характерним стає так званий емблематичний тип мислення, коли свідомість сприймає об'єктивний світ як систему ідей та символів, до часу прихованих від людини, і пізнання яких відкриває шлях до вищого, духовного, до пізнання істини та Бога.

Винайдення книгодрукування та бурхливий розвиток друкарства у XVI ст. дали поштовх до появи збірок та емблематичних циклів, до розвитку текстової ілюстрації і, безпосередньо, до розвитку геральдичної поезії.

Одні з перших творів барокової української поезії авторів-членів Острозького гуртка, Герасима Смотрицького, Даміана Наливайка, Андрія Римши та інші. мають емблематичний характер. У цих поезіях тлумачаться герби меценатів-можновладців, а сам герб наразі вже становить собою алегорично-символічне зображення.

Геральдичні твори письменників Острозького осередку прославляли не лише добродійності вельможних меценатів, їхню статечність, лицарську мужність, захист ними християнської віри від «поганов», а й наділяли їх такими чеснотами, які автор хотів би бачити в їхній діяльності, закликали їх і далі служити батьківщині, окреслюючи ніби своєрідну програму дій для них та їхніх нащадків.

У своїх поезіях Андрій Римша та Мелетій Смотрицький рухалися різними шляхами, часто обмежуючись лаконічною епіграмою загального змісту, або розгортали опис і тлумачення герба, приділяючи увагу усім наявним символам емблеми, або обираючи конкретні, які б найбільш промовисто характеризували своїх власників.

Ключові слова: бароко, емблематична поезія, геральдична поезія, вірші на клейноди, панегірик.

Iryna MELNYCHUK,
orcid.org/0000-0002-5146-9453
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology
Mariupol State University
(Kyiv, Ukraine) i.melnychuk@mu.edu.ua

Olena YEVMENENKO,
orcid.org/0000-0002-6602-1176
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology
Mariupol State University
(Kyiv, Ukraine) o.evmenenko@mu.edu.ua

HERALDIC POETRY BY WRITERS OF THE OSTROG CULTURAL AND EDUCATIONAL CENTER

The article examines the peculiarities of the heraldic poetry of the figures of the Ostroh cultural and educational center of the 16th – early 17th centuries, in particular Andrii Rymsha and Meletii Smotrytskyi. Attention is paid to the formation of the genre of heraldic poetry as a type of emblematic poetry, its panegyric character, the connection with the formation

and development of book printing. Genre-stylistic features of kleinode poems, main images, authors' interpretation of heraldic symbols, and the ideological meaning of the works are analyzed.

The baroque era was characterized by an emblematic type of thinking: consciousness perceives the objective world as a system of ideas and symbols temporarily hidden from man, their knowledge opens the way to spirituality, to knowledge of truth and God.

The invention of book printing and the rapid development of printing in the 16th century. gave impetus to the appearance of collections and emblematic cycles, to the development of text illustration and to the development of heraldic poetry.

One of the first works of baroque Ukrainian poetry by the authors-members of the Ostroh circle, Gerasym Smotrytskyi, Damian Nalyvayko, Andriy Rymsha, and others. have an emblematic character. In these poems, the coats of arms of powerful patrons are interpreted, and the coat of arms itself is an allegorical-symbolic image.

The heraldic works of the writers of the Ostroh branch glorified not only the benevolence of noble patrons, their prowess, knightly courage, and their defense of the Christian faith, but also endowed them with such virtues as the author would like to see in their activities, called on them to continue serving their homeland, outlined a program of actions for them and their descendants.

In their poetry, Andrii Rymsha and Meletii Smotrytskyi moved in different ways, often limiting themselves to a laconic epigram of general content or expanding the description and interpretation of the coat of arms, paying attention to all available symbols of the emblem, or choosing specific ones that would most eloquently characterize their owners.

Key words: baroque, emblematic poetry, heraldic poetry, poems on kleinodes, eulogy.

Постановка проблеми. Для барокової доби характерним стає так званий емблематичний тип мислення, коли свідомість сприймає об'єктивний світ як систему ідей та символів, до часу прихованих від людини, і пізнання яких відкриває шлях до вищого, духовного, до пізнання істини та Бога. Побутувала думка, що саме емблема здатна ретранслювати розумові істину безпосередньо, не вдаючись до допомоги слів, емблема відображається у свідомості цілісно у той час, як реципієнт допитливо вивчає деталі зображення. Чимало таких образів барокової поезії, словесних емблематичних кодів XVI–XVII століття мають в своїй основі відомі емблеми, які були допоміжними засобами сприйняття та тлумачення світу Біблії для читача барокової доби.

Одні з перших творів барокової української поезії авторів-членів Острозького гуртка, Герасима Смотрицького, Андрія Римши та інш. мають емблематичний характер. У цих поезіях тлумачаться герби меценатів-можновладців, а сам герб наразі вже становить собою алегорично-символічне зображення. Емблема лягає в основу творів багатьох письменників барокової доби, які використовують відомі античні та біблійні образи, а також вдаються до створення нових. Так, зокрема, можна згадати такі твори, як «Перло многоцінне» Кирила Транквіліона-Ставровецького, «Млеко» та «Вірші на Євангеліє для іконописців» Івана Величковського, «Герби та трени при гробі ... Сильвестра Косова», що засвідчують емблематичний характер мислення. Емблема використовується як символічне зображення, яке супроводжується епіграмою або розгорнутим текстом, віршовим чи прозовим. Барокова свідомість вдається до пошуків таємних знаків, що мали б приховувати містичний зміст.

Проте саме винайдення книгодрукування та бурхливий розвиток друкарства у XVI ст. дали поштовх до появи збірок та емблематичних циклів, до розвитку текстової ілюстрації і, безпосередньо, до розвою геральдичної поезії. Вірші на клейноди почали з'являтися у друкованих виданнях зовнішнього корпусу книжки, вони розтлумачують вміщений на початку чи наприкінці видання герб адресата передмови чи дедикації (присвяти), можновладця-меценета, фундатора, державця тощо.

Аналіз основних досліджень. Серед вітчизняних дослідників барокової поезії, які у своїх працях торкалися різноманітних аспектів епіграматичної та емблематичної поезії, слід відзначити найперше таких вчених-медієвістів, як В. Кречотень, Д. Наливайко, В. Соболь, М. Сорока, М. Сулима, Д. Чижевський та інші. Результати їх наукових пошуків становлять фундаментальну базу для подальших теоретичних та історико-літературних студій. Посутній внесок у дослідження емблематичної та зорової української поезії також зробили І. Ісиченко, Ю. Миненко, О. Солецький, які, зокрема, відзначають той факт, що першими емблематичними поезіями були саме вірші на клейноди та епітафії. Видатний дослідник українського бароко, харківський медієвіст Леонід Ушкалов дотримується подібної думки, відзначаючи, що «українська емблематична поезія розвивалася здебільшого на ґрунті церковно-релігійному. Коли ж ідеться про світське письменство, то за найповажніший її ґатунок слід уважати поезію геральдичну» (Ушкалов, 2006: 35).

Мета статті. Визначити особливості віршів на клейноди поетів-діячів Острозького культурно-освітнього центру – Андрія Римши та Мелетія Смотрицького, з'ясувати своєрідність інтерпрета-

ції авторами геральдичного матеріалу, тлумачення основних образів-символів.

Виклад основного матеріалу. Андрій Римша, білорус за походженням, народився у шляхетській родині. Де він здобував освіту наразі залишається невідомим. Письменник-перекладач служив при дворах литовських магнатів – Миколая та Христофора Радзивілів, мав зв'язки з Острозьким освітнім центром, видавав свої твори в друкарні Мамоничів. Власне у друкарні Мамоничів і побачили світ відомі геральдичні поезії Андрія Римші на честь Остафея Воловича, Льва Сапіги, Теодора Скумини. Ці твори прославляли не лише доброчинності вельможних меценатів, їхню статечність, лицарську мужність, захист ними християнської віри від «поганов», а й наділяли їх такими чеснотами, які автор хотів би бачити в їхній діяльності, закликали їх і далі служити батьківщині, окреслюючи ніби своєрідну програму дій для них та їхніх нащадків.

Поезія «На клейноди Льва Сапеги» А. Римші була надрукована у Статуті Великого князівства Литовського 1588 р., що вийшов у Вільно в друкарні Мамоничів. Його зміст тісно пов'язаний з гербами Сапіги. У виданні Статуту розміщено складну емблему, скомпоновану фактично з чотирьох окремих гербів, всередині цієї композиції вміщено малий іспанський щит із зображенням герба «Лис» (інша назва «Мзура»). У правій верхній частині герб «Три лілеї», у правій нижній – герб, що зображує руку, пробиту стрілою. Ліворуч у верхній частині – герб «Погоня», а у нижній – герб «Друцьк». Шолом – у Римші «гельм» – із закритими ґратами з п'яти ґрат. Намет на шоломі з п'ятьох великих листів, по три з кожного боку. Нашоломник: у центрі корони три страусових пера. Герби вміщено в овалному картуші, в якому колом йде напис: «Лев Сапега, подканцлери Великого князства Литовського, староста Слонимски, Марковски и Мядельски и далее».

У своєрідному вступі автор розмірковує над тим, що благородну людину завжди можна пізнати за поставою, за її вчинками, мужністю і наявними чеснотами, які переходять з покоління в покоління, від предків до нащадків. Такі благородні роди наділялися клейнодами, утверджуючи славу вельможного роду в віках. І якщо добре розглянути герб такого роду, то можна багато дізнатися про його представників та їхні славні діяння, що і пропонує автор зробити, уважно вивчивши герб роду Сапігів. Таким чином, клейнод вельможного роду постає як текст, свого роду літопис, що фіксує чесноти роду, засвідчені мужніми та добродійними вчинками його представників протягом багатьох поколінь.

Далі подано розгляд комплексу основних трьох гербів:

Зьдавна славных Сапегов, тыє зь предков своих
Заквитывали вь цнотах, знат вь лилиях троих,
При которих зь оружьем, коньны воин стоить,
Знаком того, иж ся зь них ни один не боить
Служить своим сподарем, ку каждой потребе,
Не литуючи скарбов, ни самого себе.
Къ тому видиш, якъ вь локоть постренна рука,
Видиш, иж вь скрозь изь туга з пострелного лука
Таки пострел никого дома не потькает,
Одно хто поганьские польки розъривает
(Українська поезія XVI ст. 1987: 257).

Старі польські геральдисти, спираючись на «Historia domus Sapiehianaе», називали родоначальником роду Сапег Наримунта – Гліба, що був молодшим сином великого князя Гедиміна та мав герб «Три лілеї».

Походження цього герба невідоме – можливо, він був обраний довільно. Римша порівнює ці лілеї з «цнотами», тобто добродійностями, які, починаючи від предків своїх, плекали («заквитывали») Сапіги. У геральдиці лілеї здавна позначали знак доброї надії та непорочного життя. Згодом до цих лілей був приєднаний герб «Погоня». Розташування герба «Погоні» серед гербів Сапіги підкреслювало його належність до литовських князів. Римша отожднює цього «кінного воїна» зі шляхетським ідеалом служіння сюзерену: «Служить своимь сподарем ку каждой потребе, // Не литуючи скарбов, ни самого себе» (Українська поезія XVI ст. 1987: 257).

Праворуч у нижній чверті складного щита зображено руку, зігнуту ліктем донизу, пальці складенні у благословенні; у лікті рука пробита стрілою з оперінням, що направлене ліворуч униз. Римша пов'язує це з навалою кримських татар та боротьбою з ними у XVI ст. Великого князівства Литовського:

Такий пострель никого дома не потькает,
Одно хто поганьские польки розъривает
(Українська поезія XVI ст. 1987: 257).

Маючи скоріше за все балтські корені, Сапіги швидко засвоїли старобілоруську мову та культуру. Цьому сприяли шлюби з представниками білоруських князівських родів. Ліворуч у нижній частині складного щита зображений герб «Друцьк»: у червоному полі срібний меч (у Римші, який вважав це хрестом, неточність), обіч від нього – два золотих півмісяці. Цей герб належав князям Друцьким-Соколинським. Наскільки відомо, у XV ст. один із Сапіг, а саме Богдан, був одружений з представницею цього роду – Теодорою. Вбачаючи центральним у цій композиції Хрест,

автор тлумачить його як символ того, що рід послідовно і жертвовно обстоював християнство:

Тые знаком, иж они болш для хрестиянства
Клали здоровье свое, не смотречы паньства
(Українська поезія XVI ст. 1987: 257).

Корона, що увінчує гелъм, постає як символ Божої благодаті і прихильності долі, якими увінчано рід Сапіг за чесноти та мужнє служіння – ті скарби, які не «ани моль, ни ржа не попусует» (Українська поезія XVI ст. 1987: 257). Завершується панегірик уславленням роду Сапіг і підкресленням тяглості традицій шляхетності, що передавалися з покоління в покоління:

Ваша слава слыт будеть, покуль станеть света,
Подавайте ж потомьком, што маєте зь предьков,
Вежеи ваших цных справ весь свет полон
светьков (Українська поезія XVI ст. 1987: 257).

Ще одна епіграма Андрія Римші супроводжувала герб Остафія Воловича, державного діяча Великого князівства Литовського, гуманіста і просвітителя, який був одним з укладачів Литовського статуту, керівником і меценатом реформаційного руху на землях Великого князівства Литовського, підканцлером та меценатом тощо. Рід Воловичів мав на ужитку герб під назвою «Богорія». В епіграмі Римша не тлумачить жодного символу герба, лише називає його основні складові і зазначає, що мудрі читачі власне самі розуміють значення цих шляхетних символів і знають про чесноти роду, якому цей герб належить:

Которых зацный тот дом за герб уживает,
вЪр мнѢ, иж тамъ господу цнота свою маєт
(Українська поезія XVI ст. 1987: 256).

Теодор Скумина, панегірик якому вміщено у виданому в друкарні Мамоничів «Апостолі», належав до видатних державних та політичних діячів Великого князівства Литовського, дипломат, меценат, соратник князя Костянтина Острозького у боротьбі зі встановленням уніатства на українських землях. Вельможі роду Скумин-Тишкевичів були представниками герба «Леліва», основними символами якого є символи солярні – золоті місяць і шестикінецьна зірка над ним на синьому полі. Яскравим є світло місяця й зірок, жодні хмари не можуть його заступити, так само сяє слава роду Скумин у Литовському князівстві і буде сяяти повік. Автор зазначає, що на цьому гербі можна було б сміливо розмістити сонце, і цей символ вповні відповідав би місцю і ролі Скумин у державі:

Мог бы вьместо месеца сонцо тамъ отдати
И вьсе небо зь знаменми до него придати,

Бо такъ тот дом Скуминов въ Литве ясне слынетъ
И будетъ завьжды слынуть, поки свет не минет
(Українська поезія кін. XVI – сер. XVII ст., 1978).

Андрій Римша розмірковує над тим, що герби не падають власникам з неба, їх не роздають просто так тим, хто сидить вдома, вони дістаються великим звитязтвом, боротьбою з ворогами держави, збройним опором загарбникам, жертвністю, готовністю покласти своє життя на олтар служіння Вітчизні, як це робили, власне, і предки Теодора Скумини, і він сам:

Вер ми, гербов не дають въ дому сидящому,
Але зь татарми въ полю часто гулящому
Не зь голою рукою, зь шаблею острою,
Завжды будучы готов до смертного бою
(Українська поезія кін. XVI – сер. XVII ст., 1978).

Мелетій Смотрицький, син Герасима Смотрицького, вихованець Острозької школи, належав до кола діячів Острозького культурно-освітнього центру. Був домашнім учителем у родинях білоруських православних магнатів, князів Огинських і Соломирицьких, блискучий письменник-полеміст, автор антиуніатських творів, зокрема, «Треносу», перекладач.

«Епіграма на герб (князів Огинських)» Мелетія Смотрицького вперше була надрукована у Псалтирі, виданому друкарнею Віленського братства, яке знайшло прихисток у маєтку Огинських, ховаючись від переслідувань, які загострилися в результаті видання «Треносу». Меценат Богдан Огинський був старостою віленського православного братства, учнем Мелетія Смотрицького. Родовий герб Огинських містив хрест у руках апостола, що позначав побожність власника. Сам автор каже про це:

Крест ся Христов славою вірних іменуєт
Ім ся самим апостол хвалить розказуєт.
Тим ся знаком божія церков украшаєт
І старожитних домов зацность вивишаєт
(Українська поезія кін. XVI – сер. XVII ст., 1978).

Отже, М. Смотрицький відзначає, що Бог благословляє цей давній рід та його дім. Яскравими символами покровительства виступають солярні символи – місяць та зірки, що уособлювали собою світлий шлях, яким пророки йшли до новородженого Ісуса:

Поки місяць і зvezди свой біг справувати
І ночнії темності будуть просвіщати
(Українська поезія кін. XVI – сер. XVII ст., 1978).

Подібний мотив наявний і у поезії «На старожитні клейноти їх милостей княжат Огинських і їх милостей панов Воловичов»:

І як на небі місяць з зvezдами, сіяєт,
Так ся тих преславній домов блищать справи
(Українська поезія кін. XVI – сер. XVII ст., 1978).

Вперше поезія була надрукована в «Свангелії учительном» (1616). Цю книгу підготував до видання власне Мелетій Смотрицький, він був і автором віршів, присвячених князеві Богдану Огинському та його дружині Раїні Волович, на кошти яких було надруковане «Свангеліє». Ця геральдична епіграма оспівує герби двох шляхетних родів, поєднаних шлюбом Богдана та Раїни. Герб кожного роду має у своєму полі по чотири клейноди, серед яких бачимо «Леліву», «Одровонж», «Богорію», «Корчак» та ін.:

Дво́якіи, под гѣлмом еднáким, клейно́ты
Знамені́ттии ясне выража́ють цно́ты
Двох преза́цных фамі́лій, в один дом злучо́ных,
В сла́вѣ аж под са́моє не́бо вывышо́ных (Українська поезія кін. XVI – сер. XVII ст., 1978).

Проте автор не вдається до детального тлумачення кожного герба, він обирає найбільш слушні, на його думку, символи, що найкраще характеризують власників: хрест – як набожність і статечність у вірі, тут – православ'ї; місяць і зірки – солярні символи – світло яких символ світла слави добрих справ княжого дому; стріли – як спрямованість справ добродесних; потоки води (ріки), водою яких живиться «огород цнот», – цілющі джерела «живої» води.

Висновки. Беручи до уваги розширення барокової літератури на елітарну та народову, можна зробити висновок, що геральдична поезія, як і власне панегірична, належали саме до елітарної групи текстів, вони культивували героїко-патріотичну тематику, продукуючи шляхетський дискурс староукраїнської еліти, магнатських родів, що стояли в обороні православ'я та захищали землі і свій народ від загарбників. Геральдична поезія діячів Острозького культурно-освітнього центру засвідчує безпосередній зв'язок з розвитком і діяльністю друкарень та книгодрукування, геральдичні епіграми вміщено як у богослужбових книгах («Апостол», «Псалтир», «Свангеліє учительне»), так і книгах світського характеру (Литовський статут).

У своїх творах Андрій Римша та Мелетій Смотрицький рухалися різними шляхами, часто обмежуючись лаконічною епіграмою загального змісту («На старожитний клейнот их милостей панов Ходкевичов», «На старожитний клейнот их милостей княжат Соломирицьких» Мелетія Смотрицького), або розгортали опис і тлумачення герба («На клейноди Льва Сапєги» А. Римші та «На старожитні клейноти їх милостей княжат Огинських і їх милостей панов Воловичов» М. Смотрицького), приділяючи увагу усім наявним символам емблеми, або обираючи конкретні, які б найбільш промовисто характеризували своїх власників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич С. В. Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього українського бароко : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01; Нац. акад. наук України. К., 2002. 20 с.
2. Криса Б. Світоглядні основи українського поетичного бароко. Українське бароко / за ред. О. Мишанича. К. : Академія України. 1993. С. 47–52.
3. Українська поезія XVI століття / редкол. О.Є. Засенко та ін. упоряд., вст. ст., примітки В.В. Яременка. К. : Рад. письменник, 1987. 287 с.
4. Українська поезія. Кінець XVI – середина XVII ст. К., Наук. думка, 1978, 1992. 574 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto21.htm> (дата звернення 21.11.2023).
5. Ушкалов Л. Ідеї та форми української барокової поезії. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко. Київ : Факт-Наш час, 2006. С. 20–80.

REFERENCES

1. Babych S. V. (2020) Tvorchist Meletiiia Smotrytskoho u konteksti rannoho ukrainskoho baroko [The creativity of Meletii Smotrytskyi in the context of early Ukrainian baroque] : Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.01; Nats. akad. nauk Ukrainy. K., 2002. 20 s. [in Ukrainian]
2. Krysa B. (1993) Svitohliadni osnovy ukrainskoho poetychnoho baroko. Ukrainske baroko [Worldview foundations of Ukrainian poetic baroque. Ukrainian Baroque] / za red. O. Myshanycha. K. : Akademiia Ukrainy. 1993. S. 47 – 52. [in Ukrainian]
3. Ukrainska poeziiia XVI stolittia (1987) [Ukrainian poetry of the 16th century] / Redkol. O.Ie. Zasenka ta in. uporiad., vst. st., prymitky V.V. Yaremenka. K. : Rad. pysmennyk, 1987. 287 s. [in Ukrainian]
4. Ukrainska poeziiia. Kinets XVI – seredyna XVII st. (1978, 1992)[Ukrainian poetry. The end of the 16th – the middle of the 17th century]. K., Nauk. dumka, 1978, 1992. 574 s. URL: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto21.htm> (data zvernennia 21.11.2023) [in Ukrainian].
5. Ushkalov L. (2006) Idei ta formy ukrainskoi barokovoi poezii [Ideas and forms of Ukrainian baroque poetry]. Ushkalov L. Esei pro ukrainske baroko [Essays on the Ukrainian baroque]. Kyiv : Fakt-Nash chas, 2006. S.20-80 [in Ukrainian].

УДК 811.161.2'38:[659.117.1:37]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-28>

Чжан МЕНВЕЙ,
orcid.org/0000-0001-9012-2148
аспірантка кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) mengweizhang1@gmail.com

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ТЕКСТІВ ОСВІТНЬОЇ РЕКЛАМИ

Реклама освітніх послуг – активна сфера дії реклами як виду комунікації, що здійснює цілеспрямований вплив на споживача. Позиціонування суб'єкта-рекламодавця як відповідальної, соціально та культурно значущої інституції, специфіка пропонованих послуг – навчальна діяльність, особливий характер реципієнтів – молодіжна аудиторія, а також жанровий вид рекламної продукції безпосередньо впливають на мовну тканину, особливості стилістичних засобів, що творять структурно важливі компоненти рекламного тексту.

Рекламні оголошення освітніх послуг (здебільшого мовних курсів / шкіл, центрів), що стали матеріалом дослідження, засвідчили основні текстотворчі ознаки текстів загалом (досягнення балансу між раціональністю та емоційністю, висока якість, повнота і правдивість інформації), а також найбільший вияв маніпулятивного впливу в «діалозі» з цільовою аудиторією. Вага лексичних та граматичних ознак книжного стилю збільшується в іміджевій характеристиці суб'єкта, що надає освітні послуги, описі переваг навчального процесу (освітня лексика, концептуальна метафора, позитивно оцінна лексика). Концентрація лексико-стилістичних ресурсів зосереджена в коротких рекламних девізах – слоганах.

Елементи мовної гри (повтор, протиставлення, трансформація на різних мовних рівнях) допомагають увиразнити та просунути рекламну ідею. Уживання лексики розмовного реєстру відповідає наміру зацікавити потенційних споживачів, створити довірливо-дружню атмосферу спільної дії, доступно й легко (за допомогою молодіжного сленгу, варваризмів, фразеологізмів) описати переваги (комфортні умови навчання, тривалість процесу, якість знань, високі результати) та переконати в прийнятті рішення скористатися пропонованими освітніми послугами. Розширення наукового інтересу до функціонування мовних одиниць різних рівнів або дослідження їх в інших жанрах освітньої реклами сприятиме глибшому опису загальної картини освітнього рекламного дискурсу.

Ключові слова: рекламний текст, стилістичні засоби, рекламний слоган, оцінна лексика, метафора, повтор, протиставлення, фразеологізм.

Zhang MENGWEI,
orcid.org/0000-0001-9012-2148
PhD at the Department of Ukrainian Applied Linguistics
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) mengweizhang1@gmail.com

STYLISTIC DEVICES OF CREATING EDUCATIONAL ADVERTISING TEXTS

Advertising of educational services is a dynamic area of advertising as a communication medium, exerting targeted influence on consumers. The positioning of the advertiser as a responsible, socially, and culturally significant institution, and the specific nature of the services provided – educational activities, defines the unique character of the recipients, typically a youth audience. Together with the type of advertising product, it directly affects the linguistic texture and the characteristics of stylistic devices, which form an important part of the structure of the advertising text.

This study focuses on educational service advertisements (mainly language courses/schools, centers) and presents the main characteristics of text creation in general. The study includes achieving a balance between rationality and emotionality, ensuring high quality, completeness, and truthfulness of information, and the most significant manifestation of manipulative influence in 'dialogue' with the target audience. The prominence of lexical and grammatical features of formal style increases in the image portrayal of the educational service provider and in describing the advantages of the learning process, which include educational lexicon, conceptual metaphors, and positively evaluative vocabulary. The concentration of lexico-stylistic resources is particularly notable in short advertising slogans.

The elements of the linguistic game (repetition, contrast and transformation across various linguistic levels) help to express and advance the advertising idea. Employing colloquial lexicon aligns with the goal of engaging potential consumers, creating a trustworthy and friendly atmosphere of cooperation, and using youth slang, loanwords, and idioms to describe advantages (comfortable learning conditions, duration of process, quality of knowledge, high outcomes) in an easy and approachable manner. Extending scientific interest to the function of language units at different levels or its study in other types of educational advertising will contribute to a deeper understanding of the overall landscape of educational advertising discourse.

Key words: advertising text, stylistic devices, advertising slogan, evaluative vocabulary, metaphor, repetition, contrast, phraseology.

Постановка проблеми. Реклама як суспільний феномен водночас є унікальним мовним явищем, оскільки рекламний текст поєднує в собі нейтральну, предметно-логічну та експресивну, емоційно-оцінну й естетичну інформацію, що має прагматичну дію. Освітній рекламний дискурс передусім відображає значущість освіти для суспільно-політичної формації, а також важливість залучення до цієї соціокультурної сфери молоді як гарантії її успішного розвитку та майбутнього держави. Це декларують і рекламні гасла українських університетів, як-от: *Patriae decori civibus educandis / Освічені громадяни – окраса Батьківщини* (Львівський національний університет імені Івана Франка); *Вчимо будувати майбутнє!* (Київський національний університет будівництва і архітектури); *Творимо сьогодні – крокуємо в майбутнє* (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького) та ін.

Мовні засоби текстів освітньої реклами підпорядковані вимогам до рекламних текстів у сфері освіти, основні з яких: досягнення балансу між раціональністю та емоційністю, висока якість, повнота і правдивість інформації. З одного боку, важливо донести споживачам роль освіти як умови особистого зростання та стратегічного суспільного ресурсу, для цього потрібно відгукнутися на виклики часу, зафіксувати в тексті нові ідеї, можливості, перспективи, а з іншого боку – зуміти вплинути на молодіжну аудиторію, переконати, що навчання, знання – це цікаво, захопливо і «круто». Реалізація цих завдань у рекламному тексті відбувається на всіх мовних рівнях (лексичному, граматичному, стилістичному).

Аналіз досліджень. Загальний огляд лінгвістичних наукових праць дає змогу виокремити основні напрями досліджень рекламних текстів, а саме прагмалінгвістичний, соціолінгвістичний, психолінгвістичний, когнітивний, лінгвосоціотичний, лінгвостилістичний та ін. Науковці (С. Гузенко, О. Зелінська, В. Зірка, А. Ковалевська, Є. Коваленко, Н. Коваленко, Л. Мяснянкін, О. Новикова, О. Олексюк та багато ін.) досліджують лексику різного виду реклами; виокремлюють ключові слова, що сприяють становленню структурно-сміслового каркасу рекламного тексту; описують вербальні засоби мовленнєвого впливу на адресата в рекламному дискурсі комерційної, соціальної, політичної сфери; приділяють увагу синтаксичній організації важливих складників реклами – заголовків, рекламних девізів / слоганів, луна-фраз та ін.; виявляють мовні одиниці-маніпулеми, що зумовлюють ефективність

реклами. Стилістичні засоби рекламних текстів мовознавці завжди розглядають з погляду їхнього впливового потенціалу, участі в реалізації маніпулятивних технологій (О. Арешенкова, О. Бугайова, К. Гейченко, І. Іванова, С. Романюк, С. Федорець, Г. Хоменко, О. Цупікова, С. Ягело та ін.). Численні праці присвячені лінгвопрагматичним і стилістичним особливостям англо- / німецько- / франкомовних рекламних текстів (Т. Безугла, І. Городецька, А. Девос, К. Мочульська, Т. Суродейкіна, В. Куковська, Ю. Корнєва, К. Новикова, Н. Лиса, А. Майська, О. Македонова, А. Шиліна), це допомагає виявити світові тенденції мовного оформлення реклами, сучасні комунікативні стратегії, вплив новітніх технологій, а також певною мірою становить інтерес у порівняльному аспекті.

Перелік та опис стилістичних засобів у різних видах реклами дав змогу визначити найпродуктивніші прийоми та декодувати механізми мовленнєвого впливу на реципієнта. Зважаючи на природу рекламного тексту, мовознавці трактують мовні засоби на лексичному, фонетичному, синтаксичному рівнях як «мовну гру», що стає механізмом «маніпулятивної гри» (В. Зірка, Н. Карпенко і К. Сіроус, І. Кашур та ін.). Звичайно, на спосіб транслявання рекламної ідеї, а отже, й на характер цих «маніпулем» безпосередньо впливає суть (ознаки, функції) певного виду реклами. Як зазначає Н. Непийвода, тексти реклами належать нині чи не до «найагресивніших» видів писемної продукції, адже щоб досягти суто прагматичної мети, рекламисти використовують найсучасніші знання з лінгвістики й психології, наполегливо вчать свідомо користуватися (лексичними, синтаксичними, текстовими) засобами, щоб діяти словом (Непийвода, 2001: 20). Специфіка освітньої реклами не передбачає жодної «агресивності», проте не позбавлена засобів маніпулятивного впливу. З огляду на це вважаємо актуальним виявити прагматично орієнтовані стилістичні засоби в рекламному тексті сфери освітніх послуг.

Мета статті – дослідити стилістичні засоби текстів освітньої реклами, їхню змістову роль у структурі тексту та комунікативно-прагматичну цінність. Джерелом нашого дослідження слугували тексти рекламних оголошень освітніх закладів / центрів / осередків / курсів м. Києва і м. Львова, взяті з друкованих рекламних оголошень та інтернет-мережі (загалом понад 100 текстів).

Виклад основного матеріалу дослідження. Рекламні оголошення у сфері освіти мають певну повторювану модель, що відображає суть освітніх послуг. У Законі України «Про освіту» *освітні послуги* трактують як «комплекс визначених

законодавством, освітньою програмою та / або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання» (Про освіту, 2019). Відповідно, у рекламному тексті має бути описано суб'єкт, дію і результат дії, а також обов'язково відображено аудиторію, до якої звертається суб'єкт-рекламодавець. Це впливає і на мовну тканину кожного компонента рекламного тексту (заголовка, слогану, основного тексту, луна-фрази).

Освітня сфера – це передусім навчальна діяльність. У рекламних текстах, особливо в основній частині, переважає книжна лексика, загалом це *лексика сфери освіти*. Структурно-семантичні та функціональні параметри освітньої / освітньо-наукової лексики вивчали Т. Бевз, Б. Гершунський, О. Дубінчук, Б. Комаровський, В. Краєвський, В. Макаєв, Н. Стефанова, С. Федоренко та ін. За допомогою всього спектра цієї лексики в рекламному оголошенні описують суть навчання, переваги та якість навчання, наслідок освітнього курсу тощо. Основним стилістичним ресурсом, що її увиразнює, є передусім **оцінна лексика**, яку мовознавиця В. Зірка визнає за найбільш продуктивний маніпулятивний засіб, за допомогою якого здійснюються комунікативні стратегії: вплив і спонукання (Зірка, 2005).

Рекламодавці «вихваляють» усе: *програми, класи, викладачів, атмосферу, підходи до навчання, методики навчання (онлайн / офлайн), графік* та ін. Передусім оцінну лексику репрезентують атрибутиви із семантикою загальної оцінки високого ступеня вияву, наприклад: *найсучасніші підходи викладання, найкращий вибір, найпрогресивніші методи, найсучасніша методика, найкращі традиції класичної освіти, найкращі викладачі, найкраща інвестиція, спеціалісти найвищого рівня, найкращі результати, якісні знання, чудовий сервіс, приголомшливі результати*. Проте продуктивнішими є частковооцінні лексеми, а з огляду на раціональний характер реклами серед різноманітних категорій оцінки домінують ті, що позначають інтелектуальну оцінку, наприклад: *висококваліфіковані спеціалісти з багаторічним досвідом, прогресивні / харизматичні / динамічні викладачі, продуктивна атмосфера, потужні / ефективні програми, передова методика, оригінальні заняття, креативний / інноваційний підхід, новітні методики, цікавий процес, інтелектуальний відпочинок* та ін. Велика кількість оцінної лексики підпорядкована реалізації в рекламному оголошенні «маніпулятивної стратегії позитиву».

Проаналізований матеріал дає змогу підтвердити висновок багатьох дослідників реклами про активну стилістичну функцію **метафори**. Відомо, що метафора – це «вид тропа, що побудований на основі вживання слів або виразів у переносному значенні за подібністю, аналогією тощо», який є «одним із засобів посилення образності й виразності мови» (Ганич, Олійник: 1985: 125), особливо якщо це «нова, оригінальна, індивідуально-авторська метафора» (Пономарів, 2000: 43–44). У контексті рекламного повідомлення метафора спрямована на створення індивідуального, оригінального рекламного образу, який буде помічений та запам'ятується адресатові (Чувардинська, Даниленко, 2015: 42). Дослідники наголошують, що мовні механізми метафори забезпечують високу інтенсивність емоційного впливу на споживача, дають можливість маніпулювати свідомістю аудиторії, формують її переконання в потрібному напрямку (Мочульська, 2016: 40). Проте використання метафори в рекламі освітніх послуг, вважаємо, спрямоване здебільшого не на запам'ятовування, а насамперед на творення необхідного емоційного впливу на цільову аудиторію. Споживачів закликають скористатися навчальними курсами, адже це: *найкращий інструмент; квиток в успішне майбутнє; ключ до успіху / успішного майбутнього; цікава пригода; крок до досягнення результату; крок до зірок; суперсила*. Зважаючи на метафоричне осмислення концептів *освіта / навчання* через уявлення про них як про предмет (*інструмент, ключ, квиток*) чи інші абстрактні поняття (*крок, пригода, суперсила*), можемо стверджувати про наявність концептуальних метафор. Конкретизуючи риси абстрактного поняття за допомогою рис і властивостей інших понять, які водночас позитивно-оцінні чи емоційно забарвлені, реклама «подає реципієнтам конкретне запрограмоване ставлення» до нього, виконує сугестивну та персуазивну функцію. «Особливості концептуальної метафори, – зазначають мовознавці, – найяскравіше розкриваються у контексті повідомлень, що циркулюють в рекламному дискурсі» (Млинчик, Коккіна, Шведенко, 2022: 121).

Саму школу (центр / осередок / курси) в рекламному тексті визначають метафорично, як-от: *Найкраща інвестиція у майбутнє вашої дитини; Твій провідник у світ англійської; Простір щасливих дітей; Маленька країна щастя, добра та любові; Платформа для якісної освіти* та ін. Таким способом у творення позитивного іміджу суб'єкта – надавача освітніх послуг – закладають певну рекламну ідею: якість навчання, атмосфера навчання, переваги, перспективи тощо.

Часто метафора розгортається в цiле речення, ускладнюючи образ, наприклад: *Знання – скарб, який назавжди лишається з тим, хто ним володiє; Адже англiйська – це як заняття у спортзалi: чим менше ви займаєтеся, тим складнiше вам потiм буде i тим бiльше часу потрiбно, щоб досягти видимого результату; Граматика – це так званi «стiни» в нашому доми. Подiбнi мiркування вiдображають ще одну важливу особливiсть рекламних оголошень освiтньої сфери – спрямованiсть на молодiжну аудиторiю. Звiдси – наявнiсть мовних одиниць розмовного реестру, а сама метафора-текст нагадує звичайну довірливу бесiду. Наприклад:*

1) *Базовi знання у вивченнi будь-якої мови можна порiвняти з фундаментом будинку. Якщо фундамент хорошиий, то i будинок буде стояти довго i тiшити його мешканцiв, а якщо фундамент «пiдкачав», то i стiни швидко розваляться. Отже, на цьому рiвнi створюємо хорошу базу – «фундамент» ваших знань (<https://americanenglish.ua/ua/navchannia/sistema-navchannia/kurs-dlia-pochatkivtiviv>);*

2) *Ви пробували колись дайвiнг у морi або океанi? Це надзвичайно приємне заняття! Причини позитивних вражень простi – ви занурюєтесь поступово, без фiзичних зусиль, а результат – споглядаєте новий для вас мальовничий свiт. За цiєю аналогiєю ми пропонуємо «зануритись» в англiйську мову, поступово, без неймовiрних зусиль, з досвiдченим тренером. Як результат, вам вiдкривається рiзнобарвний свiт (<https://english24-7.school/>);*

3) *Мовний бар'єр здається нездоланним, як великий кораловий риф для морського судна. Але ж на вiдмiну від морського, якому мiльйони рокiв, вiн тiльки в нашiй голови. Тому все, що вам потрiбно – це заняття з досвiдченим тренером у комфортнiй атмосферi, де поступово ви здолаєте свої страхи та почнете розмовляти англiйською щоразу впевненiше (<https://english24-7.school/>);*

Вивчення англiйської нiколи не буває iдеально вимощеним шосе. Це лiс, i як у лiсi, тут дуже легко збитися зi шляху. Заблукати. Забути, де ти до нього увiйшов.

4) *Тому в такi походи краще вирушати невеликою групою. Адже навiть якщо ви i загубитесь, хоча б у одного з вас буде з собою карта або телефон, який ловить зв'язок. А ще краще – органiзувати похiд з гiдом, який впевнено проведе вас через весь лiс i вбереже вiд негативного досвiду (<https://smile-school.kiev.ua/grupovi-zanyattya-anglijskoju-onlajn-kurs-u-mini-grupah/>).*

У поданих прикладах метафори *фундамент знань; зануритись в мову; риф як мовний бар'єр*

ускладнюють другоряднi образи (*будинок, стiни, мешканцi; море, океан, мальовничий свiт; морське судно, страх; лiс, похiд, карта, гiд*). В основi розгорнутої метафори закладено яскравi порiвняння, смисловi доминанти зосередженi навколо позитивних значень «мiцний», «приємний», «легкий», «комфортний», «здолати», «упевнено», текст має емоцiйно-експресивне забарвлення.

Лексико-стилiстичнi ресурси найактивнiше залучено в рекламних текстах для побудови слогана – важливої частини будь-якої реклами. У мiкротекстi вiдбувається певне «згортання сенсу» заради «ударностi», саме мовно-експресивнi засоби роблять його «сугестивним концентром реклами» (Кутуза, 2015).

Часто за змiстом слоган становить рекламну константу: *Ще одна мова – мiльйон можливостей; Ключовi навички майбутнього; Хорошi фахiвцi зi знанням англiйської цiнуються на вагу золота*. У цих твердженнях задекларовано перспективи, якi дасть навчання, i це має вплинути на споживача, який мислить рацiонально. Але потужнiше в слоганах у дiю вступає «мовна гра» – явище, яке засвiдчує глибокий виражальний потенцiал мовної системи i можливостi мовотворчої дiяльностi людини. «Насиченiсть великою кiлькiстю мовноiгрових елементiв, – на думку дослідникiв, – є виразною ознакою сучасного рекламного тексту» (Ковальова, Хант, 2022: 135). Мовознавцi (В. Зiрка, Т. Космеда, О. Халiман, О. Кондратенко, Н. Непийвода) докладно описали та узагальнили прийоми мовної гри на графiчному, фонетичному, лексичному, граматичному, тексто-дискурсивному рiвнях. Проаналiзований матерiал дав змогу видiлити основнi прийоми мовної гри.

Повтори слiв – «унiверсальний стилiстичний прийом, за допомогою якого можна створювати новi стилiстичнi засоби i фiгури, оскiльки може охоплювати мовнi одиницi всiх рiвнiв: звуки, морфеми, форми слова, словосполучення, речення, фрази» (Мацько, 2003: 446). У слоганах використовують повтори iменникiв: *Практика! Практика! I ще раз практика!*; *Англiйська для IT. З любов'ю вiд айтiвцiв для айтiвцiв; Ми зорiєнтованi на результат – ваш результат!*; прикметникiв: *Розумнi знання для розумних людей; Дiйсно крутi речi потрiбно створювати разом з крутими людьми*; дiєслiв: *Свiт змiнюється, i ми змiнюємо школу!*; *Ми розвиваємо дiтей, якi розвиватимуть цей свiт*. Повтор привертає увагу до слова, що повторюється, увиразнює його значення, особливо коли змiни у сполучуваностi, граматичному значеннi змiнюють змiстовi акценти, найчастiше надаючи ваги другому слову: *ваш результат, розумнi / крутi люди, змiнюємо,*

розвиватимуть. Анафоричні структури як фігури експресивного синтаксису роблять слогани ритмічними й глибшими за змістом: **Вчимо дітей, вчимо батьків, вчимося самі!**; **Вірю в майбутнє України. Вірю в оновлену школу. Вірю в учителя – толерантного, тактовного, творчого; Без цензури, без старомодної лексики, без застарілих тем; Для мозку. Для життя. Для тебе.** Привертають увагу повтори спільнокореневих слів різних частин мови (*Це весело, тому що навчання є ефективнішим, коли воно веселе; Світ відкритий для тебе, а ти відкрий себе світові!*); обігрування близькозвучних слів (*Освіта для творців світу*); поєднання слова та фразеологічного словосполучення (*Ми навчаємо бути достатньо сильними, аби бути собою!*).

Протиставлення – один із найпродуктивніших прийомів мовної гри та текстотворчих чинників слоганів рекламних оголошень в освітній сфері. Контрастне значення антонімів посилюється через їхню близькість у реченні: *Тут мінімум теорії та максимум розмовної практики!*; *Понад 45 годин розмовних практик – і Ваші мінімальні знання стануть максимально практичними.* Проте найчастіше для протиставлення використано контекстуальні антоніми, які не мають семантичної співвіднесеності, до того ж виражені доступним для молоді сленгом: *Мовні курси в «Азбуці Світу» підійдуть як новачкам, так і супергероям; Наша мета – дати вашій дитині знання для життя, а не для «галочки»;* *Ми за знання, а не шаблони;* *Ми вивчаємо англійську для майбутнього, а не на оцінку;* *Не для школи, а для життя ми вчимося!* Підсилюють образність додаткові виражальні мовні або графічні засоби: *Це не звичайні нудні уроки, а захоплива подорож у світ нових відкриттів!*; *З нами англійська стане для вас не набором граматичних конструкцій та сотнею зазубрених слів, а ЖИВОЮ МОВОЮ!* Фідбек викладача не дає вам занудьгувати і дозволяє зрозуміти, де ви досягли успіху, а де вам потрібно підтягнути хвости.

Найбільшою аудиторією, на яку спрямовані рекламні оголошення про освітні послуги (переважно для навчання мов), усе ж є молодь. Для впливу на неї рекламодавці намагаються створити зі споживачами спільний, «свій» простір, функцію своєрідного «коду доступу» до нього виконує **розмовна лексика, молодіжні слова і вислови, іншомовні вкраплення, поєднання цифр і слів**, наприклад: *Підтягни англійську, доки не розтане морозиво!*; *Розв'язуємо мовні мови!*; *Загальна, розмовна, бізнес, спеціалізована англійська, міжнародні іспити – у нас є курси на будь-який смак!*

Ми не дамо тобі розслабитися. В КІТ – справжній хардкор, але надзвичайно результативний; English 24/7 – це англійська в режимі нон-стоп; «Практики говоріння» – 0% нудьги. Такі початкові речення радше є не слоганами, а заголовками, реченнями-зверненнями до споживача, зачинами, які розпочинають основну частину рекламного тексту, що далі розкривають суть освітніх послуг, переваги навчання, обіцяють успішні результати. У кожному з них є своя рекламна тема: короткий час навчання, великий обсяг чи якість знань, актуальні навички, темп навчання тощо. Таку саму роль часто виконує серія **риторичних запитань**, що притягують увагу, інтригують і змушують читати текст далі, щоб дізнатися відповідь, наприклад: *Що потрібно, щоб навчитись їздити на велосипеді? А щоб навчитись плавати? А що потрібно, щоб навчитись розмовляти англійською?; Хочеш бути успішним і вільним? Отримати грант на навчання за кордоном? Пройти стажування в міжнародній компанії? Подорожувати і працювати по всьому світу?.* Ілюзія дружнього спілкування має маніпулятивний вплив на споживача. Подібну функцію виконують конструкції «питання-відповідь»: *Ви уявляєте, як ваша дитина стає успішним студентом престижного вишу? Тоді Англійська must have на цьому шляху; Змінимо світ? Для тих, хто знає, що може змінити світ завдяки ІТ. Адже точно впевнений: майбутнє – це технології.* «Мовний дизайн» такого зачину тексту (розмовні елементи, англійські слова, «розкутий» синтаксис) впливає психологічно, ідеалізує дійсність, викликає довіру, слугує внутрішньою мотивацією, підказкою для рішення або спонуканням до дії.

Діалогічна форма рекламного оголошення, короткі фрази, інтонаційне оформлення, мовна гра на словотвірному рівні в іншому прикладі виконують передусім атрактивну функцію: *Мемі. Мемаси. Більше мемів! А як же ЗНО? Яке ЗНО??? Та це аж влітку! А якщо ми скажемо, що можна готуватися до ЗНО разом з мемами, серіалами та фільмами?* Привернувши увагу споживача «легкістю» подання інформації, рекламодавець налаштує його на легкість самого процесу здобуття знань, підштовхне до потрібної дії.

Контакт між суб'єктом, що надає освітні послуги, та аудиторією – потенційними споживачами, відтворюють своєрідні «маркери інтимізації» – займенники *ми і ти / ви*. Дві сторони об'єднують обов'язки та інтереси; завдяки активній дії частини, узагальненої як *ми, ви / Ви* отримують бажані результати. Речення, які описують ці спільні дії, найчастіше мають складну структуру

(із підрядними мети), містять позитивно оцінну лексику: *Створюючи АЕС, ми ставили собі за мету – створити всі умови, щоб Ви заговорили англійською мовою; Ми створюємо власні уроки на основі цікавих відео з англійських носіїв, щоб ви вивчали англійську швидше та ефективніше!; В International House ми робимо все можливе, щоб ви якомога швидше заговорили англійською.* Попри різне місце вказаних частин, зберігається їхнє чітке розмежування: **Ми** впевнені у своїй якості! **Ви** платите за отримані заняття; **Ви** керуєте і вирішуєте – **ми** адаптуємо навчання до ваших очікувань. Розмовна стильова палітра тексту створює враження дружньої бесіди, наприклад:

Ви, напевно, зайшли на наш сайт, тому що любите природу, любите подорожувати і хотіли б покращити свої навички спілкування англійською мовою. Ми – невелика компанія, яка піклується про всіх наших студентів. Коли ви приїжджаєте на наші курси англійської мови, ми намагаємося зробити ваше перебування максимально комфортним і цікавим. Коли ви залишаєте нас, це завжди як прощання з новими друзями (<https://speakenglishalfresco.com/uk/>).

Вбачаємо, саме через «легкість» сприйняття такого тексту, довірливий і компліментарний спосіб спілкування, уживання лексики з позитивною семантикою споживач піддається маніпуляції.

У реєстрі мовностилістичних засобів – елементи гумору, який чудово сприймає молодіжна аудиторія. Гумор взагалі вважають «золотим гачком реклами, на який ловиться увага людини (Владимирська, Владимирський, 2006: 322). Ось приклад самовизначення рівня володіння іноземною мовою, який пропонують в рекламному оголошенні: *повний нуль; як собака: все розумію, але сказати не можу; вистачить для відпочинку в Туреччині; рівень «хау ду ю ду»; колись вчив, але забув; пишу зі словником; розумію половину; соромно рота відкрити.* Викликає усмішку і впливає емоційно застосування елементів мовної гри на рівні фонетичному (*Шо вчили, шо радіо слухали?*), лексичному (*Гадаєш, що ЗНО з англійської це складно? Ми вважаємо, що ізііі*), графічному (*...невеликі, дуууууже маленькі правочки*). Творчий підхід до побудови реклами відображає текст, у якому закладена іронія: *Обережно! Курс викликає інтерес до вивчення англійської мови та допомагає успішно здати ЗНО. І не кажіть, що ми не попереджали!*

Експресивно уточнюють образ предмета реклами, слугують суттєвим переконливим аргументом **фразеологізми**. У рекламі фразеологічні одиниці можуть бути основою для т. зв. «реклам-

ного гіпнозу», масово впливати на потенційного споживача (Сизонов, 2016: 36). У тексті освітньої реклами фразеологізми є засобом мовної гри. Наприклад: **Час = гроші**, а якщо вже ми заговорили про економію часу, то продовжимо економією фінансів; **У мене в голові – каша**; **Практична англійська – просто, легко, як на пальцях**; **Вивчати мову – це не гра в одні ворота**. Творчо трансформовані фразеологічні одиниці привертають увагу, а семантично вагомі компоненти дають змогу розгорнути думку в потрібному напрямку. Зауважимо, проте, що специфіка рекламної ідеї (освіта / навчання / знання) зумовлює більшу увагу до використання фразеологізмів книжного стилю, які налаштовують на серйозне сприйняття реклами. Такі урочисті заклики часто є завершальним реченням, своєрідною луна-фразою, наприклад: *Готові підкорювати нові вершини разом із вами!; Прямуйте в ногу з часом – розмовляйте англійською мовою так само просто, як рідною, та дивуйте всіх цим навколо!* Подібну роль виконують крилаті вислови / афоризми / цитати видатних людей. Вони вибудовують змістову схему реклами, є її важливим смисловим центром, відображають взаємодію між індивідуумом, якого закликають прийняти рішення, та соціумом. Наприклад:

Знання іноземної мови відкриває перед людиною масу можливостей, а знання декількох мов лише розширює ці можливості. Як прийнято казати: «Скільки мов ти знаєш – стільки разів ти людина». І ці слова мають велике значення, адже, вивчаючи нову мову, ми вбираємо в себе не лише нові знання, а й знайомимося з новою культурою;

Як добре сказав Нельсон Мандела: «Якщо ви розмовляєте з людиною мовою, яку вона розуміє, – слова досягають її голови. Якщо ви розмовляєте з людиною її мовою, то слова досягають серця».

Прагматичний вплив мають і мовотворчі засоби самих афористичних висловлювань.

Висновки. Рекламний дискурс досліджуваної сфери має специфічний об'єкт рекламування – освітні послуги, що зумовлює стилістичні особливості мовних засобів. Вимоги до рекламного тексту щодо раціональності, правдивості й точності інформації передбачають використання лексики і фразеології книжного стилю, концептуальної метафори, відтак знижують градус маніпулятивного впливу. Проте характер цільової аудиторії (школярі, студенти) спонукає рекламодавців залучати лексику розмовного реєстру, молодіжний сленг, засоби експресивного синтаксису. Таким способом досягається рівновага між раціональністю та емоційністю рекламного тексту.

Мовноігровими елементами вважаємо повтори слів, протиставлення (використання антонімів та антитези), трансформацію на графічному, лексичному та фразеологічному рівнях мови. Створення позитивного іміджу навчального центру передбачає використання оцінної лексики, серед якої вагоме місце займають загальнооцінні та частковооцінні прикметники. Спільність інтересів та обов'язків надавача освітніх послуг і споживача відтворює активне вживання займенників *ми* і *ви*, водночас це відображає комунікативну стратегію

інтимізації. Виразною особливістю тексту є його діалогічність, що створює ілюзію дружньої розмови, невимушеного спілкування.

Вважаємо перспективним дослідження мовно-експресивних засобів окремих структурних частин рекламного тексту, зокрема слоганів, а також доцільності та етичної межі вживання зниженої лексики, виявів гіперболізації, які шкодять якості реклами, особливостей функціонування лексико-граматичних класів слів та їх комунікативно-прагматичної дії в текстах освітньої реклами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Владимирська А., Владимирський П. Реклама : навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 334 с.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
3. Зірка В.В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: автореферат дис. канд філол. наук. Київ, 2005. 24 с.
4. Ковальова Т. П., Хант Г.О. Зособи реалізації мовної гри в рекламному тексті. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33(72) № 1. Ч. 1 С. 131–138.
5. Кутуза Н. В. Слоган як сугестивний концентр реклами. *Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу* : зб. статей. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. С. 133–137.
6. Мацько Л. І. Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за заг. ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
7. Млинчик А., Коккіна Л., Шведенко А. Функціонування концептуальної метафори у франкомовному та україномовному рекламних дискурсах. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2022 № 12. С. 121–125.
8. Мочульська К. Стилістичні засоби в рекламних слоганах Інтернет-магазинів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Комунікативна лінгвістика*. 2016. Вип. 6. С. 38–41.
9. Непійвода Н. Мовна гра та гумор у рекламному тексті. *Урок української*. 2001. № 10. С. 20–23.
10. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підручник. 3-тє вид., перероб. і доповн. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
11. Про освіту : Закон України від 16 липня 2019 року № 10-р / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017, № 38–39. ст. 380. URL : https://urst.com.ua/pro_osvitu/st-1 (дата звернення: 25.11.2023)
12. Сизонов Д. Ю. Фразеологізми в сучасному рекламному тексті: медіалінгвістичний аналіз. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2016. Вип. 32. С. 33–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2016_32_5. (дата звернення: 25.11.2023)
13. Чувардинська О. В., Даниленко В. В. Стилістичні засоби реалізації експресивності в сучасності англomовній рекламі. *Studia Philologica* : зб. наук. праць. 2015. Вип. 4. С. 41–45.

REFERENCES

1. Vladymyrska A., Vladymyrskiy P. (2006) Reklama : navch. posib. [Advertising] Kyiv : Kondor. 334 s. [in Ukrainian].
2. Hanych D. I., Oliinyk I. S. (1985) Slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Dictionary of Linguistic Terms.]. Kyiv : Vyscha shkola. 360 s. [in Ukrainian].
3. Zirka V.V. (2005) Movna paradyhma manipulyativnoi hry v reklamі [Linguistic Paradigm of Manipulative Play in Advertising]: avtoreferat dys. kand filol. nauk. Kyiv. 24 s. [in Ukrainian].
4. Kovalova T. P., Khant H.O. (2022) Zosoby realizatsii movnoi hry v reklamnomu tekstiv [Means of Implementing Linguistic Play in Advertising Texts]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka. – Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philology. Journalism*. 33(72), no. 1, p. 1. 131–138. [in Ukrainian].
5. Kutuzha N. V. (2015) Slohan yak suhestyvnyi kontsentr reklamy [The Slogan as a Suggestive Core of Advertising]. *Reklamnyi ta PR-dyskurs: aspekty vplyvu* : zb. Statei – Advertising and PR Discourse: Aspects of Influence: collection of articles. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. 133–137. [in Ukrainian].
6. Matsko L. I. (2003) Stylistyka ukrainskoi movy [Stylistics of the Ukrainian Language]: pidruchnyk / L. I. Matsko, O. M. Sydorenko, O. M. Matsko ; za zah. red. L. I. Matsko. Kyiv : Vyscha shk. 462 s. [in Ukrainian].
7. Mlynchuk A., Kokkina L., Shvedenko A. (2022) Funktsionuvannia kontseptualnoi metafory u frankomovnomu ta ukrainomovnomu reklamnykh dyskursakh [Functioning of Conceptual Metaphor in Francophone and Ukrainian Advertising Discourses]. *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiedialnosti «Lvivskiy filolohichnyi chasopys» – Scientific Journal of Lviv State University of Life Safety 'Lviv Philological Journal'*. 12. 121–125. [in Ukrainian].
8. Mochulska K. (2016) Stylistychni zasoby v reklamnykh slohanakh Internet-mahazyniv [Stylistic Devices in Advertising Slogans of Online Stores]. *Naukovyi visnyk Skhidnoieuropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Komunikativna lnhvistyka- Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Communicative Linguistics*. 6. 38–41. [in Ukrainian].

9. Nepyivoda N. (2001) Movna hra ta humor u reklamnomu teksti [Linguistic Play and Humor in Advertising Text]. *Urok ukrainskoi*. 10. 20–23. [in Ukrainian].
10. Ponomariv O. D. (2000) Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy [Stylistics of Modern Ukrainian Language]: pidruchnyk. 3-tie vyd., pererob. i dopovn. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. 248 s. [in Ukrainian].
11. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 2019 roku № 10-r / Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2017, № 38–39. st. 380. URL: https://urst.com.ua/pro_osvitu/st-1 (data zvernennia: 25.11.2023)
12. Syzonov D. Yu. (2016) Frazeolohizmy v suchasnomu reklamnomu teksti: medialinhvistychnyi analiz [Phraseologisms in modern advertising text: a media-linguistic analysis]. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka – Current Problems of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*. 32. 33–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2016_32_5. (data zvernennia: 25.11.2023)
13. Chuardynska O. V., Danylenko V. V. (2015) Stylistychni zasoby realizatsii ekspresyvnosti v suchasnosti anhlo-movnij reklami [Stylistic Devices for Implementing Expressiveness in Contemporary English-Language Advertising]. *Studia Philologica : zb. nauk. prats. Studia Philologica : coll. of science papers*. 4. 41–45. [in Ukrainian].

UDC 811.111'1'28(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-29>**Malvina MIKITINA,***orcid.org/0000-0002-6891-6061**Lecturer at the Department of English and Methods of its Teaching
Uman State Pavlo Tychyna Pedagogical University
(Uman, Ukraine) m.kolomiets@udpu.edu.ua***Yulia BILENKA,***orcid.org/0000-0001-7909-5070**Lecturer at the Department of English and Methods of its Teaching
Uman State Pavlo Tychyna Pedagogical University
(Uman, Ukraine) yuliabil91@gmail.com*

LEXICOLOGICAL MEANING OF CONCEPTS “ANIMAL” AND “BIRD” IN THE AMERICAN LANGUAGE

Typology of concepts is at the center of scientific research of many researchers today. The directions of their research differ depending on the scientific preferences of linguists. The article describes the scientific observation and research of the concept in the American lexical environment. It was determined that the meaning of the concept “concept” depends on the direction of research. The concept is considered as a key concept of culture. This direction borders on linguistic and cultural studies and is often considered as a part of it. According to the interpretation of the concept in the works of culturologists, the concept is a “cultural constant” that exists constantly or for a long time. We have studied such a generalized concept, which can be used in a narrower, sometimes slang language environment. The concepts “Bird” and “Animal” are characterized in more detail. Attention is focused on identifying ideas about various animals and birds necessary to describe a fragment of American slang. Within the framework of the cognitive approach, the typology of concepts is presented according to two parameters: the concept belongs to a certain group of media and its content. Various views on the understanding of the essence, nature and structure of the concept are presented, various classifications of concepts are considered according to the degree of abstraction, significance, structure, representation and the nature of their observability. Despite the large number of interpretations, most scientists agree that the concept is an existing linguistic and cognitive unit in the human mind, but finds its expression in language. It is worth considering the environment of using concepts. It should be noted that in the case of rhyming slang, there are often cases when cognitive analysis is complicated. In such cases, it can be stated that it is impossible to restore the motivational situation. A conclusion was made regarding the perspective of further research and the creation of a more perfect typology.

Key words: *concept, bird, animal, the American language.*

Мальвіна МІКІТІНА,*orcid.org/0000-0002-6891-6061**викладач кафедри англійської мови та методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Україна) m.kolomiets@udpu.edu.ua***Юлія БІЛЕНЬКА,***orcid.org/0000-0001-7909-5070**викладач кафедри англійської мови та методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Україна) yuliabil91@gmail.com*

ЛЕКСИКОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ТВАРИНА» І «ПТАХ» В АМЕРИКАНСЬКІЙ МОВІ

Типологія концептів перебуває в центрі наукових пошуків багатьох дослідників сьогодення. Напрями їхніх досліджень різняться залежно від наукових уподобань лінгвістів. У статті описане наукове спостереження та дослідження поняття концепту в американському лексичному середовищі. Визначено, що зміст поняття «концепт» залежить від напрямку дослідження. Концепт розглядається як ключовий концепт культури. Цей напрям межує з лінгвокультурологією і часто розглядається як її частина. Відповідно до трактування концепту в працях культурологів, концепт – це «культурна константа», яка існує постійно або тривалий час. Нами було

досліджено таке узагальнене поняття, яке може вживатися у більш вузькому, інколи сленговому мовному середовищі. Більш детально охарактеризовано концепти «Птах» та «Тварина». Зосереджено увагу на виявленні уявлень про різноманітних тварин і птахів, необхідних для опису фрагмента американського сленгу. У межах когнітивного підходу типологію концептів представлено відповідно до двох параметрів: належність концепту до певної групи носіїв та його змістове наповнення. Наведено різні погляди щодо розуміння сутності, природи та структури концепту, розглянуто різні класифікації концептів за ступенем абстракції, значимості, структури, репрезентації й характеру їх спостережуваності. Незважаючи на велику кількість трактувань, більшість вчених сходяться на думці, що концепт є існуючою мовно-когнітивною одиницею у свідомості людини, але знаходить своє вираження в мові. Варто враховувати середовище використання концептів. Слід зазначити, що у випадку римованого сленгу часто бувають випадки, коли когнітивний аналіз ускладнений. У таких випадках можна констатувати, що відновити мотиваційну ситуацію неможливо. Зроблено висновок щодо перспективності подальших досліджень і створення більш досконалої типології.

Ключові слова: концепт, мова, дослідження, пташка, тварина.

Formulation of the problem Every language is social, so it cannot exist without interconnection with people and society. Society actively influences the formation of language and vocabulary. Language is primarily a means of communication between people, but at the same time it is a sign system with its own internal laws of functioning. In recent decades, more and more scholars have chosen speech, or rather oral language, as the object of their research, analyzing live, unprepared speech that hides the full flavor of the people who use the language. An integral part of everyday communication is the use of non-standard vocabulary or slang.

The absence of a holistic concept of functional differentiation of language affects the development of principles for distinguishing between standard and non-standard vocabulary, despite the interest of linguists in the relevant units of different languages and the more than two hundred-year history of compiling slang dictionaries. Moreover, this problem is exacerbated by the fact of the transition of units due to the natural processes of language development (Ivashchenko, 2005: 137).

The traditional view of language as a macrosystem, which includes a corpus of standard and non-standard vocabulary, assumes that non-standard English is closely related to standard English; it is not an isolated system but a part of the sociolinguistic structure of English.

Analysis of the latest research and publications.

Basic research by scientists into such phenomena as colloquialism, social dialects (V. Zhyrmunsky, Ch. Fillmorr, L. Yakubynsky) became a prerequisite for studying slang. The attention of philologists to non-literary forms of language was renewed in the 90s of the twentieth century. This was due to changes in the language against the background of various transformations. At that time, the strongest influence of slang and colloquial vocabulary on the literary language was noted, caused by the entry into public life of representatives of various social groups – speakers of specific slang and other forms of non-literary speech.

Today, substandard vocabulary is an integral part of the lexicon, and it is absolutely impossible to do without it when learning a foreign language. It helps to understand everyday speech, find and interpret hidden meaning in statements.

The purpose of the article is to identify the ideas about various animals and birds necessary for describing the fragment of the CS of American slang in the next section, we need to turn to the cognitive analysis of verbal representatives of these concepts of animals and birds- macro concepts "ANIMAL" and "BIRD".

The cognitive analysis of the macro-concepts "ANIMAL" and "BIRD" should be carried out on the basis of a cognitive analysis of the internal form and actual meaning of the linguistic units that verbalize these macro-concepts.

Presenting main material. Most works in the field of cognitive linguistics use a range of concepts that are associated with various linguistic and cognitive structures and mental processes in general. These include such key categories as concept, prototype, cognitive structure, categorization, etc. To solve the research tasks, it is necessary to clarify the basic concepts of cognitive linguistics.

The conditions for the formation of cognitive science have determined its interdisciplinary nature. As a result, CL (cognitive linguistics), as part of cognitive science in its domestic and foreign versions, has borrowed the term "concept" as a result of the collision with psychology, philosophy, cultural studies and other disciplines. In foreign cognitive science, a concept is understood as a certain construct that refers to the mental level of a person (Ivashchenko, 2004). A concept is sometimes equated with a mental representation, which can be the meaning of a linguistic expression. The main units of the conceptual structure are its conceptual constituents – concepts correlated with conceptual "parts of speech": the concept of the Object (Thing) – "dog", Event – "war", Property – "redness", Place – "in the house", etc. The term "concept" (concept) can be interpreted as a basic mental formation involved in conceptualization.

Today, there are several areas of concept research in the national CL (Sukhorolska, 2009). Therefore, we consider it expedient to distinguish several main ones, based on the developed classifications of leading researchers: linguistic and cultural, which is adjacent to cultural, psycholinguistic and linguistic and cognitive. Accordingly, the content of the term “concept” depends on the direction of research.

In line with the cultural studies trend (Jackendoff, 1992: 107), the concept is considered as a key concept of culture. This direction borders on linguistic and cultural studies and is often considered as a part of it. According to the interpretation of the concept in the works of cultural studies, a concept is a “cultural constant” that exists permanently or for a long time (Jackendoff, 1992). A concept is a unit of culture in a concentrated form (Sukhorolska, 2009). The property of concepts as cultural constants is their representation of the cultural heritage of a particular ethnic group, as well as the characterization of the mental world (Jackendoff, 1992).

From the standpoint of psycholinguistics, concepts are interpreted as basic cognitive essences contained in human knowledge and subconsciousness. They are the end product of the conceptualization process (Yaroshchuk, 2012: 159). The psycholinguistic interpretation of the term “concept” implies the definition of a concept as a “perceptual, cognitive and affective formation of a dynamic nature” that obeys the laws of the human psyche (Yaroshchuk, 2012: 159–160).

The interpretation of the concept as a linguistic and cognitive entity is most relevant for this study. A concept is a meaningful unit of memory, the language of the brain (“lingua mentalis”), as well as a picture of the world represented in the human psyche, and language is the most convenient means of accessing the language of the brain and, accordingly, the essence of the human conceptual system. Following many researchers of concepts (Jackendoff, 1992), it is advisable to follow the semantic-cognitive (linguocognitive) approach, i.e., to move from the study of linguistic material to the description of the conceptual sphere of an ethnic group. In a number of studies on CL, there is a certain tendency noted by many concept researchers (Soudek, 1967: 104).

Despite the differentiation of the above areas in the study of the concept, the linguistic-cognitive and linguistic-cultural approaches are closely related and not mutually exclusive. Both approaches differ only in the vector of research: analyzing the linguistic-cognitive concept, researchers go from the consciousness of the individual to the culture of the ethnic group, while considering the linguistic-cultural concept – from culture to individual consciousness (Sukhorolska, 2009).

The multi-level nominal units of any language objectify and reflect certain mechanisms. In the process of categorization, representatives of one language community create a certain conceptual world picture (hereinafter – CWP). This CCP is objectified in the language – at the level of the linguistic world picture (hereinafter – LWP), and at the cognitive level is represented by concepts.

The categorization of various phenomena of reality concerns various phenomena, including the animal world.

A cognitive is a propositional cognitive element, a cognitive unit that is reconstructed when analyzing the cognitive space of linguistic units. The cognitem characterizing the macro-concepts “ANIMAL” and “BIRD” are identified on the basis of the analysis of the semantics of the internal form in interaction with the substandard meaning of the verbal representatives of the analyzed macro-concepts. It should be emphasized that the cognitive analysis of non-standard lexical and phraseological units that objectify macroconcepts “ANIMAL” and “BIRD”, is analyzed in the same section due to the specificity of the analyzed material. Firstly, the specificity lies in the fact that both FPs and substandard lexemes are signs of secondary nomination – they show semantic duality, i.e., they record two types of cognitive information about the world and its fragments at the level of internal format and at the level of actual meaning (Soudek, 1967: 108; Ivashchenko, 2004). Secondly, the fixation of cognates for each of the macro-concepts revealed regular intersections of cognates for both non-standard lexical and substandard phraseological units.

Despite the fact that the methodology of cognitive analysis has been developed in detail and described in cognitive research (Soudek, 1967: 111), it is advisable to highlight the key points related to it.

The structure of the cognitive system or “cognitive record” can be described within the formula “concept + associative relationship + concept”, which at the verbal level corresponds to the “word + word” scheme (the case of implicit associative relationship) or the “several semantically significant words” scheme (the case of explicit associative relationship) (Soudek, 1967: 108; Ivashchenko, 2005: 140).

Thus, the cognates for the analyzed macro-concepts are divided into those consisting of two or more semantically significant words (*A bird flies; An animal moves in a certain way; A bird is kept in a cage*). Since the animal concepts are summarized under the integrating category of “microconcept “ANIMAL”, and bird concepts – under the “macroconcept “BIRD”, then the name of the concepts is the name of the corresponding macro-concept. However, for each cognitive theme, within this pair of macro-

concepts, the names of the concepts in which they are actualized are indicated. Let's illustrate this thesis: "A bird is nocturnal" (bat, owl) is a generalized conceptual feature (*nocturnal* lifestyle) actualized in the concepts Bat and Owl and verbalized by the units bat (a prostitute or promiscuous woman (like the creatures, they appear at night)); owl (the late-night customers of bars, cafes and restaurants)).

The introduction of the concept of "single cognitive unit" in this study is appropriate in view of the need for a clearer classification of cognitions by volume, rather than simply bringing cognitions into the framework of differentiation: cognitive unit, cluster cognition. Thus, the term "single cognitive theme" refers to single conceptual features (macro) of a concept that have a fairly high frequency of actualization in its structure, which, however, cannot be combined into a cluster. According to the specifics of the analyzed material, it seems expedient to expand the scope of the concept of "subcognitive". The analysis revealed sub-cognitions that are not only included in a certain cluster cognition, but also act as a kind of cluster themselves, which unite, in turn, sub-cognitions-2. Let's illustrate this thesis with an example: within the macroconcept "ANIMAL" there is a cluster cognitive "An animal has a body" that integrates a number of subcognates: "An animal has eyes", "An animal has skin", "An animal has a tail" and so on. In turn, the subcognitive "An animal has eyes" itself represents a cluster – a cluster subcognitive. It is partitioned into subcognates-2: "An animal has red eyes", "An animal has black eyes", "An animal has green-grey eyes".

The scope of the analyzed macroconcepts is not limited to cluster and single cognitemes that make up its core. In the structure of both macroconcepts, there are peripheral features – low-frequency cognitemes. They are poorly represented in their structure and, accordingly, are actualized by single non-standard derivatives. These low-frequency cognates characterizing individual concepts are integrated into the macro-concepts "ANIMAL" and "BIRD", can also be identified and described, as they provide additional information necessary for analysis. However, for this study, this type of cognitemes are irrelevant, given their low level of involvement in the structure of the analyzed macroconcepts.

Cognitemes specify various characteristics of animals and birds, as well as actions performed by them and on them: external characteristics ("An animal has teeth"; "A bird has feathers"); qualitative characteristics ("An animal is aggressive"); "A bird is foolish"); behavioral traits caused by metabolism – eating behavior, defecation, urination.

("An animal egests", "A bird eats seeds"); behavioral characteristics related to reproduction and offspring ("An animal copulates", "A bird lays eggs"); territorial behavior ("An animal inhabits cities", "A bird is migratory"); behavioral traits related to natural abilities ("An animal bellows", "A bird sings"); behavioral traits related to the performance of actions ("An animal cuts down trees", "A bird puts eggs in another bird's nest"); animals and birds are the object of various actions by humans and their natural enemies ("An animal is tranquilized to calm", "A bird is trapped") (Sukhorolska, 2009).

Let us dwell on the general principles of searching for cognitemes and their varieties. It is customary to distinguish between "actual" and "etymological" cognitemes. The first type is differentiated into "explicit" and "implicit" cognitemes (the latter can be extracted from a "prototype situation"). The second type is characterized only by implicit features and its "decoding" requires reference to the "prototype situation". There are also mythological and meta-language cognitemes (Ivashchenko, 2005). Guided by the developed methods of cognitive analysis outlined in the works of a similar orientation (Soudek, 1967: 198), it seems possible to apply them to the material analyzed in this study. The allocation of relevant explicit cognitemes at the level of the internal form of multilevel nominal units in which the analyzed macroconcepts are verbalized is easy. However, explicit cognitemes are distinguished only in lexical units with the structure of a compound or compound-derived word, as well as in any type of FP. The compound noun *cat-lap* (milk) encodes the cognitive "An animal laps"; in the FP *hare's fur* (Ceramics) a brown or black glaze streaked with silvery white or yellow, used on certain varieties of Chinese pottery) – cognitive concept "An animal has fur". In the unit "hare's fur" reveals another cognitive theme that is implicit in the word. To decipher it, it is necessary to refer to the substandard meanings of the FO – (Ceramics) a brown or black glaze streaked with silvery white or yellow, used on certain varieties of Chinese pottery). Accordingly, the implicit cognitive "An animal has colored fur" is revealed, which complements the explicit cognitive.

The analysis of substandard LFOs indicates that most of the identified cognitemes are implicit. There are also cases of coincidence of explicit and implicit cognates in the structure of one concept. Cases of fixation of only explicit features within the internal form of a linguistic unit have also been noted (*Does a chicken have lips?* (US a rhetorical phrase of which the implication is, "Don't ask me stupid questions. Of course...") → cognitive unit "A bird has lips"), but they do not exceed the threshold of 16% of the

entire corpus of analyzed verbal representatives of the macro-concepts “ANIMAL” and “BIRD”.

Let us illustrate these points. In the compound noun *donkey-feet* ((Horse-racing) a description of a horse with especially narrow hooves], the cognitive “*An animal has feet*” can be explicitly obtained at the level of the internal form. Here, the analysis of the actual meaning allows us to identify the implicit cognitive “*An animal has thin legs*”. The combination of explicit and implicit cognates (hereinafter referred to as EC and IR) was archived in formations: *calf-legs* (US Cattleman, a horse whose legs are disproportionately short compared to its body) → EC “*An animal has legs*”, IR “*An animal has short legs*”; *goose egg* (a zero) → EC “*A bird lays eggs*”, IR “*A bird has round eggs*”; *cold turkey* (withdrawal from drugs without medication (Skin resembles cold plucked turkey)) → EC “*A bird is cold*”, IR “*A bird has skin*”, IR “*A bird is plucked*”; *bird's nest* ((the image of the nest filled with eggs) US somewhere worth robbing) → EC “*A bird builds a nest*”, IR “*A bird has a nest filled with eggs*”, IR “*A bird lays eggs*”; *monkey-face* (a grimace) → EC “*An animal has a face*”, IR “*An animal grimaces*”; *take off like a bat out of hell* (US to leave very quickly) → EC “*A bird flies*”, IR “*A bird flies fast*”, IR “*A bird flies faster when escaping danger*”; *dead bird* ((like the bird. It can not ‘move’; note Stephens & O’Brein, Materials for a Dict. Of Aus. Sl.: ‘derived from pigeon shooting (...) the prowess of any champion shot that “anything he aims at is a ‘dead bird’”). US a hopeless case or situation) → EC “*A bird dies*”, IR “*A bird can’t move when dead*”; *turkey neck* (the dreaded slack skin or “waddle” under the chin and along the front of the neck that can appear either genetically or as a result of aging. Notoriously resistant to topical creams and scrubs, it is widely believed that the only lasting method for eradication of the turkey neck is a surgical neck lift) → EC “*A bird has a neck*”, IR “*A bird has saggy neck skin*”. It was mentioned earlier that the identification of topical explicit cognates at the level of internal form is possible only when analyzing lexical items with the structure of a compound or compound-derived word, as well as any structural types of FPs. Only implicit cognates are archived in non-standard lexical items representing simple or derivative words in structural terms.

The identification of implicit cognates at the level of lexical units that were not formed by word formation is possible only when referring to the internal form, when correlating the literal and actual meanings, based on the analysis of the secondary semantics of the unit, its metaphorical, substandard meaning. Let us illustrate this thesis: *goat* (US Military, a West Point cadet who has the low-

est academic rank in his class) → IR “*An animal is foolish*”; whale (US Medicine, a grossly obese patient) → IR “*An animal is fat*”; zebra (US Football, an umpire; it comes from the black and white vertically striped shirts worn by the officials) → IR “*An animal has stripes*”; *canary* ((senses based on the yellow color of the bird (Soudek, 1967) although that may image refer to the cage) a convict’s yellow jacket) → IR “*A bird has yellow plumage*”; IR “*A bird is kept in a cage*”; *chicken* ((the stereotype of the chicken as a cowardly creature) US teen, a contest of nerve in which two cars drive towards either each other or an obstacle, cliff edge, etc. – the loser being the driver who turns aside first) → IR “*A bird is a coward*”; *penguin* ((the black and white pill) a variety of LSD) → IR “*A bird has black-and-white plumage*”. As already mentioned, in addition to topical cognates, there are etymological cognates. They are opposed to each other by the parameter “synchrony-diachrony” (Soudek, 1967). If certain cognitive features of the analyzed macroconcepts “ANIMAL” and “BIRD” cannot be detected with the synchronous approach, you must refer to the procedure for restoring the motivating situation or “prototype situation” at the diachronic level. Accordingly, cognitemes, “deciphered” as a result of etymological analysis are etymological. Let’s illustrate this thesis with examples of reconstructing a prototype situation and identifying etymological cognates. Let us consider the compound words *rabbit-catcher* [a midwife] and *rabbit-snatcher* (US an abortionist), which hide the same conceptual feature of the Rabbit concept. This feature (etymological cognitive) can be deciphered only at the level of the situation-type. Accordingly, the etymological search reveals the low-frequency IR “*An animal is delivered by a woman*”, and the situation-type is a historical fact that was included in medical textbooks: in 1726, a certain Mary Tofts stated that instead of a child, she gave birth to a litter of rabbits. This case received great publicity, although it was later proven to be a falsification. Another example: the lexical unit *buck* (US \$1, \$10) encodes the etymological cognitive “*An animal has skin (used as barter)*”, to “decipher” which it is necessary to refer to the following situation-image: in the XIX century, deer skin was a means of barter trade between American colonists and indigenous peoples of the United States (Indians) (Soudek, 1967). The analysis revealed etymological cognates that are extracted on the basis of the reconstruction of the biblical situation-type. Thus, in the *lexeme raven* ((the Biblical story) a small portion of bread and cheese) the etymological ICs “*A raven finds*

food in hard conditions" and IC "A raven brings food to people" are archived: the situation-type refers to the biblical story of how the prophet Elijah predicts a drought throughout the earth and is fed by crows: "And the prophet said (...) to Ahab, 'As the Lord God of Israel lives, in whose sight I stand, there will be neither dew nor rain these years, (...). And the word of the Lord came to him: Go from here, and turn eastward, and hide yourself by the brook Kerith (...); of this brook you shall drink, and I have commanded the ravens to feed you there. And he went and did according to the word of the LORD (...). And the ravens brought him bread and meat in the morning, and bread and meat in the evening, and he drank from the brook" (3 Kings). A number of the selected cognitemes represent a special subtype – mythological cognitemes. They are based on "fictional, but firmly entrenched in folk traditions, ideas about animals" or are related to folklore (Soudek, 1967), mythology, and biblical texts. For example, both etymological and mythological cognates underlie the lexical unit *goat* ((the traditional characteristics of the animal, i.e. lechery, stubbornness, etc.) a womanizer, a lecher): IR "An animal is lecherous". This etymological and mythological cognitive refers to the situation-type: in Greek mythology there were mythical creatures – satyrs, outwardly resembling both a man and a goat, who were distinguished by

excessive lust and lustfulness. Accordingly, under the influence of Greek myths, the association of a goat with lust was strengthened in folk beliefs. The idea of a quail as a bird associated with love and lust has been entrenched in the folk tradition: *quail* ((SE quail, a supposedly amorous bird] a prostitute) → IR "A bird is amorous". Some researchers supplement the range of cognates described above with another subtype – meta-linguistic cognates. They "contain an indication of the sound-symbolic external form of zoolexemes" (Jackendoff, 1992) and involve various euphonic mechanisms: alliteration and rhyme.

Conclusions. Thus, we found out that the concept "concept" is quite complex because it has a large number of interpretations. There are five main approaches to understanding this term: linguistic-cognitive, linguistic-cultural, logical, semantic-cognitive, philosophical-semiotic. However, despite the large number of interpretations, the majority scientists agree that the concept is an existing linguistic-cognitive unit in the mind of a person, but finds its expression in language. There are many classifications of concepts based on various criteria, for example, according to by way of expression, by origin, by structure, etc. It should be noted that in the case of rhyming slang, there are often cases when cognitive analysis is difficult. In such cases, we can state that it is impossible to restore the motivating situation.

BIBLIOGRAPHY

1. Іващенко В. Змістова структура наукового концепту і зміст наукового поняття. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2005. Вип. 16, кн. 1. С. 135–142.
2. Іващенко В. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору. *Мовознавство*. 2004. № 1. С. 54–61.
3. Ярошук Л. Комп'ютерний сленг як форма молодіжного спілкування. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*. 2012. № 1. С. 156–164. URL: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2012_1/Larysa_Yaroshchuk.pdf (дата звернення: 27.11.2023).
4. Soudek L. Structure of Substandard Words in British and American English. Bratislava: Slovenská akademia vied. 1967. 229 p.
5. Сухорольська С.М., Федоренко О.І. Методи лінгвістичних досліджень: Навч. посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2009. 344 с.
6. Jackendoff R. What is a concept? Frames, Fields, and Contrasts. *New Essays in Semantics and Lexical Organization*. Hillsdale, 1992. 154 p.

REFERENCES

1. Ivashchenko V. L. (2005) Zmistova struktura naukovohto kontseptu i zmist naukovohto poniattia. [The content structure of the scientific concept and the content of the scientific concept] *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Vyp. 16, kn. 1. S. 135–142. [In Ukrainian]
2. Ivashchenko V. (2004) Typolohichna dyferentsiatsiia kontseptualnykh struktur yak odynyts mentalnoho prostoru. *Movoznavstvo*. № 1. Pp. 54–61. [In Ukrainian]
3. Yaroshchuk L. Kompiuternyi slenkh yak forma molodizhnoho spilkuvannia. [Computer Slang as a Form of Youth Communication]. *Current Problems of Romano-Germanic Philology and Applied Linguistics*. 2012. No. 1. Pp. 156–164. [in Ukrainian]. URL: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2012_1/Larysa_Yaroshchuk.pdf (date of application: 27.11.2023).
4. Soudek L. Structure of Substandard Words in British and American English. Bratislava: Slovenská akademia vied, 1967. 229 p.
5. Sukhorolska S.M., Fedorenko O.I. (2009) Metody linhvistychnykh doslidzhen. [Methods of linguistic research]. Navch. posibnyk. 2-he vyd., pererob. i dop. Lviv: Vydavnychy tsestr LNU im. Ivana Franka. 344 s. [In Ukrainian].
6. Jackendoff R. What is a concept? Frames, Fields, and Contrasts. *New Essays in Semantics and Lexical Organization*. Hillsdale, 1992. 154 p.

УДК 398 (511.131). Фольклористики
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-30>

Жаля Халіл гизи НАГІЄВА,
orcid.org/0009-0005-2998-3746
докторант (очний) кафедри азербайджанської усної народної літератури
Бакинського державного університету,
редактор
Видавництва AZEDU
(Баку, Азербайджан) nagiyevaj@inbox.ru

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕПОСУ «МАНАС»

Мета статті простежувати та систематизувати історії дослідження монументального киргизького епосу «Манас», на основі конкретних матеріалів, фактів, наукових праць, включеного до списку шедеврів нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО.

Методи та методології. У статті широко використані такі обзенаукові методи як систематизація, класифікація, аналіз історичних фактів, описовий огляд, порівняльний аналіз аналогічних джерел та методи творчого абстрагування. Особлива увага у статті приділяється проблемі дослідження, видання та перекладу епосу «Манас» в Азербайджані, зазначається внесок азербайджанських вчених у моносознавство.

Новизна у статті. Вперше у вітчизняній фольклористиці дається докладний огляд та аналіз наукової діяльності різних вчених (українських, тюркських, європейських), пов'язаної з вивченням, перекладом, виданням та популяризацією фольклорних зразків тюркського світу, особливо епосу «Манас», підкреслюються майстерність видатних манасів. Їх роль у записі та поширенні тексту епосу.

Висновки та висновки. Підсумовуючи його питання, автор зазначає, що в азербайджанському літературознавстві першим дослідником і перекладачем епосу «Манас» був Аділь Джаміль. Дослідник написав дисертацію «Епос «Манас» та «традиція тюркських дастанів», згодом якого у 2002 р. була опублікована однойменна монографія А.Джаміля.

Вказується, що Азербайджан ще має велику роботу з ґрунтового вивчення епосу «Манас», що займає унікальне місце у світовій скарбниці спадщини тюркських народів.

Таким чином, епос «Манас» є не лише усною народною творчістю, генною передачею інформації киргизів, а й наступною духовною спадщиною, близькою і дорогою всьому тюркському світу.

Як видно, в даний час в Азербайджані ще має бути велика робота, пов'язана з перекладом епосу «Манас», дослідженням численних тем, пов'язаних з епосом. Наголошується, що видатний мана-сөөд Т.Гюленсоє дав цьому велике значення і зазначив, що, у міру ґрунтового вивчення епосу «Манас» з'являтимуться достовірні тексти, точніші варіанти, що принесе користь тюркській культурі.

Ключові слова: епос, «Манас», киргизький народ, тюркський світ, манасчі, манасведение, запис, переклад, дослідження, Азербайджан.

Zhala Khalil gizi NAGHIYEVA,
orcid.org/0009-0005-2998-3746
PhD student at the Department of Azerbaijani Oral Folk Literature
Baku State University,
Editor
publishing house AZEDU
(Baku, Azerbaijan) nagiyevaj@inbox.ru

THE HISTORY OF RESEARCH OF THE MANAS EPOS

The purpose of the article is to trace and systematize the history of the study of the monumental Kyrgyz epic “Manas”, based on specific materials, facts, and scientific works included in the UNESCO list of masterpieces of the intangible cultural heritage of humanity.

Methods and methodologies. The article widely uses such general scientific methods as systematization, classification, analysis of historical facts, descriptive review, comparative analysis of similar sources and methods of creative abstraction. Particular attention is paid to the problem of research, publication and translation of the epic “Manas” in Azerbaijan, and the contribution of Azerbaijani scientists to Manas studies is noted.

Novelty in the article. For the first time in domestic folklore, a detailed review and analysis of the scientific activities of various scientists (Ukrainian, Turkic, European) related to the study, translation, publication and popularization of folklore samples of the Turkic world, especially the epic “Manas”, is given, the skill of outstanding manaschi (manas guides) and their role in recording and disseminating the text of the epic.

Results and conclusions. *Summing up the consideration of his issue, the author notes that in Azerbaijani literary criticism the first researcher and translator of the epic "Manas" was Adil Jamil. The researcher wrote a dissertation "The Epic "Manas" and the "Tradition of Turkic Dastans"', subsequently in 2002 a monograph of the same name by A. Jamil was published.*

It is indicated that Azerbaijan still has a lot of work to do on a detailed study of the epic "Manas", which occupies a unique place in the world treasury of the heritage of the Turkic peoples.

Thus, the epic "Manas" is not only oral folk art, genetic transmission of information from the Kyrgyz people, but also a successive spiritual heritage, close and dear to the entire Turkic world.

As you can see, at present there is still a lot of work to be done in Azerbaijan related to the translation of the epic "Manas" and the study of numerous topics related to the epic. It is emphasized that the outstanding mana expert T. Gülensoy gave this great importance and noted that, as the epic "Manas" is thoroughly studied, reliable texts, more accurate versions will appear, which will benefit Turkic culture.

Key words: *The Manas epos, the Kyrgyz people, the Turkic world, manaschi, study of the Manas epos, recording, translation, Azerbaijan.*

Введення (постановка проблеми). Киргизький епос «Манас», включений до списку шедеврів культурної спадщини людства ЮНЕСКО, а також до книги рекордів Гіннеса як найоб'ємнішого епосу у світі, вирізняється своєю монументальністю та значимістю в загальнотюркському мисленні, епічній традиції та має давню тисячолітню. Однак у тюркології дослідження, присвячені даному епосу, належать до недавнього часу. Епос «Манас» у шістнадцять разів більший за епопею А. Фірдосі «Шахнаме», у двадцять разів більший за твори Гомера «Іліада» та «Одіссея», втричі більший за давньоіндійський епос «Махабхарата». Перші згадки про цей епос, що має нині понад 65 варіантів, відносяться до XVI ст. Вони зустрічаються у творі Сейфаддіна Ахсікенді «Маджмуат-Таваріх», де міститься частина епосу «Манас», перекладена таджицькою мовою. У цьому творі син Якуб бека, який перебував у підпорядкуванні ханства Алтинорду, (Золота Орда) заводить про Манас. Тут відбито битви калмицького хана Йолая з Манасом. Слід зазначити, що цей твір було опубліковано А.Т. Таїрзаде у 1960 р. у видавництві Ленінградського університету. У наступні століття відомості про цей епос не зустрічаються.

Основний матеріал. Ще XIX в. царські чиновники відправлені в Середню Азію для знайомства з її народами та географією, повідомляли про епосі «Манас» у документах, поданому уряду в 1849 р. для використання у своїх колоніальних інтересах. У повідомленні сказано, що в давні часи, за часів народу, який називали ногайцями, жив джигіт Манас і його син Семетей (Насіє, 1995).

Вперше науковий світ дізнався про епосі «Манас» завдяки казахському етнографу Чокану Валіханову. 26 травня 1856 р. Ч. Валіханов записав одну з високохудожніх частин легенди «Поминка Кекетай хана», і цей день увійшов в історію як дата першого запису епосу «Манас». Велиханов оцінив «Манас» як видатний твір усної традиції, киргизького фольклору. Саме йому належить

визначення, дане їм «Манасу» як степової «Іліади», а поему «Семетей» він охарактеризував як східну «Одіссею». Вчений зазначив, що в цьому епосі відображені спосіб життя, звичаї, традиції, моральні підвалини та релігійні погляди киргизів, їхня географія, медичні знання, зв'язки з іншими державами (Inan, 1980: 10).

Довгий час варіант Ч.Валіханова, що не видавався, в 1964 р. був виявлений казахським тюркологом Алкеєм Маргуланом і опублікований в 1973 р. казахською мовою. Цей же текст було перекладено киргизькою мовою і опубліковано в 1977 р., пізніше його було перекладено англійською мовою А.Хатто.

Текст «Манаса» складається із 12452 рядків. Текст складається з наступних частин: народження Манаса (1649 рядків); прийняття ісламу Алмамбетом, його зустріч із ханом Кекче та Манасом (1862 рядки); війна між Манасом і Кекче, одруження Манаса на Каникей і воскресіння Манаса після смерті (2686 рядків), Бокмурун (2595 рядків), КезКаман (2540 рядків); народження Семетей та Семетей (1078 рядків). Вчений переклав текст «Манаса» німецькою мовою і опублікував його в Лейпцигу в 1885 році.

У радянські роки для того, щоб краще дізнатися нації, що входять до нього, і проводити відповідну політику, збір і видання зразків усної народної літератури киргизів, як і інших тюркських народів, інтенсифікувалися. У дослідженнях, проведених цей період (1917–1924 р.р.), було зібрано дуже багато різних варіантів епосу «Манас» загалом понад 400000 рядків. Частина їх була опублікована у 1925, 1941 та 1956 р.р. У 1925 р. ЕшеналіАрабайогли опублікував один із розділів частини «Семетей», записаної у Манасчі Тинибека.

У 1903 році зібрали у манасчі Кендже Кара частину епосу, який був перекладений російською мовою. У 1911 р. у Будапешті у 12-му номері друкованого органу Клеті Семлі угорський сходознавець, етнограф Д. Алмаші опублікував уривок

з епосу у 72 рядки. Цей уривок був записаний Д. Алмаші в Нарінгелі в районі на схід від озера Іссик-Куль. У 1922 р. Кайум Міфтаков почав записувати епос «Манас» у відомого манасчі Сагимбая Орозбаєва, пізніше Ібраїм Абдиракманов продовжив цю роботу. Абдиракманов протягом чотирьох років залишався у Орозбаєва і записав у нього 180 378 рядків.

Після смерті Орозбаєва частину епосу, що залишилася, записали у Сакабая Каралаєва – одного з найвідоміших манасчі. Цей запис тривав з 1930 по 1947 р. Роботу зі збору матеріалу проводили К. Джумабаєв, І. Абдир-акманов, Дж. Рісов, Р. Кадирбаєва. Цей варіант епосу складається з наступних частин: Манас (85104 рядки); Семетей (316157 рядків); Сейтек (84697 рядків), Кенен, Алимсарик, Кулунсарик (усі тричастини загалом – 15186 рядків). У 1935 р. О. Киштообаєв, Р. Кидирбаєва, Т. Байджієв записали від манасчі Шапака Рісменде текст епосу в 46 671 рядок. У 1937–1939 р.р. манасчі Тогомок Молда сам записав свій варіант. Цей текст епосу складається з 48 492 рядків. Дослідник Ібраїм Абдиракманов, який займався збором та виданням епосу «Манас», – також один із майстрів-манасчі. Його варіант, що складається з 48 930 рядків і коротко охоплює основні епізоди епосу, був також опублікований. У 1938–1940 р.р. було записано варіант епосу, розказаний Багишем Созановим. Цей текст, що складається з 41140 рядків, був записаний І. Абдиракмановим, М. Багишевим та І. Мусаєвим. У 1944–1945 р.р. дослідники С. Байсалов, А. Тайкюренов, І. Абдиракманов коротко записали від манасчі Молдобасана Мусулманкулова всі епізоди епосу (57688 рядків).

Тексти епосу, розказані багатьма майстрами-манасчі на чолі з С. Орозбаєвим, були видані в чотирьох томах в 1958 частина епосу «Манас», записана від Орозбаєва (180000 рядків), була перевидана в 1978–1984 р. У 1960–1970 рр. від Малібету Чокмороглу було записано три частини епосу. Найдовший варіант епосу – понад півмільйона рядків, записаний від С. Каралаєва, – був виданий у п'яти томах у 1984–1991 рр.: Манас – два томи, Семетей – два томи, Сейтек – один том.

Традиція «майстер – учень», що існує в азербайджанській ашузькій творчості, характерна і для поширення та збереження епосу «Манас». Майстри-манасчі не дозволяли своїм учням – підліткам виступати перед народом доти, доки вони остаточно не сформується. Примітно, що манасчі, коханий і шанований народом, повинен мати «божественний голос» і отримати божественний дар уві сні. Тому відомі манасчі, перш ніж почати

виконувати сказання, розповідали слухачам свої сни, намагаючись їх переконати в тому, що уві сні вони зустрічалися та розмовляли з духом Манаса та його джигітами (Неууат; Salahov, 2009: 6). Тих, хто казав епос «Манас» повністю, називали «манасчі», тих, хто казав лише певну частину епосу, називали «ірчі». Про перших манасчі Джайсана Ірчі та Ірманнадіна Ірчі існують лише легенди та перекази. Від «Манаса», розказаного ними, не залишилося жодного рядка. На думку М. Ауезова, творцем перших віршів про героя епосу Манаса імовірно був Чайсан Ірчі. У варіанті С. Орозбаєва Чайсан Ірчі дається як один із сорока джигітів Манаса. Надалі молодих манасчі благословляли: «Будь таким же ірчі, як Токдогул». Такі майстри-манасчі, як Келдібей Бариборогли (XVIII століття), Балик (Баймурат Кумарогли – 1793–1873), Абілгази Джумбайогли (XX століття), Кидиралі Кайназарогли (1850–1920), Молдобасан Мусулманманов, Молдобасан Мусулманкулов Акмат Токтогул огли, Кальбюбю Сюнубайгизи (1922), Сейді Дейдігізи, Імангази Ісанулогли та ін. зберегли та донесли епос до наших днів. Найвідоміші манасчі серед них – С. Орозбаєв, С. Каралаєв та Джусуп Мамай (Бектенов; Нанаєв, 1999).

В результаті досліджень, проведених у Східному Туркестані (Уйгурстан) – регіоні Китайської Народної Республіки – було виявлено близько 70 манасчі. Найвідоміший з них – манасчі Джусуп Мамай, власник найширшого 18-томного варіанта епосу. Записаний від нього текст епосу більш ніж у 210 000 рядків складається з восьми частин: Манас, Семетей (син Манаса); Сейтек (син Семетя); Кененім (син Сейтека); Сейїт (син Кененіма); Асилбача та Бекбача (сини-близнюки Кененіма); Сомбілек (син Бекбачі); Чигитій (син Сомбілека).

Зазвичай манасчі починають свою оповідь з генеалогічного дерева. Дехто дає це в короткій формі, дехто добирається до самого Гара хана. Тому вчені не дійшли єдиної думки про час виникнення епосу. Висувались гіпотези про те, що основа епосу пов'язана з подіями історії киргизів IX ст. Видатний учений-філолог В.М. Жирмунський вважав, що історичне тло епосу загалом відповідає умовам XV–XVIII ст., і стверджував, що з завершенням калмико-киргизьких битв завершується і історія Манаса. Киргизький літературознавець Б.М. Юнусалієв вважає, що епос сформувався в IX–XI ст. І.Б. Молдобаєв ділить історичні події, відображені в епосі «Манас», на сім періодів: гуни та їх період (з до н.е. до V ст.); давньотюркський та киргизький період (VI–IX ст.); Каракитайський та караханідський період (IX–XIII ст.); монгольський період (XVII ст.); істо-

ричні події періоду Золотої орди та інших ханств (XIV–XVI ст.); Джунгарський та Айрат Калинлицький період XV–XVIII ст.); доповнення епосу «Манас», зроблені останнім часом (XIX–XX ст.).

Дослідник поділяє історію всіх подій в епосі на три великі періоди: Єнісейський період (з найдавніших часів до середини IX ст.); Алтайський період (з другої половини IX ст. до середини XV ст.); період гір Тенгри (з XV ст. до кінця XVIII ст.). На думку археологів, епос «Манас» з'явився в період побудови держави Киргизьких тюрків у IX ст. Зазвичай виникнення епосу «Манас» відносять до IX–X ст. У 840 р. Уйгурський каганат було знищено після двадцятирічної війни з єнісейськими киргизами. Ватажок киргизів Аджо оголосив себе ханом і заявив уйгурському хану: твоє життя закінчилося!

Зазначимо, що літературний образ Аджо вважається прототипом Манаса (Наууат; Salahov, 2009: 5).

Як відомо, епос «Манас» включений до списку шедеврів нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО. У 1994 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію про всесвітнє святкування 1000-річчя епосу «Манас», яке відбулося в 1995 р. Святкування 1000-річчя епосу стало яскравою та незабутньою національно-культурною подією для всього тюркського.

У заходах взяла участь і делегація з Азербайджану на чолі із загальнонаціональним лідером Гейдаром Алієвим. У складі делегації був і перший азербайджанський моносознавець Аділь Джаміль (Орозбаков, 2015). Під час проведення заходів було опубліковано десятки наукових статей, монографій, перекладних текстів, пов'язаних із епосом «Манас». Всі тексти епосу «Манас», які до цього не видавалися через накладені на них заборони, або з різних причин видавалися у формі, що відрізняється від оригіналу, були порівняні з їх оригіналами, що зберігаються в архівах, і опубліковані. У збірку «Епос «Манас» та епічну спадщину народів світу», присвячену 1000-річчю епосу «Манас» (27–28 серпня), було представлено 226 науково-дослідних праць. Ці матеріали були опубліковані в 1997 р. в Анкарі у виданнях центру «Манас-1000 Вісті Бішкека (Бішкек, 26–31 серпня, 1995). У зв'язку з ювілеєм 1995 р. Еміне Гурсою Наслаки переклала епос «Манас» у варіанті Радлова турецькою мовою (Gursoy, 1995). Цей турецький переклад опубліковано ТЮРКСОЙ. Полад Бюльбюльогли, який тоді був головою ТЮРКСОЙ, писав: «Цей епос поруч із боротьбою кыргызского народу свободу відбив і зберіг також міфологічні особливості тюрк-

ських достанов і елементи шаманізму. Якщо взяти до уваги, що сорок джигітів Манаса представляють сорок тюркських народів, то епос «Манас» є енциклопедією не лише киргизів, а й усього тюркського світу» (Gursoy, 1995: 8).

Е. Гурсой дала текст епосу у трьох стовпцях. У першому стовпці подається киргизький текст, написаний кирилицею; у другому стовпці-латиницею; у третьому стовпці дається текст, перекладений турецькою (Gursoy, 1995: 17). У тому ж році в культурному центрі Атаатюрка було опубліковано переклад Фікрету Туркмена та Алімджана Інаята варіанта Кенеша Юсупова, присвячені ювілею.

Кожен з манасоведов мав свій підхід до епосу «Манас», і тому кожен з цих дослідницьких праць, що відрізняються один від одного, є найціннішим оригінальним матеріалом. Видатний турецький дослідник Бахеддін Огел у своїй книзі «Турецька міфологія» представив епос «Манас» як частину загальнотюркського епосу: киргизи також є одним з тюркських народів і розмовляють на одному з тюркських прислівників. Як і у всіх тюрків у світі є подібні способи оповіді епосу. У цих дас-танах спільність і схожість традицій, світогляду, віри в різні події, предмети.

З цієї причини справжній книзі ми намагалися проаналізувати не так зовнішню структуру епосу «Манас», як його внутрішнє життя і знайти подібності з епосами інших тюркських народів» (Ogel, 1963: 494). Зазначимо, що Б. Огел залучив до дослідження саме ті частини епосу, які пов'язані із загальнотюркським міфологічним мисленням.

1. У 2002 р. учений-манасовед Тунджер Гюленсой, який переклав епос турецькою мовою, пише: «Переклад вимагав величезної уваги і тому просувався дуже повільно, т.к. цей епос відбиває відчуття, філософію, звичаї нації. Тому необхідно було знайти еквівалент, який повністю відповідає значенню кожного слова. Хоча в цілому епос видається віршованим, у багатьох його частинах є прозові особливості. При перекладі тексту необхідно звертати увагу на рими: киргизький – киргизькі рими, турецько-турецькі рими, турецький киргизькі рими» (Gülensoy, 2002: 7–8). У 1998–2000 р. було видано книгу викладача факультету тюркології Киргизько-Турецького університету Т. Гюленсой «Манас», що складається з семи частин (Gülensoy, 2002). На початку книги даються відомості про манасчі, про сам епос «Манас», про його сюжетні гілки, про походження імені Манас, про культурні елементи в епосі «Манас» (турецькою мовою). Далі даються сім частин: від народження Манаса до смерті чи зникнення Семетя.

Видатні вчені М. Ауєзов, Р. Кидирбаєва, К. Рахматулін, А. Маргулан, М. Юнусалієв, С. Мусаєв, А. Джайнакова, А. Акматалієв, А. Інан, Б. Огел, Е. Гюрсой, Ф. Кепрюлю, Зекі Веліді Тоған, Ф. Тюркмен, Н. Йилдиз, М. Джанполат та ін. досліджували епос «Манас» у різних аспектах.

Висновок. В азербайджанському літературознавстві першим дослідником та перекладачем епосу «Манас» був Аділь Джаміль. Дослідник написав дисертацію «Епос «Манас» та «традиція тюркських дастанів»; 2002 р. була опублікована однойменна монографія А. Джаміля. Його поетичні переклади епосу з варіанта С. Орозбаєва були надруковані в газеті «Ədəbiyyat» (Література), у журналі «Gənclik» (Юність), в антології «1500 років огузькому віршу», складеної народним письменником Азербайджану Анаром, у книзі «Література». А. Джаміль переклав азербайджанською мовою короткий варіант епосу «Манас», складений Кенешем Юсуповим. Цей переклад був опублікований у 2009 р. Книга складається з наступних частин: «Дитинство Манаса», «Перемоги хана Манаса», «На батьківщині предків», «Поминки по Кекетей хану», «Великий похід», «Поминки». Слід зазначити, що киргизський фольклор, у тому числі епос «Манас», недостатньо досліджений в Азербайджані. А. Джаміль у зв'язку з перекладом епосу пише: «Епос «Манас», який я почав перекладати та досліджувати з 80-х р.р., повністю заволодів моєю душею, серцем і не дає мені спокою. Вийшла у світ моя монографія «Епос «Манас» і традиція тюркських дастанів», що стала результатом моїх досліджень. Однак я не сподівався, що встигну завершити переклад монументального епосу в мільйон ряд-

ків і тому почав шукати короткий варіант епосу «Манас», щоб представити його азербайджанському читачеві» (Неууат; Salahov, 2009: 4).

Як видно, в даний час в Азербайджані ще має бути велика робота, пов'язана з перекладом епосу «Манас», дослідженням численних тем, пов'язаних з епосом. Говорячи словами видатного мана-совета Т. Гюленсоє, «У міру ґрунтового вивчення епосу «Манас» з'являтимуться достовірні тексти, точніші варіанти, що принесє користь тюркській культурі» (Орозбаков, 2015: 8).

Підсумовуючи його питання, автор зазначає, що в азербайджанському літературознавстві першим дослідником і перекладачем епосу «Манас» був Аділь Джаміль. Дослідник написав дисертацію «Епос «Манас» та «традиція тюркських дастанів», згодом якого у 2002 р. була опублікована однойменна монографія А. Джаміля.

Вказується, що Азербайджан ще має велику роботу з ґрунтового вивчення епосу «Манас», що займає унікальне місце у світовій скарбниці спадщини тюркських народів.

Таким чином, епос «Манас» є не лише усною народною творчістю, генною передачею інформації киргизів, а й наступною духовною спадщиною, близькою і дорогою всьому тюркському світу.

Як видно, в даний час в Азербайджані ще має бути велика робота, пов'язана з перекладом епосу «Манас», дослідженням численних тем, пов'язаних з епосом. Наголошується, що видатний мана-совет Т. Гюленсоє дав цьому велике значення і зазначив, що, у міру ґрунтового вивчення епосу «Манас» з'являтимуться достовірні тексти, точніші варіанти, що принесє користь тюркській культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abdulkadir İnan, Manas destanı, Milli Eğitim Bakanlığı yayımları, İstanbul, 1992, 180 s.
2. Baheddin Ögel, Türk mitolojisi, I cilt, Türk tarih kurumu yayımları, Ankara, 1993, 610 s.
3. Emine Gürsoy Naskali, Manas destanı, Türksoy yayımları, Ankara, 1995, 287 s.
4. Emine Gürsoy Naskali, Bozkırdan bağımsızlığa Manas, Türk dil kurumu yayımları, Ankara, 1995, 294 s.
5. Heuyat, J., Salahov. Z. "Manas" eposu. Bakı, Nurlan nəşriyyat evi. 2009, 290 s.
6. Бектенов, З., Нанаев К. (Түзүүчү) – Манас: Кыргыздын баатырдык эпосу. Сагымбай Орозбак уулу менен Саякбай Каралаевдин варианттары боюнча Бишкек, 1999, 432 б.
7. Орозбаков, Сагымбай (А. Акматалиевдин жалпы редакциясы астында) «Манас» энциклопедиясы. Б. : Бийиктик плюс, 2015, 1416 б.
8. Yıldız, Naciye. Manas destanı ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller, Türk dil kurumu yayımları, Ankara, 1995, 956 S.
9. Gülensoy, Tuncer. Manas destanı, Akçağ yayımları, Ankara, 2002, 419 s.

REFERENCES

1. İnan, Abdulkadir. (1992) Manas destanı. [Manas epic], Milli Eğitim Bakanlığı yayımları, İstanbul, 180 s. [in Turkish]
2. Ögel, Baheddin (1993) Türk mitolojisi, I cilt, [Turkish Mythology], I cilt, Türk tarih kurumu yayımları, Ankara, 610 s. [in Turkish]
3. Gürsoy Naskali, Emine (1995) Manas destanı, [Emine. Manas epic], Turksoy yayımları, Ankara, 287s. [in Turkish]
4. Gürsoy Naskali, Emine (1995) Bozkırdan bağımsızlığa Manas, [Emine. Manas from Bozkurt (Bozkurt – Wight wolf) independence], Türk dil kurumu yayımları, Ankara, 1995, 294 s. [in Turkish]

5. Neuyet, J., Salahov. Z. (2009), “Manas” eposu. [The epic “Manas”]. Bakı, Nurlan nəşriyyat evi. 2009, 290 s. [in Azerbaijanian]
6. Бектенов, З., Нанаев К. (Түзүүчү) – Манас: Кыргыздын баатырдык эпосу. [Manas: Kyrgyz heroic epic]. Сагымбай Орозбак уулу менен Саякбай Каралаевдин варианттары боюнча Бишкек, 1999, 432 б. [in Kirgiz]
7. Орозбаков, Сагымбай (А. Акматалиевин жалпы редакциясы астында) (2015), “Манас” энциклопедиясы. [(under the general editorship of A. Akmataliyev) “Manas” encyclopedia]. Орозбаков, Сагымбай (А. Акматалиевин жалпы редакциясы астындағы) «Манас» энциклопедиясы. -Б. : Биіктік плюс, 2015, 1416 б. [in Kazakh]
8. Yıldız, Naciye. (1995), Manas destanı ve Kırqız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller, [Findings and analyzes related to the epic of Manas and Kyrgyz culture], Türk dil kurumu yayınları, Ankara, 956 s. [in Turkish]
9. Gülensoy, Tuncer (2002), Manas destanı, [Manas epic], Akçağ yayınları, Ankara, 2002, 419 s. [in Turkish]

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.016:811.161.2'243]:794

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-31>

Тетяна ГОРОХОВА,
 orcid.org/0000-0003-0113-8653
 кандидат педагогічних наук,
 доцент кафедри української мови
 Київського університету імені Бориса Грінченка
 (Київ, Україна) t.horokhova@kubg.edu.ua

ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАСТІЛЬНИХ ІГОР У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті з'ясовано, що для навчання української мови як іноземної важливим є пошук методів організації навчальної діяльності, суголосних сучасним освітнім реаліям, а також теоретичне обґрунтування, методичне забезпечення та практичне втілення нових форм і технологій навчання. Стаття присвячена проблемі визначення сутності дидактичної настільної гри, розкриттю особливостей їх застосування у навчанні української мови як іноземної. Дослідження спрямоване на покращення методів викладання української мови як іноземної та впровадження нових підходів для збагачення навчального процесу.

Аналіз вітчизняних та іноземних наукових публікацій за тематикою дослідження виявив посилений інтересі сучасних дослідників до проблеми використання дидактичних ігор у навчанні, зокрема, настільних ігор, які дають змогу створити альтернативний навчальний простір з потенціалом когнітивного, мовленнєвого та поведінкового розвитку.

Проаналізовано дидактичний потенціал настільних ігор, розглянуто їх вплив на розвиток мовних знань, лексичного запасу та комунікативних вмінь та навичок студентів. Стаття висвітлює конкретні приклади настільних ігор, а саме «Хто я?», «Сімейки», «Scrabble», «Alias» та інших, які можуть бути використані в процесі навчання, а також рекомендації щодо їхнього ефективного впровадження у навчальний процес.

Розкрито актуальність використання настільних ігор в освітній діяльності студентів-іноземців, проаналізовано основні переваги та ризики, які можуть виникнути у процесі впровадження окресленого методу. Висвітлено переваги використання настільних ігор, зокрема зручність, візуальні можливості, багатофункціональність, тематична різноманітність, інтерактивність та вплив на емоційну сферу.

Підкреслено, що використання елементів настільних ігор у процесі навчання української мови як іноземної уможливило проведення занять відповідно до найсучасніших загальнопедагогічних, психологічних і дидактичних вимог, оскільки такі заняття спрямовують діяльність іноземних студентів на збагачення мовлення, підвищують активність, динамічність, емоційність навчальної діяльності, сприяють формуванню комунікативної компетентності через групову взаємодію.

Ключові слова: настільні ігри, дидактичні настільні ігри, навчання української мови як іноземної.

Tetiana HOROKHOVA,
 orcid.org/0000-0003-0113-8653
 PhD in Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Ukrainian Language Department
 Borys Grinchenko Kyiv University
 (Kyiv, Ukraine) t.horokhova@kubg.edu.ua

THE DIDACTIC POTENTIAL OF BOARD GAMES IN TEACHING THE UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The article found out that it is important to find methods of organizing educational activities that are consistent with modern educational realities, as well as theoretical justification, methodological support and practical implementation of new forms and technologies of learning the Ukrainian as a foreign language. The article is devoted to the problem of defining the essence of didactic board games, revealing the features of their use in teaching Ukrainian as a foreign language. The research is aimed at improving the methods of teaching Ukrainian as a foreign language and introducing new approaches to enrich the educational process.

The revival of board gameplay has been discussed in mainstream media, and has drawn the attention of researchers. The analysis of scientific publications on the topic revealed the increased interest of modern researchers in the problem of using didactic games in education, in particular, board games, which make it possible to create an alternative learning space with the potential of cognitive, speech and behavioral development.

The didactic potential of board games was analyzed, and their impact on the development of vocabulary, language knowledge and communication skills of students was considered. The article highlights specific examples of board games, namely "Who am I?", "Families", "Scrabble", "Alias" and others, which can be used in the learning process, as well as recommendations for their effective implementation in the learning process.

The relevance of using board games in the educational activities of foreign students was revealed. The main advantages and risks that may arise in the process of implementing the outlined method are analyzed. The advantages of using board games are highlighted, including convenience, visual capabilities, multifunctionality, thematic diversity, interactivity and impact on the emotional sphere.

It is emphasized that the use of board games' elements in the process of learning the Ukrainian as a foreign language makes it possible to conduct lessons in accordance with modern pedagogical, psychological and didactic requirements. Such classes direct the activities of foreign students to enrich their vocabulary, increase emotionality of educational process, contribute to the formation of communicative competence through group interaction.

Key words: board games, didactic board games, learning Ukrainian as a foreign language.

Постановка проблеми. Сучасні події в Україні й у світі сприяють посиленому інтересу іноземців до опанування української мови, тому методика викладання української мови як іноземної нині стає одним із пріоритетних напрямів української лінгводидактики. Актуальності набуває пошук ефективних методів і прийомів навчання української мови як іноземної. У сучасному освітньому середовищі важливу роль відведено інноваційним технологіям та активним методам навчання, з-поміж яких можна виокремити ігрові методи і технології навчання, елементи гейміфікації. Останні роки можна спостерігати популярність у молодого покоління настільних ігор, що відкриває шлях до використання їх дидактичного потенціалу для інтенсифікації та урізноманітнення занять з української мови як іноземної.

Аналіз досліджень. Питання викладання української мови як іноземної висвітлено в працях таких вчених, як Є. Голобородько, Т. Вінтонів, Т. Колодько, Е. Мосьпан, М. Пентилюк, О. Тростинська, В. Федчик, М. Шведова, Г. Швець, Г. Шелест та інші.

Про проблему підвищення ефективності навчального процесу іноземних студентів з використанням новітніх педагогічних технологій пише Г. Швець, зокрема про залучення нетрадиційних форм навчальної діяльності, апеляції до емоційної сфери особистості студентів та активізації їхніх творчих можливостей. Для навчання української мови як іноземної важливим є пошук методів організації навчальної діяльності, суголосних сучасним освітнім реаліям, а також теоретичне обґрунтування, методичне забезпечення та практичне втілення нових форм і технологій навчання (Швець, 2019).

Нині спостерігаємо дослідницький інтерес українських лінгводидактів (О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, О. Кучерук, Л. Мелешко, І. Мельникова, О. Остапченко та інші) до окремих аспектів організації ігрової діяльності в навчанні мови, оскільки гра дає змогу створити розви-

вальне навчальне середовище, підвищити мотивацію до навчання мови та поліпшити якісні показники освітніх досягнень.

Окремі дослідження в сучасній лінгводидактиці присвячено дидактичним аспектам упровадження ігрових технологій із використанням цифрових інструментів, що доцільні для реалізації в онлайн-освітньому процесі. Водночас, аналіз закордонних джерел свідчить про посилений інтерес до дидактичних ігор в аудиторії, зокрема до настільних ігор, які дають змогу створити альтернативний навчальний простір з потенціалом когнітивного та поведінкового розвитку (Steinkuehler C., Squire K., 2014). Багато дослідників наголошують на ефективності впровадження настільних ігор на заняттях, оскільки така діяльність: створює розвивальний простір через простоту механізмів та інтегрує навчальну діяльність у процес гри (Horn M., Weintrop D., Beheshti E., Olson I., 2012); є оптимальною для неформального навчання, створює цікавий досвід та нові можливості для дослідження (Wonica P., 2017); сприяє розвитку навичок співпраці (Pepler K., Danish A., Phelps D., 2013); розширює мотиваційну сферу студентів та полегшує розуміння складних концептів (Bayeck R., 2020). Попри широке представлення різних аспектів упровадження ігрових технологій і методів, питання використання настільних ігор у процесі навчання української мови як іноземної не має достатнього висвітлення в науковій та методичній літературі.

Мета статті полягає у висвітленні дидактичного потенціалу настільних ігор у навчанні української мови як іноземної. Мета передбачає розв'язання низки завдань:

- проаналізувати поняття дидактичної настільної гри;
- описати лінгводидактичний потенціал настільних ігор у навчанні української мови як іноземної;
- визначити переваги і недоліки використання настільних ігор як дидактичного методу.

Виклад основного матеріалу. У науково-методичній літературі відсутній єдиний підхід до тлумачення поняття дидактичної гри. У статті ми послуговуємось поняттям «дидактична гра» як таким, що визначає спосіб взаємодії суб'єктів освітнього процесу і полягає у взаємозв'язку імітаційного моделювання і рольової поведінки учасників гри в процесі розв'язання ними типових і творчих, професійних і навчальних завдань з високим рівнем проблемності (Горохова Т., 2019: 7).

З усього різноманіття видів дидактичних ігор ми виокремили настільні ігри, які дають змогу інтегрувати навчальну діяльність у процес гри, поживляють пізнавальні можливості студентів, створюють умови для творчої спільної діяльності та комунікації, забезпечують формування комунікативних мовленнєвих умінь і навичок іноземних студентів у процесі вивчення української мови.

Настільні ігри передбачають здійснення маніпуляцій з ігровими предметами на плоскій поверхні (зазвичай столі), до них належать картярські настільні ігри, колекційні карткові ігри, ігри з дайсами (кубиками), ігри з мініатюрами, вікторини, ігри на спеціальній дошці, імітаційні ігри, рольові ігри та інші.

Розглянемо настільні ігри, які мають значний лінгводидактичний потенціал у навчанні української мови як іноземної, і виявилися ефективними у формуванні мовленнєвої компетентності іноземних громадян, слухачів підготовчих курсів з української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

На початкових етапах вивчення іноземними студентами української мови (рівні А1–А2) методично доцільною вважаємо **настільну гру-вікторину «Хто я?»** Суть гри полягає в тому, що кожному гравцеві видається картка з малюнком, який відомий всім гравцям, крім нього. Завдання

Рис. 1. Настільна гра «Хто я?»

гравця відгадати, що зображено на картці, ставлячи запитання, які вимагають відповіді «так» або «ні».

Окреслимо методологічний потенціал цієї гри у процесі навчання української мови як іноземної:

1. Картки зі словами та зображеннями створюють необхідну візуалізацію для запам'ятовування нової лексики.

2. У процесі гри учасники вчать формулювати запитання, враховуючи синтаксичні особливості української мови.

3. Гральні картки можна класифікувати за групами лексики (теми «Їжа», «Транспорт», «Професії», «Тварини», «Меблі», «Природа» та інші) і відпрацьовувати слова певної тематичної групи. У такому форматі роботи студенти вправляються у вживанні прикметників та дієслів, ставлячи різні запитання, наприклад, до карток з їжею: «Це солодке?» або «Хто я? Я солодкий?» (солоний, гіркий, круглий, жовтий, смачний тощо), «Це можна готувати?» (смажити, варити, пекти), «Це можна купити?», «У мене це є?» тощо.

4. Взаємодія у процесі гри мотивує іноземних студентів до вивчення і запам'ятовування лексики, створює позитивну атмосферу на занятті.

Зауважимо, що організація настільної гри «Хто я?» для студентів-іноземців, які тільки почали вивчати українську мову, вимагає попередньої підготовки. На початковому етапі ми пропонуємо студентам працювати з гральними картками для вивчення граматики та запам'ятовування нових слів. Студенти виконувати такі граматичні завдання:

- розподілити подані картки за родами (чоловічий, жіночий, середній);
- записати форму множини до слова на картці;
- записати прикметники до слова на картці (Який? Яка? Яке? Які?);
- записати дієслова до слова на картці (Хто? Що робить?);
- скласти речення зі словом на картці тощо.

Також пропедевтичним етапом до гри було опрацювання студентами прикметників за семантичними групами:

Завдання. Розподілити прикметники за групами.

Після виконання таких видів робіт та знайомства з усіма картками студенти могли повноцінно грати в гру «Хто я?» та вдосконалювати в такий спосіб комунікативну компетентність.

Зауважимо, що викладач може обирати до гри картки відповідно до навчальних потреб на конкретному занятті або потреб групи загалом. А також можливо виготовити такі картки само-

собою слів на спеціальній дошці за допомогою плиток із літерами з різною кількістю балів, подібно до кросворду. Мета гри – набрати найбільшу кількість балів. Кожен гравець змагається, використовуючи свої плитки в зручних комбінаціях на секторах, яким віддає перевагу. Різні літери та призові сектори на дошці дають можливість набрати різну кількість балів.

Рис. 4. Поле для гри в «Scrabble»

Іноземним студентам ми пропонуємо грати в цю гру, використовуючи словники української мови, обговорюючи значення невідомих слів, створюючи з ними речення у процесі гри, записуючи цікаві чи важливі слова. Таким чином, гра перетворюється на захопливий процес збагачення словникового запасу та повторення вже знайомої лексики.

Дидактичний потенціал щодо формування комунікативної компетентності іноземних студентів має й настільна гра «Alias» («Поясни слово»). Сутність цієї гри полягає в тому, щоб максимально швидко пояснити своїй команді подані слова без використання спільнокореневих. Чим більше слів вгадано – тим швидше команда просувається до перемоги. Команди грають по черзі, один з учасників команди має пояснити слова на картках іншим членам команди. Інші учасники команди мають вгадати максимальну кількість слів з картки за одну хвилину, і за правильно

Рис. 5. Настільна гра «Гра слів»

вгадані команда заробляє один бал за слово. За неправильного пояснені або не вгадані слова віднімають (або не додають) бали. Ця настільна гра також буде доречною на рівнях вище В1, коли студенти мають лексичний запас, достатній для формулювання думки. Варто звернути увагу й на те, що слова на картках мають бути відомі учасникам команд.

Для студентів, які вже опанували українську мову на базовому рівні, можна запропонувати настільну гру «Гра слів» (Memo Games), яка містить картки із фразеологізмами, діалектизмами, неологізмами та маловживаними словами української мови. Можливі декілька варіантів гри: 1) назвати слово за тлумаченням; 2) пояснити значення названого слова.

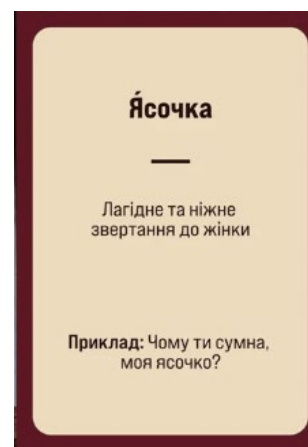

Рис. 6. Приклад картки («Гра слів»)

Цікавою може бути робота з картками «Фразеологізми», оскільки фразеологічні словосполучення виконують важливу роль у мовленні: надають висловленню образності, експресивності; створюють відтінок іронії, жарту, насмішки, сарказму тощо; виражають позитивні емоції; відтворюють нюанси значення, характеристики предмета, явища, ситуації тощо. Тому іноземцям, які бажають володіти українською на високому рівні, важливо опанувати і цей пласт мови.

Наведемо приклади карток «Фразеологізми»:

- Дати хropaка – міцно заснути.
- У свинячий голос – діже пізно, несвоечасно.
- Як у Бога за пазухою – почуватися спокійно та затишно.
- Сім п'ятниць на тиждень – легко і часто змінювати погляди.
- Вивести на чисту воду – викрити когонебудь у нечесних діях.

А також приклади карток «Твоя солов'їна»:

- Обоїльно – за взаємною згодою (Приклад: Кохання зароджувалось між нами обоїльно).

- *Дзуськи – годі, зась, не можна (Приклад: Кажу до kota: «Дзуськи тобі, а не ковбаса»).*

- *Віхола – завірюха, снігова погода, заметіль (Приклад: Не буду нікуди виходити з дому, там віхола мете).*

- *Ятрити – спричиняти біль (Приклад: Те, що ти робиш, ятрить мені душу).*

Використання таких настільних ігор збагачує мовлення іноземних студентів тими розмовними елементами, які притаманні носіям української мови.

Аналіз науково-методичних джерел та емпіричні дослідження дають змогу виокремити переваги використання настільних ігор у процесі вивчення української мови як іноземної, а саме:

- **Зручність.** Настільні ігри можуть бути зручними для використання, оскільки не потребують додаткових кріплень чи використання технічних засобів, електроживлення, доступу до інтернету тощо. Вони можуть бути легко переміщені з одного місця в інше, що дає змогу використовувати їх у різних аудиторіях.

- **Візуальні можливості.** Матеріали настільних ігор можуть бути додатковим джерелом візуалізації, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу студентами-іноземцями.

- **Багатофункціональність.** Настільні ігри можуть бути використані для вдосконалення різних видів навчальної діяльності: вивчення нової лексики, актуалізації знань, повторення і закріплення матеріалу, удосконалення граматичної компетентності, розвитку комунікативних навичок тощо.

- **Тематична різноманітність,** що виявляється в можливості використовувати настільні ігри під час вивчення різних тем, адаптовувати діяльність відповідно до освітніх потреб іноземних студентів.

- **Інтерактивність,** оскільки настільні ігри залучають студентів до взаємодії, кооперації та спілкування.

- **Вплив на емоційну сферу особистості.** Позитивні емоції у процесі гри можуть підвищувати увагу, мотивацію студентів до навчання та зацікавленість у вивченні української мови.

- **Економія часу** завдяки можливості швидко створювати та змінювати матеріали тощо.

Водночас, попри такі переваги, використання настільних ігор на заняттях з української мови як іноземної може мати і певні ризики, як-от обмежені можливості гри (неможливість задіяти необхідну кількість учасників); необхідність пропедевтичної роботи як з боку викладача, так і з боку студентів; можлива когнітивна неготовність або психологічна неготовність окремих учасників освітнього процесу до групової взаємодії; подекуди висока вартість настільних ігор або витрати на матеріали для їх виготовлення тощо. Попри окреслені ризики, настільні ігри мають достатній лінгводидактичний потенціал у навчанні української мови як іноземної.

Висновки. Використання настільних ігор у процесі навчання української мови як іноземної виконує такі функції: спонукальну (підвищує інтерес студентів до вивчення української мови), комунікативну (дає можливість моделювати ситуації та спілкуватися українською мовою у неформальній атмосфері), самореалізації (передбачає досягнення особистісного успіху, конкуренції, перемоги, що створює ситуацію самовираження), розвивальну (сприяє розвитку мовленнєвих навичок), діагностичну (передбачає, що студент в умовах гри може пересвідчитись у рівні володіння мовою, творчості, вмінні спілкуватись тощо), розважальну (сприяє урізноманітненню навчального процесу, викликає позитивні емоції, створює сприятливу атмосферу для спілкування із однокурсниками та викладачем), корекційну (передбачає через програвання умовних ситуацій у подальшому коригувати реальну мовленнєву діяльність). Отже, використання елементів настільних ігор у процесі навчання української мови як іноземної уможливорює проведення занять відповідно до найсучасніших загальнопедагогічних, психологічних і дидактичних вимог, оскільки такі заняття спрямовують діяльність іноземних студентів на збагачення мовлення, підвищують активність, динамічність, емоційність навчальної діяльності, сприяють формуванню комунікативної компетентності через групову взаємодію.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні і методичному обґрунтуванні практичних аспектів створення дидактичних настільних ігор для навчання української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горохова Т. Дидактичний потенціал настільних ігор Scrabble та Alias на заняттях з української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2019. № 4. С. 6–9.
2. Заруцька В., Жиленко М. Дидактичні настільні ігри як інструмент підвищення ефективності викладання у вищій школі. *Молодий вчений*. 2021. № 4 (92). С. 46–49.
3. Швець Г. Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей: монографія. Київ : Фенікс, 2019. 529 с.

-
4. Bayeck R. Examining Board Gameplay and Learning: A Multidisciplinary Review of Recent Research. *Simulation & Gaming*. 2020, Vol. 51(4). P. 411–431.
 5. Horn M., Weintrop D., Beheshti E., & Olson I. Spinners, dice, and pawns: Using board games to prepare learners for agent-based modeling activities. *American Education Research Association*, Vancouver, BC, Canada, 2012.
 6. Pepler K., Danish J., & Phelps D. Collaborative gaming: Teaching children about complex systems and collective behavior. *Simulation & Gaming*. 2013. 44(5), P. 683–705. URL: <https://doi.org/10.1177/1046878113501462> (дата звернення: 10.09.2023).
 7. Sadovets O., Martynyuk O., Orlovska O., Lysak H., Korol S., Zembytska M. Gamification in the Informal Learning Space of Higher Education (in the Context of the Digital Transformation of Education). *Postmodern Openings*, 2022, 13(1), P. 330–350. URL: <https://doi.org/10.18662/po/13.1/399> (дата звернення: 20.09.2023).
 8. Steinkuehler C., & Squire K. Videogames and learning. In K. Sawyer (Ed.), *Cambridge handbook of the learning sciences*. Cambridge University Press, 2014. P. 377–394.
 9. Wonica P. Learning to evaluate analog games for education. *In Analog game studies*. 2017. Vol. 2. P. 61–67.

REFERENCES

1. Horokhova T. (2019) Dydaktychnyi potentsial nastilnykh ihor Scrabble ta Alias na zaniattiakh z ukrainskoi movy. *Ukrainska mova i literatura v shkolakh Ukrainy* [Didactic potential of board games Scrabble and Alias in Ukrainian language lessons]. *Ukrainska mova i literatura v shkolakh Ukrainy – Ukrainian language and literature in schools of Ukraine*. № 4. 6–9. [in Ukrainian].
2. Zarutskaya V., Zhylenko M. (2021) Dydaktychni nastilni ihry yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti vykladannia u vyshchii shkoli [Didactic board games as a tool for increasing the effectiveness of teaching in higher education]. *Molodyi vchenyi - Young scientist*. № 4 (92). 46–49 [in Ukrainian].
3. Shvets H. (2019) *Teoriia i praktyka navchannia ukrainskoi movy inozemnykh studentiv humanitarnykh spetsialnostei: monohrafiia* [Theory and practice of teaching the Ukrainian language to foreign students of humanitarian specialties: monograph]. Kyiv: Feniks. 529 s. [in Ukrainian].
4. Bayeck R. (2020) Examining Board Gameplay and Learning: A Multidisciplinary Review of Recent Research. *Simulation & Gaming*. Vol. 51(4). 411–431.
5. Horn M., Weintrop D., Beheshti E., & Olson I. (2012) Spinners, dice, and pawns: Using board games to prepare learners for agent-based modeling activities. *American Education Research Association*, Vancouver, BC, Canada.
6. Pepler K., Danish J., & Phelps D. (2013) Collaborative gaming: Teaching children about complex systems and collective behavior. *Simulation & Gaming*. 44(5), 683–705. URL: <https://doi.org/10.1177/1046878113501462> (data zvernennia: 10.09.2023)
7. Sadovets O., Martynyuk O., Orlovska O., Lysak H., Korol S., Zembytska M. (2022) Gamification in the Informal Learning Space of Higher Education (in the Context of the Digital Transformation of Education). *Postmodern Openings*. 13(1), 330–350. URL: <https://doi.org/10.18662/po/13.1/399> (data zvernennia: 20.09.2023)
8. Steinkuehler C., & Squire K. (2014) Videogames and learning. In K. Sawyer (Ed.), *Cambridge handbook of the learning sciences*. Cambridge University Press. 377–394.
9. Wonica P. (2017) Learning to evaluate analog games for education. *In Analog game studies*. Vol. 2. 61–67.

УДК 373.5.016:821.161.2.09]:004
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-32>

Наталія ГРИЦАК,
orcid.org/0000-0003-4744-7072
доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) grycak78@ukr.net

Марія ГУДЗ,
orcid.org/0009-0004-5597-5590
асистент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) mgub0711@ukr.net

ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 5 КЛАСУ НУШ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ УЧНІВ

У статті описано роль і місце шкільного підручника у формуванні медіаграмотності учнів 5 класу на уроках української літератури в Новій українській школі. Проаналізовано праці з даної проблематики українських і зарубіжних дослідників, а також законодавчі документи, що регламентують розвиток медіаосвіти в Україні. На основі цього розкрито значення понять «медіаосвіта», «медіаграмотність», «медіаторчість», «медіаобдарованість». Схарактеризовано різновиди текстів та медіатекстів як головних засобів для розвитку медіанавичок учнів. На прикладі шкільного підручника «Українська література для 5 класу» авторського колективу Т. Яценко, В. Пахаренко та О. Слижук продемонстровано, що підручник є не лише основним засобом розвитку ключових компетентностей, але й інструментом формування медіаграмотності учнів. Описано його структуру та інформаційне наповнення, принципи подання матеріалу, зокрема, рубрики, їх завдання у навчальному процесі. Наведено зразки завдань, які спрямовані на розвиток навичок читання, сприйняття художнього твору, розуміння його, осмислення теми та проблеми прочитаного. Підкреслено перспективність використання медіаресурсів у процесі вивчення літератури. Наголошено, що для авторського колективу пріоритетним є формування власної думки учня, а також умінь критичного мислення і виокремлення джерела інформації. Звернено увагу на психофізіологічних особливостях сучасного покоління, його рисах, зокрема «кліповому мисленні». Наголошено на тому, що формуванню особистісних навичок та вмінь на уроці української літератури сприяє самостійна робота учнів, а саме різноматичні завдання, пов'язані з медіаторчістю та медіаобдарованістю, які мають місце у підручнику. Акцентовано увагу, на тому, що використання творів мистецтва, якісного ілюстративного матеріалу мотивує до навчання, розвиває естетичне світосприйняття, критичне мислення та комунікативні здібності учнів. Доведено, що проаналізований підручник з української літератури авторів Т. Яценко, В. Пахаренко та О. Слижук сприяє формуванню медіаграмотності в учнів у Новій українській школі.

Ключові слова: медіаграмотність, шкільний підручник, учень, медіатекст, медіазавдання, медіаторчість, урок української літератури.

Nataliya HRYTSAK,
orcid.org/0000-0003-4744-7072
Doctor of Pedagogical Sciences, PhD of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Theory and Methods of the Ukrainian and World Literature
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) grycak78@ukr.net

Maria HUDZ,
orcid.org/0009-0004-5597-5590
Postgraduate Student at the Department of Ukrainian and Foreign Studies
Literature and Methods of their Teaching
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) mgub0711@ukr.net

SCHOOL TEXTBOOK ON UKRAINIAN LITERATURE FOR THE 5TH CLASS OF NUSH AS A MEANS OF FORMING STUDENTS' MEDIA LITERACY

The article deals with the role and place of the school textbook in the formation of media literacy of 5th-grade students in Ukrainian literature lessons at the New Ukrainian School. The research papers of Ukrainian and foreign scientists on this range of problems, as well as legislative documents regulating the development of media education

in Ukraine, were analyzed. On the basis of these data, the meaning of the concepts "media education", "media literacy", "media creativity", "media talent" is explained. In this paper is given the detailed characteristic of various types of texts and media texts as the main instruments for the development of students' media skills. Using the example of the school textbook "Ukrainian literature for 5th-grade" by the group of authors T. Yatsenko, V. Pakhareno and O. Slyzhuk, it is demonstrated that the textbook is not only the main means of developing core competencies, but also a tool for the formation of students' media literacy. The research work describes the structure and the information content of this textbook, principle of submission of learning materials, in particular, rubrics and their tasks in the educational process. Examples of tasks aimed at developing reading skills, perceiving a work of art, understanding it, understanding the topic and problems of what is read are given. The perspective of using media resources in the process of studying literature is emphasized. It is highlighted that the priority for the group of authors is the formation of the student's own opinion, as well as the ability to think critically and identify the source of information. Attention is drawn to the psychophysiological characteristics of the modern generation, its features, in particular, "clip thinking". It is accentuated that the formation of personal skills and abilities in the lesson of Ukrainian literature is facilitated by the independent work of students, namely the various thematic tasks related to media creativity and media talent, which take place in the textbook. It was attached on the fact that the use of works of art, high-quality illustrative material motivates learning, develops aesthetic worldview, critical thinking and communication skills of students. It is proven that the analyzed textbook on Ukrainian literature by T. Yatsenko, V. Pakhareno and O. Slyzhuk contributes to the formation of media literacy in students at the New Ukrainian School.

Key words: media literacy, school textbook, student, media text, media tasks, media creativity, literature lesson.

Постановка проблеми. За останні десятиліття суспільство набуло стрімкого розвитку. Так склалось, що інформація є найбільшою цінністю і розповсюджується вона дуже швидко. Інформаційний потік неможливо цілком контролювати, тому часто з'являються неправдиві новини і маніпуляції з метою пропаганди та інших негативних впливів на соціум. Особливо це помітно зараз, під час російсько-української війни. Тому треба спонукати людей замислюватися над тим, що вони чують, бачать, читають, допомагати критично аналізувати медіаповідомлення, щоб орієнтуватися в складному медіапросторі та приймати обґрунтовані рішення, тобто мати так звані навички XXI століття. Цілком очевидно, що вони повинні формуватися ще з юного віку через медіаосвітні елементи в навчальному процесі. Дітей потрібно не захищати від медіа, а навпаки – вони повинні готуватися до того, щоб бути активними учасниками медіапроцесу. Зарадити суспільному дефіциту медіаграмотності може, перш за все, медіаосвіта, впроваджена на обов'язковому загальноукраїнському рівні у школах та вищих навчальних закладах. Погоджуємось із думкою Дж. Кроуфорда і Ч. Ірвінга, що «медіаосвіта – це шлях до того, щоб озброїти людину можливістю самозахисту від недобросовісної медіаінформації» (Crawford, Irving, 2007: 7–22).

У 2008 році було прийнято закон «Про освіту», що передбачав внесення елементів медіаосвіти в навчальні програми шкіл України. На нашу думку, дуже важливо, щоб цієї тенденції дотримувались на уроках з усіх предметів, зокрема, і – з української літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема медіаграмотності займає вагоме місце в зарубіжних і українських науково-педагогічних

студіях. Дослідники осмислюють питання медіаосвіти, її структури та змістового наповнення у США (Д. Консідайн, М. Керрі-Таш, К. Тайнер та інші), Канаді (К. Ворсноп, Б. Дункан, Г. Маклюен та інші), Сполученому Королівстві (Д. Букінгем, Р. Колінз, Л. Мастерман, Е. Харт, та інші), Німеччині (Б. Бахмайер), Франції (Ж. Гонне), Швеції (С. фон Файлітзен). Треба сказати, що у цих країнах медіаосвіта функціонує як обов'язкова частина загальноосвітньої підготовки молоді. Але немає єдиного визначення цього поняття. Так шведська дослідниця С. фон Файлітзен вважає, що «медіаосвіта означає критичне мислення (critical thinking), суттєвим елементом розвитку якого є створення учнями власної медіапродукції. На її думку, «медіаосвіта потрібна для активної участі у процесах демократизації, глобалізації. Вона має засновуватися на вивченні всіх видів медіа» (Carisson, Feilitzen von., 1999: 24–26).

Українські дослідники також активно зосереджують увагу на розкритті змісту поняття «медіаосвіта» (Т. Іванова, А. Литвин, О. Мурзіна, І. Огороднійчук, Г. Онкович та інші). Н. Грона, М. Друшляк, Н. Пономаренко, О. Семеніхіна і О. Семеног головною метою медіаосвіти вважають розвиток критичного мислення, медіаграмотності, медіакомпетентності, і стверджують, «що зараз паралельно вживають терміни медіаграмотність, медіаінформаційна грамотність, інфомедійна грамотність» (Грона та ін., 2022: 6).

Проблему медіаграмотності в освітньому процесі активно досліджують В. Гуменюк, Л. Зайко, М. Зацерківна, М. Захаров, О. Ісаєва, І. Мороз, Л. Петрик, О. Пометун, Н. Приходькіна, В. Різун, О. Шуневич та інші.

Медіаграмотність у мовно-літературній галузі вивчають Н. Бондаренко, Н. Гоголь, Н. Грицак,

О. Ісаєва, Н. Лапушкіна, Р. Падалка, О. Пометун, О. Слижук, Т. Яценко та інші. Н. Лапушкіна та Р. Падалка стверджують, що «на уроках мови та літератури інтеграція медіаосвіти є особливо актуальною, адже під час роботи з художніми, публіцистичними та науковими (матеріал підручників, статей) текстами вміння працювати з інформацією є підґрунтям отримання результату» (Лапушкіна, Падалка, 2021).

Важливу роль у формуванні медіаграмотності під час вивчення літератури виконує підручник. Про реалізацію завдань медіаосвіти у ньому розмірковують Н. Бондаренко, А. Гривко, І. Мороз, С. Моцак, О. Слижук, О. Чорноус та інші. Зважаючи на сучасні освітні потреби, погоджуємось із твердженням О. Бандури про те, що «підручник має бути не тільки джерелом знань, а й робочою книгою, яка вчить школярів самостійно осмислювати і міцно запам'ятовувати навчальний матеріал і здобувати нові відомості самостійно, мобілізує і спрямовує їхні розумові зусилля у потрібне русло» (Бандура, 2001: 12). Але можливості підручника з української літератури для 5 класу Нової Української школи для формування медіаграмотності учнів розкриті недостатньо. Саме тому, зосереджуємо нашу увагу на підручнику Т. Яценко, В. Пахаренко, та О. Слижук Українська література: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : ВД «Освіта». 2022. 256 с.

Мета статті – проаналізувати підручник з української літератури для 5 класу в НУШ як ефективний засіб формування медіаграмотності в учнів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний підручник має на меті виховувати в дитини потребу і вміння читати, сприймати художній твір, переживати і розуміти його, осмислювати теми та проблеми прочитаного, роль мистецтва у житті, в той же час пізнавати себе і світ довкола. Саме тому автори підручника особливу увагу акцентували на структуруванні навчального матеріалу. Відтак підручник складається зі вступу, 8 розділів та змісту. Інформація подається у 12 рубриках, кількість яких, безперечно, вражає. Серед них: «Читацький путівник», «Ти вже знаєш», «Ти вже вмієш», «Літературознавчий клуб», «Літературознавчий словничок», «Мовна скарбничка», «У колі мистецтва», «Поміркуй», «Читай і досліджуй!», «Підсумуй!», «Читацьке дозвілля», «QR-коди». Звертаємо увагу, що більшість назв рубрик вказують на зв'язок із медіаграмотністю.

У підручнику з української літератури для 5 класу авторів Т. Яценко, В. Пахаренко та О. Слижук після самої назви розділу подається рубрика «Читацький путівник», де автори орієнтують дітей

на темах та ідеях, які вони опрацьовуватимуть на цьому етапі, і, безумовно, на навичках та вміннях, які треба засвоїти та сформувати. Кожна тема розділу починається з рубрики «Ти вже знаєш». Це – своєрідна актуалізація опорних знань, де чітко простежуємо посил на досвід учнів і сприяє активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Дотримуємось позиції, що для формування медіаграмотності школярів на уроках української літератури, перш за все, потрібна робота з самими текстами. Хочемо зазначити, що в аналізованому підручнику автори подбали про те, щоб вони були читабельними і зрозумілими. Доречно зауважити, що Т. Яценко, В. Пахаренко та О. Слижук у своєму навчальному виданні дотримались певних принципів подання матеріалу: читацькоцентричного і текстоцентричного, які ґрунтуються на опрацюванні текстів різних жанрів й типів мовлення та на їх аналізі. Навчальний матеріал подається за певним алгоритмом: спочатку художній твір, а тоді – теоретичний матеріал (біографії, літературознавчі терміни і т.д.), що дозволяє п'ятикласникам сприймати автора через призму емоцій, викликаних прочитанням твору.

Розмірковуючи про значення шкільного підручника з української літератури у формуванні медіаграмотності учнів, увагу слід сфокусувати на психофізіологічних особливостях цього покоління. Це – діти, які росли і розвивались у період широкого розповсюдження цифрових технологій, глобалізації та нескінченних інформаційних потоків. Саме про це покоління стверджують, що вони народились в одній руці з планшетом, а в іншій – зі смартфоном. Саме тому їм складно системно сприймати інформацію, логічно і послідовно мислити і, відповідно, викладати свої думки. Не врятують ситуацію навіть мультимедійні засоби навчання, якщо матеріал не буде адаптований під особливості сприйняття сучасної дитини. Відтак, важливо, що автори врахували ці фактори при наповненні підручника. Художні тексти супроводжуються колонками, у яких є запитання для перевірки розуміння прочитаних творів. Наприклад, при вивченні літературної казки «Лис Микита» авторський колектив пропонує впродовж тексту дати відповідь на питання у рубриці «Поміркуй». Серед них: «Які враження справили на тебе перші рядки казки?», «Які перешкоди трапились на шляху головного героя?», «Яким фразеологізмом автор передає скрутне становище, у якому опинився Лис Микита?» та інші (Яценко та ін., 2022: 37).

Для формування медіаграмотності вагоме місце посідає саме робота з медіатекстами. Погоджуємось із Н. Бондаренко у тому, що «медіатекст

сприяє заощадженню часу і розумових зусиль, необхідних для сприймання, відбору, перероблення, осмислення і засвоєння інформації» (Бондаренко, 2021: 18). Також О. Слижук зауважує, що «практично доведено ефективність використання медіатекстів у освітньому процесі. Їх аналіз сприяє формуванню критичного мислення учнів, їхніх умінь орієнтуватися в інформаційному просторі» (Слижук, 2022: 195). В аналізованому підручнику поряд із звичними художніми текстами зустрічаються й медіатексти: аудіозаписи пісень, ілюстрації до творів, буктрейлери, віртуальні зустрічі з письменниками, картини та їх репродукції, фотопрезентації й відеопейзажі, схеми та інші. Наприклад, при вивченні творчості Тараса Шевченка, діти мають змогу, зісканувавши QR-код, послухати пісню «Зоре моя вечірняя...» у виконанні Марти Шпак (Яценко та ін., 2022: 113), а милуватись відеопейзажами – при вивченні теми «Рідна природа» (Яценко та ін., 2022: 134). Доречно сказати, що такі медіатексти зашифровані за QR-кодами, при використанні яких надається доступ до сайту з завантаженою інформацією.

Формувати наскрізні вміння і навички учнів, які є, безперечно, і складовими медіаграмотності, допомагає самостійна робота учнів. Т. Яценко, В. Пахаренко та О. Слижук запропонували низку завдань до кожного розділу для самостійної роботи, що подані у рубриці «Читай і досліджуй». Імпонує те, що авторський колектив додав і творчі завдання, виконання яких пов'язується з креативністю дитини й педагога. Вважаємо, що подібні завдання сприяють розвитку творчих здібностей учнів. А шведська дослідниця Сесілія фон Файлітзен особливу увагу звертає на те, що «створення медіапродукції – необхідний елемент медіаосвіти» (Сесілія фон Файлітзен, 1999: 24–26).

У цьому контексті варто говорити й про медіатворчість як один з важливих засобів становлення та розвитку пізнавальної активності учнів. Дослідники (Л. Найдьонова, Н. Череповська, О. Вознесенська) визначають її як форму медіаосвіти. «Медіатворчість стимулює механізми творчої адаптації, передбачає активну взаємодію, діалог, співтворчість, формує творче ставлення до життя, активну життєву позицію. Це – не лише створення нових медіазасобів та різноформатних медіатекстів, певних творчих продуктів, а й формування творчого стилю мислення, бачення, як творчого ставлення до світу, світогляду» (Вознесенська, 2018). Не можемо не погодитись із твердженням І. Череповської, що «медіатворчість тісно пов'язана з медіабдарованістю: творчість становить практичну реалізацію актуалізованої

обдарованості в галузі медіа. Обидва поняття співвідносяться з різними аспектами діяльності особистості у сфері медіа: і у процесі споживання медіапродукції як її переосмислення й створення власних інших/нових образно-сміслових структур, і у процесі предметного створення медіатекстів у різній формі: вербальній, образній, образно-вербальній, аудіо-візуальній тощо» (Череповська, 2009: 321). Відтак, у підручнику з української літератури Т. Яценко, В. Пахаренко та О. Слижук під час вивчення творчості Галини Кирпи, зокрема оповідання «Мій тато став зіркою», п'ятикласникам пропонують більше дізнатись про події, описані у творі, переглянувши відео «Люди створюють історію» (Яценко, Пахаренко, Слижук, 2022: 211), а до одного з епізодів повісті Всеволода Нестайка «Чарівні окуляри» – створити комікс за допомогою онлайн-ресурсу Write Comics (Яценко, Пахаренко, Слижук, 2022: 227). Доречно зауважити, що наведені приклади медіавправ можна використовувати на будь-якому етапі уроку, застосовуючи індивідуальні, групові та фронтальні форми роботи.

Окрему увагу слід звернути на виклад теоретичного матеріалу у підручнику. Так, навчальна інформація представлена у двох рубриках: «Літературознавчий клуб» (біографічні відомості), і «Літературознавчий словничок». На нашу думку, цей матеріал подається стисло, лаконічно і простими реченнями, а підсилює її наочність, найчастіше таблиці і схеми. Вважаємо, що такий формат навчальної книги значно полегшує сприйняття та засвоєння матеріалу п'ятикласниками.

Треба зазначити, що у цьому навчальному виданні, завдяки рубрикам «У колі мистецтв» і «Читацьке дозвілля» чітко простежується зв'язок з мистецтвом як із засобом формування культурної компетентності. Погоджуємось із Н. Волошиною, яка переконливо доводила, що «реалізація культурологічного підходу на уроках української літератури сприяє усвідомленню учнями творів художньої літератури як важливого складника мистецтва, ознайомленню з шедеврами української та світової художньої культури, поглибленню умінь аналізу та інтерпретації літературних творів у мистецькому контексті» (Волошина, 2006: 3–9). Це допомагає розвивати навички медіаграмотності, а саме: зіставляти твори подібної тематики з різних видів мистецтв (кіно, анімації, архітектури, живопису) та проводити між ними паралелі.

Опираючись на рубрику «У колі мистецтв», варто згадати про естетичний аспект виховання, який відіграє важливу роль у житті людини. Наприклад, вивчаючи тему «Народні казки»,

автори пропонують познайомитись з українською художницею Катериною Штанко, з її ілюстраціями до казки «Яйце-райце», до теми «Леся Українка» – інформацію про українську художницю Катерину Білокур та її картину «Квіти за тином». Варто додати, що результативність цієї рубрики підсилює колонка «Поміркуй», яка спонукає для аналізу прочитаного.

Особливу увагу привертає ілюстративний матеріал. Слушно констатує В. Ю. Кришмарел, що «об'єктивна необхідність використання візуальних засобів у процесі навчання обумовлена їх великим впливом на процес розуміння і запам'ятовування» (Кришмарел, 2014: 341). Яскраві портрети письменників, малюнки художників-ілюстраторів (С. Артюшенко, Л. Іванкова та ін.), репродукції картин органічно доповнюють це навчальне видання. І, слід зазначити, сприяють активізації інтересу до вивчення художнього твору у дітей, розвивають креативне мислення, формують уміння зіставляти й порівнювати, давати естетичну оцінку сприйнятому.

Треба зауважити, що Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук у своєму підручнику дають можливість вчителю мотивувати учня до критичного

мислення, розвивати комунікативні здібності і актуалізувати об'єктивне сприйняття власних навчальних досягнень за допомогою питань: «Оціни свої знання про Т. Шевченка та його поезію після опрацювання матеріалу підручника» (Яценко, Пахаренко, Слижук, 2022: 116), «Оціни, наскільки добре ти опанував/опанувала цей розділ підручника» (Яценко, Пахаренко, Слижук, 2022: 149), «Як ти оцінюєш свою роботу над твором М. Морозенка «Вірність Хатіко?»» (Яценко, Пахаренко, Слижук, 2022: 168).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, вважаємо, що підручник з української літератури для 5 класу у НУШ авторів Т. Яценко, В. Пахаренка, О. Слижук зорієнтований на формування медіаграмотності учнів і повністю відповідає освітнім завданням. Рецензована навчальна програма відповідає особливостям сприйняття сучасних дітей. Вдало підібрані художні тексти й медіатексти, різні форми роботи з ними, комплекси завдань спрямовані на індивідуальність кожної дитини, а саме розвиток особистісних навичок і вмінь, які потрібні для того, щоб стати свідомим членом сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандура О. М. Шкільний підручник з української літератури. Київ: Пед. думка. 2001. 76 с.
2. Бондаренко Н. В. Медіатекст як ресурс осучаснення й збагачення змісту підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць. 2021. Вип. 27. С. 15–26. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-15-26>
3. Баришполець О. Т., Найдюнова Л. А., Мироненко Г. В., Голубева О. Є., Різун В. В., Сергійчук Г. В., Стерденко С. М., Стрільчук О. М., Череповська Н. І. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід : навч.-метод. посіб. Київ : Міленіум. 2010. 440 с.
4. Вознесенська О. Л. Медіатворчість як засіб розвитку соціального оптимізму в умовах медіатравматизації. Матеріали науково-практичного семінару «Медіатворчість в сучасних українських реаліях: протистояння медіатравмі». [Електронний ресурс]. URL: <http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/Voznesenska-MEDIATVORCHIST-YAK-ZASIB-ROZVYTKU-SOTSIALNOGO-OPTYMIZMU-tezy-s-anotatsiyamy-1.pdf>
5. Волошина Н. Й. Культурологічні підходи до підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. пр. Київ. 2006. Вип. 6. С. 3–9.
6. Гоголь Н. Медіаосвітні ресурси шкільних підручників як засіб реалізації культурологічного підходу до вивчення української літератури. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. № 68. С. 47–51. DOI: <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-68.11>
7. Грицак Н. Р. Літературна освіта молоді та проблема кліпового мислення. *Педагогіка і психологія*. 2018. № 6(75)/181. С. 25–28. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-181VI75-05>
8. Грона Н., Друшляк М., Пономаренко Н., Семеніхіна О., Семенов О. Типологія інтернет-ресурсів для розвитку інфомедійної грамотності молоді. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. Вип. 88/2. С. 1–22. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4786>
9. Іванов В. Ф., Волошенко О. В. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / за науковою редакцією В. В. Різуна. Київ : Центр вільної преси. 2012. 352 с.
10. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція)/заред. Л. А. Найдюнової, М. М. Слюсаревського. Київ. 2016. 16 с.
11. Коротатник М. М. Медіаосвіта в Україні: історія і сьогодення. *Сіверянський літопис*. 2016. № 3. С. 159–174.
12. Кришмарел В. Ю. До питання про ілюстрації в шкільних підручниках: особливості предметів духовно-морального спрямування. *Проблеми сучасного підручника*. 2014. Вип. 14. С. 341–349. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2014_14_41.
13. Лапушкіна Н., Падалка Р. Медіаосвіта на уроках української мови та літератури. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 41(2). С. 195–200. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2021_41\(2\)_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2021_41(2)_31). DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-2-29>

14. Онкович Г. В. Медіаосвіта як інтелектуально-комунікативна мережа. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 130–137.
15. Серебрянська І. М. Медіаосвіта: семантична специфіка терміна в ціннісній системі координат інформаційного суспільства. *Філологічні трактати*. 2018. Т. 10. Вип. 3. С. 69–76. DOI: [https://doi.org/10.21272/Ftrk.2018.10\(3\)-11](https://doi.org/10.21272/Ftrk.2018.10(3)-11)
16. Слижук О. А. Використання медіатекстів у підручниках української літератури для 5-6 класів нової української школи. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Т. 2. № 29. С. 120–133. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-29-194-201>
17. Череповська Н. І. Медіатворчість як соціально-психологічний ресурс особистості. Типологія відеосприймання. Збірник наукових праць Інституту психології АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах; [за ред. В. О. Моляко]. Т. 12. Вип. 8. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. В. Франка. 2009. С. 318–325.
18. Яценко Т. О. Підручник літератури для 5 класу нової української школи як засіб формування ключових компетентностей учнів. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 45. С. 131–135. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/45.26> URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/45/26.pdf>
19. Яценко Т. О., Пахаренко В. І. Ключові компетентності в змісті підручника української літератури для 5 класу Нової української школи. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. Київ. 2022. Випуск 28. С. 202–211. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-202-211>
20. Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А. Українська література : підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта». 2022. 256 с.
21. Carisson U, Feilitzen C. von. (Eds.) *Children and Media: Image, Education. Participation*. Goteborg : UNESCO & NORDICOM. 1999. P. 24-26.
22. Crawford J., Irving C. Information literacy: The link between secondary and tertiary education project and its wider implications. *Journal of librarianship and information science*. № 39 (1), 2007. DOI: <https://doi.org/10.1177/0961000607074812>
23. Yevtushenko O., Kovalova T. MEDIA EDUCATION FOR FUTURE MEDIA PROFESSIONALS: DESIGNING AND IMPLEMENTING A TRAINING PROGRAMME. *Advanced Education*. 2019. № 6 (12). С. 94–104. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.128668>
24. Tyner K. *Literacy in the digital world: teaching and learning in the age of information*. Mahwan. NJ : Lawrence Erlbaum Associates. 1998. P. 291

REFERENCES

1. Bandura, O. M. (2001) *Shkilnyi pidruchnyk z ukrainskoi literatury*. [School textbook on Ukrainian literature] Ped. dumka – Pedagogical thought, 76. [in Ukrainian].
2. Bondarenko, N. V. (2021) *Mediatekst yak resurs osuchasnennia y zbahachennia zmistu pidruchnyka ukrainskoi movy*. [Media text as a resource for modernising and enriching the content of a Ukrainian language textbook] *Problemy suchasnoho pidruchnyka: zb. nauk. prats – Problems of the modern textbook: coll. of science works*, 27. 15–26. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-15-26>. [in Ukrainian].
3. Baryshpolets, O. T., Naidonova, L. A., Myronenko, H. V., Holubieva, O. Ye., Rizun, V. V., Serhiichuk, H. V., Sterdenko, S. M., Strilchuk, O. M., Cherepovska, N. I. (2010) *Mediakultura osobystosti: sotsialno-psykholohichni pidkhid : navch.-metod. posib*. [Media culture of personality: socio-psychological approach: teaching-method. manual] *Milenium – Millennium*, 440. [in Ukrainian].
4. Voznesenska, O. L. (2018) *Mediatvorchist yak zasib rozvytku sotsialnoho optymizmu v umovakh mediatravmatyzatsii*. [Media creativity as a means of developing social optimism in conditions of media traumatization] *Materialy nauko-vo-praktychnoho seminaru «Mediatvorchist v suchasnykh ukrainskykh realiakh: protystoiannia mediatravmi» – Materials of the scientific and practical seminar "Media creator in modern Ukrainian realities: countering media trauma"*, URL: <http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/Voznesenska-MEDIATVORCHIST-YAK-ZASIB-ROZVYTKU-SOTSI-ALNOGO-OPTYMIZMU-tezy-s-annotatsiyamy-1.pdf> [in Ukrainian].
5. Voloshyna, N. Y. (2006) *Kulturolohichni pidkhody do pidruchnykotvorennia*. [Cultural approaches to textbook creation] *Problemy suchasnoho pidruchnyka: zb. nauk. pr. – Problems of the modern textbook: a collection of scientific papers*, 6. 3–9. [in Ukrainian].
6. Hohol, N. (2019) *Mediaosvitni resursy shkilnykh pidruchnykiv yak zasib realizatsii kulturolohichnoho pidkhodu do vyvchennia ukrainskoi literatury*. [Media-educational resources of school textbooks as a means of implementing a cultural approach to the study of Ukrainian literature] *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyv – Scientific journal of the NPU named after M. P. Drahomanov. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects*, 68. 47–51. DOI: <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-68.11> [in Ukrainian].
7. Hrytsak, N. R. (2018) *Literaturna osvita molodi ta problema klipovoho myslennia*. [Literary education of youth and the problem of clip thinking] *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and psychology*, 6(75)/181. 25-28. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-181VI75-05> [in Ukrainian].
8. Hrona, N., Drushliak, M., Ponomarenko, N., Semenikhina, O., Semenoh, O. (2022) *Typolohiia internet-resursiv dlia rozvytku infomediinoi hramotnosti molodi*. [Typology of Internet resources for the development of information media literacy of young people] *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and means of education*, 88/2. 1–22. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4786> [in Ukrainian].
9. Ivanov, V. F., Volosheniuk, O. V. (2012) *Mediaosvita ta mediahramotnist: pidruchnyk*. In V. V. Rizun. (Ed.). [Media education and media literacy: a textbook] *Tsentr vilnoi presy – Free Press Center*, 352. [in Ukrainian].
10. *Kontseptsiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia)*. (2016) [Concept of implementation of media education in Ukraine (new edition)]. / za red. L. A. Naidonovoi, M. M. Sliusarevskoho – under the editorship L. A. Naidonova, M. M. Sliusarevskoho, 16. [in Ukrainian].

11. Koropatnyk, M. M. (2016) Mediaosvita v Ukraini: istoriia i sohodennia. [Media education in Ukraine: history and trends] *Siverianskyi litopys – Severyan annals*, 3. 159–174. [in Ukrainian].
12. Kryshmarel, V. Yu. (2014) Do pytannia pro iliustratsii v shkilnykh pidruchnykakh: osoblyvosti predmetiv dukhovno-moralnoho spriamuvannia. [On the issue of illustrations in school textbooks: peculiarities of subjects of spiritual and moral orientation.] *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the modern textbook*, 14. 341-349. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2014_14_41 [in Ukrainian].
13. Lapushkina, N., Padalka, R. (2021) Mediaosvita na urokakh ukrainskoi movy ta literatury. [Media education in classes of Ukrainian language and literature] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 41(2). 195–200. [in Ukrainian].
14. Onkovych, H. V. (2008) Mediaosvita yak intelektualno-komunikatyvna merezha. [Media education as an intellectual and communicative network] *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, 3. 130–137. [in Ukrainian].
15. Serebrianska, I. M. (2018) Mediaosvita: semantychna spetsyfika termina v tsinnisnii systemi koordynat informatsiinoho suspilstva. [Media education: semantic specificity of the term in the value system of information society coordinates] *Filolohichni traktaty – Philological treatises*, 10/3. 69–76. DOI: [https://doi.org/10.21272/Ftrk.2018.10\(3\)-11](https://doi.org/10.21272/Ftrk.2018.10(3)-11). [in Ukrainian].
16. Slyzhuk, O. A. (2022) Vykorystannia mediatekstiv u pidruchnykakh ukrainskoi literatury dlia 5-6 klasiv novoi ukrainskoi shkoly. [The use of media texts in textbooks of Ukrainian literature for 5-6 grades of the new Ukrainian school] *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the modern textbook*, 2/29. 120–133. [in Ukrainian].
17. Cherepovska, N. I. (2009) Mediatvorchist yak sotsialno-psykholohichniy resurs osobystosti. Typolohiia videosprymannia. [Media creativity as a social and psychological resource of the individual. Typology of video perception] *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii APN Ukrainy «Aktualni problemy psykholohii» u 12 tomakh; [za red. V. O. Moliako]*. 12/8. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU im. V. Franka – Collection of scientific works of the Institute of Psychology of the Academy of Sciences of Ukraine "Actual problems of psychology" in 12 volumes; [edited by V. O. Molyako]. 12/8. Zhytomyr: ZhDU Publishing House named after V. Franka, 318-325. [in Ukrainian].
18. Iatsenko, T. O. (2022) Pidruchnyk literatury dlia 5 klasu novoi ukrainskoi shkoly yak zasib formuvannia kliuchovykh kompetentnosti uchniv. [Textbook of literature for the 5th grade of the new Ukrainian school as a means of forming the key competencies of students.] *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 45. 131–135. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/45.26> URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/45/26.pdf> . [in Ukrainian].
19. Iatsenko, T. O., Pakharenko, V. I. (2022) Kliuchovi kompetentnosti v zmisti pidruchnyka ukrainskoi literatury dlia 5 klasu Novoi ukrainskoi shkoly. [Key competencies in the content of the Ukrainian literature textbook for the 5th grade of the New Ukrainian School.] *Problemy suchasnoho pidruchnyka: zb. nauk. prats – Problems of the modern textbook: coll. of science works*, 28. 202-211. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-28-202-211> [in Ukrainian].
20. Iatsenko, T. O., Pakharenko, V. I., Slyzhuk, O. A. (2022) Ukrainska literatura: pidruch. dlia 5 kl. zakl. zah. sered. osvity. [Ukrainian literature: a textbook for the 5th grade of institutions of general secondary education] *Vydavnychi dim «Osvita» – Publishing House «Education»*, 256. [in Ukrainian].
21. Carisson, U. (1999) Children and Media: Image, Education. Participation. Goteborg. In Feilitzen C. von. (Eds.). *UNESCO & NORDICOM*, 24-26.
22. Crawford, J., Irving, C. (2007) Information literacy: The link between secondary and tertiary education project and its wider implications. *Journal of librarianship and information science*, 39 (1). DOI: <https://doi.org/10.1177/0961000607074812>.
23. Yevtushenko, O., Kovalova, T. (2019) Media education for future media professionals: designing and implementing a training programme. *Advanced Education*, 12. 94–104. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.128668>.
24. Tyner, K. (1998) Literacy in the digital world: teaching and learning in the age of information. Mahwan. NJ. Lawrence Erlbaum Associates, 291.

УДК 378.09:[004.93'1:681.772.7](477)(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-33>

Олександр ДЕРЕВЯНЧУК,
orcid.org/0000-0002-3749-9998
кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри професійної та технологічної освіти і загальної фізики
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) o.v.derevyanchuk@chnu.edu.ua

ПОБУДОВА ПРОТОТИПУ СИСТЕМИ РОЗПІЗНАВАННЯ ЗОБРАЖЕНЬ МАСКИ НА ОБЛИЧЧІ ЛЮДИНИ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ У МАЙБУТНІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Завдання розпізнавання зображень маски на обличчі людини є актуальним, оскільки це дозволяє виявляти присутність людей без масок в освітніх закладах, транспортних засобах, торгових центрах та в інших приміщеннях. Проте, існуючі методи розпізнавання зображень маски з використанням штучних нейронних мереж потребують складної і тривалої процедури навчання. Застосування методу Віоли-Джонса дозволяє з високою швидкістю детектувати об'єкти на зображеннях, але з відносно низькою точністю. Завдяки використанню нечіткої логіки можливо підвищити точність системи розпізнавання, але це потребує визначення впливу основних внутрішніх і зовнішніх факторів на функціонування такої системи.

Розроблено концептуальну та логічну моделі прототипу комп'ютерної системи розпізнавання зображень маски, в якій детектування положення облич та їх елементів на зображеннях виконується методом Віоли-Джонса за допомогою каскадів Хаара. Розпізнавання маски на обличчі виконується засобами нечіткої логіки з використанням бази знань Мамдані. За допомогою логічної моделі засобами пакету Mental Modeler досліджено вплив параметрів системи на точність розпізнавання маски.

На основі аналізу логічної моделі системи встановлено, що для забезпечення високої точності розпізнавання обличчя та маски потрібно встановити високі значення роздільної здатності відеокамери, рівня освітлення, кількості каскадів Хаара та кількості значень їх параметрів. З цією ж метою потрібно встановити низькі значення відстані об'єкту до відеокамери та орієнтацію облич в анфас відносно відеокамери.

У роботі сформовано концептуальну та логічну моделі системи розпізнавання зображень маски на обличчі методом Віоли-Джонса з використанням нечіткого логічного виведення. Розроблено нечіткі когнітивні карти, які використано для обґрунтування структури системи розпізнавання зображень маски. Описана у роботі послідовність побудови прототипу системи розпізнавання зображень маски та аналізу параметрів такої системи може бути застосована студентами інженерно-педагогічних спеціальностей для побудови різноманітних комп'ютерних систем обробки зображень та з навчальною метою.

Ключові слова: цифровізація освіти, STEM-освіта, моделювання системи розпізнавання зображень, метод Віоли-Джонса, каскади Хаара, нечітка логіка, нечіткі когнітивні карти, інженерно-педагогічні спеціальності.

Oleksandr DEREVYANCHUK,
orcid.org/0000-0002-3749-9998
Candidate of Physical and Mathematical Sciences,
Associate Professor at the Department Professional
and Technological Education and General Physics
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) o.v.derevyanchuk@chnu.edu.ua

BUILDING A PROTOTYPE OF THE MASK IMAGE RECOGNITION SYSTEM ON THE HUMAN FACE FOR USE IN FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITIES STUDENTS OF ENGINEERING AND PEDAGOGICAL SPECIALTIES

The task of recognizing images of a mask on a person's face is relevant, since it allows you to detect the presence of people without masks in educational institutions, vehicles, shopping centers and other premises. However, existing methods for recognizing mask images using artificial neural networks require a complex and lengthy training procedure. The use of the Viola-Jones method makes it possible to detect objects in images with high speed, but with relatively low accuracy. Using fuzzy logic, it is possible to improve the accuracy of the recognition system, but this requires determining the influence of the main internal and external factors on the functioning of such a system.

A conceptual and logical model of the prototype of a computer image recognition system has been developed, in which the position of faces and their elements in images is detected by the Viola-Jones method using Haar cascades.

Face mask recognition is performed using fuzzy logic using the Mamdani knowledge base. Using a logical model, the influence of system parameters on the accuracy of mask recognition was investigated using the Mental Modeler package.

Based on the analysis of the logical model of the system, it was found that to ensure high accuracy of face and mask recognition, it is necessary to set high values of the video camera resolution, lighting level, the number of Haar cascades and the number of values of their parameters. For the same purpose, you need to set low values for the distance of the object to the video camera and the orientation of faces in full face relative to the video camera.

The paper forms a conceptual and logical model of the face mask image recognition system using the Viola-Jones method using fuzzy logical inference. Fuzzy cognitive maps were developed, which were used to justify the structure of the mask image recognition system. The sequence of building a prototype of a mask image recognition system and analyzing the parameters of such a system described in the paper can be used by students of engineering and pedagogical specialties to build various computer image processing systems and for educational purposes.

Key words: digitalization of education, STEM education, modeling of the image recognition system, Viola-Jones method, Haar cascade, Fuzzy Logic, Fuzzy Cognitive Map, engineering and pedagogical specialties.

Постановка проблеми. На даний час існує потреба у розробці автоматичних засобів для розпізнавання облич. Вирішення такого завдання дозволить контролювати в умовах карантину присутність людей без масок в різних приміщеннях та у транспорті. Отримання зображень обличчя реалізується за допомогою цифрових відеокамер. Проте використання штучних нейронних мереж для розпізнавання зображень потребує складного і тривалого процесу навчання, а метод Віолі-Джонса має високу швидкість, але не достатньо точний. Точність системи розпізнавання обличчя можна підвищити шляхом використання нечіткої логіки, але для цього треба провести моделювання впливу всіх основних факторів на роботу системи розпізнавання.

Розпізнавання зображень маски на обличчі людини передбачає виконання таких завдань:

1. Отримання зображення досліджуваного об'єкту (наприклад, обличчя) в потрібному ракурсі з відеокамери або з графічного файлу. У випадку рухомих платформ відеокамера рухається відносно об'єкта. У випадку нерухомих відеокамер можливо масштабувати отримані зображення, а також отримувати зображення одного об'єкта з різних відеокамер.

2. Виявлення (детектування) обличчя на зображенні методом Віолі-Джонса, який базується на використанні каскадів (детекторів) Хаара.

3. Виявлення на отриманих ділянках обличчя областей, які відповідають очам та роту.

4. Розпізнавання обличчя на зображенні на основі виявлених ділянок обличчя та очей з використанням нечіткого логічного виведення.

5. Розпізнавання зображень маски на розпізнаних обличчях з урахуванням виявлених ділянок рота та з використанням нечіткого логічного виведення.

6. Отримання статистичних характеристик для досліджуваних об'єктів, наприклад, обчислення кількості людей в масках та без масок у певному приміщенні.

Аналіз досліджень. Питанням освіти і науки в Національній економічній стратегії відведено ключові, наскрізні позиції у кількох напрямках економічного розвитку, зокрема у напрямі 8 «Інформаційно-комунікаційні технології» в частині запровадження ІТ-освіти та STEM-освіти, напрямі 18 «Цифрова економіка» в частині запровадження комп'ютеризації об'єктів соціальної інфраструктури та розвитку цифрових навичок громадян, а також у напрямі 20 «Якість життя» в частині підвищення якості життя українців (<https://nes2030.org.ua/#rec246061582>). Використання цифрових технологій для трансформації процесів у системі освіти і науки з метою їх спрощення, автоматизації та зручності для користувачів актуалізовано в Концепції цифрової трансформації до 2030 року. Серед ключових напрямів обрано «Ефективне використання цифрових технологій в освітньому процесі» (<https://mon.gov.ua/ua/news/konceptsiya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorennya>). Питання цифровізації професійної освіти та впровадження STEM-проектів розкриті у працях Ковальчука В.І., Сороки В.В., Войтовича І.С. та реалізовані у побудові прототипу системи розпізнавання.

Важливим напрямом цифровізації професійної освіти є проектування та застосування студентами комп'ютерних систем розпізнавання зображень. Для розпізнавання зображень застосовуються штучні нейронні мережі (ШНМ), які є математичною моделлю функціонування нейронних мереж живих організмів. Для розпізнавання зображень особливо ефективними є згорткові нейронні мережі (ЗНМ).

Згорткові ШНМ (convolutional neural network, CNN) призначені для розпізнавання зображення і належать до технологій глибокого навчання (deep learning), які використовують багатошарову обробку сигналів для великої кількості прикладів (Bovik, 2009). ЗНМ – спеціальна архітектура нейромереж, яка запропонована Я. Лекуном

у 1988 році та орієнтована на ефективне розпізнавання зображень. У ЗНМ використовуються деякі особливості зорової кори мозку людини, в якій були відкриті так звані прості клітини, що реагували на прямі лінії під різними кутами, і складні клітини, реакція яких пов'язана з активацією певної множини простих клітин. Назва ЗНМ зумовлена тим, що в них широко використовується операція згортки.

Проте використання нейронних мереж передбачає складну та тривалу процедуру їх навчання. Тому для розпізнавання облич та масок пропонується метод Віоли-Джонса, який застосовує навчені каскади Хаара. Для підвищення якості розпізнавання використовують методи попередньої обробки зображень, зокрема методи фільтрації (Balovsyak, Derevyanchuk, Fodchuk, Kroitor, Odaiska, Pshenychnyi, Kotyra, Abisheva, 2019; Balovsyak, Odaiska, 2018), підвищення контрасту (Balovsyak, Derevyanchuk, Fodchuk, 2019; Balovsyak, Derevyanchuk, Kravchenko, Kroitor, Tomash, 2021) та сегментації зображень (Tereikovskiy, Zhengbing Hu, Chernyshev, Tereikovska, Korystin, Tereikovskiy, 2022; Shkurat O. et al., 2020). Завдяки використанню нечіткої логіки (Fayek, 2020) точність розпізнавання облич та масок можливо підвищити шляхом комплексного врахування надійності детектування не тільки облич, але й ділянок очей та рота.

Мета статті. Побудова та дослідження прототипу системи розпізнавання зображень маски на обличчі людини з метою набуття студентами інженерно-педагогічних спеціальностей професійних компетентностей, пов'язаних із розробкою інтелектуальних комп'ютерних систем.

Виклад основного матеріалу. Розроблено концептуальну та логічну моделі прототипу комп'ютерної системи розпізнавання зображень маски на обличчі. Використано метод Віоли-Джонса з використанням каскадів Хаара для локалізації обличчя людини та його елементів на зображенні. Обчислення впевненості у наявності маски на обличчі проведено засобами нечіткої логіки з використанням бази знань Мамдані. Вплив зовнішніх і внутрішніх параметрів на точність розпізнавання зображень маски досліджено за допомогою логічної моделі засобами пакету Mental Modeler.

У даній роботі сформовано прототип системи розпізнавання зображень маски на обличчі людини та проведено його дослідження. Виконано моделювання впливу основних факторів на роботу системи розпізнавання.

Побудова прототипу системи та його дослідження включає наступні етапи. На першому етапі потрібно провести обґрунтування та вибір прототипу системи розпізнавання зображень маски на обличчі. Апаратно-програмний прототип системи розпізнавання буде містити наступні складові частини:

- 1) платформу для розміщення однієї або декількох відеокамер;
- 2) цифрову відеокамеру (під'єднана до мікрокомп'ютера Raspberry Pi 3B+);
- 3) аудіосистему (мікрофон, динаміки);
- 4) екран для відображення інформації;
- 5) комп'ютерний блок обробки зображень (на базі мікрокомп'ютера Raspberry Pi), призначений для виявлення та розпізнавання зображень;
- 6) програмна обробка зображень на мові Python з використанням каскадів Хаара та нечіткої логіки.

На другому етапі розроблено концептуальну модель системи. Дана модель системи показує основні дії, що може виконувати користувач. Концептуальна модель зображена на рисунку 1 у вигляді UML діаграми варіантів використання (Web service for constructing UML diagrams) та містить елементи (прецеденти):

- 1) отримати зображення – зчитати зображення з цифрової відеокамери або графічного файлу (у випадку нерухомої камери змінюється масштаб зображення або отримуються зображення з різних відеокамер);
- 2) детектувати обличчя – визначити положення обличчя на зображенні методом Віоли-Джонса з використанням каскадів Хаара;
- 3) детектувати очі – визначити положення очей у межах відповідних ділянок обличчя на зображенні методом Віоли-Джонса з використанням каскадів Хаара;
- 4) детектувати рот – визначити положення рота в межах відповідних ділянок обличчя на зображенні методом Віоли-Джонса з використанням каскадів Хаара;
- 5) розпізнати обличчя з урахуванням очей – розпізнати обличчя на зображенні з урахуванням детектованих ділянок очей засобами нечіткого логічного виведення;
- 6) розпізнати маску – розпізнати зображення маски на розпізнаній ділянці обличчя з урахуванням детектованих ділянок рота засобами нечіткого логічного виведення;
- 7) отримати статистичні дані – отримати інформацію про кількість людей в масках і без масок у певному приміщенні.

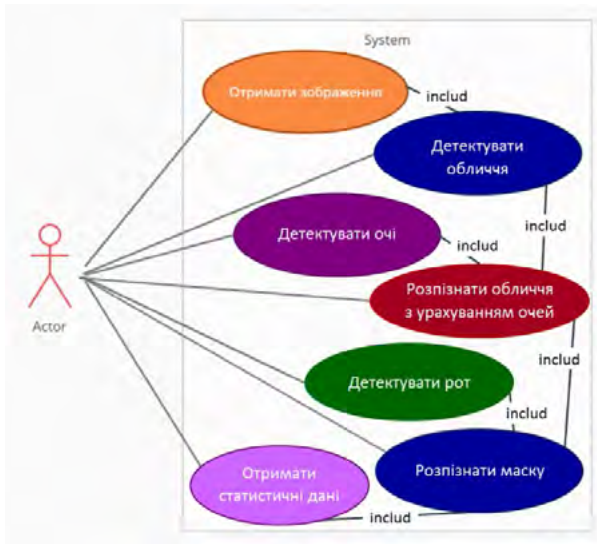

Рис. 1. Концептуальна модель системи розпізнавання зображень маски на обличчі

На третьому етапі розроблено логічну модель системи розпізнавання зображень маски на обличчі. Логічна модель системи розпізнавання побудована за допомогою моделі нечіткої когнітивної карти (НКК) та пакету Mental Modeler (Fuzzy Cognitive Map. Mental Modeler). Нечіткі когнітивні карти (Fuzzy Cognitive Map, FCM) застосовуються для аналізу та прийняття рішень в умовах невизначеності. У даному випадку нечіткі когнітивні карти застосовуються для обґрунтування структури системи, що призначена для розпізнавання зображень маски на обличчі.

Нечітка когнітивна карта будується як знаковий орієнтований граф, у вершинах якого розміщені ключові фактори об'єкта моделювання (концепти), що пов'язані між собою дугами (причинно-наслідковими зв'язками). Такі зв'язки описують ступінь впливу концептів один на одного. У нашому випадку, стан кожного концепту описується однією змінною.

У загальному випадку нечітка когнітивна карта є множиною:

$$\text{НКК} = \{C, F, W\},$$

де C – множина концептів, F – множина зв'язків між концептами, W – множина сили зв'язків.

Для побудови нечіткої когнітивної карти, яка описує систему розпізнавання зображень маски на обличчі, потрібно проаналізувати основні характеристики такої системи, параметри сенсорів (відеокамер), відстань і орієнтацію досліджуваних об'єктів відносно відеокамери, рівень освітлення, параметри каскадів Хаара, виявити вразливості та визначити основні характеристики системи розпізнавання зображень маски

на обличчі. Концепти визначаються як ключові фактори об'єкта моделювання. Значення концептів нормуються у відносних одиницях діапазону від -1 до 1.

Для системи розпізнавання зображень маски на обличчі визначено такі концепти:

1. Accuracy_Face – точність розпізнавання обличчя на зображенні (-1 – розпізнавання обличчя в усіх випадках помилкове, 1 – розпізнавання обличчя в усіх випадках правильне).

2. Accuracy_Mask – точність розпізнавання маски на обличчі (-1 – розпізнавання маски на обличчі в усіх випадках помилкове, 1 – розпізнавання маски на обличчі в усіх випадках правильне).

3. Camera_Distance – відстань від відеокамери до об'єкта (-1 – мінімальна відстань, 1 – максимальна відстань).

4. Camera_Resolution – роздільна здатність відеокамери (-1 – низька роздільна здатність, 1 – висока роздільна здатність).

5. Face_Orientation – орієнтація обличчя відносно напрямку на відеокамеру (-1 – орієнтація в анфас відносно відеокамери, 1 – протилежна орієнтація).

6. Nature_Light – рівень природного освітлення (-1 – низький рівень освітлення, 1 – високий рівень освітлення).

7. Artificial_Light – рівень штучного освітлення (-1 – низький рівень освітлення, 1 – високий рівень освітлення).

8. Cascade_Q – кількість каскадів Хаара (-1 – мала кількість каскадів, 1 – велика кількість каскадів).

9. Cascade_Par – кількість значень параметрів детектування для каскадів Хаара (-1 – мала кількість значень, 1 – велика кількість значень).

У пакеті MentalModeler (ММ) побудовано та параметризовано FCM. Для цього концепти послідовно додавалися в карту (опцією «Add Component») і встановлювалися зв'язки між концептами. Для кожного зв'язку встановлено рівень залежності. Два концепти карти можуть бути пов'язані позитивним зв'язком (наприклад, збільшення/зменшення значення концепту А призводить до збільшення/зменшення значення концепту В), негативним зв'язком (збільшення/зменшення значення концепту А призводить до зменшення/збільшення значення концепту В), також зв'язок може бути відсутнім. Негативна або позитивна оцінка зв'язку задається чисельно в діапазоні [-1, +1]. ММ інтерпретує рівень кожного зв'язку за допомогою значення точкової функції належності 1-го типу, заданої в діапазоні [-1, +1].

Між концептами системи встановлено зв'язки (рис. 2), вибрано ваги зв'язків (рис. 3) і значення концептів.

Використовуючи в ММ інтерфейс роботи з інтелектуальними сценаріями, вибрано один зі сценаріїв моделювання. Моделювання змін в середовищі виконано за допомогою Sigmoid Function. Для запуску сценарію вибрано File > New > Scenario. При виконанні сценарію початкове значення кожного концепту автоматично змінюється з урахуванням значень зв'язків між концептами.

Початкові значення встановлюються в ручному режимі в зоні State Prediction. У вікні відображення результатів моделювання за обраним сценарієм виводяться значення рівня оцінки концептів, обраних для моделювання їх стану (графічно і в чисельному вигляді [-1, +1]). Аналіз результатів

моделювання дозволяє виявити найбільш впливові концепти для системи, що проєктується.

Виконано моделювання впливу факторів на точність розпізнавання обличчя «Accuracy_Face» та на точність розпізнавання зображень маски на обличчі «Accuracy_Mask». Спочатку значення всіх факторів впливу встановлені як близькі до середніх, тому прогнозована точність розпізнавання низька. При подальшому моделюванні послідовно збільшувалося значення одного з факторів впливу (Camera_Resolution, Nature_Light, Artificial_Light, Cascade_Q, Cascade_Par) або зменшувалося значення одного з факторів впливу (Camera_Distance, Face_Orientation), при цьому спостерігалось збільшення точності розпізнавання (рис. 4).

Таким чином, для забезпечення високої точності розпізнавання обличчя та маски потрібно встановити високі значення параметрів

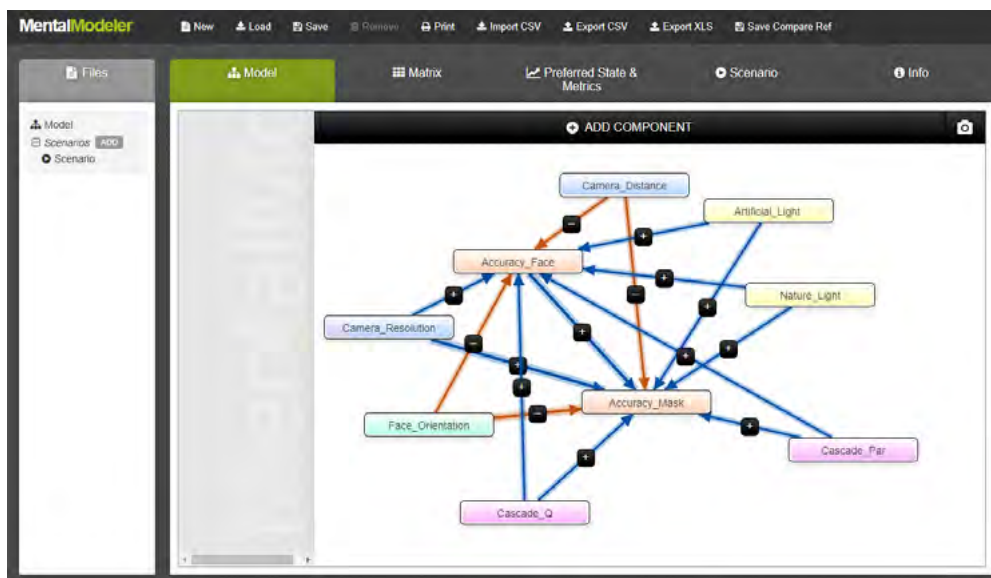

Рис. 2. FCM системи розпізнавання зображень маски на обличчі у вигляді графу

	Accuracy_Face	Accuracy_Mask	Camera_Distance	Camera_Resolution	Face_Orientation	Nature_Light	Artificial_Light	Cascade_Q	Cascade_Par
Accuracy_Face		0.9							
Accuracy_Mask									
Camera_Distance	-0.8	-0.8							
Camera_Resolution	0.8	0.9							
Face_Orientation	-0.8	-0.9							
Nature_Light	0.5	0.5							
Artificial_Light	0.8	0.7							
Cascade_Q	0.7	0.7							
Cascade_Par	0.8	0.8							

Рис. 3. Ваги зв'язків FCM системи розпізнавання зображень маски

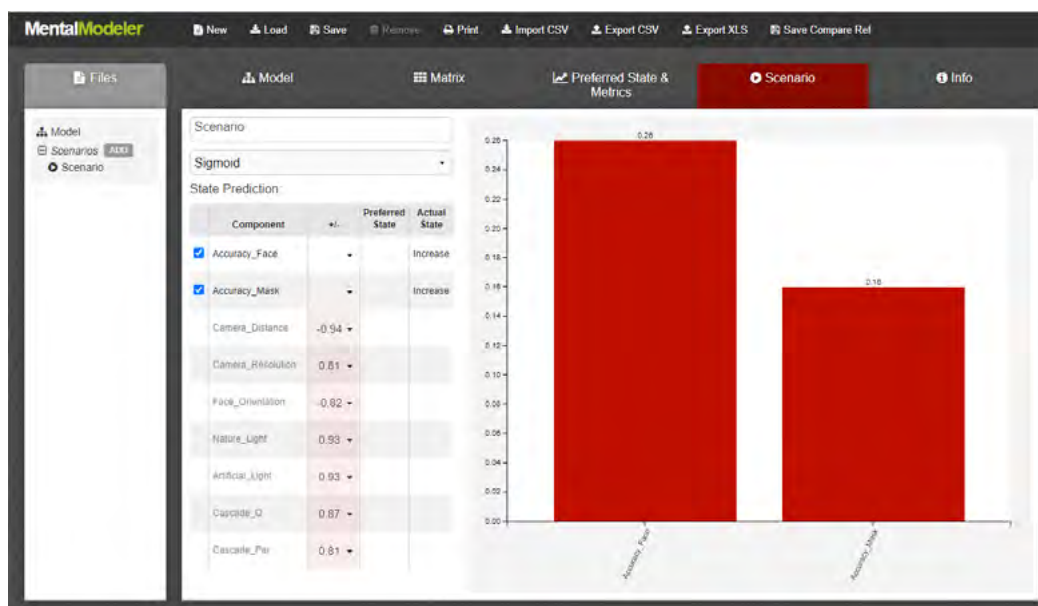

Рис. 4. Моделювання впливу факторів на точність розпізнавання обличчя «Accuracy_Face» та на точність розпізнавання зображень маски на обличчі «Accuracy_Mask», встановлено результуючі значення всіх факторів

(Camera_Resolution, Nature_Light, Artificial_Light, Cascade_Q, Cascade_Par) і низькі значення параметрів (Camera_Distance, Face_Orientation). Всі вищенаведені умови технічно виконати можливо. За умови високого рівня штучного освітлення рівень природного освітлення суттєво не впливає на точність розпізнавання.

Висновок. Розроблено концептуальну та логічну моделі системи розпізнавання зображень маски на обличчі методом Віюлі-Джонса з використанням нечіткого логічного виведення. Сформовано нечіткі когнітивні карти, які використано для обґрунтування структури системи розпізнавання зображень маски. За допомогою логічної моделі засобами пакету Mental Modeler досліджено

вплив параметрів системи на точність розпізнавання маски на обличчі.

У подальшому планується виконати апаратно-програмну реалізацію комп'ютерної системи для розпізнавання зображень маски на обличчі методом Віюлі-Джонса з використанням нечіткого логічного виведення. Для апаратної реалізації системи планується використати мікрокомп'ютер Raspberry Pi, а для програмної реалізації – мову Python. Побудова та дослідження прототипу системи розпізнавання зображень маски на обличчі забезпечить студентам інженерно-педагогічних спеціальностей набуття професійних компетентностей, пов'язаних із розробкою інтелектуальних комп'ютерних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна економічна стратегія 2030. URL: <https://nes2030.org.ua/#rec246061582> (дата звернення 17.10.2023).
2. Концепція цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/konceptsiya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaprosnyue-do-gromadskogo-obgovorennya> (дата звернення 17.10.2023).
3. Voitovych, I., Pavlova, N., Voitovych, O., Horbatiuk, R., Dubych (Muzychuk), K., Kovalchuk, V, and Prylepa, I. Training of teachers STEM disciplines to work with students in distance education. *Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth, Youth Voice Journal*. 2023. Vol. I, P. 103–112. URL: <https://www.rj4allpublications.com/product/training-of-teachers-stem-disciplines/> (дата звернення 17.10.2023).
4. Kovalchuk, V., Shevchenko, L., Iermak, T., Chekaniuk, K. Computer modeling as a means of implementing project-based activities in STEM-education. *Open Journal of Social Sciences*. 2021. Vol. 9, № 10. P. 173–183. DOI: 10.4236/jss.2021.910013.
5. Kovalchuk, V., Maslich S., Tkachenko, N., Shevchuk, S., Shchypyska, T. Vocational Education in the Context of Modern Problems and Challenges. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. Vol. 11, № 8. DOI: 10.5430/jct.v11n8p329.
6. Bovik A.L. The Essential Guide to Image Processing. Elsevier Inc. 2009. P. 853. URL: https://www.academia.edu/29298880/Alan_C_Bovik_The_Essential_Guide_to_Image_Proce_BookFi_org (дата звернення 17.10.2023).
7. Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Fodchuk I. M., Kroitor O. P., Odaiska Kh. S., Pshenychnyi O. O., Kotyra A., Abisheva A. Adaptive oriented filtration of digital images in the spatial domain. *Proc. SPIE 11176, Photonics Applications in Astronomy, Communications, Industry, and High-Energy Physics Experiments*. 2019. Vol. 11176. P. 111761A-1–111761A-6. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.2537165>.

8. Balovsyak S.V., Odaiska Kh. S. Automatic Determination of the Gaussian Noise Level on Digital Images by High-Pass Filtering for Regions of Interest. *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 54, № 4, P. 662–670. 2018. DOI: 10.1007/s10559-018-0067-3.
9. Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Fodchuk I. M. Method of calculation of averaged digital image profiles by envelopes as the conic sections. *Advances in Intelligent Systems and Computing (AISC)*. 2019. Vol. 754. P. 204–212. DOI: 10.1007/978-3-319-91008-6_21.
10. Balovsyak, S.V., Derevyanchuk, O.V., Kravchenko, H.O., Kroitor, O.P., Tomash, V.V. Computer system for increasing the local contrast of railway transport images. *Proc. SPIE, Fifteenth International Conference on Correlation Optics*. 2021. Vol. 12126. P. 121261E1–7. DOI: 10.1117/12.2615761.
11. Tereikovskiy, I., Zhengbing Hu, Chernyshev, D., Tereikovska, L., Korystin, O., Tereikovskiy, O. The Method of Semantic Image Segmentation Using Neural Networks. *International Journal of Image, Graphics and Signal Processing (IJIGSP)*. 2022. Vol. 14, № 6, P. 1–14. DOI: 10.5815/ijigsp.2022.06.01.
12. Shkurat O. et al. Image Segmentation Method Based on Statistical Parameters of Homogeneous Data Set. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2020. Vol. 902. P. 271–281. DOI: 10.1007/978-3-030-12082-5_25.
13. Fayek, A. R. Fuzzy Logic and Fuzzy Hybrid Techniques for Construction Engineering and Management. *Journal of Construction Engineering and Management*. 2020. Vol. 146, № 7. P. 1–12. DOI: 10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0001854.
14. Web service for constructing UML diagrams. URL: <https://app.creately.com/> (дата звернення 16.09.2023)
15. Fuzzy Cognitive Map. Mental Modeler. URL: <https://www.mentalmodeler.com> (дата звернення 18.10.2023).

REFERENCES

1. Natsionalna ekonomichna stratehiia 2030. [National Economic Strategy 2030]. URL: <https://nes2030.org.ua/#rec246061582> (Last accessed: 17.10.2023). [In Ukrainian].
2. Kontsepsiia tsyfrovoyi transformatsii osvity i nauky na period do 2026 roku. [The concept of digital transformation of education and science for the period up to 2026]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osvity-i-nauki-mon-zaproschuye-do-gromadskogo-obgovorennya> (Last accessed: 17.10.2023). [In Ukrainian].
3. Voitovych, I., Pavlova, N., Voitovych, O., Horbatiuk, R., Dubych (Muzychuk), K., Kovalchuk, V, and Prylepa, I. Training of teachers STEM disciplines to work with students in distance education. *Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth, Youth Voice Journal*. 2023. Vol. I, P. 103–112. URL: <https://www.rj4allpublications.com/product/training-of-teachers-stem-disciplines/> (Last accessed: 17.10.2023).
4. Kovalchuk, V., Shevchenko, L., Iermak, T., Chekaniuk, K. Computer modeling as a means of implementing project-based activities in STEM-education. *Open Journal of Social Sciences*. 2021. Vol. 9, № 10. P. 173–183. DOI: 10.4236/jss.2021.910013.
5. Kovalchuk, V., Maslich S., Tkachenko, N., Shevchuk, S., Shchypyska, T. Vocational Education in the Context of Modern Problems and Challenges. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. Vol. 11, № 8. DOI: 10.5430/jct.v11n8p329.
6. Bovik A.L. The Essential Guide to Image Processing. Elsevier Inc. 2009. P. 853. URL: https://www.academia.edu/29298880/Alan_C_Bovik_The_Essential_Guide_to_Image_Proce_BookFi_org (Last accessed: 17.10.2023).
7. Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Fodchuk I. M., Kroitor O. P., Odaiska Kh. S., Pshenychnyi O. O., Kotyra A., Abisheva A. Adaptive oriented filtration of digital images in the spatial domain. *Proc. SPIE 11176, Photonics Applications in Astronomy, Communications, Industry, and High-Energy Physics Experiments*. 2019. Vol. 11176. P. 111761A-1–111761A-6. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.2537165>.
8. Balovsyak S.V., Odaiska Kh. S. Automatic Determination of the Gaussian Noise Level on Digital Images by High-Pass Filtering for Regions of Interest. *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 54, № 4, P. 662–670. 2018. DOI: 10.1007/s10559-018-0067-3.
9. Balovsyak S. V., Derevyanchuk O. V., Fodchuk I. M. Method of calculation of averaged digital image profiles by envelopes as the conic sections. *Advances in Intelligent Systems and Computing (AISC)*. 2019. Vol. 754. P. 204–212. DOI: 10.1007/978-3-319-91008-6_21.
10. Balovsyak, S.V., Derevyanchuk, O.V., Kravchenko, H.O., Kroitor, O.P., Tomash, V.V. Computer system for increasing the local contrast of railway transport images. *Proc. SPIE, Fifteenth International Conference on Correlation Optics*. 2021. Vol. 12126. P. 121261E1–7. DOI: 10.1117/12.2615761.
11. Tereikovskiy, I., Zhengbing Hu, Chernyshev, D., Tereikovska, L., Korystin, O., Tereikovskiy, O. The Method of Semantic Image Segmentation Using Neural Networks. *International Journal of Image, Graphics and Signal Processing (IJIGSP)*. 2022. V. 14, № 6, P. 1–14. DOI: 10.5815/ijigsp.2022.06.01.
12. Shkurat O. et al. Image Segmentation Method Based on Statistical Parameters of Homogeneous Data Set. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2020. Vol. 902. P. 271–281. DOI: 10.1007/978-3-030-12082-5_25.
13. Fayek, A. R. Fuzzy Logic and Fuzzy Hybrid Techniques for Construction Engineering and Management. *Journal of Construction Engineering and Management*. 2020. Vol. 146, № 7. P. 1–12. DOI: 10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0001854.
14. Web service for constructing UML diagrams. URL: <https://app.creately.com/> (Last accessed: 16.09.2023).
15. Fuzzy Cognitive Map. Mental Modeler. URL: <https://www.mentalmodeler.com> (Last accessed: 18.10.2023).

Ніколь ДМІТРИЄВА,

orcid.org/0000-0001-6492-3371

аспірант кафедри освітології та психолого-педагогічних наук

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) nikolestern@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ЗОРІЄНТОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті визначено педагогічні умови формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури. основними педагогічними умовами, що сприяють результативності процесу формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури, є: створене в закладі вищої освіти інноваційно-педагогічне середовище, що спрямоване на формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури; залучення студентів до квазіпрофесійної діяльності в інноваційно-педагогічному середовищі з метою формування їх позитивної мотивації та методичного досвіду раціонального використання інноваційних технологій фізичної культури у професійно-методичній діяльності, впровадження контекстного навчання; активне застосування інноваційних технологій фізичної культури під час викладання дисциплін, що формують здатність до безперервного професійного розвитку, інноватизація змісту, форм, методів і прийомів, навчально-методичного забезпечення освітнього процесу в закладі вищої освіти, спрямованого на формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутніх вчителів фізичної культури. Виділяють три базові форми діяльності студентів: навчальна діяльність академічного типу (уроки, лекції, семінарські заняття, самостійна робота); квазіпрофесійна діяльність (ділові ігри, ігрові форми занять, тренінги); навчально-професійна діяльність (науково-дослідницька робота, виробнича практика, дипломне проєктування). Сутність квазіпрофесійної діяльності полягає в тому, що вона протікає в реальних умовах та забезпечує єдність вищеназваних контекстів. Застосування інноваційних технологій фізичної культури під час викладання дисциплін, що формують фахові компетентності є найважливішою умовою формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури. До таких технологій відносимо: диференційовані технології фізичної культури; інформаційно-комунікаційні технології; оздоровчі технології; технологія проєктної діяльності; ігрові технології; актуальні технології у фізичній культурі (відеоаналіз, мобільні додатки, онлайн-відео, віртуальні класи, відео-ігри, монітори та треки, розумний годинник).

Ключові слова: педагогічні умови, фізичне виховання, особистість, інноваційність, інноваціє спрямування, професійна підготовка.

Nikol DMITRIIEVA,

orcid.org/0000-0001-6492-3371

PhD student at the Department of Educology and Psychological and Pedagogical Sciences

Borys Grinchenko Kyiv University

(Kyiv, Ukraine) nikolestern@ukr.net

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE INNOVATION-ORIENTED PERSONALITY OF THE FUTURE TEACHER OF PHYSICAL EDUCATION

The article defines the pedagogical conditions for the formation of an innovation-oriented personality of the future teacher of physical education. the main pedagogical conditions contributing to the effectiveness of the process of forming an innovation-oriented personality of a future physical education teacher are: an innovative-pedagogical environment created in a higher education institution aimed at forming an innovation-oriented personality of a future physical education teacher; involving students in quasi-professional activities in an innovative pedagogical environment with the aim of forming their positive motivation and methodical experience of the rational use of innovative technologies of physical education in professional and methodical activities, the introduction of contextual learning; active application of innovative physical education technologies during the teaching of disciplines that form the ability for continuous professional development, innovation of content, forms, methods and techniques, educational and methodological support of the educational process in a higher education institution, aimed at forming an innovation-oriented personality of future physical education teachers. There are three basic forms of student activity: academic activity (lessons, lectures, seminars, independent work); quasi-professional activity (business games, game forms of classes, trainings); educational and professional activity (scientific and research work, production practice, diploma design). The essence of quasi-professional

activity is that it takes place in real conditions and ensures the unity of the above-mentioned contexts. The application of innovative physical education technologies during the teaching of disciplines that form professional competences is the most important condition for the formation of an innovation-oriented personality of the future physical culture teacher. Such technologies include: differentiated technologies of physical culture; information and communication technologies; health technologies; project activity technology; gaming technologies; current technologies in physical culture (video analysis, mobile applications, online videos, virtual classes, video games, monitors and trackers, smart watches).

Key words: pedagogical conditions, physical education, personality, innovativeness, innovative orientation, professional training.

Постановка проблеми. Сьогодні оновлюються освітні стандарти, вводяться нові стратегії розвитку та вдосконалення професії вчителя. У зв'язку з цим змінюються акценти у процесі навчання, стає важливим не тільки оволодіння знаннями та «твердими» навичками, надзвичайно актуальним є розвиток особистісних якостей та формування актуальних особистісних рис у здобувача вищої освіти (Дмітрієва, 2022). Для реалізації цього завдання стає необхідним готувати фахівця нової епохи, із навичкою бачити та реалізовувати нововведення в професійній діяльності загалом та із сучасними дітьми зокрема. Вчитель фізичної культури має бути відкритою для нових ідей особистістю, постійно вдосконалювати власну професійну майстерність та бути цілком зосередженим на потребах учнів, при взаємодії із якими провадить професійну діяльність (Дмітрієва і Хоружа, 2023). Отже, постає завдання формування особистості загалом та інноваційно-зорієнтованої особистості зокрема.

Аналіз досліджень. Умову в педагогіці розглядають як філософську категорію, в якій відображається відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає й існує; спосіб формування чого-небудь або зовнішня обставина середовища, яка є причиною якісних змін особистості; оптимальне поєднання різних факторів; спеціально організований вплив на психолого-педагогічні фактори тощо (Дрокіна, 2020). Із огляду на вищесказане, під педагогічними умовами формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури розуміємо необхідні й достатні обставини, за яких процес їхньої професійної підготовки забезпечить ефективне здобуття знань, умінь і навичок майбутніх фахівців в процесі професійної підготовки. Отже, необхідним є визначення педагогічних умов, оскільки саме вони обумовлюють подальші закономірності функціонування розробленої моделі формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури в системі професійної підготовки у ЗВО.

Мета статті – визначення педагогічних умов формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічної літератури з теми дослідження, а також узагальнення даних, отриманих у процесі проведення констатувального етапу експерименту, дозволили виявити сукупність педагогічних умов з метою максимально ефективною реалізації цілей дослідження та забезпечення результату експериментальної частини роботи.

Слід зазначити, що при визначенні педагогічних умов було враховано: вимоги Галузевого стандарту вищої освіти України, Концепцію Нової української школи; сутність та особливості процесу формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури; результати констатувального етапу експерименту; готовність викладачів випускових кафедр ЗВО сприймати інновації та розвивати в майбутніх учителів фізичної культури належний рівень готовності до інноваційної діяльності.

Із огляду на все вищесказане, основними педагогічними умовами, що сприяють результативності процесу формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури, є:

- створене в закладі вищої освіти інноваційно-педагогічне середовище, що спрямоване на формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури;
- залучення студентів до квазіпрофесійної діяльності в інноваційно-педагогічному середовищі з метою формування їх позитивної мотивації та методичного досвіду раціонального використання інноваційних технологій фізичної культури у професійно-методичній діяльності, впровадження контекстного навчання;
- активне застосування інноваційних технологій фізичної культури під час викладання дисциплін, що формують здатність до безперервного професійного розвитку, інноватизація змісту, форм, методів і прийомів, навчально-методичного забезпечення освітнього процесу в закладі вищої освіти, спрямованого на формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутніх вчителів фізичної культури.

Розглянемо детальніше кожен із зазначених умов.

Створене в закладі вищої освіти інноваційно-педагогічне середовище, що спрямоване на формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури.

В онлайн-академічному тлумачному словнику сучасної української мови термін «середовище» визначено як: 1) сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму; 2) соціально-побутові умови, в яких проходить життя людини; оточення. У свою чергу, А. С. Дрокіна трактує «середовище», як «заповнене просторово-наочне, природне та соціальне оточення людини, причому вказує, що несприятливе оточення не дає можливості особистості зростати та розвиватися» (Дрокіна, 2020). Вчена стверджує, що існує декілька типів освітніх середовищ, які необхідно розглядати як цілісне явище, оскільки вони одночасно, взаємно проникають і взаємодіють між собою, взаємозбагачують один одного:

– середовище, що орієнтоване на створення умов для розвитку особистісних якостей: здоров'язберігальне, культуротворче, естетично розвивальне, середовище становлення морального досвіду, середовище розвитку та саморозвитку особистості тощо;

– середовище, що орієнтоване на створення умов для формування професійної спрямованості, тобто сукупності професійно значущих якостей, а отже мають професійноосвітні функції: інноваційне освітнє середовище ЗВО, інформаційне, професійно-освітнє, віртуальне освітнє середовище тощо;

– середовище, що орієнтоване на професійний та особистий розвиток і саморозвиток усіх учасників освітнього процесу (середовище професійно-особистісного саморозвитку студентів).

Таким чином, освітнє середовище є сукупністю організаційно-дидактичних умов і факторів, які встановлюються у педагогічному процесі, а також міжособистісних відносин, що впливають на формування особистості із заданими особистісними якостями.

Цілеспрямоване створення у ЗВО інноваційно-педагогічного середовища забезпечує включення студентів до культурно-соціальних зв'язків різного типу та рівня; розвиток їхньої мотиваційно-смыслові сфери; побудова навчального процесу з урахуванням формування продуктивного досвіду; індивідуалізацію процесу навчання на основі формування та реалізації індивідуальних освітніх програм.

Відмінною рисою інноваційно-педагогічного середовища є синтез основних факторів розвитку особистості – середовища життєдіяльності,

виховання, самоосвіти та самовиховання, спрямованих на реалізацію творчого потенціалу учня. Таке середовище є комплексною формою функціонування та реалізації основоположних принципів інноваційної педагогіки та є єдиним освітнім простором навчального закладу, що дозволяє кооперувати зусилля всіх зацікавлених суб'єктів та об'єктів у якісній підготовці майбутніх фахівців.

Формування інноваційно-педагогічного середовища спрямоване на розвиток інноваційного потенціалу, необхідного для генерування нових ідей, створення нових продуктів, технологій, просування фундаментальних та прикладних досліджень у різних галузях знання, у т.ч. педагогічного, в розвитку інноваційної активності особистості як основного критерію готовності до інноваційної діяльності.

Таким чином, інноваційно-педагогічне середовище розуміється як продукт суб'єкт суб'єктних відносин всіх учасників освітнього процесу, який відрізняється тим, що він базується:

– на інноваційному змісті освіти, відображеному в авторських освітніх програмах та в індивідуальних освітніх траєкторіях студентів;

– на інноваційних технологіях освіти, що ґрунтуються на трансдисциплінарному підході, інтерактивних методах навчання та тьюторстві;

– на інноваційних методах виховання, що ґрунтуються на уточнених методах виховної роботи з молоддю в сучасних умовах;

– на нових формах управління освітнім середовищем, заснованих на створенні ситуаційно-прогностичних центрів у ЗВО;

– на безпечному освітньому середовищі вишу, заснованому на безперервному моніторингу та регуляції небезпек, що впливають на якість освіти у ЗВО.

Варто відзначити, що окрему роль слід надати професійно-орієнтованим педагогічним сайтам, серед яких:

– сайти державних органів управління освітою;

– сайти, присвячені педагогічним конференціям, виставкам;

– сайти, присвячені педагогічним конкурсам, олімпіадам;

– сайти, присвячені ознайомленню з педагогічними електронними журналами, газетами;

– електронні бібліотеки;

– мережеві професійні спільноти вчителів;

– сайти, присвячені підвищенню кваліфікації вчителів;

– педагогічні форуми;

– педагогічні блоги.

Із вищезазначеного випливає, що для реалізації зазначеної умови необхідно вирішити ряд проблем:

- технічних (перевірка якісного забезпечення навчальних закладів ІКТ та доступом до мережі Інтернет);

- програмних (забезпечення освітнього процесу програмами спеціального та загального призначення);

- організаційних (організація процесу навчання майбутніх учителів фізичної культури з активною творчою діяльністю, організація удосконалення компетентності до безперервного професійного розвитку студентів та викладачів, що здійснюють підготовку);

- дослідницьких (залучення студентів до участі в заходах, що сприяють формуванню в них творчих якостей в умовах постійно зростаючого науково-технічного процесу: участь в освітніх проєктах, грантах, наукових конференціях різних рівнів тощо).

Залучення студентів до квазіпрофесійної діяльності в інноваційно-педагогічному середовищі з метою формування їх позитивної мотивації та методичного досвіду раціонального використання інноваційних технологій фізичної культури у професійно-методичній діяльності, впровадження контекстного навчання.

Аналіз досліджень вчених теорії контекстного навчання дають змогу стверджувати, що основною метою контекстного навчання (від лат. contextus – з'єднання, зв'язок) є формування в межах освітньої діяльності здобувача освіти його цілісної, внутрішньо-мотивованої професійної підготовленості як майбутнього фахівця.

А.С. Дрокіна, досліджуючи проблему формування професійної компетентності майбутніх фахівців на засадах контекстного навчання, справедливо зазначає, що технологія контекстного навчання проєктує освітній процес у ЗВО як максимально наближений до майбутньої професійної діяльності. Дослідниця наголошує, що основною характеристикою освітнього процесу контекстного типу, що реалізується за допомогою системи нових і традиційних форм та методів навчання, є моделювання предметного й соціального змісту майбутньої професійної діяльності через відтворення реальних професійних ситуацій (Дрокіна, 2020).

Виділяють три базові форми діяльності студентів: навчальна діяльність академічного типу (уроки, лекції, семінарські заняття, самостійна робота); квазіпрофесійна діяльність (ділові ігри, ігрові форми занять, тренінги); навчально-професійна діяльність (науково-дослідницька робота, виробнича практика, дипломне проєктування).

Зважаючи на особливості підготовки майбутніх учителів фізичної культури, а також на специфіку їхньої подальшої фахової діяльності, в основу другої умови дослідження було покладено активне залучення студентів до квазіпрофесійної діяльності в інноваційно-педагогічному середовищі з метою формування в них прагнення (позитивної мотивації) та методичного досвіду раціонального використання інноваційних технологій фізичної культури у професійно-методичній діяльності, реалізації контекстного навчання та безперервного професійного розвитку.

Квазіпрофесійна діяльність допомагає студентам підвищити свій інтерес до обраної ними професійної галузі, актуалізувати свій творчий потенціал, зняти психологічну напругу та страх, який часто виникає у студентів перед педагогічною практикою у школі. Квазіпрофесійна діяльність виступає необхідним етапом переходу від навчальної діяльності у світ професійної культури, задаючи предметний (освоєння знань, умінь, навичок та досвіду професійної діяльності за допомогою системи навчальних завдань, моделей та ситуацій), соціальний (взаємодія учасників освітнього процесу відповідно до прийнятих норм соціальних) відносин) та психологічний («включення» у професію як частину культури: через присвоєння її норм, правил, цінностей) контексти, завдяки чому відбувається перебудова ціннісно-сміслових складових образу світу людини – майбутнього професіонала. Сутність квазіпрофесійної діяльності полягає в тому, що вона протікає в реальних умовах та забезпечує єдність вищезазначених контекстів. Квазіпрофесійна діяльність є однією з форм контекстного навчання та передбачає моделювання певного відрізка професійної діяльності, створення реальних педагогічних ситуацій. Шляхом включення до квазіпрофесійної діяльності студенти навчаються вирішувати різноманітні професійні завдання та питання педагогічної взаємодії. Квазіпрофесійну діяльність можна розглядати як певний перехідний етап між власне навчальною діяльністю та навчально-професійною діяльністю. Вона підвищує рівень підготовки студентів до педагогічної практики та вирішує проблему страху публічного виступу (Дрокіна, 2020).

Квазіпрофесійна діяльність є перехідною від академічної навчальної діяльності до навчально-професійної. Студенти не виконують професійної діяльності, а імітують її. Студент накопичує досвід використання навчальної інформації як засобу діяльності, що все більше набуває рис професійної, що забезпечує перетворення об'єктивних значень, що містяться в цій інформації, в особис-

тісні змісти, тобто власне знання як особистісне надбання майбутнього фахівця, в його професійні компетентності. Основним методичним прийомом перекладу студента в позицію професіонала, що розвивається, є професійне позиціонування – формування позиції професіонала навіть у студентів першого курсу. Квазіпрофесійна діяльність дає можливість студентам засвоїти та актуалізувати професійні знання, компетенції, сприяє становленню сенсотворчих професійних мотивів, розвитку професійно важливих якостей, професійного мислення, набуття досвіду реалізації знань, а також емоційно-вольового регулювання.

Провідними формами такої навчальної роботи у ЗВО можуть бути імітаційні, рольові та ділові ігри, завдання моделювання реальних проблемних ситуацій, тренінги тощо. Перевагою таких форм роботи для майбутнього вчителя фізичної культури є можливість «програти» будь-яку педагогічну ситуацію професійної діяльності з різних позицій учасників педагогічного процесу (вчителя, учня, батьків, адміністрації школи, колег), що дозволить зрозуміти психологію її учасників, й на підсвідомому рівні набути певного досвіду професійної діяльності.

Із вищезазначеного випливає, що для реалізації зазначеної умови необхідно:

– забезпечити модернізацію інноваційно-педагогічного середовища педагогічного закладу вищої освіти з урахуванням положень Концепції Нової української школи;

– забезпечити залучення студентів до квазіпрофесійної діяльності в інноваційно-педагогічному середовищі закладу вищої освіти.

Активне застосування інноваційних технологій фізичної культури під час викладання дисциплін, що формують здатність до безперервного професійного розвитку, інноватизація змісту, форм, методів і прийомів, навчально-методичного забезпечення освітнього процесу в закладі вищої освіти, спрямованого на формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутніх вчителів фізичної культури.

Професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури вимагає оволодіння студентами відповідною сукупністю професійно значущих знань, умінь, навичок та особистісних якостей. Саме тому при підготовці майбутнього вчителя рівнозначно важливим є вивчення дисциплін загальноосвітнього, загальнопрофесійного та професійно-теоретичного циклів.

У нашому дослідженні ми поклали в основу формування в студентів контексних знань (як технологічного, так і методичного характеру),

що відповідають потребам освіти й суспільства, рівневим світовим кваліфікаційним вимогам в умовах постійно зростаючого науково-технічного прогресу.

Із огляду на зміст зазначеної підготовки, реалізація цієї умови передбачає відповідну організацію навчального процесу в такий спосіб, щоб студент посідав центральне місце з точки зору його активної діяльності, оскільки організація навчання відображає взаємодію студентів і педагогів, їх співпрацю, організацію й управління процесом навчання, орієнтовані на заплановані результати (досягнення мети й завдань навчання).

Професійно зорієнтовані дисципліни стають фундаментальною основою подальшої фахової самореалізації майбутніх учителів фізичної культури, а інноваційні технології, в свою чергу, дозволять їм адаптуватися в освітньому процесі на найсучаснішому рівні.

Формування контексних професійних знань та вмінь впровадження інноваційних технологій фізичної культури в професійній діяльності починається з навчальної діяльності переважно на заняттях фахових дисциплін. У процесі їх вивчення студенти набувають навичок роботи з певними засобами, знайомляться з можливими сферами їх застосування тощо.

Результативність підготовки студента залежить від спроможності викладача створити мотиваційний настрій, атмосферу співпраці, взаєморозуміння. Дослідниця вказує на необхідність вдосконалення характеру взаємодії викладача зі здобувачем педагогічної освіти, наголошує на важливості реалізації педагогічних технік і методичних прийомів викладачем, що допомагає студентам відчувати себе співучасниками такого процесу, переживати ситуацію успіху під час фахового навчання.

Слід зазначити, що запропонована умова буде довершеною у тому випадку, якщо відбуватиметься постійне відстеження нововведень з питань інноватизації освіти й у зв'язу з цим відбуватиметься постійне удосконалення освітнього процесу у ЗВО. Саме тому в процесі дослідження важливим став ґрунтовний аналіз навчальних програм психолого-педагогічних дисциплін та дисциплін фахової підготовки, і на цій основі – оновлення змісту робочих програм шляхом уведення додаткових модулів, тем.

Застосування інноваційних технологій фізичної культури під час викладання дисциплін, що формують фахові компетентності є найважливішою умовою формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної

культури. До таких технологій відносимо: диференційовані технології фізичної культури; інформаційно-комунікаційні технології; оздоровчі технології; технологія проектної діяльності; ігрові технології; актуальні технології у фізичній культурі (відеоаналіз, мобільні додатки, онлайн-відео, віртуальні класи, відео-ігри, монітори та трекари, розумний годинник).

Із вищезазначеного випливає, що для реалізації зазначеної умови необхідно:

- удосконалити форми, методи та прийоми освітнього процесу ЗВО;
- провести ґрунтовний аналіз й оновити зміст робочих програм дисциплін, що складають основу формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутніх учителів фізичної культури в процесі професійно-професійної підготовки шляхом уключення додаткових модулів, тем;

– забезпечити наявність належного навчально-методичного забезпечення, що сприятиме формуванню інноваційно-зорієнтованої особистості майбутніх учителів фізичної культури належного рівня.

Висновки. На підставі проведеного дослідження встановлено, що дотримання вищезазначених педагогічних умов забезпечить випереджальну підготовку майбутніх освітян у ракурсі реалізації Концепції Нової української школи та забезпечить формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутніх учителів фізичної культури в процесі професійно-педагогічної підготовки в ЗВО.

Перспективою подальших досліджень є розкриття потенціалу зазначених педагогічних умов при викладанні дисциплін циклу професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитрієва Н., Хоружа Л. Науково-методологічні підходи до формування інноваційно-зорієнтованої особистості майбутнього вчителя фізичної культури. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. № 63. Том 1. С. 268–273. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-41>.
2. Дрокіна, А. С. (2020). Формування інформаційної компетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі професійної підготовки : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук / Українська інженерно-педагогічна академія, Харків. Доступ через https://science.uipa.edu.ua/wp-content/uploads/2020/06/dis_Drokina.pdf (дата звернення : 10.11.2023).
3. Dmitriiieva N. S. Ways of organizing the process of forming the innovation-oriented personality of the future teacher of physical culture. *Innovative Pedagogy*. 2022. 52. 2. P. 103–106. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.19>.

REFERENCES

1. Dmitriiieva, N., Khoruzha, L. (2023). Naukovo-metodolohichni pidkhody do formuvannia innovatsiino-zoriientovanoi osobystosti maibutnoho vchytelia fizychnoi kultury. [Scientific and methodological approaches to the formation of an innovation-oriented personality of the future teacher of physical culture]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Topical issues of the humanities: an intercollegiate collection of researchers working with young people with Drohobych workers at Ivan Franko University. 63. 268–273. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-41>. [in Ukrainian].
2. Drokina, A. S. (2020). Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv pochatkovoї shkoly v protsesi profesiinoї pidhotovky (dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk). [Formation of informational competence of future primary school teachers in the process of professional training (dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences)]. Ukrainska inzhenerno-pedahohichna akademiia, Kharkiv. Retrieved from https://science.uipa.edu.ua/wp-content/uploads/2020/06/dis_Drokina.pdf (access date : 10.11.2023). [in Ukrainian]
3. Dmitriiieva, N. S. (2022). Ways of organizing the process of forming the innovation-oriented personality of the future teacher of physical culture. *Innovative Pedagogy*. 52. 2. P. 103–106. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.19>.

Інна ЄРЪОМЕНКО,

orcid.org/0000-0001-9295-4175

*старший викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардії України
(Харків, Україна) i.yeromenko2101@gmail.com*

ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ІНІЦІАТИВИ У КОНТЕКСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ЗВО

У зв'язку з вимушеним і повним переходом закладів вищої професійної освіти на дистанційне навчання набуває актуальності пошук нових підходів до організації віддаленого навчального процесу, застосування яких дозволить студентам у межах дисципліни «Іноземна мова» проявляти ініціативність у процесі формування універсальних компетентностей, а також надати можливість викладачам підтримувати й розвивати комунікативну ініціативу та мотивацію студентів у процесі формування інішомовних компетентностей. У статті проаналізовано чинники, що впливають на мотивацію студентів у конкретних умовах, наголошено на більшій значущості внутрішньої мотивації порівняно із зовнішньою мотивацією, вказано на взаємний вплив мотивації на результати онлайн навчання. Авторка наголошує на доцільності організувати процес дистанційного навчання іноземної мови таким чином, щоб зовнішня мотивація переходила у внутрішню, інтроспективну, що робить навчальний процес ефективнішим та сприяє розвитку особистості майбутнього фахівця. У статті висвітлюються педагогічні умови для прояву комунікативної інішомовної ініціативи в онлайн-режимі навчання (зменшення домінантної ролі викладача в освітньому процесі, дотримання принципів комунікативного підходу у викладанні іноземної мови, використання колаборативної освітньої технології); підкреслюється, що процес навчання іноземної мови в рамках моделі єдиного інішомовного простору передбачає залучення студентів до різноманітних комунікативних видів діяльності, організація яких впливає на зовнішні психологічні передумови для прояву комунікативної ініціативи студентів та створює умови певної свободи, а саме свободи вибору як лексичних інішомовних засобів, так і дій. У висновках статті автор підкреслює, що першочерговим завданням сучасного освітнього процесу є мотивування студентів на навчально-пізнавальний процес, на самоосвіту, на навчання самостійної та регулярної роботи у процесі дистанційного навчання. Також з метою розвитку і підтримки комунікативної ініціативи в онлайн-режимі потрібне осмислене педагогічне стимулювання і застосування нових методичних засобів, інструментів і завдань.

Ключові слова: *комунікативна ініціатива, колаборативні освітні технології, іноземна мова, заклад вищої професійної освіти, дистанційне навчання, мотивація.*

Inna YEROMENKO,

orcid.org/0000-0001-9295-4175

*Senior Lecturer at the Department of Philology, Translation and Strategic Communications
National Academy of the National Guard of Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) i.yeryomenko2101@gmail.com*

PROBLEMS OF MOTIVATION AND COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF FOREIGN LANGUAGE DISTANCE LEARNING AT HIGHER PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The forced transition of higher professional educational institutions to distance education makes it crucial to discover innovative methods for organizing remote learning. These methods should empower students to take charge of their own development of general competencies in the discipline of "Foreign Language". Additionally, these methods should help teachers support and foster students' motivation and initiative in developing their foreign language skills. The article analyzes the factors influencing students' motivation in specific conditions, emphasizes the greater importance of intrinsic motivation compared to extrinsic motivation, and points out the mutual influence of motivation on the results of online learning. The author underlines the expediency of organizing the process of distance learning of a foreign language in such a way that extrinsic motivation turns into internal, introspective motivation, making the learning process more effective and contributing to the development of the future specialist's personality. The article highlights the pedagogical conditions for the manifestation of communicative foreign language initiative in the online mode of learning (reducing the dominant role of the teacher in the educational process, following the principles of the communicative approach to teaching a foreign language, using collaborative educational technology); it is emphasized that the process of teaching a foreign language within the model of a single foreign language space involves the engagement of students in various

communicative activities, the organization of which affects the external psychological prerequisites for the manifestation of communicative foreign language initiative. In the article's conclusion, the author emphasizes that the main objective of the contemporary educational system is to inspire students to engage in learning and studying, to foster self-education, and to develop the ability to work independently and consistently during the distance learning process. To effectively foster and sustain online communication initiatives, it is crucial to implement impactful pedagogical practices and leverage innovative methodologies, tools, and tasks.

Key words: communication initiative, collaborative educational technologies, a foreign language, higher professional educational institution, distance learning, motivation.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях соціально-економічних відносин, швидкого розвитку промисловості, запровадження новітніх технологій зростає потреба в майбутніх професіоналах із високим рівнем фахової підготовки, одним зі складових якої має бути професійне володіння іноземною мовою. Сьогодні в Україні, яка активно інтегрується до європейського та світового простору, кожного дня збільшується потреба у вивченні іноземної мови, відповідно виникає необхідність у впровадженні нових методів і форм дистанційного іншомовного навчання. Підготовка з іноземної мови у вищій професійній школі потребує вдосконалення системи організації навчання, створення ефективних дидактичних матеріалів, нових технологій і методів навчання, які могли б забезпечити інтенсивне опанування системою знань і на цій основі суттєво підвищити рівень самостійної пізнавальної діяльності студентів. Актуальність проведеного дослідження зумовлюється необхідністю забезпечення високого рівня підготовки студентів вищих навчальних закладів, як майбутніх фахівців, які володіють іноземною (англійською) мовою, відповідно до державних вимог.

У процесі вимушеного переходу на дистанційне навчання викладачі іноземних мов постали перед проблемою втрати зацікавленості студентів у вивченні іноземної мови, та, як наслідок, зі зниженням мотивації до процесу навчання, в цілому. Проблема організації процесу навчання з урахуванням не просто зацікавленості студентів на ранньому (початковому) етапі навчання, а розвитку самої мотивації від простої (зовнішньої, формалізованої) до усвідомленої (внутрішньої, особистісної), націленої не лише на ефективність засвоєння предметного змісту, а й на розвиток особистості студента взагалі, найважливіша. Головним завданням при цьому можна вважати не тільки формування самих навичок іншомовного спілкування, а й спроможності на основі отриманих знань і набутих уявлень застосовувати їх для подальшого професійного розвитку, трансформації в ситуації іншомовного спілкування, що сприяє самоосвіті особистості студента, і також є неодмінною умовою професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Попри те, що в педагогічній науці активно вивчають досвід впровадження дистанційного навчання, досі до кінця не визначено поняттєвий апарат цього явища. Як в іноземній, так і у вітчизняній літературі он-лайн навчання має декілька термінів: «ресурсне навчання», «дистанційне навчання», «веб-навчання», «навчальні курси на базі Інтернету», «електронне навчання» (Taunton, 2000: 5). У закордонній практиці поняття дистанційної освіти охоплює найрізноманітніші моделі, методи та технології навчання, за яких педагог і студент просторово розділені, перебувають у різних місцях. Таким чином, технологічні особливості того чи іншого середовища спілкування впливають на комунікаційний процес між педагогом і студентом, на стратегію і тактику, методику навчання. Саме ці проблеми є темою великої кількості закордонних і вітчизняних наукових публікацій у періодичних виданнях (Kettunen, 2010: 16).

Дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається здебільшого за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Окрім того, з погляду взаємодії між учасниками освітньої діяльності розрізняють асинхронні та синхронні формати дистанційного навчання. При асинхронному навчанні комунікаційні процеси між учасниками здійснюються не прив'язуючись до часу і місця розташування, відбуваються за допомогою електронної пошти, в асинхронних онлайн-групах (наприклад, у соціальних мережах) або на онлайн-платформах (Moodle); студенти самостійно опановують навчальний матеріал за допомогою інструкцій викладача. Синхронне навчання передбачає, що студенти активно, в онлайн-режимі, взаємодіють із викладачами, отримання та презентація матеріалу, його обговорення відбуваються за допомогою відео зв'язку (наприклад, вебінари, онлайн-конференції на платформах Google Meet, Skype, Zoom або в месенджерах). Такий формат навчання дозволяє кожному учаснику активно себе проявити

(обговорювати, ставити запитання, уточнювати деталі), долучитися до спільної взаємодії, що максимально наближає процес навчання до реального, живого спілкування. Дистанційне вивчення іноземної мови дозволяє не тільки забезпечити активне залучення студентів до навчального процесу, а й уможливує керування цим процесом на відміну від більшості традиційних навчальних середовищ. Інтеграція звуку, руху, образу і тексту створює нове, надзвичайно багате за своїми можливостями навчальне середовище, з розвитком якого збільшується і рівень включення студента у процес навчання (Котлярова, 2016: 126).

Попри тривалий термін реалізації проекту щодо масштабного запровадження нового формату навчання, як вітчизняні, так і закордонні експерти наголошують на певних невирішених проблемах і критикують сучасне онлайн- або дистанційне навчання (R. Fojtik, V. P. Mahlangu), серед яких: відсутність у студентів умов для збереження мотивації до навчання, неможливість емоційної презентації матеріалу та миттєвої реакції студентів, а також можливості налагоджувати взаємовідносини «наживо» (Fojtik, 2018: 15).

Мета статті – актуалізація проблеми формування та збереження мотивації й комунікативної ініціативи студентів у рамках дисципліни «Іноземна мова» у немовному закладі вищої освіти у контексті дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. У процесі дистанційного навчання студент зазвичай перебуває на самоті, і він змушений мотивувати себе самотійно та долати психологічні бар'єри й перешкоди без допомоги та підтримки з боку однолітків і викладачів. Окрім того, постійно наявне відчуття ізоляції, що також негативно впливає на мотивацію до навчання. У такій ситуації виникає необхідність зрозуміти, які чинники впливають на мотивацію у процесі дистанційного навчання, коли студенту залишається лише самотійно мотивуватися та продовжувати своє навчання онлайн. Дослідження свідчать, що мотивація відіграє вирішальну роль для успішного навчання у дистанційному форматі (Jones, 2005: 400). Практичний досвід викладання іноземної мови онлайн, контроль ефективності навчання та анкетування студентів дозволяють визначити наступні чинники, що впливають на мотивацію:

– зовнішній чинник: методи та умови дистанційного навчання іноземної мови;

– внутрішній фактор: особистісні параметри (спрямованість, інтереси, рівень самооцінки).

Вказані категорії мають як позитивний, так і негативний вплив на мотивацію. Також, дослі-

дження за темою демонструють, що внутрішня мотивація виступає основним компонентом під час дистанційного та змішаного навчання і відіграє більш важливу роль у мотивації студентів, ніж зовнішня мотивація.

Процес навчання і структура курсу належить до проектування безпосередньо онлайн-курсу, як з дидактичного погляду, як курс представлений, так і з педагогічного погляду. Окрім того, він охоплює дії та поведінку викладача у процесі реалізації конкретного курсу. Цю основну категорію можна додатково поділити на підкатегорії: зацікавленість викладача, якість зворотного зв'язку та терміни, структура кінцевих і проміжних цілей. Також доцільно формувати навички самоорганізації навчальної діяльності студентів. З метою підтримання зацікавленості та активності студентів, необхідно використовувати різноманітні форми завдань, чередуючи групові та індивідуальні форми роботи, надавати прості та чіткі інструкції, переходити до наступних тем після закріплення попередніх, з подальшим їх повторенням. Також потрібно погоджувати завдання з особистісними та професійними інтересами студентів, здійснювати моніторинг прогресу опанування іноземної мови та постійно підтримувати зворотний зв'язок.

Спираючись на принцип «задоволення породжує нову мотивацію» ми пропонуємо організувати процес дистанційного навчання іноземної мови таким чином, щоб зовнішня мотивація переходила у внутрішню, інтроспективну, що робить навчальний процес ефективнішим та сприяє розвитку особистості майбутнього фахівця. Оточення, зовнішнє середовище. на наш погляд, відіграють важливу роль у становленні мотивації. У такому разі необхідність здійснювати будь-які певні дії зводиться практично до нуля, бо в умовах загальної глобалізації суспільства, розвитку контактів і необхідності розвитку комунікації формування іншомовної комунікації вельми актуальне, але правильна презентація навчального матеріалу могла б дозволити постійно «нагадувати» студенту про чинну ситуацію і тим самим «підігрівати» його вмотивованість. Це може здійснюватися через відбір предметного змісту та його організацію (пропонувати ситуації або робота з професійними текстами, що стосуються проблем комунікації та необхідності їхнього розв'язання), розгляду матеріалу на прикладі актів комунікації, що не склалися, обговорення помилок і причин їхньої появи тощо. Таким чином, не окрема, а інтегрована дія, спрямована на здійснення конкретного завдання, досягнення конкретної мети, а в цьому випадку розвиток мотивації студентів

до вивчення іноземної мови посприяє ефективності дистанційного навчання в цілому.

Комунікативна ініціатива – складне багатокомпонентне утворення, що досліджується в межах кількох наукових царин: психології, лінгвістики, теорії мови, теорії дискурсу, теорії комунікації та ін. Комунікативна ініціатива суб'єкта спілкування – важливий елемент результативного комунікаційного процесу, який визначає його характер, динаміку та продуктивність. У педагогічній та лінгвістичних науках можна знайти невелику кількість досліджень щодо цього питання (комунікативна ініціатива розглядається як певний вид домінування в процесі взаємодії та взаємовпливу стратегій учасників спілкування). Розвиток комунікативної ініціативи за наявності використання вербальних і невербальних засобів – це «стратегічна взаємодія партнерів, яка має наступні характеристики – вмотивованість, динамічність, бажання самореалізуватися» (Fojtik, 2018: 21). Отже, комунікативна ініціатива пов'язана насамперед з активною взаємодією суб'єктів і виступає засобом управління мовленнєвою поведінкою. Слід зазначити, що не тільки мовець може володіти комунікативною ініціативою. Спілкуючись із партнером-ініціатором розмови, реципієнт також здатен посідати активну позицію, відповідаючи на почуту репліку конкретною дією, вчинком або висловлюванням. Необхідно відзначити, що комунікативна ініціатива не виникає сама по собі, вона залежить не тільки від активності суб'єкта, а й від наявності внутрішнього або зовнішнього стимулу, внутрішньої потреби або прагнення висловлювати власну точку зору, почуття, ставлення до предмета дискусії. Людина, яка говорить, мобілізує свої інтелектуальні та комунікативні здібності не тільки з метою реалізації наміру донести думку або підпорядкувати діалог своїм цілям, а й з метою зайняти активну позицію в тій чи іншій спільноті.

Аналіз досліджень науковців щодо ініціативи в різних галузях науки та спостереження за формуванням комунікативної ініціативи студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності дозволяють стверджувати, що психологічні передумови – це першорядний стимул, який впливає на комунікативну ініціативу. Психологічні передумови умовно поділяють на внутрішні (власності особистості, особливості темпераменту, особливості психологічного типу, емоційно-вольовий компонент, внутрішня мотивація), що залежать від студента, та зовнішні (умови соціального чи навчального середовища, наприклад, онлайн/офлайн, психологічний клімат у постійній або тимчасово сформованій групі, особистість

викладача та його роль/функція, соціальна роль студента у цьому середовищі), що створюються викладачем в аудиторії/навчальній групі, Викладач не має можливості здійснювати прямий вплив на внутрішні передумови. Але він може впливати на зовнішні, формуючи такі педагогічні та психологічні умови, які спонукатимуть студентів здійснювати комунікативні дії.

Натомість психологічний зовнішній комфорт може надалі посприяти розкриттю внутрішнього особистісного потенціалу студентів. Таким чином, психологічні передумови становлять основу для формування фундаментальних умов для прояву комунікативної ініціативи як в офлайн, так і в онлайн-режимі навчання.

У вітчизняній педагогіці та психології питання формування комунікативної ініціативи недостатньо вивчене, особливо з практичного боку. Відповідно до досвіду закордонних фахівців, які досліджують проблему формування ініціативи студентів (Moore, Walker, Whittaker, Aleksandrzak, Garton, Zinn), задля прояву ініціативної поведінки потрібно «студентам надавати більше свободи» (Aleksandrzak, 2013: 132), а це можливе, коли виконуються наступні педагогічні умови:

1. Зменшити домінуючу роль викладача в освітньому процесі (Mozaffari, 2015: 97) – традиційні функції викладача змінюються на функції тьютора і фасилітатора. За такої педагогічної парадигми суб'єкт-суб'єктних стосунків педагог забезпечує інтелектуальне та емоційне середовище, атмосферу психологічної підтримки, що стимулює до прояву комунікативної ініціативи.

2. Дотримуватися принципів комунікативного підходу у викладанні іноземної мови (функціональності, організації освітнього процесу як моделі спілкування, мовленнєвої спрямованості та ситуативності спілкування) і забезпечити можливість самим студентам генерувати ідеї, підбирати тематику дискусій, ставити запитання, іншими словами, бути активними та вільними учасниками комунікації. Згідно з комунікативним підходом викладач може виступати як співкомунікатор, проте його головною метою виступає залучення до спілкування. Другий компонент мовленнєвої діяльності – свобода вибору. Коли завдання суворо контролюється умовами виконання (завдання на повторення, запитання за шаблоном або на відпрацювання кліше), то воно не комунікативне, хоч і такі завдання доцільно використовувати на певному етапі навчання іноземної мови. Обмін інформацією з метою отримати зворотний зв'язок від співрозмовника, оцінити, чи зрозумілий запит, чи в повному обсязі він одержав запи-

тувану інформацію або ж потрібне продовження спілкування, – третій важливий компонент живої комунікації.

3. Використання колаборативної освітньої технології, яка може розширити творчі можливості студентів у процесі розробки групових та індивідуальних проєктів, організації круглих столів, дискусій і дебатів. За такого підходу навчальна діяльність здійснюється за принципами тісної взаємодії студентів один з одним або з викладачем, спільної навчально-пізнавальної групової діяльності, а також спільного оцінювання своєї діяльності. Студенти отримують знання в процесі спільного пошуку інформації, обговорення та аналізу одержаного матеріалу і розуміння його змісту.

Процес навчання іноземної мови в рамках моделі єдиного іншомовного простору, яка поєднує використання як традиційних, так і сучасних методів навчання і передбачає моделювання ситуацій академічної та професійно орієнтованої комунікації з постійною зміною партнерів зі спілкування, передбачає залучення студентів до різноманітних комунікативних видів діяльності, таких як круглі столи, майстер-класи, дискусії, кейс-стаді, дебати тощо. Участь у цих заходах сприяє формуванню універсальних компетенцій студентів, адже вони навчаються працювати в команді, критично осмислювати інформацію,

ухвалювати правильні рішення, нести за них відповідальність, а також оцінювати свої результати. З одного боку, організація всіх перерахованих видів діяльності надає викладачеві можливість створювати сприятливі педагогічні умови, впливаючи на зовнішні психологічні передумови для прояву комунікативної ініціативи учнів. З іншого боку, нетрадиційний формат навчання створює умови певної свободи, а саме свободи вибору як лексичних іншомовних засобів, так і дій.

Висновки і пропозиції. Таким чином, першочерговим завданням сучасного освітнього процесу є не тільки передача інформації, а й мотивування студентів на навчально-пізнавальний процес, на самоосвіту, на навчання самостійної та регулярної роботи у процесі дистанційного навчання. Також з метою розвитку і підтримки комунікативної ініціативи в онлайн-режимі потрібне осмислене педагогічне стимулювання і застосування нових методичних засобів, інструментів і завдань. Подальше вивчення проблеми розвитку і підтримки мотивації та комунікативної ініціативи у процесі дистанційного навчання іноземної мови у контексті вищої професійної освіти може бути присвячене розробленню й апробуванню нових технологій, що дають змогу мотивувати та стимулювати студентів до іншомовної комунікації як в офлайн-форматі, так і у форматі онлайн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бринцева О., Подорожна А. Навчання дорослих іноземної мови (на прикладі заочного відділення УППА). *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія «Психологічні науки»*. 2023. Вип. 2 (1). С. 47-55.
2. Закон України «Про освіту» / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, ст. 380). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.11.2023).
3. Котлярова В. Ю. Дистанційне навчання англійської мови студентів педагогічного ВУЗу. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2016. Вип. 10. С. 124–130.
4. Aleksandrzak M. Approaches to describing and analyzing classroom communication Glottodidactica An International Journal of Applied Linguistics, 2013. № 40 (1). P. 129–138. URL: https://www.researchgate.net/publication/281889211_Approaches_to_describing_and_analyzing_classroom_communication (Last accessed: 29.10.2023).
5. Dickey M. The impact of web-logs (blogs) on student perceptions of isolation and alienation in a web-based distance-learning environment. *Open Learning*. 2004. № 19 (3). P. 279–291.
6. Fojtik R. Problems of Distance Education. *International Journal of Information and Communication Technologies in Education*. 2018. Vol. 7 (1). P. 14–23.
7. Jones, A., Issroff, K. Learning technologies: Affective and social issues in computer-supported collaborative learning. *Computers & Education*. 2005. № 44 (4). P. 395–408.
8. Kettunen J. Strategy Process in Higher Education. *Journal of Institutional Research*. 2010. Vol. 15. No 1. P. 16–27.
9. Mozaffari F., Yaqubi B. Learner Initiatives Across Question-Answer Sequences: a Conversation Analytic Account of Language Classroom Discourse. *The Journal of Teaching Language Skills (JTLS)*. 2015. № 7 (2). P. 93–125. URL: http://jtls.shirazu.ac.ir/article_3579_febe7187d578eb151a20a4a7a7693a43.pdf (Last accessed: 20.10.2023).
10. Owens J., Hardcastle L., & Richardson B. Learning from a Distance: The Experience of Remote Students. *Journal of Distance Education*. 2009. № 23 (3). P. 53–74.
11. Sole, C. R. & Hopkins, J. Contrasting Two Approaches to Distance Language Learning, *Distance Education*. 2007. Vol. 28 (3). P. 351–370.
12. Taynton Y. Online learning: A student perspective. *ASCILITE. Conference Proceedings*. 2000. URL: https://www.ascilite.org/conferences/coffs00/papers/yvonne_taynton.pdf (Last accessed: 27.10.2023).
13. Walker M., Whittaker S. Mixed Initiative in Dialogue: An Investigation into Discourse Segmentation. 1990. P. 70–78. URL: <https://www.aclweb.org/anthology/P90-1010.pdf> (Last accessed: 03.11.2023).
14. Waring H. Z. Learner initiatives and learning opportunities. *Classroom Discourse*. 2011. № 2 (2). P. 201–218.

15. Williams E.A., Duray R., & Reddy V. Teamwork Orientation, Group Cohesiveness, and Student Learning: A Study of the Use of Teams in Online Distance Education. *Journal of Management Education*. 2006. № 30 (4). P. 592–616.

REFERENCES

1. Bryntseva O., Podorozhna A. (2023) Navchannia doroslykh inozemnoii movy (na prykladi zaochnoho viddilennia UEPA). [Teaching adults a foreign language (on the example of the extramural department of UEPA)]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. Seriya «Psykhologichni nauky»*. – Scientific Bulletin of Vasyl Stus Donetsk National University. Psychological Sciences: coll. of science papers, 2(1). 47–55. [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro Osvitu» (2017) [Law of Ukraine «On Education»] (Vidomosti Verkhovnoi Radu, № 38–39, st. 380). – The Law of Ukraine «On Education» . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [in Ukrainian].
3. Kotliarova V. (2016) Dystantsiine navchannia anhliiskoi movy studentiv pedahohichnoho VUZu. [The distant learning of the English language of the students of the pedagogical institute]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya «Filologichni nauky»*. – Scientific Bulletin of Berdiansk State Pedagogical University. Philological Sciences: coll. of science papers, 10. 124–130. [in Ukrainian].
4. Aleksandrak M. (2013) Approaches to describing and analyzing classroom communication *Glottodidactica An International Journal of Applied Linguistics*. Vol. 40 (1). P. 129–138. URL: https://www.researchgate.net/publication/281889211_Approaches_to_describing_and_analyzing_classroom_communication.
5. Dickey M. (2004) The impact of web-logs (blogs) on student perceptions of isolation and alienation in a web-based distance-learning environment. *Open Learning*. Vol. 19 (3). P. 279–291.
6. Fojtik R. (2018) Problems of Distance Education. *International Journal of Information and Communication Technologies in Education*. Vol. 7 (1). P. 14–23.
7. Jones, A., Issroff, K. (2005) Learning technologies: Affective and social issues in computer-supported collaborative learning. *Computers & Education*. 44 (4). P. 395–408.
8. Kettunen J. (2010) Strategy Process in Higher Education. *Journal of Institutional Research*. Vol. 15. No 1. P. 16–27.
9. Mozaffari F., Yaqubi B. (2015) Learner Initiatives Across Question-Answer Sequences: a Conversation Analytic Account of Language Classroom Discourse. *The Journal of Teaching Language Skills (JTLS)*. Vol. 7 (2). P. 93–125 URL: http://jtls.shirazu.ac.ir/article_3579_feba7187d578eb151a20a4a7a7693a43.pdf.
10. Owens J., Hardcastle L., & Richardson B. (2009) Learning from a Distance: The Experience of Remote Students. *Journal of Distance Education*, Vol. 23 (3), P. 53–74.
11. Sole, C. R. Hopkins, J. (2007) Contrasting Two Approaches to Distance Language Learning, *Distance Education*. Vol. 28 (3). P. 351–370.
12. Taynton Y. (2000) Online learning: A student perspective. ASCILITE. Conference Proceedings. URL: https://www.ascilite.org/conferences/coffs00/papers/yvonne_taynton.pdf.
13. Walker M., Whittaker S. (1990) Mixed Initiative in Dialogue: An Investigation into Discourse Segmentation. P. 70–78. URL: <https://www.aclweb.org/anthology/P90-1010.pdf>.
14. Waring H. Z. (2011) Learner initiatives and learning opportunities. *Classroom Discourse*. Vol. 2 (2). P. 201–218.
15. Williams E.A., Duray R., Reddy V. (2006) Teamwork Orientation, Group Cohesiveness, and Student Learning: A Study of the Use of Teams in Online Distance Education. *Journal of Management Education*, Vol. 30 (4), P. 592–616.

УДК 37.013:17.022.1(09)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-36>

Віталій ЗЕЛІНСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-8958-174X

*аспірант кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) Vitalij.zelinskij.02@gmail.com*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Стаття присвячена ретроспективному аналізу становлення аксіологічної проблематики в педагогічній науці. Доведено, що зміст аксіологічного підходу відповідає гуманістичній освіті, провідними орієнтирами якої є: гуманізація і демократизація, відкритість і варіативність. У статті обґрунтовано, що кожний культурно-історичний етап розвитку суспільства відрізняється цінностями, які відігравали важливу роль у соціальному житті суспільства на певному етапі його розвитку. Розкрито цінності античних філософів, епохи Західно-європейського Середньовіччя, Відродження, періоду Нового часу, Епохи Просвітництва. Окреслено розвиток аксіологічного підходу у вітчизняній педагогічній науці і практиці. Доведено, що аксіологія знаходиться в тісному взаємозв'язку з науками, які займаються вивченням людини та її взаємовідносин з суспільством, отже вона пов'язана з різними сторонами соціальної дійсності. Розкриті ключові характеристики педагогічної аксіології як галузі міждисциплінарних досліджень, що займається вивченням цінностей в освітній системі, які визначають ціннісні основи людського буття, вказують на спрямованість і вмотивованість життя людини, її вчинків, відображають сутність особистості. Проаналізовано такі ключові аспекти педагогічної аксіології, як ціннісні орієнтації та професійно-педагогічні ціннісні орієнтації. Визначено, що ціннісні орієнтації як структура, ієрархічно стоять вище професійно-педагогічних цінностей, оскільки є фундаментальним компонентом внутрішньої структури особистості. Доведено, що ціннісно-орієнтуюча функція освітнього процесу в педагогічному закладі вищої освіти формує у майбутніх учителів розуміння суспільної, педагогічної реальності, є орієнтиром для формування взаємин з навколишнім світом, з іншими здобувачами освіти.

Ключові слова: аксіологія, педагогічна аксіологія, цінності освіти, культурно-історичний етап розвитку суспільства.

Vitalii ZELINSKYI,
orcid.org/0000-0002-8958-174X

*PhD Student at the Department of Pedagogy,
Vocational Education and Educational Institutions' Management
Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnitsia, Ukraine) vitalij.zelinskij.02@gmail.com*

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE ESTABLISHMENT OF AXIOLOGICAL ISSUES IN PEDAGOGICAL SCIENCE

The article is devoted to a retrospective analysis of the development of axiological issues in pedagogical science. It has been proven that the content of the axiological approach corresponds to humanistic education, the leading guidelines of which are: humanization and democratization, openness and variability. The article substantiates that each cultural and historical stage of society's development is distinguished by values that played an important role in the social life of society at a certain stage of its development. The values of ancient philosophers, the era of the Western European Middle Ages, the Renaissance, the period of the New Age, and the Age of Enlightenment are revealed. The development of the axiological approach in domestic pedagogical science and practice is outlined. It has been proven that axiology is closely related to the sciences that study man and his relationship with society, so it is related to various aspects of social reality. The key characteristics of pedagogical axiology as a field of interdisciplinary research, which deals with the study of values in the educational system, which determine the value bases of human existence, indicate the orientation and motivation of a person's life, his actions, and reflect the essence of a person, are revealed. Such key aspects of pedagogical axiology as value orientations and professional-pedagogical value orientations are analyzed. It was determined that value orientations as a structure are hierarchically higher than professional and pedagogical values, as they are a fundamental component of the internal structure of a person. It has been proven that the value-orienting function of the educational process in a pedagogical institution of higher education forms in future teachers an understanding of the social and pedagogical reality, is a reference point for the formation of relationships with the surrounding world, with other students of education.

Key words: axiology, pedagogical axiology, educational values, cultural and historical stage of the development of society.

Постановка проблеми. Сьогодні в галузі вищої професійної освіти важливу роль приділяють гуманізації освітнього процесу. Це пов'язано, перш за все, з тим, що гуманізація освіти проголошена одним із принципів освітньої реформи. Головним напрямом гуманізації є гуманітаризація освіти.

Особливості процесу гуманітаризації залежить від профілю закладу освіти, напрямів та спеціальностей, на яких навчаються здобувачі освіти. У педагогіці представлена досить велика кількість різнобічних підходів, які лежать в основі сучасної освіти та дозволяють посилити її гуманітарну складову. Серед них виокремимо: системний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, контекстний, компетентнісний, акмеологічний, аксіологічний підходи.

Аналіз досліджень. Аксіологічні аспекти сучасного освітнього процесу у вищій школі, зокрема системи професійної освіти майбутніх педагогів, розроблено у працях В. Андрущенко, В. Бондаря, І. Зязюна, В. Галузинського, О. Дубасенюк, М. Євтуха, Л. Ковалю, В. Рибалки, О. Пометун, С. Сисоєвої, О. Сухомилської та інших учених.

Мета статті полягає в ретроспективному аналізі становлення аксіологічної проблематики в педагогічній науці.

Виклад основного матеріалу. Дефініцію «педагогічна аксіологія» С. Гончаренко визначає, як «...розділ загальної педагогіки, в якому досліджуються цінності, які треба формувати у вихованців» (Гончаренко, 2011: 21).

Аксіологічний підхід склався в сучасній педагогіці як один із основних методологічних підходів. Його основною домінантою є людина як суб'єкт пізнання, спілкування та творчості. Зміст аксіологічного підходу відповідає гуманістичній освіті, провідними орієнтирами якої є: гуманізація і демократизація, відкритість і варіативність. Педагогічна освіта, яка ґрунтується на аксіологічному підході, сприяє розвитку гуманістичної сутності людини.

У рамках аксіологічного підходу у професійній підготовці майбутніх педагогів особливу увагу приділяють засвоєнню та формуванню ціннісних орієнтирів у процесі спільної практичної діяльності викладача та здобувачів освіти. Базисом цього процесу співтворчості є, перш за все, загальнолюдські цінності, оскільки саме вони утворюють фундамент духовності, на основі якого кожен обирає свій життєвий шлях.

З погляду педагогічної аксіології саме ціннісні орієнтації визначають інтереси та потреби особистості, впливають на принципи поведінки, регулюють мотиваційну сферу (Волошина, 2014).

Ми повністю погоджуємося з О. Богдановою, яка зазначає: «Ціннісний контекст освітнього процесу є явищем історичним і таким, що розвивається, відлунуючи дух епохи, який він відтворює. У ньому втілюються особливості історії і культури того чи іншого народу, національні традиції, що складають основу навчально-виховної системи» (Богданова, 2021: 70).

Отже, кожний культурно-історичний етап розвитку суспільства відрізняється цінностями, які відігравали важливу роль у соціальному житті суспільства на певному етапі його розвитку.

На етапі становлення античної філософської думки особливим об'єктом філософської думки з позиції цінностей було розуміння сутності природи буття, оскільки повнота буття сприймалася людиною як абсолютна цінність, що виражала одночасно як етичні, так і естетичні ідеали.

Вищою цінністю для античних філософів був абстрактний ідеал гармонійної та всебічно розвинутої людини. У цей період виникає новий ціннісний еталон – еталон краси, ідеал прекрасного, спрямований, перш за все, на всебічний розвиток людини, як її духу, так і тіла (Рабінович, 2009).

Сократ, Аристотель, Геракліт, Демокріт, Платон у своїх поглядах відображали сутнісні характеристики добра. Ці цінності співвідносили з категорією «благо». Сократ був одним з перших мислителів, який, вивчаючи проблеми цінностей, сформулював власне аксіологічне питання: «Що є Благо?». Відповідь на це сократівське запитання було квітесенцією сутності існування людської цивілізації, оскільки для отримання відповіді на це запитання необхідно було знати життєві цінності людини.

Філософські погляди видатного давньогрецького мислителя Платона, учня Сократа, трактували підхід до розуміння цінностей, які ототожнювали категорію «Благо» з категоріями «Буття», «Добро» і «Краса». Такий висновок дозволяє дійти твердження, що в епоху античності до філософської науки входить понятійна тріада – Істина, Добро, Краса» (Зайченко, 2010).

Необхідно зазначити, що епоха Західноєвропейського Середньовіччя з позиції аксіологічного осмислення пріоритетів суспільства відрізняється семантичною неоднозначністю поглядів на природу цінностей. У світогляді Західноєвропейського суспільства відбувалася переоцінка провідних цінностей античного періоду, особливого значення у цей період набувають релігійні цінності. Догмати Церкви не тільки поставили пріоритетними релігійні цінності, а й зумовили формування погляду на цінності людини як об'єктивно існуючі ідеальні субстанції, похо-

дження яких пов'язані з «промислом» Божим (Богданова, 2021).

Водночас зазначимо, що в епоху Відродження відбувається піднесення античного ідеалу. Ідеалізація людина стає категорією вищих цінностей, оскільки вона стає мірилом всіх речей, основою системи цінностей, її головним носієм, концентруючи у собі, у своїй творчій діяльності етичні та естетичні ідеали (Год, 2005).

У період Нового часу у філософії продукуються нові ціннісні орієнтири, як результат раціонального пізнання світу та розвитку наукового знання. Серед них виокремимо такі: розум, свобода волі, практична значущість, наука і прогрес. Така зміна аксіологічної парадигми суспільства була детермінована розвитком факторів, завдяки яким феномен цінностей трактувався як результат активності суб'єкта (Пінчук, 2011).

Одним з яскравих представників ціннісного підходу в освіті Нового часу був видатний педагог Я. А. Коменський. Про важливість цінності знання писали у XVII столітті такі філософи, як Ф. Бекон, Т. Гоббс, Р. Декарт, Дж. Локк. Вони визначали цінності з різних світоглядних позицій: одні відстоювали пріоритет цінностей пізнання, інші вважали доцільним визначити психологічну природу цінностей, існувала думка, що поняття «цінність» співвідноситься з економічним змістом, ґрунтуючись на твердженні, що наука та мистецтво є засобом пізнання природи людини. Доцільно визначити, що філософи відокремлювали цінність особистості людини, наголошували на важливості розуму та мислення.

Р. Декарт стверджував, що цінність знання визначається його кінцевою метою, яка полягає у перевазі людини над силами природи. Таке обґрунтування феномену цінності знаходить своє відображення у його вислові: «Я можу мислити, значить, я існую. Розум – це найбільша цінність людини. Розум є основою волі» (Ваховський, 2002).

Епоха Просвітництва привнесла корективи у розуміння феномену цінності. У XVIII столітті був сформульований висновок, що моральність людини є еталоном, необхідним для гармонійного життя в соціумі. Принципово нові педагогічні ідеї Епохи Просвітництва продукували мислителі Франції (Вольтер, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо), Німеччини (І. Гете, Г. Лессінг, Ф. Шіллер).

Філософи Епохи Просвітництва пріоритети в освіті підняли на новий рівень суспільного розуміння. Система духовних цінностей була доповнена соціально-політичними: цінностями Рівності, Свободи, Справедливості як важливими складовими гідного існування людини, що

стали «чеснотами» освіти та виховання цієї епохи (Ваховський, 2002).

У працях Г. Гегеля, І. Канта теорія цінностей отримала філософський зміст. В основу філософської системи Г. Гегеля покладений взаємозв'язок пізнання, оцінення та цінностей. Г. Гегель у своїх працях підкреслював значення освіти та виховання як основних цінностей не тільки окремої людини, а й усього суспільства. Дослідження цього філософа визначили розвиток аксіологічного знання в педагогіці.

Заслуга І. Канта полягає у диференціації абсолютних та відносних цінностей, які визначалися суб'єктивними та об'єктивними цілями. Філософ у дослідженнях протиставив сферу моральності (свободи) сфері природи (необхідності), сферу фактичного – сфері ціннісного. (Ваховський, 2002).

На початку XIX століття поширюється інтерес до цінностей, філософського осмислення цієї проблематики та призначення людини. Необхідно відзначити вагомий внесок у розумінні цінностей одного з засновників наукової педагогіки – німецького філософа і педагога І. Гербарта. Він розробив та теоретично обґрунтував власний підхід у становленні теорії освіти та виховання. Цей підхід ґрунтувався на синтезі філософських та психологічних знань. У своїх працях Ф. Гербарт стверджував, що педагогіка як наука виходить з мети виховання, що дозволило розробляти різні педагогічні системи відповідно до цілей виховання певної історичної епохи, пов'язаними з уявленнями про життєві цінності та ідеал людини (Зайченко, 2010).

Проблематика цінностей була розкрита у працях Г. Ріккерта, в яких було визначено залежність ціннісних основ освіти від загальнолюдських та державних цінностей. Г. Ріккерт стверджував, що прагматична думка у трактуванні цінностей є фундаментальною основою становлення освіти. Знання учений розглядав з позиції їх корисності для життя людини та ефективної комунікації у різних соціальних групах (Зайченко, 2010).

Друга половина XIX ст. стала важливим етапом у становленні аксіології як самостійної наукової дисципліни. У цей період поняття «цінність» у спеціальній філософській лексиці сприймають як осмислення цінності людського буття.

У 1902 р. французький учений П. Лапі ввів у науковий обіг поняття «аксіологія», воно остаточно затвердило свої позиції у філософії, як науки про цінності (Ігнатенко, 1997).

Українська національна моральність, етична традиція в українській філософії тісно пов'язані зі світовою гуманістичною традицією.

Духовні витoki моралі глибоко розкриті у вченні Г. Сковороди про дві натури та три світи, про духовний світ людини, про правду, справедливість, самопізнання, філософію серця. Український філософ пов'язував професійну діяльність та освіту з етичними категоріями щастя і сенсу життя. Він утверджував ідеал загального земного щастя людей на основі спорідненої праці і поєднання інтересів особистості з суспільними інтересами. Особливі морально-етичні вимоги ставив Г. Сковорода до професії педагога. Він вважав, що гідність, чуйність, гуманність і чесність можуть формувати в юнацтва тільки ті педагоги, у кого ці якості глибоко укорінені. Ці риси педагогів продовжують залишатися актуальними і сьогодні.

Науковиці Р. Винничук, Л. Кравченко, досліджуючи аксіологічний підхід у вітчизняній педагогічній науці і практиці, зазначають: «Українські вчені сьогодні часто звертаються до структури християнського виховного ідеалу, запропонованої Г. Ващенком. Всесвітньо відомий український педагог рекомендував: наслідуючи традиції українців у духовно-моральній сфері, необхідно велику увагу звернути на такі риси вдачі (українського менталітету), що стають за основу здорового родинного життя, бо родина завжди була найважливішою підвалиною життя суспільства, а значить – і державного життя» Г. Ващенко чітко з'ясував норми і принципи самоактуалізації особистості» (Винничук, Кравченко, 2019: 23).

На початку 1970-х років аксіологія завершила генезис свого понятійно-категоріального обґрунтування. У сучасному трактуванні аксіологія – це вчення про цінності. Цінності розглядаються аксіологією як нормативна категорія, яка розкриває суть речей та явищ, які здатні задовольнити будь-які потреби людини та суспільства (Бліхар та ін., 2020: 16).

Аксіологія знаходиться в тісному взаємозв'язку з науками, які займаються вивченням людини та її взаємовідносин з суспільством, отже вона пов'язана з різними сторонами соціальної дійсності. Наукове вчення про цінності полягає у трактуванні цінностей з різних теоретичних позицій, а також у їх дослідженні як об'єкта наукового пізнання. Це дозволило зміцнити позиції аксіологічного підходу в науці та визначати цінності як категорію загально методологічних орієнтирів, що дозволяють систематизувати об'єктивні знання про соціальну та педагогічну реальність, а також задають вектор ціннісної орієнтації для вирішення соціально-педагогічних проблем (Dmitrenko et al., 2021).

Педагогічна аксіологія – це галузь міждисциплінарних досліджень, що займається вивченням цінностей в освітній системі, які, визначаючи ціннісні основи людського буття, вказують на спрямованість і вмотивованість життя людини, її вчинків, відображають сутність особистості (Белан, 2021).

Учені (І. Бех, Г. Васянович, О. Волошина, Н. Лазаренко, В. Мовчан, О. Сухомлинська, Л. Хоружа) вважають, що педагогічні цінності є відображенням норм, які регулюють педагогічну діяльність. Особливість цих цінностей полягає в тому, що вони є ланкою між діяльністю педагога і сформованим суспільним баченням освітніх норм (Сухомлинська, 2006).

Необхідно зазначити, що педагогічна аксіологія включає такі ключові аспекти, як ціннісні орієнтації та професійно-педагогічні ціннісні орієнтації.

Якщо розглядати ціннісні орієнтації як структуру, ієрархічно вони стоять вище професійно-педагогічних цінностей, оскільки є фундаментальним компонентом внутрішньої структури особистості. Особливість ціннісних орієнтацій у структурі особистості педагога полягає у продукуванні ставлення та оцінки різних цінностей, що знаходить своє вираження у потребах, мотивах, емоціях та діяльності людини (Dmitrenko et al., 2018).

Як слушно зауважують автори праці «Ціннісний дискурс в освіті»: «Суспільство, яке бачить себе забезпеченим і щасливим, духовним і багатим, успішним і справедливим, стоїть перед завданням формування нового вчителя. Осмислення ціннісного аспекту цього поняття передбачає спільний пошук та обґрунтування ключових елементів «європейськості» сучасного вчителя, незалежно від того, в якій країні він працює» (Андрущенко та ін., 2017: 12).

У сучасних педагогічних закладах освіти підготовка майбутніх учителів спрямована до залучення до цінностей духовно-моральної культури та майбутньої професії. Сутність аксіологічного підходу полягає в усвідомленні майбутніми педагогами особистісних цінностей вибору професії.

Процес аксіологізації освіти дозволяє генерувати структуру та ієрархію ціннісних орієнтацій, які визначають траєкторію майбутньої педагогічної діяльності вчителя, а також детермінують принципи його взаємодії із суспільством та людьми. Отже, ціннісно-орієнтуюча функція освітнього процесу в педагогічному закладі вищої освіти не тільки формує у майбутніх учителів розуміння суспільної, педагогічної реальності, а і є орієнтиром для формування взаємин з навко-

лишнім світом, з іншими здобувачами освіти (Dmitrenko et al., 2022).

Відповідно зміст психолого-педагогічної підготовки вчителів має враховувати аксіологічні складові педагогічної освіти. Демонструючи аксіологічну спрямованість до обраної педагогічної професії, здобувач освіти прогнозує власну позицію у вибраній професії. Тому можемо констатувати, що сформована система цінностей координує його професійні очікування. У процесі навчання ця система цінностей може дещо трансформуватися, визначаючи нові життєві та професійні стратегії діяльності майбутнього вчителя.

Висновки. Протягом тривалого історичного часу відбувався еволюційний розвиток аксіології, яка трансформувалася у самостійний філософський напрямок. В цілому аналіз основних положень аксіологічного знання у філософії з античних часів до XXI століття дозволяє зробити

висновок, що цінності мають онтологічний характер, який характеризує їх як суспільні відносини. Кожний культурно-історичний етап розвитку суспільства відрізняється цінностями, які відігравали важливу роль у соціальному житті суспільства на певному етапі його розвитку.

Педагогічна аксіологія стала активно розвиватися з другої половини XX століття як нова педагогічна міждисциплінарна парадигма, що поєднує систему філософських, культурологічних, психологічних і педагогічних світоглядів, які регламентують не тільки взаємодію суб'єктів в освітньому середовищі, а й взаємодію системи освіти із суспільством. Природа цінностей впливає на особистість, її виховання, які сприяють досягненню максимального рівня психічного та морального розвитку людини – таке розуміння і становить аксіологічний напрямок у педагогіці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В.П., Андрущенко Т.В., Савельєв В.Л. (2017). Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. К.: МП Леся. 2017. 464 с.
2. Белан Т. (2021). Педагогічні цінності майбутніх викладачів як основа професійної діяльності. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (Серія: Педагогічні науки)*. 2021. Вип. 14–15 (170–171). С. 50–54.
3. Бліхар В.С., Козловець М.А., Горохова Л.В., Федоренко В.В., Федоренко В.О. *Філософія: словник термінів та персоналій*. Київ: КВЦ, 2020. 274
4. Богданова О. Соціально-історична ретроспектива формування освітніх систем: аксіологічні засади. *EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczeństwo*. 2021. Issue 3. С. 69–85.
5. Ваховський Л.Ц. Філософія виховання західної цивілізації в епоху просвітництва : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Харків. 2002. 40 с.
6. Винничук Р. В., Кравченко Л. Аксіологічний підхід у вітчизняній педагогічній науці та практиці: історико-педагогічна ретроспектива *Витоки педагогічної майстерності: наук. Журнал. Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка*. 2019. Вип. 23. С. 22–28.
7. Волошина О.В. Роль моральних відносин між учителем і учнями в навчально-виховному процесі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2014. Випуск 41. С. 66–70.
8. Год Б.В. Ідея всебічного й гармонійного виховання особистості в епоху європейського відродження : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Харків, 2005. 24 с.
9. Гончаренко, С. У. (2011). *Український педагогічний енциклопедичний словник*. [Вид. друге, доп. й виправл.]. Рівне: Волинські береги, 2011.
10. Зайченко І. В. Історія педагогіки : навч. посіб. для студентів ВНЗ : у 2 кн. Київ : Слово, 2010. Кн. 1 : Історія зарубіжної педагогіки. 624 с.
11. Ігнатенко П. Р. Аксіологія виховання: від термінології до постановки проблем. *Педагогіка і психологія*. 1997. Випуск 1. 118–123.
12. Пінчук Є.А. Ідеал людини в освіті Нового часу та у світі проблем сучасності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. № 55. С. 3–12.
13. Рабінович О.Р. Ідея виховання та її теоретичне обґрунтування в античній філософії : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05. Львів, 2009. 15 с.
14. Сухомлинська, О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики. *Шлях освіти, 2006*, 1, 2–7.
15. Dmitrenko, N., Voloshyna, O., Budas, Iu., Klybanivska, T. Formation of Ethical Culture of Intending Educators in the Educational Process of Higher Education Institution. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. May 28th – 29th, 2021. Rezekne, Rezekne Academy of Technologies, 1*, 95–104.
16. Dmitrenko N., Voloshyna O., Melnyk L., Hrebenova V., Mazur I. The Teacher's Role in the Context of Information Society *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. VOL. 22 No. 6, June 2022. P. 187–193.
17. Dmitrenko N., Voloshyna O. Training of Prospective Teachers of Foreign Language to Work in Inclusive Classes. *Pedagogy*, t. 129, 2018. Nr. 1, p. 187–205.

REFERENCES

1. Andrushchenko V.P., Andrushchenko T.V., Saveliev V.L. (2017) Konstytutsializatsiia osvithnoho prostoru Yevropy: aksiolohichniy vymir. [Constitutionalization of the educational space of Europe: an axiological dimension] K. : MP Lesia, 2017. 464. [in Ukrainian].
2. Belan T. (2021). Pedahohichni tsinnosti maibutnikh vykladachiv yak osnova profesiinoy diialnosti. [Pedagogical values of future teachers as the basis of professional activity] Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka (Serii: Pedahohichni nauky). – Bulletin of the Chernihiv Collegium National University named after T. G. Shevchenko (Series: Pedagogical Sciences). Vyp. 14–15 (170–171). 50–54. [in Ukrainian].
3. Blikhar V.S., Kozlovets M.A., Horokhova LV., Fedorenko V.V., Fedorenko V.O. (2020) Filozofia: slovnyk terminiv ta personalii. [Philosophy: a dictionary of terms and personalities] Kyiv : KVVIT. 274 p. [in Ukrainian].
4. Bohdanova O. (2021) Sotsialno-istorychna retrospektyva formuvannya osvithnykh system: aksiolohichni zasady. [Socio-historical retrospective of the formation of educational systems: axiological principles] EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczeństwo. – EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society. Issue 3. 69-85. [in Ukrainian].
5. Vakhovs'kyi L.Ts. (2002). Filozofiya vykhovannya zakhidnoyi tsyvilizatsiyi v epokhu prosvitnytstva : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01. [The philosophy of education of Western civilization in the era of enlightenment] Kharkiv, 2002. 40 p. [in Ukrainian].
6. Vynnychuk R. V. (2019) Aksiolohichniy pidkhid u vitchyzniani pedahohichnii nauki ta praktytsi: istoryko-pedahohichna retrospektyva. [Axiological approach in domestic pedagogical science and practice: historical and pedagogical retrospective] Vytoky pedahohichnoi maistemosti: nauk. Zhurnal. Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka. – Origins of pedagogical skills: Science. Magazine. Poltava national ped. V. G. Korolenko University. Vyp. 23. 22–28. [in Ukrainian].
7. Voloshyna O.V. (2014) Rol moralnykh vidnosyn mizh uchytel'm i uchniamy v navchalno-vykhovnomu protsesi. [The role of moral relations between teacher and students in the educational process]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia. – Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Pedagogy and psychology.* Vypusk 41. 66-70. [in Ukrainian].
8. Hod B.V. (2005). Ideya vsebichnoho y harmoniynoho vykhovannya osobystosti v epokhu yevropeys'koho vidrodzhenya : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01. [The idea of comprehensive and harmonious personality education in the era of the European Renaissance] Kharkiv. S. 17–22. [in Ukrainian].
9. Honcharenko, S. U. (2011) Ukrainskyi pedahohichniy entsyklopedychnyi slovnyk. [Vyd. druhe, dop. y vypravl.]. [Ukrainian pedagogical encyclopedia dictionary]. Rivne: Volynski oberehy. [in Ukrainian].
10. Zaichenko I. V. (2010) Istoriia pedahohiky : navch. posib. dla studentiv VNZ : u 2 kn. Kyiv : Slovo. [History of pedagogy: teaching. manual for university students] 624 s. [in Ukrainian].
11. Ihnatenko, P. R. (1997). Aksiolohiia vykhovannya: vid terminolohii do postanovky problem [Axiology of education: from terminology to problem statement]. *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and psychology.* Vypusk 1 118–123 [in Ukrainian].
12. Pinchuk Ye.A. (2011). Ideal lyudyny v osviti Novoho chasu ta u sviti problem suchasnosti. [The ideal of man in the education of the New Age and in the world of contemporary problems]. Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. № 55. 3–12. [in Ukrainian].
13. Rabinovych O.R. (2009). Ideya vykhovannya ta yiyi teoretychne obgruntuvannya v antychniy filozofiyi : avtoref. dys. ... kand. filos. nauk : 09.00.05. [The idea of education and its theoretical justification in ancient philosophy]: L'viv. 15 s. [in Ukrainian].
14. Sukhomlynska, O. V. (2006). Dukhovno-moralne vykhovannya ditei ta molodi v koordynatakh pedahohichnoi nauky i praktyky. [Spiritual and moral education of children and youth in the coordinates of pedagogical science and practice] *Shliakh osviti – The way of education*, 1, 2–7 [in Ukrainian].
15. Dmitrenko, N., Voloshyna, O., Budas, Iu., Klybanivska, T. (2021) Formation of Ethical Culture of Intending Educators in the Educational Process of Higher Education Institution. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. May 28th – 29th. Rezekne, Rezekne Academy of Technologies*, 1, 95–104.
16. Dmitrenko N., Voloshyna O., Melnyk L., Hribenova V., Mazur I. (2022). The Teacher's Role in the Context of Information Society International Journal of Computer Science and Network Security. 2022. VOL.22 No. 6, June. 187–193.
17. Dmitrenko N., Voloshyna O. (2018). Training of Prospective Teachers of Foreign Language to Work in Inclusive Classes. *Pedagogy*, 129. Nr. 1. 187–205.

УДК 37.018.43:004:378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-37>

Людмила ІСИЧКО,

orcid.org/0000-0002-7269-5126

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри фізики

Полтавського державного медичного університету

(Полтава, Україна) l.isychko@pdmu.edu.ua

Наталія ЛОБАЧ,

orcid.org/0000-0002-3795-7864

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри фізики

Полтавського державного медичного університету

(Полтава, Україна) n.lobach@pdmu.edu.ua

Марина САЄНКО,

orcid.org/0000-0001-6732-9239

викладач кафедри фізики

Полтавського державного медичного університету

(Полтава, Україна) m.saienko@pdmu.edu.ua

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ПЛАТФОРМ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У даній статті проводиться аналіз різних можливостей використання віртуальних інтерактивних платформ, таких як Padlet, Jamboard та Miro, з метою оптимізації навчального процесу в умовах дистанційного навчання та організації двостороннього зв'язку між усіма учасниками освітнього процесу. Автори висвітлюють та ретельно досліджують поняття "віртуальна інтерактивна дошка", а також надають зіставний аналіз різноманітних віртуальних інтерактивних платформ.

Особлива увага в статті приділяється актуальній проблемі викладачів – організації ефективного двостороннього зв'язку між учасниками освітнього процесу в умовах дистанційного навчання. Аргументується, що використання віртуальних інтерактивних платформ, зокрема віртуальних інтерактивних дошок, спроможне вирішити цю проблему. Серед переваг використання віртуальних інтерактивних платформ визначається залучення всіх учасників до спільної діяльності, активізація участі та співпраці викладачів зі здобувачами освіти.

Однак у статті також висвітлені певні недоліки використання віртуальних інтерактивних платформ, такі як високі витрати, технічні вимоги та необхідність формування навичок користування ними у всіх учасників освітнього процесу. Автори підкреслюють важливість підготовки педагогічних працівників до використання віртуальних інтерактивних технологій в освітньому процесі.

Автори статті закликають до активного розвитку навичок користування віртуальними інтерактивними платформами серед викладачів і вказують, що їх впровадження в навчальний процес сприяє не лише поліпшенню організації дистанційного навчання, але й збагаченню як дистанційного, так і очного навчального процесу вищої освіти.

Також автори статті визначають напрямок поточних досліджень, спрямованих на вивчення впливу використання віртуальних інтерактивних платформ на освітній процес.

Ключові слова: *організація освіти, дистанційна освіта, інтерактивні методи навчання, віртуальна дошка.*

Liudmyla ISYCHKO,*orcid.org/0000-0002-7269-5126*

PhD,

*Senior Lecturer at the Department of Physics**Poltava State Medical University**(Poltava, Ukraine) l.isychko@pdmu.edu.ua***Natalia LOBACH,***orcid.org/0000-0002-3795-7864*

PhD,

*Associate Professor at the Department of Physics**Poltava State Medical University**(Poltava, Ukraine) n.lobach @pdmu.edu.ua***Marina SAYENKO,***orcid.org/0000-0001-6732-9239**Lecturer at the Department of Physics**Poltava State Medical University**(Poltava, Ukraine) saenkomarina89@ukr.net*

METHODOLOGICAL ASPECTS OF USING VIRTUAL INTERACTIVE RESOURCES IN ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION

In this article, an analysis is conducted on various possibilities of utilizing virtual interactive platforms, such as Padlet, Jamboard, and Miro, with the aim of optimizing the educational process in the context of distance learning and facilitating two-way communication among all participants in the educational process. The authors illuminate and thoroughly investigate the concept of a "virtual interactive board" and provide a comparative analysis of diverse virtual interactive platforms.

Special attention in the article is given to the contemporary challenge faced by educators – organizing effective two-way communication among participants in the educational process in the conditions of distance learning. The article argues that the use of virtual interactive platforms, particularly virtual interactive boards, can address this challenge. Among the advantages of using virtual interactive boards is the engagement of all participants in joint activities, activation of participation, and collaboration between educators and education seekers.

However, the article also highlights certain drawbacks of using virtual interactive platforms, such as high costs, technical requirements, and the need for skill development in all participants of the educational process. The authors emphasize the importance of preparing pedagogical staff for the use of virtual interactive technologies in the educational process.

The authors of the article advocate for the active development of skills in using virtual interactive platforms among educators, pointing out that their implementation in the educational process contributes not only to the improvement of distance learning organization but also enriches both distance and face-to-face higher education.

Additionally, the authors of the article identify the direction of current research aimed at studying the impact of using virtual interactive platforms on the educational process.

Key words: *education organization, distance education, interactive teaching methods, virtual board.*

Постановка проблеми. Однією з вимог до сучасного викладача закладу вищої освіти є використання передових методів і форм навчання, які базуються на активному залученні здобувачів вищої освіти до процесу навчання. Основою успішного навчального процесу завжди були взаємодія між студентами і викладачами, високий рівень комунікації між усіма учасниками навчального процесу. Загальний розвиток технологій у сфері комунікації, звичайно, впливає на процес забезпечення ефективної навчальної взаємодії та вимагає від учасників цієї діяльності пошуку нових технологічних методів та засобів навчання. Постає питання про залучення нових інтерактив-

них інструментів навчання, що сприяють організації активної взаємодії між усіма учасниками навчального процесу.

Іншим аспектом, який впливає на тенденцію залучення віртуальних інтерактивних платформ в освіті України є введення воєнного стану, що вимагає від педагогічних працівників закладів освіти широко використовувати саме дистанційні інструменти навчання.

Одним з дистанційних інструментів навчання є віртуальні інтерактивні дошки, які не є новим цифровим засобом, але досі не широко уживаним в освітньому просторі. Використання інтерактивних дошок у навчанні є все більш популярним

інструментом активізації колаборації усіх учасників навчального процесу. Інтерактивні дошки дозволяють використовувати новітні цифрові технології для поліпшення сприйняття матеріалу і розвитку навичок учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологія використання інтерактивних віртуальних платформ, як інструменту навчання, ґрунтується на загальних теоретико-методологічних засадах інтерактивного навчання, що розробляються протягом останніх 30-ти років. В цьому напрямі працювали С. Гончаренко, Т. Назарова, І. Гевко, А. Мартинець та ін (Гевко, 2018).

Питання використання інтерактивних віртуальних дошок в освітній процес досліджували Г. Генсерук, Н. Морзе, Н. Хміль, М. Гладун, С. Мартинюк, Т. Мостіпака та багато інших (Генсерук, Мартинюк, 2022), (Мостіпака, 2014). Зокрема, Н. Хміль досліджує шляхи формування навчальних компетенцій учнів з використанням сервісу Padlet (Хміль, 2014). М. Гладун розглядає віртуальні інтерактивні дошки як технологію співробітництва (Гладун, Сабліна, 2018). Н. Морзе та ін. дослідили питання щодо організації формування оцінювання з використанням цифрових технологій, зокрема віртуальних інтерактивних платформ (Морзе, Вембер, Бойко, 2019).

Мета статті. Стаття має на меті розкрити методичний потенціал віртуальних інтерактивних платформ в організації навчального процесу у вищій школі, що сприяє активному навчанню та розвитку здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. З моменту зародження інформаційних технологій навчання переживає свою еволюцію, стаючи більш інтерактивним та доступним для усіх учасників навчального процесу. У сучасному світі, де технології швидко розвиваються, використання інтерактивних віртуальних ресурсів стає важливою складовою навчального процесу, особливо вищої школи. Такі ресурси, включаючи веб-сайти, додатки та платформи, надають здобувачам вищої освіти та викладачам нові можливості для ефективної організації та проведення занять.

Віртуальна інтерактивна дошка – це цифровий інструмент, який може бути використаний для взаємодії, співпраці та обміну інформацією між користувачами як в синхронному, так й в асинхронному режимі. Цей інструмент дає можливість користувачам спільно працювати над проектами, нотатками, мозковими штурмами, ділитися файлами, візуалізувати ідеї та багато іншого.

Наразі існує велика кількість платформ (osvitanova.com.ua), (naurok.com.ua), які пропо-

нують описи та інформацію про віртуальні інтерактивні дошки, тренінги та інші подібні інструменти. Це свідчить про те, що інтерес до цих освітніх технологій і методик навчання зростає. Однак, потрібно бути обережним і самостійно оцінювати якість та корисність цих ресурсів перед їх використанням.

Використання віртуальних інтерактивних платформ виходить за межі традиційного класу, надаючи студентам можливість вчитися у будь-який зручний для них час та місце. Вони забезпечують доступ до великої кількості навчального матеріалу у різних форматах, включаючи відеоуроки, інтерактивні завдання, спеціалізовані курси та інше. Це надає студентам можливість навчатися власним темпом та залежно від своїх потреб і інтересів.

Переваги використання віртуальних інтерактивних дошок очевидні. Вони надають можливість залучення усіх учасників навчального процесу до спільної діяльності, стимулюють активну участь і співпрацю зі здобувачами освіти (Ганашок, 2016). Такі інтерактивні інструменти дозволяють реалізувати діяльнісний підхід до освітнього процесу в цілому, де здобувачі вищої освіти можуть власноруч досліджувати матеріал, вирішувати завдання і взаємодіяти з усіма учасниками цього процесу.

Важливо зважувати на якість та достовірність матеріалів, досліджувати відгуки та думки користувачів, а також розуміти, що результат залежить не тільки від використаної технології, але й від вміння та компетентності викладача. У підсумку, наявність багатьох ресурсів, що описують інтерактивні віртуальні дошки, тренінги та інше, свідчить про ґрунтовний інтерес до таких методик навчання.

Окрім того, віртуальні інтерактивні платформи відкривають нові шляхи співпраці та спільної роботи між студентами та викладачами. Вони надають можливість для дистанційної комунікації, обміну ідеями та досвідом, а також сприяють формуванню віртуальних спільнот навчання. Це створює більш динамічну та захопливу навчальну атмосферу, де студенти можуть використовувати свої креативність та працювати над проектами та завданнями разом з іншими.

Існує багато видів віртуальних інтерактивних платформ, які можна використовувати у навчанні. Ось декілька популярних з них:

За загальним призначенням віртуальні інтерактивні дошки можна поділити на такі категорії:

- для малювання (IDroo, Draw Note, Scribblar, CoSketch);
- для зберігання нотаток (Padlet, Conceptboard, Scrumblr);

– для організації спільної роботи (Jamboard, Miro, Twiddla, Popplet, Rizzoma, Linoit, Educations та ін.;

– для створення інтерактивних плакатів (Wikiwall, Glogster).

Але, ця класифікація є досить умовною, адже з'являються все нові інтерактивні ресурси.

В освітній діяльності ми класифікуємо віртуальні інтерактивні дошки згідно задач, які постають у професійній діяльності педагога та навчальній діяльності здобувача освіти:

– середовище зберігання навчального контенту;

– платформа для планування та звітності;

– засіб презентації методичних та навчальних напрацювань;

– інструмент для організації зворотного зв'язку у дистанційному та самостійному навчанні;

– цифрова соціальна спільнота, яка може включати у себе кафедри, гуртки та інші форми об'єднань.

Ринок цифрових технологій надає велику різноманітність віртуальних інтерактивних дошок різного призначення. Завдяки цьому, користувачам надається можливість вибрати ту дошку, яка найкраще відповідає їхнім потребам і вимогам. Ці віртуальні дошки можуть бути використані не тільки в навчанні, а й у бізнесі, творчості та багатьох інших сферах діяльності.

Далі наведемо порівняльну таблицю основних характеристик найпопулярніших віртуальних інтерактивних дошок (табл. 1).

З 2020 року дистанційна форма навчання в Україні стала невід'ємною частиною освітнього процесу. Зокрема, в Полтавському державному медичному університеті протягом 2020–2021 та 2022 навчальних років навчання відбувалось у дистанційному форматі, а з другого півріччя 2022 року – у змішаному. Постала проблема організації двостороннього зв'язку не тільки між викладачем та здобувачем вищої

Таблиця 1

Характеристики віртуальних інтерактивних дошок

Назва	Опис	Безкоштовна версія	Передплата
Padlet https://uk.padlet.com	Це інструмент для спільної дистанційної роботи. Він чудово підходить для додавання навчальних матеріалів, для виконання спільних звітів тощо. У цьому онлайн-ресурсі є можливість запрошувати учасників в якості редактора. У падлети (блокноти) можна завантажувати різні типи файлів: зображення, посилання, документи, музику чи відео. Дошку можна відправити поштою, експортувати в PDF або поширити в соціальні мережі.	3 дошок одночасно, 20МБ інформації.	Від 129грн/міс (20дошок, 100МБ сховища) Для навчання: 1000\$/рік (1 ГБ сховища, до 10 адміністраторів, кількість дошок необмежена)
Jamboard https://jamboard.google.com/	Один з інструментів Google, за допомогою якого можна переглядати, шукати та відправляти jam-файлів. Віртуальною дошкою Jamboard зручно користуватись для проведення конференцій або занять, де користувачі зможуть записувати свої ідеї та зберігати їх в хмарі для подальшого доступу в синхронному та асинхронному режимі. Можливе одночасне використання з GoogleMeet.	Необмежена кількість дошок, В одній дошці – 20 фреймів (рамок)	Безоплатна
Miro (RealtimeBoard) https://miro.com	Сервіс містить набір шаблонів, які допомагають структурувати навчальний матеріал. Чудово підходить для проведення всіх форм навчальних занять. Є можливість завантажувати документи, таблиці та зображення, функція перегляду дошки у вигляді відео. Інтегрована з Zoom та Google Drive. Можна малювати схеми та графіки.	Три дошки, необмежена кількість учасників команди, 5 talktracks (відео)	Від 8\$ за одного учасника в місяць (необмежена кількість дошок, talktracks, більше інтегрованих за стосунків) Версія For education є безкоштовною (тільки для користувачів з доменом @.edu.ua)

освіти, а й між іншими учасниками освітнього процесу дистанційно. Частково цю проблему вирішили хмарні технології та інструменти організації он-лайн відеозв'язку. Але ці технології не дозволяють в повному обсязі отримати зворотній зв'язок від інших учасників процесу в режимі реального часу.

Останні три роки на кафедрі фізики ПДМУ організація викладання дисципліни «Медична та біологічна фізика» відбувається із застосуванням віртуальних інтерактивних дошок. Серед великого різноманіття віртуальних інтерактивних платформ ми обрали три з них, які повністю, або частково відповідають поставленим методичним задачам, а саме Padlet, Jamboard та Migo.

Серед критеріїв вибору були:

- зрозумілість у користуванні;
- технічні можливості (об'єм завантаження інформації та тип інформації, кількість користувачів, інтеграція з іншими застосунками та платформами);
- тарифний пакет.

З досвіду використання віртуальних інтерактивних платформ ми виділили переваги та недоліки цього інструменту організації дистанційного навчання.

Безперечними перевагами використання віртуальних інтерактивних дошок ми вбачаємо такі:

1. Візуалізація та демонстрація. Віртуальні інтерактивні дошки є дуже зручним інструментом, який дозволяє відображати ілюстрації, діаграми, графіки, рисунки та інші візуальні матеріали, що допомагають здобувачам освіти краще розуміти та сприймати нову інформацію.

2. Розуміння та активна участь. За допомогою віртуальних інтерактивних дошок здобувачі освіти можуть взаємодіяти з навчальним матеріалом, оперувати контентними блоками та виконувати різні завдання. Це стимулює їх активну участь у навчанні та сприяє розвитку кліпового мислення.

3. Колаборативне навчання. Віртуальні інтерактивні дошки сприяють спільній роботі учасників освітнього процесу, де вони можуть спільно розв'язувати завдання, обговорювати ідеї та ділитися знаннями. Це сприяє розвитку комунікативних навичок та співпраці здобувачів освіти.

4. Різноманітність навчальних методів. Використання віртуальних інтерактивних дошок відкриває можливості для застосування різних навчальних методів. Викладачі можуть використовувати групові завдання, імітаційні ігри, візуальні демонстрації, змагання та інші методи, що роблять навчання цікавішим та ефективнішим.

5. Зручне зберігання та повторне використання матеріалів. Віртуальні інтерактивні дошки зазвичай мають функцію збереження матеріалів, використаних на занятті. Це дозволяє учасникам освітнього процесу зберегти презентації, завдання або ігри та повторно використовувати їх на майбутніх заняттях.

В цілому, навчальна функція віртуальних інтерактивних дошок полягає в покращенні взаємодії між учасниками освітнього процесу, залученні здобувачів освіти активного навчання, створенні цікавого та ефективного навчального контенту, а також розвитку комунікативних навичок та критичного мислення.

Водночас, існує кілька потенційних недоліків віртуальних інтерактивних дошок:

1. Вимоги до технічних ресурсів. Використання віртуальних інтерактивних дошок вимагає цифрового обладнання та швидкого інтернет-з'єднання. Незадовільне обладнання або слабке з'єднання можуть призвести до незручностей та перебоїв у роботі.

2. Вартість. У більшості випадків безоплатний тариф віртуальних інтерактивних платформ має обмежені опції.

3. Необхідність у формуванні навичок користування віртуальними дошками в учасників освітнього процесу.

Але й ці недоліки можна вирішити повністю, або частково. Через складнощі в організації освітнього процесу, що виникли через військовий стан, цінова політика деяких розробників інтерактивних віртуальних платформ є достатньо лояльною для освітян України. Наприклад, розробники Migo можуть надати безкоштовний доступ до розширеної версії платформи за умови, що користувач ресурсу є працівником закладу освіти й має освітній акаунт @edu.ua.

Використання віртуальних інтерактивних дошок може бути складним для викладачів закладів освіти. Причиною цього є недостатньо сформована система навичок та знань в цифровій сфері, несприйняття нових технологій, що може призвести до неправильного використання віртуальних платформ або недооцінки їх методичного потенціалу. Тому, важливо навчити викладачів закладів освіти ефективного використання віртуальних інтерактивних дошок. Останнє повністю відповідає загальнодержавній концепції розвитку цифрових компетентностей (концепція розвитку, 2021). Використання інтерактивних віртуальних платформ у вищій школі також вимагає ретельного планування, підготовки та розуміння потенційних викликів.

З 2022 року по теперішній час на базі ПДМУ проводяться курси підвищення кваліфікації для викладачів закладу вищої освіти з використання віртуальних інтерактивних дошок в освітньому процесі. Курс включає не тільки ознайомлення з різноманітним та функціоналом віртуальних дошок, але й методиками їх використання у навчальному процесі. Викладач закладу освіти має оволодіти навичками планування і створення інтерактивних навчальних матеріалів, організації діалогу зі здобувачами освіти через віртуальну дошку, а також оцінювання роботи здобувача освіти на основі інтерактивних завдань.

Серед викладачів ПДМУ, які пройшли курси підвищення кваліфікації з використання віртуальних інтерактивних дошок в освітньому процесі було проведено опитування щодо їх досвіду використання цього ресурсу в професійній діяльності. Було поставлено такі запитання:

1. Оцініть Ваш рівень комп'ютерної грамотності (від 1 до 5).
2. Чи використовуєте Ви віртуальні інтерактивні дошки в організації навчального процесу?
3. Якщо Ви використовуєте віртуальні інтерактивні дошки, чи підвищився рівень зворотного зв'язку зі здобувачами вищої освіти?
4. Яку саме віртуальну дошку Ви використовуєте?
5. Чи на кожному дистанційному занятті Ви використовуєте віртуальну інтерактивну дошку?
6. Чи використовуєте Ви віртуальну дошку в організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти?

7. Чи Ви використовуєте віртуальні дошки під час здійснення синхронної або асинхронної спільної роботи з колегами?

В опитуванні взяли участь 42 викладача, які пройшли зазначені вище курси підвищення кваліфікації. Проаналізувавши відповіді, ми отримали наступні результати:

Після проходження курсів з використання віртуальних дошок 24% викладачів ствердили, що використовують інтерактивні дошки для проведення дистанційного заняття постійно, а 44% – час від часу. 71% викладачів помітили покращення в організації зворотнього зв'язку зі здобувачами вищої освіти. 48% опитаних викладачів використовують ресурс Padlet, 36% – Jamboard й 16% використовують віртуальну дошку Miro.

Висновки. Враховуючи переваги та недоліки, використання віртуальних інтерактивних дошок в навчанні сприяє покращенню організації не тільки дистанційного, але й очного навчального процесу вищої освіти. Методичним потенціалом віртуальних дошок є залучення здобувачів освіти до активного навчання, що в свою чергу впливає на їх академічну успішність. Проте, для ефективного використання цих технологій необхідна підготовка викладачів, а також знаходження відповідного балансу між використанням віртуальних інтерактивних технологій та традиційними методами навчання.

В подальшому вважаємо за актуальним дослідження впливу використання віртуальних інтерактивних платформ на формування правильного кліпового мислення у здобувачів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ганашок А.І. Інтерактивна дошка як засіб підвищення пізнавальної активності й ефективності навчання на уроках інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. Том 51. № 1. С. 21–35.
2. Гевко, І. В. Використання сучасних інформаційних технологій – основа професійного зростання педагога. *Педагогічні науки*. 2018. Вип. 139. С. 53–60. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/24374/1/Hevko.pdf>
3. Генсерук Г., Бойко М., Мартинюк С. Цифрові інструменти комунікації в освітньому процесі закладу вищої освіти. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*. 1(1), 2022. С. 31–39. <https://doi.org/10.25128/2415-3605.22.1.4>
4. Гладун М.А., Сабліна М.А. Сучасні онлайн інструменти інтерактивного навчання як технологія співробітництва. Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету», 2018. № 4. С. 33–43. DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2018.4.3343>.
5. Концепція розвитку цифрових компетентностей. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#n93>
6. Морзе Н., Вембер В., Бойко М. Використання цифрових технологій для формувального оцінювання. Електронне наукове фахове видання. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету, 2019. С. 202–214.
7. Мостіпака Т.П. Інтерактивні технології у викладанні природничих дисциплін. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном* : збірник наукових праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С. С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н. М. Мирончук. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 143–148.
8. Хміль Н., Дяченко С. Соціальний сервіс Padlet як елемент педагогічної діяльності. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2014. № 2. С. 24–30.
9. Хміль Н., Кисельова О. Формування у майбутніх учителів навичок використання інтерактивних дошок в освітньому процесі. *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2015. Вип. 7. С. 95–100.

REFERENCES

1. Hanashok A.I. (2016). Interaktyvna doshka yak zasib pidvyshchennia piznavalnoi aktyvnosti y efektyvnosti navchannia na urokakh informatyky. [Interactive board as a means to enhance cognitive activity and effectiveness of learning in computer science lessons] *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. Tom 51. № 1. S. 21–35. [in Ukrainian].
2. Hevko, I. V. (2018). Vykorystannia suchasnykh informatsiinykh tekhnologii – osnova profesiinoho zrostantia pedahoha. [The use of modern information technologies as the basis for the professional growth of a teacher] *Pedahohichni nauky*. Vyp. 139. S. 53–60. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/24374/1/Hevko.pdf> [in Ukrainian].
3. Henseruk H., Boiko M., Martyniuk S. (2022). Tsyfrovii instrumenty komunikatsii v osvithomu protsesi zakladu vyshchoi osvity. [Digital communication tools in the educational process of a higher education institution] *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Serii: pedahohika, 1(1), 31–39. <https://doi.org/10.25128/2415-3605.22.1.4> [in Ukrainian].
4. Hladun M.A., Sablina M.A. (2018). Suchasni onlain instrumenty interaktyvnogo navchannia yak tekhnologiiia spivrobitnytstva. [Modern online interactive learning tools as a collaboration technology] *Elektronne naukove fakhove vydannia "Vidkryte osvithnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu"*. 2018. № 4 2018. S. 33–43. DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2018.4.3343> [in Ukrainian].
5. Kontsepsiia rozvytku tsyfrovyykh kompetentnosti. [Concept of Digital Competencies Development] (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#n93> [in Ukrainian].
6. Morze N., Vember V., Boiko M. (2019) Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnologii dlia formuvalnogo otsiniuvannia. [Using digital technologies for formative assessment] *Elektronne naukove fakhove vydannia*. *Vidkryte osvithnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu*, 2019. S. 202–214. [in Ukrainian].
7. Mostipaka T.P. (2014) Interaktyvni tekhnologii u vykladanni pryrodnychyykh dystsyplin. [Interactive technologies in teaching natural sciences] *Modernizatsiia vyshchoi osvity v Ukraini ta za kordonom: zbirnyk naukovyykh prats / za zah. red. d.p.n., prof. S. S. Vitvytskoi, k.p.n., dots. N. M. Myronchuk*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. S. 143–148. [in Ukrainian].
8. PrKhmil N., Diachenko S. (2014). Sotsialnyi servis Padlet yak element pedahohichnoi diialnosti. [Social service Padlet as an element of pedagogical activity] *Informatyka ta informatsiini tekhnologii v navchalnykh zakladakh*. № 2. S. 24–30. [in Ukrainian].
9. Khmil N., Kyselova O. (2015). Formuvannia u maibutnykh uchyteliv navychok vykorystannia interaktyvnykh doshok v osvithomu protsesi. [Formation of future teachers' skills in using interactive boards in the educational process] *Naukovi zapysky*. Serii: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity. Vyp. 7. S. 95–100. [in Ukrainian].

УДК 378.015.31:7.012

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-38>**Ольга КОСТЮК,***orcid.org/0000-0001-5309-2816*

кандидат філософських наук, доцент,

в.о. завідувача кафедри дизайну

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *olgakostuck@gmail.com*

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У дослідженні поставлена проблема формування естетичної свідомості майбутнього дизайнера в мінливі-му інформаційно-комунікативному просторі, що потребує звернення до фундаментальних аспектів людського досвіду. Невід'ємною часткою таких процесів визначена орієнтація на еволюційний розвиток та самоорганізацію складних систем, що охоплюють особистість з її багатофункціональними фізіологічними, хіміко-біологічними та психологічними аспектами існування.

У статті розглянута термінологія, особливості поняття «синергетика», характерні риси процесів самоорганізації, визначена роль синергетики у системах, що самоорганізуються. Підкреслено, що на рівні теорети-ко-світоглядному синергетика виступає універсальною теорією еволюції, що передбачає єдину основу для опису механізмів виникнення будь-яких новацій. У самоорганізації акцентується увага на необхідності створення єдиного підходу до визначення подібності процесів, які відбуваються в фізичних, біологічних, хімічних об'єктах.

Визначено та розкрито зміст основних параметрів педагогічної синергії за О. Вознюком: системність, відкритість, нелінійність, неврівноваженість, «критичні точки» або «точки біфуркації», феномен надмалого впливу, фрактальність, атрактор, саморозвиток системи, структура, відкриті (дисипативні) структури.

Підкреслено, що визначення процесів самоорганізації особистості в системі формування естетичної свідомості на основі синергетичного підходу, дозволяє спрямувати розвиток майбутнього дизайнера як цілісної творчої особистості, спроможного на самостійний пошук професійних рішень, інноваційних методів, технологій пов'язаних з самовизначенням, самореалізацією, самовдосконаленням. Розгляд деяких аспектів синергетичного підходу в контексті формуванні естетичної свідомості майбутніх дизайнерів в процесі професійної підготовки дозволяє конкретизувати синергетичний підхід та його ключові характеристики. Наголошено, що синергетичний підхід надає змогу визначити, що естетична свідомість у майбутнього дизайнера розвивається не ізольова-но, а через інтеграцію багатьох факторів та перспектив. У висновках визначаємо перспективні аспекти вико-ристання синергетичного підходу в цьому контексті.

Ключові слова: синергетика, синергетичний підхід, естетична свідомість, майбутні дизайнери, формування, професійна підготовка.

Olha KOSTIUK,*orcid.org/0000-0001-5309-2816*

PhD of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Acting Head of the Department of Design

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) *olgakostuck@gmail.com*

SYNERGETIC APPROACH IN THE SYSTEM OF FORMING AESTHETIC AWARENESS OF FUTURE DESIGNERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

The research poses the problem of forming the aesthetic consciousness of the future designer in the changing information and communication space, which requires addressing the fundamental aspects of human experience. Orientation towards the evolutionary development and self-organization of complex systems covering the individual with his multifunctional physiological, chemical-biological and psychological aspects of existence is defined as an integral part of such processes.

The article examines terminology, peculiarities of the concept of «synergy», characteristic features of self-organization processes, defines the role of synergy in self-organizing systems. It is emphasized that at the theoretical and worldview level, synergetics is a universal theory of evolution, which provides a single basis for describing the mechanisms of the emergence of any innovations. In self-organization, attention is focused on the need to create a unified approach to determining the similarity of processes that occur in physical, biological, and chemical objects.

The content of the main parameters of pedagogical synergy, according to O. Vozniuk, is determined and revealed: systematicity, openness, nonlinearity, imbalance, «critical points» or «bifurcation points», the phenomenon of ultra-small influence, fractality, attractor, self-development of the system, structure, open (dissipative) structures.

It is emphasized that the determination of the processes of self-organization of the individual in the system of formation of aesthetic consciousness based on a synergistic approach allows to direct the development of the future designer as a complete creative personality, capable of independent search for professional solutions, innovative methods, technologies related to self-determination, self-realization, and self-improvement. Consideration of some aspects of the synergistic approach in the context of the formation of the aesthetic consciousness of future designers in the process of professional training allows us to specify the synergistic approach and its key characteristics. It is emphasized that the synergistic approach makes it possible to determine that the aesthetic consciousness of the future designer does not develop in isolation, but through the integration of many factors and perspectives. In the conclusions, we identify promising aspects of using a synergistic approach in this context.

Key words: synergy, synergistic approach, aesthetic consciousness, future designers, formation, professional training.

Постановка проблеми. Проблема формування естетичної свідомості майбутнього дизайнера в мінливому інформаційно-комунікативному просторі потребує звернення до фундаментальних аспектів людського досвіду, що через активне практичне пізнання віддзеркалює у людській свідомості і сутнісний об'єктивний світ, і суспільну практику. Невід'ємною часткою таких процесів є орієнтація на еволюційний розвиток та самоорганізацію складних систем, що охоплюють особистість з її багатофункціональними фізіологічними, хіміко-біологічними та психологічними аспектами існування.

Визначення процесів самоорганізації особистості, становлення її самоосвітньої діяльності в системі формування естетичної свідомості на основі синергетичного підходу, дозволяє спрямувати розвиток майбутнього дизайнера як цілісної творчої особистості, спроможного на самостійний пошук професійних рішень, інноваційних методів, технологій пов'язаних з самовизначенням, самореалізацією, самовдосконаленням.

В. Кремень наголошує, що синергетичний підхід надає змогу дивитися на людину і процес її навчання як на відкриту систему, здатну до самоорганізації. Людина визначена як певна модель, «незавершена відкрита істота», здатна творити саму себе, вибирати проєкт самої себе (Кремень, 2012: 17).

Аналіз досліджень. У теоретико-методологічних дослідженнях науковців різних галузей знань синергетичний підхід в системі підготовки майбутніх фахівців в процесі професійної підготовки набув широкого осмислення. Синергетику у розумінні закономірностей, що діють у природі, розглядали Дж. Нілліс, І. Пригожин, Г. Хакен та ін.; процеси самоорганізації систем різної природи вивчали В. Ціба, В. Шейко та ін.; синергетику в освіті досліджували О. Вознюк, І. Зязюн, В. Кремень та ін.; естетичну самоорганізацію майбутніх дизайнерів досліджували В. Бутенко, В. Томашевський, О. Отич та ін. Однак поза увагою вчених залишається проблема синергетичного підходу

у системі формування естетичної свідомості майбутнього дизайнера.

Мета статті – розкрити особливості синергетичного підходу у системі формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів в процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Поняття «синергетика» у науковий обіг було введено Г. Хакеном з метою визначити закономірності об'єднуючих дій окремих частин неупорядкованої системи. Термін «синергетика» (з грец. – спільна дія) означає узгодження всіх елементів системи. За Г. Хакеном, синергетика як наука про самоорганізацію, розуміється через сукупний ефект взаємодії великої кількості підсистем, що призводить до утворення та становлення стійких структур у відкритих складних системах. У самоорганізації акцентується увага на необхідності створення єдиного підходу до визначення подібності процесів, які відбуваються в фізичних, біологічних, хімічних об'єктах. Характерними рисами процесів самоорганізації є кооперативність дій елементів та підсистем; нелінійність процесу, невірноважений стан, що підтримується за рахунок енергії середовища; пороговий характер процесів самоорганізації. Важливу роль у системах, що самоорганізуються, відіграє узгодження взаємодії частин системи у процесі утворення її структури як єдиного цілого (Haken, 2004).

В цілому синергетика виступає міждисциплінарним напрямом. На рівні теоретико-світоглядному синергетика є універсальною теорією еволюції, що передбачає єдину основу для опису механізмів виникнення будь-яких новацій. Становлення синергетики як нового наукового міждисциплінарного напрямку відбувається завдяки глибоким філософським дослідженням з методологічним підґрунтям у різноманітних областях, таких як природничі, психолого-педагогічні, гуманітарні науки та ін. У цьому контексті синергетика вважається інструментом для формування нового погляду особистості

на світ і свого місця в ньому, філософією та дієвою життєвою позицією, а також новим понятійним устроєм мислення, що впливає на когнітивні процеси у формуванні свідомості. З розвитком ідей синергетики відбувається більш тісний зв'язок між Всесвітом як зовнішньою сутністю та Всесвітом як внутрішнім світом людини. У світі, який характеризується «нестабільністю та створенням», людина та її культура займає центральне місце в законах Всесвіту (Nicolis, Prigogine, 1977). Отже, синергетика розкриває фундаментальні методологічні принципи цілісного світобачення.

Як влучно зазначає А. Євтодюк, синергетика надає засоби для розкриття глибинних механізмів і шляхів розвитку відкритих систем, які складають більшість систем у нашому Всесвіті. Синергетика закладає основу для побудови єдиної методологічної та філософської основи сприйняття особистістю Всесвіту, що дозволяє отримати уявлення та наблизитися до розуміння універсальних законів, що керують природою самоорганізації. Це дає дослідникам можливість провести комплексний аналіз відкритих систем, зокрема в сфері освіти, через призму синергетичної парадигми (Євтодюк, 2002: 5–6).

Н. Протасова окреслює основні принципи синергетичної методології, до яких належать:

- складноорганізовані системи не повинні мати шляхи розвитку, нав'язані їм, натомість слід сприяти їхнім власним тенденціям розвитку;

- хаос може слугувати конструктивним джерелом, породжуючи нові системні організації;

- у моменти нестабільності незначні збурення можуть призвести до значних макроефектів, потенційно переростаючи в макроструктури. Слід зазначити, що дії конкретної особистості можуть впливати на масштабні суспільні процеси;

- складні системи пропонують кілька альтернативних шляхів розвитку. Проте на окремих етапах їх еволюції стає очевидною певна визначеність у розгортанні процесів. На поточний стан системи впливає не тільки її минуле, а й майбутнє;

- складноорганізована система не просто асимілює простіші структури і не є сумою своїх складових частин, вона породжує різновікові структури в єдиному темпосвіті (Протасова, 2000: 281).

Згідно з дослідженнями О. Вознюка (Вознюк, 2012: 305), синергетичний підхід у педагогіці є результатом реалізації нового освітнього напрямку педагогічної синергетики. Цей підхід розглядає освітні процеси з точки зору методології синергетики. Педагогічна синергетика визначена новою парадигмою освіти, що ґрунтується на ідеї ціліс-

ності людини, її цілісності з оточуючим світом, визначає, що душа людини незбагненна та неподільна. Відповідно цієї парадигмі світ інтерпретується як цілісна система.

Основні параметри педагогічної синергії, за визначенням О. Вознюка (Вознюк, 2012: 88–91), охоплюють такі принципи:

- *системність*. Система розуміється як сукупність елементів, що утворюють цілісність з розвиненими внутрішніми і зовнішніми зв'язками, в якій з'являються нові інтегральні якості, не властиві окремим компонентам;

- *відкритість*. Здатність системи обмінюватися енергією та інформацією зі своїм оточенням, що призводить до кооперативних процесів, переходів між стабільністю та нестабільністю, взаємодії випадковості та необхідності;

- *нелінійність*. Означає численні, непередбачувані зміни під час переходу системи між станами. Розуміння освітніх систем на аналітичному рівні вимагає визнання наявності та важливості різноманітних освітніх моделей у контексті індивідуальних освітніх традицій і парадигм;

- *неврівноваженість*. Посилання на стан, у якому змінюються макроскопічні параметри системи, такі як склад, структура та поведінка, що стимулює постійну підтримку процесу обміну речовинами, енергією, інформацією;

- *«критичні точки» або «точки біфуркації»*. Зони, де система стикається з численними шляхами розвитку, відзначеними нестабільністю, коливаннями та потенціалом для переходу на новий рівень розвитку. Результатом виникнення є нерівноважений стан системи, групи, особистості на фоні емоційного стану, невмотивованої поведінки та інших когнітивних процесів;

- *феномен надмалого впливу*. У відкритих нелінійних середовищах незначні фактори, флуктуації та випадковість можуть мати істотний вплив. Крім того, невелике коливання може збільшитися в більшу структуру. Таке розуміння процесів самоорганізації має важливе значення при аналізі критичних етапів розвитку людини в психолого-педагогічних науках;

- *фрактальність*. Демонструє принцип ізоморфізму в геометричних властивостях різних природних об'єктів, оскільки фрактальні структури виявляють геометричну закономірність, відому як інваріантність масштабу. Це означає, що досліджувані об'єкти в різних просторових масштабах виявляють схожість, що підкреслює системний ізоморфізм або подібність у Всесвіті, висвітлюючи єдині функціональні та структурні принципи, що керують його існуванням;

– *атрактор*. Відносно стабільний стан, який притягує до себе безліч системних траєкторій, що впливають із різноманітних початкових умов. Коли незбалансована система перебуває під впливом певного атрактора, вона неминуче просувається до стабільного стану, який вона може підтримувати, доки певні фактори не підштовхнуть її назад до незбалансованого, хиткого стану;

– *саморозвиток системи*. Процес самоорганізації та самодетермінації, який часто запускається руйнуванням системи в точці біфуркації;

– *структура*. Елемент системи, що характеризується ступенем сталості та стійкості до зовнішніх і внутрішніх змін;

– *відкриті (дисипативні) структури*. Характеризуються такими ознаками як згода, новизна, конструктивізм, структурна пам'ять, взаємодія між необхідністю та випадковістю, нерівновагою та часом.

І. Зязюн підкреслює, що застосування основних принципів теорії самоорганізованих систем, забезпечує комплексну основу для опису складних процесів, що відбуваються в освітній системі вищого навчального закладу. Ця система функціонує з першочерговою спрямованістю на підготовку майбутніх фахівців у сфері гуманітарних освітніх практик. Систему якості у вищому навчальному закладі можна визначити як мережу міжособистісних зв'язків і взаємодій, спрямованих на синергетичне досягнення конкретних результатів (Зязюн, 2008: 401).

В. Томашевський, вивчаючи естетичну самоорганізацію майбутніх дизайнерів, визнає естетичну складову особистості як складне духовне-функціональне утворення, застосовує синергетичний підхід як важливий методологічний підхід до розробки педагогічної системи в процесі професійної підготовки. Мова йде «про динамічний характер цього особистісного утворення, яке перебуває у стані свого становлення, зростання, розвитку, тяжіння та системності функціонування, вияву можливостей і механізму самоорганізації». Акцент ставиться на системоутворювальних можливостях, спроможності бути самодостатнім, готовим на реагування на зовнішні і внутрішні виклики, що пов'язані з прийняттям майбутніми дизайнерами ціннісно-орієнтованих, інформаційно-пізнавальних прогностично-креативних рішень (Томашевський, 2020: 413).

Отже, розгляд деяких аспектів синергетичного підходу в контексті формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів в процесі професійної підготовки дозволяє конкретизувати цей підхід та його ключові характеристики:

– формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів є цілісною системою, яка розглядає особистість такою, що спроможна до саморозвитку, самовизначення, самореалізації, самовдосконалення;

– неврівноваженість динаміки, флуктуація, стан нестабільності відіграє ключову роль у створенні проблемних ситуацій прийняття рішень, уміння вирішувати ці ситуації;

– хаотичність процесу формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів підкреслює сутність синергетичного підходу з позиції використання творчого потенціалу в хаосі для розвитку інноваційного мислення у майбутніх дизайнерів;

– формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів це нелінійний процес, що характеризується випадковими кризами, які вимагають взаємодію з оточуючим середовищем у межах свободи вибору;

– розвиток естетичної свідомості майбутніх дизайнерів демонструє відкрити (дисипативну) структуру.

Висновки. Отже, під синергетичним підходом у системі формування естетичної свідомості майбутніх дизайнерів розуміється певна методологія, що розглядає особистість як об'єкт в цілісній системі професійної підготовки. Цей підхід надає змогу визначити, що естетична свідомість у майбутнього дизайнера формується не ізольовано, а через інтеграцію багатьох факторів та перспектив. У висновках виділено перспективні аспекти використання синергетичного підходу в цьому контексті.

По-перше, впровадження в освітній процес міждисциплінарних освітніх компонентів: естетика, історія мистецтва, психологія, соціологія, культурологія, що буде сприятиме отримувати ширший погляд на проблему естетичного усвідомлення з різних соціокультурних аспектів та людського досвіду. По-друге, реалізація принципів полікультурності, що сприятиме усвідомленню системи міжкультурної взаємодії при збереженні власної культурної ідентичності. По-третє, застосування експериментального навчання з активним практичним досвідом: стажування, апробація дизайнерських проєктів, співпраця зі стейкхолдерами, участь в командній експериментально-дослідницькій роботі. По-четверте, впровадження стратегій і методів реалізації креативності, що оснований на новітніх технологіях, принципах дизайн-мислення, ітераційних процесах проєктування, рефлексивної практики. По-п'яте, моделювання когнітивних процесів особистості, що використовуються для сприйняття візуальної інформації, її розуміння, аналізу, інтерпре-

тації і збереження в пам'яті, використання її відгуків оточуючого середовища з урахуванням для прийняття рішень та розв'язання проблем. обговорення та вдосконалення формування естетичних аспектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вознюк О. В. Педагогічна синергетика: генеза, теорія і практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. 708 с.
2. Євтодюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем : дис... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2002. 198 с.
3. Зязюн І. Філософія педагогічної дії : монографія. Київ ; Черкаси : ЧПУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
4. Кремень В. Г. Освіта у вимірах методології синергетики. *Педагогічна і психологічна науки в Україні* : зб. наук. пр.: в 5-ти т. Т. 1: Загальна педагогіка та філософія освіти. Київ : Педагогічна думка, 2012. С. 11–22.
5. Протасова Н. Г. Синергетичний підхід до управління інноваційними процесами у післядипломній освіті. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: зб. наук. праць*. Київ : Логос, 2000. С. 281–282.
6. Синергетика і освіта : монографія / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 348 с.
7. Томашевський В. В. Теоретичні і методичні засади формування естетичної культури майбутніх дизайнерів у закладах вищої освіти : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.04. Хмельницьк, 2020. 500 с.
8. Haken Hermann. Synergetics: Introduction and Advanced Topics. Springer Science & Business Media, 2004 p. 758 p.
9. Nicolis G., Prigogine I. Self-Organization in Nonequilibrium Systems: From Dissipative Structures to Order Through Fluctuations. Wiley, 1977. 491p.

REFERENCES

1. Vozniuk O. V. (2012) Pedagogical synergy: genesis, theory and practice in postgraduate education]. 708 s. [in Ukrainian].
2. Yevtodiuk A. V. (2002) Synergistic principles of modeling educational systems]. *Candidate's thesis* 198 s. [in Ukrainian].
3. Ziazun I. (2008) Philosophy of pedagogical action]. Kyiv ; Cherkasy : ChPU im. Bohdana Khmelnytskoho, 680 s. [in Ukrainian].
4. Kremen V. H. (2012) Education in the dimensions of synergy methodology]. *Pedagogical and psychological sciences in Ukraine: coll. of science pr.: in 5 volumes. Volume 1: General pedagogy and philosophy of education*. Kyiv: Pedagogical thought , 11–22. [in Ukrainian].
5. Protasova N. H. (2000) Synergistic approach to the management of innovative processes A synergistic approach to the management of innovative processes]. *Pedagogical innovations: ideas, realities, perspectives: coll. of science works*, 281–282. [in Ukrainian].
6. Synergetics and education]. / Za red. V. H. Kremenia. Kyiv : Instytut obdarovanoi dytyny, 348 s. [in Ukrainian].
7. Tomashevskiy V. V. (2020) Theoretical and methodological principles of the formation of the aesthetic culture of future designers in institutions of higher education]. *Doctor's thesis*. Khmelnytskyk [in Ukrainian].
8. Haken Hermann (2004) Synergetics: Introduction and Advanced Topics. Springer Science & Business Media, 758 p.
9. Nicolis G., Prigogine I. (1977) Self-Organization in Nonequilibrium Systems: From Dissipative Structures to Order Through Fluctuations. Wiley, 491 p.

УДК 37.013.42(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-39>

Луїза КОТЛЯРОВА,

orcid.org/0009-0000-1476-2151

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

(Одеса, Україна) *luiza_1959@ymail.com*

ДІЛОВА ГРА ЯК МЕТОД АКТИВНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ НЕМОВНОГО СПРЯМУВАННЯ

У статті висвітлено сутність процесу проведення ділових ігор як методу інтерактивного навчання англійської мови в немовних закладах вищої освіти. Визначено, що пошук ефективних шляхів опанування іноземними мовами в немовних закладах вищої освіти сьогодні залишається актуальним.

Обґрунтовано, що ділова гра формує мовні навички та розвиває мовні вміння, сприяє запам'ятовуванню мовного матеріалу, розвиває пам'ять, мислення і пізнавальні процеси.

Мета статті – проаналізувати ділову гру як метод активного навчання англійській мові в немовних закладах вищої освіти.

Методологія дослідження базується на сучасних положеннях педагогічної науки і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу ділової гри як методу активного навчання англійській мові в закладах вищої освіти немовного спрямування.

Наукова новизна: доведено, що ділова гра є інтерактивним методом навчання англійської мови в процесі формування інішомовної компетенції.

В статті досліджено роль ділової гри як методу інтерактивного навчання англійській мові в закладі вищої освіти в процесі інішомовного міжкультурного спілкування. Доведено, що існує необхідність урахування принципів навчання в процесі проведення ділових ігор.

Висновки. 1. Мета формування інішомовної комунікативної компетенції розглядається сьогодні як складова соціокультурної компетенції. 2. Навчання іноземної (англійської) мови у закладі вищої освіти немовного спрямування не може бути автономним процесом, а розглядається у комплексі і з урахуванням інішомовного досвіду. 3. Здобувачі вищої освіти немовних спеціальностей на належному рівні мають оволодіти чотирма видами мовленнєвої діяльності: аудіюванням, говорінням, читанням, письмом. 4. Ділові ігри потрібно використовувати на всіх етапах заняття. 5. Для грамотного проведення ділової гри, здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей необхідно заздалегідь забезпечити завданнями, які готують і налаштовують їх на цей вид діяльності.

Ключові слова: *методи навчання, інтерактивні методи навчання, іноземні мови, інішомовна комунікативна компетенція, немовні заклади вищої освіти.*

Louize KOTLYAROVA,

orcid.org/0009-0000-1476-2151

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Foreign Languages of Professional Direction

Odessa I.I. Mechnikov National University

(Odesa, Ukraine) *luiza_1959@ymail.com*

BUSINESS GAME AS A METHOD OF ACTIVE LEARNING OF THE ENGLISH LANGUAGE IN NON-LANGUAGE INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article highlights the essence of the process of conducting business games as a method of interactive teaching of the English language in non-language institutions of higher education. It was determined that the search for effective ways of learning foreign languages in non-language institutions of higher education remains relevant today.

It is substantiated that the business game forms language skills and develops language skills, promotes the memorization of language material, develops memory, thinking and cognitive processes.

The purpose of the article is to analyze the business game as a method of active learning of the English language in non-language institutions of higher education.

The research methodology is based on modern provisions of pedagogical science and reflects the interrelation of methodological approaches to the study of the business game process as a method of active learning of the English language in non-linguistic higher education institutions.

Scientific novelty: it has been proven that the business game is an interactive method of learning English in the process of forming foreign language competence.

The article examines the role of a business game as a method of interactive English language learning in a higher education institution in the process of foreign language intercultural communication. It has been proven that there is a need to take into account the principles of learning in the process of conducting business games.

Conclusions. 1. The goal of forming foreign language communicative competence is considered today as a component of sociocultural competence. 2. Learning a foreign (English) language in a non-linguistic higher education institution cannot be an autonomous process, but is considered in a complex manner and taking into account foreign language experience. 3. Applicants of higher education in non-linguistic specialties must master four types of speech activity at the appropriate level: listening, speaking, reading, and writing. 4. Business games should be used at all stages of the lesson. 5. In order to competently conduct the business game, students of higher education in non-linguistic specialties must be provided in advance with tasks that prepare and adjust them for this type of activity.

Key words: *teaching methods, interactive teaching methods, foreign languages, foreign language communicative competence, non-language institutions of higher education.*

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Пошук ефективних сучасних шляхів опанування іноземними мовами здобувачами вищої освіти різних спеціальностей залишається все ще актуальним. Володіння іноземними мовами дозволяє здобувачам вищої освіти бути більш затребуваними на ринку праці після закінчення вишу. В наш час продовжується розробка та реалізація нових методів, прийомів, форм і засобів організації освітнього процесу, які б найбільш повно відобразили процесуальну сутність навчання іноземних мов.

Недостатньо вивченими вважаємо напрями ділових ігор всього комплексу освітніх дисциплін в процесі навчання англійської мови в немовних закладах вищої освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Актуальна проблема ділової гри стала предметом для наукових розвідок вітчизняних вчених Н. Короткої, Л. Підколесної. Вчені проаналізували сутність ділових ігор в процесі навчання англійській мові в закладі вищої освіти, їхнє призначення, проведення, класифікації (Коротка&Підколесна, 2021). Вітчизняний науковець П. Бех приймав активну участь у розробленні концепції викладання іноземних мов в Україні (Бех, 1996). П. Шевчук, П. Генрих схарактеризували ділову гру в закладах вищої освіти як інтерактивний метод навчання (Інтерактивні методи навчання, 2005).

Актуальними науковими позиціями щодо ділових ігор в процесі вивчення англійської мови у вищій школі є наукові розвідки О. Бойко та ін. (Бойко, 2019).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вважаємо недостатньо вивченою на сучасному етапі розвитку лінгвістики роль ділової гри як методу активного навчання англійської мови в закладі вищої освіти.

Мета статті – проаналізувати ділову гру як метод активного навчання англійській мові в немовних закладах вищої освіти.

Процедура теоретико-методологічного дослідження.

Методологія дослідження базується на сучасних положеннях педагогічної науки і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу ділової гри як методу активного навчання англійській мові в закладах вищої освіти немовного спрямування.

Дослідження здійснювалось із застосуванням загальнонаукових методів (вивчення, аналіз і узагальнення довідкової інформації, огляд науково-освітніх друкованих та он-лайн джерел), а також систематизації та узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вітчизняні дослідники доводять, що для того, аби навчання іноземної мови було результативним, важливим є спілкування іноземною мовою, тобто здобувачам вищої освіти необхідні мовленнєві партнери, колективне мовлення, колективні форми роботи. Будь-яка методика навчання іноземної мови реалізується у спеціальній системі вправ, створення якої передбачає розгляд певних передумов у комплексі. Кінцева мета формування іншомовної комунікативної компетенції розглядається сьогодні як складова соціокультурної компетенції в цілому, а це передбачає уміння адекватно поводитись і представляти свою країну на належному рівні, що відіграє вагомий роль в іншомовному міжкультурному спілкуванні.

Навчання іноземної мови у закладі вищої освіти немовного спрямування не може бути автономним процесом, а розглядається у комплексі і з урахуванням іншомовного досвіду.

В наш час «світ переживає не просто небачені в історії перетворення, але й підходить до такого стану, коли подальша доля людської цивілізації здебільшого буде визначатися інтелектуально-освітнім потенціалом суспільства і людини». У таких світових умовах змінюється і методологія викладання іноземних мов, відповідаючи сучасним стандартам і вимогам щодо компетентності фахівців у галузі лінгвістики.

Методологія має на увазі теоретично вивірену та апробовану на практиці наукову систему, яка базується на певних принципах, методах і технологіях відповідно до конкретної предметної області знань, у нашому випадку – викладання і вивчення іноземних мов (Бех, 1996: 4).

Практичний досвід вітчизняних викладачів вищої школи підтверджує той факт, що високий рівень підготовки у школі є гарантом ефективного освітнього процесу у закладі вищої освіти. Якщо здобувач вищої освіти немовних спеціальностей на належному рівні у закладі загальної середньої освіти оволодів усіма чотирма видами мовленнєвої діяльності (аудіюванням, говорінням, читанням, письмом), то «він готовий до і спілкування в типових ситуаціях; сприймає на слух, читає і розуміє середньої складності, автентичні тексти, вміє зафіксувати і викласти у письмовій формі легку для розуміння інформацію». Отже, обсяг роботи викладачів іноземної мови не лише збільшується, але і дещо видозмінюються поставлені цілі, адже необхідно виявити і зліквідувати прогалини у знаннях здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей. Навчання англійської мови, як і навчання загалом, опирається на загально дидактичні принципи (Бойко, 2019: 2–4).

Результатом навчання іноземної мови у закладі вищої освіти, котрий не спеціалізується на профільному викладанні іноземних мов, є не лише опанування професійно орієнтованої лексики, для здобувача вищої освіти іноземна мова повинна стати тим інструментом, за допомогою якого він зможе одержувати інформацію з іншомовних джерел про інновації за кордоном, презентувати власні досягнення у письмовій та усній формах на сайтах, конференціях, зустрічах (Бондаренко, 2019: 11).

Наведемо приклади таких ігор, які можна використовувати на заняттях англійської мови у здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей. *Приклад 1.* Мета: активізувати навички та вміння сприйняття і породження монологічного висловлювання на основі трансформації тексту. Опис: викладач пропонує чотирьом командам обіграти назву проблеми, наприклад, «The problems of children & adolescents». Кожна команда протягом 3–4 хвилин повинна представити свій варіант розповіді з цієї проблеми. Вкінці гри викладач разом з журі вирішує, у якій з команд найкращий варіант розповіді, і присуджує бали. Правила: якщо команди вийшли за межі зазначеного у грі ліміту часу, то вони виходять із гри і отримують штрафний бал. *Приклад 2.* Мета: формулювати позиції в процесі спільної професійної діяльності. Опис: кожен учасник гри отримує картку з назвою про-

блеми, наприклад, «Writing Problems», «Drugs & alcohol», «Parents' divorce & death», «Reading Problems», «Thinking about suicide», «Doubting their aptitudes and abilities». Викладач просить висловити протягом трьох хвилин свою точку зору щодо їх вирішення. Викладач разом з журі оцінює кожен варіант за п'ятибальною системою. Трьом найкращим варіантам вирішення зазначеної проблеми присуджуються призові місця (Коротка&Підколесна, 2021: 36–37).

Деякі автори визнають необхідність урахування принципів навчання та виділяють такі: когнітивні принципи (cognitive principles): принцип автоматизації мовних одиниць (automaticity); принцип використання внутрішньої мотивації (intrinsic motivation principle); принцип використання особистого вкладу здобувача освіти (strategic investment principle) – його часу, сил, індивідуальних здібностей і т.д. – і низку інших принципів; емоційно-психологічні принципи (affective principles): принцип «мовного Я» (language ego), який означає, що при оволодінні іноземною мовою у людини формується «друге Я», що впливає на її почуття, емоції, поведінку; принцип взаємопов'язаного оволодіння мовою і культурою країни, мова якої вивчається (language-culture connection). Також слід враховувати такі якості, як впевненість у своїх силах (self-confidence, self-esteem), здатність експериментувати і ризикувати при використанні нового матеріалу в процесі мовного наслідування іноземною мовою (risk-talking); лінгвістичні принципи (linguistic principles): урахування впливу рідної мови на оволодіння іноземною (native language effect); урахування особливостей оволодіння іноземною мовою як проміжною мовною системою (interlanguage – постійно змінюється мовна система, яка знаходиться між рідною та іноземною мовами і за своєю суттю індивідуальна для кожного здобувача освіти; удосконалюється в міру оволодіння мовою, наближаючись до системи мови, що вивчається); принцип комунікативної компетенції (communicative competence) в процесі навчання іноземної мови (Бондаренко, 2019: 13).

У сучасному глобалізованому світі, де все і всі взаємопов'язані, немовні спеціальності набувають все більш інтегрованого значення. Це свідчить про те, що іншомовні компетенції фахівців стають затребуваними, як ніколи. На жаль, в Україні рівень володіння іноземними мовами фахівцями різних галузей залишається низьким, що логічно впливає із рівня іншомовних компетенцій населення України в цілому. І тому, сучасний представник будь якої галузі гуманітарної сфери,

який здатний кваліфіковано спілкуватися іноземними мовами на професійному рівні як з іноземними колегами, так і з пересічними громадянами інших країн на побутові теми, залишається поки що реалією майбутнього.

Ділова гра формує мовні навички та розвиває мовні вміння, сприяє запам'ятовуванню мовного матеріалу, розвиває пам'ять, мислення і пізнавальні процеси. Завданням викладача іноземної мови у цьому випадку є вміло застосувати цей метод на своїх заняттях. Для цього необхідно розрізнити деякі види ділових ігор: 1. Тренувальні ігри типу «мозкової атаки», «клубу знавців», а також тематичні розважальні ігри. Їх завдання полягає у тому, щоб розкрити інтереси і уяву учасників, активізувати ігрову і колективістську мотивацію. 2. Ситуативно-рольові ігри. Ці ігри включають у себе аналіз конкретних ситуацій і їх рольове програвання. 3. Конструктивно-рольові, дискусійні, проблемно-рольові ігри. Вони формують навички прийняття та ефективного виконання ділових ролей, навчання взаємодії і згуртованості, бажання брати участь у виробленні колективних рішень, у продуктивній співпраці. 4. Творчі гри. Це колективна творчість зі створення технічних, художніх, дослідницьких проєктів. Під час таких ігор у студентів розвивається творчий потенціал, їм прищеплюється ініціативність, сміливість, відповідальність, наполегливість (Коротка&Підколесна, 2021: 36–37).

Щоб грамотно провести ділову гру, здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей необхідно заздалегідь забезпечити завданнями, які готують і налаштовують їх на цей вид діяльності.

У навчанні англійської мови провідним є розвиток компетенцій у всіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності – читанні, аудіюванні, письмі й говорінні. Завдяки типовим завданням і вправам у навчально-методичних комплексах з англійської мови здобувачі вищої освіти поетапно опановують основні стратегії роботи з кожним видом мовленнєвої діяльності. Знаючи чітко визначені критерії, за якими здійснюється оцінювання рівня володіння англійською мовою, здобувачі вищої освіти здійснюють моніторинг власних успіхів і об'єктивно оцінюють власні досягнення.

Основними новаціями в підходах до викладання англійської мови в Україні, що базуються на європейському досвіді, є відхід від пострадянської методики; дотримання змісту Загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти, уніфікація рівнів навчання в Україні та світі, відповідність сучасним європейським стандартам мовної освіти (Go Global, 2015).

Ділові ігри часто використовуються як інструменти «розігріву» або коли є додатковий час, що залишився вкінці заняття. На нашу думку, ігри повинні бути в центрі навчання іноземних мов, їх потрібно використовувати на всіх етапах заняття, за умови, що вони підходять здобувачам вищої освіти і ретельно вибираються. Ділові ігри також добре підходять в якості вправ, які допомагають здобувачам вищої освіти пригадати матеріал у приємний, цікавий спосіб (Запотічна, 2019: 41).

Вітчизняні вчені С. Грищенко, Н. Беседа, В. Слободянюк, М. Кулеша-Лубинець, О. Баштовенко, О. Трифонова та Р. Запотічна у своїх наукових розвідках також доводять, що ділові ігри також допомагають здобувачам вищої освіти будувати відносини і відчувати себе рівноправними. Застосування ділових ігор під час занять сприяє створенню дружньої і позитивної атмосфери, яка є надзвичайно корисною для підтримання продуктивного освітнього середовища (Запотічна, 2019: 40; Hryshchenko et al., 2022).

Ділові ігри підходять здобувачам вищої освіти з низькою самооцінкою, особливо, коли гра відбувається в невеликих групах, тому що тоді вони отримують можливість виступати перед меншою аудиторією, а не висловлюватися перед усією навчальною групою. Іноді легше відкритися під час гри, адже тоді атмосфера не настільки серйозна і більше уваги приділяється швидкості, а не граматичній правильності (Sigurdardottir, 2010: 8).

Маємо звернути увагу на важливість комп'ютерних ігор на заняття з англійської мови немовних закладів вищої освіти. Найголовнішим у використанні комп'ютерних ігор на заняттях з іноземної мови є те, що здобувачі вищої освіти повинні бути забезпечені таким завданням, яке має мовну практику. У протилежному випадку вони будуть просто грати у гру. Перед заняттям з використанням комп'ютерної гри викладачу необхідно окреслити навчальні цілі та з'ясувати, яка частина гри або її рівень найкраще відповідає окресленим цілям (оскільки ігри можуть бути досить довгими і на те, щоб пройти всю гру від початку до кінця одного заняття може не вистачити). Як правило, викладачі іноземної мови, які використовували комп'ютерні ігри на своїх заняттях, радять брати ігри-пазли, оскільки вони вимагають від гравців знаходити рішення, використовуючи логіку чи дослідження, що дозволяє робити прогрес у грі. Можна також обирати ігри, засновані на спостереженнях, де потрібно знайти сховані предмети, а також ігри типу «виберись з кімнати» (де гравці повинні знайти об'єкти та ключі, що дозволять їм вийти з кімнати) (Ковальова, 2015).

Резюмуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що запровадження ділових ігор в процесі навчання англійської мови в закладах вищої освіти немовного спрямування є актуальною проблемою сучасної вітчизняної вищої освіти.

Висновки. 1. Мета формування іншомовної комунікативної компетенції розглядається сьогодні як складова соціокультурної компетенції. 2. Навчання іноземної (англійської) мови у закладі вищої освіти немовного спрямування не може бути автономним процесом, а розглядається у комплексі і з урахуванням іншомовного досвіду. 3. Здобувачі вищої освіти немовних

спеціальностей на належному рівні мають оволодіти чотирма видами мовленнєвої діяльності: аудіюванням, говорінням, читанням, письмом. 4. Ділові ігри потрібно використовувати на всіх етапах заняття. 5. Для грамотного проведення ділової гри, здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей необхідно заздалегідь забезпечити завданнями, які готують і налаштовують їх на цей вид діяльності.

Подальшими перспективами наукових розвідок вважаємо дослідження ретельної підготовки проведення ділових ігор як з боку викладача, так і з боку здобувачів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. Особливості викладання іноземної мови для здобувачів вищої освіти заочної та дистанційної форм навчання. *Актуальні проблеми навчання іноземних мов для спеціальних цілей*: збірник наукових статей / Укладач: І. Ю. Сковронська. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 2–6.
2. Бондаренко В. Специфічні методичні принципи навчання іноземної мови. *Актуальні проблеми навчання іноземних мов для спеціальних цілей*: збірник наукових статей / укладач: І. Ю. Сковронська. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 10–16.
3. Бех П. О. Концепція викладання іноземних мов в Україні. *Іноземні мови*. 1996. № 2. С. 3–8.
4. Запотічна Р. Використання ігор для вивчення іноземних мов у внз зі специфічними умовами навчання. *Актуальні проблеми навчання іноземних мов для спеціальних цілей*: збірник наукових статей / укладач: І. Ю. Сковронська. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 40–46.
5. Інтерактивні методи навчання: навч. посібник. / за заг. ред. П. Шевчука і П. Фенриха. Щецін: Вид-во VSAP, 2005. 170 с.
6. Ковальова Т. Про використання комп'ютерних ігор на заняттях з англійської мови. 2015. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/10227/13428> (дата звернення: 22.09.2023).
7. Коротка Н. В., Підколесна Л. А. Ділова гра як метод активного навчання англійській мові у закладі вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 31. Т. 2. 2021. С. 35–38.
8. Go Global : Національна програма вивчення та популяризації іноземних мов (National Foreign Language Learning and Promotion Initiative) 2015. URL: http://osvitacv.com/uploads/go_global.pdf (дата звернення: 22.09.2023).
9. Sigurðardóttir S. The use of games in the language classroom. 2010. 42 p. Retrieved from: <https://skemman.is/bitstream/1946/6467/1/Sigrurdogg2010.pdf> (дата звернення: 22.09.2023).
10. Hryshchenko, S., Beseda, N., Slobodianyk, V., Kulesha-Liubynets, M., Bashtovenko, O., & Tryfonova, O. (2022). *Neuropsychological Health Technologies. BRAIN*. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, 13(3), 166–180. <https://doi.org/10.18662/brain/13.3/360>. Scopus (дата звернення: 26.09.2023).

REFERENCES

1. Boiko, O. (2019). Osoblyvosti vykladannia inozemnoi movy dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity zaочної та dystantsiinoї form navchannia. [Peculiarities of foreign language teaching for students of higher education in correspondence and distance learning]. [Actual problems of teaching foreign languages for special purposes] : zbirnyk naukovykh statei. [collection of scientific articles]. / Ukladach: I. Yu. Skovronska. Lviv : LvDUVS, pp. 2–6 [in Ukrainian].
2. Bondarenko, V. (2019). Spetsyfichni metodychni pryntsyipy navchannia inozemnoi movy. [Specific methodical principles of foreign language learning]. [Actual problems of teaching foreign languages for special purposes] : zbirnyk naukovykh statei. [collection of scientific articles]. / Ukladach: I. Yu. Skovronska. Lviv : LvDUVS, pp. 10–16 [in Ukrainian].
3. Bekh, P. O. (1996). Kontseptsiiia vykladannia inozemnykh mov v Ukraini. [The concept of teaching foreign languages in Ukraine]. *Inozemni movy – Foreign languages*. 2, pp. 3–8 [in Ukrainian].
4. Zapotichna, R. (2019). Vykorystannia ihor dlia vyvchennia inozemnykh mov u vnz zi spetsyfichnymy umovamy navchannia. [The use of games for learning foreign languages in higher education institutions with specific learning conditions]. *Aktualni problemy navchannia inozemnykh mov dlia spetsialnykh tsilei*: [Actual problems of teaching foreign languages for special purposes] : zbirnyk naukovykh statei. [collection of scientific articles]. / Ukladach: I. Yu. Skovronska. Lviv : LvDUVS, pp. 40–46 [in Ukrainian].
5. Interaktyvni metody navchannia: [Interactive learning methods]: (2005) navch. posibnyk. [Tutorial]. / Za zah. red. P. Shevchuka i P. Fenrykha. Shchetsin: Vyd-vo VSAP [in Ukrainian].
6. Kovalova, T. (2015). Pro vykorystannia kompiuternykh ihor na zaniattiakh z anhliiskoi movy. [About the use of computer games in English classes]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu – Bulletin of the National Aviation University*. Serii: Pedahohika, Psykholohiia. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/10227/13428> (data zvernennia: 22.09.2023) [in Ukrainian].

-
7. Korotka, N. V., Pidkolesna, L. A. (2021). Dilova hra yak metod aktyvnoho navchannia anhliiskii movi u zakladi vyshchoi osvity. [Business game as a method of active learning of the English language in a higher education institution]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, Vypusk 31, Tom. 2, pp. 35–38 [in Ukrainian].
 8. Go Global : Natsionalna prohrama vyvchennia ta populiaryzatsii inozemnykh mov. (2015). [National Foreign Language Learning and Promotion Initiative]. URL : http://osvitacv.com/uploads/go_global.pdf (data zvernennia: 22.09.2023) [in Ukrainian].
 9. Sigurðardóttir, S. The use of games in the language classroom. 2010. Retrieved from: <https://skemman.is/bitstream/1946/6467/1/Sigridurdogg2010.pdf> (data zvernennia: 22.09.2023)
 10. Hryshchenko, S., Beseda, N., Slobodianyuk, V., Kulesha-Liubinet, M., Bashtovenko, O., & Tryfonova, O. (2022). *Neuropsychological Health Technologies. BRAIN*. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, 13(3), 166–180. <https://doi.org/10.18662/brain/13.3/360>. Scopus (data zvernennia: 26.09.2023)

УДК 159.955.1:316.343-054.5]:[351.862.4:342.78](477.52/.6)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-40>

Віталій КУРИЛО,
orcid.org/0000-0003-2471-3358
доктор педагогічних наук, професор, дійсний член
Національної академії педагогічних наук України,
перший проректор
Державного закладу «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) mail@luguniv.edu.ua

Вікторія СТЕПАНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-5793-3069
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) stepanenko.viktorii@vpu.edu.ua

БАР'ЄРИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ¹

У статті критичне мислення представлено як когнітивний процес, що передбачає здатність активно і компетентно концептуалізувати, застосовувати, аналізувати та оцінювати знання, отримані шляхом досвіду, роздумів або спілкування. Наголошено, що мета критичного мислення полягає не лише в продукуванні ефективних проривних ідей і дій людини з вирішення складних проблем, а й утвердженні основ демократичного способу життя, умінні переконливо аргументувати власну позицію, здатності протистояти різним формам несанкціонованого втручання в особисте життя та тенденціям маніпулювання людською свідомістю. Входячи з цього, критичне мислення, з одного боку, є складовою пізнавальної та розумової активності людини. З іншого боку, воно виступає психологічним чинником, що впливає на розвиток самосвідомості особистості.

Окреслено інформаційно-смісловий та інформаційно-емоційний аспекти критичного мислення. Зазначено, що інформаційно-смісловий аспект передбачає, що процедури критичного мислення запобігають когнітивній дезорієнтації людини, зламу цілісної картини світу внаслідок ворожого інформаційно-психологічного впливу. Інформаційно-емоційний аспект має на меті запобігання руйнації емоційного життя, непропорційного зміщення акцентів у нормальних життєвих інтересах, сприяння збереженню здатності до адекватного сприйняття дійсності.

Розглянуто джерела перешкод, що можуть заважати розвитку критичного мислення. Зазначено, що неготовність особистості до критичного мислення може бути викликана як індивідуальними особливостями, так і зовнішніми причинами. Бар'єри критичного мислення розкрито в позитивному і негативному аспектах. Зазначено, що позитивним ефектом переживання бар'єра є стимулювання активності, мобілізація власних ресурсів, утримання від небезпечних вчинків, забезпечення стійкості особистості. Негативний ефект має місце в ситуаціях, коли бар'єр перетворюється на блокатор, що гальмує активність і деформує особистість.

Ключові слова: громадянин, війна, інформаційна агресія, інформаційно-психологічні виклики, критичне мислення, бар'єри критичного мислення.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Vitalii KURYLO,

orcid.org/0000-0003-2471-3358

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
First Vice-Rector
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua

Viktorii STEPANENKO,

orcid.org/0000-0002-5793-3069

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work and Higher School Pedagogy
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) stepanenko.viktorii@vnu.edu.ua

BARRIERS TO CRITICAL THINKING OF CITIZENS IN INFORMATION AGGRESSION CONDITIONS²

The article presents critical thinking as a cognitive process that involves the ability to actively and competently conceptualize, apply, analyse and evaluate knowledge gained through experience, reflection, or communication. It is emphasized that the purpose of critical thinking is not only the production of effective breakthrough ideas and human actions to solve complex problems, but also the establishment of the foundations of a democratic way of life, the ability to convincingly argue one's own position, the ability to resist various forms of unauthorized interference in personal life and tendencies to manipulate human consciousness. Based on this, critical thinking, on the one hand, is a component of cognitive and mental activity of a person. On the other hand, it acts as a psychological factor affecting the development of self-awareness of an individual.

Informational-semantic and informational-emotional aspects of critical thinking are outlined. It is noted that the informational-semantic aspect implies that the procedures of critical thinking prevent cognitive disorientation of a person, the breakdown of a complete picture of the world as a result of hostile informational and psychological influence. The informational-emotional aspect aims to prevent the destruction of emotional life, a disproportionate shift of emphasis in normal life interests, and to promote the preservation of the ability to adequately perceive reality.

Sources of obstacles that may hinder the development of critical thinking are considered. It is noted that a person's unreadiness for critical thinking can be caused by both individual characteristics and external reasons. Barriers to critical thinking are revealed in positive and negative aspects. It is assumed that the positive effect of experiencing a barrier is stimulating activity, mobilizing one's own resources, refraining from dangerous acts, and ensuring personal stability. The negative effect occurs in situations where the barrier turns into a blocker, which inhibits activity and deforms the personality.

Key words: citizen, war, informational aggression, informational and psychological challenges, critical thinking, barriers to critical thinking.

Постановка проблеми. Нестабільність та агресивність інформаційного поля в умовах війни актуалізує питання цілеспрямованої роботи з формування критичного мислення громадян (Зінченко, 2022). Як психічний пізнавальний процес критичне мислення постає інструментом, який дозволяє підійти до розв'язування різноманітних проблем, ухвалюючи доцільні, продумані, успішні рішення (Лукіянчук, 2018). Критичне мислення має на меті не лише продукування ефективних проривних ідей і дій людини з вирішення складних проблем, а й утвердження основ демократичного способу життя, уміння переконливо аргументувати власну позицію, здатність проти-

стояти різним формам несанкціонованого втручання в особисте життя та тенденціям маніпулювання людською свідомістю (Саух, 2021).

Розглядаючи критичне мислення в психологічному аспекті, слід звернути увагу, що пізнання і перетворення людиною світу є однією із засад психогенезу особистості. Модель світу, яку формує в собі людина та яка є центральною частиною її психічного життя, описують у вигляді взаємодії таких великих блоків, як психічні функції, структура цінностей, цензура і система психологічного захисту – бар'єри (Лукіянчук, 2018). Бар'єри, як правило, проявляються у вигляді симптомів, які є джерелом перешкод, що можуть заважати розви-

² The publication contains the results of research conducted with the grant support of the National Research Foundation of Ukraine within the framework of the project 2021.01/0021 Formation of Critical Thinking of Citizens as a Security Factor in the Conditions of Armed Violence and Information Aggression in the East of Ukraine.

тку критичного мислення (Хвостенко, 2013). Тому їх визначення є важливим завданням в процесі запобігання і нейтралізації негативних інформаційно-психологічних впливів на громадян.

Аналіз досліджень. Аналіз наукових досліджень засвідчив наявність незначного доробку праць, спрямованих на вивчення бар'єрів критичного мислення в умовах інформаційної агресії. Серед дотичних до проблеми досліджень виокремимо роботу Tanya Peto Diaz, в якій авторка наголошує, що не завжди розум і логіка роблять людину автоматично критичною (Diaz, 2022). Також слід звернути увагу на працю N. Sam, в якій дослідниця розглядає вплив бар'єрів критичного мислення в аспектах особистісного і професійного рівнів життя (Sam, 2023).

А. Массанов, досліджуючи загальні основи виникнення психологічних бар'єрів, до основних компонентів їх виникнення відносить несприятливе передбачення особистості щодо процесу чи наслідків діяльності, де мотив дії, раціональна та емоційна оцінки ймовірності успіху виконання дії і вольові зусилля впливають на формування такого передбачення (Массанов, 2014). О. Марченко, розглядаючи критичне мислення в інформаційно-смісловому та інформаційно-емоційному аспектах, зазначає, що в першому випадку процедури критичного мислення запобігають когнітивній дезорієнтації людини, зламу цілісної картини світу внаслідок ворожого інформаційно-психологічного впливу; в другому – руйнації емоційного життя, непропорційного зміщення акцентів у нормальних життєвих інтересах, сприяють збереженню здатності до адекватного сприйняття дійсності (Марченко, 2022).

Н. Козаченко розкриває певні перешкоди, за яких не спрацьовує критичне мислення, і зазначає, що такі перешкоди можуть бути подолані за допомогою використання здорового глузду (Козаченко, 2020). Також зустрічаємо дослідження, в яких вивчалися психологічні бар'єри, що заважають проявам креативного мислення (Павленко, 2021; Хвостенко, 2013; Окорський, Валюх, 2017 та ін.). Враховуючи зазначені та інші дослідження, слід звернути увагу, що крім малодослідженості, актуальність проблеми вивчення бар'єрів критичного мислення в умовах інформаційної агресії підкреслюється існуванням постійної загрози безпеці та необхідності збереження психологічного здоров'я громадян.

Мета статті – визначити бар'єри критичного мислення та способи їх подолання в контексті проблеми збереження психологічного благополуччя особистості, запобігання і нейтралізації

негативних інформаційно-психологічних впливів на громадян.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Виклад основного матеріалу. Поняття «бар'єр» доволі часто розглядається як таке, що має негативне забарвлення. У цьому аспекті в психологічному вимірі під бар'єром розуміють неадекватну модель сприйняття проблемної ситуації та неадекватно сформовану установку (мотив) відносно себе та своїх можливостей (Матюшкова, 2010). Однак психологічні бар'єри можуть виконувати як негативну, так й позитивну функцію. Позитивний ефект переживання бар'єра може спостерігатися у випадку, коли він стимулює активність особистості, яка спрямована на приборкання бар'єра, за рахунок мобілізації власних можливостей. Також психологічні бар'єри можуть утримувати індивіда від небезпечних вчинків та забезпечувати певну стійкість особистості. Негативний ефект має місце в ситуаціях, коли бар'єр перетворюється на блокатор, що гальмує активність і деформує особистість.

Психологічний механізм формування бар'єра полягає в тому, що таке формування починається після появи мотиву до виконання певної діяльності або дії. Ситуація виконання діяльності оцінюється на раціональному, ірраціональному й емоційному рівнях (Массанов, 2009).

Критичне мислення є механізмом утворення відносної когнітивно-емоційної рівноваги у свідомості індивіда в інформаційно навантаженому суспільстві і постає ресурсом збереження психологічного благополуччя особистості (Яремійчук, 2020). Гнучкість, як характеристика критичного мислення, наділяє людину здатністю вирішувати проблеми і долати психологічні бар'єри (Ганаба, 2021).

Критичне сприйняття інформації забезпечує захист від деструктивних впливів (Уманець, 2022). Людина, яка мислить критично, намагається не лише уникнути маніпулятивних процесів, а й сама не маніпулює іншими. Вона не має меж, бар'єрів для власного розвитку, є толерантною і свідомою до того, що проблема може мати кілька вирішень, кожне з яких повинно аналізуватися та оцінюватися (Бохан, Башинська, Забелло та ін., 2018).

Критичне мислення є комплексним і багатоаспектним процесом, на який можуть впливати досвід, емоції, контекст, різність труднощів людей тощо. Уміння критично мислити включає в себе

здатність активно і компетентно концептуалізувати, застосовувати, аналізувати та оцінювати знання, отримані за допомогою досвіду, роздумів або спілкування. Низка бар'єрів може завадити його ефективному використанню.

Універсального способу подолання бар'єрів, який був би дієвим для всіх категорій громадян, не існує. Однак можна виокремити деякі загальні бар'єри, з якими стикається більшість адептів критичного мислення. Усвідомлення людиною цих бар'єрів допомагає розвинути здатність критичного мислення та дає їй можливість робити більш розумний вибір (Белей, 2020; Sam, 2023).

Загальні бар'єри критичного мислення (S. Cottrell, 2017):

- 1) неправильне розуміння критики;
- 2) переоцінення власних мисленнєвих здатностей.
- 3) брак методів, стратегій і практики.
- 4) небажання піддавати сумніву думки експертів;
- 5) афективні причини (відсутність самоконтролю емоцій);
- 6) перевага інформації над розумінням;
- 7) недостатня концентрація та увага до деталей.

T. Diaz, в свою чергу, виокремлює такі головні перешкоди на шляху до критичного мислення:

- 1) егоцентричне мислення;
- 2) групове мислення і соціальні умови;
- 3) когнітивна втомленість;
- 4) особисті упередження і вполювання;
- 5) алоstaticне перевантаження (стрес) (Diaz, 2022).

Складна суспільно-політична ситуація на Сході України, починаючи з 2014 р., децентралізація 2015 р., повномасштабне російське вторгнення на територію України у 2022 р. та інформаційна російська агресія призвели до отримання територіальними громадами унікального досвіду на основі українських традицій, напрацьованого в умовах кризи шляхом критичного мислення, екстрених рішень, людиноцентризму, ентузіазму, благочинності, небайдужості та патріотизму, які забезпечують подолання бар'єрів (Кравченко, 2022).

Запобігання та нейтралізації інформаційно-психологічних впливів на рівні окремих громадян сприяють такі дії:

– «відволікання» від каналу інформації (збільшення дистанції з джерелом інформації або повне переривання контакту з ним – відмова від перегляду телевізійних передач, блогів, прослуховування радіопрограм, зміна теми розмови, обмеження зустрічей тощо);

– «блокування» (контроль інформації шляхом застосування психологічних бар'єрів для захисту психіки від негативних впливів – осмислення інформації, критичне сприймання фактів, емоційне відчуження, збільшення «зони спілкування» під час розмови, пониження авторитету джерела ворожої інформації, несерйозність, висміювання тощо);

– «керування» (повний контроль інформації та вплив на джерела її отримання – надання зворотного зв'язку телеканалам щодо програм, несхвалення, протест тощо);

– «затихання» (контроль власної реакції за інформаційним впливом – відкладання передчасних висновків та реакцій, відмова від передчасних дій, що були спричинені деструктивним інформаційно-психологічним впливом, маскування емоцій та ін.) (Уманець, 2022).

В контексті досліджуваного нами питання, слід зазначити, що неприємні емоції (гнів, озлобленість) послаблюють здатність сприймання та правильної оцінки достовірних фактів і ґрунтовних аргументів. Аналогічний ефект мають і крайні ступені позитивних емоцій (ейфорія), які знижують критичність особи. Тому важливо застосувати відповідні засоби тактико-психологічного впливу з метою нейтралізації чи корегування негативного емоційного стану або ейфорії позитивних емоцій. Також доцільно критично осмислювати все, виказане людиною під дією негативних емоцій, відокремлюючи справжні цінності від ситуативних коливань настрою та контролювати власні емоції (Матюшкова, 2010).

Критичне мислення, з одного боку, є складовою пізнавальної та розумової активності людини. З іншого боку, воно виступає психологічним чинником, що впливає на розвиток самосвідомості особистості. Неготовність особистості до критичного мислення може бути викликана як індивідуальними особливостями мислення (ригідність, фіксованість мислення; відсутність зацікавленості; відсутність толерантності, залежність від попереднього досвіду), так і зовнішніми причинами – недостатня інформованість, відсутність спеціальних знань і досвіду.

Етапами функціонування критичного мислення з урахуванням підпорядкованих ієрархічних рівнів є: зіткнення з проблемою (потребує рефлексії наявних знань); подолання ускладнень за допомогою засвоєних предметних знань (операційний та предметний рівні); вироблення нового погляду та переструктурування способу дії, що завершується осяянням (з'являється ідея вирішення проблемної ситуації) (рефлексивний та особистісний

рівні) та обґрунтуванням віднайденого рішення (комунікативний рівень) (Богуш, 2019).

Наявність бар'єрів, які заважають пошуку нових рішень, гальмують саморозвиток людини, викликають дискомфорт і внутрішнє напруження, є свідченням статичності, ригідності, і, як правило, недостатньої рефлексії, усвідомленості свого досвіду (Хвостенко, 2013). Ефективність психологічного впливу пропагандистських технік і технологій є найбільшою в разі некритичного сприймання інформації реципієнтами, відсутності бажання аналізувати реальний стан речей (Марченко, 2022).

Висновки. Отже, критичне мислення як когнітивний процес передбачає здатність активно і компетентно концептуалізувати, застосовувати, аналізувати та оцінювати знання, отримані шляхом досвіду, роздумів або спілкування. Його ефективному використанню може завадити низка

бар'єрів, які викликані як індивідуальними особливостями, так і зовнішніми причинами. Однак бар'єри можуть виконувати не тільки негативну функцію (блокування, гальмування активності, деформування особистості тощо). Вони також можуть нести в собі і позитивний ефект – стимулювання активності, мобілізація власних ресурсів, утримання від небезпечних вчинків, забезпечення стійкості особистості. Наявність бар'єрів, які несуть у собі негативні функції, збільшує ефективність психологічного впливу пропагандистських технік і технологій. Результатом виконання позитивної функції є захист особистості від деструктивних впливів.

Подальші наукові пошуки вбачаємо у вивченні умов подолання бар'єрів критичного мислення в контексті проблеми запобігання і нейтралізації негативних інформаційно-психологічних впливів на громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белей Л. Бар'єри критичного мислення. 2020. URL: <http://surl.li/nhcfw> (дата звернення: 16.11.2023)
2. Богуш О. Ю. Критичне мислення курсантів ВВНЗ на етапі військово-професійної підготовки. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конфер. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка 2019. С. 38–40.
3. Бохан М. А., Башинська Н. В., Забелло Л. О., Станевич І. М., Гончарук Н. О., Карпельова І. В. Розвиток критичного мислення у процесі навчання дітей та молоді. *Нова українська школа*. 2018. URL: <http://surl.li/dybnm> (дата звернення: 16.11.2023)
4. Ганаба С. О. Стратегії розвитку критичного та креативного мислення: навч. посіб. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. 128 с.
5. Зінченко О. В. Аналіз умов формування критичного мислення здобувачів вищої освіти. *Габітус*. 2022. Вип. 43. С. 131–135. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.43.22>
6. Кравченко О. Соціальна робота в громаді в умовах війни. *Zeszyty Naukowe Collegium Witelona*. 2022. № 42 (1). С. 63–70. DOI: 10.5604/01.3001.0015.8922
7. Козаченко Н. П. Коли не працює критичне мислення і для чого нам здоровий глузд. *Актуальні проблеми духовності*. 2020. №21. С. 204 – 228. DOI: <https://doi.org/10.31812/apd.v0i21.4371>
8. Лукіяничук А. М. Розвиток критичного мислення учнів : методичні рекомендації. Біла Церква : БІНПО УМО, 2018. 73 с.
9. Марченко О. Г. Критичне мислення як фактор протидії ворожому інформаційно-політичному впливу. *Особистість, Суспільство, Війна*. Харків, 2022. URL: <http://surl.li/jljph> (дата звернення: 15.11.2023)
10. Массанов А. В. Психологічні бар'єри в діяльності людини. *Наука і освіта*. 2009. №4. С. 21–26.
11. Массанов А. Психологічні бар'єри у професійному самовизначенні особистості. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 73–89.
12. Матюшкова Т. П. Бар'єри спілкування в тактиці допиту: деякі особливості виникнення та прийоми подолання. *Право і безпека*. 2010. №4 (36). С. 187–190.
13. Окорський В. П., Валюх А. М. Креативний менеджмент: Підручник. Рівне : НУВГП, 2017. 344 с.
14. Павленко В. В. Бар'єри розвитку креативності. *ЛОГОС*. 2021. С. 21–24. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v2.05>
15. Саух П. Розвиток критичного мислення як провідний тренд сучасного освітнього процесу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2021. Вип. 2. С. 7–15.
16. Уманець А. О. Інформаційно-психологічні впливи: поняття, особливості реалізації та способи протидії. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. Т. 33 (72). №3. С. 106–112. DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.3/18>
17. Хвостенко Т. Бар'єри креативного мислення та їх подолання. 2013. URL: <http://surl.li/nhcg1> (дата звернення: 17.11.2023).
18. Яремійчук О. В. Критичне мислення в умовах постправди як ресурс збереження психологічного благополуччя особистості. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я*: матер. V Всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 18 лист. 2020 р.) / за заг. ред. О. В. Бацилевої. Київ, 2020. С. 134–136.
19. Cottrell S. *Critical Thinking Skills: Effective analysis, argument and reflection*. London : PALGRAVE, 2017. 309 p.

20. Diaz T. I. How to Identify and Remove Barriers to Critical Thinking. *GLOBIS Insights*. 2022. URL: <http://surl.li/nhcgz> (Last accessed: 14.11.2023)
21. Sam N. M. S. Barriers in Critical Thinking. in *PsychologyDictionary.org*, 2023. URL: <http://surl.li/nhcgz> (Last accessed: 17.11.2023).

REFERENCES

1. Belei, L. (2020). Bariery krytychnoho myslennia [Barriers to critical thinking]. URL: <http://surl.li/nhcfw> (Last accessed: 16.11.2023). [in Ukrainian].
2. Bohush, O. Y. (2019). Krytychne myslennia kursantiv VVNZ na etapi viiskovo-profesiinoi pidhotovky [Critical thinking of MHEI cadets at the stage of military-professional training]. (p. 38–40). In *Viiskova psykholohiia u vymirakh viiny i myru: problemy, dosvid, perspektyvy*. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
3. Bokhan, M. A., Bashynska, N. V., Zabello, L. O., Stanevych I. M., Honcharuk, N.O., & Karpelova, I. V. (2018). Rozvytok krytychnoho myslennia u protsesi navchannia ditei ta molodi [Development of critical thinking in the process of teaching children and young people]. *Nova ukrainska shkola*. URL: <http://surl.li/dybnm> (Last accessed: 16.11.2023) [in Ukrainian].
4. Hanaba, S. O. (2021). Stratehii rozvytku krytychnoho ta kreatyvnoho myslennia [Strategies for the development of critical and creative thinking]. Khmelnytskyi: NADPSU [in Ukrainian].
5. Zinchenko, O. V. (2022). Analiz umov formuvannia krytychnoho myslennia zdobuvachiv vyshchoi osvity [Analysis of the conditions of formation of critical thinking of students of higher education]. *Habitus*, 43, 131–135. <https://doi.org/10.32782/2663-5208>. 2022.43.22 [in Ukrainian].
6. Kravchenko, O. (2022). Sotsialna robota v hromadi v umovakh viiny [Social work in the community in the conditions of war]. *Zeszyty Naukowe Collegium Witelona*, 42 (1), 63–70. DOI: 10.5604/01.3001.0015.8922 [in Ukrainian].
7. Kozachenko, N. P. (2020). Koly ne pratsiuie krytychne myslennia i dlia choho nam zdorovy hluzd [When critical thinking does not work and why do we need common sense]. *Aktualni problemy dukhovnosti*, 21, 204–228. <https://doi.org/10.31812/apd.v0i21.4371> [in Ukrainian].
8. Lukiianchuk, A. M. (2018). Rozvytok krytychnoho myslennia uchniv [Development of students' critical thinking]. Bila Tserkva : BINPO UMO [in Ukrainian].
9. Marchenko, O. H. (2022). Krytychne myslennia yak faktor protydii vorozhomu informatsiino-politychnomu vplyvu [Critical thinking as a factor in counteracting hostile informational and political influence]. *Osobystist, Suspilstvo, Viina*. Kharkiv. URL: <http://surl.li/jljph> (Last accessed: 15.11.2023) [in Ukrainian].
10. Massanov, A. V. (2009). Psykholohichni bariery v diialnosti liudyny [Psychological barriers in human activity]. *Nauka i osvita*, 4, 21–26 [in Ukrainian].
11. Massanov, A. (2014). Psykholohichni bariery u profesiinomu samovyznachenni osobystosti [Psychological barriers in the professional self-determination of an individual]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 2, 73–89 [in Ukrainian].
12. Matiushkova, T. P. (2010). Bariery spilkuвання v taktysii dopytu: deiaki osoblyvosti vynyknennia ta pryomy podolannia [Communication barriers in interrogation tactics: some features of occurrence and methods of overcoming]. *Pravo i bezpeka*, 4 (36), 187–190 [in Ukrainian].
13. Okorskyi, V. P., & Valiukh, A. M. (2017). Kreatyvnyi menedzhment [Creative management]. Rivne : NUVHP [in Ukrainian].
14. Pavlenko, V. V. (2021). Bariery rozvytku kreatyvnosti [Barriers to the development of creativity]. *ΛΟΓΟΣ*, 21–24. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v2.05> [in Ukrainian].
15. Saukh, P. (2021). Rozvytok krytychnoho myslennia yak providnyi trend suchasnoho osvitnoho protsesu [The development of critical thinking as a leading trend of the modern educational process]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka*, 2, 7–15 [in Ukrainian].
16. Umanets, A. O. (2022). Informatsiino-psykholohichni vplyvy: poniattia, osoblyvosti realizatsii ta sposoby protydii [Informational and psychological influences: concepts, features of implementation and countermeasures]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Serii: Psykholohiia, 33 (72), (3), 106–112. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.3/18> [in Ukrainian].
17. Khvostenko, T. (2013). Bariery kreatyvnoho myslennia ta yikh podolannia [Barriers to creative thinking and overcoming them]. URL: <http://surl.li/nhcgz> (Last accessed: 17.11.2023) [in Ukrainian].
18. Yaremiihuk, O. V. (2020). Krytychne myslennia v umovakh postpravdy yak resurs zberezhenia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti [Critical thinking in post-truth conditions as a resource for preserving the psychological well-being of an individual] (p. 134–136). In *Osobystisni ta sytuatyvni determinanty zdorovia* (Kyiv, November 18, 2020) [in Ukrainian].
19. Cottrell, S. (2017). *Critical Thinking Skills: Effective analysis, argument and reflection*. London: PALGRAVE.
20. Diaz, T. I. (2022). How to Identify and Remove Barriers to Critical Thinking. *GLOBIS Insights*. URL: <http://surl.li/nhcgz> (Last accessed: 14.11.2023)
21. Sam, N. M. S. (2023). Barriers in Critical Thinking. in *PsychologyDictionary.org*. URL: <http://surl.li/nhcgz> (Last accessed: 17.11.2023).

Роман КУРОК,

orcid.org/0000-0001-6855-3830

доктор педагогічних наук, доцент,

молодший науковий співробітник

лабораторії науково-методичного забезпечення навчання

в коледжах і технікумах

Інституту професійно-технічної освіти

Національної академії педагогічних наук України

(Київ, Україна) *romaku2010@gmail.com*

Ліана БУРЧАК,

orcid.org/0009-0001-6141-4384

кандидат педагогічних наук, доцент,

докторант

Глухівського національного педагогічного університету

імені Олександра Довженка

(Глухів, Сумська область, Україна) *liana1335502@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті представлено вітчизняний досвід формування інноваційної компетентності майбутніх учителів, оскільки визначальну роль у процесі підготовки фахівців, здатних задовольнити вимоги сучасного освітнього простору, які мають належний рівень інноваційної компетентності, відводять педагогічним працівникам, зокрема й майбутнім учителям біології.

Зазначено критерії, якими керувалися під час відбору закладів освіти: консолідованим рейтингом педагогічних закладів вищої освіти України за 2023 рік, що базувався на ранжуванні «ТОП-200 Україна» та включає показники прямих вимірів, подані у відкритому доступі на веб-ресурсах незалежних національних і міжнародних організацій і установ; рейтингу «Scopus», який передбачає наявність індексу Гірша – кількісного показника, що показує кількість наукових публікацій і кількості цитувань; рейтингу «Бал НМТ на контракт», де враховано показник кількості абітурієнтів, зарахованих до вишів на навчання за кошти фізичних та юридичних осіб (контракт). Проаналізовано основні ключові аспекти освітньо-професійних програм відібраних закладів вищої освіти України з огляду на проблему нашого дослідження. Представлено бачення кола фахових компетентностей, що ними мають володіти сучасні інноваційні вчителі, з оперттям на аналіз ОПП і виділені нами компоненти інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, а саме: мотиваційно-ціннісний, теоретико-когнітивний, інноваційно-діяльнісний, оцінно-рефлексивний. Зазначено, що освітній контент закладів вищої освіти не повністю ідентичним, більшість проаналізованих документів не містить окремої навчальної дисципліни з формування інноваційної компетентності вчителя. Всі освітні компоненти, наведені в освітньому контенті відібраних ЗВО України мають значний потенціал для формування досліджуваної компетентності, однак цілеспрямовано на це не налаштовані.

Ключові слова: *інноваційна компетентність, майбутні педагоги, педагогічний університет, освітньо-професійна програма, навчальний план.*

Roman KUROK,*orcid.org/0000-0001-6855-3830**Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor;**Junior Researcher of the Laboratory of Scientific and Methodical Support
of Training in Colleges and Technical Schools**Institute of Vocational Education of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) romaku2010@gmail.com***Liana BURCHAK,***orcid.org/0009-0001-6141-4384**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Biology and Agriculture Groundings**Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University**(Hlukhiv, Sumy region, Ukraine) liana1335502@gmail.com*

FORMATION OF INNOVATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS: DOMESTIC EXPERIENCE

The article presents the domestic experience of forming the innovative competence of future teachers, since the determining role in the process of training specialists capable of meeting the requirements of the modern educational space, who have the appropriate level of innovative competence, is assigned to pedagogical workers, in particular, future teachers of biology.

The criteria that were used during the selection of educational institutions are specified: the consolidated rating of pedagogical institutions of higher education of Ukraine for 2023, which was based on the ranking "TOP-200 Ukraine" and includes indicators of direct measurements, provided in open access on the web resources of independent national and international organizations and institutions; "Scopus" rating, which includes the Hirsch index - a quantitative indicator showing the number of scientific publications and the number of citations; rating "Bal NMT per contract", which takes into account the indicator of the number of entrants enrolled in higher education institutions at the expense of individuals and legal entities (contract).

The main key aspects of the educational and professional programs of the selected institutions of higher education of Ukraine are analyzed in view of the problem of our research. The vision of the range of professional competences that modern innovative teachers should possess is presented, based on the analysis of the OPP and the components of the innovative competence of future biology teachers that we have highlighted, namely: motivational-value, theoretical-cognitive, innovative-active, evaluation-reflective. It is noted that the educational content of institutions of higher education is not completely identical, most of the analyzed documents do not contain a separate educational discipline for the formation of the teacher's innovative competence. All educational components listed in the educational content of the selected higher education institutions of Ukraine have a significant potential for the formation of the studied competence, but they are not purposefully set up for this.

Key words: *innovative competence, future teachers, pedagogical university, educational and professional program, curriculum.*

Постановка проблеми. Сучасний ринок праці гостро потребує підготовки нового покоління, здатного до здійснення інноваційної діяльності.

При цьому інноваційність виступає відмінною рисою сучасного суспільства, об'єктивною реальністю, яку слід усвідомити та прийняти.

Поділяємо думку Г. Сиротенко, про те, що педагог інноваційного спрямування – це той, що здатен до реалізації: педагогічного гуманізму, тобто поваги і довіри до здобувачів, їх гідності, впевненості у своїх здібностях; гуманності стосунків, творчої самореалізації особистості, свободи у їхньому самовиявленні в процесі здійснення інноваційної діяльності; емпатії у розумінні здобувачів, що включає вміння і прагнення відчувати інших як себе, зрозуміти їхній внутрішній світ, вміння сприймати їхню позицію в інноваціях тощо;

середовища співробітництва, де здобувачі поступово стають співтворцями інноваційного педагогічного процесу та володіють культурою спілкування; діалогізму, що передбачає вміння вчителя чути учня, проявляти інтерес до його думки, вміння вести діалог рівності, створити умови для взаємного розуміння і співтворчості у ході інноваційного педагогічного процесу; власної позиції, що сприяє творчому самовираженню педагога, в межах якого він має свою конкретну думку, відкритий у своїх почуттях, емоціях; здатен до вдосконалення у своїй професії, тобто набуває відповідного рівня компетентності, що дозволяє йому бути конкурентоздатним в освітньому просторі (Сиротенко, 2006: 12–13).

Визначальна роль у процесі підготовки фахівців, здатних задовольнити вимоги сучасного

освітнього простору, які мають належний рівень інноваційної компетентності, відводиться педагогічним працівникам, зокрема й майбутнім учителям біології.

З метою формування в майбутніх учителів інноваційної компетентності, необхідно ознайомитися із досвідом провадження зазначеної діяльності у вітчизняних університетах.

Аналіз досліджень. Для з'ясування стану формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, використаємо науковий доробок учених, що торкаються проблем підготовки фахівців у межах компетентнісного підходу: Н. Грицай, С. Кари, І. Кореневої, Л. Міронець, М. Москаленка, В. Оніпко, О. Пташенчук, С. Рудишина, А. Степанюк, М. Хроленко, Ю. Шапрана та ін. Основним документом для провадження діяльності з підготовки бакалаврів за спеціальністю 014 Середня освіта предметною спеціальністю 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) у закладах вищої освіти України є освітньо-професійні програми.

Реалізація освітньо-професійних програм у реальному освітньому процесі певного закладу вищої освіти відбувається з урахуванням положень низки нормативних документів. По-перше, це Закон України «Про вищу освіту» (2014), де наголошується на принципі автономності та самоврядування щодо діяльності закладу вищої освіти в розробці та реалізації освітніх (наукових) програм у межах ліцензованої спеціальності (стаття 32 закону) (Про вищу освіту: Закон України, 2014).

По-друге, Національна рамка кваліфікацій, що включає системний і структурований опис кваліфікаційних рівнів освіти за компетентностями. Кожен рівень характеризується низкою компетентностей особистості, що, як правило, узгоджуються зі стандартом вищої освіти (Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: постанова, 2011).

По-третє, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, де конкретизовано шляхи реалізації основних ідей і поглядів розвитку освіти на засадах інноваційного, демократичного, сталого розвитку економіки, науки, культури, суспільства (Указ Президента України, 2013).

Водночас зазначимо, що наразі у нашій державі здійснюється модернізація освітніх, професійних стандартів, формується їх супровідна законодавчо-нормативна база. На стадії розроблення знаходиться і Стандарт вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Тому ми спираємося в своєму дослідженні на положення Професійного стандарту вчителя – документ, де також наведено перелік загальних і професійних компетентностей, де також наведено перелік загальних (громадянська, соціальна, культурна, лідерська та підприємницька) і професійних (мовно-комунікативна; предметно-методичну; інформаційно-цифрову; психологічну; емоційно-етичну; педагогічне партнерство; інклюзивну; здоров'язбережувальну; проєктувальну; прогностичну; організаційну; оцінювально-аналітичну; інноваційну; рефлексивну; здатність до навчання впродовж життя) компетентності (Про затвердження професійного стандарту..., 2020).

Сьогодні в суспільстві, освітньому просторі, важливих нормативних документах червоною ниткою проходить проблема модернізації освіти на засадах компетентнісного підходу та розвитку і підвищення якості інноваційної діяльності учасників. Відтак інноваційна компетентність майбутніх учителів, в тому числі й учителів біології, на нашу думку, є тим компасом в освіті, що уможливить запровадження ними в освітній процес нових концепцій і підходів, які сприятимуть модернізації вищої освіти.

З огляду на це та з метою з'ясування стану формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології ми здійснили ґрунтовний аналіз освітньо-професійних програм, навчальних планів, робочих програм, силабусів навчальних дисциплін певних закладів вищої освіти України, що провадять підготовку бакалаврів за спеціальністю 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини).

Мета статті – ознайомитися з вітчизняним досвідом формування інноваційної компетентності майбутніх педагогів у процесі здобуття вищої освіти в педагогічних університетах України.

Виклад основного матеріалу. У процесі відбору ЗВО ми керувалися *консолідованим рейтингом* педагогічних закладів вищої освіти України за 2023 рік, що базувався на ранжуванні «ТОП-200 Україна» та включає показники прямих вимірів, подані у відкритому доступі на веб-ресурсах незалежних національних і міжнародних організацій і установ; рейтингу «Scopus», який передбачає наявність індексу Гірша – кількісного показника, що показує кількість наукових публікацій і кількості цитувань; рейтингу «Бал НМТ на контракт», де враховано показник кількості абітурієнтів, зарахованих до вишів на навчання за кошти фізичних та юридичних осіб (контракт).

Так, станом на вересень 2023 року в перелік найкращих серед педагогічних закладів вищої освіти України за вказаним рейтингом потрапили:

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (1 місце), Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (наразі – Український ДПУ ім. М.П. Драгоманова, 2 місце), Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (3 місце), Криворізький державний педагогічний університет (4 місце), Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (5 місце), Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (6 місце), Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського (7 місце), Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (8 місце), Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка (9 місце), Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка (10 місце).

Зауважимо, що для всіх закладів освіти України із списку, що аналізувався, спільною є спеціальність 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) галузі знань 01 Освіта / Педагогіка. Відмінною є додаткова спеціальність або спеціалізація (психологія, хімія, фізична реабілітація, нутриціологія тощо).

Проаналізуємо основні ключові аспекти освітньо-професійних програм відібраних закладів вищої освіти України з огляду на проблему нашого дослідження. Зазначимо, що освітній контент закладів вищої освіти не повністю ідентичний.

Зокрема, спостерігаємо певні відмінності у переліку компетентностей, програмних результатів навчання, переліках освітніх компонентів тощо. Також є деяка різниця у навчальних планах (кількість кредитів, відведених на дисципліну, набір дисциплін, що вивчають здобувачі).

В освітніх програмах, що сприяють оволодінню здобувачами вищої освіти фундаментальними та практичними знаннями, навичками практичного застосування вказаних знань із біології, педагогіки і психології, методики навчання біології, відрізняється перелік обов'язкових і вибіркових компонентів.

Водночас указані розбіжності в документації різних закладів вищої освіти України, на нашу думку, значною мірою не впливають на системну підготовку майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки. Нами помічено, що майбутнім учителям біології присвоюються кваліфікації в різній інтерпретації. Водночас спільне те, що є значущим у межах нашого дослідження. Це «бакалавр середньої освіти (бакалавр із середньої освіти)» і «вчитель біології». Сконцентруємо саме на цих складових кваліфікації.

Аналіз освітньо-професійних програм указаних ЗВО дозволяє дійти висновку, що *інтегральна компетентність* присутня в усіх документах. Більшість закладів вищої освіти України, що визначені нами, подають її у такій редакції: здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання (задачі) та практичні проблеми в галузі освітніх та біологічних наук (біології, основ здоров'я, педагогіки й методики середньої освіти; середньої освіти, що передбачає застосування теорій та методів біологічних наук; середньої освіти, що передбачає застосування концептуальних методів освітніх, природничих наук, психології, теорії та методики навчання біології) й характеризується комплексністю та невизначеністю умов організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти. Тобто, можемо помітити схожість потрактовування ЗВО інтегральної компетентності з лише незначними смисловими варіаціями.

Загальні компетентності (*generic competences*) виокремлюються, як уже зазначено було вище, з огляду на перелік і характеристику компетентностей проекту TUNING (Reference Points for the Design..., 2009). Їх згруповано таким чином (рис. 1).

Із запропонованих виокремимо ті, що притаманні інноваційно компетентним майбутнім учителям біології: здатність до прийняття ефективних рішень у професійній діяльності та відповідального ставлення до обов'язків, мотивування людей до досягнення спільної мети; здатність до пошуку, обробки та аналізу інформації, вміння виявляти проблеми і формулювати завдання, збирати дані, аналізувати їх та пропонувати рішення; здатність критично оцінювати інформацію різноманітних джерел, переосмислювати власний і чужий досвід, аналізувати свою професійну й соціальну діяльність та приймати конструктивні рішення; здатність до саморозвитку і самовдосконалення упродовж життя; здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, ініціативності та підприємливості; здатність до адаптації та дії в новій ситуації; здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності й досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.

Фахові (предметні, спеціальні) компетентності виокремлено згідно з предметною областю спеціальності. Аналіз відібраних освітньо-професійних програм ЗВО України та врахування Національної рамки кваліфікації (Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: постанова, 2011) і проекту

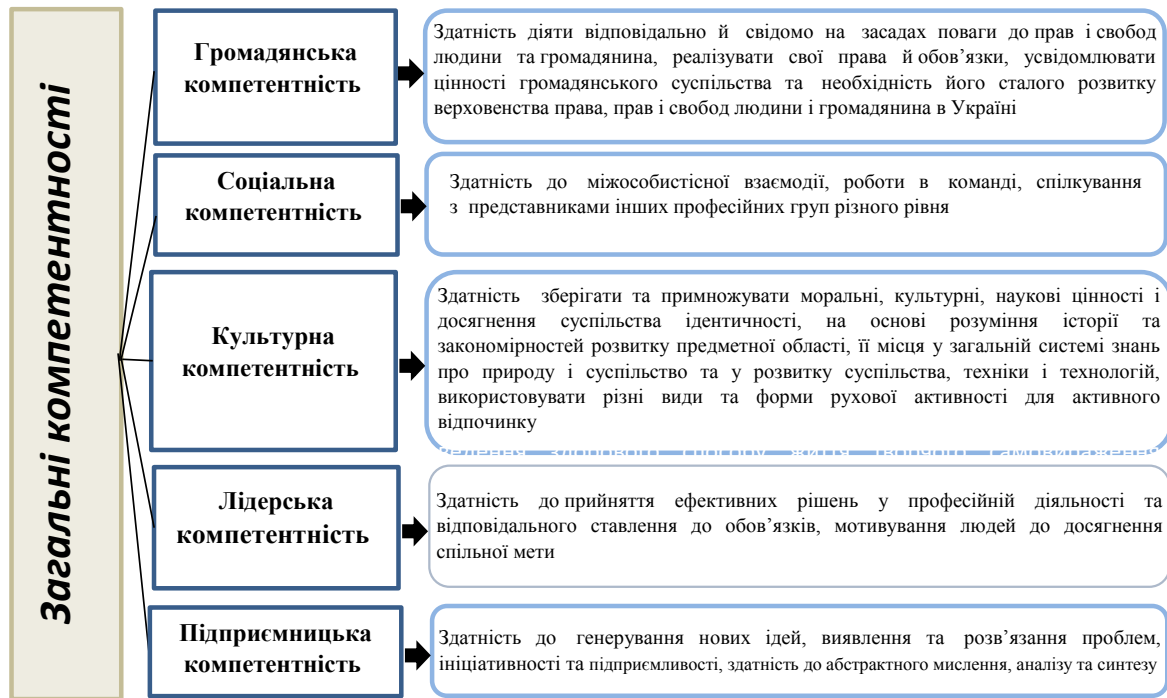

Рис. 1. Загальні компетентності (generic competences)

TUNING (Reference Points for the Design..., 2009) дозволяє нам побачити наступну інтерпретацію спрямованості фахових компетентностей (рис. 2).

Наше бачення кола фахових компетентностей, що ними мають володіти сучасні інноваційні вчи-

телі, покажемо з опертям на аналіз ОПП і виділені вище компоненти інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, а саме: мотиваційно-ціннісний, теоретико-когнітивний, інноваційно-діяльнісний, оцінно-рефлексивний.

Рис. 2. Спрямованість фахових компетентностей

Так, мотиваційно-ціннісний компонент інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, спрямований на усвідомлення значення інноваційності в професійній діяльності; наявність інтересу до інноваційної діяльності з біологічних, педагогічних, психологічних та методичних дисциплін; прояв ціннісних установок та мотивів, активності, ініціативності в інноваційній діяльності, прийняття позиції новатора як особистісно-значущий, не поданий окремо у фахових компетентностях проаналізованих освітніх програм ЗВО.

На формування теоретико-когнітивного компоненту, на нашу думку, найбільше спрямовуються такі здатності здобувачів вищої освіти, зазначені в ОП вітчизняних закладів вищої освіти: Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка і Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (ФК 1, ФК 8); Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (ФК 17); Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (ФК 1); Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (ФК 4); Криворізького державного педагогічного університету (СК 7, СК 6) тощо.

Інноваційно-діяльнісний компонент досліджуваної компетентності майбутніх учителів біології простежується у низці таких фахових (спеціальних) компетентностей: Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (ФК 18); Криворізького державного педагогічного університету (СК 12); Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (ФК 11); Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (СК 13); Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (ФК 21).

Здатності в ОП, що найбільше забезпечують формування *оцінно-рефлексивного компоненту* інноваційної компетентності майбутніх учителів біології вбачаються нам у такому переліку: Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка і Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (ФК 7); Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (ФК 9); Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, Рівненського дер-

жавного гуманітарного університету (ФК 2); Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (ФК 10) тощо.

Можемо констатувати, що у відібраних освітньо-професійних програмах закладів вищої освіти України інноваційну компетентність майбутніх фахівців представлено епізодично, окремими показниками структурних складників: теоретико-когнітивного, інноваційно-діяльнісного, оцінно-рефлексивного. Водночас мотиваційно-ціннісний компонент зовсім в ОП не фіксується.

У відібраному переліку освітньо-професійних програм розрізняють компетентності та програмні результати навчання.

Це, на нашу думку, більш повніше окреслює процеси викладання, навчання, оцінювання та функції викладачів і здобувачів у них. Програмні результати навчання охоплюють знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості. У відібраних ОП програмні результати навчання подано у кількості від 18 до 39.

Здобувачі вищої освіти оволодівають компетентностями та здобувають програмні результати навчання у ході вивчення освітніх компонентів ОП. Тому проаналізуємо навчальні плани відібраних ЗВО за вказаною спеціальністю у межах нашого дослідження, а саме – формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

Кожен навчальний план містить перелік освітніх компонентів *циклу загальної підготовки*, що включає нормативні (обов'язкові) та вибіркові дисципліни; *циклу професійної підготовки* (нормативні та вибіркові дисципліни); *практичної підготовки; підсумкову атестацію*. Усього 240 кредитів для повного терміну навчання і 180 кредитів для скороченого.

Практична підготовка включає різні види виробничих (педагогічних) практик, де прослідковуються практичні уміння й навички здобувачів вищої освіти на основі набутих знань.

Однак, цілеспрямованої практики щодо формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології не фіксуємо. Підсумкова атестація включає кваліфікаційний (комплексний) іспит і/або захист кваліфікаційної роботи.

Висновки. Контекстний аналіз освітньо-професійних програм і навчальних планів закладів вищої освіти України, що провадять підготовку фахівців за освітнім ступенем «Бакалавр» спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини), дає підстави стверджувати, що в циклах загальної та професійної підготовки епізодично наявні освітні компоненти (нормативні й вибіркові), спрямовані на формування окремих склад-

ників інноваційної компетентності майбутніх учителів біології. Відзначимо, що більшість проаналізованих документів не містить окремої навчальної дисципліни з формування інноваційної компетентності вчителя.

Водночас зазначимо, що всі освітні компоненти, наведені в освітньому контенті відібраних ЗВО України мають значний потенціал для формування досліджуваної компетентності, однак цілеспрямовано на це не налаштовані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in Education (2009). URL: http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/Publications/Education_brochure.pdf.
2. Сиротенко Г.О. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху. *Інформаційно-методичний збірник*. Полтава: ПОІППО, 2006. 124.
3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
4. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>.
5. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України від 23.12.2020 № 2736-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>.
6. Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

REFERENCES

1. Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in Education (2009). URL: http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/Publications/Education_brochure.pdf.
2. Syrotenko H.O. (2006) Innovatsiina diialnist pedahoha: vid teorii do uspikhu [Innovative activity of a teacher: from theory to success]. *Informatsiino-metodychnyi zbiryk*. Poltava: POIPPO, 124 p. [in Ukrainian].
3. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. [On higher education: Law of Ukraine dated July 1, 2014 No. 1556-VII]. Data onovlennia: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1341. [On approval of the National Framework of Qualifications: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 23, 2011 No. 1341.]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>. [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiami «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoї osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)»: nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 23.12.2020 № 2736-20. [On the approval of the professional standard for the professions "Teacher of primary classes of a general secondary education institution", "Teacher of a general secondary education institution", "Teacher of primary education (with a diploma of junior specialist)": order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine from 23.12.2020 No. 2736-20.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>. [in Ukrainian].
6. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 chervnia 2013 roku № 344/2013 «Pro Natsionalnu stratehiiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku» [Decree of the President of Ukraine dated June 25, 2013 No. 344/2013 «On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the Period Until 2021»]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].

УДК 37.091.33-028.23:811.521(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-42>

Юлія МАЛАХОВА,
orcid.org/0000-0003-4083-810X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри східних мов
Державного закладу «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) juliamalah@163.com

ВІДЕО ЯК ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ, ЩО ВИВЧАЮТЬ ЯПОНСЬКУ МОВУ

У статті розглянуто відео, як засіб мотивації здобувачів освіти, що вивчають японську мову. Визначено, що використання відео на заняття японської мови сприяє формуванню та розвитку комунікативної компетенції здобувачів освіти, підвищує мотивацію вивчення мови. Подано аналіз відеофрагмента та послідовність навчальних дій на занятті, а також прийоми роботи з відеоматеріалами. Проаналізовано характерні особливості роботи з відеоматеріалом на заняттях. Використання відеороликів на заняттях підвищує якість навчання, інтерес до процесу, служить як джерело отримання знань, так і засобом їх контролю, закріплення, повторення, узагальнення. Крім того, відеоматеріали при навчанні є продуктивним засобом розвитку навичок усного мовлення і, між тим, сприяють закріпленню пройденого фонетичного, лексичного та граматичного матеріалу, а також розширенню словникового запасу здобувачів освіти. Також використання автентичних відеоматеріалів на заняттях – це дієве джерело підвищення якості навчання через яскраву наочність, виразність та інформативність зорово-слухових образів, які відтворюють ситуації спілкування та знайомлять з лінгвістичними особливостями країни мови, що вивчається. Залучення відеозаписів в процесі навчання іноземної мови сприяє розвитку мотивації мовленнєвої діяльності, тому що специфіка відеоматеріалів забезпечує спілкування з реальними предметами, які стимулюють практично справжню комунікацію. Здобувачі освіти як би стають учасниками всіх ситуацій, приймають на себе певні ролі, намагаються вирішувати реальні, життєві проблеми. При цьому, створюється ефект участі в повсякденному житті країни мови, що вивчається, що є не тільки гарним стимулом для підвищення мотивації, а й сприяє навчанню природної, повсякденної мови. Відео, крім усього іншого, може допомогти подолати культурний бар'єр при вивченні мови.

Ключові слова: використання відеоматеріалів, японська мова, ефективність навчання, комунікативна компетенція.

Yuliya MALAKHOVA,
orcid.org/0000-0003-4083-810X
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Oriental Languages
Taras Shevchenko Luhansk National University
(Poltava, Ukraine) juliamalah@163.com

VIDEOS AS A TOOL TO MOTIVATE LEARNERS LEARNING THE JAPANESE LANGUAGE

The article is devoted to the general consideration of the ways of using video materials as motivating Japanese language learners. It was determined that the use of videos for Japanese language classes contributes to the formation and development of the communicative competence of students, and increases the motivation to learn the language. An analysis of the video fragment and the sequence of educational actions in the class, as well as techniques for working with video materials, are provided. The characteristic features of working with video material in classes are analyzed. The use of video clips in classes increases the quality of learning, interest in the process, serves as a source of knowledge acquisition, and a means of their control, consolidation, repetition, generalization. In addition, video materials during training are a productive means of developing oral communication skills and, meanwhile, contribute to the consolidation of the phonetic, lexical and grammatical material passed, as well as to the expansion of the vocabulary of students. Also, the use of authentic video materials in classes is an effective source of improving the quality of education due to the vividness, expressiveness and informativeness of visual and auditory images that reproduce communication situations and introduce the linguistic features of the country of the language being studied. The involvement of videos in the process of learning a foreign language contributes to the development of the motivation of speech activity, because the specificity of video materials provides communication with real objects that stimulate practically real communication. Students of

education, as it were, become participants in all situations, take on certain roles, try to solve real life problems. At the same time, the effect of participation in the everyday life of the country of the language being studied is created, which is not only a good incentive for increasing motivation, but also contributes to learning a natural, everyday language. Video, among other things, can help overcome the cultural barrier in language learning.

Key words: *the usage of video materials, Japanese language, learning effectiveness, communicative competence.*

Постановка проблеми. Останнім часом помітно зростає інтерес до навчальних відеофільмів як ефективного засобу навчання іноземної мови. Специфіка відео полягає в тому, що воно дає можливість поєднати зорові та звукові образи у типових обставинах, запропонувати здобувачам освіти мовленнєву ситуацію, в якій вони за допомогою викладача можуть опинитися в ролі активних учасників комунікацій. Ефективності навчання японської мови з використанням відеоматеріалів сприяють також технічні можливості відео, які дозволяють зупиняти та повторювати дію. Не слід, однак, забувати, що учні звикли до пасивного перегляду телевізійних програм. Тому при всіх можливостях відео центральною фігурою на занятті залишається викладач, який повинен організувати активне сприйняття фільму та наступну комунікативну діяльність здобувачів освіти.

При підготовці заняття з використанням відео викладачеві слід уважно переглянути фільм і вибрати певний лексико-граматичний матеріал, який підлягає засвоєнню, а також розробити завдання для мовної і мовленнєвої практики здобувачів освіти. З розвитком комунікативного підходу до вивчення іноземної мови змінилася не тільки організація процесу навчання. Процес навчання реалізується згідно з цим спілкуванням, завдяки моделюванню основних закономірностей мовленнєвого спілкування. Постійний розвиток науки і техніки спонукає до модернізації процесу навчання, тим самим, вимагаючи від освітніх установ впровадження сучасних технологій, яке привідсутності іншомовного оточення стає необхідним.

Аналіз досліджень. Проблемою використання аудіо і відео технологій у навчальному процесі займалися такі дослідники: Ю. Верисокін, Н. Беленюк, М. Бранді, О. Мудрик, Н. Пшенянікова, І. Ставицька, Д. Хаймз, А. Холлідей, Т. Яхунув та інші. Використання відеоматеріалів на заняттях японської мови не було предметом дослідження, чим і пояснюється актуальність даної статті.

Дослідниця Н. Пшенянікова акцентує увагу, що однією з навчальних задач, яку можна вирішувати за допомогою відео, є повторення лексики і розширення словникового запасу (Пшенянікова, 2012). Як зазначає О. Мудрик: «Відеофільми та відеофрагменти використовуються з метою інтенсифікації навчального процесу та надання

йому максимальної комунікативної спрямованості. Відео пов'язує заняття із реальним світом та показує мову в дії. За короткий проміжок часу, відведений на перегляд відеофрагменту можна отримати великий обсяг інформації відразу з двох каналів: зорового та слухового, що допомагає краще запам'ятати мовні структури, розширити словниковий запас та стимулює розвиток мовних навичок і навичок аудіювання (Мудрик, 2022: 88). І. Ставицька пропонує застосовувати різноманітні мультимедіа в навчальному процесі (Ставицька, 2017). Усі дослідники в своїх працях зазначають, що використання відеоматеріалів сприяє підвищенню мотивації вивчення іноземної мови та є невичерпним джерелом навчального матеріалу.

Мета статті – висвітлити вплив відео, як засіб мотивації здобувачів освіти, що вивчають японську мову.

Виклад основного матеріалу. Діяльність кожної людини пов'язана з великою кількістю психологічних факторів. Психологи стверджують, що саме використання відео матеріалів у навчальному процесі значно покращує кінцеві результати навчання, мотивують учнів до комунікативної діяльності. Беручи до уваги зацікавленість учнів засобами масової інформації, які є для них найбільш видовищними і здатними викликати інтерес і підтримувати увагу досить тривалий час, психологічно обґрунтуємо доцільність використання відео навчальних посібників. Використовуючи фрагменти відеозаписів, ми спонукаємо до дії зорові і слухові центри людини, які в свою чергу, впливають на процес засвоєння і запам'ятовування матеріалу. Використання відео використовуються ще як засіб гармонізації взаємин у групі. Така гармонізація забезпечує збереження їх емоційного сприйняття навчальної дійсності і реагування на цю дійсність, забезпечує створення оптимального психологічного клімату для навчання і отримання найкращих результатів. Відеоматеріали роблять урок цікавим для всіх, підвищують рівень мотивації вивчення японської мови.

Експерти Ради Європи вважають, що на відміну від телебачення та кінофільмів, які також необхідно використовувати для вивчення мови, відео метод має декілька переваг. Якщо продукція телебачення сприймається швидше як програми, які замінюють викладача, ніж як джерела, які можуть бути використані для взаємодії між викла-

дачем і учнем, то нова відео технологія дозволяє використовувати записи з зупинками або вибірково; поділ двох каналів (аудіо і відео) і використання стоп-кадру дозволяє проводити дискусію по відео зображенню. Здобувачі освіти можна запропонувати після перегляду відео уривка без звукового супроводу спробувати визначити, де відбувається дія і про що йде мова. Мовлення фрагмент відеофільму, який використовується для навчання лексики є джерелом іншомовної лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації, дає загальну характеристику відеоряду, конкретизує деякі деталі. Як відомо, слово доповнює зображення, підсилює, деталізує його, керує процесом перегляду фільму. Словесний ряд має всю ту інформацію, яка не може бути відображена зоровим рядом.

Зоровий ряд, що відображає природну ситуацію, показує середовище, обставини дії, органічно пов'язаним з темою, може формувати у учнів певні додаткові асоціації, допомагає зрозу-

а, і, у, е – охайо:

ка, кі, ку, ке – коннічіва

генки ні айсацу шітемійо:

охайо: годзаімасу

онака пеко пеко – ітадакімасу

онака іппай – гочісосама

гэнки ні гакко: – іттекімасу

томодачі іппай – коннічіва

сюкудай васурете – гоменнасай

кешігому каріте – арігато:

мата асобоне – сайо: нара

учі ні цуйтара – тадаіма

папа но омукае – окаерінасай

оміяге моратте – арігато:

ашіта мо асободзо – оясумінасай

а, и, у, е – охайо:

ка, кі, ку, ке – конбанва

генкі ні айсацу – таношії не¹

Залежно від характеру відеоматеріалу та навчальної мети визначається певна послідовність навчальних дій, а також специфічні для відео прийоми роботи. Найбільш типовим для сучасної методики навчання іноземної мови з використанням відео слід вважати трьохетапний етап розподіл навчальних дій (Мудрик, 2022: 89). підготовчий етап передбачає загальне ознайомлення з відеофрагментом та виконання вправ, спрямованих на розуміння послідовності дій та причинно-наслідкових зв'язків. Для того щоб підготувати здобувачів освіти до активного сприйняття

міти залежність, яка існує між мовою, мовленням і ситуацією завдяки безпосередньому чуттєвому сприйняттю. Крім того, зоровий ряд відео-матеріалів різноманітний і може поєднувати в собі жанрові і виразні можливості наукового, хронікально-документального та мультиплікаційного кіно, що створює додаткову мотивацію на заняттях з японської мови. Синтез слухової і зорової наочності забезпечує лінгвістичну і екстралінгвістичну основи, що є важливою умовою для оволодіння японською мовою. Фрагменти відео, які мають ідентичність зорового і звукового рядів, є матеріалом для вправ, що готують учнів до аудіювання тексту, формують здогадку про значення незнайомих слів за контекстом.

Зупинимось докладніше на можливостях використання відео у процесі навчання японської мови на прикладі використання відеоролика з мережі YouTube «Japanese lesson song – Aisatsu no uta» あいさつのうた (5).

а, і, у, е – охайо:

ка, кі, ку, ке – коннічіва

genki ni aisatsu shitemiyo:

asa okitara– ohayo: gazaimasu

onaka peko peko –itadakimasu

onaka ippai – gochiso:sama

genki ni gakko: ittekimasu

tomotachi ippai – konnichiwa

shukudai wasurete – gomennasai

keshigomu karite – arigato:

mata asubone – sayo:nara

uchi ni tsuitara – tadaima

para no omukae – okaerinasai

omiyage moratte – arigato:

ashita mo osobuzo – oyasuminasai

а, і, у, е – охайо:

ка, кі, ку, ке – конбанва

genki ni aisatsu – tanoshii ne

фільму, доцільно запропонувати декілька завдань щодо місця дії та дійових осіб. Слід також запропонувати здобувачам освіти завдання, які спрямовують увагу на розуміння основного змісту відеоролика. Значно полегшить розуміння відеоматеріалу текст пісні записаний транскрипцією ромаджі або системою передачі японських слів засобами української мови, яка запропонована викладачами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що є більш продуктивним на початковому етапі вивчення (див. текст пісні «Japanese lesson song – Aisatsu no uta»).

На підготовчому етапі повідомляється назва відео і пропонується вгадати його зміст, передбачити можливий хід подій тощо. Зняття мовних

¹ Текст пісні передається згідно української транскрипції, яка запропонована викладачами японської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

труднощів і труднощів розуміння змісту відеоматеріалу сприятиме попередній перегляд словника і фраз з відеоролика з прикладами їх вживання у реченнях, взятих з відеоролика, а також аналіз граматичних структур. Здобувачам освіти передається короткий зміст фільму до його перегляду, викладач звертає увагу на питання, що стосуються змісту, на які необхідно відповісти пізніше, завдання, пов'язані з подальшим переказом змісту, завдання на визначення послідовності і поведінки персонажів тощо. Після перегляду фільму викладач перевіряє виконання вказаних завдань.

Другий етап (перегляд) передбачає перегляд фільму допомогою стоп-кадру з метою залучення уваги здобувачів освіти до відібраних мовних одиниць, вживання яких коментується викладачем та систематизується в процесі виконання комунікативних вправ.

Тут у пригоді стануть запитання типу: «Що ми говоримо, коли забули зробити домашнє завдання, коли прокидаємося вранці, коли сідаємо за стіл і т. д.?» тобто відпрацьовуються по черзі слова мовного етикету, які зустрічаються у відео. Далі здобувачам освіти можна запропонувати відпрацювати цей лексико-граматичний матеріал у парах в аналогічних ситуаціях після фонетичної обробки відібраних мовних одиниць. Так само зі здобувачами освіти можна скласти конкорданс.²

Після виконання вправ мовні явища, що підлягають систематизації записуються на дошці і в зошитах здобувачів освіти для подальшого опрацювання вдома та в лінгафонному кабінеті.

На після демонстраційному етапі основним завданням є стимулювання активної комунікативної діяльності учнів на основі ситуації відео з використанням опрацьованого мовного матеріалу. Перед третім переглядом відеоролика здобувачам освіти запропоновані завдання – простежити відмінності в поведінці дійових осіб, соціально-культурні особливості ситуацій Японії в порівнянні з аналогічними ситуаціями в своїй країні. Для ефективного засвоєння фраз японського мовленнєвого етикету, використовуємо пояснення, коли вони вимовляються в Японії. Наприклад, японці не приходять або не повертаються додому мовчки. Це вважається непристойним. Згідно мовного етикету якщо розмова відбувається вдома, зазвичай говорять *いってきます* «я пішов (пішла)». Коли ми повертаємося додому кажуть *ただいま* «ось і я» (немає відповідного українського еквівалента). Слід також звернути увагу, що в Японії

утвердилися і неухильно дотримуються складні процедури поведінки за столом. Перед початком трапези обов'язково треба сказати *いただきます* «з задоволенням» (мається на увазі: «прийму ваше частування»), після закінчення – *ごちそうさまでした* «дякую за смачні страви».

Після перегляду проводиться обговорення цих моментів, використовуючи текст пісні. Далі викладач демонструє відео здобувачам освіти за допомогою стоп-кадру і без звукового супроводу, здобувачі освіти по черзі проговорюють фрази мовленнєвого етикету.

Для закріплення навичок усно-мовленнєвих умінь здобувачам освіти можна запропонувати такі ефективні види діяльності, як драматизація та рольова гра. Для рольової гри вся група розбивається на пари, викладач роздає картки з репліками. Наприклад, «*あさ起きたら*», «*お腹ペコペコ*» «*おはようございます*», «*いただきます*», здобувачі освіти повинні з'єднати фрази так щоб вийшла пісня. Після цього потрібно подивитися уривок повторно, перевіряючи правильність порядку реплік. При необхідності можна робити паузи. Якщо драматизація передбачає творче відтворення змісту відео, то рольова гра стимулює здобувачів освіти до висловлювання у подібній ситуації. Робота з відеоматеріалом сприяє в основному розвитку навичок та вмінь аудіювання та говоріння.

Схема роботи з відеороликом з мережі YouTube на японській мові пісня Japanese lesson song – «Aisatsu no uta» *あいさつのうた* (тривалість 1 хв 21 сек.) (5)

1-й етап підготовчий етап

2-й етап перегляд

3-й етап післядемонстраційний етап

На підготовчому етапі завдання викладача – мотивувати всіх здобувачів освіти у групі, зняти можливі складнощі сприйняття тексту і підготувати до виконання завдань. Під час перегляду можливість зробити паузу дозволяє розбити фільм на сегменти, що допомагає визначити розуміння деталей сюжету, дає можливість проаналізувати епізод, прогнозувати подальший хід розвитку подій, поставити різні запитання: «Що ми говоримо, коли забули зробити домашнє завдання, коли прокидаємося вранці, коли сідаємо за стіл тощо». Також можлива дискусія або переказ змісту відео, його дешифрування. На 3-му етапі здобувачам освіти, якщо вони володіють навичками граматики може бути запропоновано написання домашнього твору. Для здобувачів освіти на початковому етапі навчання може бути запропонована дослідницька робота, заснована на пошуку

² Конкорданс – це перелік усіх вживань заданого мовного виразу (наприклад, слова) у контексті, можливо, з посиланнями на джерело.

додаткової інформації, що стосується теми відео-матеріалу. Наприклад, пошук інформації про особливості мовленнєвого етикету в Японії та підготовка презентації або доповіді.

Послідовність навчальних дій може бути змінена відповідно до частоти проведення занять, характеру відеоматеріалу та рівня мовленнєвих навичок і вмінь здобувачів освіти. Так, на старших курсах зростає кількість вправ третього етапу за рахунок вправ першого і другого етапів.

Висновки. Використання відео на заняття японської мови сприяє формуванню та розвитку комунікативної компетенції здобувачів

освіти, підвищенню мотивації вивчення мови і є невичерпним джерелом навчального матеріалу. Потенціал відео методу для комунікативного викладання мови очевидний. З усіх доступних засобів він забезпечує точне відображення дійсності, так як він використовується конкретними мовними, тісно пов'язаний з певною мовною ситуацією, а його комунікативна мета посилюється цілим рядом візуальних закодованих немовних характеристик (пози, міміка, жести). Використання відеоматеріалів в процесі навчання японської мови здатне істотно підвищити ефективність навчальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мудрик О. В. Особливості використання інформаційних відеотехнологій під час вивчення іноземної мови. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 80, т. 2. С. 87–90.
2. Пшеняніківа Н. О. Використання відеофільмів на уроках англійської мови. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 1 (17) <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN17/12pnoam.pdf> (дата звернення: 20.10.23)
3. Ставицька І. В. Формування іншомовної компетентності магістрантів машинобудівних спеціальностей засобами мультимедіа. *Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*. 2017. Вип. 20. С. 235–239.
4. Яхунів Т. О., Верисокін Ю. І. Типологія кіноінформації та її використання для навчання лексики соціокультурним компонентом. *Іноземні мови*. 2000. № 3. С. 33–36.
5. Japanese lesson song – «Aisatsu no uta» あいさつのうた. *You Tube*: веб-сайт <http://www.youtube.com/watch?v=sdsr5iSsJiw> (дата звернення: 20.10.23)

REFERENCES

1. Mudryk O. V. (2022) Osoblyvosti vykorystannia informatsiinykh videotekhnolohii pid chas vyvchennia inozemnoi movy. [Peculiarities of using video information technologies during foreign language learning] *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools. 80, Volume 2. 87–90. [in Ukrainian].
2. Psheniannikova N. O. (2012) Vykorystannia videofilmiv na urokakh anhliiskoi movy. [The use of video films in English lessons] *Naukovyi visnyk Donbasu*. – Scientific Bulletin of Donbas. № 1 (17). <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN17/12pnoam.pdf> (Last accessed: 20.10.23) [in Ukrainian].
3. Stavytska I. V. (2017) Formuvannia inshomovnoi kompetentnosti mahistrantiv mashynobudivnykh spetsialnosteii zasobamy multymedia. [Formation of foreign language competence of master's students of mechanical engineering specialties by means of multimedia] *Vytyky pedahohichnoi maisternosti: zb. nauk. pr. Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka*. – Origins of pedagogical skill: coll. of science papers of Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko. 20. 235–239. [in Ukrainian].
4. Yakhunov T. O., Verysokin Yu. I. (2000) Typolohiia kinoinformatsii ta yii vykorystannia dlia navchannia leksyky sotsiokulturnym komponentom. [Typology of film information and its use for teaching vocabulary with a sociocultural component] *Inozemni movy*. – Foreign languages. 3. 33–36. [in Ukrainian].
5. Japanese lesson song – «Aisatsu no uta» あいさつのうた. *You Tube*: veb-sait <http://www.youtube.com/watch?v=sdsr5iSsJiw> (Last accessed: 20.10.23) [in Japanese].

УДК 378.147:811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-43>

Лариса МАСЛОВА,

orcid.org/0000-0002-8279-2077

викладач кафедри англійської мови і перекладу

Київського національного лінгвістичного університету

(Київ, Україна) *larysa.maslova@knl.u.edu.ua*

Світлана МУДРИНИЧ,

orcid.org/0000-0002-4524-0935

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови і перекладу

Київського національного лінгвістичного університету

(Київ, Україна) *svitlana.mudrynuch@knl.u.edu.ua*

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ЛЕКСИЧНОГО ПІДХОДУ У ФОРМУВАННІ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Основною темою даної роботи є визначення, охарактеризування та надання практичних наочних прикладів реалізації методів формування іншомовної лексичної компетенції у студентів мовних і немовних спеціальностей за допомогою лексичного підходу за М. Льюїсом на прикладі англійської мови. Слушним є питання підготовки висококваліфікованих кадрів у всіх професійних сферах, за якими здійснюється фахова підготовка в Україні. Беручи до уваги орієнтований на Європу курс нашої країни, якісне навчання майбутніх спеціалістів неможливе без оволодіння ними хоча б однією іноземною мовою, зокрема міжнародною англійською. І хоча вже існують роботи різного характеру на тему викладання іноземної мови з метою формування термінологічної, комунікативної та інших компетенцій у розрізі професійної підготовки, нові часи та нові покоління студентів вимагають актуалізації педагогічних підходів і базисних матеріалів для їх застосування, що й стало проблемою, яка підштовхнула авторів до написання даної роботи. У рамках фахової підготовки майбутніх спеціалістів мовних і немовних професійних спрямувань було обрано розріз формування лексичної бази та опанування паттернів і логіки мови, що вивчається, зокрема словотвору та семантичних полів. А оскільки лексичний підхід за М. Льюїсом є визнаним і перевіреною інструментом для цього, мета статті – теоретично обґрунтувати та описати методи використання лексичного підходу при формуванні іншомовної лексичної компетенції у майбутніх спеціалістів у різних професійних сферах і надати наочні й чіткі практичні приклади завдань для реалізації цих методів. У результаті проведеного нами дослідження було сформульовано основні напрямки формування лексичної компетенції, розвитку мови й мовлення студентів, а також поліпшення їхніх комунікативних навичок задля кращого пасивного сприйняття (розуміння) повідомлень і текстів і активного використання (вираження власних думок) елементів мови, що вивчається; створено систему завдань, наведену в якості прикладу, що задіють описані методи. Також було доведено ефективність і практичну користь застосування саме лексичного підходу з метою досягнення поставлених цілей навчання. Таким чином вдалося вирішити низку педагогічних завдань і створити фундамент для його подальшого використання педагогами, які займаються викладанням іноземної мови для студентів різних професійних спрямувань.

Ключові слова: лексичний підхід, лексична компетентність, професійна лексика, фахова термінологія, методика навчання.

Larysa MASLOVA,

orcid.org/0000-0002-8279-2077

Lecturer at the Department of the English Language and Translation
Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine) larysa.maslova@knlu.edu.ua**Svitlana MUDRYNYCH,**

orcid.org/0000-0002-4524-0935

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the English Language and Translation
Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine) svitlana.mudrynych@knlu.edu.ua

METHODOLOGY FOR USING THE LEXICAL APPROACH IN THE FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL LEXICAL COMPETENCE

The main topic of this paper is to identify, characterize and provide practical illustrative examples of the implementation of methods for formation of foreign language lexical competence in students of linguistic and non-linguistic specialties using the lexical approach by M. Lewis on the example of the English language. The topic of training highly qualified personnel in all professional fields for which professional training is carried out in Ukraine is substantial. Considering our country's Europe-oriented course, high-quality training of future specialists is impossible without mastering at least one foreign language, in particular international English. And although a variety of works on the topic of teaching a foreign language with the aim of forming terminological, communicative and other competencies in the context of professional training already exist, new times and new generations of students require the updating of pedagogical approaches and materials to serve as the base for their application, which has become the issue that prompted the authors to write this paper. As part of training of future specialists in language and non-language related professional areas, the section of formation of a lexical base and mastering the patterns and logic of the studied language, in particular word formation and semantic fields, was chosen. And since the M. Lewis's lexical approach is a recognized and proven tool for this, the aim of the article is to theoretically substantiate and describe the methods of using the lexical approach in formation of foreign language lexical competence in future specialists in various professional fields and to provide clear and illustrative practical examples of tasks for the implementation of these methods. As a result of our research, the main directions for forming lexical competence, students' language and speech development, as well as improving their communication skills for better passive perception (comprehension) of messages and texts and active use (expression of their own thoughts) of elements of the studied language were formulated; a system of tasks, given as an example, using the described methods has been created. The effectiveness and practical benefits of using precisely the lexical approach in order to achieve the set educational goals was also proven. Thus, it was possible to solve a number of pedagogical tasks and create a foundation for further use by educators who teach a foreign language to students of various professional fields.

Key words: lexical approach, lexical competence, professional vocabulary, professional terminology, teaching methods.

Постановка проблеми. Формування іншомовної професійної лексичної компетенції є нагальним питанням сучасного світу. І для того, аби йти у ногу з часом глобалізації, студентам будь-яких спеціальностей і спрямувань буде корисно засвоїти професійно-орієнтовану специфічну лексику іноземною мовою, зокрема міжнародною англійською.

Насамперед вважаємо важливим підкреслити актуальність вивчення іноземної мови з точки зору фахової підготовки. Так, наприклад, Н. В. Глушаниця відмічає, що у сучасних умовах конкурентоспроможність спеціаліста авіаційної сфери на ринку праці залежить від його здатності оволодівати новими технологіями, легко адаптуватися до змінних умов праці, професійно орієнтуватися в інформаційних потоках та послугоуватися іноземною мовою у фаховому спілкуванні (Глушаниця, 2016: 47).

І суттєва роль іншомовної компетенції, звісно, стосується конкурентоспроможності у сучасному світі інтернаціональної інтеграції і технологій не тільки в авіаційній сфері. Інформаційні технології, маркетинг і реклама, фінанси та банкінг, медицина й охорона здоров'я, підприємництво від малого до великого, туризм – це лише невеличкий зріз усіх спеціальностей, де, щоб крокувати в ногу з часом, майбутньому спеціалісту життєво необхідно оволодіти іноземною мовою, особливо англійською, що є мостом комунікації на світовому рівні.

Проте, методи навчання іноземної мови також потребують постійної актуалізації, аби підлаштовуватись під нові покоління студентів і нові обставини як у сфері освіти, так і у світі. І не тільки методи, адже у кожній професійній сфері мова не стоїть на місці: з'являється нова термі-

нологія, поняття, вирази, явища – усе це необхідно майбутньому спеціалісту для якісного оволодіння іноземною мовою. Тому для формування іншомовної професійної компетенції постає завдання осучаснення методів і матеріалів для опанування студентами необхідних знань і навичок, чим і зумовлена актуальність даної роботи.

Аналіз досліджень. Проблемою навчання іншомовної лексики та формування лексичної компетенції у студентів мовних і немовних спеціальностей займалися багато вітчизняних вчених, серед яких: О. П. Зеленська, В. А. Бондаренко, О. О. Анісімова, В. Г. Терещук, Ю. В. Гнаткевич, Р. Ю. Мартинова, О. Б. Тарнопольський, С. В. Церна, О. Б. Боднар та ін.

До того ж у кожній професійній галузі це питання досліджено з фахової точки зору. Так, наприклад, дослідженням проблематики й методології викладання іноземної мови і, відповідно, лексики займалися такі вчені у різних галузях:

– науково-технічна: Дослідженнями проблем термінології присвячені наукові роботи В. І. Карбан, М. А. Жовтобрюх, Л. О. Симоненко, А. В. Крижанівська, Т. І. Панько, І. М. Кочан, З. Й. Куньч, Ю. А. Зацний та ін;

– маркетинг: Т. М. Кравченко, І. І. Брецько, І. З. Бопко, М. М. Забаштанський, С. І. Вовчанська та ін;

– економіка: В. О. Жулкевська, Ю. О. Семенчук, Л. Я. Личко та ін;

– авіація: О. В. Ковтун, Р. Н. Макарова, Г. С. Пашенко, В. В. Півень, Т. В. Тарнавської та ін;

– морський флот: І. О. Леонтьєва, Д. О. Зайцева, І. О. Рябчук, Н. Г. Строекко, А. В. Катрич, С. Л. Барсук та ін.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та описати методи використання лексичного підходу при формуванні іншомовної лексичної компетенції у майбутніх спеціалістів у різних професійних сферах (у тому числі нелінгвістичних) з наданням наочних і чітких практичних прикладів завдань.

Виклад основного матеріалу. Оскільки центральне місце у нашій роботі посідає лексичний підхід за М. Льюїсом, ми вважаємо доцільним розглянути саме його поняття, лінгвістично-психологічний базис і основоположні лінгводидактичні методи, які ми будемо застосовувати пізніше на практиці.

Лексичний підхід у викладанні мови походить від переконання, що будівельними блоками вивчення мови та спілкування є не граматики, функції, поняття чи якась інша одиниця планування та навчання, а лексика, тобто слова та словосполучення (Richards, Rodgers, 2001: 132).

Так відома американська методистка, автор кількох методик викладання англійської мови як іноземної, Діана Ларсен-Фрімен, зазначала, що зараз люди набагато більше усвідомлюють, що мова, хоча й частково керована правилами, складається з ряду лексикалізованих фраз (by the way; have a nice day), і лексикалізованих основ речень (I am very sorry to hear that...; I'd like to...; How about...) (Ancker, 1999: 6).

Як бачимо, цей підхід спрямований саме на розгляд будівельних блоків мови – лексичних блоків. Звісно, без лексики мова неможлива, і цей підхід робить акцент саме на ній, а отже відіграє пряму роль у формуванні лексичної компетентності студентів. Для більшої точності наведемо визначення лексичної компетентності як такої.

У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти лексична компетентність (компетенція) – це знання і здатність використовувати словниковий запас, вона складається з лексичних (стійкі вирази, однослівні форми) та граматичних (займенники, частки, сполучники, прийменники) елементів. (Ніколаєва, 2003: 108).

Оволодіння лексикою є ключовим фактором оволодіння мовою, але просто запам'ятати слова буде замало – їх потрібно вміти правильно й доречно використовувати.

Як відмічає Крістіна Бареггі, лексичний підхід був задуманий як найкращий опис процесів засвоєння мови, який надає учням інструменти для розміщення «відповідних слів у відповідних місцях» (Bareggi, 2006: 2).

Такий опис лексичного підходу є дуже влучним, адже в самій його концепції беруться до уваги не тільки слова, словосполучення та цілі фрази, але й контекст, яким вони обрамлені. Таким чином можна дізнатись не тільки пряме значення цих лексичних фрагментів, але й зрозуміти їхнє значення у конкретному випадку використання. Воно може бути більш точним для окремої сфери, наприклад професійної; мати стилістичне забарвлення відповідно до тексту з цієї сфери та цільової аудиторії; і навіть може утворюватися нове значення саме для цього випадку.

Таким чином, використовуючи лексичний підхід, студент може вивчати нові слова, словосполучення, фрази та ін. з їх значенням у різних контекстах, розуміючи саме сенс цих лексичних фрагментів (аніж лише їх прямиї переклад), їхню роль у тому чи іншому реченні у різних сферах і стилях мовлення, що розвиває як пасивне краще розуміння ситуацій, так і активне використання цих лексичних блоків у власному мовленні й

текстах та навіть їх індивідуалізація – будування власних блоків за вивченими паттернами.

У даній роботі ми хотіли б розглянути цей глибокий шар можливостей саме у розрізі підготовки кваліфікованих кадрів у різних професійних сферах на прикладі вивчення англійської мови як іноземної.

Розвиток лексичної компетентності студентів за допомогою лексичного підходу може здійснюватися у різний спосіб. Серед методів, які можна ефективно застосовувати для досягнення вказаної мети, ми визначили та сформулювали такі:

1. Робота з автентичними вузько-спеціалізованими текстами. Це включає читання й аудіювання на рівні початкового пасивного сприйняття та письмо й говоріння на більш пізньому етапі активного застосування. На цьому етапі слід заохочувати студентів визначати та відмічати ключову лексику та вирази, які вони знаходять у текстах, після чого залучати учнів до обговорення самих текстів, а також значень тих чи інших лексичних фрагментів як з точки зору тлумачення відповідно до галузевого словника, так і у контексті.

2. Дослідження етимології лексики. До цього пункту входить визначення походження та способу творення слів. Так можна обрати професійний термін з тексту та попросити студентів створити схему, що включатиме походження слова та похідні від нього. Також хорошою практикою буде використовувати ці слова в реченнях чи обговореннях.

3. Аналіз фрагментів. У межах даного методу можна представити чи попросити студентів самих виділити загальноживані у професії словосполучення чи вирази, обговорити їхнє значення та використати у власному мовленні шляхом складання речень чи говоріння. Слід також заохотити студентів знайти інші варіанти співставлень цих слів чи спробувати створити їх самостійно, таким чином розширюючи лексичні горизонти та розвиваючи творче мислення в рамках логіки професійної сфери.

4. Інтерактивні ігри по ролях. Ситуації для представлення бажано брати життєві та такі, що стосуються безпосередньо практичного аспекту професії. У процесі студенти мають застосовувати вивчені лексичні фрагменти чи завчасно підготовлений список слів і виразів.

5. Лексичні асоціації. В даному випадку беруться слова, пов'язані з професією, та до них студентам потрібно підібрати слова-асоціації. Таким мозковим штурмом та обговоренням поглиблюється як розуміння окремих аспектів професійної сфери, так і розширюється лексичний запас.

6. Інтелект-карти. Це можуть бути як прості карти слів із синонімами та асоціаціями, так і більш складні схеми з етимологією слів, антонімами, семантичними зв'язками, прикладами та навіть візуальними асоціаціями. Також сюди вважаємо за можливе включити елементи техніки ед'ютейнмент, наприклад створення слів з букв іншого слова, при цьому дотримуючись фахової тематики.

7. Програми та штучний інтелект. Не можна ігнорувати технологічний прогрес, тому одним із методів ми вважаємо використання спеціальних програм для вивчення слів, а також, що важливіше, штучний інтелект, який на сьогоднішній день здатний створювати тексти на задані теми та з використанням заданих лексичних одиниць. Всупереч побоюванням педагогів ця технологія може бути корисною для використання у навальному процесі саме як допоміжний інструмент, проміжний етап. За допомогою нього як викладач, так і самі студенти зможуть створювати тексти для повторення та кращого контекстуального засвоєння лексики, а також теми для обговорень та напрямки роботи з лексикою.

8. Реальна практика. І нарешті, вкрай корисним буде заохочувати студентів до реальної взаємодії зі сферою через конференції, семінари, майстер-класи та інші події, пов'язані з їхньою майбутньою професією, що проводяться іноземною мовою, що вивчається. Так вони всесторонньо працюватимуть із лексикою, розширюючи свою компетенцію як на рівні сприйняття, так і на рівні вираження власних думок, ставлення питань чи обговорення специфічних тем.

Перший метод є базою всього процесу навчання за допомогою лексичного підходу, фундаментом для початкового засвоєння та подальшого відпрацювання лексики. Для його реалізації можуть застосовуватися автентичні фахові джерела різного характеру та форми подачі, наприклад: спеціальна література про досягнення у сфері, наукові публікації, новини та інформаційні статті, доповіді та звіти, веб-сайти, інструкції, юридичні документи, фахові журнали та ін. Усе це є загальними основоположними матеріалами незалежно від професійної сфери майбутніх спеціалістів.

Ми обрали декілька наукових публікацій та новин зі сфер маркетингу, медицини та технічної галузі для демонстрації практичних рекомендацій щодо вправ на засвоєння лексичного матеріалу за допомогою лексичного підходу для майбутніх спеціалістів. Наступні вправи є лише деякими з прикладів реалізації даного підходу при вивченні іноземної мови та не обмежують область і можливості його використання. Відпо-

віді на завдання також не є обмежуючими з точки зору креативного підходу студента.

Приклади завдань:

Завдання 1. 1) У статті *Improving Hydraulic System Energy Efficiency With High-Performance Hydraulic Fluids* (Quilumba et al., 2014) знайдіть усі словотвірні форми наступних слів:

1. mold; 2. hydraulic; 3. efficiency; 4. transmit; 5. lube; 6. inject; 7. indicate; 8. operate; 9. mechanic; 10. plastic.

Відповіді:

1. molder, molding, molded;
2. hydraulics, hydraulically, electrohydraulic;
3. efficient, inefficiency, efficiencies, energy-efficient, high-efficiency;
4. transmission, transmitting;
5. lubricant, lubricants, lubrication;
6. injection, injecting;
7. indicated, indicates, indicator;
8. operation, operations, operating;
9. mechanism, mechanical, mechanically;
10. thermoplastic, plasticating.

2) Доповніть знайдені форми власними за логікою словотвору знайдених.

Відповіді:

1. moldings, molders;
2. hydraulic, electrohydraulics, electrohydraulic, electrohydraulically;
3. efficiently, inefficiently;
4. transmissions, transmitted, transmitter, transmissional, transmissionally;
5. lubing, lubricants, lubricating, lubricated, lubricational, lubricationally;
6. injections, injected, inject, injectional, injectionally, injector;
7. indicating, indicators, indication, indications, indicational, indicationally;
8. operating, operational, operationally, operated, operates, operator, operators;
9. mechanics, mechanisms;
10. thermoplastical, plasticate, plasticated, plasticator, plastication, plasticational.

Це завдання спрямоване, перш за все, на засвоєння студентами способів словотвору з використанням префіксів і суфіксів, а також розвиток умінь визначити корінь слова, що допоможе їм у розумінні більш складних слів, розкладаючи їх на морфеми, таким чином розвиваючи навички мовного аналізу та розуміння прочитаного. Воно також розширює словниковий запас і вміння ним користуватись, адже студент не тільки буде здатен розшифровувати значення великих словотвірних конструкцій, але й створювати власні, надаючи своєму мовленню більшої точності та виразності.

Завдання 2. У статті *Relationship management through social media influencers: Effects of followers' awareness of paid endorsement* (Dhanesh, Duthler, 2019) знайдіть усі можливі словосполучення та фрази з використанням наступних слів і їх похідних форм:

1. advertise; 2. market; 3. brand; 4. goal; 5. persuade; 6. relation; 7. sponsor; 8. influence.

Відповіді:

1. advertisement/marketing agent, covert forms of advertising, embedded advertising, native advertising, advertising recognition, hidden advertising, advertising transparency;

2. advertisement/marketing agent, covert marketing, influencer marketing, stealth marketing;

3. brand familiarity, branded content, personal brand, personal branding, promote their brands, consumer brand awareness, media brand;

4. achieve goals, meet their own goals, pursue their own goals;

5. attitudinal persuasion, cognitive persuasion, persuasion knowledge, persuasion tactics, persuasion strategies, persuasive intent, persuasion attempts;

6. building effective relationships, building strong relationships, establish a relationship, organization-public relationship, public relations, relationship maintenance strategies, maintain relationships, relationship management theory, relationships can be maintained, influencer-follower relationship, media relations, relationship quality, disclosure on relationships, positive correlation, influencer's relatability;

7. sponsoring organizations, sponsored articles, sponsored content, sponsored posts, sponsorship disclosure, sponsored products;

8. social media influencers, beauty influencer, influencer marketing, influencer-follower relationship, micro influencers, influencer's relatability.

Впливаючи з Завдання 1, дана вправа трохи підвищує складність, адже вимагає від студентів не просто знайти форми слова, але й змістовні вирази, лексичні фрагменти з їх використанням. Таким чином можна розвинути у студентів розпізнавання паттернів, сталих виразів чи спеціалізованих словосполучень, характерних для певної професії чи галузі, збагатити їхній лексикон і, відповідно, поліпшити комунікативні навички, зокрема фахові. Окрім цього, розвивається критичне мислення студентів завдяки аналізу тексту й визначенню саме тих лексичних блоків, що несуть у собі контекстуальний та окремий сенс, відзначаються повторюваністю й доречністю, тобто справді є цілісними лексичними фрагментами.

Завдання 3. У статті *Iliac Vein Compression Syndrome in an Asymptomatic Patient Population: A Prospective Study (Cheng et al., 2017)* знайдіть асоціації до наступних слів:

1. vein; 2. artery; 3. blood; 4. symptoms; 5. examination; 6. treatment.

Відповіді:

1. Iliac vein compression syndrome, May-Thurner syndrome, Cockett syndrome, inferior vena cava, chronic venous compression, iliofemoral, varicose, vascular diseases, occlusion, dilation;

2. coronary heart disease, blood flow velocity, occlusive lesions, hypertension, hypertrophy, right iliac artery, chronic arterial pulsations, stenosis;

3. thrombosis, blood flow velocity, hemodynamic, coagulation function, coagulation dysfunction, prothrombin time, activated partial thromboplastin time, thrombin time, fibrinogen, platelets, D-dimer, diabetes, hyperlipidemia, clot;

4. clinical, swelling, edema, varicose, hyperpigmentation, ulcer, asymptomatic, pulmonary embolism, acute;

5. ultrasound, computed tomography, patient, scanning, proximal, distal, diagnostic criterion, follow-up, medical records, Cox regression analysis, statistically significant, correlation, autopsy, retrospective research, novel findings, evaluation of parameters, univariate and multivariate;

6. catheter-directed thrombolysis, percutaneous transluminal balloon angioplasty, stent implantation, favorable curative effect, endovascular technology, primary, preventative, anti-coagulation therapy, clot removal.

Ця вправа націлена на дослідження студентами лексико-семантичних полів, розширюючи своє розуміння зв'язків між елементами лексики. Вона розвиває творче й логічне мислення одночасно, залучаючи до активного розмірковування над можливими різноманітними відношеннями між лексичними фрагментами та їх доречністю. Таким чином, пов'язуючи різні явища, можна отримати предметні знання, заглибитись у конкретну сферу з її термінологією та специфікою вираження й поліпшити її розуміння зсередини, а також залучити студентів до міждисциплінарного навчання, пов'язуючи слова з різних галузей знань. Усе це розвиває навички студентів до концептуального осмислення лексичного матеріалу, що підводить нас до наступного завдання.

Завдання 4. З використанням статті *Relationship management through social media influencers: Effects of followers' awareness of paid endorsement (Dhanesh, Duthler, 2019)* створіть інтелект-карти для наступних слів:

1. influence; 2. marketing.

Відповіді:

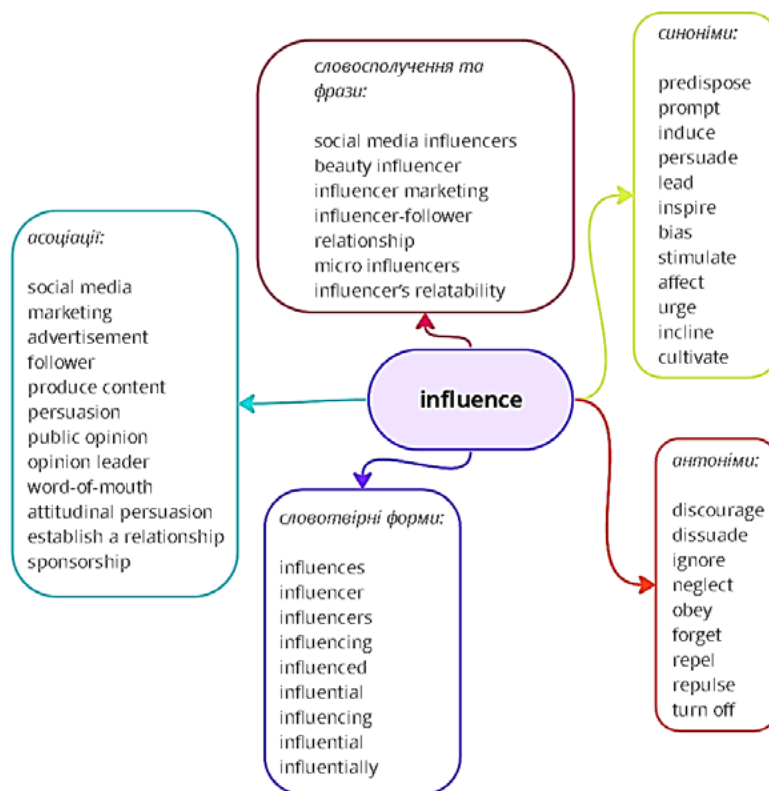

Рис. 1. Інтелект-карта для слова "influence"

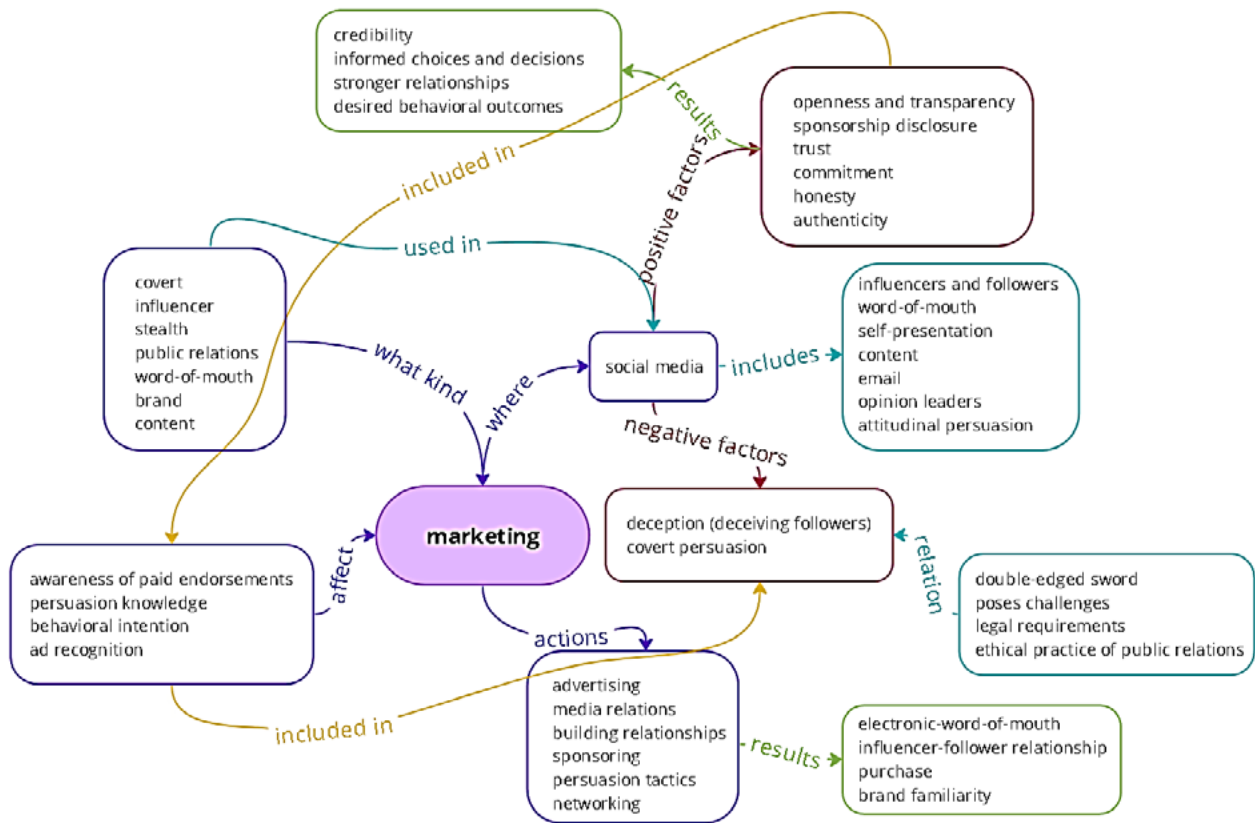

Рис. 2. Інтелект-карта для слова “marketing”

Задача цієї вправи полягає у розвитку концептуального розуміння лексики, враховуючи різні виміри та асоціації, пов’язані з центральним поняттям. Вона вимагає творчого підходу до типу обраної для інтелект-карти інформації та організаційних навичок для грамотного її розташування, з чого випливає аспект аналітичного мислення для віднаходження взаємозв’язків між представленими об’єктами. Таким чином, дана вправа включає метапізнання, оскільки вимагає від студентів міркувати про власний спосіб мислення в рамках мови, що вивчається.

Завдання 3 і 4 можуть допомогти у поліпшенні пам’яті, оскільки асоціювання та створення розумових зв’язків між лексичними фрагментами сприяє кращому запам’ятовуванню та пошуку інформації, а Завдання 4 ще й задіє зорову пам’ять завдяки візуальній схемі. Їх також можна адаптувати для спільного навчання, коли студенти діляться та обговорюють свої асоціації, що залучатиме їх до взаємодії і колективного дослідження мови.

Завдання 5. Розіграйте по ролях розмову з використанням поданих нижче лексичних одиниць зі статті *Antidepressants 'Don't Blunt' Semaglutide and Weight Loss* (Busko, 2023):

Semaglutide, adverse events, antidepressants, anxiety, associated with risk, blunt the effect, chro-

nic pain, clinicians, complication, major depressive disorder, from baseline, gastrointestinal, insomnia, intensive behavioral therapy, obsessive-compulsive disorder, panic disorder, past suicidality, posttraumatic stress disorder, placebo, weight gain, weight loss, weight management.

Дане завдання має на меті відпрацювання лексики шляхом її прямого практичного застосування у змодельованих ситуаціях, що стосуються безпосередньо фахового спрямування студентів. Вузко-спеціалізовані терміни у комбінації з більш загальноживаними лексичними блоками допоможуть побудувати різні ситуації, таким чином розвиваючи не тільки професійний розріз мови, але й її знання в цілому. Комунікативні навички й здібності до вирішення проблем, командна робота та передбачення розвитку розмови – усе це переваги активного залучення студентів до рольової взаємодії з використанням поданої чи пройденної лексичної бази. У середовищі креативності й глибокого розуміння матеріалу та його практичної користі студенти матимуть необхідну мотивацію, що проведе їх до підкорення вершин своєї професії засобами іноземної мови.

Висновки. З огляду на вищевикладений матеріал можна побачити очевидну практичну користь застосування лексичного підходу при

вивченні іноземної мови в рамках професійної сфери майбутніх спеціалістів, навіть якщо вона не пов'язана з філологією. Наведені методи застосування лексичного підходу для формування іншомовної лексичної компетенції мають на меті глибоке занурення у мовне й професійне середовище, що, в свою чергу, дозволяє вирішити такі педагогічні завдання:

1) розширення вокабуляру для пасивного сприйняття та розвиток розуміння структури мови та її інструментів для урізноманітнення свого активного мовлення шляхом слідування виявленим паттернам лексичних фрагментів для створення власних, що, відповідно, надає більшої точності та впевненості у вираженні власних думок;

2) розвиток креативного мислення та творчого підходу до будування лексичних блоків, а також до віднаходження асоціативних зв'язків між ними для поліпшеного усвідомлення й запам'ятовування та більш вільного орієнтування у фаховій термінології, що дає кращі предметні знання;

3) розвиток критичного й аналітичного мислення завдяки мовному аналізу тексту задля віднаходження сталих виразів і поширених загально чи у конкретній сфері фраз і термінів, дослідженню їхніх семантичних полів, оцінці частоти

та доцільності їхнього використання, концептуальному осмисленню лексики та її розумінню в рамках контексту та поза ними;

4) поліпшення комунікативних навичок з декількох напрямів, залучаючи студентів не тільки до розуміння логіки мови через лексичні фрагменти та, відповідно, їх відтворення й створення власних, але й до взаємодії під час обговорень, виступів і рольових ігор, розвиваючи вміння самовираження в професійній сфері, а також вміння дослухатися до співрозмовника, аналізувати його повідомлення, що надає покращення сприйняття та розширює власні мовні горизонти.

Приклади завдань на практиці демонструють доцільність і ефективність застосування описаних методів використання лексичного підходу для формування лексичної компетенції та слугують базою на користь педагогів для створення власних вправ для студентів і досягнення описаних результатів у розвитку знань і навичок як з точки зору оволодіння іноземною мовою, так і у професійній сфері.

Інші аспекти застосування лексичного підходу в різних розрізах мови й мовлення вимагають подальшого виявлення, обґрунтування та дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глушаниця Н. В. Практичний аспект формування іншомовної професійно-комунікативної компетентності майбутніх бакалаврів з авіоніки в умовах професійної підготовки. *Вісник національного авіаційного університету. Серія: «Педагогіка, психологія»*. 2016. № 9. С. 47–53.
2. Richards J. C., Rodgers T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 270 pp.
3. Ancker W. P. The Joy of Watching Others Learn: An Interview with Diane Larsen-Freeman. *English Teaching Forum*. 1999. Nr 4. pp. 2–9.
4. Ніколаєва С. Ю. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ: Ленвіт, 2003. 273 с.
5. Bareggi C. Proper Words in Proper Places: Some 'Modest Proposals' for Introducing the Lexical Approach into Your English Class. *Lang Matters*. Issue 13, 2006. pp. 2–4.
6. Quilumba F. L., Lee L. K., Lee W.-J., Harding A. Improving Hydraulic System Energy Efficiency With High-Performance Hydraulic Fluids. *IEEE Transactions on Industry Applications*. 2014. Nr 50 (2). pp. 1313–1321.
7. Dhanesh, G. S., Duthler G. Relationship management through social media influencers: Effects of followers' awareness of paid endorsement. *Public Relations Review*. 2019. Nr 45(3). p. 101765.
8. Cheng, L., Zhao, H., & Zhang, F. X. Iliac Vein Compression Syndrome in an Asymptomatic Patient Population: A Prospective Study. *Chinese medical journal*. 2017. Nr 130 (11). pp. 1269–1275.
9. Busko M. Antidepressants 'Don't Blunt' Semaglutide and Weight Loss. *Medscape*. URL: <https://www.medscape.com/viewarticle/997492> (дата звернення: 20.10.2023)

REFERENCES

1. Hlushanytsia N. V. (2016) Praktychnyi aspekt formuvannia inshomovnoi profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv z avioniky v umovakh profesiinoi pidhotovky [Practical aspect of formation of foreign language professional-communicative competence of bachelor of avionics in conditions of professional training]. *Visnyk natsionalnoho aviatsiynoho universytetu – Bulletin of the National Aviation University. Series: "Pedagogy, psychology"*. № 9. pp. 47–53. [in Ukrainian].
2. Richards J. C., Rodgers T. S. (2001) *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 270 pp.
3. Ancker W. P. (1999) The Joy of Watching Others Learn: An Interview with Diane Larsen-Freeman. *English Teaching Forum*. № 4. pp. 2–9.

4. Nikolaieva S. Yu. (2003) *Zahalnoievropeiski rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia* [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching and Assessment]. Kyiv: Lenvit, 273 pp. [in Ukrainian].
5. Bareggi C. (2006) Proper Words in Proper Places: Some 'Modest Proposals' for Introducing the Lexical Approach into Your English Class. *Lang Matters*. Issue 13, pp. 2–4.
6. Quilumba F. L., Lee L. K., Lee W.-J., Harding A. (2014) Improving Hydraulic System Energy Efficiency With High-Performance Hydraulic Fluids. *IEEE Transactions on Industry Applications*. № 50 (2). pp. 1313–1321.
7. Dhanesh, G. S., Duthler G. (2019) Relationship management through social media influencers: Effects of followers' awareness of paid endorsement. *Public Relations Review*. 2019. № 45(3). p. 101765.
8. Cheng, L., Zhao, H., & Zhang, F. X. (2017) Iliac Vein Compression Syndrome in an Asymptomatic Patient Population: A Prospective Study. *Chinese medical journal*. № 130 (11). pp. 1269–1275.
9. Busko M. Antidepressants 'Don't Blunt' Semaglutide and Weight Loss. Medscape. URL: <https://www.medscape.com/viewarticle/997492> (date of access: 20.10.2023).

УДК 811.112.2-047.2-054.73(494):355.48
((470+571):477) “2022/...”
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-44>

Олександра МЕДЕЙЧУК,
orcid.org/0009-0003-2228-54300
викладач німецької мови циклової комісії іноземних мов
Відокремленого структурного підрозділу
«Івано-Франківський фаховий коледж фізичного виховання
Національного університету фізичного виховання і спорту України»
(Івано-Франківськ, Україна) *medejcikoleksandra1@gmail.com*

Леся СЕРМАН,
orcid.org/0000-0001-7840-701X
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *sermanlesya@gmail.com*

Оксана НИЧ,
orcid.org/0000-0002-9544-0273
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *oksana.nych@pnu.edu.ua*

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ДЛЯ БІЖЕНЦІВ ЗІ СТАТУСОМ S У ПЕРІОД ВІЙНИ

У статті розглянуто актуальність вивчення німецької мови для біженців зі статусом S у період війни. У березні 2022 року Федеральна рада Швейцарії вперше в історії країни активувала особливий міграційний статус S. Такий міграційний режим дозволяє приймати у країні біженців без проходження звичайної процедури надання притулку.

Мета статті – теоретично обґрунтувати актуальність вивчення німецької мови для біженців зі статусом S у Швейцарії, визначити проблематику і закономірність виникнення даного іншомовного навчального процесу у період війни на території країни перебування.

У німецькомовній Швейцарії багато українців не володіють німецькою мовою на достатньому рівні. Щоб мати змогу працювати у країні перебування, важливими є базові знання німецької мови.

Існує широкий вибір платних та безкоштовних курсів. Пропонують три категорії мовних курсів: комерційні мовні школи та заклади післядипломної освіти, мовні курси від благодійних або громадських організацій, мовні курси від волонтерів. Регіональні центри зайнятості допомагають зорієнтуватися українським біженцям щодо здобуття базових знань мови, організовуючи різноформатні мовні курси. Пріоритетним форматом занять з німецької мови для вивчаючих стали онлайн курси з україномовним викладачем.

У слухачів онлайн курсів сформовано позитивну мотивацію до занять, які спрямовані на формування вмінь професійного спілкування німецькою мовою. У процесі вивчення німецької мови досліджено зміни показників, подальше її вдосконалення і використання для професійного та кар'єрного зросту, яке проявляється у вигляді: підвищення самооцінки, взаємоповаги, інтерактивного зв'язку слухачів курсів і викладача, прагнення до самовдосконалення через поступове зростання рівня складності завдань при переході від A1 до C1, набуття впевненості у власних силах. Визначено змістові компоненти німецькомовної професійної комунікативної компетентності, зокрема знання лексики, граматики й фонетики; зафіксовано підвищення рівня володіння німецькою мовою для майбутнього працевлаштування за фахом на території німецькомовних країн.

Ключові слова: біженці зі статусом S, мовна потреба, рівень адаптації, конкурентоспроможний фахівець, онлайн курси.

Olexandra MEDEICHUK,

orcid.org/0009-0003-2228-54300

*Lecturer at the German Language of the Cyclic Commission of Foreign Languages
Separate Structural Subdivision "Ivano-Frankivsk Professional College
of Physical Education of the National University
of Physical Education and Sports of Ukraine"
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) medejcukoleksandra1@gmail.com*

Lesia SERMAN,

orcid.org/0000-0001-7840-701X

*PhD in Education,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) sermanlesya@gmail.com*

Oksana NYCH,

orcid.org/0000-0002-9544-0273

*PhD in Education,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oksana.nych@pnu.edu.ua*

THE RELEVANCE OF LEARNING GERMAN FOR REFUGEES WITH S STATUS DURING THE WAR

The article reveals the relevance of learning German for refugees with S status during the war. In March 2022, the Swiss Federal Council activated the special migration status S for the first time in the country's history. This migration regime allows refugees to be accepted in the country without going through the usual asylum procedure.

The aim of the article is to substantiate the relevance of learning German for refugees with S status in Switzerland, to identify the problems and patterns of emergence of this foreign language learning process during the war in the host country.

In German-speaking Switzerland, many Ukrainians do not have a sufficient level of German. To be able to work in the host country, a basic knowledge of German is essential.

There is a wide selection of paid and free courses. They offer three categories of language courses: commercial language schools and post-graduate education institutions, language courses from charitable or public organizations, and language courses from volunteers. Regional employment centers help Ukrainian refugees to orient themselves in acquiring basic language skills by organizing language courses of various formats. Online courses with a Ukrainian-speaking teacher became the priority format of German language classes for learners.

Online courses have formed a positive motivation for classes aimed at developing professional communication skills in German. In the process of learning German, the changes in indicators, further improvement and use for professional and career growth are studied, which manifests itself in the form of increased self-esteem, mutual respect, interactive communication between course participants and the teacher; the desire for self-improvement through a gradual increase in the level of complexity of tasks in the transition from A1 to C1, gaining self-confidence. The article identifies the content components of German-language professional communicative competence, in particular, knowledge of vocabulary, grammar and phonetics; it also shows an increase in the level of German language proficiency for future employment in the professional field of German-speaking countries.

Key words: *refugees with S status, language need, level of adaptation, competitive specialist, online course.*

Постановка проблеми. Українські біженці, здебільшого, мають вищу освіту і мали роботу в Україні до війни. Більшість з них мають вчені ступені. Вони хочуть працювати, частково тому, що прагнуть стабільності, яку приносить робота за фахом. Деякі з каменів спотикання для їхнього працевлаштування – це відсутність мовних навичок, і часто їхні дипломи офіційно не визнаються в приймаючих країнах. Мовні курси дозволять цим людям увійти в робочу силу та взяти на себе відповідальність за власне життя і стати конку-

рентоспроможними на ринку праці. Це і стало актуальністю дослідження даної теми.

Аналіз досліджень. Дослідження даної теми відбувається вперше, автори є активними учасниками допомоги у вивченні іноземної мови переселенців, в анкетуванні брали участь 76 осіб, з них 45 (3 групи по 15 осіб) є відвідувачами онлайн курсів німецької мови.

Мета статті – теоретично обґрунтувати актуальність вивчення німецької мови для біженців зі статусом S у Швейцарії та визначити проблема-

тику і закономірність даного навчального процесу у період війни на території країни перебування.

Виклад основного матеріалу. Українці, які переїжджають до Швейцарії, отримують дозвіл S, що дає право на проживання та роботу у Швейцарії на час війни, яка і стала головною причиною в'їзду до цієї країни. Це показують результати проведеного опитування (рис. 1).

Статус S – це не статус біженця, а унікальний статус, активований вперше в історії Швейцарії. Він був прописаний у законодавстві, але досі не траплялося ситуацій, які передбачали його активування. На жаль, в Україні склалася саме така ситуація. Через війну в Україні у Швейцарії опинилося багато українців, які виявили різний рівень адаптації до нових умов проживання (Надич-Петренко Л., 2023).

Опитувані визначили труднощі своєї адаптації у країні перебування. Серед них називають місцеву мову (рис. 2).

Проте, українські біженці наразі не висловлюють чіткого бажання повернутися додому в Україну (рис. 3).

Українці отримують статус S, який дає більше привілеїв і переваг, ніж статус біженця для громадян інших країн, котрі свого часу втекли в Швейцарію у пошуках прихистку від воєнних дій. Зокрема, статус S дає право на працю з першого дня його отримання.

Статус захисту S діє до тих пір, поки він не буде скасований Федеральною радою. Умовою його зняття є тривала стабільність в Україні, щоб населення більше не наражалося на серйозну загальну небезпеку. Останні події показують, що

Рис. 1. Головна причина переїзду в Швейцарію

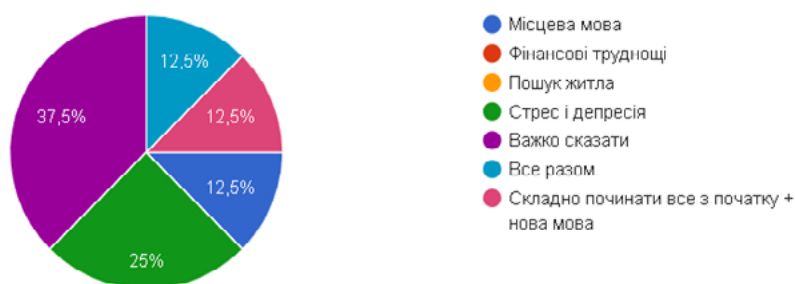

Рис. 2. Труднощі адаптації у країні перебування

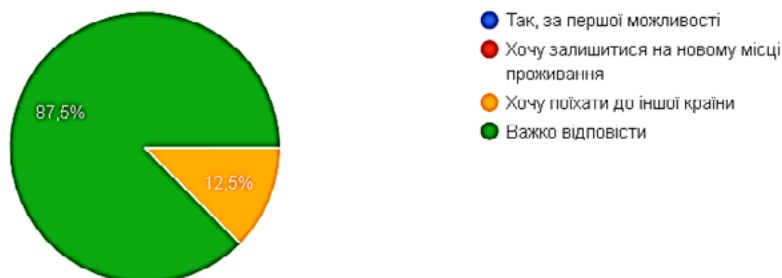

Рис. 3. Плани повернення українських біженців в Україну

наразі це не так, оскільки по всій країні тривають воєнні дії. Тому Федеральна рада у м. Берн на засіданні 1 листопада 2023 року вирішила не скасовувати статус захисту S для українських біженців до 4 березня 2025 року, оскільки ситу-

ація в Україні не зміниться в осяжному майбутньому. Вона вперше визначила ціль для інтеграції ринку праці: до кінця 2024 року 40% осіб, здатних працевлаштуватися зі статусом захисту S, повинні працювати (рис. 4, 5).

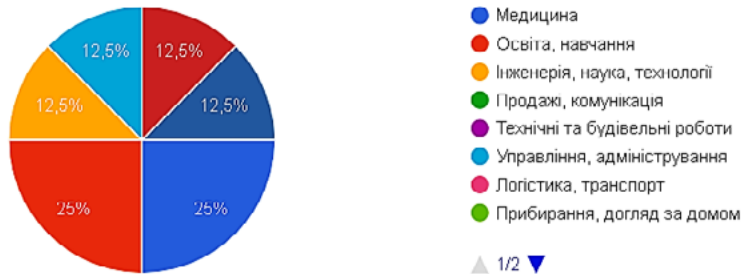

Рис. 4. Сфера діяльності опитаних українців до війни

Рис. 5. Трудова зайнятість українських біженців на даний час

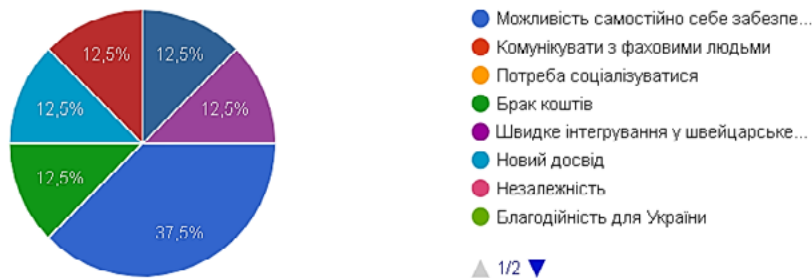

Рис. 6. Причини працевлаштування

Рис. 7. Проблеми працевлаштування

З огляду на членство Швейцарії в Шенгенській зоні, Федеральна рада вважає життєво важливим тісну координацію з ЄС, який 19 жовтня вирішив продовжити тимчасовий захист для українських біженців до 4 березня 2025 р.

Українці визначають різні причини (рис. 6) і проблеми (рис. 7) працевлаштування:

У найбільших містах теоретично можна знайти роботу, якщо ви знаєте англійську мову. Але це будуть вакансії у міжнародних компаніях, на які є велика конкуренція з емігрантами з ЄС. Тому дуже бажано володіти і німецькою мовою. Для офісних позицій найбільше потрібен рівень B2 (Upper Intermediate) (рис. 8), що для інших позицій працевлаштування (офіціантів, різноробів, сервісних працівників) буде достатньо рівня B1 (Intermediate).

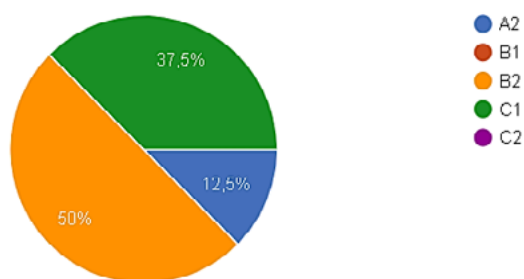

Рис. 8. Який рівень знань з німецької мови потрібно для Вашого працевлаштування?

У Швейцарії чотири державні мови: німецька (64% населення), французька (19% населення), італійська (8% населення) та ретороманська (0,6% населення). Відповідно вся державна комунікація ведеться чотирма мовами. Незнання мови країни перебування як головну проблему називають 65% біженців. Ще 35% респондентів назвали серед проблем труднощі в комунікації з місцевим населенням через незнання мови. Оцінюючи рівень володіння мовою країни, в якій вони перебувають, за шкалою від 0 до 10, де «0» означає «зовсім не володіють», а «10» – вільно володіють», лише 20% оцінили його балами від 5-и до 10-и, і лише 10% – балами від 8-и до 10-и.

Рис. 9. Трудова зайнятість до війни і на даний час

Швейцарія надає вивченню німецької мови статус вимоги для отримання соціальної допомоги. Цей аналіз заснований на відповідях біженців щодо їх досвіду отримання виплат. Жорсткіші вимоги до отримання соціальної допомоги, зокрема вимога вивчення мови, призводять до того, що суттєво більша частка українських біженців інтенсивно вивчають німецьку мову. У першу чергу, якщо є бажання працювати за фахом. Мовні курси оплачує Job-Zentrum, і вони прирівнюються до роботи.

Незнання мови країни перебування є серйозною перешкодою для тих біженців, які бажать працювати за своєю спеціальністю. Більше половини опитаних зазначають, що вільне володіння мовою є обов'язковою умовою для того, щоб працювати за спеціальністю (Михайлишин Д., Самойлюк М., Томіліна М., 2023).

Чи реально українцю у Швейцарії знайти роботу? Цілком. Наприклад, технічні спеціальності не потребують володіння іноземною мовою (робота на заводі, на конвеєрі і т.п.). У Швейцарії великий дефіцит медичних працівників (близько 12 тисяч вакансій). Місцева влада допомагає з оформленням документів на роботу і визнає дипломи. Але на даний час опитування показує, що українські біженці ще не працевлаштовані за фахом через незнання мови (Куфрик Б., 2022).

Проведено опитування стосовно трудової зайнятості наших громадян до війни і на даний час (рис. 9).

Ключовою причиною безробіття серед опитаних українських мігрантів найчастіше є незнання місцевої мови (рис. 10).

Федеральна рада Швейцарії бачить подальшу потребу в діях у сфері інтеграції ринку праці та має на меті підвищити рівень зайнятості з нинішнього рівня близько 20% до 40% до кінця 2024 року. Для досягнення цієї мети Федеральний департамент юстиції та поліції (FDJP) разом із Федеральним департаментом економіки, освіти та досліджень (EAER), кантонами та соціальними партнерами розроблять та впроваджува-

тимуть подальші конкретні заходи. Це включає надання мовної підтримки всім українцям, пошук захисту та роз'яснення потенціалу кожної людини та її потреби в підтримці. Конфедерація виділяє на ці заходи кошти, зокрема і на мовні курси (The Federal Council, 2023).

Слухачам онлайн-курсів з вивчення німецької мови і було запропоновано відповісти на запитання анкети-моніторинга ситуації перебування українських біженців у Швейцарії для того, щоб оцінити їхнє розуміння необхідності та важливості для майбутньої кар'єри знання, а також

Рис. 10. У чому, на Вашу думку, полягає «конфлікт» вивчення німецької мови?

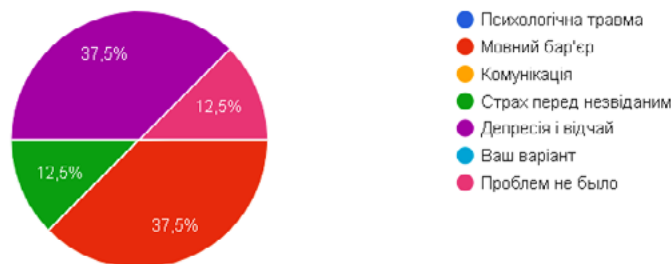

Рис. 11. З якою проблемою Ви зіткнулися, перетнувши кордон?

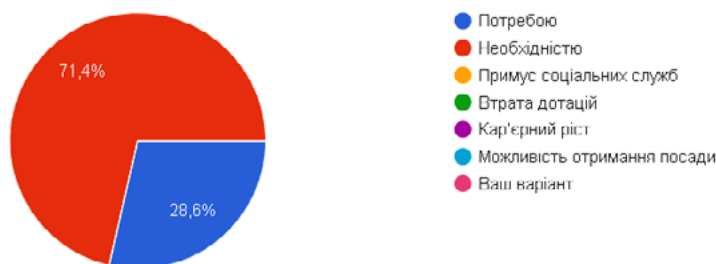

Рис. 12. Чим виявилось для Вас бажання вивчати німецьку мову?

Рис. 13. У чому, на Вашу думку, полягає поняття «інвестувати в себе», вивчаючи німецьку мову?

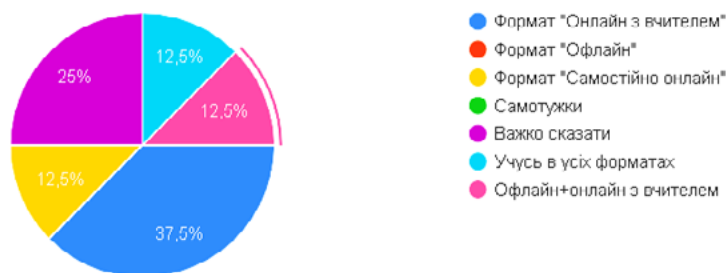

Рис. 14. Якому формату навчання німецької мови надасте перевагу?

бажання і вмотивованість вивчати німецьку мову. Першою проблемою, з якою українці зіткнулися, перетнувши кордон, був мовний бар'єр (рис. 11).

Вивчення німецької мови стало для біженців необхідністю і потребою (рис. 12).

Українці зрозуміли, що потрібно робити інвестиції в своє майбутнє, вивчаючи німецьку мову для свого професійного та кар'єрного зросту (рис. 13).

Існують різні можливості для вивчення німецької мови за кордоном. Простий доступ до вивчення мови пропонують різноманітні застосунки та навчальні платформи. Крім того, існує широкий вибір платних та безкоштовних курсів. Пропонують три категорії мовних курсів:

1. Комерційні мовні школи та заклади післядипломної освіти.

2. Мовні курси від благодійних або громадських організацій.

3. Мовні курси від волонтерів.

Українські біженці обирають різні формати навчання, серед яких найбільший відсоток отримав формат «онлайн з вчителем», опитувані не розглядають офлайн та самостійне навчання (рис. 14).

Існують і курси з вивчення швейцарського діалекту німецької мови, які доцільно відвідувати тим, хто вже опанував літературну німецьку мову. Впроваджено інтеграційні курси для українців із статусом S. Якщо після проходження інтеграційних курсів знань мови недостатньо для початку професійного навчання, то є варіант пройти річний інтеграційний курс, який включає заняття з німецької мови 4 рази на тиждень.

Якщо знання німецької мови кращі, то можна обрати курс попереднього професійного навчання (Vorlehre). Він включає навчальні дні та виробничу практику протягом року. З достатнім знанням мови та рівнем базової середньої освіти також можливим є рік підготовки до професійного навчання (Berufsvorbereitungsjahr). Він включає денну шкільну програму, яка готує до вступу до професійного училища. Також існує комбіно-

ваний варіант інтеграційного підготовчого професійного навчання (Integrationsvorlehre+) для людей, які хочуть почати базову професійну освіту, але ще не мають достатніх мовних навичок. InVol+ триває один навчальний рік, включає навчальну частину та стажування та пропонується в шести професійних сферах: Integrationsvorlehen & Qualifizierungsprogramme – TISG (ti-sg.ch).

У Швейцарії можливість вступу до закладів вищої освіти зазвичай вимагає додаткової проміжної освіти. Зокрема, завершення гімназії (Gymnasium) дозволяє отримати достатню кваліфікацію для вступу до швейцарських університетів та коледжів. Гімназії є найбільш вимогливим рівнем середньої освіти у Швейцарії, а тому досить невелика частка учнів обирає продовження середньої освіти у гімназіях. Якщо в рамках інтеграційних курсів буде визначено, що рівень попередньої підготовки та знання німецької мови слухача курсів є достатнім, то буде запропоноване місце гостьового студента протягом одного чи двох семестрів. Подальше перебування учня в гімназії буде залежати від продемонстрованої успішності. За можливості учнів з України інтегруватимуть у двомовні класи, де частина уроків викладається англійською.

Також у бізнес-школі (Wirtschaftsmittelschule) та школі інформатики (Informatikmittelschule) студенти отримують диплом кваліфікованого фахівця (EFZ) та проходять професійну матуру. Фахове технічне училище (Fachmittelschule) готує до навчання у вищих фахових училищах, технічних коледжах та педагогічних навчальних закладах. Щоб розпочати базове професійне навчання за дворічною програмою (диплом ЕВА) необхідно володіти німецькою на середньому рівні B1, для 3 чи 4-річного професійного училища (диплом EFZ) потрібно володіти німецькою на рівні B2. Для початку інтеграційного підготовчого курсу з професійної освіти зазвичай достатньо базового рівня мови (A2). Також для початку професійного навчання, має бути наявність домовленості з ком-

панією, яка візьме учня на професійне стажування. Зазвичай, компанії дають оголошення про пошуки учня-асистента.

Оскільки українським підліткам і молоді може бути важко одразу влитися в навчальний процес у Швейцарії, було розроблено спеціальний інтеграційний курс для біженців з України від 15 до 21 року. Молодь матиме змогу інтенсивно вивчати німецьку мову, відвідувати заняття на тему життя у Швейцарії, а також пройде індивідуальну Trainingsprogramm з метою визначення подальшого освітнього та професійного потенціалу. На базі цього розподілу буде визначено наступні можливі кроки другого рівня середньої освіти (перехідні пропозиції, інтеграційне попереднє професійне навчання, базове професійне навчання чи гімназія) (Золотко Я., 2022).

Висновки. У статті розглянуто актуальність вивчення німецької мови для біженців зі статусом S у Швейцарії, визначено проблематику і закономірність виникнення даного іншомовного навчального процесу у період війни на території країни перебування, проаналізовано різноманітні підходи та методики вивчення іноземних мов в залежності від потреб та рівнів студентів. У Швейцарії, як і в більшості країн ЄС, держава сприяє та заохочує біженців зі статусом S до вивчення державної мови, що в подальшому дасть можливість працевлаштування за спеціальністю та полегшить адаптацію.

Можемо виокремити три категорії мовних курсів: 1) комерційні мовні школи та

заклади післядипломної освіти; 2) мовні курси від благодійних або громадських організацій; 3) мовні курси від волонтерів. Українські біженці обирають різні формати навчання, серед яких найбільший відсоток отримав формат «онлайн з вчителем». Для початківців найпоширеніший формат навчання з україномовним педагогом, адже маючи рівень A1 дуже складно відразу спілкуватися з носіями мови.

Якщо знання німецької мови кращі, то можна обрати курс попереднього професійного навчання (Vorlehre), комбінований варіант інтеграційного підготовчого професійного навчання (Integrationsvorlehre+), InVol+, що включає навчальну частину та стажування і пропонується в шести професійних сферах: Integrationsvorlehren & Qualifizierungsprogramme – TISG.

Окрему увагу Швейцарія приділяє сучасному поколінню українців. Розроблено спеціальний інтеграційний курс для біженців з України від 15 до 21 року. Молодь матиме змогу інтенсивно вивчати німецьку мову, відвідувати заняття на тему життя у Швейцарії, а також пройде індивідуальну Trainingsprogramm з метою визначення подальшого освітнього та професійного потенціалу.

Отже, у статті проаналізовано важливість та способи вивчення німецької мови для біженців зі статусом S у Швейцарії, обґрунтовано основні проблеми, що виникають в період адаптації до нового іншомовного середовища та описано необхідність володіння державною мовою для конкурентоспроможності на ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Надич-Петренко Л. Шалена конкуренція та унікальний статус S: все про роботу у Швейцарії. URL: <https://happymonday.ua/pro-robotu-u-shvejtsariyi> (дата звернення: 15.10.2023)
2. Куфрик Б. Біженці у Швейцарії. Яку допомогу отримують українці? URL: <https://expres.online/lyudi-i-problemi/bizhentsi-u-shvejtsarii-yaku-dopomogu-otrimuyut-ukraintsi> (дата звернення: 25.10.2023)
3. The Federal Council. No lifting of protection status S (2023) URL: <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases.msg-id-98405.html> (дата звернення: 01.11.2023)
4. Золотко Я. Життя у Швейцарії: як українців інтегрують у суспільство. URL: <https://socportal.info/ua/news/zhyttya-u-shvejtsarii-yak-ukraintciv-integruiut-u-suspilstvo/> (дата звернення: 15.11.2023)
5. Михайлишин Д., Самойлюк М., Томіліна М. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf> (дата звернення: 15.11.2023)

REFERENCES

1. Nadych-Petrenko L. Shalena konkurentsia ta unikalnyi status S: vse pro robotu u Shveitsarii [Fierce competition and unique S status: all about working in Switzerland] (2022) URL: <https://happymonday.ua/pro-robotu-u-shvejtsariyi> (data zvernennia: 15.10.2023) [in Ukrainian].
2. Kufryk B. Bizhentsi u Shveitsarii. Yaku dopomohu otrymuiut ukraintsi? (2022) URL: <https://expres.online/lyudi-i-problemi/bizhentsi-u-shvejtsarii-yaku-dopomogu-otrimuyut-ukraintsi> (data zvernennia: 25.10.2023) [in Ukrainian].
3. The Federal Council. No lifting of protection status S (2023) URL: <https://www.admin.ch/gov/en/start/documentation/media-releases.msg-id-98405.html> (assessed: 01.11.2023)
4. Zolotko Ya. Zhyttia u Shveitsarii: yak ukraintciv intehruyut u suspilstvo. (2022) URL: <https://socportal.info/ua/news/zhyttya-u-shvejtsarii-yak-ukraintciv-integruiut-u-suspilstvo/> (data zvernennia: 15.11.2023)
5. Mykhailyshyn D., Samoiliuk M., Tomilina M. Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? [Refugees from Ukraine: who are they, how many are there, and how to return them?] (2023) URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf> (data zvernennia: 15.11.2023) [in Ukrainian].

УДК 811.116.2-047.23-057.875:37.015.31:316.347
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-45>

Алла НІКІТИНА,
orcid.org/0000-0001-6600-5451
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Державного закладу «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) *a.v.nikitina2017@gmail.com*

Оксана КРАВЧУК,
orcid.org/0000-0002-5170-9736
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки та соціально-гуманітарних наук
Державного закладу «Луганський державний медичний університет»
(Рівне, Україна) *kravoksana27@gmail.com*

Тетяна КАРЛОВА,
orcid.org/0000-0001-6241-7774
кандидат філологічних наук, доцент,
завкафедри мовної підготовки та соціально-гуманітарних наук
Державного закладу «Луганський державний медичний університет»
(Рівне, Україна) *karlovate@gmail.com*

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ФЕНОМЕН ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Актуальним завданням суспільства на сучасному етапі є формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості. Національна свідомість особистості залежить від рівня сформованості в неї компетентностей, пов'язаних зі знаннями про культурні традиції, звичаї, цінності, з виробленими вміннями розкодувати, усвідомлювати й використовувати у власній мовленнєвій практиці важливі національні смисли як колективні й індивідуальні маркери. Стаття присвячена проблемі вивчення прецедентного феномена як засобу формування національної ментальності в процесі вивчення української мови. Розглянуто можливості прецедентного тексту, який містить прецедентні феномени і є ефективним засобом формування в здобувачів національної ментальності. Наголошено на тому, що текст є дієвим дидактичним інструментом, який виконує на заняттях різні функції. Особливу увагу звернено на прецедентні тексти і на більш широке поняття – прецедентні феномени як текстові засоби навчання мови. Зроблено акцент на необхідності розроблення методик, спрямованих на вдосконалення загальнокультурної грамотності й спілкування державною мовою – ключових компетентностей здобувачів вищої освіти.

Визначено значущість формування національної ментальності, яка є частиною загальнокультурної грамотності, тобто це розумовий процес, успадкування традицій і стереотипів, обізнаність та самовираження у сфері культури. Доведено, що на основі національної ментальності приходить усвідомлення власної національної ідентичності. Витлумачено такі ключові поняття, як «національна ментальність» і «прецедентний феномен». Зіставлено поняття «ментальність» і «менталітет». Зазначено, що до прецедентних феноменів відносять не лише прецедентні тексти, а й прецедентні імена, прецедентні висловлювання, прецедентні ситуації; обґрунтовано необхідність їх використання на заняттях з української мови.

Ключові слова: прецедентний феномен, національна ментальність, менталітет, прецедентний текст, засіб навчання мови.

Alla NIKITINA,

orcid.org/0000-0001-6600-5451

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;
Professor at the Department of Ukrainian Language
Luhansk National Taras Shevchenko University
(Poltava, Ukraine) a.v.nikitina2017@gmail.com*

Oksana KRAVCHUK,

orcid.org/0000-0002-5170-9736

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Language Training
and Social and Humanitarian Sciences
Luhansk State Medical University
(Rivne, Ukraine) kravoksana27@gmail.com*

Tetyana KARLOVA,

orcid.org/0000-0001-6241-7774

*Candidate of Filological Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Language Training
and Social and Humanitarian Sciences
Luhansk State Medical University
(Rivne, Ukraine) karlovate@gmail.com*

PRECEDENT PHENOMENON AS A MEANS OF FORMING A NATIONAL MENTALITY IN THE PROCESS OF STUDYING THE UKRAINIAN LANGUAGE

The urgent task of society at the present stage is the formation of a nationally conscious, spiritually rich language personality. The national consciousness of an individual depends on the level of competences formed in it, related to knowledge about cultural traditions, customs, values, with developed skills to decode, realize and use in one's own speech practice important national meanings as collective and individual markers. The article is devoted to the problem of studying the precedent phenomenon as a means of forming the national mentality in the process of learning the Ukrainian language. The possibilities of a precedent text, which contains precedent phenomena and is an effective means of forming a national mentality in students, are considered. It is emphasized that the text is an effective didactic tool that performs various functions in classes. Special attention is paid to precedent texts and to a broader concept – precedent phenomena as textual means of language learning. Emphasis is placed on the need to develop methods aimed at improving general cultural literacy and communication in the state language – the key competencies of students of higher education.

The significance of the formation of the national mentality, which is part of general cultural literacy, is determined, that is, it is a mental process, the inheritance of traditions and stereotypes, awareness and self-expression in the field of culture. It has been proven that awareness of one's own national identity is based on the national mentality. Such key concepts as "national mentality" and "precedent phenomenon" are explained. It is noted that precedent phenomena include not only precedent texts, but also precedent names, precedent statements, precedent situations; the need for their use in Ukrainian language classes is substantiated.

Key words: *precedent phenomenon, national mentality, mentality, precedent text, means of language learning.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгводидактиці й практичній методиці навчання української мови актуальною є проблема, що стосується ефективного використання найважливішого інструментарію з-поміж дидактичних засобів навчання на заняттях з української мови – навчального тексту. Текст є і предметом вивчення, оскільки містить мовні одиниці різного смислового, граматичного й стилістичного змісту, і водночас є дидактичним засобом навчання мови, засобом формування ключових і предметних компетентностей – динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, переконань здобувачів.

У словнику-довіднику з української лінгводидактики зазначено, що посиленою увагою є до тексту як ефективного засобу навчання мови, «оскільки він дає змогу показати функціонування мовних одиниць» (Словник-довідник, 2015: 241).

Нині особливо значущим для закладів освіти є формування громадянина України – національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, а національна свідомість особистості залежить від рівня сформованості в неї компетентностей, пов'язаних зі знаннями про культурні традиції, звичаї, цінності, з виробленими вміннями розкодувати, усвідомлювати й використовувати у власній мовленнєвій практиці важливі націо-

нальні смисли як колективні й індивідуальні маркери. Здобувачі мають навчитися визначати себе як носіїв українства в широкому значенні, не загубитися в глобалізованому світі, визначати загальнолюдські, національні й особистісні цінності, що, безумовно, допоможе їм реалізуватися в житті.

Аналіз досліджень. Текст як дієвий дидактичний інструмент виконує на заняттях різні функції. У цій публікації зосередимося на можливостях тексту формувати національну ментальність здобувачів. Які ж тексти якнайкраще спрямовані на це? Пропонуємо звернути увагу на прецедентні тексти і на більш широке поняття – прецедентні феномени як на текстові засоби навчання мови – лінгвістичні метамовні одиниці, спрямовані на формування національної ментальності здобувачів.

Роль прецедентних текстів як засобів національно-патріотичного виховання, аналіз їх семантичних і функційних якостей, виховний потенціал прецедентних текстів у дискурсі заняття з української мови достатньо широко висвітлені в публікації А. Нікітіної (Нікітіна, 2015: 237). Власні педагогічні спостереження, аналіз наукових праць лінгвістів і лінгводидактів (О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Єрмоленко, Т. Кальченко, Ж. Колоїз, М. Пентиліук, Л. Рускуліс, О. Селіванова, Т. Соловійова, М. Шевченко та ін.) доводять необхідність подальшого вивчення дидактичних функцій такого мовного засобу й водночас дидактичного засобу навчання української мови, як прецедентний феномен.

Незважаючи на те, що в методиці викладання української мови висвітлено чимало аспектів національно-патріотичного виховання, проблема використання прецедентного феномену як засобу формування національної ментальності не була об'єктом спеціального дослідження й не отримала належного теоретичного обґрунтування.

Мета статті: окреслити й проаналізувати використання прецедентного феномену як засобу формування національної ментальності в процесі вивчення української мови.

Виклад основного матеріалу. Погляд на прецедентний феномен як засіб формування національної ментальності зумовлений необхідністю розроблення методик, спрямованих на вдосконалення загальнокультурної грамотності і спілкування державною мовою – ключових компетентностей здобувачів вищої освіти.

Порушена в цій публікації проблема потребує визначення таких ключових понять, як «національна ментальність» і «прецедентний феномен». Викладач закладу вищої освіти повинен розібратися: що саме необхідно формувати в здобувачів, задля чого та за допомогою чого.

Національну ментальність розглядаємо як частину в складі загальнокультурної грамотності – розумовий процес, успадкування традицій і стереотипів, обізнаність та самовираження у сфері культури; на основі національної ментальності приходить усвідомлення власної національної ідентичності. Уважаємо, що національний характер та національна свідомість є складниками національної ментальності.

Поняття «ментальність» і споріднене «менталітет» є полідисциплінарними, надзвичайно складними для визначення, неоднозначно трактованими в різних галузях знань. Для викладача ЗВО й здобувачів вищої освіти важливе узагальнене, прикладне розуміння цих понять. Так, з філософського погляду, ментальність (від. лат. *mens (mentis)* – спосіб мислення, склад душі) – характеристика специфіки сприйняття та тлумачення світу в системі духовного життя того чи того народу, нації, соціальних суб'єктів, що уособлюються певними соціокультурними феноменами. Зміст ментальності задається усталеними, карбованими історичним досвідом формами і способами виразу інтелектуальних та емоційних реакцій стереотипами поведінки, архетипами культури та соціопсихологічною налаштованістю соціальних суб'єктів (Філософський, 2002). Зіставляючи поняття ментальність і менталітет, дослідниця Т. Колотило доходить таких висновків: «менталітет є множиною когнітивних, емотивних і поведінкових стереотипів етносу, народу, нації, а ментальність – мисленнєвим, чуттєво-емоційним інструментарієм осмислення індивідом, соціальною групою, нацією всієї повноти навколишньої дійсності; ментальність за своїм змістом є більш гнучкою та сприйнятливою до трансформації, оскільки фіксує функціонально-динамічні аспекти людського досвіду, тоді як менталітет позначає змістові сторони такого досвіду; зміст цих соціокультурних феноменів формують природа, історія й соціокультурне середовище, в межах яких зростає та проживає тривалий час людина» (Колотило, 2017: 68). За коротким тлумачним словником лінгвістичних термінів, ментальність – це відображений у мові своєрідний спосіб мислення і світовідчужування, характерний для індивіда як представника мовної спільноти і для всієї спільноти (Українська мова, 2001: 87). Тобто ментальність відображає своєрідність сприйняття й пізнання світу особистістю як частиною певної спільноти, впливає на формування концептуальної й мовної картин світу. Аналіз публікацій таких учених, як Т. Видайчук, І. Голубовська, О. Горошкіна, С. Гурбанська, С. Єрмоленко, Т. Колотило, М. Пентиліук, О. Семенов та ін. свідчить про важ-

ливість формування національного світогляду й світосприйняття, відображення цих особливостей у мисленні й мовленні, вчинках і поведінці; необхідність вивчення історії української мови як джерела формування концептуальної й національно-мовної картини світу, національної ідентичності та історичної пам'яті. Концептуальна картина світу, – як зазначено в Концепції когнітивної методики, – є універсальною, пов'язаною із сукупністю знань про світ та відображеною в мовній картині світу, а мовна картина світу пов'язана з особливостями національного світосприйняття та є індивідуальним витвором кожної особистості (Пентиліук, 2004). Слушною є думка Т. Видайчук: «Спільність мови, культури, національного світогляду, самосвідомості утворюється поступово і разом із мовою є суттєвими ознаками нації. Тому дуже важливо через розуміння історії становлення рідної мови, знання фактів її розвитку формувати в молодого покоління національну ідентичність та історичну пам'ять» (Видайчук, 2022: 49). Імпонує висновок С. Гурбанської про те, що «поняття мовної картини світу тісно пов'язане з національним менталітетом, національною ментальністю, національним характером, національним темпераментом тощо» (Гурбанська, 2021: 136).

Своєрідний спосіб мислення людини, національний світогляд, сприйняття людиною навколишньої дійсності за допомогою мови не виникає спонтанно, цей процес тривалий, залежить від особливостей спілкування, відповідної мовної освіти, результатом якої стають сформовані компетентності.

Зараз не можна обмежуватися роботою над засвоєнням тільки структури мови, необхідно з'ясувати природу мови як суспільного явища. На цьому справедливо наголошує С. Єрмоленко: «Зосередження уваги переважно на формальній структурі мови не дає змоги вчителю розкрити комунікативний, орієнтований на спілкування, на дію, вплив, сприймання слова, зміст мовного навчання й виховання» (Єрмоленко, 2007: 104).

Формування в здобувачів національної ментальності за допомогою української мови ґрунтується насамперед на роботі з мовним матеріалом як засобом навчання, який забезпечує практичне засвоєння здобувачами функцій мови. Методисти радять пам'ятати, що здобувачам необхідне «... розуміння мови як своєрідного явища, без якого не може існувати суспільство протягом його історичного розвитку. Здобувачі мають засвоїти, що мова як найважливіший засіб спілкування не може бути відокремленою від суспільного життя людини, мова – це явище духовної культури, вона

зміцнює єдність народу (Практикум з методики, 2011: 296). «Засвоєння загальних відомостей про мову залежить від розвитку чуття мови й дару слова, мовних здібностей і генетичної здатності до формування мовної картини світу, членування предметного й поняттєвого світу мовними засобами. Мовна картина світу відбиває особливості сприймання людиною навколишньої дійсності, формує пізнання ментальності народу» (Практикум з методики, 2011: 294).

Як спроекувати ефективність, забезпечити формування рис національної ментальності? Яким же має бути такий мовний матеріал? Насамперед, він має бути своєрідним індикатором розмежування «свій – чужий», «зрозумілий – незрозумілий»; у ньому мають бути наявними: ознаки культурної ідентичності, загальнонаціональні символи, цінності, традиції, етичні норми, ідеї, пріоритети, мовні смаки, переконання, заковдані смисли, своєрідні жанрові ознаки (наприклад, українські народні думи), концепти й фрейми тощо. Це може бути представлено крилатими висловами, назвами подій, імен, предметів, текстами різноманітних жанрів.

Наявність цих ознак надає мовному засобу навчання спроможність формувати в здобувачів такі знання, уміння, навички: знання історії й розвитку української мови, основних історичних подій, культурних явищ, видатних історичних постатей, діячів науки, техніки, культури, спорту, медицини, економіки, освіти, природи рідного краю, країни загалом. Викладач-словесник має виявляти здатність використовувати дидактичні та розвивальні можливості навчальних текстів задля формування ціннісних орієнтирів, національно-культурної та громадянської ідентичності, морально-етичних якостей здобувачів та естетичного сприйняття ними світу.

Названі компетентнісні характеристики здобувачів освіти відображають основу національної ментальності, а ефективним засобом її формування вважаємо прецедентний феномен, який найчастіше представлений у методиці навчання української мови прецедентним текстом. Прецедентні феномени зберігають у згорнутому вигляді великий обсяг інформації, зміст якої визначає когнітивна база особистості, здатної до асоціативного сприйняття цієї інформації. Як визначає О. Селіванова, «прецедентний феномен – це компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному плані. Розуміння текстів, що містять прецедентний феномен, ґрунтується

на фонових й енциклопедичних знаннях адресатів» (Селіванова, 2006: 492). До прецедентних феноменів відносять не лише прецедентні тексти, а й прецедентні імена, прецедентні висловлювання, прецедентні ситуації. На думку Ж. Колоїз, «Прецедентні тексти, будучи феноменами культури і цивілізації, загальновідомі, відтворювані, являють собою їх результат і підґрунтя подальшого продукування. Вони уналежнені до одиниць з високим ступенем прецедентності, отримують по кільканадцять і кількасот (а то й більше!) життів, оновлюють свою структуру та семантику і, відповідно, ціннісні характеристики» (Колоїз, 2018: 120). Погоджуємось з думкою, що прецедентний текст – текст, який містить особливо значущу, важливу, цінну для багатьох людей інформацію, закріпленій у свідомості значної кількості людей. Прецедентні тексти є важливим засобом навчання мови й виховання здобувачів (Словник-довідник, 2015: 195).

Т. Соловійова, аналізуючи прецедентні феномени в політичному дискурсі, доходить висновку, що «Прецедентні феномени за своєю природою є лінгвокультурними кодами, що сприяє реалізації парольно-ідентифікаційної функції. Вона активізує умовне розподілення учасників комунікації на «своїх» – «чужих», допомагає їх ідентифікувати» (Соловійова, 2022: 188).

Визначаючи й аналізуючи смисл прецедентного тексту, дослідники єдині в головному: прецедентні тексти – це тексти, важливі для конкретної особистості в когнітивному й емоційному аспектах, широко вживані в культурному середовищі, ціннісні для особистості й нації загалом. Важлива ознака прецедентних текстів – емоційне збагачення спілкування та заощадження мовних і мовленнєвих ресурсів, оскільки зміст прецедентного тексту всім відомий, слухачі за певною фразою, цитатою розгадують інформацію з тексту.

У ролі засобу навчання на заняттях з української мови можуть бути використані такі прецедентні феномени: *прецедентне ім'я* (індивідуальне ім'я, пов'язане з широковідомим текстом, прецедентною ситуацією); *прецедентні висловлювання* (використані мовцем цитати з відомого

тексту, крилаті вислови, прислів'я тощо, за якими слухачі уявляють ситуацію й розуміють смисл); *прецедентна ситуація* (відображає усвідомлені учасниками спілкування смисли в певних подіях, поведінці людей чи персонажів – історичні події, державні свята, національно-обрядові дії тощо). Прецедентний текст містить прецедентні феномени і є ефективним засобом формування в здобувачів національної ментальності. Прецедентні феномени можна вважати засвоєними здобувачами, якщо їх використовують у вторинних текстах (а це тексти, створені самими здобувачами), умовою використання прецедентних феноменів є усвідомлення їх смислів і практичного вжитку під час спілкування.

Викладач ЗВО, використовуючи прецедентні феномени на заняттях з української мови, повинен урахувати важливу умову прецедентності – наявність спільної ментально-вербальної бази автора та здобувача, сформованість у здобувачів національно-мовної картини світу – і дбати про формування цієї картини світу та національного менталітету. На заняттях з української мови здобувачі мають навчитися пізнавати й відтворювати у своїй свідомості певні реалії об'єктивної дійсності, пізнавати інформацію про ціннісні пріоритети спільноти людей, аналізувати мовні одиниці, наявні в прецедентному тексті, характеризувати його стильові й жанрові ознаки, виконувати творчі роботи з використанням прецедентних висловлювань, описувати прецедентні ситуації та ін.

Висновки. Отже, національну ментальність здобувачів розглядаємо в складі ключових і предметних компетентностей, прецедентні феномени як засоби навчання на заняттях з української мови спрямовані на реалізацію навчальних, розвивальних і виховних завдань, оскільки сприяють засвоєнню здобувачами національних культурних і духовних цінностей, формуванню національної ментальності.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробці навчальних матеріалів для формування національної ментальності здобувачів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Видайчук Тетяна. Аспекти історії української мови як засіб формування національної ідентичності та історичної пам'яті. *Український педагогічний журнал*. № 2. 2022. С. 48–62.
2. Гурбанська С. О. Національно-мовна картина світу: триада мова – культура – людина. *Наукові записки національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». 2021. Вип. 12 (80). С. 135–138.
3. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд: монографія. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.
4. Колоїз Ж. Актуалізація прецедентності в публіцистиці Івана Багряного. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2018. Вип. 18. С. 108–127. URL: <https://doi.org/10.31812/filstd.v18i0.2132>

5. Колотило Т. Ментальність і менталітет: онтологічний статус та антропологічні виміри. *Актуальні проблеми філософії та соціології : науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 15. С. 66–69. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/38066> (дата звернення: 25.10.2022).

6. Нікітіна А. В. Прецедентний текст як засіб національно-патріотичного виховання на уроках української мови. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки* 2015. № 7 (296). Ч. II. С. 236–243.

7. Пентиліук М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. № 8. 2004. С. 5–7.

8. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : посібник для студентів пед. університетів та інститутів / Кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

10. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.

11. Соловйова Т. Типологія та прагматика прецедентних феноменів в українськомовному політичному дискурсі 2014 – 2019 рр. : дис. ... д. філософії (PhD) : 035 Філологія. Кривий Ріг, 2022. 236 с.

12. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

13. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

REFERENCES

1. Vydaichuk Tetiana. Aspekty istorii ukrainskoi movy yak zasib formuvannia natsionalnoi identychnosti ta istorychnoi pam'iaty [Aspects of the history of the Ukrainian language as a means of forming national identity and historical memory]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. № 2. 2022. S. 48–62. [in Ukrainian].

2. Hurbanska S. O. Natsionalno-movna kartyna svitu: triada mova – kultura – liudyna [The national-linguistic picture of the world: the triad of language – culture – man]. *Naukovi zapysky natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriia «Filolohiia». 2021. Vyp. 12 (80). S. 135–138. [in Ukrainian].

3. Iermolenko S. Mova i ukraїnoznavchyi svitohliad [Language and the worldview]: monohrafiia. Kyiv : NDIU, 2007. 444 s. [in Ukrainian].

4. Koloiz ZH. Aktualizatsiia pretsedentnosti v publitsystytsi Ivana Bahrianoho. [Actualization of precedent in journalism by Ivan Bagryanyi]. *Filolohichni studii*. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. 2018. Vyp. 18. S. 108–127. URL: <https://doi.org/10.31812/filstd.v18i0.2132> [in Ukrainian].

5. Kolotylo T. Mentalnist i mentalitet: ontolohichni status ta antropolohichni vymiry [Mentality and mentality: ontological status and anthropological dimensions]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii : naukovo-praktychnyi zhurnal*. 2017. Vyp. 15. S. 66–69. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/38066> [in Ukrainian].

6. Nikitina A. V. Pretsedentnyi tekst yak zasib natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na urokakh ukrainskoi movy [Precedent text as a means of national-patriotic education in Ukrainian language classes]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka : Pedahohichni nauky* 2015. № 7 (296). CH. II. S. 236–243. [in Ukrainian].

7. Pentyliuk M., Horoshkina O., Nikitina A. Kontsepsiia kohnityvnoi metodyky navchannia ukrainskoi movy [The concept of cognitive methods of teaching the Ukrainian language]. *Dyvoslovo*. № 8. 2004. S. 5–7. [in Ukrainian].

8. Praktykum z metodyky navchannia ukrainskoi movy v zahalnoosvitnikh zakladakh: modulnyi kurs [Workshop on methods of teaching the Ukrainian language in general educational institutions: modular course] : posibnyk dlia studentiv ped. universytetiv ta instytutiv / Kol. avtoriv za red. M. I. Pentyliuk. Kyiv : Lenvit, 2011. 366 s. [in Ukrainian].

9. Selivanova O. O. Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava : Dovkillia-K, 2006. 716 s. [in Ukrainian].

10. Slovnyk-dovidnyk z ukrainskoi lnhvodydaktyky [Dictionary-reference on Ukrainian language didactics] : navch. posib. / za red. M. I. Pentyliuk. Kyiv : Lenvit, 2015. 320 s. [in Ukrainian].

11. Soloviova T. Typolohiia ta prahmatyka pretsedentnykh fenomeniv v ukrainskomovnomu politychnomu dyskursi 2014 – 2019 rr. [Typology and pragmatics of precedent phenomena in Ukrainian-language political discourse 2014–2019]. : dys. ... d. filosofii (PhD) : 035 Filolohiia. Kryvyi Rih, 2022. 236 s. [in Ukrainian].

12. Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Ukrainian language. A brief explanatory dictionary of linguistic terms] / za red. S. YA. Yermolenko. Kyiv : Lybid, 2001. 224 s. [in Ukrainian].

13. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk : entsyklopediia [Philosophical encyclopedic dictionary: encyclopedia] / NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H. S. Skovorody ; holov. red. V. I. Shynkaruk. Kyiv : Abrys, 2002. 742 s. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Оксана ГОРБАЧИК ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПАЛЕСТИНИ ПІД БРИТАНСЬКИМ МАНДАТОМ У 1922–1936 РОКАХ.....	4
Rimuna GUSEYNOVA AZERBAIJAN-ISRAEL RELATIONS BEFOR AND AFTER THE KARABAKH WAR II.....	9
Viktorii DOBROVOLSKA DZIAŁALNOŚĆ ODDZIAŁU ROSYJSKIEGO TECHNICZNEGO TOWARZYSTWA W MIKOŁAJOWIE W ZAKRESIE KSZTAŁCENIA KADR TECHNICZNYCH DLA POŁUDNIOWEJ UKRAINY W DRUGA POŁOWA XIX WIEKU.....	16
Олександр КОЗІЙ РОЛЬ ХАМАС В ЕСКАЛАЦІЇ ІЗРАЇЛЬСЬКО-ПАЛЕСТИНСЬКОГО КОНФЛІКТУ.....	25
Віолета МАРАСВА ЖІНКИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	31

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Анатолій КОВАЛЕНКО ОПТИМІЗАЦІЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО СТАНУ ГІТАРИСТІВ-ПОЧАТКІВЦІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО КОНЦЕРТНОГО ВИСТУПУ.....	37
Галина КОМАН ЕКСПОНАТИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА В СТИЛІ АР ДЕКО У ЗБІРКАХ МУЗЕЇВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ.....	44
Микола КРИПЧУК, Сергій ПЛУТАЛОВ, Єгор УСТІНОВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДРАМАТУРГІЇ ХУДОЖНІХ ФОРМ СЦЕНІЧНОГО МИСТЕЦТВА У ПОСТМОДЕРНІЗМІ.....	50
Янь ЛЕ СПЕЦИФІКА ВТІЛЕННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАДУМУ В СЮЇТІ ДЛЯ ВІОЛОНЧЕЛІ ТА ФОРТЕПІАНО «ЛІНЬ ЧОНГ» ФАН ДУНЦІНА.....	58
Олена МІТІНА, Катерина ДРАПАЛЮК, Вікторія СІКОРСЬКА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СТУДЕНТСЬКОЇ НАУКОВОЇ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ: НАВЧАННЯ – НАУКА – ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ / ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ.....	65
Олександр МОВЧАН СТИЛЬОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ АКОРДЕОННОМУ МИСТЕЦТВІ ФРАНЦІЇ.....	72
Роксолана МОКРІЙ ХОРЕОГРАФІЧНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СКЛАД ЛЬВІВСЬКОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ШКОЛИ (СЬОГОДЕННЯ).....	79
Олександра ОВСЯННІКОВА-ТРЕЛЬ КАТЕГОРІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ «НОВОГО» В МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	85
Сергій ОЛЕЙНИКОВ ВЗАЄМОДІЯ ТВОРЧОСТІ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ: МИСТЕЦТВО РЕЖИСУРИ МУЗИЧНИХ ПРОЄКТІВ.....	91
Віктор ОСАДЧИЙ, Світлана ФЕДОРЕНКО, Алла ЛУШАКОВА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА МІСТА КРЕМЕНЧУКА В 60–70-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ.....	96
Святослав ПОДЛЕВСЬКИЙ, Антон ТАРКО ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ДИЗАЙН ІНТЕРФЕЙСІВ.....	103

Яна ПОДУНАЙ МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ЕСТРАДНІЙ ПІСНІ 1990-Х РОКІВ.....	108
Тетяна ПОПОВА, Уляна ТКАЧ, Кіра РОВЕНЬСЬКА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЄКТУВАННЯ ЖІНОЧОГО ЕКО-ОДЯГУ.....	114

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ilna KRASOVSKA INTONATION CLUES IN SPEECH PERCEPTION (EXPERIMENTAL PHONETIC RESEARCH INTO ENGLISH DISCOURSE).....	120
Тетяна КУПЦОВА, Ірина КОЛІЄВА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.....	127
Олег КШАНОВСЬКИЙ ТИПОЛОГІЯ ВЖИВАНЬ І СЕМАНТИЧНИХ ПЕРЕХОДІВ ЛЕКСЕМ НА ПОЗАЧЕННЯ <i>ТОВЩИНИ</i> В УКРАЇНСЬКІЙ, ПЕРСЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВАХ.....	133
Олена ЛАЗЕБНА КАЛАМБУР ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМОРУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)	140
Марія ЛЕВІЩЕНКО СИСТЕМА КОНЦЕПТІВ ПІЗНЬОГО ВІКТОРІАНСЬКОГО ДИСКУРСУ.....	144
Оксана МАКСИМЕЦЬ ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ АНОРМАТИВИ В АКАДЕМІЧНОМУ ТЕКСТІ.....	148
Svitlana MAKUKHINA THE USE OF SOCIAL NETWORKS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING.....	154
Мар'яна МАРКОВА «ЕПІТАЛАМА» ЕДМУНДА СПЕНСЕРА VS «НОКТЮРН У ДЕНЬ СВ. ЛЮСІ» ДЖОНА ДОННА: ГЕРМЕНЕВТИЧНІ АСПЕКТИ.....	158
Ірина МЕЛЬНИЧУК, Олена ЄВМЕНЕНКО ГЕРАЛЬДИЧНА ПОЕЗІЯ ПИСЬМЕННИКІВ ОСТРОЗЬКОГО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ОСЕРЕДКУ.....	163
Чжан МЕНВЕЙ СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ТЕКСТІВ ОСВІТНЬОЇ РЕКЛАМИ.....	168
Malvina MIKITINA, Yulia BILENKA LEXICOLOGICAL MEANING OF CONCEPTS “ANIMAL” AND “BIRD” IN THE AMERICAN LANGUAGE.....	176
Жаля Халіл гизи НАГІЄВА ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕПОСУ «МАНАС».....	182

ПЕДАГОГІКА

Тетяна ГОРОХОВА ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАСТІЛЬНИХ ІГОР У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ.....	188
Наталія ГРИЦАК, Марія ГУДЗ ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 5 КЛАСУ НУШ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ УЧНІВ.....	195
Олександр ДЕРЕВЯНЧУК ПОБУДОВА ПРОТОТИПУ СИСТЕМИ РОЗПІЗНАВАННЯ ЗОБРАЖЕНЬ МАСКИ НА ОБЛИЧЧІ ЛЮДИНИ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ У МАЙБУТНІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	202
Ніколь ДМІТРІЄВА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ЗОРІЄНТОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	209

Інна ЄРЬОМЕНКО ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ІНІЦІАТИВИ У КОНТЕКСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ЗВО.....	215
Віталій ЗЕЛІНСЬКИЙ РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ.....	221
Людмила ІСИЧКО, Наталія ЛОБАЧ, Марина САЄНКО МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ПЛАТФОРМ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	227
Ольга КОСТЮК СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	234
Луїза КОТЛЯРОВА ДІЛОВА ГРА ЯК МЕТОД АКТИВНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ НЕМОВНОГО СПРЯМУВАННЯ.....	239
Віталій КУРИЛО, Вікторія СТЕПАНЕНКО БАР'ЄРИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ.....	245
Роман КУРОК, Ліана БУРЧАК ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД.....	251
Юлія МАЛАХОВА ВІДЕО ЯК ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ, ЩО ВИВЧАЮТЬ ЯПОНСЬКУ МОВУ.....	258
Лариса МАСЛОВА, Світлана МУДРИНИЧ МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ЛЕКСИЧНОГО ПІДХОДУ У ФОРМУВАННІ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ.....	263
Олександра МЕДЕЙЧУК, Леся СЕРМАН, Оксана НИЧ АКТУАЛЬНІСТЬ ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ДЛЯ БІЖЕНЦІВ ЗІ СТАТУСОМ S У ПЕРІОД ВІЙНИ.....	272
Алла НІКІТІНА, Оксана КРАВЧУК, Тетяна КАРЛОВА ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ФЕНОМЕН ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	280

CONTENTS

HISTORY

Oksana HORBACHYK PECULIARITIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF PALESTINE UNDER THE BRITISH MANDATE IN 1922–1936.....	4
Rimuna GUSEYNOVA AZERBAIJAN-ISRAEL RELATIONS BEFOR AND AFTER THE KARABAKH WAR II.....	9
Viktoriia DOBROVOLSKA THE ACTIVITY OF THE MYKOLAIV BRANCH OF THE RUSSIAN TECHNICAL SOCIETY FOR THE TRAINING OF TECHNICAL PERSONNEL IN SOUTHERN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY.....	16
Olexandr KOZII THE ROLE OF HAMAS IN THE ESCALATION OF THE ISRAELI-PALESTINIAN CONFLICT.....	25
Violeta MARAIEVA WOMEN IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE: HISTORY AND PRESENT.....	31

ART STUDIES

Anatoliy KOVALENKO OPTIMIZATION OF THE PSYCHO-PHYSIOLOGICAL STATE GUITARISTS–BEGINNER IN THE PROCESS OF PREPARATION FOR THE CONCERT PERFORMANCE.....	37
Halyna KOMAN EXHIBITS OF DECORATIVE AND APPLIED ARTS IN THE ART DECO STYLE IN COLLECTIONS OF MUSEUMS OF WESTERN UKRAINE.....	44
Mykola KRYPCHUK, Serhii PLUTALOV, Yehor USTINOV TRANSFORMATIONS OF DRAMATURGY IN ART FORMS OF STAGE ART IN POSTMODERNISM.....	50
Yan LE SPECIFICITY OF THE IMPLEMENTATION OF THE PROGRAMME IDEA IN THE SUITE FOR CELLO AND PIANO “LIN CHONG” BY FANG DONGQING.....	58
Olena MITINA, Kateryna DRAPALIUK, Viktoriia SIKORSKA STUDENT SCIENTIFIC INTERNET CONFERENCE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS: LEARNING – SCIENCE – DIGITALIZATION / DIGITAL TRANSFORMATION.....	65
Oleksandr MOVCHAN STYLISTIC TRENDS IN MODERN FRENCH ACCORDION ART.....	72
Roksolana MOKRII CHOREOGRAPHIC AND PEDAGOGICAL STRUCTURE OF LVIV CHOREOGRAPHIC SCHOOL (TODAY).....	79
Olexandra OVSYANNIKOVA-TREL THE CATEGORICAL MEANING OF “NEW” IN THE MUSIC ART OF THE 20TH CENTURY.....	85
Sergey OLEJNIKOV INTERACTION BETWEEN CREATIVITY AND MANAGEMENT: THE ART OF DIRECTING MUSIC PROJECTS.....	91
Viktor OSADCHYI, Svitlana FEDORENKO, Alla LUSHAKOVA FEATURES OF FORMATION MONUMENTAL AND DECORATIVE ENVIRONMENT OF THE CITY OF KREMENCHUK IN THE 60–70 ^S OF THE 20 TH CENTURY.....	96

Sviatoslav PODLEVSKYI, Anton TARKO THE INFLUENCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE DESIGN OF INTERFACES.....	103
Yana PODUNAI NATIONAL MARKERS IN UKRAINIAN VARIETY SONGS OF THE 1990S.....	108
Tetiana POPOVA, Uliana TKACH, Kira ROVENSKA FEATURES OF THE DESIGN OF WOMEN'S ECO CLOTHING.....	114

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Inna KRASOVSKA INTONATION CLUES IN SPEECH PERCEPTION (EXPERIMENTAL PHONETIC RESEARCH INTO ENGLISH DISCOURSE).....	120
Tetiana KUPTSOVA, Iryna KOLIEVA THE PECULIARITIES OF THE ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS TRANSLATION.....	127
Oleg KSHANOVSKY USAGE AND SEMANTIC SHIFTS TYPOLOGY OF THE DIMENSIONAL WORDS OF <i>THICKNESS</i> IN UKRAINIAN, PERSIAN AND AZERBAIJANIAN.....	133
Olena LAZEBNA PUN AS A MEANS OF REALIZING HUMOR (BASED ON THE GERMAN LANGUAGE).....	140
Mariia LEVISHCHENKO SYSTEM OF CONCEPTS OF LATE VICTORIAN DISCOURSE.....	144
Oksana MAKSYMETS LEXICO-STYLISTIC ABNORMALITIES IN THE ACADEMIC TEXT.....	148
Svitlana MAKUKHINA THE USE OF SOCIAL NETWORKS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING.....	154
Mariana MARKOVA EDMUND SPENSER'S "EPITHALAMION" VS JOHN DONNE'S "A NOCTURNAL UPON ST. LUCY'S DAY": HERMENEUTIC ASPECTS.....	158
Iryna MELNYCHUK, Olena YEVMENENKO HERALDIC POETRY BY WRITERS OF THE OSTROG CULTURAL AND EDUCATIONAL CENTER.....	163
Zhang MENGWEI STYLISTIC DEVICES OF CREATING EDUCATIONAL ADVERTISING TEXTS.....	168
Malvina MIKITINA, Yulia BILENKA LEXICOLOGICAL MEANING OF CONCEPTS "ANIMAL" AND "BIRD" IN THE AMERICAN LANGUAGE.....	176
Zhala Khalil gizi NAGHIYEVA THE HISTORY OF RESEARCH OF THE MANAS EPOS.....	182

PEDAGOGY

Tetiana HOROKHOVA THE DIDACTIC POTENTIAL OF BOARD GAMES IN TEACHING THE UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE.....	188
Nataliya HRYTSAK, Maria HUDZ SCHOOL TEXTBOOK ON UKRAINIAN LITERATURE FOR THE 5TH CLASS OF NUSH AS A MEANS OF FORMING STUDENTS' MEDIA LITERACY.....	195
Oleksandr DEREVYANCHUK BUILDING A PROTOTYPE OF THE MASK IMAGE RECOGNITION SYSTEM ON THE HUMAN FACE FOR USE IN FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITIES STUDENTS OF ENGINEERING AND PEDAGOGICAL SPECIALTIES.....	202

<hr/>	
Nikol DMITRIIEVA PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE INNOVATION-ORIENTED PERSONALITY OF THE FUTURE TEACHER OF PHYSICAL EDUCATION.....	209
Inna YEROMENKO PROBLEMS OF MOTIVATION AND COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF FOREIGN LANGUAGE DISTANCE LEARNING AT HIGHER PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	215
Vitalii ZELINSKYI RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE ESTABLISHMENT OF AXIOLOGICAL ISSUES IN PEDAGOGICAL SCIENCE.....	221
Liudmyla ISYCHKO, Natalia LOBACH, Marina SAYENKO METHODOLOGICAL ASPECTS OF USING VIRTUAL INTERACTIVE RESOURCES IN ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION.....	227
Olha KOSTIUK SYNERGETIC APPROACH IN THE SYSTEM OF FORMING AESTHETIC AWARENESS OF FUTURE DESIGNERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING.....	234
Louize KOTLYAROVA BUSINESS GAME AS A METHOD OF ACTIVE LEARNING OF THE ENGLISH LANGUAGE IN NON-LANGUAGE INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION.....	239
Vitalii KURYLO, Viktoriia STEPANENKO BARRIERS TO CRITICAL THINKING OF CITIZENS IN INFORMATION AGGRESSION CONDITIONS.....	245
Roman KUROK, Liana BURCHAK FORMATION OF INNOVATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS: DOMESTIC EXPERIENCE.....	251
Yuliya MALAKHOVA VIDEOS AS A TOOL TO MOTIVATE LEARNERS LEARNING THE JAPANESE LANGUAGE.....	258
Larysa MASLOVA, Svitlana MUDRYNYCH METHODOLOGY FOR USING THE LEXICAL APPROACH IN THE FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL LEXICAL COMPETENCE.....	263
Olexandra MEDEICHUK, Lesia SERMAN, Oksana NYCH THE RELEVANCE OF LEARNING GERMAN FOR REFUGEES WITH S STATUS DURING THE WAR.....	272
Alla NIKITINA, Oksana KRAVCHUK, Tetyana KARLOVA PRECEDENT PHENOMENON AS A MEANS OF FORMING A NATIONAL MENTALITY IN THE PROCESS OF STUDYING THE UKRAINIAN LANGUAGE	280

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 69. ТОМ 2
ISSUE 69. VOLUME 2**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 17.11.2023 р. Підписано до друку 24.11.2023 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 33,94. Зам. № 1223/784. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.